

74 102-273
0-23
Г.В.Сухорукова, О.О.Дронова,
Н.М.Голота, Л.А.Янцур

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

*з методикою викладання
в дошкільному навчальному
закладі*

*Г.В.Сухорукова, О.О.Дронова,
Н.М.Голота, Л.А.Яницур*

Образотворче мистецтво
з методикою викладання в
дошкільному навчальному
закладі

Підручник

НБ ПНУС

756199

Київ 2010

УДК 37.016:74(075.8)

ББК 74.100.5я73

О-23

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №14/18 Г-1867 від 02.11.2007 р.)*

Рецензенти:

В.Г.Кузь – д-р пед. наук, проф., акад. АПН України, Уманський державний педагогічний університет ім. П.Г.Тичини;

Н.І.Повякель – д-р психол. наук, проф., Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова;

Л.П.Загородня – канд. пед. наук, доц., Глухівський державний педагогічний університет.

О-23 Г.В.Сухорукова, О.О.Дронова, Н.М.Голота, Л.А.Янцур. **Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі.** Підручник. За заг. ред. Г.В.Сухорукової. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 376 с.: іл.

Автори:

Г.В.Сухорукова (п. 1, 4 модуля 4; п. 1–4 модуля 5), О.О.Дронова (п. 1–3 модуля 1; п. 1, 2, 4 модуля 2; п. 3–5 модуля 3; п. 2, 3, 5, 7 модуля 4), Н.М.Голота (п. 2 модуля 3; п. 6 модуля 4), Л.А.Янцур (п. 3 модуля 2; п. 1 модуля 3; п. 1 модуля 4).

ISBN 978-966-194-012-2

Висвітлено загальні питання теорії образотворчого мистецтва: види, жанри, засоби виразності, напрями. З погляду мистецького та особистісно-орієнтованого підходу розкрито варіативні технології різнобічного розвитку дітей раннього і дошкільного віку в процесі опанування ними різних видів образотворчої діяльності. Підручник побудовано за модульним принципом, визначено запитання і завдання для модульного й тематичного контролю знань студентів.

Для студентів вищих навчальних закладів. Може бути корисним викладачам та фахівцям у галузі дошкільної освіти.

ISBN 978-966-194-012-2

Зміст

Від авторів	5
Модуль 1. Поліфункціональність образотворчого мистецтва як основа реалізації особистісно-орієнтованої моделі організації образотворчої діяльності дошкільнят	10
1.1. Культура, мистецтво й освіта — взаємовпливові чинники розвитку особистості в образотворчій діяльності	10
1.2. Функціональна природа мистецтва як основа проєктування інтегрованої педагогічної технології образотворчої діяльності	16
1.3. Види і жанри образотворчого мистецтва як джерело змісту образотворчої діяльності дошкільнят	21
Модуль 2. Теоретичні основи образотворчої діяльності дітей	100
2.1. Сенсомоторний розвиток як чинник та передумова образотворчості в період дошкільця	100
2.2. Поняття про художньо-творчі здібності та їхній розвиток у дітей	108
2.3. Розвиток у дітей інтересу до образотворчої діяльності	130
2.4. Образотворча діяльність як чинник та середовище розвитку особистості дитини	140
Модуль 3. Організація образотворчої діяльності дітей	149
3.1. Види образотворчої діяльності та їхній взаємозв'язок	149
3.2. Варіативні програми навчання дітей образотворчої діяльності	166
3.3. Організація особистісно-розвивального середовища для образотворчої діяльності	176
3.4. Форми організації образотворчої діяльності	182
3.5. Методи і прийоми педагогічного супроводження образотворчої діяльності дітей	192
Модуль 4. Методика і педагогічні технології розвитку особистості дитини в процесі образотворчої діяльності	204
4.1. Розвиток у дітей здібностей до сприймання краси в різних її формах як передумова образотворчої діяльності	204
4.2. Образотворчість і художньо-естетичний розвиток особистості в ранньому дитинстві	220
4.3. Малювання як засіб особистісного розвитку дитини	238
4.4. Розвиток особистості дитини у процесі занять з ліплення	254
4.5. Декоративна діяльність дошкільнят як засіб і середовище особистісного розвитку	278

4.6. Особистісно-розвивальна спрямованість конструктивно-моделювальної діяльності	305
4.7. Педагогічна підтримка обдарованих дітей	333

Модуль 5. Вихователь як організатор, супроводжувач і співучасник образотворчої діяльності дітей	340
--	------------

5.1. Альтернативні підходи до планування образотворчої діяльності	340
5.2. Перспективність і наступність в організації образотворчої діяльності в дошкільному навчальному закладі та школі	351
5.3. Спільна робота дошкільного навчального закладу та сім'ї з питань розвитку дитини засобами образотворчого мистецтва	358
5.4. Інноваційно-пошукова робота педагогів у галузі методики образотворчої діяльності	365

Від авторів

Шановні студенти! Ви тримаєте підручник, який супроводжуватиме вас на шляху до професії — вихователь дітей дошкільного віку.

Складовою фаху є глибока любов до дитини, розуміння потреб її духовного світу і грамотне, дбайливе супроводження її образотворчої діяльності, плекання феномену дитячої творчості.

Для того щоб стати успішним та отримувати задоволення від процесу спілкування з дитиною у середовищі образотворчої діяльності, вам потрібна особлива фахова компетентність.

Вона складається з:

- розуміння взаємозв'язку *культура — мистецтво — освіта*;
- усвідомлення цінності дошкільного дитинства як самоцінного періоду життя людини;
- осмислення дитячої творчості як психолого-педагогічного феномену;
- визначення категорії «краса» як чинника особистісного розвитку дитини;
- уміння розробляти стратегію освітньої роботи, зміст образотворчої діяльності й умови її функціонування для забезпечення комплексного розвитку особистості в ній та за її допомогою;
- уміння визначати й моделювати педагогічну тактику, технологію спілкування з дитиною, методики розвитку різних видів образотворчої діяльності та дитини в них;
- постійного прагнення до самовдосконалення себе як творчого, ерудованого педагога.

Ви станете компетентним педагогом, успішним організатором і супроводжувачем образотворчої діяльності дитини, якщо:

- збагатите свої уявлення про образотворче мистецтво, осмислите його історію як джерело творчих пошуків змісту освітньої програми, розвивальних занять з дитиною;
- зацікавитесь образотворчим мистецтвом як елементом культури людства, чинником розвитку особистості;
- оволодієте художньою практикою: зображально-виражальними можливостями матеріалів, техніками зображення у різних видах образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура, архітектура, декоративне мистецтво) та особливостями творчого процесу художника в них; осмислите феномен особи художника як зразка креативної поведінки та життєтворчості для дитини.

Це потрібно вам, щоб перейти до активної творчої роботи вже як майбутнього педагога. Ваша професійна діяльність ґрунтується на осмисленні філософсько-мистецького доробку, зіставленні його з можливостями ди-

тени від одного до шести років, доборі змісту й проектуванні освітньої програми, моделюванні адекватного середовища для розгортання образотворчості, визначенні своєї місії супроводжувача як самої діяльності, так і дитини у ній, розробці інтегрованої особистісно-розвивальної педагогічної технології та методик, за допомогою яких дитина стане суб'єктом краси і творчості. Ви готуєте себе до інноваційної діяльності, а тому звикайте до думки, що ви є авторами і створювачами освітніх програм і технологій, адекватних освітнім стандартам для дошкілля.

Ми, автори цього підручника, створили його для вас! Сподіваємося, що ви зрозумієте і сприймете його концепцію, структуру і логіку.

Концепція підручника відпрацьована на основі *культурологічного, особистісно-орієнтованого, полікультурного, поліхудожнього, інтегрованого та діяльнісного* підходів, за **принципами** культуро- та природовідповідності, здоров'язбереження з використанням педагогічної спадщини, науково-методичного доробку, досягнень практики організації образотворчої діяльності, власних експериментально-теоретичних досліджень та гіпотез авторів, осмислення сучасних тенденцій у галузі дошкільної освіти, проблем дитинства в сучасному соціумі та прогнозувань перспектив розвитку методики образотворчої діяльності.

Зміст підручника інтегрує дані таких наук, як філософія, естетика, мистецтвознавство, психологія, анатомія і фізіологія, педагогіка, дошкільна педагогіка та ін. Цим він реалізує ідею синтезу наук у фаховій підготовці професіоналів дошкільної освіти таких рівнів, як бакалавр, спеціаліст, магістр, здатних до активної та успішної життєтворчості у професії, яку обрали.

Шановні колеги-викладачі! Плекаємо надію на те, що ви сприймете концепцію підручника, адаптуєте його матеріал у своїх технологіях викладання і тим самим реалізуєте головну мету підготовки сучасних фахівців як творців власних успіхів.

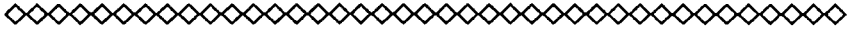
Демократичні перетворення в державі і відповідно в системі сучасної вищої освіти України формують нове соціальне замовлення щодо підготовки фахівців, які творчо мислять у своїй професійній сфері.

Творчий розвиток особистості фахівця відбувається завдяки самоосвіті, активному самонавчанню і самовдосконаленню через засвоєння знань у процесі їх проектування, моделювання, структурування, конструювання.

Багаторівнева освіта ґрунтується на принципах демократизації, гуманізації, інтеграції, фундаменталізації та соціалізації, вона формує погляд на навчальний процес як на підготовку до оволодіння знаннями упродовж усього життя. Особливостями *демократизації* освіти є переорієнтація її змісту на поглиблене вивчення людини, суспільства, культури, загальнолюдських цінностей. У нашому підручнику реалізація цього аспекту забезпечується через педагогічну взаємодію змістового, методичного, технологічного компонентів.

Гуманізація освіти передусім передбачає зміну поглядів на характер навчання, в якому студенти і викладачі виступають повноправними партнерами освітнього процесу, суб'єктами розвитку своїх індивідуальних здібностей та професійності.

Стиль викладу матеріалу підручника, авторські курсиви передбачають творчий діалог учасників навчального процесу.

Інтеграція освіти полягає в оновленні змісту кожної навчальної дисципліни з позицій досягнень більш загальної **системи**, якою в підручнику постають **культура, освіта, мистецтво**. Теорія і методика образотворчої діяльності дітей дошкільного віку — це наука, яка інтегрує філософсько-мистецтвознавчі, природничі та психолого-педагогічні знання, що забезпечує фундаменталізацію і глобалізацію професійної підготовки фахівців.

Цей підручник рекомендовано для фахової підготовки бакалаврів дошкільної освіти. Головна мета його — забезпечити підготовку вихователів дошкільних навчальних закладів до реалізації ідеї комплексного розвитку особистості засобами образотворчої діяльності.

У підручнику реалізовано принцип художньої педагогіки — організація розвитку образотворчої діяльності дітей на *мистецькій основі*. Оволодіння художнім досвідом, сконцентрованим у творах мистецтва, сприяє соціалізації дитини, збагаченню її художньої практики та осмисленню краси в усіх її формах, допомагає пізнати себе і гармонізувати стосунки із соціумом. Однак найціннішим є те, що мистецтво формує культуру людських почуттів, розвиває і збагачує їхню палітру в особистому досвіді самої дитини, є засобом духовного спілкування з однолітками й дорослими, встановлення взаємодії в соціокультурному та природному середовищі.

Предмет курсу інтегрує **образотворче мистецтво** як *форму* існування краси, *засіб* входження дитини у світ культури, унікальний *спосіб* відкриття і пробудження її «сенсорних каналів», формування перцептивної культури, що становить основу художньо-творчих здібностей та **образотворчу діяльність** дитини в період дошкільства. Вона організується і функціонує як специфічне образне пізнання дитиною соціуму та себе в ньому, як середовище оволодіння *образотворчістю*, що надає дитині можливість урізноманітнювати форми комунікації із соціумом, моделювати «картину світу», передавати особисті враження про нього за допомогою різних зображувальних матеріалів і технік, переживати почуття захоплення, радості, здивування, творчого піднесення, самоцінності; позбавлятися небажаних комплексів (страх, нерішучість, невпевненість, меншовартість та інше).

Особистісно-діяльнісний, ціннісний підхід у технології образотворчої діяльності дітей дошкільного віку автори проголошують через тезу: «Образотворчість як специфічний вид діяльності має допомогти дитині увійти в соціум та бути успішною в ньому».

Він ґрунтується на таких провідних положеннях:

- діяльність організується як поліхудожня на основі взаємодії та синтезу мистецтв для забезпечення цілісного світосприйняття і самовираження;
- діяльність є засобом розвитку всіх сфер особистості дитини;
- діяльність розглядається в сукупності усіх її структурних компонентів: мотиваційних, операційних, творчих і контрольно-оцінювальних;
- розвиток образотворчої діяльності зумовлений ознайомленням дітей із кращими зразками національного й світового образотворчого мистецтва, творчістю митців;
- дитина є суб'єктом діяльності, автором і власником її продукту;
- педагог є організатором і супроводжувачем діяльності дитини в ній, виступає як співучасник творчого процесу, надихає дітей на творчість,

створює проблемно-пошукові ситуації вибору, навчає дітей робити свій вибір та відповідати за нього;

- індивідуальний підхід в образотворчості полягає у визнанні за дитиною права на вибір способу пізнання світу (логічно-мисленневий, художньо-естетичний), зображення його таким, яким вона його бачить і відчуває, у врахуванні індивідуальних особливостей характеру, темпераменту, психічних процесів, здібностей.

Вивчення курсу забезпечує формування саме тих професійних особистісних рис і характеристик, ерудиції та вмінь фахівців, які визначені стандартами вищої педагогічної освіти для освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» спеціальності «Дошкільне виховання» напряму «Образотворче мистецтво». Йдеться про *комунікативні, гностичні, діагностико-прогностичні, художньо-компетентнісні, методичні, проектувальні, педагогічно-пропагандистські, контрольні-корекційні, дослідницькі, рефлексивні* та інші характеристики.

Зміст у підручнику **структуровано за блочно-модульним принципом**. Він є способом ефективного навчання й самоосвіти. Блоки-модулі — це самостійні частини цілого. Вони містять конкретну дозу інформації і надають можливість студентам і викладачам як суб'єктам освітнього процесу встановлювати логічні діалектичні взаємозв'язки між частинами курсу, уникати тавтологій та інформаційного перевантаження. Полегшується процес здійснення контролю знань і рівнів професійного розвитку фахівців. Модулі дають змогу ефективно організовувати самостійну роботу студентів, адже передбачають їхню активність, спонукають до саморозвитку особистості, самовивчення, самоаналізу, самооцінки і самоконтролю. Для цього зміст блоків-модулів супроводжують виділені курсивом «сигнальні речення». Вони спрямовують мислення, орієнтують на пошук інформації та виконання завдань.

Розпочинається курс з *мистецтвознавчого блоку «Поліфункціональність образотворчого мистецтва як основа реалізації особистісно-орієнтованої моделі організації образотворчої діяльності дошкільнят»*, де у студентів формуються системні знання про специфіку відображення світу в образотворчому мистецтві, його функції в соціумі, види, жанри та засоби виразності візуальних мистецтв: живопису, графіки, скульптури, архітектури та декоративного мистецтва, оволодівають способами їхнього мистецького та психолого-педагогічного аналізу, навчаються визначати критерії, показники, за якими можна встановити цінність творів образотворчого мистецтва для сприймання дітьми дошкільного віку і здійснити добір змісту для образотворчої діяльності та освітньої програми розвитку дитини в ній.

Модуль **«Теоретичні основи образотворчої діяльності дітей»** висвітлює анатомо-фізіологічні особливості та психологічні механізми розвитку образотворчої діяльності дітей, загальні засади методики образотворчої діяльності. Домінантою в цьому модулі є проблема розвитку творчості дітей в зображувальній діяльності. Студенти вивчають роль інтересу, діалектику зображувальності і виразності у розвитку образотворчої діяльності.

У модулі **«Організація образотворчої діяльності дітей»** дається характеристика видів образотворчої діяльності та їхній взаємозв'язок у процесі створення художніх образів. Тут студенти дізнаються про сучасні альтер-

нативні програми навчання дітей образотворчої діяльності, форми, методи й прийоми розвитку дитини в ній. Важливою проблемою, що висвітлюється в цьому модулі, є організація освітньо-розвивального середовища для образотворчої діяльності в сучасному дошкільному навчальному закладі.

У модулі **«Методика і педагогічні технології розвитку особистості дитини в процесі образотворчої діяльності»** студенти *усвідомлюють* процес створення педагогічної технології розвитку особистості в різних видах образотворчої діяльності, *ознайомлюються* з конкретними методиками розвитку в дітей здібності сприймати красу в різних її формах, організації різних видів образотворчої діяльності в групах раннього і дошкільного віку, *вивчають* індивідуально-типологічні вияви дітей у процесі спілкування з творами мистецтва та художньої творчості.

Модуль **«Вихователь як організатор, супроводжувач і співучасник образотворчої діяльності дітей»** забезпечує ознайомлення студентів з альтернативними підходами до визначення педагогічної стратегії і планування образотворчої діяльності. Студенти осмислюють проблему забезпечення перспективності й наступності в організації образотворчої діяльності в дошкільному навчальному закладі і початковій школі, визначають способи і напрями роботи із сім'єю, аналізують зміст й організацію пошукової діяльності в галузі естетичного виховання та образотворчої діяльності, визначають власний шлях в інноваційних науково-дослідних пошуках.

Наприкінці кожного модуля подано: систему творчих завдань для студентів, завдання та запитання для контролю і перевірки знань з модуля, літературу.

Сподіваємося на вашу активну і самостійну творчу роботу. Бажаємо успіхів у професійному зростанні для щастя наших дітей.

З повагою до вас авторський колектив.

Модуль 1

Поліфункціональність образотворчого мистецтва як основа реалізації особистісно-орієнтованої моделі організації образотворчої діяльності дошкільнят

1.1. Культура, мистецтво й освіта — взаємовпливові чинники розвитку особистості в образотворчій діяльності

Культура як феномен

Вихідними теоретичними положеннями у створенні особистісно-орієнтованих програм і педагогічних технологій організації образотворчої діяльності дошкільнят є взаємозв'язок між поняттями «культура» — «мистецтво» — «освіта».

Спробуємо осмислити кожне з понять і визначити проблему діалектичного (взаємопроникного, динамічного) зв'язку між ними. Якщо це зробити, то ми зрозуміємо філософію сучасної освіти і зможемо стати активними співучасниками цього процесу, впроваджувачами ідей особистісно-орієнтованого навчання у практику образотворчої діяльності дошкільнят.

Сучасна педагогіка оперує поняттям **культура** як категорією формування людини в дитинстві. Індивідуально-творчий розвиток особистості неможливий поза зв'язком понять «дитина» і «культура». Саме культура виступає чинником зв'язку між соціальним та генетичним в особистості і формує людину як члена цивілізованого суспільства.

Державні документи й стандарти дошкільньої освіти визначають культуру як одну зі сфер життєдіяльності особистості, як спосіб входження дитини у світ, комплекс специфічних способів і форм соціальної інтеграції дитини, регуляції нею власної поведінки та діяльності, як концентро-

ваний досвід особистості, який підносить її свідомість, збагачує почуття, дає практичні вміння.

З позиції релігії, духовності, основу культури утворює «культ» (від лат. cultus — шанування), один з головних елементів релігії; до «культу» належать дії (рухи тіла, читання або співання певних текстів та ін.), які виражають релігійне поклоніння або закликають «сили» Бога на допомогу здійснювачам цих дій; «культом» вважають надмірне звеличення чогось або когось (культ особистості); існує поняття «культ предків» (віра в їхню здатність впливати на життя нащадків) [Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — М., 1983. — С. 668]. Філософія «культу» є головною частиною духовного спадку П. Флоренського. У його розумінні «культ» — місце зустрічі двох світів (матеріального й духовного, реального й потойбічного, внутрішнього й зовнішнього) [Флоренский П. А. Иконостас: Избр. труды по искусству. — СПб., 1993].

Звертаючись до одвічного смислу слова «культура», М. Реріх розшифрував його як «шанування світла» («культ» — шанування, «Ра» — сонце) і дав похідні визначення культури: шанування світла, любов до людини; сполучення життя й краси, синтез підвищених і витончених досягнень; зброя світла, порятунк, двигун, серце [Рерих Н. К. Врата в будущее. — Рига, 1991].

Коли розглядати термін з позиції «cultura» (від лат. — оброблення, вирощування, виховання), стає зрозумілим зв'язок культури і цивілізації. Простежується ідея зовнішнього впливу на людину, ідея «культивування» [Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — М., 1983]. Можна сказати, що культура є змістом цивілізації, а цивілізація є формою існування культури.

♦ *Подумайте над цим і доведіть, що освіта є елементом культури й ознакою цивілізації.*

А тепер давайте згадаємо такі принципи освіти й виховання, як природовідповідність та культуровідповідність. Їхнє осмислення є важливим для педагога — організатора образотворчої діяльності дітей дошкільного віку. Реалізація принципу природовідповідності в педагогічній технології означає, що педагог має розуміти процес становлення людини як розкриття її сутнісних сил (існує індивідуальна генетична програма розвитку особистості). Принцип *культуровідповідності* потребує визнання того, що становлення людини відбувається через засвоєння нею певних навичок і форм життєдіяльності під впливом сім'ї та суспільства (створюється певна соціокультурна програма розвитку особистості). Таким чином може відбуватися осмислення взаємозв'язку між культурою та освітою.

Кожна людина є «людиною культури», власної специфічної культури, яка змінюється в часі й просторі.

♦ *Спробуйте, наприклад, осмислити себе як носія певної культури і поміркуйте над поняттям «творча особистість».*

Творча особистість виявляє себе в тому, що вона переймає і засвоює елементи іншої культури, осмислює їх і перероблює в елементи власної культури. Розгортаються процеси освіти й самоосвіти, відбувається само-рух особистості як явища культури.

У науці склалося уявлення про культуру як специфічний світ, який створює людина, щоб підтримати себе у своєму штучному людському існу-

ванні; це необхідна складова людини, її друга природа, не менш важлива, ніж її біологія чи фізіологія. Не можна об'єктивно сказати щось про людину без осмислення суті її особистої культури і тих механізмів, які породжують її природу.

В освіті як явищі сучасної цивілізації відбувається орієнтація на індивіда, розвиток особистості. Поряд з цим існує проблема взаємозв'язку освіти й культури.

♦ *Знайдіть цей взаємозв'язок з огляду на різні визначення культури. Поміркуйте також над поняттям «цивілізація», знайдіть приклади з історії цивілізації і визначте проблему взаємозв'язку у поняттях «культура» й «цивілізація». Спробуйте описати свої роздуми у вигляді «есе» (від фр. *essai* — досвід, начерк, нарис) на тему: «Освіта: цивілізація чи культура?» [Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — М., 1983. — С. 1552].*

Освіта як елемент культури

Освіта є специфічною сферою соціального життя. Вона передбачає створення зовнішніх і внутрішніх умов для розвитку індивіда (дитини й дорослого у їхній взаємодії, а також в автономному режимі) у процесі освоєння цінностей культури. Тому освіта є синтезом навчання та учіння, індивідуальної пізнавальної діяльності, виховання й самовиховання, розвитку й саморозвитку, дорослішання й соціалізації. У метафоричному звучанні освіта визначається як творіння образу Людини в індивіді. Осмисленню поняття «освіта» допомагають знання курсу «Педагогіка» (загальна й дошкільна). На цьому підґрунті досягається усвідомлення мети, змісту і технології педагогічного супроводження образотворчої діяльності дошкільнят як елемента освіти.

У навчанні та самостійному учінні відбувається опанування технологічних навичок, набуття знань. У вихованні й самовихованні приймаються традиційні і випрацьовуються власні системи цінностей.

Виховання в широкому значенні є процесом спеціально організованого передавання від покоління до покоління соціально-культурного досвіду і створення умов для вияву внутрішньої мотивації дитини. У вузькому значенні виховання — це конкретна діяльність дорослого щодо включення дитини у конкретні ситуації життя спільноти, формування умов для її внутрішнього зростання.

Усі ці процеси неподільні, саме тому в парадигмі особистісно-орієнтованої педагогіки освіта розглядається як багаторівневий простір, як складні процеси, що створюють умови для саморозвитку особистості.

Освіченість у новому розумінні виступає як розвинутість різноманітних здібностей системного характеру і високий ступінь їхньої продуктивності («вростання дитини в культуру», за висловом психолога Л. Виготського).

Освіта в контексті культури (у взаємозв'язку з культурою, як явище та феномен культури) передбачає орієнтацію на загальнолюдські цінності, світову й національну духовну культуру, гуманітаризацію свого змісту, опанування гуманістичних технологій освіти й виховання, створення у дошкільних освітніх закладах сприятливого середовища для розвитку особистості, здатної до творчої самореалізації в сучасній освітній соціокультурній ситуації.

Мистецтво як елемент культури, її знак та символ

Осмислення освіти в контексті культури веде нас до мистецтва (як елемента, явища й феномена культури). Зміст навчальних курсів: «Естетика», «Філософія» допоможе визначити ідею залучення мистецтва до інформаційно-освітнього поля дитини в період дошкілья. А поки що зробимо короткий екскурс у зміст поняття «мистецтво».

Термін «мистецтво» за етимологією означає досвідченість, навченість, високоосвіченість, прилученість до таємниць творчості. Словник з естетики розкриває мистецтво як творчу діяльність, у процесі якої створюють конкретно-чуттєві образи, які відображають дійсність і втілюють естетичне ставлення до неї людини [*Естетика*: Словарь / Под общ. ред. А. А. Беляева и др. — М., 1989. — С. 118—120].

В античній естетиці мистецтво розуміли як пізнання, що відбувається через наслідування природи, її гармонії (Геракліт, Піфагор). Античні мислителі ототожнювали мистецтво з ремеслом і наукою.

За Сократом, мистецтво — це зображення, вираження через зображення стану душі та рис людини. Платон обстоював думку про мистецтво як створення речей (предметів). Аристотель розглядав мистецтво як діяльність, в якій створенням схожості досягається пізнання об'єктивного світу, а наслідування (чогось) вважав способом пізнання істини.

В естетиці Стародавнього світу (Плутарх) започатковано ідею про наявність прекрасного у предметі та способах його зображення в мистецтві, а в Середньовіччі мистецтво тлумачили з позицій системи релігійних уявлень і визначали як Боже натхнення.

Доба Відродження відкрила в мистецтві гармонійну єдність пізнання і творчості. Мистецтво визнавалося «вікном у світ» для пізнання дійсності; творчою діяльністю, яка є дзеркалом життя; способом ствердження людини, пов'язаного з пізнанням її сутності.

У період класицизму мистецтво визнається продуктом смаку, уяви і розуму. У добу Просвітництва стверджується перетворювальна сила мистецтва. Воно покликане виховувати добродійність, виправляти й ушляхетнювати норів. На думку Д. Дідро, сила мистецтва полягає у здатності концентровано виражати явища дійсності, втілювати ідеал. Саме доба Просвітництва стала джерелом педагогічної думки щодо погляду на мистецтво як чинник розвитку особистості.

У німецькій естетиці XVII — початку XIX ст. мистецтво тлумачилося як явище творчої активності людини, як гра (Г.-Е Лессінг, А. Баумгартен, Ф. Шиллер, І. Кант).

З позицій І. Канта, мистецтво — це творча діяльність щодо створення краси, яка ґрунтується на гармонії чуттєвого споглядання й розуму, на вільній грі духовних сил людини, що відсутня у практичній діяльності. За Ф. Шиллером, у мистецтві поєднані серйозність праці з радістю гри, чим досягається єдність загального й індивідуального, необхідності й свободи.

Естетика Г.-В.-Ф. Гегеля була вищою точкою розвитку теоретичної думки того періоду про мистецтво. Г.-В.-Ф. Гегель вважав мистецтво формою суспільного пізнання, формою самопізнання, розкриття глибинних засад природи людини.

Револьюційно-демократична естетика (В. Белінський, О. Герцен, М. Добролюбов, М. Чернишевський) пов'язала категорії пізнання, творчості з реалізмом та револьюційно-демократичними завданнями мистецтва.

На межі ХІХ—ХХ ст. Ф. Достоевський вбачав призначення мистецтва в тому, щоб через красу виховувати людину морально й естетично і проголошував ідею гармонії в мистецтві. У трактаті «Що таке мистецтво» Л. Толстой зазначав, що мистецтво є діяльністю людства, яка впливає з того, що одна людина свідомо, за допомогою певних зовнішніх знаків передає іншим свої почуття, а інші люди заражаються ними і переживають їх.

У цей історичний період з'являються нові тенденції в мистецтві: імпресіонізм, модернізм, кубізм, абстракціонізм, сюрреалізм, екзистенціалізм, представниками яких були М. Рід, Р. Юнг, А. Глез, М. Сейфор, В. Кандинський, А. Бретон, А. Камю. Вони висловлювали думку, що мистецтво — не відображення, не наслідування, не зображення, а самостійна довільна реальність, яка твориться художником поза будь-яким зв'язком з реальною дійсністю. Представники зазначених напрямів відкидали пізнавальне значення мистецтва, трактуючи творчість як самовираження художника, його світовідчужань, думок, почуттів через форму, лінію, пластику, колір, звук.

Напевне, ви зацікавилися етимологією мистецтва, зрозуміли його зв'язок з культурою, релігією, наукою і побачили можливості для введення мистецтва до освітніх педагогічних технологій дошкільця. Вихідну позицію можна сформулювати, наприклад, так: «Мистецтво має вплив на свідомість (підсвідомість?) людини й охоплює сферу діяльності».

♦ *Поміркуйте над цим висновком, спробуйте визначити види дитячої діяльності, схожі з мистецтвом, та обгрунтуйте зв'язок мистецтва з образотворчою діяльністю дітей (намалюйте схему, модель тощо), знайдіть інформацію (у літературних джерелах, через інтернет і т. ін.) про мистецтво, художні напрямки та ін. [Наприклад: Левчук Л. Т. Психологія: історія, теорія, мистецька практика: Навч. посіб. — К., 2002.]; складіть анотацію, оформіть бібліографічну картку; через самоаналіз спробуйте визначити свої інтереси й можливості у мистецтві.*

На сучасному етапі розвитку естетики поняття мистецтва продовжує розвиватись і збагачуватись. Мистецтво можна розуміти і як естетичне (чуттєве) відображення світу. Його призначення полягає у розвитку культури почуттів, емоцій і ціннісних орієнтацій, естетичної, моральної, духовної культури, яка зумовлює творчу активність людини. Мистецтво поліфункціональне в соціумі, що має особливе значення для організації дошкільньої освіти. (Саме про це йдеться в наступному параграфі підручника.) Простежуючи зв'язок між мистецтвом та культурою, можна вийти на трактування мистецтва як підсистему культури, «код» культури, який містить інформацію про середовище, внутрішній стан, ціннісне освоєння світу (філософ М. Каган). Мистецтво є образною моделлю людської життєдіяльності. Його також можна розуміти як сукупність творів, де злиті творчість і сприйняття. Мистецтво розкриває нам таємницю культури, представляє «модель світу» і «людину у світі» (Каган М. С. Социальные функции искусства. — Л., 1978).

Вивчаючи взаємозв'язок *цивілізація—культура—мистецтво*, Ю. Боров відзначає гармонізуючу роль мистецтва в цьому зв'язку і розкриває кілька

аспектів проблеми мистецтва як феномена культури: мистецтво презентує, осмислює, інтерпретує певні сторони дійсності, а в контексті всієї культури дає цілісне уявлення про світ [Борев Ю. Б. Эстетика. — М., 1988].

Новий погляд на мистецтво полягає в тому, що воно розглядається як діалог художника і глядача, як їхня гармонійна єдність. Інтерпретація мистецтва з цих позицій створює умови для органічного введення шару мистецтва як компонента освітнього простору й пізнання його на основі творчого діалогу — «мистецтво—педагог—дитина», «мистецтво—дитина—педагог», «дитина—мистецтво—педагог».

Педагогічні можливості мистецтва стають зрозумілими, якщо осмислити його з трьох позицій:

1. Мистецтво як культура ставлення до всіх явищ життя (світ природи, світ людей, світ речей).

2. Мистецтво як творчість (розвиток асоціативно-образного мислення, фантазії, сприймання, уяви тощо).

3. Мистецтво як мова (система мов, характерних для кожного з видів мистецтва).

Для педагога та батьків важливо досягнути сенс і цінність мистецтва, його потенціал і функції, визначити, в якому взаємозв'язку можуть перебувати мистецтво і дитина. Відповіді на поставлені запитання містяться в цінності самого мистецтва, у його потенційних можливостях впливу на дитину і її психофізіологічної готовності прийняти мистецтво; у нових підходах до змісту й форм організації освітнього простору на основі інтеграції *культури—мистецтва—освіти*, яка виступає як креативно-розвивальне середовище, як поле творчої діяльності, а також у сучасному розумінні мети та результату освіти, якими є творча особистість дитини, її образ «Я», її самобутність, неповторність, індивідуальність, освіченість, компетентність, соціалізація.

У дитині природою закладено схильність все це сприйняти. Дитинство не просто етап у житті людини. Дитинство — серйозний феномен культури. Кожна дитина — природжений художник саме тому, що несе в собі органічну людську природу, яка розвивається на першому етапі і є незамуленою. У дитині закладено всі основні риси естетичних здібностей: безпосередність, емоційність, виразність, відкритість для світу, кокетування, гра. Безпосередній вияв у дитині її внутрішнього життя є повнотою естетичного самовираження. Учені відзначають, що саме у п'ятиріччя дітей спостерігається пік загального та інтелектуального розвитку (Є. Торшилова, Т. Морозова): [Торшилова Е. М., Морозова Т. М. Развитие эстетических особенностей детей 3—5 лет. (Теория и диагностика). — М., 1993].

У дитинстві естетична здібність співіснує з естетичною потребою, а спеціальне формування естетичної потреби, духовна потреба в естетичних переживаннях невід'ємні від формування здібності до естетичної діяльності. Така «естетична зустріч» здібностей з потребами створює передумову для розвитку творчості дитини (Ю. Шор): [Шор Ю. М. Искусство и эстетическая культура // Приобщение личности к эстетической культуре в педагогическом процессе. — М., 1981].

Відомий педагог-художник Б. Неменський стверджує можливість і необхідність раннього прилучення дітей до світу мистецтва. Головним завданням, на його думку, є розвиток у дітей здатності повноцінно сприйма-

ти мистецтва і потреби у спілкуванні з ними як засобу саморозвитку і самовиховання; формування досвіду й потреби повноцінної художньої творчості. «Мистецтво має бути вираженням почуттів, а не техніки, і в дошкільному, і в шкільному віці... Я певен: мистецтво і взагалі естетичний розвиток може і мусить відігравати в нашій системі освіти значно серйознішу роль уже сьогодні. І починаючи з дитячого садка, з самого ніжного віку» [«... И начиная с детского сада, с самого нежного возраста» // Дошк. воспитание. — 1989 — № 3. — С. 20—24].

♦ *Ознайомтеся з концепцією Б. Неменського, викладеною у книжці: Неменський Б. М. Мудрость красоты. — М., 1987. — С. 76. Складіть до книжки анотацію.*

На користь раннього прилучення дітей до світу мистецтва свідчить і зарубіжний досвід педагогіки раннього розвитку [система М. Монтесорі. М. Мартено (Італія), М. Ібука (Японія), С. Лупан (Франція), Г. Домана (США), Л. Г. Гаскел (Англія), М.-Е.-Ф. Кол (США), М. Гмошинської, Р. Чумічевої (Росія) і т. ін.].

♦ *Ознайомтеся з цим досвідом, складіть анотацію до книжок: Масару Ибука. После 3-х уже поздно: Пер. с англ. — М., 1991; Лупан Сесиль. Поверь в свое дитя: Пер. с фр. — М., 1993.; Кол М., Рамси Р., Боумен Д. Первый рисунок: Пер. с англ. — Минск, 2004; Ребенок в мире культуры / Общ. ред. Р. М. Чумичевой. — Ставрополь, 1998.*

Закон України «Про дошкільну освіту», Концепція дошкільної освіти та Базовий компонент головною метою педагога ХХІ ст. визначають сприяння свідомому та діяльному буттю дошкільняти, розвиток у нього само-свідомості, самобутності та самодіяльності, виховання природо- та культуровідповідної поведінки на шляху досягання гармонії «Я» і «Світ». «Надзвичайно важливо, щоб педагогічна діяльність дедалі більше ставала мистецтвом, а не була простим функціонуванням» [Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. — К., 2003. — С. 8—9].

♦ *Виникають запитання: 1) Які можливості для реалізації визначеної мети має образотворча діяльність дошкільнят? 2) Якою має бути модель образотворчої діяльності у певних умовах?*

Можливо, ефективність педагогічної роботи залежить від усвідомлення педагогом взаємозв'язку: «культура» — «мистецтво» — «освіта» і розуміння ним функцій мистецтва; майстерності у повноті використання теорії та практики образотворчого мистецтва в освітньому процесі дошкільного навчального закладу.

1.2. Функціональна природа мистецтва як основа проєктування інтегрованої педагогічної технології образотворчої діяльності

Поліфункціональність мистецтва в соціумі

Мистецтво виконує в соціумі різні функції (від лат. — *functio*, виконання, здійснення). Осмислення функцій мистецтва є наступним кроком у професійній підготовці вихователя дітей дошкільного віку. Розуміння пе-

дагогом функціональної природи мистецтва зумовлює можливість проєктування інтегрованої педагогічної технології зображувальної діяльності дошкільнят на науковій основі, оскільки дає змогу визначити особистісно-розвивальний потенціал мистецтва для становлення особистості в період дошкільця і створення психолого-педагогічних умов для розвитку зображувальної діяльності до рівня образотворчої. Саме в образотворчій діяльності дитина отримує можливість розвитку усіх сфер особистості та елементів творчого підходу до життя, гармонізації стосунків «Я-соціум». Йдеться про розвиток соціально-комунікативної, інтелектуальної, емоційно-мотиваційної, креативно-діяльнісної та інших сфер особистості.

«Прийшовши у Світ, дитина існує у трьох основних вимірах — фізичному, емоційно-чуттєвому та розумовому. Саме в них вона і виявляє себе в житті: у **фізичному** — вчинками, діями; у **почуттєвому** — душевними порухами, бажаннями; у **розумовому** — думками, судженнями. Отже, процеси виховання і навчання мають апелювати до всіх означених аспектів розвитку особистості одночасно. Забезпечити сучасній дитині належний освітній рівень — означає залучити її до діяння (цінностей Творчості), **переживання** (цінностей Любові), **осягнення** (цінностей Істини, розуміння). Життєво компетентною, життєпридатною можна вважати лише таку дитину, яка не тільки має належні знання, а й усвідомлює їхній сенс, прагне реально їх використати, радіє здобутому результату, діє доцільно і з користю для себе та інших» [Коментар до Базового компонента дошкільньої освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. — К., 2003. — С. 5—6].

З огляду на це спробуйте осмислити можливість такої організації образотворчої діяльності, яка забезпечувала б не лише розвиток зображувальних навичок і творчих здібностей, а й комплексно-особистісний розвиток, становлення цілісної, гармонійної особистості, створення дитиною власної «картини світу» та усвідомлення цінності свого існування в цьому світі.

Звернемося до функцій мистецтва в соціумі.

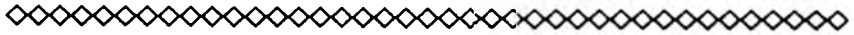
Суспільно-перетворювальна функція. Мистецтво залучає людей у спрямовану діяльність. Процес творчості в мистецтві передбачає певне перетворення вражень, фактів дійсності за допомогою уяви. Автор опрацьовує життєвий матеріал і перетворює його в образи. Художник будує нову реальність — художній світ. Створення скульптури, картини, поеми, симфонії супроводжується обробкою та перетворенням матеріалу: каменю, фарб, слова, звуку. Мистецтво є дією, творінням художнього світу, перетворенням реального світу відповідно до ідеалів художника.

Гедоністична функція. Мистецтво дає людям розвагу, насолоду. Воно є сферою свободи. Свобода і майстерність дають насолоду, захоплюють чудом творчого пізнання й освоєння світу. У творі мистецтва досконала художня форма перебуває в гармонії зі змістом, художня реальність упорядкована за законами краси. Реципієнт відчуває радість залучення до творчості, натхнення, що дає змогу відчувати «співдумку», викликає співчуття, співпереживання. У художній творчості присутній емоційно-естетичний досвід, який дає людям радість відчуження, осягання краси.

Гедоністична функція мистецтва сприяє самовираженню, самоактуалізації особистості, виходить з цієї ідеї здійснює її, дає можливість самостійно

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

756199

тя естетичної насолоди. Самоцінність особистості є суттєвою стороною глибинної соціалізації людини, чинником розвитку її творчої соціальної активності.

Естетична функція. Мета мистецтва — збуджувати емоційно-чуттєву сферу особистості, надихати, очищувати й ушляхетнювати людину. Мистецтво сприяє формуванню творчого духу і ціннісних орієнтацій, передає людям відчуття естетичної значущості світу, даючи ціннісні орієнтації в ньому; пробуджує в них художників, спонукає до сприймання й освоєння світу за законами краси; будує ціннісну свідомість людини, навчає образного бачення життя.

Увесь світ постає як естетично значущий перед художньо-цивілізованою свідомістю. Природа, предметний світ, людина і Всесвіт набувають естетичної цінності та поетичності.

Естетична функція мистецтва реалізується у розвитку естетичного сприймання довкілля та в художньо-естетичній діяльності. Вона дає змогу формувати естетичні цінності особистості, чим сприяє розвитку ціннісної орієнтації людини у світі. Естетичні цінності починають функціонувати за умов взаємозв'язку між освоєнням, присвоєнням і створенням краси.

Сугестивна функція. Мистецтво виступає як сугестія, вплив на підсвідомість, навіювання інших думок і почуттів. Сприймання твору мистецтва зачаровує і причаровує людину. Сугестивна функція в напружені періоди історії відіграє велику, навіть провідну роль у загальній системі функцій мистецтва. Її можна розуміти як близьку до виховної функції, але вона не збігається з нею.

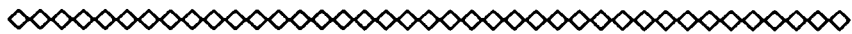
Виховна функція. Виконуючи названу функцію, мистецтво виступає як катарсис (очищення). Мистецтво комплексно впливає на людину і формує цілісну особистість. Ефект «очищення» досягається завдяки «переживанню почуттів». Катарсис — естетичне переживання, яке дає змогу особистості відкрити для себе міру і гармонію в соціумі й культурі (**катарсична функція**).

Компенсаторна функція. Мистецтво власною гармонією впливає на внутрішню гармонію особистості і сприяє збереженню та відновленню психічної рівноваги. Сприймання художнього твору викликає психічний афект. Характер цього афекту залежить від характеру твору; від типу, життєвого досвіду, культурного рівня і духовного стану особистості.

Катарсична (очищувача) і компенсаторна (духовно-гармонізуюча) функції виступають важливими аспектами виховного впливу мистецтва на особистість. Треба зазначити, що вплив мистецтва не має нічого спільного з дидактичним моралізуванням, повчанням, напученням. Мистецтво впливає на особистість через естетичний ідеал, який виявляє себе як у позитивних, так і в негативних образах.

Досвід світосприймання і ставлення до світу, який транслює мистецтво, примножує і збагачує реальний життєвий досвід особистості, допомагає людині виробити власні установки та ціннісні реакції відносно типологічних життєвих обставин.

Соціальна функція розкриває зв'язок мистецтва і соціуму, символізує зв'язок процесів пізнання, ціннісних орієнтацій, творчості, духовного ста-

новлення: усвідомлення довкілля, успадкування духовних цінностей, потреби в удосконаленні. Вона містить вказівки щодо впливу на суспільну свідомість, духовний світ, соціальну активність особистості, художній досвід якої рівномірно поєднує споживання і створення художніх цінностей, тобто самостійну самодіяльну творчість.

Інформаційна і комунікативна функції. Мистецтво є знаковою системою, що містить інформацію, специфічний канал зв'язку. Сприймання твору мистецтва відбувається за законами спілкування. Мистецтво є формою та способом людського спілкування, зустріч за типом «Я — Ти». Художнє спілкування є здійсненням інтелектуально-емоційного творчого зв'язку автора та реципієнта. У художньому спілкуванні виокремлюють кілька видів стосунків: автор-дійсність, автор-реципієнт, автор—творчий процес; реципієнт-автор, реципієнт-дійсність та інші. Усі види стосунків реалізуються через творчий процес втілення задуму художником, художнього сприймання, розкодування знакової системи кожного виду мистецтва, розуміння, усвідомлення смислу, цінності твору, взаємодії художника і глядача. Яким чином реалізувати інформаційно-комунікативну функцію, щоб повністю вичерпати її потенціал, це вже завдання педагога.

Пізнавально-евристична функція. Мистецтво виступає як знання і про-світа, воно опановує багатство предметно-чуттєвого світу, розкриває його естетичне різноманіття, відкриває нове у відомому, у звичайному—незвичайне; формує чуттєвість людини, бачення світу, вчить насолоджуватися красою кольорів та форм. Евристичний ефект мистецтва безпосередньо пов'язаний із соціальною активністю людини, орієнтованою на наближення в діяльності до певного естетичного ідеалу.

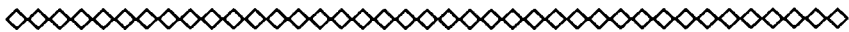
Мистецтво своєрідними засобами збагачує індивідуальний досвід, залучає особистість до пізнання світу художніх образів і самопізнання. При цьому мистецтво не розчиняє особистість у багатьох інших життях, а допомагає визначитися, винайти себе як неповторну індивідуальність. Воно підказує способи, які уможливають динамізм «Я», збільшують рівень самосвідомості, уміння прогнозувати власне світобачення і моральний вибір у тій чи тій ситуації.

Через аналіз функцій мистецтва в соціумі доходимо висновку, що мистецтво поліфункціональне: воно пізнає, вивчає, виховує, розважає, оздоровлює, відновлює, розповідає, інформує, об'єднує людей навколо себе, спонукає до творчості. Найвища ціль мистецтва — соціалізація особистості і ствердження її самоцінності.

Завдяки поліфункціональності та цілісності мистецтво досягає різних структур особистості (сприймання, мислення, емоції та ін.), створює ефект впливу і додавання новоутворень, які представляють гармонійно-цілісну єдність: творчість—духовність—естетична культура—освіченість.

Інтегрований підхід до проектування технології образотворчої діяльності

Мистецтво є інтегрованою моделлю Світу і Людини в ньому, тому можемо визнати його основою проектування оригінальної моделі образотворчої діяльності дошкільнят та інтегрованої педагогічної технології супроводження цієї діяльності.

У дітей рано складається власна «картина світу». Вона не є досконалою, але є цілісною. Цю цілісність треба зберегти. Шлях до цього ми бачимо у розвитку художньо-образного асоціативного мислення та вміння бачити навколишнє життя очима художника. Необхідно розвивати вміння бачити реальне життя. «Ялинка, берізка, небо і земля можуть бути різного кольору і різної форми, — зазначає Б. Неменський, — це означає, що не слід давати схему, яку дитина буде повторювати все життя. Шлях радості, творчого мислення, який задано, не породжує здатності бачити, а навпаки — приводить до отупіння зору, мислення і таке інше. Це найбільша небезпека. Треба відходити від схем, які нав'язуються дорослими і в кольорі, і в формі, в умінні радісно, як художник, сприймати навколишній світ. Цього вчити не просто. Необхідно спочатку вчити вихователів».

- ♦ *Зверніться ще раз до книжки Б. Неменського «Мудрість краси». Там ви знайдете відповідь на запитання: «Як художник дивиться на світ?» Так само, як дивиться на світ дитина. Художника вирізняє дитячий, наївний погляд на світ. Він його бачить ніби вперше, і тому звичні речі постають ніби з іншого боку, якого люди не бачать.*
- ♦ *Поставте собі мету: необхідно навчитися розвивати саме таке бачення світу в дитини, не засмічене жодними стереотипами, і починати з дитячого садка, «із самого ніжного віку» (Б. Неменський).*

Видатний педагог В. Сухомлинський вважав, що дитинство — це щоденне відкриття світу, і треба зробити так, щоб це відкриття стало насамперед пізнанням природи, людини і Вітчизни, щоб у дитячий розум і серце входила краса справжньої людини, велич і ні з чим незрівнянна краса природи й Вітчизни. Він вважав, що в навколишньому світі ознайомлювати дітей з кожним предметом треба у його зв'язках з іншими, «відкрити його так, щоб фрагмент життя заграв перед дітьми усіма барвами веселки». Цим відновлюється природний процес пізнання світу дитиною.

- ♦ *Прочитайте роботи В. Сухомлинського (наприклад: «Серце віддаю дітям», «Школа радості») і ви зрозумієте можливість інтегрованого підходу в проектуванні педагогічної технології образотворчої діяльності дітей.*

Поліфункціональність мистецтва в соціумі відкриває значні можливості для використання сучасного інтегрованого підходу щодо проектування педагогічної технології образотворчої діяльності. Поняття «інтеграція» має своєрідне тлумачення в енциклопедіях та словниках, науково-методичних джерелах.

- ♦ *Перегляньте словники (наприклад: Философский энциклопедический словарь. — М., 1983; Социологический словарь. — Минск, 1991; Словарь иностранных слов. — М., 1987) і занесіть термін усвій «Словничок професійних термінів».*

З особливостями інтегрованого навчання ви ознайомилися, вивчаючи курси «Педагогіка» і «Дошкільна педагогіка». Інтеграцію в навчанні розуміємо як підкорення єдиній меті виховання і навчання однотипних частин та елементів змісту, методів і форм у межах освітньої системи (тут — дошкільної).

Поняття «Інтеграція» в системі дошкільної освіти стосовно організації образотворчої діяльності може мати кілька значень:

- значення мети (соціалізація дитини, гармонізація стосунків «Я—світ».
- Інтегрувальний чинник: поліфункціональність мистецтва);

- значення засобу освіти (знаходження загальної платформи зближення сфер життєдіяльності дітей. Інтегровальний чинник: мистецтво);
- значення результату (комплексний розвиток усіх сфер особистості. Інтегровальний чинник: краса).

Поняття «педагогічна технологія» інтегрує зміст і структурування матеріалу, який виноситься у сферу особистісно-розвивального спілкування педагога з дитиною, форми та методи педагогічної взаємодії.

Можна говорити і про **рівні** інтеграції змісту:

- **Внутрішньодіяльнісна інтеграція** (має високий ступінь інтегрування змісту, оскільки вихідна проблема (створення образу) зберігається, розширюються й поглиблюються знання, пов'язані з нею, розгортається процес пізнання).

- **Міждіяльнісна інтеграція** (має нижчий ступінь інтегрування змісту, оскільки періодично містить матеріал з інших видів діяльності, зберігається самостійність кожного виду і постає як ціле).

- **Міжсистемна інтеграція** (має високий ступінь інтегрування змісту, оскільки поєднує в ціле зміст усіх сфер життєдіяльності дитини за вертикальним принципом зі змістом додаткової освіти).

♦ *Спробуйте розробити модель: «Мистецтво як поліфункціональне явище культури».*

♦ *Складіть резюме (від фр. resume — стислий виклад промови, статті, висновки): «Проектування інтегрованої педагогічної технології образотворчої діяльності як мистецтво вихователя».*

1.3. Види і жанри образотворчого мистецтва як джерело змісту образотворчої діяльності дошкільнят

Перед нами продукти образотворчої діяльності дітей дошкільного віку. Це малюнки, зліпки, архітектурні споруди з ігрового будівельного матеріалу, моделі, макети, іграшки, сувеніри, прикраси. Їхня різноманітність вражає... Але треба розуміти, що за цією різноманітністю — професіоналізм педагога, який супроводжував дітей на шляху до Творчості, до світу Мистецтва.

Багато залежить від грамотного, на науковій основі дібраного змісту образотворчої діяльності для розвивального спілкування з дитиною. Тому давайте звернемося до осмислення теорії і практики образотворчого мистецтва. І почнемо з його видів та жанрів.

Підходи до класифікації видів мистецтва

В історії естетики джерело різноманітності видів мистецтва І. Кант виявляв у різноманітності здібностей людини, Г.-В.-Ф. Гегель — у внутрішній диференціації об'єктивних явищ, французькі матеріалісти — у відмінності художніх засобів; сучасні філософи — у способі (М. Каган) або у сфері художнього засвоєння світу (Ю. Борев).

Види мистецтва являють собою реальні форми художньо-творчої діяльності. Вони розрізняються способом матеріального втілення художнього змісту.

Різноманітність видів мистецтва надає можливість освоювати світ у всій його складності й багатстві.

Потреба пріоритетного відображення певного кола явищ життя, багатство чуттєвості людини, зрештою, специфічні особливості матеріалу, в якому творить художник, народжують *різноманітність зображально-виражальних засобів*, притаманних кожному з видів мистецтва.

У сучасній художній культурі поряд з тенденцією до синтезу, інтеграції різних мистецтв чітко простежується тенденція щодо збереження суверенності окремих видів.

Має місце також і процес виникнення нових мистецтв (художня фотографія, телевізійне мистецтво). Зв'язок між різними галузями художньої творчості зумовлює різноманітність класифікацій. Найбільш поширеною є класифікація на підґрунті просторово-часових відносин (просторові і статичні — зображальне мистецтво, архітектура; часові або динамічні — література, музика; просторово-часові — балет, театр, кіно).

Класифікація мистецтва може здійснюватись і за іншими ознаками: пряме або непряме зображення явищ дійсності (зображальні й виражальні; видовишні й невидовишні; прості й синтетичні), за способом сприймання тощо.

З XVIII ст. естетична думка прагне осягнути принципи, які зумовлюють видове членування художньо-творчої діяльності, розглядати мистецтво як систему видів, а не набір форм творчості, які випадково виникли і механічно співіснують. Ця проблема залишається відкритою.

Важливим для педагога є усвідомлення того, що мистецтво — це результат діалектичного взаємозв'язку між матеріальним і духовним, його продуктом є *образ*, який кожний вид мистецтва створює по-своєму оригінально й неповторно.

♦ *Занекуйте до свого словничка професійних термінів слово «мистецтво». Воно має кілька визначень. Знайдіть їх у словниках та енциклопедіях.*

Висновок, що **мистецтво** можна розуміти як художню творчість у цілому (література, архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративне мистецтво, музика, танець, театр, кіно та інші різновиди людської діяльності); як форму пізнання та відображення світу (художньо-образна форма); як гру (наслідування; штучність, відмінну від природи); як «творіння образів»; як високий ступінь умінь, майстерності у будь-якій сфері діяльності (наприклад, педагогічній) допоможе вам у професійному саморозвитку та саморухові. Адже він містить:

- ідею інтегрованого підходу стосовно добору змісту й проектування педагогічної технології образотворчої діяльності дітей;
- ідею розвитку художньо-образного пізнання та світосприймання;
- ідею духовно-чуттєвого розвитку особистості;
- ідею свободи вибору та інші, які є важливими для сучасного педагога, вихователя дітей дошкільного віку.

Зображальність і виражальність у мистецтві

Зображальність є властивістю художнього відображення, яка виявляє себе у схожості відображення з тим, що відображається, і дає змогу говорити про адекватність, правдивість відображення. Тому зображальність пов'язують із технікою виконання (від грец. *technē* — мистецтво, майстерність, сукупність навичок, прийомів, способів та рівень оволодіння ними).

На підґрунті зображальності виникає ідейно-емоційне, виразно-сміслове значення художнього образу, яке в мистецтві не може бути втілене і реалізоване без участі зображення. При цьому зображення не ототожнюється з копіюванням реальності.

Виразальність у мистецтві є властивістю художнього відображення в образній, візуальній, яскравій формі розкривати суть явищ та характерів, які зображені; передавати ставлення художника до матеріалу творчості, його переживання, почуття, оцінки. Глибина художньої виразності зумовлена здатністю автора зробити доступними для чуттєвого сприймання найхарактерніші ознаки явища, яке відображається, і пов'язати їх з реальними естетичними потребами, власним світосприйняттям.

Виразальність можна розуміти як вияв активності художника, його зацікавленого ставлення до життя, оригінальної насиченості образів мистецтва.

Підґрунтям художньої виразності є зображення, конкретно-чуттєве відтворення предметів і явищ.

Виразальність виявляє себе по-різному відповідно до видів та жанрів мистецтва. У музиці, хореографії, архітектурі й декоративному мистецтві вона є найважливішим елементом художньо-образного відображення.

Зображальність і виразальність співвідносяться як поняття, що характеризують особливості відображення дійсності в мистецтві, специфіку художнього образу. Одного немає без іншого. Тому традиційний поділ мистецтв на «зображальні» та «виразальні» є, мабуть, недоцільним.

А як думаєте ви?

Єдність зображальності і виразальності полягає також у тому, що всі технічні прийоми і засоби, за допомогою яких утворюється цілісна художня форма, є водночас зображальними й виразальними. Так, у живопису колір і світло, лінія і форма, ритмічні та композиційні закономірності первісно мають зображальну природу, слугують візуальному відтворенню явищ предметного світу.

Виразальність у художньому творі виступає як функція зображення. Разом з цим у процесі творчості рішення зображальних завдань підпадає під значний вплив художньої виразності. Це — один із виявів діалектичної взаємодії зображальності й виразальності у мистецтві. Саме цю взаємодію треба вміти відчувати і враховувати вихователю під час розробки змісту й педагогічної технології супроводження образотворчої діяльності дітей. Розвиток умінь щодо зображення—вираження є важливим завданням, яке має реалізувати педагог на шляху досягнення головної мети дошкільної освіти — гармонізації стосунків «Я—Світ», та соціалізації дитини.

Зображально-виразальні засоби можна розуміти як систему особливих для кожного виду мистецтва матеріальних засобів (зображувальні матеріали і приладдя) та прийомів створення художнього образу, які склалися історично і утворюють «мову» мистецтва (техніка, способи). У сукупності та взаємозв'язку зображально-виразальні засоби створюють художню форму твору мистецтва, яка втілює його зміст. Як елементи художньої форми, зображально-виразальні засоби набувають технічно-конструктивного, композиційно-структурного значення і разом з тим є носіями образного смислу. Багатство й образна сила зображально-виразальних засобів — один із показників художності твору мистецтва.

Художній образ у мистецтві

Художній образ є формою існування мистецтва. З позиції його розуміння розглядають пізнавально-виховне, освітнє й особистісно-розвивальне значення мистецтва.

Вважається, що термін «художній образ» введений у мистецтвознавство Г.-В.-Ф. Гегелем. У його розумінні художній образ постає як єдність емоційно-чуттєвого та раціонального. Емоційність є першоосновою художнього образу. Для створення видатного твору важливими стають як широта мислення, так і здатність до емоційної переробки вражень буття. У тлумачному словнику В. Даля зазначено, що в давньогрецькій мові слово «образ» набувало значення надавати будь-чому відповідного і красивого вигляду працею, діянням. В естетичному аспекті поняття «художній» пов'язується з поняттям прекрасного. «Художнє» є красою, створеною людиною, на відміну від краси природи.

Художній образ є формою мислення в мистецтві, пізнання дійсності й одночасно її оцінкою; такою, яка виражає ставлення художника до світу. Художник мислить асоціативно, тому образ будується як парадокс, неподібність, символ. У художньому образі злиті в єдине об'єктивне й суб'єктивне, матеріальне й духовне, зовнішнє і внутрішнє. Як відображення реальності, художній образ є її перетворенням. Він зберігає єдність суб'єкта й об'єкта, і не може бути простою копією свого життєвого прообразу. Художній образ виступає водночас і як певне (поетичне, ідейно-естетичне) значення, і як знак, що містить це значення. До характеристики художнього образу можна додати також умовність, багатозначність, недомовленість.

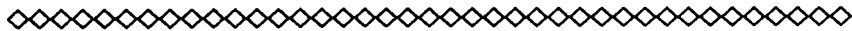
Образна думка є такою ж багатозначною, як саме життя. Недомовленість образу активізує реципієнта (від лат. *recipiens* — той, що отримує, приймає) і процес сприймання твору мистецтва стає співтворчістю, домисленням, домальовуванням. Реципієнт отримує від художника вихідний імпульс для роздумів, емоційний стан та програму переробки отриманої інформації. За ним збережені свобода волі і простір для творчої фантазії.

Художній образ — це індивідуалізоване узагальнення, яке розкриває суттєве для науки явище в конкретно-чуттєвій формі; єдність загального та індивідуального. Мистецтво здатне не відриватися від конкретно-чуттєвої природи явищ, робити широкі узагальнення і створювати *концепцію світу*.

Художній образ є специфічною для мистецтва формою відображення дійсності і вираження думок та почуттів *художника*. Він народжується в уяві художника, втілюється в тій чи тій матеріальній формі (пластичній, звуковій, словесній, жесто-мімічній) і відтворюється уявою глядача, читача, слухача, який сприймає мистецтво.

♦ *Внесіть термін «художній образ» до свого словничка професійних термінів, попрацюйте зі словниками та енциклопедіями, порівняйте різні визначення і складіть найбільш повну характеристику (модель) поняття.*

Художній образ має власну логіку, розвивається за власними законами і є динамічним явищем, адже формується упродовж головних етапів творчого процесу (задум — реалізація задуму — продукт — оцінка) і має зоб-

ражально-виражальний характер. Важливо зазначити, що будь-який задум не може бути реалізований, якщо художник не володіє всією різноманітністю засобів вираження. Однак техніка сама по собі не забезпечить створення художнього образу, якщо людина не здатна образно мислити, відчувати, переживати, співпереживати. Зображальність і виражальність перебувають у діалектичній єдності (взаємодії) на всіх етапах створення художнього образу: від задуму до сприйняття завершеного твору. У художньому образі вони виступають як єдність пізнання й оцінки.

Втіленню задуму в художній твір сприяє матеріал і «мова» мистецтва. Матеріал бере активну участь в характеристиці образу, допомагає виразити задум і при цьому розкриває власну красу, природну властивість.

З матеріалом у тісному зв'язку перебуває система зображально-виражальних засобів, притаманних певному виду мистецтва.

Художній образ містить усе багатство **особи Творця**. Що яскравішою, значнішою є ця особистість, то значнішим буває саме творіння.

♦ *Спробуйте перенести цю думку на дитину і продукт її образотворчої діяльності. Простежте діалектичний взаємозв'язок між розвитком особистості дитини і збагаченням характеристик продукту образотворчої діяльності.*

Образ художника — естетичне поняття, яке визначає цілісне уявлення про творця мистецьких цінностей, його роль та функції в суспільстві. Художниками найчастіше називають професіоналів, спеціалістів в одному чи кількох видах мистецтва. Оскільки здібність до художньої творчості є загальнолюдською потенцією, то кожен індивід тією чи тією мірою є художником, здатним створювати і сприймати прекрасне. У повному ж своєму обсязі поняття «художник» містить три основні моменти: творчу обдарованість у мистецтві (художній талант); професійну освіту і виучку (майстерність); сукупність політичних, філософських поглядів (світогляд художника). Художник може визнаватися винятковою особистістю, яка діє поза часом і соціальним середовищем. Здатність бути художником можна розвинути в собі.

♦ *Спробуйте зрозуміти себе, навчитися володіти своїми емоціями, інтуїцією, знайти впевненість у просторі внутрішнього психокосмосу і гармонізувати свої стосунки з навколишнім світом. Найбільшим дивом є здібність людини до самоперетворення. Треба знайти в собі і впевнено розвивати найважливіший талант людини — мистецтво радості життя.*

«Хочеш стати майстром — дивись на те, що в тобі, а не на те, що бачить око».

[Будза А. Арт-терапія: Йога внутрішнього художника. — М., 2002. — С. 70].

Образотворче мистецтво — види художньої творчості, які відображають візуально сприйняту дійсність. Твори образотворчого мистецтва мають предметну форму, яка не змінюється в часі й просторі. До образотворчого мистецтва належать: живопис, графіка, скульптура, декоративне мистецтво. Окрему позицію займає мистецтво архітектури.

♦ *Спробуйте замислитися над цим. А саме над тим, чи є архітектурна споруда «образом». Якщо так, то образом чого саме? Можливо, доби, стилю, людини, природи? Знайдіть докази своєму висновку.*

Образотворче мистецтво здатне проникати у внутрішню суть явищ, які сприймаються у зримому вигляді, розкривати їхній взаємозв'язок, оцінювати смисл і значення, тобто відтворювати не лише чуттєвий вигляд реальності, а й її духовну сутність, внутрішній світ людини, духовне освоєння нею природи, втілення соціальних, політичних, філософських, етичних ідей. З опертям на різні художні методи (класицизм, романтизм, реалізм, модернізм і таке інше) образотворче мистецтво звертається як до життєподібної художньої форми, так і до художньої умовності, використовує для відображення реальності й досягнення більшої глибини суспільного впливу символи, метафори, асоціації, які в окремих видах та жанрах (орнамент, плакат) виступають неодмінною властивістю художнього образу.

Графіка

Графіка (від грец. γραφο — пишу, креслю, рисую) — вид образотворчого мистецтва, заснований на рисунку, виконаному лініями, штрихами і плямами з обмеженим використанням кольору, а також друковані художні зображення, основу яких утворює рисунок. Графікою називають мистецтво зображення світу не за допомогою кольору, як у живопису, а за допомогою лінії чи багатьох ліній. У перекладі з французької «графіка» означає «лінійний» (М. Врубель. «Дворик зимою». Графітний олівець).

Заняття графікою можна розпочати в будь-якому віці. Найпростіші графічні техніки посильні для дитини. Графіку називають мистецтвом для всіх, адже ці заняття є справжнім генератором доброго настрою. Власноруч можна створити естамп, помістити його у красиву рамку і прикрасити кімнату, виконати вітальну листівку; придумати і зробити самому екслібрис — книжковий знак для дошкільної бібліотеки.

Екслібрис — невеличка графічна композиція з позначенням ім'я володаря книжки (від лат. exlibris — із книжок...), твір малої графіки. Він друкується на папері та наклеюється на внутрішній бік обкладинки. Над створенням екслібрисів працювали такі видатні майстри, як А. Дюрер, Л. Крапах, Г. Гольбейн-молодший, М. Врубель, М. Реріх, В. Васнецов та інші. Цей вид графіки сьогодні залишається популярним. Найбільш поширені техніки виготовлення екслібриса — ксилографія та ліногравюра.

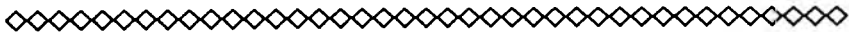
♦ *Спробуйте розробити проект екслібриса для власної бібліотеки. Це творча робота, яка потребує ерудиції, фантазії.*

Техніки графіки різноманітні. Розглянемо деякі з них.

Монотипія (від грец. monos — один, typos — відбиток; техніка, заснована на отриманні відбитка) — це вологий малюнок гуашшю, що «друкується» на іншому аркуші. Цей процес захоплює дітей, адже вони дуже люблять «друкувати». Друкувати можна гумовою печаткою, рослинами, різними предметами, дерев'яними кліше. Щоб зробити кліше, треба взяти брусок такої форми, щоб його було зручно тримати в руці. На рівну і гладеньку поверхню наклеюють картон, а на картон — візерунок. Фарбують і штампують. Можна прикрасити хустину, одяг. Техніку використовують у декоративно-ужитковому мистецтві, де вона має назву «вибійка».

Різновидом монотипії є симетричний друк.

♦ *Спробуйте ігри-вправи «Метелик (бабка) розкриває крильця», «Квітка розкривається».*

Діатипія (від грец. dia — через, крізь) — різновид монотипії. Шар фарби треба нанести тампоном на скло або картон. Зверху накласти аркуш паперу і почати рисувати (олівцем, паличкою). Зображення виникає на зворотному боці аркуша.

Водяний друк — оригінальна техніка з використанням олійних фарб і води. Розведену скипидаром фарбу наливають на воду. Фарба починає свій рух по воді (для прискорення руху можна подути на воду). Швиденько треба вкрити воду папером і зняти його (на папері залишаться цікаві відбитки).

♦ *Спробуйте створити пейзаж у цій техніці. Можливо, у вас вийдуть птахи, тварини тощо.*

Ця техніка дає повну свободу для самовираження, адже кожний бачить у своєму відбитку те, що йому хотілося б побачити. Відбиток водяного друку можна використати як основу для живописної картини.

Техніка **«бархатистого фону»** дає змогу виготовити незвичайні картки. Візерунок треба вирізати з паперу, накласти на фон (притиснути вантажем) і всю картку оббризкати фарбою (аерозоль, зубна щітка тощо), зняти паперовий візерунок. Ми отримуємо білий візерунок на яскравому, барвистому, переливчастому тлі.

Головні види графічних творів: **станкова графіка** — твори самостійного художнього значення (рисунок, естамп, лубок); **книжкова і журнальна графіка**, яка утворює спільність із текстом книжки, журналу чи газети; **плакат** — найбільш поширений вид рекламного чи агітаційно-масового мистецтва; **промислова графіка** — етикетки, марки, товарні знаки, екслібриси (кольор. вкл., мал. 1—3).

До станкової графіки належать рисунки і композиції, виконані олівцем (або іншими матеріалами) в одному примірнику.

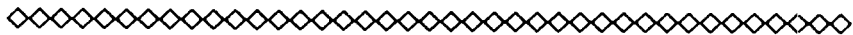
♦ *Розгляньте репродукції творів: літографії М. Жук. — Портрет М. Коцюбинського, Портрет Г. Сковороди; офорт В. Заузе. Чумаки. Туш, перо; М. Компанієць. Лелечий край.*

Станкова графіка — це парадне мистецтво, тобто мистецтво прикрашання; великий аркуш з рисунком закріплюють на стіні, як картину. Такий великий аркуш виконують на станку-мольберті. А загалом графіка — «робоче мистецтво», яке потрібне усім художникам. І живописець, і скульптор, і архітектор спершу рисують, а потім розпочинають роботу в іншій техніці.

Естамп — (від фр. estampe — відбиток) — станкова гравюра, літографія, відтворення відбитком з дерев'яної дошки, металевої пластини, каменю або лінолеуму. Гравюра на дереві — ксилографія, на металі — офорт, на камені — літографія, на лінолеумі — ліногравюра. Ці техніки досить складні і виконувати їх можна після спеціальної підготовки. З дітьми можна опрацювати техніку високого друку (друк з аплікації на картоні).

Перевагою друкованої графіки є можливість її тиражування: відбитків може бути багато, і всі вони будуть мати цінність авторського оригіналу, тому основою будь-якого виду графіки залишається рисунок-оригінал.

Рисунок — головний засіб графічного рішення зображення на площині. Художні засоби рисунка — лінія, штрих олівцем. Рисунок становить основу всіх видів образотворчого мистецтва. З XVIII ст. слово «малюнок» стало терміном для визначення зображення як створення образу за допо-

могою ліній, рисок, важливих для впізнання ознак предмета: форми, розміру, будови, руху, які передаються всіма видами мистецтва.

Прості прийоми рисування ліній та універсальність принципів побудови форми зробили рисунок основою графіки та інших видів мистецтва.

Особливості рисунка:

- рисунок виконують від руки;
- рисунок створюють на око;
- рисунок унаочнений;
- рисунок зображає і виражає.

За зображальними засобами рисунки бувають *лінійні і тонові*. Лінійний рисунок — світлий, легкий, узагальнений. Тоновий рисунок дає ширшу характеристику предмета і середовища завдяки передачі об'ємності форми, освітлення, матеріальності і просторових відношень.

За технікою рисунки бувають *оригінальні*, які виконують в одному прирмінику, і *друковані*, які виконують з кліше відбитком на папері (вони мають назву *естампи*).

За цільовим призначенням розрізняють рисунки *академічні і творчі*. Академічний рисунок виконують, щоб навчитися рисувати, засвоїти прийом зображення, вивчити різні форми та ознаки. Для нього є характерною фіксація усіх головних рис, які визначають зовнішній вигляд предмета зображення. Творчий рисунок — це плід образотворчого мистецтва, яке образно виражає думки, почуття та світорозуміння художника.

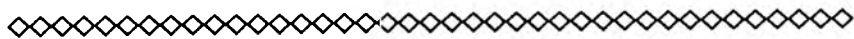
У навчальній і творчій роботах широко застосовують начерк, етюд, ескіз.

- ♦ *Знайдіть у словниках визначення цих понять, запишіть їх у свій робочий словничок професійних термінів. Виконайте академічні і творчі рисунки.*
- ♦ *Виконайте начерк, ескіз, етюд. Розгляньте дитячі рисунки. Подумайте над можливістю виконання різних типів рисунків у дошкільному віці.*
- ♦ *Опрацюйте посібник: Костерин Н. П. Учебное рисование. — М., 1980.*

Рисунок утворює основу будь-якого зображення. Художники-графіки створюють *рисунки, рисовані аркуші*. Живописці «*пишуть*» свої картини, *малюють*, а графіки саме «*рисують*». Живописці працюють рідкими, тісто-подібними матеріалами, пастозними фарбами, графіки рисують твердими, переважно сухими матеріалами. Як і живописці, графіки працюють на площині, але їхній улюблений матеріал — не полотно і не дерево, а папір і картон.

Серед графічних матеріалів також трапляються рідкі й пастоподібні (туш, чорнило, паста), але графік користується ними інакше. Для виконання рисунка не потрібне складне приладдя, але щоб він був виразний, необхідно знати графічні матеріали. Вибір матеріалу зумовлений задумом художника, його чуттєвим сприйняттям об'єкта зображення, особливостей натури, а також часом, який має художник. Це можуть бути короткочасні *начерки, зарисовки* або самостійні графічні твори.

Матеріалами для їх виконання слугують різні олівці, вугілля, сангіна, соус, пастель, чорнило, пензлі, палички, пера, фломастери, воскові крейдочки, маркери, крейда тощо. Художники-графіки люблять працювати й чистими живописними плямами, користуючись пензлем. При цьому вони надають перевагу чорно-білому поєднанню. Англійці називають мистецтво графіки — «мистецтвом чорно-білого».

Ви відчули, як по-різному визначають *графіку*. Це мистецтво лінійне, точне, чорно-біле, мистецтво зображення світу сухими зображальними матеріалами. Звісно, виникає запитання: куди ж віднести «акварель» і «гуаш», які ми вже помістили у живопис? Колір є у графіці (сангіна, кольорові олівці, пастель, акварель, гуаш тощо), але не він визначає головну ознаку графіки, а її чорно-біла природа.

Найулюбленишим матеріалом художника для рисунка залишається графітний олівець. За його допомогою можна створювати лінійні або тональні зображення (лінією або штрихом).

Вугілля як матеріал для рисування використовувалося ще прадавніми художниками. Шматочками деревного вугілля зі згаслого вогнища можна рисувати. Рисунки, зроблені вугіллям, сангіною або пастеллю необхідно закріплювати фіксатором.

Різні матеріали й техніки рисунка дають можливість передавати враження від побаченого, підкреслювати характер і власне ставлення до того, що зображається. Часто художники комбінують різні матеріали, щоб підсилити виразність рисунка.

Дряпання, гратаж (від фр. gratter — шкребти, дряпати) — дуже цікава техніка для початківців. Це робота товстою голкою або шилом на папері, натертому свічкою (воском) і вкритому тушшю (чорною чи кольоровою), або ж без воску — лише вкритому тушшю. (*Придумайте картини на теми: «Подорож до невідомої планети», «Зоряне небо», «Святковий феєрверк», «Нічний сніг» та ін.*). Ця техніка є підготовчою для більш складних — гравюра на дереві, ксилографія, ліногравюра.

♦ *Знайдіть визначення цих термінів у словниках та внесіть їх у свої робочі словнички.*

Акватипія (від лат. aqua — вода) — змішана техніка гуаші з тушшю. Малюнок гуашшю треба висушити і вкрити тушшю. Потім «проявити» у ванночці з водою (папір має бути цупким).

Плямографія і малювання крапкою є не менш цікавими техніками в мистецтві графіки.

Стиль **графіті** (від італ. graffiti — надряпані) можна визначити як побутові написи на стінах будинків, посуді тощо. Його виникнення пов'язане з магічними знаками та посвяченнями (Стародавній світ та Середньовіччя). Сьогодні ним користуються специфічно (більш поширений у молодіжній кіч-культурі). Цікаво розглянути **шрифти** (комплект літер, що відтворює алфавіт, а також цифри та знаки). Шрифти розрізняються характером рисунка (гарнітура), нахилом (прямий, курсив, похилий), насиченістю (світлий, напівжирний, жирний), розміром (кегель).

♦ *Виконайте різні шрифти, спробуйте малювати літери у стилі графіті.*

Кожен графічний матеріал має свої особливості вираження і способи зображення. Що стосується головних способів зображення, то **пляма** узагальнює плоскість і форми, **лінія** окреслює контур, виділяє головне, **крапка** і **штрих** не лише уточнюють і виділяють частини, а й створюють світлотіньові нюанси. Образ, матеріал і спосіб зображення тісно переплетені між собою. Від їхньої взаємодії та узгодженості залежить гармонія в композиції рисунка. Відомо: виразним вважається те, що викликає здивування,

подив та інтерес. Видатний майстер малюнка Ж.-О.-Д. Енгр зауважував: що простіші лінії та форми, то більше сили й краси.

Графічна техніка **«туш-перо»**, або її стародавній різновид **«бістр-перо»**, сягає корінням в далеке минуле. Нею користувалися майстри Заходу і Сходу (А. Пізанелло. «Голова коня». Італія. XV ст.). Хто б міг подумати, що лінією одного натиску можна **«проспівати пісню»** про задумливу жінку — так, як це зробив у своєму рисунку французький художник першої половини ХХ ст. Анрі Матісс. А малюнки пером **«Пушкініани»** нашої сучасниці Наді Рушевої! Тепер вони — історія ... сумна історія обдарованої дівчини...

Перо дає дуже мінливу у своєму розвитку лінію, яка дивовижно збагачує прийоми рисування.

♦ *Спробуйте техніку рисунка пером і тушшю.*

Експериментування з матеріалами з часом приведе вас до розуміння, що скупими графічними засобами можна дуже багато виразити.

Характер лінії, її плавність — пружність, кутастість — округлість, м'якість — твердість, переривчастість — неперервність, товщина — тонкість використовуються художником-графіком для передачі не лише обрисів та форм предметів, а й фактури матеріалу, з якого їх зроблено (скло, дерево, метал тощо), характеру образів (спокійні, врівноважені рисують плавними лініями; енергійні, динамічні, неврівноважені — різкими, переривчастими).

Мистецтво графіки — це контрасти і взаємодія чорного з білим. Можна рисувати графічними матеріалами: вугіллям, олівцем, тушшю, визначаючи темні, неосвітлені частини поверхні предмета. Однак є й інший спосіб рисування: не **тінню**, а **світлом**. Тут використовують білі графічні матеріали (крейду, білу пастель, білу гелеву ручку) на темному папері.

У начерках художники часто застосовують **силуетне рисування** (пензлем без попереднього прорисування контурів зображення). Для цього виду рисування бажано обирати предмети з нескладною формою. Кольоровий контраст привертає увагу і підсилює емоційне враження від рисунка.

До станкової графіки належать твори, які мають самостійне художнє значення (тематична композиція, портрет, пейзаж, натюрморт). Це рисунки або серії рисунків, а також ескізи, етюди, зарисовки з натури. *Розгляньте репродукції:* О. Сахновська. Серія **«Донбас»**; Л. Левицький. Серія **«Старе і нове»**; С. Красаускас. **«Вічно живі»**; О. Губарев. Серія **«Різні професії»**. Історія образотворчого мистецтва увічнила імена видатних художників — майстрів станкової графіки. Це О. Кіпренський, К. Брюллов, І. Рєпін, Ф. Кричевський, М. Врубель, П. Федотов.

Усі визначення графіки ніби розділяють графіку й живопис, намагаються виокремити її у самостійне мистецтво. Це виокремлення зробити важко, адже графіка і живопис — два стовбури одного дерева, оскільки зображають світ на площині, хоча й різними матеріалами і техніками.

Придивіться до картин, написаних в техніці живопису, і ви побачите в них рисунок, тим більше, що будь-яка картина починається в робочому альбомі художника ... з рисунка. Графіка дуже подібна до живопису. Є навіть твори, що їх з певною підставою можна зарахувати і до живопису, і до графіки (візерунки подібні до декоративного живопису і до декоративної гра-

фіки). Про те, до якого з мистецтв зарахувати акварельні малюнки, навіть фахівці не мають єдиної думки.

Особливого значення для нас набуває книжкова графіка (ілюстрація), художнє оформлення книжок та газетно-журнальної продукції.

Ілюстрація книжкова (від лат. *illustratio* — наочне зображення, висвітлення) — зображення, яке пояснює чи доповнює будь який текст, його зображальне, візуальне тлумачення (кольор. вкл., мал. 4—6). Це завдання визначає й обмежує її особливості: ілюстрація прив'язана до формату книжки, до характеру шрифту; поєднана із заставками, кінцівками, ініціалами в єдиному стилістичному рішенні. Ілюстрація може точно дотримуватися тексту, походити від нього, а може вносити свої штрихи до характеристики літературного твору і навіть створювати образ, який перегукується із текстом (ілюстрація до поетичних творів). Наприклад, ілюстрації В. Касіяна до повісті І. Франка «Борислав сміється», Й. Дайца до збірки Н. Рибака, Г. Нарбути до поеми І. Котляревського «Енеїда», В. Седляра до «Кобзаря», І. Їжакевича до «Кобзаря». Ілюстрація може бути виконана як уклейка. Тоді вона має більш високе поліграфічне виконання, може бути кольоровою.

Ілюстрація до книжок — найпоширеніший вид образотворчого мистецтва, який трапляється дітям дошкільного віку. Вона візуалізує літературний твір, приваблює дитину зримими, яскравими образами, формує інтерес до книжки, сприяє становленню особистісної культури, допомагає зрозуміти текст, запам'ятати зміст, активізує бажання навчитися читати. Головним при цьому є те, що мистецтво книжкової ілюстрації може сприяти становленню й розвитку дитячого ілюстративного малювання. Наукові дослідження в цьому напрямі проводяться Р. Мірошкіною, Г. Сухоруковою, О. Дроновою. Технологія педагогічного супроводу дітей на їхньому шляху до творчості має враховувати закони мистецтва книжкової ілюстрації.

Історія ілюстрації в дитячій літературі налічує кілька століть. Вона бере свій початок з часів появи першої друкованої книжки для навчання «Буквар» К. Істоміна (1692—1694). Ілюстрації гравіровані на міді Л. Буніним. Ставлення до дитячої книжки як до красивої речі почало формуватися наприкінці ХІХ ст. завдяки творчим знахідкам В. Васнецова, І. Рєпіна, В. Серова, М. Врубеля, О. Бенуа, Г. Нарбути, І. Білібіна, Д. Мітрохіна.

Подією в історії книжкової графіки стала поява у 20-х роках ХХ ст. нового жанру — книжки-картинки. Специфіка з'явилась у книжках С. Маршак і В. Лебедева. Вони працювали у співдружності як представники суміжних мистецтв. Поезія допомагала рисунку й живопису, а живопис і рисунок допомагали поезії створювати цілком нове, художньо-концентроване вираження реальних явищ життя. Художник створював зоровий образ, який у процесі читання та розглядання дитиною книжки утворював з літературною розповіддю одне ціле. Творча манера В. Конашевича, М. Тирси, М. Лапшина, П. Пахомова, Є. Чарушина, В. Курдова, Ю. Васнецова, Т. Якутовича відпрацьовувалася на підґрунті творчої інтуїції, авторської фантазії, глибокого знання психології дитячого віку, власних спостережень та вивчення дитячих способів пізнання світу, творчих можливостей дитини.

З кінця 50-х років ХХ ст. державні видавництва почали залучати відомих майстрів-графіків до ілюстрування книжки. Художники мають своє коло улюблених тем і сюжетів дитячої літератури, але всіх їх об'єднує висока культура майстерності, чутливість до виховних та естетичних засад дитячої художньої книжки. Наприклад, Т. Мавріна використовує свій улюблений прийом — стилізацію під народну декоративну творчість (Т. А. Мавріна. Ілюстрації до книжки «Казкові звірі»). Колір відіграє декоративну роль. Творча манера Т. Мавріної тяжіє до дитячої манери малювання. До речі, Т. Мавріна є володаркою Золотої медалі Г.-К.Андерсена Міжнародної ради книжки для молоді.

Звірі К. Рудакова співають, грають на музичних інструментах («Бременские музыканты»).

В ілюстраціях О. Кондакової («Золотий гусак») з майстерністю змалювано світ, де можуть з'явитися казки.

Цінувальник *красивої книжки*, здатний неквапливо, зі смаком прогорнути цупкі сторінки, зможе оцінити видання, які ілюстрували О. Владиченко («Морозко»), О. Гарбаруков («Зачарована королева»).

Своєрідний стиль дитячої ілюстрації, декоративний, фольклорний, життєствердний створили Ю. Васнецов («Вовк і козенята», «П'ятдесят поросят»), Г. Скотіна («День і ніч»). Діти сприймають гумористичні ілюстрації і полюбляють такий стиль ілюстрування. Художники цього жанру О. Каневський, В. Сутєєв, К. Ротов, І. Семенов, В. Щеглов, В. Горячев поєднують гумор високого класу з блискучою фантазією, вмінням побачити у повсякденному незвичайне, доброю іронією (В. Конашевич. «Вот как у расейннй»).

Природа і тваринний світ надзвичайно приваблюють дітей. Відомі художники Є. Чарушин, Є. Рачев ілюструють твори, в яких дійовими особами є звірі. Ілюстрації Є. Чарушина прості і зрозумілі, сповнені широкою любов'ю до тварин. Ю. Васнецов розповідає про тварин засобами казки, де лис є хитрий, вовк злий, ведмідь простуватий. Є. Рачев наділяє тварин характерами людей, одягає їх у національний одяг («Лисичка со скалочкой», «Два жадных медвежонка»).

Відомі українські художники Є. Миронова, М. Приймаченко, Н. Макарова, Г. Нарбут, В. Голозубов, Ю. та Є. Криги, В. Мельниченко, М. Бекало, Л. Голембієвська, О. Юдіна, С. Васильченко працюють у жанрі дитячої книжкової ілюстрації. Реалістичність, фактурність рисунків — особливість творчості О. Юдіної («Вишиванка» В. Крищенка). Яскраві кольори, використання елементів національного колориту, динамічність, емоційна забарвленість — характерні риси творчої манери С. Васильченка («Про дівчину, яка всього боялась» Н. Забіли). Казковість, декоративність, стилізація — «почерк» Л. Голембієвської («Розумні рученята»). Стриманість колориту, чіткий рисунок, гнучка лінія характерні для манери М. Бекала («Котигорошко»). Виразність і динамічність, уважність до міміки, відсутність зайвих деталей, акцент уваги на героях в ілюстраціях Н. Макарової до оповідань та казок М. Коцюбинського («Десять робітників»).

Карикатура (від італ. caricatura — навантажувати, перебільшувати) — навісмісно перекручене, пародійне, підкреслено смішне, кумедне зображен-

ня обличчя або події. Жанр карикатури характерний для графіки, але іноді трапляється в живопису та скульптурі. У вузькому розумінні *каркатура* — це особливий жанр образотворчого мистецтва (графіки), який є формою зображальної сатири і має ідейну соціально-критичну спрямованість. Розквіт карикатури пов'язаний, як правило, з періодами соціальних конфліктів, епохами найбільшої активності народу, коли вона стає сильним та дієвим засобом боротьби демократичних сил.

Як прикладом для розглядання можна скористатися творчістю Кукриніксів (творче товариство художників М. Купріянова, П. Крилова, М. Соколова) та українського художника А. Базилевича, російських В. Серова, М. Черемних, Д. Моора, Б. Пророкова та ін.

Комічний ефект досягається поєднанням реального з фантастичним, збільшенням та загостренням характерних рис фігури, обличчя, костюма, поведінки людей, зміною їхніх стосунків з навколишнім середовищем, використанням несподіваних сполучень та уподібнень. У цьому значенні каркатура володіє надзвичайно широким діапазоном тем. Джерела такої каркатури — в античній художній культурі, пізніше її можна побачити в мистецтві Середньовіччя, народній творчості, особливо в лубку. Методи каркатури використовуються в різних видах і жанрах мистецтва (плакат, газета, журнальна графіка). *Знайдіть такі приклади.* Діти старшого дошкільного віку іноді виконують малюнки, схожі на каркатури, комікси; часто вони малюють героїв мультфільмів.

♦ *Спробуйте помалювати в жанрі каркатури. Скористайтеся для цього посібником: Енциклопедія рисования / Пер. с англ. Т. Покидаевой. — М., 2000.*

Плакат (від лат. *placatum* — свідоство) є видом графічного мистецтва, який має свою історію, пов'язану з історією суспільства. Це різновид друкованої графіки, масова форма образотворчого мистецтва. Плакат завжди звернений до значної маси людей, тому його особливими ознаками є: відносно великий розмір, чіткість та лаконізм зображальної мови, органічна єдність зображення і тексту. Найбільш поширений агітаційний плакат.

До жанру плаката зверталися відомі українські художники В. Єрмилов, О. Маренков, К. Кудряшова, Г. Горобієвська, І. Кабиш, О. Кононов та ін. *Розгляньте, наприклад, плакати М. Кочергіна «Товаришам українцям», О. Вороши «Дружба».* *Визначте їхній зміст, особливості, спрямованість.*

Плакат (постер), товарний знак, етикетка, поштова марка, візитна картка та інше є атрибутами сучасного життя, які дітям трапляються у повсякденні. Ці види графіки, крім основних виражальних засобів, активно використовують колір, графічні шрифти, символіку, узагальнення, стилізацію і містять певні креативно-розвивальні можливості, якими може скористатися педагог на шляху до соціалізації дитини.

Різноманітність графічних технік збагачує можливості дитини для самовираження, забезпечує збільшення ступеня свободи в образотворчій діяльності.

Заняття графікою розвивають просторову уяву і неординарне мислення, виховують в людині здібність шукати, думати, фантазувати, виробляти самостійні рішення.

Педагогу треба розуміти, що дитина робить перші кроки в мистецтві. Це дуже відповідальний момент. Важливо, щоб дорослий був поруч. Разом веселіше! Вмійте навчати не просто показуючи, а співпрацюючи з дитиною.

Різні графічні техніки допомагають створити умови, які спонукають дитину до занять мистецтвом і сприяють пробудженню творчих здібностей в процесі самостійних пошуків.

Схема 1. Живопис

За давньою грецькою легендою, художник на ім'я Аполлес намалював на картині гроно винограду. Він залишив картину на терасі, та раптом птахи почали злітатися до неї і дзьобати намальований виноград.

Можливо, такого й не було ніколи, однак легенда розповідає, що художник за допомогою фарб може передати навколишній світ дуже «живо». Слово «живопис» означає писати життя — «живописати».

У глумаченні В. Дала «живописати — зображувати правильно і живо пензлем, словами, пером» [Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1978]. Графічні засоби (лінія, тон) дають змогу правильно і точно передати предмети, об'єкти, явища життя.

Передавати ж різнобарвність, мінливість, чарівність життя допомагає живопис.

«Живопис — скромне мистецтво», — знаходимо в записках відомого художника Е. Делакруа, — живопис володіє лише однією миттю, але хіба вона не містить стільки ж миттєвостей, скільки в картині деталей і фаз» [Делакруа Э. Мысли об искусстве, о знаменитых художниках. — М., 1960. — С. 227—230].

Словник з естетики визначає живопис як вид образотворчого мистецтва, сутність і специфіка якого полягають у створенні образів дійсності за допомогою фарб на будь-якій поверхні (основі) через художню інтерпретацію (вплив часу, стилю, індивідуальності майстра та інше). Використовуючи колір, малюнок, композицію, виразність накладання мазків (фактуру), живопис уможливорює наочне відтворення колористичного багатства дійсності, її просторовості і матеріальності; широко втілює уявлення про життя природи, людей, соціальні процеси, внутрішній світ художника.

Образи живопису можуть передавати плоскісність та глибину простору (перспектива), ставити акценти на постійному чи змінному характері буття, показувати живу стихію життя та ілюструвати абстрактні ідеї (алегорія, символ).

♦ Перегляньте словники, мистецтвознавчу літературу, внесіть термін у словничок професійних термінів.

Майбутньому вихователю важливо зрозуміти, що живопис можна осмислювати і як спосіб (технологію) зображення, і як твір мистецтва (картина).

Знайдіть визначення понять «картина», «репродукція», «копія».

♦ Зробіть їхній порівняльний аналіз і спробуйте осмислити феномен «оригіналу». Започаткуйте власну колекцію репродукцій творів живопису.

За технікою виконання живопис буває олійний, водяними фарбами (акварель), водяними фарбами на вологій (фреска) та сухій (а секко) штукатурці, емульсійний на яєчному жовтку (темпера), клейовий (гуаш), сухими фарбами (пастель), восковий (енкаустика), емаль.

Можливості живописця багато в чому залежать від того, які фарби він використав у своїй роботі. Техніка живопису розвивалася в міру вдосконалення виготовлення та використання матеріалу барвників.

Фарбу утворюють дві складові: пігмент (визначає колір) та сполучник: масло, суміш клею з олією (для темпері), клей, віск. Пігменти являють собою забарвлені частинки, які не розчиняються у сполучнику: природні неорганічні, штучні неорганічні, природні органічні.

До природних неорганічних пігментів належать природні мінеральні землі (охри, зелені землі, умбри, ляпис-лазур, лазурит, зелений малахіт та інші мінерали).

До штучних неорганічних пігментів належать: білила свинцеві, цинкові, титанові; кадмії, кобальти, фарби зі сполук міді, мангану, кіновар штучна та інші кольорові солі та оксиди металів.

Штучні органічні барвники виготовлялися із продуктів тваринного і рослинного походження, наприклад з ягід, коріння, кольорової деревини, комах.

Сучасні органічні барвники виготовляють штучно, як продукти переробки, наприклад кам'яновугільної смоли.

Стилістичні зміни у живопису тісно пов'язані не лише зі змінами художньо-естетичних поглядів, а й із розвитком *технології живопису* — матеріалів, прийомів та методів письма. Вік у вік в цій галузі здійснювався художниками пошук більш довершених засобів для втілення своїх творчих задумів.

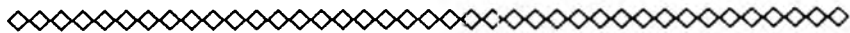
Живописці Середньовіччя майже до XV ст. користувалися *темперою* (фарба на яєчному жовтку з різними добавками).

Олійні фарби з'явилися у X ст., але ними мало хто користувався. Про них дізналися, коли нідерландські художники XV ст., брати Ян та Губерт Ван Ейк почали вдосконалювати ці фарби. Вони зробили чимало дослідів, змішуючи сухі барвники з різними рослинними оліями. Найкращими визнали олії з горіха та льону.

Було розроблено так званий *тристадійний метод живопису*. Його головні етапи: прописування підмальовок і лесування. Ним користувались усі майстри минулого.

З другої половини XIX ст. тристадійний метод змінила техніка *а-ля прима*. Найбільш яскраве втілення цей метод отримав у творчості імпресіоністів (К. Моне, К. Піссаро, О. Ренуар та ін.).

Класичний метод тристадійного живопису передбачає ґрунтування, проклеювання основи, нанесення підготовчого малюнка (зображення

фарбою головних ліній), підмальовок, прописування, останні удари пензлем, лєсирування. Завершальний шар на картині — лак. Він надає живопису глибини і блиску, захищає його від забруднень, механічних та атмосферних впливів.

Темперою називають фарби, сполучниками в яких є емульсії з різним складом (природні та штучні).

Яєчна темпера використовувалася ще у Стародавньому Єгипті для розпису саркофагів. Темперою працювали Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Ф. Грек, А. Рубльов.

Клейова темпера готується на природному (риб'ячому або тваринному клеї). Сучасні темпері — казеїнова та полівінілацетатна.

Акварель — живопис на сполучнику, який розводиться водою (від лат. aqua — вода). Як самостійний вид живопису, акварель виникла в Англії у XVII ст., а з початку XIX ст. — в інших країнах Західної Європи.

У сучасному образотворчому мистецтві акварель широко використовується у станковій та книжковій графіці.

Головна властивість акварельних фарб — прозорість. Майстерність художника-аквареліста полягає саме у збереженні цієї прозорості, прагненні уникнути різких переходів від однієї кольорової плями до іншої: фарби ніби вливаються одна в іншу, створюючи м'які обриси. Акварельними фарбами працювали М. Врубель, К. Брюллов, О. Іванов, В. Серов та багато інших художників. Працюють аквареллю переважно на папері.

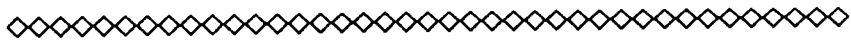
Гуаш — клейова фарба, в якій наявні сполучники рослинного походження (гуміарабік, декстрин) з додатками пластифікатора (гліцерину) та інших активних речовин, які забезпечують непрозорість (білила). Промисловість випускає два види гуаші — плакатну і художню. Вони розрізняються сполучником. У плакатній — більш дешевий декстрин, у художній — камеді та більш якісні пігменти.

Для живопису, виконаного гуашшю, характерним є красива матова оксамитова поверхня, і це додає картинам яскравості, виразності, декоративності. Працювати цими фарбами можна на папері, картоні, ґрунтовому холсті (клейовий ґрунт), поєднуючи їх з акварельними фарбами (перший шар). Роботи треба зберігати під склом або в спеціальних папках.

Пастель (від італ. pasta — тісто) як матеріал для малюнка і живопису згадується ще в добу Відродження. Нею працювали Леонардо да Вінчі, Ф. Бароччі, Г. Рені та інші для підготовчих малюнків й ескізів. Використання пастелі для створення станкових творів починається із XVII ст. Одним з перших художників, які працювали цим матеріалом, був француз Ж. Вів'єн. У XVIII ст. в техніці пастелі виконували свої творіння А.-Р. Менгс, Дж. Рассел, у XIX ст. — Е. Дега, Е. Мане, О. Ренуар та ін. Зверталися до цієї техніки С. Малютін, В. Лебедев, М. Тирса.

Пастель — це кольорові крейдочки, які складаються зі спресованих часток пігментів з додаванням камедей, крейди, гіпсу, молока. Випускається пастель двох найменувань: «художня» та «кремнієва». Олівці пастелі являють собою циліндричні стрижні завдовжки 65 мм, діаметром 9—10 мм, наборами по 25, 50, 126, 146, 185 штук.

Роботи, виконані пастеллю, вирізняються приглушеним колоритом, нерізкі у контрастах, з рівною оксамитовою поверхнею. Добре вона вигля-

дає в портретах, іноді — пейзажах. Працюють пастеллю на шерехатій основі (пергамент), розтягнутій на планшеті, за попереднім малюнком. Класичний спосіб малювання пастеллю — розтушування. Такий метод дає змогу найбільш вигідно подати красу матеріалу. На завершальній стадії для надання малюнку краси та енергії працюють штрихом і лінією. Розтирають пастель у процесі малювання пальцем (мізинцем), для більш дрібних деталей застосовують «розтушування» — вирізаний з корка конус. Завершену роботу необхідно закрити склом на відстані близько 8 міліметрів.

♦ *Придивіться до невеликої картини швейцарського художника Ж.-Е. Ліотара «Шоколадниця». Пройшло вже два століття (Ліотар жив у XVIII ст.), а фарби на оригіналі такі самі свіжі, чарівливі й принадні. Картину намальовано пастеллю. Спробуйте описати свої враження від картини, попрацюйте пастеллю.*

Особливе місце в живопису посідають мозаїка і вітражі.

Мозаїка (від фр. mosaïque — зображення) зображення або візерунок, виконані з кольорового каміння, смальти, керамічних кахлів та ін.; галузь живопису, спрямована на оформлення споруд. Мозаїка виникла в античну добу й активно використовується в сучасній архітектурі.

Вітраж (фр. vitrage, від лат. vitrum — скло) — орнаментальна або сюжетна декоративна композиція (у вікні, дверях, панно) зі скла чи іншого матеріалу, який пропускає світло. Кольорові вітражі у вікнах (наприклад, у готичних соборах) створюють гру забарвленого світла в інтер'єрі.

Живопис має свій арсенал інструментів і приладдя. Це палітра, пензлі, шпатель, мастихіни, мольберти, підрамники.

Інструменти живописця. Характер живопису зумовлений способом нанесення фарб, що, у свою чергу, залежить від *пензлів*. До вибору пензлів художники ставляться уважно, залежно від манери виконання та конкретних живописних завдань.

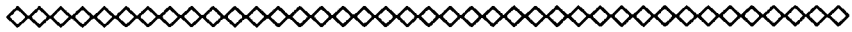
Пензлями великого розміру пишуть тло й широкі плани, меншими — складки, найменшими виконують деталі, наносять полиски, м'якими наносять лесування. Чимало майстрів використовують у роботі різні пензлі для різних відтінків.

Е. Делакруа, наприклад, був дуже вибагливий щодо використання різних пензлів у певній фазі картини. Короткі та жорсткі пензлі — для начерку, пензлі з більш довгим ворсом — для завершення ескізу, з шерсті тхора та маленькі сірі — для завершення лесування [Пио Рене. Палітра Делакруа].

Промисловість випускає пензлі для олійного живопису з пружним ворсом. Вони виготовлені зі знежиреного волосу різних тварин (або зі штучного синтетичного волоса).

Пензлі бувають круглі та пласкі, під різними номерами. В акварелі та гуаші користуються колонковими, з шерсті борсука та білячими пензлями. Для олійного живопису використовують жорсткі щетинні пензлі, для клейового живопису і фресок — пензлі з довшим ворсом. Пензлі потребують ретельного і дбайливого догляду.

Палітра слугує художнику для змішування фарб та створення потрібних відтінків під час написання картини. Сучасні палітри випускають двох видів: прямокутні з фанери і пластику та фігурні, які тримають

у руці. Ручну палітру можна виготовити самому зі щільної деревини (груша, яблуня, самшит, граб, платан). Тон палітри залежатиме від кольору деревини.

♦ *Спробуйте виготовити палітру для своєї роботи (для дітей).*

Палітра має відповідати таким вимогам: бути легкою, зручною в роботі, приємною за кольором, мати достатню робочу поверхню. Щоб запобігти вбиранню сполучників із фарб, палітру насичують маслом і висушують. Після користування палітру треба почистити.

Діти дошкільного віку теж можуть використовувати палітру під час малювання (змішувати фарби). Важливо виховувати дбайливе ставлення до інструментів та матеріалів. Адже таким чином створюються сприятливі умови для якіснішого малювання у техніці живопису. Для цього організуються окремі заняття з дітьми, на яких можна використати прийом «оживлення» інструментів, приладдя та матеріалів.

♦ *Готуючись до такої форми спілкування з дітьми, спробуйте скласти невеличкі віршики, казки, історії, загадки про інструменти й матеріали живописця.*

Художник-живописець користується ще цілим набором приладдя та інструментів. Наприклад, додатковим оперттям для руки (муштась або мальшток), плитою і курантом для розтирання фарб, мольбертом, етюдником і таке інше.

♦ *Знайдіть самостійно пояснення цих термінів і занесіть їх у свій словничок професійних термінів.*

Художник працює над своїми картинами в майстерні або на *пленері*, тобто «на природі». Для роботи на пленері художник пристосовує похідний *мольберт* або *етюдник* (дерев'яний ящик зі складними металевими опорами). Знання різних тонкощів творчого процесу художника допоможе вам визначити різні форми організації образотворчої діяльності дітей дошкільного віку і зацікавити нею дітей та батьків.

Для занять живописом потрібне спеціальне приміщення, яке сприяло б створенню оптимальних умов для творчого процесу.

Важливою умовою організації *майстерні* є наявність джерела природного світла — вікна та необхідного простору для роботи; додаткових освітлювальних приладів, штор з легкого матеріалу, щоб регулювати інтенсивність денного, особливо прямого сонячного освітлення. Стіни і стелю фарбують у світлі нейтральні кольори.

Головним у справі зберігання картин є створення «музейного клімату», підтримання оптимальної температури (+20°) та вологості повітря (60 %), режиму освітлення (150 люкс). У місцях експонування картин вікна закривають легкими шторами. Картину можна захистити склом, зворотний бік заклеюють папером. Переносять та зберігають картини у вертикальному положенні. Стирання пилу допускається спеціальною подушечкою (20 × 20) з оксамиту.

♦ *Для майбутньої професійної діяльності з дітьми дошкільного віку та виконання завдань художнього практикуму придбайте різні пензлі й ознайомтеся з їхніми властивостями.*

Залежно від матеріалу розрізняють олійний живопис, темперу, фресковий, восковий, мозаїку, вітраж, акварель, гуаш, пастель.

- ◆ *Спробуйте попрацювати з різними матеріалами, вивчайте їхні властивості та особливості. Подумайте над тим, які з них можна запропонувати дітям дошкільного віку.*

Гризайль — живопис, виконаний у різних відтінках одного кольору, найчастіше сірого (від фр. gris. — сірий). Це не означає, що можна використовувати тільки чорну фарбу та білила. Гризайль буває чорна, коричнева, зеленувата, рожева — будь-яка. Важливо дотримуватися принципу, який характеризує цю техніку: виконання твору однією фарбою з додаванням білил.

Алла-прима (від італ. alla-prima — з першого разу) — прийом у живопису, коли картина виконується без попередніх «прописувань» та «підмальовок», за один прийом. Твори, виконані в цій техніці, вирізняються свіжістю та безпосередністю.

Лесування (від нім. lasierung — тонкий, прозорий) — прозорі або напівпрозорі, тонкі шари фарби наносять поверх непрозорих (базових) мазків для підсилення чи приглушення кольору. Лесування допомагає надати більшої єдності та гармонії колориту.

Пуантилізм (від фр. pointillier — писати крапками) — живописна система, яка ґрунтується на розкладанні складних кольорів на дрібні мазки чистого кольору з розрахунком на їхнє оптичне змішування, яке має відбутися під час розглядання картини на відстані (техніка імпресіоністів).

Мазок — слід від пензля з фарбою, який залишився на поверхні твору. Характер накладання мазків залежить від індивідуальності майстра. Мазки можуть бути такі, що криють (непрозорі), такі, що лесують (прозорі), а також корпусні (пастозні), фактурні (рельєфні) та гладенькі.

Осмислення технік та матеріалів живопису зумовлює добір змісту для спілкування з дитиною.

- ◆ *Спробуйте опрацювати різні прийоми живопису, користуючись олійними, акварельними, гуашевими фарбами. Подумайте над тим, які прийоми й техніки будуть цікаві для дітей дошкільного віку і доступні їм.*

Розрізняють **види живопису**: монументальний, станковий, декораційний (театральний), декоративно-ужитковий, мініатюра, іконопис, панорама, діарама. Класифікація видів живопису здійснюється на підставі осмислення того, що твори живопису виконують на площині полотна, картону, паперу, стіни, на виробах ужиткового характеру (кольор. вкл., мал. 18—20).

Монументальний живопис — вид живописних творів великого масштабу, які прикрашають стіни і стелі архітектурних споруд.

Декоративний живопис — використовується для прикрашання споруд, інтер'єру. Твір декоративного живопису являє собою барвисте панно, візерунок і є елементом монументального живопису й скульптури. Декоративний живопис поєднує елементи інтер'єру і підкреслює їхню красу та узгодженість з архітектурою.

Декоративним живописом прикрашають також побутові речі: скриньки, таці, меблі, посуд і таке інше. Теми та форми підпорядковані призначенню речей.

Театрально-декораційний живопис (декорації, ескізи костюмів, гриму, бутафорії) допомагає розкрити зміст спектаклю. Декорація дає уявлення про місце, час дії, активізує глядача до сприймання того, що відбувається

на сцені. Театральний художник намагається в ескізах костюмів та гриму виразити індивідуальний характер персонажів, соціальне положення, стиль епохи і таке інше.

Мініатюрний живопис набув розвитку у Середньовіччі, до винайдення книгодрукування. Рукописні книги прикрашалися витонченими заставками, кінцівками, детально відпрацьованими ілюстраціями-мініатюрами. Живописною технікою мініатюри майстерно користувалися художники першої половини ХІХ ст. під час створення невеликих, (переважно) акварельних, портретів. Чисті глибокі кольори акварелі, витончені сполучення, ювелірна тонкість письма вирізняють ці портрети, сповнені вишуканості та шляхетності. Привертає увагу й довершеність мініатюрного живопису країн Сходу (Японія, Китай).

Станковий живопис — картини, виконані на станку-мольберті. Основа для них — дерево, картон, папір, полотно. Станкова картина є самостійним, завершеним твором і може відображати все: реальність і вигадку художника, предмети і людей, сучасне і минуле, тобто життя в усіх його виявах.

Картина — самостійний за значенням станковий твір живопису. Це завершений твір, який повністю розкриває задум художника і не пов'язаний з певним місцем в інтер'єрі. У ньому повністю використані всі можливості живопису як мистецтва, творчі можливості автора. Картини розрізняють за жанрами (пейзаж, портрет, натюрморт, соціально-побутовий, анімалістичний, батальний, інтер'єр, історичний, міфологічний, карикатура).

Репродукція (від фр. *reproduction* — відтворення) — тиражне відтворення фото- чи поліграфічним способом художнього оригіналу, як правило, у зменшеному вигляді.

Виразальними засобами живопису є колір, форма, композиція, фактура.

Переходимо до аналізу *виразальних засобів живопису*.

Колір — один із головних художніх засобів, «один із п'яти елементів живопису» (художник К. Юон). До його складових належать такі властивості, як колорит, тон, тембр, нюанс, відтінок, валер [*Юон К. Ф. Об искусстве*. — М., 1959. — Т. 1].

♦ *Знайдіть у словниках визначення цих понять і внесіть до свого словничка професійних термінів.*

Професіоналу в галузі дошкільної освіти необхідне знання кольорознавства. Колір розглядається як фізична, психологічна, фізіологічна, естетична категорія. Педагогічна технологія розвитку колористичної культури дошкільнят у процесі зображально-образотворчої діяльності має інтегрувати увесь потенціал кольору, адже колір, як і звук, всемогутній. Джерелами є роботи Леонардо да Вінчі («Книга про живопис», упорядкована його учнем Ф. Мельці після смерті майстра), Й.-В. Гете («Вчення про колір»), В. Кандинського («Про духовне у мистецтві»), М. Люшера (кольоровий тест), «Учення Живої Етики» сім'ї Реріхів, М. Дерібере («Колір у діяльності людини»), Р. Івенса («Введення у теорію кольору»).

Наукове дослідження кольору, започатковане І. Ньютоном («Теорія спектральних кольорів»). Фізіолог В. Бехтерев через спостереження та експеримент встановив, що колір і його сполучення мають певний вплив на людину (збуджують, пригнічують, а також заспокоюють, живлять та радують).

Основи чуттєвого сприймання кольору закладені у фізіологічній природі самої людини і здатні розвиватися в дитинстві. Згідно із сучасними психолого-педагогічними дослідженнями дитина володіє значними можливостями в галузі сприймання кольору. Певна роль у педагогічному супроводженні дитини на цьому шляху належить образотворчому мистецтву і відповідній йому зображально-образотворчій діяльності в період дошкільця.

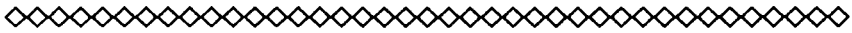
У творах живопису колір сприяє відображенню барвистості, різноманітності предметного світу, настрою, характеру людини. Колір має такі виражальні можливості, які дають змогу передати емоційно-смісловий настрій. «Колір прикрашає живопис; але це не що інше як придворна дама, оскільки вона лише сприяє справжнім довершеностям мистецтва бути ще більш привабливими», — зазначив художник Ж. Енгр [*Енгр Ж. Об искусстве*. — М., 1962. — С. 63—66].

Використання кольору в художньому творі залежить від багатьох чинників (техніки, стилю, виду, авторського задуму та індивідуальності майстра; авторської манери, смакових переваг). «Колір — це справа смаку і чуттєвості» (Е. Мане) [*Мастера искусств об искусстве*. — М., 1969. — Т. 5, кн. 1. — С. 29]. Кожен окремих твір живопису дає неповторну і складну взаємодію барв, які становлять фізичну основу буття кольору в художній формі та узгоджуються за законами гармонії, доповнення й контрасту. Художники-імпресіоністи, наприклад, не змішували фарби на палітрі. Вони накладали різнокольорові мазки просто на полотно. Картини імпресіоністів треба обов'язково дивитися на відстані. Мазки ніби зливаються між собою, створюючи колір, якого прагнув досягти художник, й ефект руху повітря, живого простору, гри кольору та його постійної мінливості.

Використання кольору в мистецтві зумовлене прагненням дати барвистий еквівалент дійсності, її об'єктивних характеристик, простору, світла (у реалістичному мистецтві), але може й оперувати обмеженою гамою, де колір виступає як символ, знак (експресіонізм). «Головне призначення кольору — слугувати якомога краще експресії», — вважав А. Матісс [*Мастера искусств об искусстве*. — М., 1969. — Т. 5, кн. 1. — С. 238—239]. Із записів найвідомішого послідовника романтизму Е. Делакруа: «Усякий знає, що жовте та червоне навіюють і являють собою ідеї радості, багатства». Колір впливає на мораль. Він містить елемент радості, веселощів. Такі відчуття викликають переважно світлі барви, світло. Темні ж барви породжують меланхолію, печаль і навіть жах. Білий колір вважається емблемою незайманості, тоді як чорний є ознакою зла і страждань. Яскраво-червоний збуджує жорстокість і пристрасть, блакитний — ніжні переживання, фіолетовий — смуток; характерність барв підсилюється їхнім сполученням: вони утворюють гармонію, акомпанують одна одній або стикаються, породжуючи контрасти» [*Ходлер Ф. Об искусстве*. Цвет: Мастера искусств об искусстве. — М., 1969. — Т. 5, кн. 2. — С. 136—137].

Великий майстер вміє дістати з небагатьох кольорів безліч звучань. Кожному вибору фарб відповідає своє практичне колірне коло — палітра художника.

Колорит — загальна гармонія цілого полотна, яка відповідає законам сполучення додаткових кольорів. Але І. Крамської зазначав, що колорит

том називають іноді також і здібність добирати кольори, як букет. У цьому розумінні колорит постає як барвистість.

♦ *Порівняйте картини В. Серова і К. Маковського.*

Колорит у розумінні художника К. Юона постає як багатство і характер відтінків, введених у живописний твір та його окремі частини, як переважний добір тонів у картині (наприклад, «Міка Морозов», «Шоколадниця», «Дівчинка з персиками»). Колорит утворює таку властивість картини, насичує її такими переливами й барвистими відтінками, які збагачують живопис. Кожна робота може бути колористично бідною або колористично багатою.

♦ *Попрацюйте з кольором: складіть таблицю символіки кольорів, визначте поняття «хроматичні» та «ахроматичні» кольори, «теплі» і «холодні» кольори. Виконайте вправи на змішування кольорів. Вам допоможуть навчальні посібники: Костерин Н. П. Учебное рисование. — М., 1984; Косминская В. Б., Халезова Н. Б. Основы изобразительного искусства и методика руководства изобразительной деятельностью детей: Лабораторный практикум. — М., 1987.*

Професіоналу в галузі дошкільної освіти треба навчитися уважно дивитися навколо себе, щоб розібратися в багатстві кольорів, яке дарує нам природа. Тренуйте себе у визначенні кольорів та відтінків, прислухайтеся до своїх відчуттів при сприйманні кольорів. Використовуйте колір для збереження власного здоров'я.

Форма (від лат. forma — форма, вид, образ) є в широкому розумінні структурою, організацією, зовнішнім вираженням художнього змісту; у більш вузькому — сукупність художніх засобів в окремому творі (цілісна художня форма). «...Картина як найскладніша форма живопису потребує численних допоміжних і попередніх підготовчих робіт — малюнків, ескізів, етюдів та композиційних шукань», — зазначав художник К.-Ф. Юон [О живописи. XVI. Форма и композиция // Рисунок. Живопись. Композиция: Хрестоматия / Сост. Н. Н. Ростовцев и др. — М., 1989. — С. 158].

У першому значенні поняття «форма» тяжіє до поняття «художня мова», принаймні на рівнях двох типів. Рівні першого типу безпосередньо зумовлені духовно-образним змістом і спрямовані на соціально-ціннісні аспекти дійсності (внутрішня форма: структурно-композиційний, жанрово-конструктивний аспекти твору). Рівні другого типу мотивовані матеріалом мистецтва і тяжіють до нього (зовнішня форма: конкретно-чуттєві засоби: барвистий мазок, штриховка, фактура, поверхні тощо). Внутрішня форма розкриває здебільшого загальноестетичний аспект твору, зовнішня (засоби зображення) — специфіку його як окремого виду.

Поняття «формотворення» в мистецтві можна розглядати з позиції концепцій реалістичного мистецтва та ірраціоналізму (абстрактного мистецтва) з посиланням на роботи, наприклад З. Фрейда, В. Кандинського. Форма у зовнішньому визначенні є не більше, ніж відділення однієї площини від іншої... Усе зовнішнє неодмінно приховує в собі і внутрішнє... Кожна форма має внутрішній зміст і виражає його водночас. Внутрішній зміст може залишатися незмінним, тоді як зовнішня форма може бути вельми різною. Всупереч цим розбіжностям, на які здатна форма, вона не може вийти за дві межі, а саме:

1) форма слугує відмежуванню та фіксації матеріального предмета на площині;

2) форма залишається абстрактною, тобто вона не втілює на площині реального предмета, а є абстрактною сутністю. Як зазначав В. Кандинський у своєму творі «Про духовне в мистецтві», усі ці форми — рівноправні громадяни духовної держави».

Краса мистецтва знаходить своє відображення як у змісті, так і в формі.

Естетична цінність форми може бути визначена розмірністю, пропорційністю, цілісністю та іншими властивостями об'єкта, покликанням форми виразити всю повноту та своєрідність змісту, допомогти йому розкритися відповідно до можливостей і потреб естетичного сприймання.

Діалектичну єдність форми та змісту можна простежити в історичному аспекті розвитку мистецтва, зміні його стилів, напрямів, течій (класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, модернізм), жанрів, у системі певного етапу художньої культури, творчій манері окремих художників.

Нова форма виникає як наслідок змістово-ціннісного пошуку мистецтва, творчої активності особи митця, а не як заміна старої форми новою, «оригінальнішою». Існує інерція канону і формальних відкриттів генія в мистецтві Нового часу.

Композиція (від лат. composition — складання, поєднання, упорядкування) — будова твору, узгодженість його частин відповідно до задуму. *Композиція* — це така організація площини картини, завдяки якій встановлюються закономірні, узгоджені відношення між площиною та зображенням. Робота над композицією являє собою пошук засобів створення художнього образу: визначення формату аркуша, центру, добір і підпорядкування йому другорядних частин твору, поєднання частин у гармонійне ціле, супідрядність та групування форм задля досягнення виразності і пластичної цілісності твору.

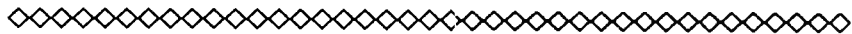
Робота над композицією передбачає також вибір та розробку сюжету, пошук формату і розміру, матеріалу виконання, тонального та кольорового рішення майбутнього твору.

Композиційний центр — головний, провідний елемент композиції, який організує усі її частини. Звичайно, він виступає також смисловим центром картини (малюнка) і вирізняється кольором, розміром, освітленням, розміщенням, лінійною перспективою.

Елементами композиції є: динаміка (рух, поза, жест, міміка), ритм, симетрія, контраст, лінія горизонту (висока, низька); перспектива (лінійна, повітряна), точка зору.

Ритм виникає внаслідок взаємодії ритмічних елементів [як повторення та чергування фігур (зображень)]. Сприймання ряду зображених фігур асоціативно викликає і створює ілюзію руху. Орнаментальний ритм (повторення зображень) є характерною ознакою композиції дитячих малюнків.

Симетрія — грецьке слово, яке означає «гармонію», «пропорційність», «розмірність», «домірність». Кожна симетрична фігура (чи група фігур) має один або кілька елементів симетрії: вісь симетрії, площину симетрії або вісь переносу (наприклад метелик). Вони відтворюють рух і надають йому того чи того характеру. Якщо у предметі чи фігурі відсутні елементи

симетрії, то їх називають *асиметричними*. Асиметрія надає пластичній формі динаміки і виявляє її потенційну здатність до руху.

Рівновага в образотворчому мистецтві відповідає поняттю «зорова стійкість пластичної форми». Найпростішим засобом досягнення композиційної рівноваги є симетрія. Життєвість та краса предмета або малюнка здебільшого залежать від рівноваги.

Кожна річ, предмет мають низку несхожих властивостей та ознак, протилежностей (контраст). *Контраст* підсилює відчуття різниці між предметами, частинами їх або ознаками і є засобом вираження краси світу у єдності, узгодженості, гармонії всіх його форм та засобом передавання їх протилежності.

Композиція має свої основні закони, знання яких дасть змогу зробити аналіз художнього твору, грамотно виконати власний і допомогти дитині у створенні нею виразного малюнка.

- Закон єдності змісту і форми (зміст і форма — дві сторони одного цілого у творі мистецтва).

- Закон цілісності (зобов'язує художника підпорядковувати всі елементи і частини твору його задуму: колористична цілісність, просторова, предметна).

- Закон типовості і новизна (персонажі твору сприймаються як узагальнені, як конкретні, як новаторські).

- Закон контрастів (контрасти розміру, форми, тональні контрасти, колірні контрасти тощо).

- Закон підпорядкування всіх закономірностей і засобів композиції задуму (забезпечує цілісність твору).

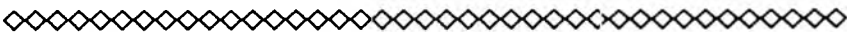
✦ *Знайдіть у творах живопису приклади дії визначених законів. Спробуйте перевірити дію цих законів у дитячому малюнку. Проаналізуйте власні малюнки.*

Типи композиції: відкрита, закрита (фрагментарна, орнаментальна, кулісна).

Цікаві висловлювання про композицію знаходимо, наприклад, у П.-Е.-Т.-Руссо, художника-пейзажиста барбізонської школи: «...Композиція розпочинає існування з того моменту, коли предмети починають зображатися не заради них самих, але задля того, щоб їхній зовнішній вигляд передав відгуки, які вони викликали в нашій душі... Зробимо так, щоб у наших творах першою думкою було виникнення життя, — зробимо так, щоб людина дихала, щоб дерево справді росло б...» [*Руссо П. Из писем А. Сансе (1863) // Рисунок. Живопись. Композиция: Хрестоматия / Сост. Н. Н. Ростовцев и др. — М., 1989. — С. 153*].

Перспектива. Поняття «перспектива» (від фр. «побачений через шось») зародилося у Середньовіччі. Художник, малюючи з натури, закріплював перед собою сітку. Така сама сітка була нанесена і на папір, де художник малював. Дивлячись через цю сітку на деталі натури, він малював їх у тих самих квадратах сітки на папері. Таким чином методи роботи зумовили появу назви.

Зародження перспективи як точної науки належить до доби Відродження. Основні її закони відкрили художники П. де ла Франческо, Леонардо да Вінчі, А. Дюрер.

Лінійна перспектива — один зі способів зображення предметів на площині у зв'язку з уявними змінами їх величини та форми, викликаних розміщенням цих предметів у просторі та їхньою віддаленістю від спостерігача. Однією з умов для перспективного малювання є вміння визначити лінію горизонту. Вона завжди на висоті очей художника і практично збігається із зображенням лінії видимого географічного горизонту. На малюнку потрібно визначити і провести лінію горизонту.

♦ *Знайдіть репродукції творів живопису з лінійною перспективою. Спробуйте виконати малюнки на основі лінійної перспективи. Розгляньте дитячі малюнки.*

Повітряна перспектива подає зображення кольорових і тонових взаємовідношень предметів залежно від умов освітлення, розміщення їх відносно того, хто малює. Для розв'язання питань повітряної перспективи треба *пригадати закони фізики*, які розкривають суть оптичних явищ, враховувати фізіологію зорового сприймання людиною навколишнього простору. Закони повітряної перспективи насамперед пояснюють, як і чому змінюється насиченість кольорів (між віддаленими предметами і тим, хто малює, є шар повітря, стан атмосфери впливає на просторові зміни кольору).

♦ *Знайдіть репродукції творів живопису з повітряною перспективою. Виконайте вправи на спостерігання і споглядання у природі. Спробуйте скористатися законами повітряної перспективи в малюванні. Розгляньте дитячі малюнки.*

Світлотінь. Здатність впізнавати реальні предмети за їхнім зображенням на папері виникає у ранньому віці.

Світлотінь і колір — це ті елементи, завдяки яким ми сприймаємо об'ємну форму, матеріал, просторове розміщення предметів. Освітленість поверхні предмета залежить від його відстані до джерела світла, а також від кута падіння світлових променів (світло, полиск, напівтінь, тінь, рефлекс, спадна тінь).

Тіні, що є на самих предметах у місцях, куди не потрапляють промені світла, називають *власними тінями*, а тіні, кинуті на освітлену частину поверхні іншим предметом, який заступив шлях світловим променям, називають *спадними тінями*.

♦ *Знайдіть визначення елементів світлотіні. Розгляньте об'ємний предмет під перпендикулярно спадним світловим променем і визначте місцеперебування кожного елемента світлотіні. Намалюйте об'ємні форми. Розгляньте дитячі малюнки.*

Деталізація (від фр. detail — подробиця) — виконання твору зі значною кількістю дрібниць та подробиць. Деталізація, якщо нею користуються в міру, уточнює задум, додає ясності композиції. Надмірна деталізація може призвести до загублення задуму у подробицях, відвести від головного в композиції. Деталь може вдосконалити форму, уточнити характеристику образу. Деталі у творах мистецтва часто виступають символами — «кодом», який є елементом творчої (авторської) манери художника.

♦ *Попрацюйте зі словниками символів: Карр-Гамм С. Словарь символів в искусстве: Иллюстрированный ключ к живописи и скульптуре: Пер. с англ. — М., 2003. Виконайте вправи-тренінги з репродукціями творів живопису. Спробуйте проаналізувати дитячі малюнки.*

Звертаємо вашу увагу на те, що саме деталізація є характерною ознакою малюнків дошкільнят.

Ми розглянули виражальні засоби живопису. Історія світового мистецтва надає чимало яскравих прикладів про пошуки виражальних засобів, здатних допомогти художнику глибоко та емоційно розкрити творчий задум, яскраво виразити життя і світ переживань людини. Саме ці пошуки і привели до виникнення художніх напрямів (реалізм, примітивізм, сюрреалізм, абстракціонізм, імпресіонізм та ін.), оригінальних творчих манер художників В. Тропініна, Т. Яблонської, А. Куїнджі, М. Врубеля, К. Моне, А. Лентулова, К. Малевича, С. Далі та ін.

Жанри живопису

Пейзаж (від фр. *pausage, pays* — країна, місцевість) — жанр або окремий твір, у якому головним предметом зображення є природа (кольор. вкл., мал. 10, 11). Як самостійний жанр, пейзаж виник в добу Відродження. За характером зображення розрізняють: ландшафт (зображення сільської місцевості), ведуту (зображення міста), марину (зображення моря), гірські, космічні, панорамні, героїчні, пастораль та інші види пейзажу.

Із розвитком цього жанру збільшився інтерес до передачі повітряного середовища (лінійної та кольорової перспективи).

Талановитість художника здатна створити повну ілюзію звучання німої природи і тим досягти вершин її художнього освоєння. Це можна сказати про творчість І. Левітана, А. Куїнджі, М. Ромадіна, І. Айвазовського, А. Рилова, І. Шишкіна та інших «академіків пейзажу». Серед фундаторів українського пейзажу В. Орловський, С. Святославський, П. Левченко, І. Похитонов, С. Васильківський та ін.

У Давньому Китаї особливий жанр живопису («гори-води») існував іще в VII ст. Китайці одухотворяли сили природи. У зображеннях гір, водоспадів, гірських потоків вони бачили віддзеркалення людської долі, переживань.

Творчі пошуки імпресіоністів (К. Моне, О. Ренуар, Е. Мане, Н. Пуссен та ін.) запалили сонячне світло в пейзажах. Завдяки унікальній технології розкладення кольорової плями в пейзажі з'явилося мерехтіння, рух повітря (К. Коровін, А. Лентулов, М. Волошин).

Головний виражальний засіб пейзажу — колір. Він має емоційну забарвленість, викликає певні почуття, формує настрої картини (білий колір — легкий, чистий; чорний — похмурий, важкий; червоний — схвильований, напружений; блакитний — тендітний, прохолодний). Будь-який колір, зокрема жовтий і червоний, із синім відтінком сприймається холодним, а з червоним і жовтим (зокрема синій) — теплим. Сприймання колориту пейзажу викликає певний настрій (смуток, сум, тугу, світлу радість, піднесення, співчуття, захоплення та ін.).

♦ *З огляду на це спробуйте осмислити мистецтвознавчий термін «пейзаж-настрій». Знайдіть і розгляньте відповідні репродукції творів живопису.*

Філософське споглядання та осмислення пейзажного твору зумовлене символічною природою мистецтва. Художник не випадково обирає об'єкти зображення (дерева, квіти, кущі, птахи і тварини; форма хмар, гірські силуети). З їхньою допомогою художник «шифрує», а глядач «розшифровує» смисл, ідею, задум твору.

Значну роль у пейзажі відіграє знайдений художником спосіб передачі простору. Як правило, він користується лінією, яка відокремлює один план

картини від іншого (земля — вода — горизонт — небо). Так, при високому горизонті монументально виглядають земля, вода, гори, при низькому — простір неба тощо.

Для сприймання пейзажу особливого значення набуває *перспектива* (від лат. *perspicio* — ясно бачу). Пряма лінійна перспектива слугує художнику для передачі простору. Ми бачимо простір, який іде від нас удалину. Якщо простір спрямований назустріч глядачу — художник скористався лінійною зворотною перспективою. У першому разі ми ніби спостерігаємо природу осторонь, а в другому — перебуваємо в її оточенні. Існують у пейзажі тонова й повітряна перспективи. Тонова утворює простір за допомогою тону (теплий—холодний); повітряна — чіткістю зображення (на відстані предмети та об'єкти втрачають чіткість форми).

У пейзажі для образного рішення картини особливого значення набуває точка зору, з якої художник дивиться на те, що зображається (ракурс «жаби», «вершника», «пташиного польоту»).

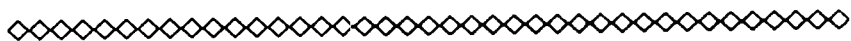
Пейзаж може сприйматися як динамічний і статичний. Динаміка, рух повітря передаються зміною звичної форми, фактурою кольору, експресією мазка (дерева схилиються до землі, хмари мчать небом, хвилі на воді). Рівні горизонтальні лінії викликають відчуття спокою. Вертикальні — величні, переможні, тріумфальні; діагоналі — тривожні, схвильовані. Ритм форм, ліній, плям, колориту формує композицію і змушує картину «звучати», ставати живою і динамічною.

Розуміння мови пейзажного живопису допомагає усвідомити задум художника; відчуття насолоду від спілкування із твором, радість відкриття прекрасного у звичайному, бажання творчо спілкуватися з природою.

Щодо класифікації пейзажів, у мистецтвознавстві виокремлюють: архітектурний («Кремль», В. Непийпиво), міський («Москва. Вулиця Горького», О. Герасимов), парковий («Парк узимку», С. Шишко), індустриальний («Веселка», Г. Нисський), морський («Чорне море», І. Айвазовський), сільський («Весна на Україні», С. Васильківський), гірський («Згірок з мармуру і гори зі скла», М. Волошин). Класифікують пейзажі за масштабністю: широкий (панорамний, який охоплює далечінь) та інтимний (який зображує окремі затишні, відлюдні куточки природи, що є дорогими серцю художника: «Московський дворик», В. Поленов).

Мариною (фр. *marine* від лат. *marinus* — морський) називають розділ пейзажного жанру, присвячений картинам з морською тематикою: схід або захід сонця, туман, місячне сяйво на морі, штиль, шторм, морські баталії, кораблі. Як самостійний жанр виокремився у XVII ст. з розвитком жанру художників-мариністів дедалі більше почало цікавити саме море, його мінливість. Незрівнянним мариністом був І. Айвазовський. Феодосійська картинна галерея — один із найстаріших художніх музеїв України (Крим). Її експозиційні зали розміщені в будинку, де пройшли життя і творчість художника. Основою зібрання Феодосійської галереї були 49 картин, що їх заповів художник місту.

♦ *Побувайте у Феодосії, зайдіть у галерею І. Айвазовського. Помилуйтеся морськими пейзажами. Зберіть репродукції творів художника. Вони допоможуть вам розгорнути цікаве й корисне спілкування з дошкільнятами. Побачите, якими цікавими будуть потім дитячі малюнки!*

Пейзажі бувають співзвучні музиці, поезії. З огляду на це їх поділяють на епічні (розкривають велич землі — «Жито», І. Шишкін), романтичні (викликають сильні, яскраві почуття — «На дикій півночі», І. Шишкін), драматичні (в яких усе зображене є мінливим і напруженим — «Притихло», М. Дубовський); ліричні (сповнені щастя, радості — «Березень», І. Левітан); філософські (містять глибокий смисл, роздуми, споглядання — «Над вічним спокоєм», І. Левітан); космічні, підводні, підземні пейзажі (містять невизначеність, таємничість, ворожість до людини, але по-своєму прекрасні, величні, змістовні — «Нова планета», К. Юон).

Працюючи над пейзажем, художники або відображають свої переживання, настрої, погляди, або заглиблено досліджують життя природи, розглядають її образи як матеріал для створення картин. У практиці образотворчого мистецтва вважається, що саме пейзаж із його невичерпним багатством колориту і різноманітністю форм живої природи дає художникам особливі можливості для демонстрації власної майстерності.

Природа своєю унікальною красою, мінливістю, барвистістю і різноманітністю об'єктів та явищ живить дитячу творчість. Це спостереження зумовлює звернення до пейзажного живопису як засобу розвитку пейзажного малюнка в педагогічній технології розвитку малювання дітей дошкільного віку.

Щоб переконатися в цьому, зверніться до робіт: Дронова О. Діти малюють пейзаж // Дошк. виховання. — 1998. — № 8; Зубарева Н. М. Дети и изобразительное искусство: Натюрморт и пейзаж в эстетическом воспитании детей 5—7 лет. — М., 1969.

Портрет (від фр. *portrait* — зображення людини або групи людей, у якому відтворено вигляд людської індивідуальності). Портрети бувають парні, групові; фас і профіль. За композицією портрети виконують як погруддя, пояси, на повний зріст (кольор. вкл., мал. 7—9). Разом із зовнішньою схожістю портрет зберігає і відбиває духовний світ людини, створює типовий образ представника народу, класу, епохи: О. Атаманчук. «Портрет О. В. Токаревої»; В. Зарецький. «Дівчата»; М. Божій. «Медсестра». Жанр портрета вважають складним із двох причин: по-перше, художник ніби залишається віч-на-віч із зображеною людиною і часто ми навіть не знаємо, що це за людина; по-друге, художник не просто повторює вигляд людини, він розмірковує, думає про неї, прагне осягти її внутрішній світ та виразити своє розуміння, тобто розкриває її *образ*.

Перші твори портретного жанру мали назву «парсуни» (від слова «персона», лат. *persona* — особа, обличчя). Вони мали світський характер і виконувалися на дерев'яних дошках.

Автопортрет — портрет художника, створений ним самим (за допомогою дзеркала або системи дзеркал). В автопортреті художник виражає власну самосвідомість, оцінку власної особистості і творчих принципів (Ф. Кричевський. «Автопортрет у білому кожусі»).

Художник І. Грабар вважав портрет вищим мистецтвом. Цінність портрета залежить від того, наскільки глибоко художник осягнув і зрозумів внутрішній світ людини. Блиск очей, відтінки кольору, фон, постава, «малюнок» обличчя, складна гра світла й тіні, одяг та атрибути здатні переда-

ти певний «рух» внутрішнього життя людини. стать, професію, улюблені заняття, емоційний стан, смак, соціальне становище та інше.

Художник В. Серов говорив, що будь-яке обличчя людини є таким складним, своєрідним, що в ньому завжди можна знайти риси, гідні художнього відтворення, іноді позитивні, іноді негативні.

Живописний портрет — це ніби відлуння почуттів людини, застигла мить її життя у неблаганному плінні часу. Портретні зображення можна побачити у книжкових мініатюрах, у розписах гробниць, храмів, палаців.

Як самостійний жанр, портрет у європейському мистецтві зароджується в XV ст., а в XVII ст. набуває особливого розквіту (творчість голландців Г. ван Рейна Рембрандта, Ф. Гальса; фламандця А. ван Дейка; іспанця Д. де Веласкеса). У Росії розквіт портретного мистецтва припав на XVIII ст. (Ф. Рокотов, Д. Левицький, В. Боровиковський), набув розвитку в XIX ст. (В. Серов, В. Тропінін), на початку XX ст. відбився у творчості Б. Кустодієва, К. Петрова-Водкіна, К. Малевича і досяг сучасних форм у творчих пошуках С. Малютіна, О. Герасимова, Т. Яблонської, О. Пластова, Д. Жилінського, М. Нестерова та ін.

В історії українського мистецтва найстарішими станковими творами, що збереглися до нашого часу, є портрети XVI століття. Саме в цей період портрет в українському живопису стає окремим жанром. Зароджуються основні його різновиди й типи. Давні портрети чітко розподілялися за своїм призначенням. Існували зображення, головна мета яких полягала в установленні життя й діяльності видатних осіб, в увічненні їхніх образів («Портрет Богдана Хмельницького», «Роксолана» невідомого художника).

Надзвичайно популярними були портрети людей, що уславилися не лише своїми світськими справами, а й щедро жертвували на церкви і монастирі, де й помішалися їхні так звані мотивні або донаторські портрети. У таких творах людина зображувалася найчастіше на повний зріст, у пишному одязі, з пояснювальними написами і гербами (портрети Івана Дениска та Юхима Дарагана, Наталії Розумовської).

В українському портретному живопису впродовж років склалися родові портретні галереї, що стали своєрідною історією в образах. Гуманістична спрямованість і висока мистецька цінність давніх портретів робить їх образним літописом свого часу, що є невід'ємною складовою історії культури нашого народу.

Значний пізнавальний, інтелектуальний, евристичний, емоційно-психологічний потенціал портрета, «закодований» у колористичному (колір), композиційному (поза, жест, міміка, організація простору і середовища), змістовому (фон, одяг, деталі) рішенні образу людини художником, виявляється доступним для осмислення дитиною 5—6 років. Про її готовність до цієї складної діяльності свідчать дослідження В. Мухіної, Г. Кошелевої, О. Кононко, Р. Чумічевої, О. Дронової. Ознайомлення з портретним жанром живопису може допомогти дитині «увійти у світ людей», гармонізувати власні стосунки із соціумом, активізувати творчі вияви в малюванні. На матеріалі портретного живопису можна побудувати цікаву й результативну методику навчання малювання людини.

♦ *Краще зрозуміти особливості портретного жанру вам допоможуть вправи-тренінги на усвідомлення символіки кольору, руху (жест, поза), а також*

оточення: рослин, предметів і тварин, яких художник малює для підсилення характеристик образу. Доповніть свою колекцію репродукціями портретного живопису.

Натюрморт (від фр. *nature morte* — «мертва» природа) як жанр живопису виник у Європі на межі XVI—XVII ст., але його історія почалася значно раніше. Термін з'явився на початку XIX ст. у Франції і витіснив більш поширені у XVIII ст. слова — голландське *stilleven* (нерухома натура) і німецьке — *stilleben* (спокійне життя).

«Натюрморт — це жанр, у якому художник виражає своє ставлення до дійсності через зображення предметів, котрі він поєднує спочатку в натурі, а потім на полотні смисловими та естетичними зв'язками, що не обов'язково зумовлені життєподібними, побутовими, просторовими взаєминами між цими предметами [Черлинка Г. К. Натюрморт в советской живописи // Искусство. — 1988. — № 5. — С. 13].

Головний зміст картин у жанрі натюрморт визначають предмети (хатне начиння, посуд, атрибути будь-якої діяльності, їжа, букети квітів, вироби народних ремесел тощо).

Художник зображає зовнішній світ: форму, колір, фактуру предметів, щільність, м'якість, соковитість, вологість, свіжість, прозорість, тендітність, крихкість. Пізнаються не лише фізичні властивості речей, а й переважно їхнє значення для людини, роль, яку вони відіграють у житті людей.

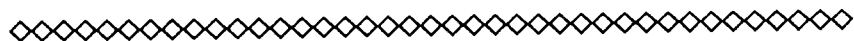
Художник розглядає предмети близько — спокійно, уважно, неспішно, показує їх глядачеві крупним планом, з різних ракурсів (цілі, розрізані, розбиті). Усе це дає йому змогу виявити такі характеристики і властивості предметів, які змушують глядача по-новому побачити звичні і знайомі речі, оцінити їхню красу (кольор. вкл., мал. 15—17).

Японська мудрість навчає: «Вдивляйтеся у звичне й побачите несподіване, вдивляйтеся у некрасиве й побачите красиве, вдивляйтеся у складне й побачите просте, вдивляйтеся у мале й побачите величне...».

Хоч предмети — неістоти, але вони все ж таки спілкуються з нами, своєю мовою розповідають про себе, про своїх власників, епоху, духовність, Космос. «Тихі», статичні, вони живуть своїм особистим життям, сповненим пристрастями і суперечками, повторюють і нагадують людей (Р. Фальк. «Червоні меблі»; К. Петров-Водкін. «Виноград і яблуко», «Яблуко і лимон»).

У натюрморті візуалізовано філософські теми сенсу життя людини. Головна функція цього жанру — надати незмінності мінливому, закріпити, увічнити нестійку красу, стримати швидкоплинність часу. Це надає натюрморту філософської глибини, яка приваблює глядача.

Діалог глядача з картиною розгортається на тлі уяви і фантазії, асоціативного мислення, занурення у світ предметів, речей, рослин і тварин. Вони супроводжують нас у повсякденному житті. Головне, що поєднує всі ці предмети, — це вплив на них людини: фрукти, вирощені і зібрані, квіти, зрізані й поставлені у вазу, хліб, спечений... Усі речі, предмети в натюрморті виступають, крім побутового, ще й у метафоричному, символічному значенні. Згадаймо символіку кольору, форми, квітів і тварин (червона троянда — любов, кохання; акація — безсмертя; гвоздика — заручи-

ни; лілея — чистота, цнотливість; кавун — родючість; яблуко — насолода; виноград — відродження; коло — досконалість; вінок — життєва сила, перемога; дятел — захист; лелека — відданість, безсмертя; мушля, ваза — жіночність; ключ — влада, вибір, знання).

Натюрморти голландських майстрів XVI—XVII ст. зберігають урочистість парадних банкетів і свят (П. Брейгель, Я.-В. Гейсум, Ф. Гальс). У розкішних натюрмортах П. Класа, В. Геда, В. Гальфа, А. ван Бейрена вражає любовна увага до особливостей кожного предмета, вміння тонко поєднати матеріал і фактуру.

У фламандських натюрмортах рамки картин є надто тісними для буяння дарів Фландрії (Ф. Снейдрес).

Натюрморти французьких імпресіоністів мають вигляд декоративних панно (Е. Мане, О. Ренуар, К. Моне).

На початку ХХ ст. натюрморт стає своєрідною творчою лабораторією живопису. Майстри «фовізму» (від фр. fauve — дикий) прагнули емоційної сили художнього вираження, стихійної динаміки письма і виявляли себе різким узагальненням об'ємів (А. Матісс). Представники кубізму (від фр. cube — куб) у натюрмортах захоплюються розкладанням складних форм на прості (П. Пікассо).

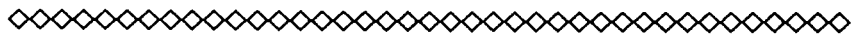
Російські майстри початку ХХ ст. (К. Коровін, А. Лентулов, П. Кончаловський, І. Машков та ін.) збагатили мистецтво натюрмарту декоративністю, романтикою, тонкою колористичною гармонією, проектуванням світу речей у традиціях художніх об'єднань «Бубновий валет», «Блакитна троянда», «Світ мистецтва».

Розквіт доби соціалістичного реалізму (40—50-ті роки ХХ ст.) відбився у мистецтві натюрмарту в тяжінні до предметності, естетизації предметного середовища (П. Кузнецов, Ю. Піменов, В. Стожаров, О. Нікіч та ін.).

Особливим ставленням до предметного світу привертає увагу «поп-арт» (від англ. popuľar art — популярне, загальнодоступне мистецтво) — напрям авангардного мистецтва, який використовує реальні предмети урбанізованого побуту (упаковки товарів, деталі машин, предмети хатнього начиння) для створення з них довільних комбінацій, які й пропонуються як твори мистецтва. Термін виник у 1956 р. і належить співробітнику Музею Гугенхайма — Лоуренсу Елоуейю. «Поп-арт» проголосив «повернення до реальності», розкриття естетичної цінності зразків масової продукції, предметів штучного, рукотворного матеріального середовища. Для нього є характерним прагнення епатажу, тому цей напрям виявився замкненим у колі формальних експериментів (Дж. Сігал, Р. Раушенберг, К. Олденберг).

Українські художники активно осягають широке коло виражальних засобів: композиція (постановка натюрмарту), форма (загальний об'єм предмета), перспектива (відстань між предметами, ракурс), світло (підкреслює об'ємність, глибину композиції, акцентує центр), тінь, полиск, рефлекс, світлотінь, матеріал (фактура предмета); колір і фон (мають значення психологічне, емоційне навантаження); передають національний колорит характер і красу душі українського народу.

З дошкільнятами можна розглядати й обговорювати, наприклад, «Натюрморт» О. Новаківського, «Натюрморт» А. Ерделі, «Квіти» А. Петрицького, «Новий хліб» Ф. Манайла, «Південне сонце» М. Глушенка.

Ознайомлення дітей з мистецтвом натюрморту залучає їх до предметного світу. Педагогічна технологія складається з ознайомлення з творчим процесом художника, набуття досвіду розглядання твору, активних творчих дій з предметами (складання натюрморту, художньо-дидактичних ігор); малювання з натури, імпровізацій. Розвиток предметного малювання може розгортатися за законами мистецтва натюрморту. Малювання натюрморту може бути підготовкою до тематичного, сюжетного малювання.

Особливості педагогічного спілкування з дитиною на матеріалі мистецтва натюрморту розглядалися Н. Зубаревою [*Дети и изобразительное искусство: натюрморт и пейзаж в эстетическом воспитании детей 5—7 лет.* — М., 1969]; Н. Курочкіною [*Знакомство с натюрмортом // Библиотека программы «Детство».* — СПб., 1996].

♦ *Ознайомтеся з цими роботами. Розгляньте дитячі малюнки. Знайдіть серед них натюрморти і пейзажі. Намалюйте натюрморт і пейзаж.*

Жанри виникали в різні часи. До стародавніх жанрів належить **аніمالістичний** (від фр. *animale* — тварина). Саме йому найбільшу увагу приділяли первісні художники. Це галузь образотворчого мистецтва, присвячена зображенню тварин. Аніمالістичний живопис поєднує в собі природничо-наукові і художні започаткування. Зображення тварин з часів первісного мистецтва до сьогодення мають широкий діапазон: від натуралістичних до стилізованих символічних, алегоричних, фантастичних або казкових.

Тваринний світ нескінченно різноманітний та барвистий, але малювати тварин непросто, адже вони не можуть позувати. Художник-аніمالіст уважно спостерігає та вивчає їхню поведінку й характер.

Яскраво-життєві стилізовані фігури тварин і птахів знаходимо в мистецтві Стародавнього Сходу, пам'ятках «звірячого стилю» в Європі й Азії (скіфи, сармати та ін.), у мистецтві Африки, Океанії, давньої Америки. Зображення тварин трапляються в античній скульптурі, мозаїках. У Середньовіччі в Європі були поширені алегоричні й фольклорні, гротескові й казкові образи птахів та звірів. У добу Відродження художники почали малювати тварин з натури (А. Пізанелло, А. Дюрер), але аніمالістичний живопис як такий і перші художники-аніمالісти з'явилися в Китаї (VIII—XIII ст.). У Європі — в XVII ст. (Голландія, Фландрія) та XVIII ст. (Франція, Росія). У XIX — на поч. XX ст. поряд з романтичним замилюванням силою і спритністю тварини зростає прагнення до більш точного вивчення тварин у природному середовищі, до яскравого пластичного характеризування (В. Ватагін, І. Єфімов, Є. Чарушин).

Найбільш поширеним є **побутовий** жанр. До нього належать твори, в яких відображено події повсякденного життя (О. Кульчицька. «Діти на леваді»). На картинах побутового жанру немає *портретів*, хоча зображено людей. Їхні обличчя вигадані художником, бо для нього важливіше розповісти глядачеві не про індивідуальність, а про маленькі звичайні домашні події. Це наш побут, реальне життя. Картини нагадують театральні сценки (кольор. вкл., мал. 12—14).

Побутовий жанр виділився як особливий у феодальну добу в країнах Далекого Сходу та в період формування буржуазного суспільства в Європі. Періоди розквіту жанру пов'язані з розвитком демократичних та реалістич-

них художніх тенденцій, зі зверненням художників до зображення праці та народного життя.

Зображення побутових сцен присутні вже і в первісному мистецтві (мисливські сцени), у давньосхідних розписах (зображення життя царів та вельмож, ремісників, землеробів), у розписах ваз Давньої Греції. Значне місце вони посідали також у давньоримському мистецтві.

У Середньовіччі (Європа, Азія) жанрові сцени часто вплітались у релігійні та алегоричні композиції.

У добу Відродження (Європа) релігійні сцени та алегорії набувають характеру розповіді про реальну подію, збагачуються побутовими деталями (Джотто, А. Лоренцетті, Ян ван Ейк), з'являються зображення трудової діяльності людини (М. Шонгауер, Ф. Косса).

Наприкінці XV — на поч. XVI ст. у творчості ряду художників побутовий жанр почав відокремлюватись (Джорджоне, П. Брейгель, Ж. Калло). Зображення картин повсякденності слугувало для вираження суспільних та філософських ідей, ствердження радощів мирного життя, викриття соціальної несправедливості та насильства.

У Європі побутовий жанр остаточно сформувався у XVII ст. і стверджував народний побут, приватне життя як суспільне, значуще явище.

В Іспанії Д. де Веласкес, звертаючись до сцен придворного життя та народного побуту, розкриває зв'язок людини з навколишнім середовищем, порівнює манірну вишуканість і стану пихатість дворян зі здоровою, природною красою простих людей.

Класичні форми побутового жанру склалися у Голландії. Побутовий жанр взагалі зазнавав впливу певного стилю епохи, художнього напрямку (демократичний, ідеалістичний, галантний, буржуазний, романтичний, побутова сатира, соціально-критичний, сентиментально-дидактичний, реалістичний та інші).

Побутовий жанр у трактуванні художників-«передвижників» знайшов відгук у мистецтві України (М. Пимоненко, К. Костанді).

На межі XIX—XX ст. в мистецтві символізму та стилі «модерн» спостерігається початок розриву з традиціями класичного побутового жанру. Побутові сцени трактуються як позачасові символи (П. Гоген, В. Борисов-Мусатов).

У XX ст. реалістичні традиції побутового жанру простежуються у творчості К. Кольвіца (Німеччина), Д. Рівери (Мексика), Р. Гуттузо (Італія).

До зображення побутових сцен іноді звертаються художники-модерністи (поп-арт, сюрреалізм), фіксуючи фрагменти дійсності поза контекстом реального життя.

Побутовий жанр тісно пов'язаний з історичним і набуває рис, зумовлених становленням та розвитком суспільства.

♦ *Спробуйте простежити цей зв'язок, розглянувши низку репродукцій. Наприклад: Ж.-Б.-С. Шарден. «Праля»; П. Федотов. «Сніданок аристократа»; О. Павленко. «Ліплять пиріжки»; Т. Яблонська. «Застудились...»; В. Виродова-Готье. «Хлопчики»; Є. Гордієць. «Хліб печуть».*

Як елемент побутового жанру можна виокремити *інтер'єр*.

Інтер'єр (від фр. *interieur* — внутрішній) як самостійний жанр склався у XVII ст. в Голландії. Художники цієї країни полюбили зображати ком-

форі домівки, красу милих серцю речей, сцени домашнього побуту. Вигляд приміщення відображає інтереси, смаки, стиль життя, уподобання, звички його мешканців.

✦ *Розгляньте репродукції картин: Ю. Піменов. «Чекання»; С. Григор'єв. «Повернувся»; В. Пантасенко. «Скрипка батька»; С. Базилєва. «Пішов воювати»; В. Ареф'єв. «Червоні стрільці»; Е. де Вітт. «Жінка за клавесином»; П. Федотов. «Сніданок аристократа». Знайдіть репродукції із зображенням інтер'єру. Поміркуйте над ними, уявіть себе всередині картини, спробуйте зануритись у внутрішній світ людини, яка відсутня (або присутня) в цьому інтер'єрі. Розгляньте також дитячі малюнки.*

До жанру інтер'єру зверталися і звертаються чимало художників. Присутній він і в творчості дітей. Малюнки дошкільнят про сім'ю, рідну домівку завжди дуже змістовні, сповнені інформації про стосунки в ній, стиль життя, звички, становище дитини та інше. Діти дбайливо ставляться до деталей інтер'єру і часто вимальовують їх до дрібниць. Вочевидь інтер'єр важливий для дитини, і професійний педагог має допомогти їй досягти необхідної гармонії з цим елементом соціуму. Це можна зробити і засобами малювання. Інформаційним джерелом для педагога стає жанр інтер'єру в мистецтві.

Інтер'єром називають і внутрішній архітектурний простір, і жанр образотворчого мистецтва, а також окремий твір цього жанру. До того ж у декоративному мистецтві інтер'єром називають опорядження внутрішнього приміщення.

Картини із зображенням «чистого» інтер'єру — без людей, тварин або жанрової сценки трапляються рідко. Елементи інтер'єру можна знайти в іконах, східних мініатюрах, творіннях художників доби Відродження.

Відомий художник середини XIX ст. О. Венеціанов у своїй творчості надавав значної ваги інтер'єру, який, на його погляд, дарує природну, невідганану композицію предметів у просторі, багатому на всі види перспективних скорочень, непередбачувані ракурси, гру полисків, рефлексів, барв. Головне, що інтер'єр може багато розповісти не лише про своїх творців — архітектора, художника-опоряджувача, а й про тих, для кого він призначений.

Особливе місце належить **історичному** жанру, який передбачає твори, що відображають значні для історії події. Цей жанр звернений переважно в минуле, але містить зображення нещодавніх подій, історичне значення яких визнається сучасниками.

Основні види творів історичного жанру — історичні картини, розпис, рельєф, монумент, станкова скульптура, мініатюра, книжкова і станкова графіка. Історичний жанр часто переплітається з побутовим жанром, портретом, пейзажем (історичний пейзаж), а також батальним жанром.

Еволюція історичного жанру зумовлена розвитком соціально-політичних поглядів, а періоди піднесення пов'язані з посиленням соціальних конфліктів, виникненням соціальних та революційних рухів.

В історичному жанрі набувають художнього вираження драматичні зіткнення історичних сил, події класової та національно-визвольної боротьби, погляд на народ як на активну рушійну силу історії.

Започаткування історичного жанру сягають у глибоку давнину, коли спогади про реальні історичні події (війни, переселення, формування народів, держав тощо поєднувалися з фольклором, міфами).

У Середньовіччі теологічний погляд на історію зумовив розглядання релігійних сюжетів як історичних. Як такий, історичний жанр почав формуватися в добу Відродження в Європі. Культура гуманізму, пробудження інтересу до історичних знань сприяли зміцненню уявлень про епізоди Святого Письма як про факти загальнолюдської історії. Майстри Високого Відродження (Леонардо да Вінчі, Рафаель, Тиціан, Мікеланджело) втілювали в образах священних легенд уявлення про фізичну досконалість і духовну велич людини, її органічний зв'язок із життям природи («Битва при Анг'ярі» Леонардо да Вінчі).

У XVII—XVIII ст. академізм та класицизм надали історичному жанру статусу «високого», який охоплює релігійні, міфологічні та власне історичні сюжети. Сформувався також тип урочистої, ідеально-узагальненої за будовою, багатофігурної історичної картини (Н. Пуссен. «Смерть Германіка»; Д. Веласкес. «Здача Бреди»; П. Рубенс. «Історія Марії Медичі»; Рембрандт. «Нічний дозор»).

Трагічні аспекти історії увійшли до історичного жанру XIX ст. і додали йому драматизму революційних битв та нескореності народів як наполеонівській агресії, так і феодальній реакції. В історичному жанрі з'явилися романтичні тенденції (Ф. Гойя, Іспанія; Е. Делакруа, Франція). Героїчним пафосом, революційною романтикою сповнена картина «Свобода, яка веде народ» Е. Делакруа. У картині К. Брюллова «Останній день Помпеї» рушійній силі протиставлено духовну силу і близькість людей. Російський живописець О. Іванов у своїх композиціях на релігійні теми порушив проблеми історичного прогресу, духовного відродження народу. Він створив нову систему підготовки великої картини на основі численних ескізів та етюдів з натури.

Реалістичні тенденції в історичному жанрі з'явились у середині XIX ст. і виявляли себе в поширенні невеличких історично-побутових картин, у яких з точністю до деталей відтворено повсякденне життя і колорит епохи (К. Флавицький, К. Маковський, Г. Семирадський). Демократичний реалізм в історичному жанрі ствердився у зв'язку з виявом інтересу художників до вітчизняної історії, зацікавленістю долею видатних історичних діячів і народних мас [І. Рєпін. «Іван Грозний та син його Іван», «Запорожці»; В. Суриков. «Ранок стрілецької страти», «Бояриня Морозова», «Підкорення Сибіру Єрмаком»; П. Корін. «Олександр Невський»]. Інтересом до духовного життя епохи пронизані картини М. Врубеля, М. Рєріха.

З кінця XIX — поч. XX ст. в історичному жанрі знаходить втілення революційна боротьба пролетаріату [М. Самокиш. «Бій Богуна з Чарнецьким під Монастирищем у 1653 р.», «М. Щорс у бою під Черніговом»].

Сучасному історичному жанру притаманні історична об'єктивність та реалістична конкретність зображення подій (Б. Кустодієв, К. Петров-Водкін, К. Юон). Тенденції соціалістичного реалізму визначили створення етапних творів жанру [О. Дейнеска. «Оборона Петрограда»]. Ідеями романтизму сповнена картина нашого сучасника В. Рижих «Античне Причорномор'я».

Близьким до історичного є батальний жанр (від фр. bataille — битва). Він присвячений темам війни та військового життя. Формування цього жанру відбувалося в XVI—XVII ст. Його темою є уславлення військової доблесті, ідеї захисту Вітчизни (Ж. Калло, Ф. Гойя, В. Верещагін, М. Греков, В. Пузирков, А. Константинопольський).

♦ *Розгляньте репродукції картин батального жанру. Порівняйте їх з дитячими довільними малюнками (переважно вони належать хлопчикам). Військова тематика є привабливою для них. Можливо, через малювання вони позбавляються агресії, висловлюють її, отримують задоволення? Відповідей може бути кілька.*

Сцени повсякденного життя армії та флоту зближують батальний жанр із побутовим.

Прогресивна тенденція у розвитку батального жанру XIX—XX ст. пов'язана з реалістичним розкриттям соціальної природи війн та ролі в них народу.

Зображення битв і походів відомі в мистецтві з найдавніших часів (розпис на вазах Давньої Греції, рельєфи на фронтонах і фризах храмів). У Середньовіччі сцени битв зображалися у книжкових мініатюрах, іконах. Доба Відродження зафіксувала їх у фресках Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Тиціана. Саме Тиціан, на думку мистецтвознавців, додав до сцен битв реальне середовище («Битва при Кадорі»), а Тінторетто — численні маси воїнів («Битва при Заре»).

З XVIII ст. зароджується патріотичний батальний жанр («Куликовська битва», «Полтавська баталія», І. Нікітін).

Розвиток реалізму в другій половині XIX — на поч. XX ст. привів до підсилення пейзажних, жанрових, психологічних започаткувань у батальному жанрі, привернув увагу до дійства, переживань, побуту рядових воїнів. Розквітає мистецтво *морської батальної картини* (І. Айвазовський, О. Боголюбов), з'являється батально-побутовий живопис (П. Ковалевський, В. Полenov). З правдивістю і гостротою показує суворі будні війни В. Верещагін, який викривав мілітаризм загалом.

Сучасний батальний жанр змінився, в ньому починають порушуватися й загострюватися філософські та соціальні питання, проблеми війни і миру, фашизму і війни, війни і людства (А. Константинопольський. «Солдати»; В. Пузирков. «Чорноморці»).

Казково-билинний жанр передбачає твори, які ілюструють епос (від грец. епос — слово, розповідь), стародавні історико-героїчні пісні (билини), казки, поеми. Він близький до історичного, але джерелом для сюжету є народні перекази з ідеалізованими та узагальненими образами (Котигорошко, Хлопчик-Мізничик, Данило-Майстер, Садко та ін.).

♦ *Розгляньте репродукції В. Васнецова: «Богатирі»; «Боян»; «Витязь на роздоріжжі»; «Іван-Царевич на Сірому Вовку»; «Альонушка»; «Гуслярі»; «Гаман»; «Три царівни підземного царства».*

Казка супроводжує життя дитини в період дошкілья. Діти охоче слухають казки, беруть участь у театральних виставах за сюжетами казок, вигадують казки і перетворюють їх на сучасний лад. Елементом особистісно-розвивальної педагогічної технології є *казкотерапія*. Діти багато малюють за мотивами казок і виконують ілюстрації до них. Розуміння педагогом

особливостей цього жанру живопису є шляхом до розвитку ілюстративного малювання [Дронова О. О. Психолого-педагогічні умови розвитку дитячого малюнка засобами казки: Наук. зап. Рівн. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 23. — Рівне, 2002].

♦ *Ознайомтеся з роботою: [Сказка как источник творчества детей: Посobie для педагогов дошк. учреждений / Науч. рук. Ю. А. Лебедев. — М., 2001].*

Характерною ознакою цього жанру можна вважати декоративну ілюстративність, пафосність, монументальність, експресію. Висока поезія літературного першоджерела, романтичний пафос, фольклорність акцентують образ людини-героя і допомагають знайти засоби візуалізації цього образу у живописній картині. Звернення В. Васнецова до народного національного мистецтва зумовило пошук нових художніх засобів не лише у станковому живопису, а й в ужитковому і театральній-декораційному мистецтві, у книжковій ілюстрації, архітектурі, монументальному розпису.

Релігійно-міфологічний жанр також можна розглядати в контексті історичного, казково-билинного жанру. Основу його становлять релігійні сюжети, міфи.

♦ *Знайдіть приклади цього жанру і спробуйте поміркувати над його змістом. Зверніться до першоджерела (літературного твору). Вам може допомогти книжка «Легенди і міфи Давньої Греції».*

У багатьох творах спостерігається **синтез жанрів**, один із них завжди є головним.

♦ *Розгляньте репродукції: С. Шишко. «Парк узимку»; В. Микита. «Ягнятко»; К. Трохименко. «Над Великим шляхом»; М. Самокиш. «Трійка»; О. Пластов. «Вечеря трактористів» та ін. Спробуйте визначити, які жанри поєднані у творі для поглиблення ідеї, образу.*

Синтез жанрів, характерний для сучасного образотворчого мистецтва, зумовлений динамічністю та багатозначністю самого життя.

Скульптура

«Жив колись у Давній Греції скульптор на ім'я Пігмаліон, — так розповідає красива легенда. — Він цілодобово на самоті працював у своїй майстерні і створив статую дівчини, яку назвав Галатеєю. Статуя вийшла такою надзвичайної краси, що скульптор закохався в неї. Він так пристрасно бажав, щоб мармурова Галатея ожила, що богиня Афродіта зглянулася й оживила скульптуру».

Можливо, ця легенда виникла тому, що давні греки споглядали прекрасні античні творіння з мармуру довкола себе, і мармур здавався їм живим і теплим.

Розглянемо живописні роботи М. Нестерова: «Портрет скульптора І. Д. Шадра», «Портрет В. Мухіної». Які мудрі й проникливі очі, сильні і чутливі руки, натхненна поза! Так працюють скульптори! Це їхнє життя!

Скульптура (від лат. *sculpere* — ліпити, вирізувати, висікати) є видом мистецтва, яке відображає, пояснює й оцінює дійсність засобами об'ємних пластичних образів і просторових форм (кольор. вкл., мал. 21—24). Твори скульптури мають реальний, тривимірний об'єм, оточені простором, створені із твердих (дерево, мармур, граніт) або м'яких, пластичних (глина, тісто, віск, пластилін) матеріалів. М'які матеріали вважають тимчасови-

ми. Робота з ними передбачає подальше відливання в чавуні та бронзі. У наш час збільшилася кількість матеріалів, придатних для скульптури: виникли твори зі сталі, бетону, пластмаси. Головними образами у скульптурі є люди і тварини.

Залежно від матеріалу основними *способами виготовлення* скульптури є висікання і ліплення. Скульптури *вирізають* з дерева, каменю, *виточують* з кістки, *відливають* з металу, *ліплять* із глини, пластиліну, воску, тіста. Можна виготовити скульптуру зі снігу, льоду, сконструювати з природного (дерево, каміння, мушлі) та викидного (наприклад, із залишків дроту, коробок, флаконів, дерев'яних котушок та ін.) матеріалів.

♦ *Спробуйте подивитися на природу очима скульптора, який шукає матеріал для своєї роботи, і ви знайдете його у великій кількості: земля, каміння, метал, дерева тощо — ось вона скарбниця скульптора! Попрацюйте з ним, зробіть скульптури.*

Із цих матеріалів за допомогою особливих технік обробки (а вони бувають досить складними) під руками скульптора виникають об'ємні або рельєфні зображення.

Основні види скульптури — кругла (її можна розглянути з різних боків) та рельєфна (об'ємне зображення, розміщене на площині). Рельєфні скульптури мають вигляд скульптурних картин (ікони, рельєфи на архітектурних спорудах). Залежно від змісту, розмірів та призначення скульптуру поділяють на різні види:

- монументальна (від лат. *mones* — нагадує), пов'язана з архітектурою чи пейзажем (ск. В. Борисенко, К. Маєвський, арх. А. Консулов, інж. Г. Шевчук. «Пам'ятник бійцям Першої кінної армії» в Олеську Львівської області. Кована мідь, метал, бетон);

- декоративно-паркова, що призначена для прикраси парків, майданів, будинків (І. Кавалерідзе. «Пам'ятник Т. Шевченку в Ромнах». Бетон);

- станкова (від слова «станок»), призначена для встановлення в інтер'єрі (В. Клоков. «Перед стартом». Бронза);

- скульптура малих форм (дрібна пластика). (Статуетки Ранаї і Рахотепа. Давній Єгипет. Дерево).

У скульптурі вирізняють *статую* — значну за розміром фігуру, яка зображує людину в повний зріст; *скульптурну групу*, що поєднує кілька фігур, пов'язаних одним художнім задумом, спільністю сюжету й пластики; *портрет* — зображення будь-якої певної конкретної людини. Портрет може відтворювати одного, двох чи кількох людей — тоді він називається парним чи груповим. Портрет може бути виконаний на повний зріст, по пояс або зображено лише голову. Найчастіше трапляється погрудне зображення, воно називається *погруддям*. Жанр, присвячений зображенню тварин, називається *аніمالістичним* (від лат. *animal* — тварина). Одним із засновників цього жанру є В. Ватагін. За довгі роки своєї діяльності видатний майстер створив сотні скульптур, зворушливо зображуючи тваринний світ. Він володів даром бачення природи очима мудрого і доброго художника. Звірі у скульптурах В. Ватагіна завжди пластичні. Однаково гостро й переконливо скульптор передає м'яку ходу хижого тигра, могутній рух ведмедя, грацію маленького козеняти («Кішка із зеленими очима», «Сумна мавпа»).

У рельєфній (від італ. *relievo* — виступ, підйом) скульптурі виокремлюють такі види: *поглиблений рельєф (контррельєф)* із врізаними вглиб контурами; *барельєф* (від фр. *bas-relief* — низький рельєф), де зображення виступає не більше ніж наполовину свого об'єму над площиною фону; *горельєф* (від фр. *haut-relief* — високий рельєф), де зображення виступає більше ніж наполовину об'єму. Рельєф був поширений в мистецтві Давнього Сходу, Єгипту та в античному різьбленні по каменю.

Виразальні засоби скульптури — об'єм, розмір, колір і фактура матеріалу, гра світла й тіні, ритм, динаміка (символіка пози, руху, жести, виразу обличчя), деталізація, форма (контур, силует), композиція.

Фактурність скульптурі додає необроблена, шерехата поверхня каменю, дерева тощо. У роботі скульптора часто використовується природна фактурність матеріалу або спеціально додається як засіб виразності (художній прийом). Оброблена, згладжена поверхня утворює *текстуру*, яка відкриває у всій красі і неповторності структуру каменю, дерева, мушлі (рисунчасте поєднання строкатих вкраплень інших порід); у дереві це вигадливі сплетіння деревних волокон, які прикрашають собою оброблену поверхню.

♦ *Придивіться до зрізів на деревах, розгляньте меблі, дерев'яну скульптуру, навчіться розуміти цей виразальний засіб як художній прийом. Такі вправи-тренінги розвивають чуттєвість, сприяють розвиткові вміння бачити світ, як художник, підказують способи використання краси природи для самовідновлення, збереження здоров'я, гармонізації стосунків із природою.*

У процесі роботи над скульптурою художник-скульптор поступово «визволяє» задумане зображення (з каменю), формує його з пластичного матеріалу і створює *форму, об'єм, силует*. Він прибирає зайве і виводить свого героя з кам'яного полону або додає, нарощує його.

♦ *Ознайомтеся з книжкою: Макарова Е. Г. Освободите слона. Воспитание средствами искусства. — М., 1985. Вам стануть зрозумілі не лише принципи створення образу в скульптурі, а й способи залучення цього мистецтва до освітньої роботи з дошкільнятами.*

Зображальні та виразальні засоби скульптури використовуються так, щоб скульптура проглядалася з усіх боків, а силует чітко вирісовувався у просторі та був органічно з ним пов'язаний.

Рух у скульптурі є стриманішим порівняно з живописом: статуя має бути стійкою, але об'ємність скульптури дає змогу представити динамічність дуже виразно. Ця динамічність є найважливішим засобом характеристики людини (В. І. Мухіна. «Робітник і колгоспниця»; Е. Фальконе. «Пам'ятник Петру І»; Янсон-Манізер. «Майя Плісецька»; Невідомий скульптор. «Ніка Самофракійська»).

Суттєвим елементом виразності скульптури є *світло*, що спадає на неї. Скульптор так обробляє матеріал, щоб плоскості та грані скульптури по-різному відбивали світло. Він розраховує, як скульптура буде освітлюватися протягом дня. Значення освітлення як засобу виразності таке велике, що скульптори навіть вважають, що світло може вбити або відродити скульптуру.

Для підсилення образу використовуються *додаткові деталі*: книжка у руках, музичний інструмент, сніп пшениці та інше. Вони виступають як

знаки, символи, що допомагають зрозуміти внутрішній світ, інтереси образу (П. Клодт. «Пам'ятник І. А. Крилову»).

До виражальних засобів належать складки одягу, якими скульптор підкреслює форми тіла, рух. Вони надають фігурі стрімкості або, навпаки, спокійності, мрійливості, мудрості, величі (О. Роден. «Громадяни Кале»).

Скульптура відображає конкретний момент дії, але сприймання і розуміння цього моменту передбачає поринання думкою в попередні та наступні елементи дії. Це надає скульптурі динамічної виразності. Сприймання скульптури завжди послідовно розгортається в часі, що використовується у скульптурній композиції і допомагає передати рух. Круговий огляд, зміна позиції, ракурсу оглядання розкриває в об'ємному зображенні різні його боки.

♦ *Спробуйте оглянути монументальну скульптуру на площі або вулиці вашого міста з різних ракурсів, зробіть фотознімки. Огляд скульптури з різних боків забезпечує цілісність сприйняття.*

Монументальність — одна з можливостей скульптури для синтезу з архітектурою. У створенні монументальних скульптур беруть участь скульптор, архітектор, інженер.

Інструменти скульптора можна класифікувати залежно від матеріалу, виду та способу виготовлення скульптури. Наприклад, для *вирізування* з дерева погрібні теслярські інструменти: пилки, ножі, різці, стамеска та інше. Для *висікання* з каменю, льоду та ін. використовуються молотки, гострі металеві знаряддя (скарпель, шпунт, напилко, рашпіль тощо). Для *ліплення* скульптор має різні стeki, дерев'яні молотки, «петлі», лопатки.

Головним інструментом скульптора є його *руки*, які створюють справжні скульптурні шедеври без допоміжних знарядь. Це великий труд! Навіть глина потребує енергії та сили, напруження від майстра, особливо, коли скульптура велика. З давнини скульптори працюють з різними матеріалами, сьогодні всіх і не перелічити. Їх класифікують на дві групи: «важкі» й «легкі». У роботі з важкими матеріалами скульптор користується інструментами, спеціальними муфельними печами для обпалювання скульптур з глини, горном для плавлення металу.

Техніка скульптури — це матеріал і спосіб його обробки.

Твори скульптури переважно важкі, тому *станок* скульптора міцний, стійкий і надійний, на відміну від витонченого мольберта живописця. Верхня дошка станка може обертатися для зручності під час виготовлення об'ємної форми. Такий пристрій дає змогу скульптору бачити майбутню скульптуру з усіх боків.

Матеріал і техніка його обробки набувають у скульптурі великого значення. Правильне відчуття матеріалу, вміння винайти відповідну ідею і тему або, навпаки, втілити в підходящому матеріалі — важливий елемент обдаровання скульптора. Вибір матеріалу залежить від творчого завдання, яке визначив для себе майстер, від призначення скульптурного твору та його змісту. Наприклад, скульптура народного майстра-різьбяра Ю. Шкрібляка виконана В. Одрехівським з дерева.

Скульптура є найдавнішим видом мистецтва. Понад дві тисячі років тому у Давній Греції — батьківщині скульптури — слово «ліплений» звучало як «пластос». Так виникла ще одна назва скульптури — «пластика».

Скульптура і пластика позначають один вид мистецтва, продукт якого має назву «скульптура» та «дрібна пластика».

Зліплені вами фігурки мають таку ж назву; так само будемо називати і дитячі роботи, виконані в техніці ліплення: «скульптурки», «дрібна пластика», «зліпки».

Прагнення давніх людей до відтворення навколишнього світу привело до створення ними перших скульптур. Фігурки людей, тварин з'явилися ще в добу палеоліту (давнє кам'яне століття). В добу неоліту (нове кам'яне століття) люди ліпили із глини посуд. Є думка, що спостереження людини за тваринним світом сприяли виникненню та вдосконаленню процесу ліплення (бджола ліпить з воску, ластівка — з глини).

Керамічні вироби — найпоширеніші знахідки археологів. Найдавніші зразки знайдено серед предметів II тис. до нашої ери. Це глиняні сокири, посуд, брязкальця, іграшки, кульгові статуетки. Славилася керамікою і Давня Русь-Україна. Особливого значення серед виробів з глини набули іграшки. У слов'янських похованнях XI—XIII ст. знайдено фігурки коників та брязкальця; X—XII ст. датуються різні свищики (пташки, баранці, коники), які знайдено на території Києва. Їх виробляли там, де були поклади глини, де займалися гончарством. Глиняна іграшка завжди була популярною. У XVIII—XIX ст. остаточно склалися основні центри з виготовлення іграшки: в Івано-Франківській області — косівська іграшка, у Полтавській — опішнянська, у Київській — васильківська.

У православному релігійному мистецтві скульптура не набула розвитку. православна церква визнавала скульптурне зображення святих відголоском язичництва. Майстри віддавали перевагу пласкому рельєфу. Рельєфні ікони та хрестики невеликих розмірів носили на грудях, на ланцюжках чи поворозках або підвішували до окладів шанованих живописних ікон. Їх виготовляли з кістки, дерева, кераміки, скла, різноманітних смол, каменю. Враховуючи властивості матеріалу застосовували різні способи виготовлення: лиття, карбування, різьблення, тиснення. Вони сприймалися як обереги й охороняли власника від біди та хвороб.

У Львові й Києві багато церков і будинків прикрашає декоративно-паркова та рельєфна скульптура. Це роботи видатних скульпторів Я. Пфістера, Я. Шольця, Я. Плуського, Я. Білого, С. Кодлецького, Я. Оброцького та інших.

Релігійне скульптурне зображення не сприймається однозначно, адже воно символічне.

Акцентування морально-естетичного аспекту під час розглядання творів релігійного мистецтва є запорукою оптимального використання його потенціалу у виховній роботі з дошкільнятами, якщо в цьому виникає потреба.

Народна скульптура — прообраз скульптури малих форм. У 30—60-ті роки XX ст. дрібна пластика розглядалася як різновид декоративно-ужиткового мистецтва. Період осмислення цього виду скульптури як художнього явища датується 70-ми роками XX ст. У ці роки дрібна пластика з'явилась у виставкових залах. Але критеріїв у підході до термінологічного визначення поняття «скульптура малих форм» немає. Визначено лише параметри — висота й довжина твору не повинні перевищувати одного метра. Дрібна пластика може тиражуватися.

Сучасна скульптура збагачує свої зображальні можливості, вона звертається до прямого відтворення таких явищ та аспектів життя, до яких у минулому скульптори не зверталися. Не тільки сама людина, а й навколишнє середовище стають безпосереднім об'єктом інтересів скульптора.

Ще зовсім недавно, у 1952 р. видатний скульптор В. Мухина стверджувала, що скульптура не може зображати неістоти (машини, матеріальні атрибути середовища). Але в наш час саме ці сторони дійсності дедалі частіше скульптори вводять у свої композиції (ск. В. Зноба, арх. Є. Пильник. «Пам'ятник екіпажу бронепоезда "Тарашанець" у Києві». Бронза, граніт; ск. В. Бородай, арх. М. Фещенко. «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь». Пам'ятний знак на честь 1500-річчя заснування Києва. Кована мідь, граніт).

Інтерес до сучасної скульптури малих форм зумовлений увагою до внутрішнього, духовного світу людини. «Якщо сьогодні ми зацікавилися розвитком скульптури малих форм, то це результат нової смислової та естетичної орієнтації. З'явився новий глядач. Звідси нова форма споживання самого твору мистецтва. Я назвав би її «особистісною», — зазначає скульптор О. Бурганов (*Бабурина Н. М.* Скульптура малих форм: Альбом. — М.: Сов. художник, 1982. — С. 16).

Сучасна українська скульптура розвивається в різних напрямках. Серед творів малої пластики відомі роботи І. Бродві, О. Князик, Л. Муравіна, О. Рапай-Маркіш, В. Трегубова, В. Щербіна. Станкову скульптуру представляють роботи українських скульпторів: І. Воропая («Офелія», «Молодий Тарас Шевченко», «Леся Українка»), Б. Протаса («Народження Афродіти»), М. Грицюка («Артемій Ведель», «Микола Кондратюк»), А. Забой («Єва», «Стара, зовсім стара баба», «Покров», «Втеча дружини Лота»), М. Степанова («Сон», «Оберіг Чорного моря», «Роксолана»), М. Гаврилка («Дідусь з онуком», «Прощання»), С. Куцога («Мелодія мого дитинства», «Два ангели», «Ліричний мотив»), Жінка зі снопом), А. Куца («Миру нам, весні та пісням», «Благовіщення», «Галатея»), І. Франка («Пробудження весни»).

Монументальну скульптуру представляють М. Лисенко («Пам'ятник М. А. Щорсу»), М. Лисенко, А. Вітрик («Пам'ятник жертвам фашизму». Бабин яр), М. Манізер («Пам'ятник Т. Г. Шевченку» в Києві та Харкові), В. Чепелик («Пам'ятник М. Грушевському» в Києві).

Скульптура не завжди є реалістичною, вона буває умовною, абстрактною, стилізованою. Зразки такої скульптури збільшують «ступінь свободи» в її сприйманні, потребують уяви і фантазії, асоціативного мислення. Іноді скульптура виступає як знак, символ, алегорія (І. Кавалерідзе. «Ф. І. Шалляпін в ролі Дон-Кіхота». Бронза; А. Міленський, В. Бакланов, Л. Новиков, І. Першудчев. «Обеліск Вічної Слави на могилі Невідомого солдата в Києві». Граніт, бронза; «Цербер». Бронзова статуєтка. XVI ст.).

Мистецтво скульптури, представлене різними видами та жанрами, виконує різні функції в суспільстві. У скульптурі з великою силою виявляє себе гуманістична природа мистецтва. Глибокий зміст у тому, що це мистецтво хоча й зазнавало періодів спаду, однак вони завжди спостерігалися в епохи панування тиранії та пригнічування людської особистості. Доречними тут є слова Мікеланджело, сказані ним ніби від імені своєї славетної

скульптури «Ніч»: «Для мене втіха спати, і ще більша втіха — залишатися мармуровою доки триває царство вульгарщини і тиранії, не бачити і не відчувати — найвище щастя для мене. Тому не пробуджуй мене. Прошу тебе, говори тихіше». Великий майстер дуже правильно підмітив глибoku ворожість «царства вульгарщини і тиранії» істинно людському мистецтву скульптури. Воно розвиває здатність до обміну думками, почуттями, стає рушійною силою розвитку людини. Розвивальний ефект треба шукати у спілкуванні з нею, в активному спогляданні. Педагогічний вплив скульптури визначають функції художнього образу як таємниці творчого процесу скульптора, які можна відкрити лише в діалозі з ним. Сутність розкривається через пізнання результату, способу вирішення та характеру творчих завдань. Спілкування у середовищі мистецтва скульптури дає змогу особистості виразити свій характер, внутрішній світ, осмислити і пережити цінності.

Скульптура — вид мистецтва, художній образ якого існує у тривимірному світі. Дошкільнята сприймають об'єм швидше, ніж плоскісне зображення. Під час обстеження скульптур, діти не обмежуються зоровим розгляданням, а переходять до дотикового. Вони хочуть взяти скульптуру в руки, оглядають її, обстежують пальцями, намагаються включити її у дійство осягнення. У такий спосіб дошкільнята потрапляють у світ скульптури. Його чарівність та красу має донести до дітей педагог. Досвід розвивального спілкування педагога з дитиною на матеріалі мистецтва скульптури викладено в роботах Н. Халезової, О. Гончарової, Г. Вишневої, С. Огурцової, М. Мацкевич, Г. Тростянської.

Пластичний об'єм є саме тим засобом, який приваблює дітей і спонукає до образотворчої діяльності. Активний естетичний і художній розвиток зумовлений культурою мануального і зорового сприйняття. Мануальні навички, закладені в дитинстві, відіграють значну роль впродовж усього життя людини. Обстежувальні та образостворювальні рухи долоньками, пальчиками під час розглядання і ліплення скульптур сприяють розвиткові тактильної чутливості. За допомогою бімануального (двома руками одночасно) дослідження дитина може вивчати форму, об'єм як особливі характеристики скульптури на шляху до її цілісного художньо-естетичного сприйняття.

Ознайомлення зі скульптурою як видом мистецтва і способом художньої практики зумовлює зміст і структуру педагогічної технології супроводження дитячого ліплення.

Архітектура

Архітектуру (лат. *architectura* від грец. *architektōn* — будівник) у мистецтвознавстві визначають як *один із видів образотворчого мистецтва*, котре полягає в майстерності зведення будинків і комплексів (ансамблів). В архітектурі поєднуються технічні (функціональність, конструктивність) і художні (естетика) аспекти. Тут архітектура постає як *діяльність проектування* і керівництва процесом будування споруд (кольор. вкл., мал. 25—30).

У багатьох містах України можна натрапити на стародавні фортеці, палаци, храми, сучасні будівлі театрів, бібліотек, спортивних арен. Перед ними хочеться зупинитися, постояти. Так само, як перед хорошою карти-

ною чи скульптурою. Це відбувається тому, що такі будівлі та споруди являють собою витвори мистецтва, зведені за законами краси й гармонії. Таке мистецтво зветься архітектурою. Твори архітектури поліфункціональні в соціумі. Архітектура виконує виховну, інформаційну, комунікативну, компенсаторну, сугестивну, соціалізуючу, катарсичну, гедоністичну, просвітницьку та інші функції і забезпечує людині комфортне існування.

Першим трактатом, який повністю дійшов до наших часів і розглядає містобудівні, технічні й художні аспекти архітектури, був труд римського архітектора Вітрувія «Десять книг про архітектуру» (друга пол. I ст. до н. е.). У ньому сформульовано необхідність «надійності, користності й краси» в архітектурі.

Архітектура є найдавнішим з людських умінь. Сходячи до цього *вміння*, народна архітектура утворює його місцеві варіації і досягає досконалості у пристосуванні до природно-кліматичних умов та способу життя народу.

Як галузь мистецтва, архітектура була започаткована в культурах Месопотамії та Єгипту, сягнула вершин розвитку до XXVII—XXV ст. до н. е. (піраміди в Саккара, Гізі і т. ін.).

Як авторське мистецтво, архітектура складається до V ст. до н. е. в Античній Греції (Парфенон, Пропілеї, Акрополь). Книга архітектора Вітрувія започаткувала *теорію архітектури*. Новий імпульс теорія архітектури як художньої діяльності отримала в період розквіту італійського Відродження (трактати Альберті, Палладіо). У XVII та XVIII ст. теорія і практика архітектури стає провідною дисципліною в академіях мистецтв, залучається до низки *витончених мистецтв* і посідає в ній провідне місце. У XIX ст., незважаючи на досконалість будівельних конструкцій, архітектура як вид мистецтва переживає кризу: зовнішня форма відокремлюється від структури споруди, що привело до еkleктичного декоративізму. У XX ст. архітектура займає проміжне положення між містобудівним проектуванням, дизайном і власне художньою діяльністю.

Архітектура має власну мову, виражальні засоби, які вирізняються абстрагованістю художніх образів, умовністю вираження художнього завдання. З цих позицій архітектуру визначають як *систему характерних ознак споруд* будь-якого періоду історії (антична, готична, Відродження, бароко, рококо, класицизм і т. ін.) або історії національної культури (Індії, доколумбової Америки, Київської Русі та ін.).

Майже до середини XIX ст. архітектура, перебуваючи у синтезі з живописом, скульптурою, декоративним мистецтвом, займала серед них провідну позицію і визначала собою *стиль*. Поняття стилю є надто суттєвим в архітектурі. Це пов'язано з багатозначністю її природи. Саме стильове рішення втілює головні принципи історично зумовленої системи художнього мислення; закріплює в матеріалі художній задум, доведений до найвишого ступеня узагальнення, до *символу*.

У піднесеннях та спадах архітектурного стилю відображено контекст цілої епохи, її провідних тенденцій. Кожна культурна ситуація є ніби зафіксованою у камені, деревині, ритміці світла й тіні, кольорі, пластиці та конструкції.

В архітектурі простежуються також «злами» стилів, спостерігається відмова від одних і рух до інших стильових течій.

Стиль (від фр. style) — *узагальненість, спільність зображальних прийомів, яка відповідає певному часу або естетичному напрямку* [Чернецова Е. М. *Искусство: Слов.-справ.* — М., 2002. — С. 468].

Так, наприклад, храми Єгипту виникли як комплекс великих приміщень релігійно-символічного значення. В образній системі *єгипетських* зодчих ніби протиставлено зовнішній сонячний пекучий світ таємничим, холодним сутінкам храму. Для Єгипетської архітектури характерні прямі конструкції, які уособлюють нелюдські сили. Вони є невідповідними людині, її тілесній конфігурації.

У витоках *античних* архітектурних стилів (ордерів), які найбільше виявлені в організації колонад, закладено пропорції ідеального людського тіла: доричний стиль (рання класика); іонічний (гармонійна краса жіночого тіла); корінфський (дівоча легкість, пружність, стрункість). Це були образи-символи самих епох. До того ж будова храмового комплексу у Давній Елладі має принципово інший характер, ніж у Єгипті (храм Зевса в Олімпії, доричний стиль).

Класичний грецький стиль став зразком для низки наступних стилів європейської архітектури, які виникли та розвинулися пізніше. Наприклад, *романський стиль* (від лат. romanus — римський). Виник у X—XIII ст. — період авторитету Римської імперії. Великі собори, розміщені на пагорбах, ніби господарюють над місцевістю. Могутні конструкції з високою експресивністю багатофігурних скульптурних композицій на теми «Страшного Суду» (Собор XII ст. в Отені. Франція).

Для Середньовіччя характерним став *готичний стиль* (від італ. gotico — готський, варварський). Його вирізняє образно-виражальна система зі спрямованістю у височінь [Собор Паризької Богоматері (Нотр-Дам де Парі), Костьол Анни у Вільнюсі. Ринкова площа у Львові].

В архітектурі Ренесансу (від фр. renaissance — відродження) спостерігається формування світської культури, гуманістичної свідомості. У Західній Європі архітектурна мода відроджує античний стиль з його пріоритетами культури особистості, яка стверджує своє право на вільний розвиток. Відкритість та розкутість архітектури змінює зібраність та напруженість готичного стилю. Усе спрямовано на вираження нових ідей: могутності і свободи генія людини: її розуму і творчих можливостей. Пишні форми, багате декорування, фронтони, колонади, поєднання будованих та природних комплексів у точних, витончених лініях та пропорціях характеризують стилі *бароко* (від італ. barocco — дивовижний, химерний), *рококо* (від фр. rocaille — мушля). Для рококо, наприклад, характерні тяжіння до асиметрії композицій, дрібна деталізація форми, насичена і разом з тим врівноважена структура декору в інтер'єрах, сполучення яскравих і чистих тонів кольору з білим та золотом, контраст між лаконізмом і строгістю зовнішнього вигляду будови та делікатністю внутрішнього оздоблення.

♦ *Знайдіть приклади архітектурних споруд XVII—XVIII ст. і спробуйте визначити особливості архітектури доби Відродження. Виконайте творчу роботу «Архітектурні стилі».*

Архітектурні пошуки, які розпочалися в добу Відродження, ніби подібно стилю, використовуючи різні прийоми, змінюючи детальні фор-

ми упродовж короткого часу. Художній стиль *класицизм* налічує у своїй історії три сторіччя (з XVI — до 30-х років XIX ст.). Для нього характерні раціоналізм і нормативність, стриманість творчості, тяжіння до завершених гармонійних форм, монументальності, ясності та *шляхетної простоти*, врівноваженості композиції. На думку теоретиків класицизму (від Декарта і до Д. Трисино, Ю. Скалігера, Л. Кастельветро та ін.), об'єктивно притаманна світу краса-симетрія, пропорція, міра, гармонія тощо — мусить відтворюватись у мистецтві в досконалому вигляді, за античними зразками. Втілення цих ідей ми бачимо в таких архітектурних шедеврах, як, наприклад, Вілла Ротонда у Вінченці, Собор Павла у Лондоні, Адміралтейство у Санкт-Петербурзі.

Варіацією пізнього класицизму є стиль *ампір* (від фр. *empire* — імперія), який сформувався на поч. XIX ст. при дворі Наполеона I (стиль Людовіка XVI). Він є принципово еkleктичним у трактуванні римського мистецтва імперської доби як зразка для наслідування. Майстри ампіру з археологічною точністю відтворювали деталі і декор Єгипту і Риму, сполучали їх з емблематикою Наполеона.

У XX — на поч. XXI ст. в архітектурі відбувається справді революційний пошук нової виразності, взаємопроникнення стилів. Поряд з такими сучасними стилями, як *конструктивізм*, *функціоналізм* спостерігається ностальгічне й оптимістичне тяжіння до «народної», національної архітектури (*фольклорний, етностиль*).

✦ *Знайдіть самостійно інформацію і приклади про стильові особливості сучасної архітектури (наприклад, про стиль хай-тек, модерн, романтизм, етно, фольк).*

Конструктивізм (від лат. *constrictio* — побудова). Головна тенденція конструктивізму — прагнення відповідності виражального та функціонально-конструктивного начал. Конструкція, яка раніше ховалася за пишним декором, набуває своєрідної художньої виразності (Ейфелева вежа в Парижі). Конструктивізм визначає стиль архітектури 20-х — середини 30-х років XX ст. Його характерними рисами є графічна чіткість композиції, відсутність декору, чергування горизонтальних вікон та інше (Будинок Держпрому в Харкові).

Архітектура впливає на людину по-різному: веде до гармонії з навколишнім середовищем (античні храми), пригнічує (піраміди, архітектура тоталітарних режимів), налаштовує на релігійний відгук (готичні собори) або урочистий настрій (класичні ансамблі), відпочинок (приморські готелі) тощо.

Архітектура добре поєднується з іншими видами мистецтва: скульптурою, монументально-декоративними формами (наприклад, мозаїка, фреска, настінні розписи, вітражі).

В іншому розумінні *архітектура постає як система будівель і споруд*. *Типи архітектурних споруд* розрізняють за їхнім суспільним призначенням (житловий будинок, культова споруда, видовищні, адміністративні, охоронні, промислові споруди, пам'ятники) та за характером художньої образності. В історичному розвитку типів архітектури виявляє себе і загальна природа людського мислення та діяльності (див. кольор. вкл., мал. 25—30).

Новий етап розвитку теорії архітектури збагатив її розробленням проблем містобудування, семіотики архітектурної форми, естетичних і психологічних проблем архітектурної творчості.

Семіотика (від грец. *sēmeion* — знак, ознака) — наука, яка досліджує властивості знаків та знакових систем. Архітектура (до речі, як і живопис, скульптура, графіка) є особливою мовою, царством знаків (символів). Вони відіграють певну роль у процесі художнього пізнання і тому потребують всебічного вивчення.

♦ *Скористайтеся Енциклопедією символів, знаків, емблем / Авт.-упоряд. В. Андреева та ін. — М., 2001. Знайдіть ключ до розуміння деяких архітектурних символів та знаків. Поміркуйте над цитатою: «Архітектура ґрунтується на символічному розумінні простору. Вона звертається до символічного смислу споруди, встановлює відповідність між різними планами буття і формами. При дотриманні певної геометричної логіки споруда набуває священної сили».*

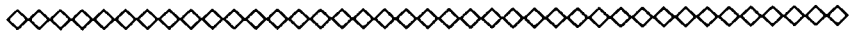
Храм є символом духовних прагнень і досягнень, виступає як земна проєкція моделей космосу. Образ храму є рефлексією щодо Всесвіту як єдиного цілого. Так, архітектура є елементом духовного космосу. Це модель організованого космосу.

Архітектура тісно пов'язана із життям суспільства, його ідеологією, поглядами. Найкращі в архітектурі споруди, будівлі й ансамблі запам'ятовуються як символи країн та міст (Кремль і Красна площа в Москві, Ейфелева вежа в Парижі, Стародавній Акрополь в Афінах, Софіївський собор у Києві, піраміди в Єгипті, храми в Індії). Всесвітньо відомі «Сім чудес світу» є архітектурними спорудами (Олександрійський маяк, Піраміди Єгипту, Вісячі сади Семіраміди, Храм Артеміди, Статуя Зевса, Мавзолей у Галікарнасі, Колосс Родоський).

Архітектурна пам'ятка — це споруда минулих епох, яку визнано художньо цінною, гідною збереження для нащадків. До таких належать храми, монастирі, палаци, замки, усипальниці, триумфальні споруди, приватні будинки та побутові споруди. Кожен народ пишається культурними здобутками своїх предків. Проте є твори архітектури, які належать усьому людству. На жаль, до наших часів не збереглося багато шедеврів архітектури і містобудування (переважно споруджених з дерева), житлового і громадського вжитку. Ось чому про мистецтво зодчих минулих століть доводиться судити, головним чином, з існуючих кам'яних соборів, гробниць, веж тощо. (Покровський собор, збудований харківськими козаками у 1689 р.; Собор Паризької Богоматері: Нотр Дам. 1163 р. — середина XIV ст.; Собор Св. Павла в Лондоні. 1675—1710; Андріївська церква в Києві. 1744—1767; Оперний театр в Одесі. 1862 — 1875 та ін.).

Письменник Л. Леонов зазначав, що відновлення стародавніх святинь примножує наші національні здобутки, національну пам'ять.

Розрізняють три головні **види архітектури**: *об'ємні споруди* (житлові будинки, школи, театри, стадіони, крамниці, бібліотеки, промислові будівлі та ін.); *ландшафтна архітектура* (організація садово-паркового простору) — міські сквери, парки з «малою архітектурою» (альтанки, мости, фонтани, сходи); *містобудування*, створення нових міст та селищ, реконструкція старих міських районів.

Творчий пошук найбільш цікавої просторової композиції архітектурного творіння і художнє оброблення поверхні споруди становлять сутність роботи архітектора. У творчому процесі *проекування* архітектор прагне досягти гармонійного поєднання основних частин майбутньої споруди та її деталей, створити композицію, врахувати призначення споруди, особливості місцевості (ландшафт, клімат, оточення). Усе це визначає розмір та форму споруди, декор, матеріал і становить *мову* архітектури.

До краси і виразності архітектурної споруди належать: силует, форма, пропорційність, колір та фактура матеріалу, декор, гармонія з навколишнім середовищем. Перше враження про споруду глядач отримує від споглядання її *форми*. За допомогою форм художник прагне розкрити свій задум. Вони містять ідею архітектурного твору. Загальні форми (зовнішній об'єм) утворюють внутрішній простір і виступають головним *художнім засобом* архітектора. *Композиція* в архітектурі — це побудова загальних форм та взаємозв'язок частин.

Найбільш вдало знайдене композиційне рішення зумовлює *архітектоніку* споруди (злиття конструкції, зовнішніх та внутрішніх об'ємів), дію головного естетичного закону архітектури: нічого зайвого! Композиційними прийомами в архітектурі виступають *пропорції* (співрозмірність) і *ритм* (розмірність організації частин композиції, архітектоніки; відповідність зовнішньому простору, середовищу). *Декор* завершує художній образ споруди. Елементи архітектурного декору (колони, пілястри, арки, капітелі, закомари, портали, барельєфи, балкони та ін.) додають краси споруді і відіграють знакову роль, як символ, ознака певного типу (церква, палац, храм, житловий будинок тощо).

Отже, архітектура послуговується такими *виражальними засобами*, як симетрія, пропорційність елементів, що утворюють споруду, ритм, масштабні співвідношення з людиною, зв'язок із середовищем та простором. Разом з ними архітектура широко використовує естетичний вплив світла, кольору, фактури будівельного матеріалу, декору.

Про архітектуру України та її культурну спадщину написано чимало. У своєму розвитку архітектура України пройшла ті ж самі стильові етапи світового архітектурного процесу, що й інші країни Європи. Однак на всіх етапах вона мала суттєві особливості, національні риси (форма споруд, матеріал, елементи декору, оформлення ділянки). Імена Д. Трезіні, В. Растреллі, О. Захарова, К. Россі, В. Баженова назавжди вписані в історію архітектури.

Творіння архітекторів В. Городецького, Г. Гая, О. Вербицького, В. Кричевського, К. Жукова, Д. Дяченка, С. Тимошенка, С. Серафимова, Л. Новикова, Ю. Юр'єва представляють Україну у світовому мистецтві архітектури.

Архітектурні твори живуть століттями. Автор «кам'яної книги» та її «читач» — народ. Мистецтво зодчества є величною «кам'яною симфонією», могутнім творінням людини і народу, результатом поєднання сил цілої епохи. *Масштаб* споруди має *семіотичне* значення, він багато в чому визначає характер художнього образу, його монументальність або інтимність. Декор бере активну участь у створенні художнього образу архітектурного твору, виражає суспільні ідеали епохи, естетичні пріорите-

ти та уявлення часу. У декорі найяскравіше втілюється національний характер будівлі. Саме за декором легко відрізнити архітектуру Сходу від архітектури Заходу.

♦ *Порівняйте, наприклад, Палаццо Вендрамін-Калерджі у Венеції (1481—1509) та ансамбль Шах-і-Зинда у Самарканді (XI—XV ст.).*

Володіння всім багатством мови архітектури допомагає зодчому побудувати витвір мистецтва — споруду, яка виражає думку епохи, ідею художника, яка містить художній образ.

Володіння мовою архітектури допомагає нам прочитати кам'яні «книги» минулого й поділити думки нашого сучасника, втілені в архітектурі.

♦ *Спробуйте перегорнути аркуші цієї книги, зберіть репродукції архітектурних споруд, здійсніть романтичну мандрівку рідним містом з фотоапаратом, проведіть фотосесію і складіть портфоліо «Образ мого міста». Закохайтесь в нього і навчіть наших дітей любити рідне місто!*

Твори архітектури ніколи не сприймаються як самоцінні і замкнені у власній досконалості. Архітектура завжди — частина середовища, в якій розгортається життя. Вона входить до складного контексту міста, селища чи перетвореного працею людини ландшафту. На неї завжди спирається сценографія, якою організуються життєві процеси і поведінка людей; вона складається в матеріалізований запис про історичну долю міста, його пам'ять.

Сучасне будівництво здійснюється індустріальними методами з використанням нових матеріалів та стандартних елементів промислового виробництва. Це змінює естетичні критерії і відкриває нові виражальні засоби в архітектурі (у містобудуванні, наприклад, виникає проблема художньої виразності масової забудови).

Письменник М. Гоголь називав архітектуру літописом світу: вона розмовляє тоді, коли вже мовчать і пісні, і легенди, і коли вже ніщо не нагадує про народ, який пішов у минуле без вороття.

Компетентність педагога в галузі мистецтва архітектури є важливою умовою проєктивної професійної діяльності. Ця діяльність полягає в умінні визначити можливості цього мистецтва для розвитку особистості на шляху до соціалізації; дібрати зміст і створити адекватну програму; розробити педагогічну технологію супроводження дитини в її соціальному розвитку; передбачити результат, оминати можливі ускладнення й труднощі. У педагогічній роботі можна звернутися до можливостей міста, в якому живе дитина. Парціальна програма «Дитина в архітектурному просторі міста» є важливою складовою інтегрованої програми з образотворчого мистецтва у дошкільному навчальному закладі. Ця програма передбачає започаткування художньо-естетичної компетентності дитини в галузі мистецтва архітектури за двома напрямками: розвиток свідомості та залучення до практики цього мистецтва. Діти малюють архітектурні споруди (творчі проєкти). Виконують макети будівель з різних матеріалів, будують з ігрового будівного матеріалу (набори конструкторів), виконують тематичні, жанрові творчі роботи («Мое місто»).

Кожне місто являє собою культурну цінність. У ньому обов'язково є низка споруд, які відображають різноманітність стилів і течій у вітчизняній архітектурі, містять інформацію про давнину й сучасність.

Місто завжди загадкове, і кожній людині воно розкриває особливі таємниці, які зворушують серце, збуджують пам'ять, живлять почуття. Це не тільки кам'яний простір будівель або місце народження та проживання людини. Саме у затишних куточках міста, його вулиць, дворів, майданчиків виникають дитячі ситуації, сварки і примирення, народжуються мрії про майбутнє.

Любов до рідного міста є елементом соціальної активності. Поняття любові інтегрує увагу й повагу до міста, потребу цінувати його як середовище власного розвитку, вміння знаходити красу та примножувати її, виявляти морально-естетичне ставлення до архітектурних форм та інше.

Місто має власне специфічне й цікаве історичне коріння, традиції які знайшли відображення в піснях, віршах, картинах, архітектурних пам'ятках. Саме вони створюють «образ міста» — стародавнього і молодого. Гармонія ліній, форм, світла й тіні, барв, простору викликає відчуття радості, насолоди, гордості за своє місто, яке не таке, як інші.

Простір міста для дитини є світом, сповненим таємниць, подій, людей, справ. У ньому дитина заявляє про себе як про самостійну людину, власника та завойовника цього простору. Вона вривається в нього зі своїми ув'язненнями про цінності цього світу і виявляє їх доступними способами. Ці способи виявлення любові і ставлення до міста можуть бути різними — охоронними і руйнівними, органічними і неадекватними. Усі вони характеризують рівень культури, якого досягла дитина в певний момент життя, розкривають особливості соціального розвитку і соціалізації дитини. Спостерігати й аналізувати їх, проектувати педагогічні технології соціального розвитку — завдання педагога.

Місто є організованим архітектурним простором, організмом, який розвивається за законами архітектури (як виду мистецтва). Архітектура виступає однією з цінностей культури. Її головна мета — служити людині. Створюючи утилітарні цінності, архітектура створює і цінності духовні. Естетичні цінності архітектури впливають на те, як складаються стосунки людини з життям, яка її ціннісна орієнтація.

Вплив архітектури міста на людину величезний. Діти, які зросли в умовах міста, є його продуктом. Архітектура, або рукотворне середовище, а також особистість, яка створює його, зв'язок поколінь, що трансформує культуру однієї епохи на іншу робить дітей причетними до цього спадку. Зазначена ситуація формулює *завдання перед педагогом*: якими засобами, і способами донести до дітей значущість архітектури, як розвивати культурну особистість, що здатна творити, будувати, зберігати, а не руйнувати; як зробити наших дітей здатними розшифрувати знаки та символи, закладені в архітектурі та ін.

♦ *Отже, основу інтегрованої педагогічної технології спілкування з дитиною на матеріалі мистецтва архітектури становить ознайомлення дітей з архітектурою як видом мистецтва, формою творчої практики людини, елементом міста.*

Освітня робота на матеріалі мистецтва архітектури позначається на змісті та виразності малюнків, будіванні (конструюванні) з ігрового будівельного матеріалу; відкриває можливості для виникнення нових, цікавих, корисних для інтелектуально-естетичного розвитку дитини видів

творчої діяльності (проекування, макетування), в яких використовують папір, природний (дерево, пісок, каміння) та викидний (ящики, коробки) матеріал.

Декоративне мистецтво

Декоративне мистецтво (фр. décor від лат. decōgo — прикрашаю) в естетиці визначають як естетичне освоєння середовища, художнє оформлення створеної людиною «другої природи»: будівель та споруд (архітектурний декор), приміщень (інтер'єр, побутові речі), вулиць і доріг. Декоративне мистецтво є галуззю, яка поєднує різні його види: *монументальне декоративне мистецтво* (прикрашає твори архітектури та садово-паркового мистецтва); *декоративно-ужиткове мистецтво* (створює художні предмети для суспільного та приватного побуту); *оформлювальне мистецтво* (художньо оформлює свята, видовища, експозиції та ін.), *дизайн* (художнє конструювання). Декоративне мистецтво найповніше розкриває свій зміст в ансамблі, для естетичної організації якого воно створене (інтер'єр помешкання). Це мистецтво супроводжує людину в повсякденному житті, створюючи для неї красу, зручність усередині та навколо житлових і громадських споруд. Воно прикрашає побутові речі (наприклад, посуд, меблі та ін.) та й саму людину, створюючи для неї одяг, прикраси, аксесуари тощо. Твори декоративного мистецтва — живі записи діянь людини, її прагнень і почуттів, задумів. Вони відображають стиль епохи.

Декоративне мистецтво пройшло величезний шлях розвитку — від елементарних, примітивних прикрашань первісною людиною різних знарядь, глиняного посуду, одягу до складного комплексу численних виробів у сучасному інтер'єрі, місті (хатнє начиння, прикраси та оздоби тощо). Здавна людина, майструючи різні вироби, не лише задовольняла свої утилітарні потреби, а й творила «за законами краси».

Краса виробів декоративного мистецтва досягається завдяки *декоративності* форми.

Декоративність є якісною особливістю твору мистецтва. Вона визначається його композиційно-пластичним складом, колористичною системою і виступає формою вираження краси. Предмет стає декоративним через показ своїх зовнішніх зв'язків, які водночас стосуються його власних структурних характеристик. Декоративність виступає у двох іпостасях: як *внутрішня* (притаманна конструкції, композиції, формі) і *зовнішня* («декор» — додаткове прикрашання, «вторинне світло краси»). Так, у ювелірному мистецтві майстер не лише будує форму як прикрасу, а й досягає її довершеності, додаючи нові елементи (інкрустація, гравірування, шліфування тощо). Завдяки цьому внутрішня і зовнішня декоративність синтезуються, доповнюють одна одну і створюють красивий предмет — оздобу, яка прикрашає людину, дає їй радість.

Якість декоративності потребує особливих прийомів і типу художньо-образного мислення, міфо-поетичного ставлення до дійсності. У цьому розумінні *декор* (як важлива складова виразності твору декоративного мистецтва) може визначатись як *простий* (однорідна фактурна обробка поверхні), наприклад фарбування, шліфування, та *складний* (з додаванням орнаменту).

- ◆ Розгляньте предмети навколо себе. Знайдіть у них ознаки декоративності. Внесіть цей термін до своїх робочих словничків. Розгляньте також і дитячі малюнки. Їхньою головною ознакою є саме декоративність. Спробуйте визначити, в чому вона полягає.

Орнамент (від лат. ornamentum — прикраса) — візерунок, утворений ритмічною упорядкованістю елементів. В основі елемента проглядається предметна форма, яка набуває значення символу. Символ виступає як декоративний мотив (сонячне коло, лінія хвилю, кінь, птах, листя, квітка тощо). Як правило, це стилізоване (узагальнене, спрощене, нереалістичне) зображення рослин, тварин, природних явищ, людей.

Усе те, що сприймається нами просто як декор, здавна наповнювалося глибоким смыслом. Елементи (знаки) орнаментів мали значення символів, а їхньому сполученню надавалася певна роль (сповіщати, пояснювати, застерігати, вітати). У цьому виражалася *утилітарна функція орнаменту* (бути формою спілкування між людьми, позначати власника речі). *Естетична функція* виникла пізніше. Це добре ілюструє народна іграшка, яка спочатку слугувала атрибутом релігійних обрядів. На іграшках часто трапляється знак сонця — предмет особливого шанування наших прашурів. Хвилясті лінії означають небесну вологу (вода, дощ); чорні крапки — насіння в землі. Смысл орнаменту зрозумілий: зігріте сонцем і напоєне небесною вологою зерно проросте — і почнеться нове життя.

Орнамент має не лише утилітарне та естетичне значення. Він є самостійним, дуже мудрим мистецтвом — *символічного осягання реальності*.

- ◆ Спробуйте скористатися таким способом пізнання дійсності! До речі, він є дуже близький дітям дошкільного віку. Виконайте нескладні вправи-тренінги «на кодування» і «розкодування» предметів та явищ дійсності (наприклад, створіть календар погоди, природи).

Що таке символ і які його функції?

Світ символів — це світ відповідностей (correspondence). Символ (від грец. symbolon — розпізнавальна прикмета) є категорією художнього образу в мистецтві і водночас *знаком*. Будь-який символ — це образ з притаманним йому певним смыслом. Смысл символу не можна розшифрувати простим зусиллям розуму, з ним треба «зжитися», «ужитися» в нього. Символ є багатозначним і змістовним, він пов'язаний з багатозначністю та цільністю світу. Структура символу спрямована на те, щоб занурити кожне окреме явище у стихію «започаткування» і дати через нього цілісний образ світу.

Орнамент, як і картина, скульптура, архітектурний твір, є естетичним знаком, так само складним, оскільки містить певну інформацію в художній формі. Для її розуміння також потрібна *комунікація*. Успішність цієї комунікації залежить від особливого творчого обдаровання (вміння побачити, відчути прихований смысл у знаках, символах, сигналах, які посилає глядачеві автор). Особливий символічний досвід народжує *новий орган сприймання*, в якому зір, слух, нюх і дотик ніби зливаються в одне, породжуючи явище *сінестезії*, котра є ще однією спробою описати те, що не підлягає описанню — природу символічного пізнання. Таким є погляд на символ засновників європейського художнього символізму (Платон, І. Кант, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Е. Гартман, В. Соловійов та ін.).

Осмилення орнаменту з позиції *теорії символів* відкриває його нові можливості для розвитку особистості. Крім утилітарної, естетичної функції, йому притаманні і *виховна, просвітницька, гедоністична, соціалізаційна, комунікативна, сугестивна, евристична, компенсаторна* та інші, які є характерними для мистецтва загалом.

Функціонально-символічна природа орнаменту дає підстави для того, щоб ввести орнамент до інформаційного простору дитини, тобто до інтегрованих освітніх програм. Робота з орнаментом може становити зміст парціальної програми декоративної діяльності у структурі загальної інтегрованої програми для дошкільця. Завдання педагога полягає в набутті тих професійних умінь, які дадуть змогу оптимально реалізувати особистісно-розвивальний потенціал орнаменту.

- ♦ *Розгляньте окремі орнаменти, визначте елементи, які утворюють орнамент. Скористайтеся довідниками: Карр-Гомм С. Словарь символов в искусстве. — М., 2003; Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт.-сост. В. Андреева и др. — М., 2001 — і знайдіть символічне значення зображених в орнаментах предметів (найчастіше це квітка, птах, гілля певного дерева, ягоди). Складіть робочу таблицю з символіки кольору та орнаментального мотиву.*

Ці вправи допоможуть вам розвинути власну уяву і фантазію, асоціативне мислення, збагатять інтелектуально-емоційну сферу особистості тощо. Усе це дасть змогу розгорнути цікаве й корисне для дітей спілкування на матеріалі орнаменту, грамотно визначити мету і зміст декоративної діяльності дошкільнят, форми її організації та ін.

Робота з орнаментом — багатоструктурний процес, спрямований на розвиток усіх сфер особистості (інтелектуально-естетичної, соціально-комунікативної, креативної тощо).

- ♦ *Визначте потенціал орнаменту для кожної сфери особистості.*

Для успішної професійної діяльності педагог мусить бути компетентний у галузі теорії і практики орнаменту: знання про орнамент (розуміння його законів), принципи декорування, образотворчі вміння.

- ♦ *Знайдіть якнайбільше відомостей про орнамент, скористайтеся міфами, легендами, казками; намалюйте орнаменти, оволодійте прийомами стилізації (тобто трансформування реальних природних форм в орнаментальні мотиви).*

У довідковій та мистецтвознавчій літературі орнамент визначено як прикрасу, візерунок, який створюють для прикрашання різних предметів, або як самостійний *артефакт*: знак та символ культури, перша форма мистецтва.

Орнамент оперує відстороненими абстрактними формами, або стилізованими реальними природними формами. Вони становлять *орнаментальний мотив*. За мотивами орнамент може бути геометричним, рослинним, зооморфним, антропоморфним.

Геометричний орнамент складається з геометричних форм: геометричні фігури (трикутник, овал, коло, хвиляста лінія, меандр, ромб, хрест та інше). Своім походженням вони пов'язані із солярними (сонячними) знаками і символізують Всесвіт.

Рослинний орнамент складається зі стилізованих (спрощених, узагальнених) зображень рослинного світу. За формою вони нагадують, напри-

лад, квіти, ягоди, листя, гілки, пуп'янки, і символізують висловлення різних почуттів, станів душі тощо (троянда — кохання, вишня — добрі справи, лавр — перемога, плющ — безсмертя).

Зооморфний орнамент складається зі стилізованого зображення представників тваринного світу (птахи, риби, земноводні, комахи, плазуни тощо). Вони також можуть розглядатись як символи (метелик — відродження, безтурботність; голуб — знамення, любов, мир, злагода; журавель — пильність).

Антропоморфний орнамент містить стилізоване зображення людини (жінка — берегиня, мати).

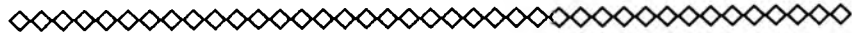
За характером групування елементів розрізняють: стрічкові, центричні, сітчасті, замкнені, геральдичні орнаменти. У *стрічковому* орнаменті смуга простягається як стрічка, по всьому виробу. У *сітчастому* кожен елемент розміщений ніби в окремій чарунці сітки і в кожній повторюється. *Замкнений*, центричний орнамент складається з одного великого мотиву, не поєданого з іншими елементами (наприклад, як в орнаменті килима), або пов'язаного з формою предмета (повторює обрис виробу, який прикрашається). *Геральдичний* орнамент (від лат. heraldica, heraldus — оповісник, глашатай) пов'язаний з гербознавством. Герб (пол. herb; нім. erbe — спадщина) — емблема, спадковий знак, який містить фігури та предмети із символічним значенням. Найчастіше геральдичні орнаменти утворюють тотемні зображення тварин — «предків» роду. Цими зображеннями почали користуватися для позначання території, яка належить роду (герб міста, герб країни). Герб може мати також і приватна особа. У такому разі він відображає особистісні риси людини, рід занять, соціальний стан.

✦ *Намалюйте різні орнаменти. Скористайтеся символікою рослин, кольорів, тварин, предметів і спробуйте розробити власний герб, емблему своєї родини. Проаналізуйте герб нашої держави. Сформулюйте і «закодуйте» зображальними символами девіз вашого життя.*

Композиція орнаменту зумовлена формою предмета, для якого він призначений. Характерні *ознаки орнаменту* — симетрія, повторення, чергування елементів (ритм). Орнаментальний ритм буває *простий і складний*. Простий ритм характеризується повторенням одного елемента. Складний ритм передбачає чергування елементів за кольором та формою. Звідси можна виокремити прості та складні орнаменти. Прості складаються з одного-двох елементів, складні — з кількох (серед них виокремлюють головні й додаткові — зв'язки). Кольорова гармонія (барвистість, контраст) у поєднанні з ритмом та симетрією виступають елементами у структурі декоративності орнаменту і пов'язані з його естетичною оцінкою.

Як засіб передавання настрою та емоційної виразності зображення, орнамент відіграє певну роль у *декоративно-ужитковому мистецтві*. Тут орнамент виступає як виражальний засіб, елемент, який збагачує предмет тим, що надає йому виразності, якої не було раніше. Завдяки орнаменту побутові речі іноді стають витворами мистецтва (ремесла), здатними збудити естетичні почуття.

Вміле володіння орнаментом народжує у предметі цілісний та красивий декоративний образ, пов'язаний з функціональністю предмета в соціумі, його призначенням (утилітарністю). Оскільки орнамент є носієм ху-

востями матеріалу, також відіграє провідну роль. *Краса матеріалу*, пропорційність, ритмічна структура (гармонійність, вираженість, врівноваженість) іноді бувають єдиними засобами втілення емоційно-образного змісту. Предмети і без характерного зовнішнього декору (орнаментатції) визнаються красивими. Емоційно-змістовий образ часто активізується образом-асоціацією (порівнянням форми предмета з краплинкою, квіткою, фігурою людини, тварини). *Декор*, з'являючись на виробі, також суттєво впливає на його образну структуру. Нерідко саме завдяки декору побутовий предмет стає витвором декоративно-ужиткового мистецтва. Для створення декору широко застосовуються орнамент та елементи інших видів зображального мистецтва (живопис, скульптура).

Історія декоративно-ужиткового мистецтва розпочалася в ранній період розвитку суспільства, тоді це мистецтво було основною галуззю художньої творчості. Найдавніші приклади позначені доісторичною добою. Вони підтверджують широке коло уявлень про світ і людину, їм властиві виключна змістовність образів, увага до естетики матеріалу та естетики праці, раціональної будови форми, підкресленої декором. Ця тенденція збереглася в народній творчості (*народні художні промисли*) навіть до наших часів.

З виникненням класового суспільства провідну роль стала відігравати особлива галузь декоративно-ужиткового мистецтва, яка обслуговувала верхівку суспільства. Дедалі більшого значення набував інтерес до багатства матеріалу й декору, до їхньої рідкісності та вишуканості (предмети культових ритуалів), придворних церемоній, прикрашання помешкань знаті). У них заради підвищення емоційного звучання порушувалися принципи побутового призначення.

Становлення, еволюція та зміна художніх стилів у декоративно-ужитковому мистецтві відбувалися відповідно до їхньої еволюції в інших видах мистецтва. Тенденції еkleктизму (від. грец. *eklektikos* — здатний вибирати), поєднання різнорідних художніх елементів, характерні для періодів спадів мистецтва, пошуків нових форм та засобів, привели у другій половині XIX ст. до поступового зменшення естетичної якості та емоційно-образного змісту декоративно-ужиткового мистецтва. Втравчався зв'язок між декором та формою, художньо вирішений предмет підмінявся прикрашеним. Негативно позначився на цьому мистецтві і розвиток масового промислового машинного виробництва. Художники намагалися протиставити масовому виробництву тиражованих, часто позбавлених смаку, предметів унікальні, виготовлені за індивідуальними проектами в умовах ремісницької майстерні предмети і відродити емоційно-образну цільність та змістовність художньо осмисленого середовища.

У XX ст. відкрилися нові перспективи створення художньо-змістового середовища для праці та побуту народу. Революційні ідеї сприяли виникненню жанру *агітаційного* фарфору (1918—1925). Це був посуд і скульптура, які нагадували політичний плакат. Систему декору становили яскраві написи-агітки, стилізовані зображення людей, революційна символіка. Сьогодні ця серія є раритетом, як арт-факт історії. Завдання створити комплексне оздоблення квартири трударя, гуртожитків, клубів тощо відкривало шляхи для творчих пошуків *конструктивістів, функціоналістів*, що багато в чому сприяло появі *дизайну*. Абсолютизація формально-технологічного аспекту

в художній творчості супроводжувалася зменшенням ролі декору у створенні художнього образу в декоративно-ужитковому мистецтві.

З 30-х років ХХ ст. спостерігається відродження народних промислів та інтересів до художньої спадщини. Декоративно-ужиткове мистецтво повернулося до художніх традицій минулого. З тих часів до сьогодення змінювалися стилі та «мода на мистецтво», але унікальні рукотворні виробы залишаються візуальними акцентами в художньоорганізованому середовищі. Сьогодні майстрами активно використовуються нові техніки декоративно-ужиткового мистецтва: батік, gobелен, іграшка, інтарсія, флористика, маркетрі, теракота, філігрань, шпалера, тиснення, мереживо, інкрустація і таке інше.

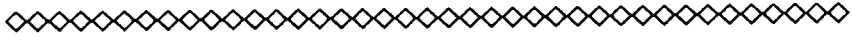
♦ *Скористайтесь книжкою: Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство / Гл. ред. В. М. Полевой. — М., 1990. — Кн. 1—2. Знайдіть визначення цих термінів. Вивчайте можливості використання технік декоративно-ужиткового мистецтва у професійній діяльності.*

Декоративно-ужиткове мистецтво — одна з важливих галузей культури українського народу. Історія українського народу є водночас історією його творчості, майстерності, мистецтва художньої обробки природних матеріалів.

Декоративно-ужиткове мистецтво України, як і світове, має глибоке народне коріння і пов'язане з тими матеріалами, які видобуваються у кожній конкретній місцевості. Територіальне становище України є унікальним: її кліматичні умови забезпечують різнобарвне та багате своїм складом природне середовище — тваринний і рослинний світ, корисні копалини. Усім цим треба вміти користуватися, щоб зберегти та примножувати, створюючи водночас «іншу природу», цивілізацію, комфортне існування людини.

Декоративно-ужиткове мистецтво України надзвичайно різноманітне за формами, жанрами, видами, має давню, багатовікову історію. Воно органічно пов'язане із працею та побутом людини. Провідними його видами є ткацтво, килимарство, художня обробка дерева, вишивка, кераміка, художнє скло, фарфор, декоративний розпис. Своїм походженням вони зобов'язані народним ремеслам: гончарству, ткацтву, чинбарству, вишиванню, ковальству тощо, тому це мистецтво ґрунтується на певних традиціях і технологіях підготовки та обробки матеріалів. Сьогодні декоративно-ужиткове мистецтво України існує як *кустарне (авторське) і промислове*.

Обробка рослинного волокна (льону, конопель) та вовни започаткували *ткацтво* — виготовлення тканин на ткацькому верстаті за технологією переплетіння ниток (див. кольор. вкл., мал. 34—35). Сучасна промисловість випускає білі, гладкофарбовані та набивні барвисті тканини. Ткацтво поширене по всій території України, особливо в Поліссі, Галичині та в гірських районах Закарпаття і Прикарпаття. У цих регіонах побутує також *килимарство*, виготовляють килими вручну на верстатах, фарбуючи вовну в різні кольори. Килими з різних областей України вирізняються своїми особливостями. Наприклад, килими Полтавщини мають пишній рослинний орнамент у вигляді гілки або квітки, що кілька разів укладається на полі килима. Більш насичені за кольором килими Київщини. В їхніх

композиціях присутня кайма, яка також заповнюється квітковим орнаментом. Подільським килимам притаманний рослинно-геометризований орнамент з введенням стилізованих зображень, птахів, постатей людини. Гуцульським — яскраві геометричні узори (див. кольор. вкл., мал. 36—38). *Декоративні тканини*: рушники, скатерті, серветки, доріжки; предмети народного національного одягу (плахти, запаски, пояси, хустки) — також мають свої характерні мотиви, кольори, прийоми орнаменталізації і ткання. Наприклад, для виробів Київщини більш характерне поєднання червоного, чорного та білого кольорів.

Тканини західних областей України відзначаються пишною багатобарвністю.

- ♦ *Розгляньте приклади цього виду декоративно-ужиткового мистецтва. Спробуйте визначити способи його залучення до образотворчої діяльності дітей. Попрацюйте за технікою ткацтва, намалюйте візерунки килимів. Розгляньте національний одяг, його складові, аксесуари. Доповніть словничок професійних термінів.*

З XVIII ст. відомі численні зразки народної вишивки, яка досягла свого розквіту в XIX ст., коли вже вишивати почали по всій Україні (переважно жінки).

Вишивка — давній улюблений засіб декорування предметів одягу, рушників, скатертин (див. кольор. вкл., мал. 32, 33). Майже кожна область, а часто й окремі села мають свої художні особливості й техніку виконання. На Київщині переважає рослинний орнамент із гронами винограду, виконаний у червоно-чорних кольорах. Ніжні й світлі або зовсім білі вишивки на Полтавщині. Роботи майстринь із с. Клембівки Вінницької обл. відомі в різних країнах. Їхні дрібно членовані орнаменти, з перевагою темних кольорів, що виконані на білому полотні, вражають своєю майстерністю та витонченістю.

Для західних регіонів України характерний барвистий геометричний орнамент, який складається з простих елементів. У минулому їм надавалося символічне значення. Геометричні орнаменти вражають чіткою ритмікою, простотою та строгістю композиції, зв'язком з формою речі.

Рослинні орнаменти центру України доповнюються стилізованими зображенням птахів (зрідка тварин), іноді жіночої фігури з піднятими догори руками («маги-берегиня»), мотивом дерева («дерево-життя» або «мирове дерево»). Назви орнаментів пов'язані з фольклорною символікою, практичною діяльністю людей («сухарці», «грабельки», «старчики», «гречка», «вітряки»), а також їхніми уявленнями про тваринний світ («курачі лапи», «пауки», «раки»). Геометричні мотиви в українській традиційній вишивці зберігають назви: «прутик», «кривулька», «клинчики», «кружечки». Геометризовані рослинні і стилізовані рослинні мотиви мають назви: «хмелик», «барвінок», «калінка», «сосонки», «рожа», «виноград». З небесною сферою пов'язана назва «зірки».

Техніка вишивки складається з понад ста видів швів: тамбур, низь, хрестик, гладь; а також з інших традиційних технік (занизування, гладь «качалочки», виколювання). Основні орнаментальні мотиви (геометричні, рослинні, зооморфні, антропоморфні) представлені в різному колірному вирішенні.

Художні особливості вишивок залежать не лише від використовуваних барвників, а й від матеріалу, тобто від якості полотна, ниток, а також технічних прийомів. На невибіленому домотканому полотні добре читається узор, виконаний білою льняною ниткою; бавовняними, й особливо гарусними нитками вишивався рельєфний орнамент.

Технічні прийоми виникли в різні історичні періоди. Їх поділяють на дві групи: *лічильна техніка*, що виконується за лічбою ниток тканини (набирування, лічильна гладь, низь, занизування і хрестик); *нелічильна техніка*, що виконується за наміченими контурами рисунка (тамбур, нелічильна гладь і хрестик по канві).

Вишивка є невід'ємним елементом традиційно-побутової культури українського народу. Прагнення прикрасити свій одяг, дім завжди було властиве людині. За допомогою вишивки звичайний шматок домотканого полотна перетворювався на витвір мистецтва. Орнаментовані рушники, облямівки простирадл, наволочки оживляли інтер'єр сільського житла; прикрашений вишивкою одяг був органічним компонентом святково-обрядових дійств. За функціональним призначенням розрізнялися рушники побутові (утиральники); рушники для прикрашання (кількові). Вони є своєрідними талісманами, що оберігали житло від впливу ворожих сил.

Вишивка завжди сучасна, вона невіддільна від віяння примхливої моди. Цінність народної вишивки не лише в можливості її використання у сучасному побуті. Асортимент виробів, оздоблених вишивкою, сьогодні дуже широкий: серветки, доріжки, саше, декоративні панно, покривала, портьєри, «теплачі» для заварних чайників, одяг. Їх використання в сучасному інтер'єрі надає доміви індивідуальних рис, стильових особливостей, прикрашає його. Органічне поєднання вишитих тканин з іншими декоративними тканинами, килимами, керамікою досягається за умови відсутності суперечностей в їхньому помірному вирішенні, стилістиці, орнаментіці.

♦ *Скористайтеся альбомом: Знаки (155 стародавніх українських вишивок / Упоряд. Т. О. Островська. — К., 1992. Ознайомтесь із символікою української вишивки. Допоможе вам навчитися основ цього мистецтва альбом: Сорокина Л. М. Учись вишивати. — К., 1985.*

Набуті знання та вміння збагатять вашу професійну підготовку і навіть допоможуть поліпшити якість життя. Адже заняття вишивкою можна розглядати як арт-терапію.

Дітям дошкільного віку показують вишивки, вишиті речі, одяг. Вони можуть малювати візерунки за мотивами вишивок. У віці 5—7 років із задоволенням виконують прості вишивки хрестиком, гладдю, стебельчастими швами по намічених контурах рисунка.

Народна архітектура України формувалась упродовж століть, поступово вдосконалюючи прийоми та форми, які найбільш повно відповідали умовам життя й естетичним потребам народу. Традиційні риси, технічні навички, художня майстерність передавалися від покоління до покоління. На формування і розвиток народного житла впливали особливості соціально-економічного і культурного розвитку різних областей України, взаємозв'язки із сусідніми народами, природно-кліматичні умови, наявність місцевих будівельних матеріалів, як правило, таких, що існують та

слугують недовго (дерево). Переважна кількість пам'яток культового дерев'яного зодчества належить до XVII—XVIII ст., а житлові сільські споруди збереглися лише з другої половини XIX ст. (Церква св. Миколая у Вінниці; Музей народної архітектури й побуту в Переяславі-Хмельницькому; Музей народної архітектури й побуту в с. Прилісному на Донеччинні). За всієї різноманітності та багатства видів і типів споруд у різних областях України (Полісся, Карпати, Прикарпаття, Закарпаття, Буковина, Поділля, Слобожанщина, Середнє Придніпров'я та Південь України) народне житло позначене спорідненістю планувальних та конструктивних рішень, які свідчать про його самобутність та національну своєрідність.

Житло в різних регіонах будувалося з матеріалів, що переважали у місцевості (Полісся й Карпати, Північ України — дерев'яні будівлі; Південна Україна — глиняні та саманні, кам'яно-вапняні).

Декоративне оформлення — різьблення, в інтер'єрі — декоративні тканини, рушники. Інтер'єр гуцульської хати — сволюки, одвірки, мисники — прикрашався різьбленням, килимами, вишивками. Розмальовані хати Закарпаття схожі на житлові споруди Молдови та Румунії.

В Україні здавна виготовляли з дерева кухонний посуд, хатне начиння, транспортні засоби, знаряддя праці та багато іншого. Особливо великого розвитку набула *деревообробна промисловість* на Поліссі та в лісостеповій зоні, де є достатній вибір різноманітної деревини. Найдавнішими способами обробки деревини були *випалювання та видовбування (вирізування)*.

Стельмаство — виготовлення саней та різноманітних возів, а також деталей до них.

Бондарство — виготовлення бочок, баклаг, бариль, відер.

Теслярство — будівництво житла і господарських будівель, церков, що подекуди обходилося без жодного цвяха.

Столярство — передбачало більш тонку роботу, виготовлення дверей, вікон, наличників, хатнього начиння (столи, лави, ослони, скрині тощо).

Різьблення по дереву — один з найдавніших видів мистецтва. Сучасні майстри прикрашають вироби різьбленими узорами, намагаючись орнаментациєю підкреслити їхню форму і призначення. Продовжуючи чудові традиції плоскої різьби, якою прикрашалися скрині, яра, вози, сани, майстри створюють нові високохудожні вироби. Багаті за оздобленням роботи гуцульських майстрів з Івано-Франківської області. Рахви, баклаги, шкатулки, декоровані в техніці *інкрустації* (від пізньолат. *incrystatio* — покриття корою), *інтарсії* (прикрашання виробів узорами з іншого матеріалу, наприклад, металу, скла, перламутру, бісеру, дерева різних порід). У жанрі круглої скульптури працюють лемківські майстри, твори яких відзначаються неабияким почуттям пластики, психологічним трактуванням образів. Серед уславлених майстрів Ю. та М. Шкрібляки, В. Будула, Д. Білинський, Ф. та П. Юхименки, І. Луговяк. Вони започаткували традиції художньої обробки дерева, які розвивають сучасні майстри.

За допомогою художнього різьблення, випилювання, випалювання, фарбування українські майстри виготовляють меблі, скульптуру, іграшки, посуд тощо. Стриманість у кольорах, художній такт, відчуття пластики дерева дають змогу говорити про високу художню культуру українських ремісників, з якою можна ознайомити дошкільнят.

У поліських районах України, на Закарпатті, Прикарпатті, Львівщині, Яворівщині помітне місце посідає плетіння з кори дерева (берези або липи), а також з лози (коробки, кошелі, меблі, взуття-личаки). На Тернопільщині поширене плетіння з *рогозу*. Плетені речі також відзначаються художньою довершеністю.

♦ *Спробуйте цю техніку, адже вона є цікавою і доступною для дітей.*

Україна багата на родовища глини.

Гончарство (художня обробка глини) увібрало в себе технічні навички й художні традиції, що існували ще з часів неоліту. Виготовлення керамічних виробів — трудомісткий і довготривалий процес, що потребує від майстра володіння різними навичками — починаючи від вибору глини і закінчуючи термічною обробкою виробів. Вони виконуються вручну, на гончарному крузі. Сформований предмет отримує рельєфне викінчення пальцями, спеціальними паличками, на нього наноситься гравірований або кольоровий орнамент. У давнину в розмальовуванні виробів брала участь вся сім'я гончара. Для малювання вживали *квач, куряче перо, ріжок, дерев'яний ніж — стек*.

Керамічні вироби поділяють на чотири основні групи: *побутовий посуд, декоративний посуд, оздоблювальні плитки — кахлі, будівельні матеріали — черепиця, плоска цегла*. До побутового посуду належать миски, полумиски,ринки, горшки-борщівники, кашники, глечики, тикви, барильця, куманці. До другої групи, крім декоративного посуду, належать також дитячі іграшки: баранці, півники, свишки тощо. Кахлі у великій кількості виготовляють на Харківщині, Донеччині і використовують для оздоблення будинків. Черепицю здебільшого виготовляють гончарі Півдня України. Поділля, Галичини і Закарпаття.

За особливостями художньо-декоративного оздоблення кераміки в Україні можна виділити кілька зон: північні райони, в яких переважають глини з окислами заліза (сіра кераміка); південно-східні, де в основному поширена зелена й золотиста полива, а також безполильний розпис жовтою глиною («описка»); для Полтавщини характерні червоні миски з широким «фляндрованим» розписом, що створюють майстри Опішні; красою орнаменту, кольористістю й витонченістю вирізняється кераміка Поділля; високого рівня досягли у своїй творчості, особливо в техніці гравірування (ритування), майстри Косова і Пистина в Карпатах, умільці Сокальщини в Галичині та Хустщини й Виноградівщини на Закарпатті. За безперечної спільності форм української кераміки кожний центр гончарства вирізняється своїми особливостями.

♦ *Розгляньте зразки гончарства і спробуйте визначити способи його залучення до образотворчої діяльності дітей. Спробуйте різні техніки ліплення й декорування. Вивчайте властивості глини (див. кольор. вкл., мал. 39, 40, 42).*

Виготовлення скла — *гутництво* — відоме в Україні ще з часів Київської Русі. Мистецтво гутного скла полягає у вільній обробці гарячої скломаси. Найбільшого поширення гутництво набуло на території Чернігівського та Волинського Полісся, що зумовлено наявністю значної кількості потрібної сировини: піску, крейди, вапна, тугоплавких глин і великої кількості лісового матеріалу, з якого добували вугілля, смолу та поташ.

Гутники виготовляли столовий, кухонний, аптечний посуд, місткості для зберігання й транспортування харчових продуктів тощо. Такий посуд часто прикрашався гутним декором (скляними джгутами, розетками, налепами, медальйонами-печатками, дрібним битим кольоровим склом), а також емалєвим розписом.

Нашадки майстрів-гутників зберегли впродовж століть традиції українського скла. Сьогодні на склозаводах Києва, Львова, Стрия працюють чудові майстри і художники-професіонали, які творчо використовують прийоми вільного видування, форми й методи оздоблення старої української гуті. Наприклад, великою різноманітністю позначені твори львівських майстрів. Їхні вироби (штофи, графини, фігурні посудини) традиційні за формою, виконані із кольорового або напівтонованого скла з ліпними прикрасами. Яскраві й виразні твори митців Київського заводу художнього скла найрізноманітніші за функціональним призначенням і художньою формою.

Вироби із фарфору (від тур. *farfur* — керамічні вироби, отримані за технологією спікання маси із пластичної глини, каоліну, кварцу, шпату) — посуд, вази, скульптурні фігурки тощо вперше з'явилися в Китаї (IV—VI ст.). Сьогодні в Україні виробляють вази, столові, чайні, кавові сервізи, що мають округлі пластичні форми, збагачуються розписом, виконаним підгладзурними чи надгладзурними фарбами. Цікава за пластичним рішенням українська фарфорова скульптура, іграшка.

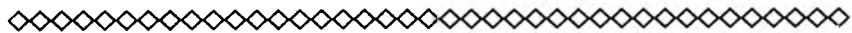
Особливо вирізняються твори київських митців, які використовують традиції народного малювання.

Яскравий *декоративний розпис* здавна побутує в різних областях України. Розписами прикрашали хату, піч, стіни, меблі, посуд (див. кольор. вкл., мал. 31). Розпис виконувався тонким пензлем з котячої шерсті, очеретиною, трісочкою, пучками пальців. Орнаментальне багатство рослинних мотивів українського розпису ґрунтується на красі, барвистості природи країни. Сьогодні розпис став самостійною галуззю декоративного мистецтва України. Такі його майстри, як П. Глушенко, Т. Пата, М. Приймаченко, К. Білокур, Є. Миронова є всесвітньо відомими корифеями цього мистецтва, авторками багатьох композицій: орнаментальних, тематичних, фантастичних, в яких опоетизовано життя людей, рослин, тварин. Роботи виконано здебільшого на папері яскравими фарбами (яечною темпераю), невеликою кількістю нескладних мазків. У 1948 р. на Міжнародній виставці в Парижі декоративно-живописні картини К. Білокур були відзначені Золотою медаллю.

♦ *Ознайомтеся з книжкою: Приймаченко Марія: Альбом / Авт.-упоряд. Н. І. Велігоцька. — К., 1989.*

Спробуйте помалювати в такій манері. Розгляньте також дитячі малюнки і визначте можливості залучення українського розпису та станкового народного живопису до образотворчої діяльності дітей.

Обробка каменю. Територія України багата на різні види кам'яних порід. Як свідчать археологічні дослідження, вже в період первісного суспільства тут існували знаряддя праці та зброя з кременієвими вставками. У добу Київської Русі різні види каменю використовувалися ремісниками для виготовлення пряслець, прикрас, форм для литва, у будівництві тощо.

Головними районами обробки каменю були Поділля, Волинське Полісся, Нижнє Подніпров'я, Одещина, Карпати. *Каменярі* добували граніт та інші породи каменю, з яких виробляли різні предмети: млинові жорна, гострільні бруски, колодязні жолоби, бруківку і бордюрний камінь. У великій кількості добували камінь для зведення житлових і господарських споруд та надгробків. Починаючи з 20-х років ХХ ст. кам'янодобувна промисловість набула широкого розвитку.

Обробка металів. Виробництво заліза та його обробка методом гарячої ковки були відомі на землях сучасної України ще задовго до нашої ери. Це великою мірою визначалося наявністю багатих покладів червоного, бурого залізняку та болотяних руд — на Закарпатті, в Буковині та Галичині, по всій зоні Полісся, на Середній Наддніпрянщині. Ще й тепер існують назви сіл з коренями *руд* (Рудна, Рудище, Рудка), *гут* (Гута, Гутисько, Гутово), *буд* (Буда, Будисько, Будище), що свідчить про переробку в цих місцях болотяної руди.

Ковальство у Х—ХІІ ст. досягло такого високого рівня, що деякі способи обробки заліза і технології виготовлення знарядь праці та предметів побутового призначення без суттєвих змін дійшли до нашого часу. Найдавніша пам'ятка художнього лиття — дзвін Юрського монастиря у Львові, відлитої 1341 р. місцевим майстром Я. Скорою. Відомим центром лиття ХVІІ ст. було м. Глухів на Сумщині. Тут працювали І. та К. Балашевичі, щедро прикрашаючи вироби плоским геометричним орнаментом, написами, гербами.

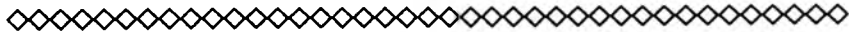
Техніка лиття з кольорових металів була набагато складніша від кування. Для цього з глини, змішаної з піском, виготовляли ливарні форми, в які наливали розплавлений метал. Після його охолодження форму розбивали, звільняючи від неї відлиту річ. Метал плавили у спеціальному горні або навіть звичайній пічці.

Звісно, ці складні техніки обробки матеріалів не залучаються до образотворчої діяльності дітей. Однак знання різних способів допоможе педагогу у загальному розвитку дітей та розвитку творчих здібностей щодо користування матеріалами. Наприклад, виготовлення скульптур з льоду у формах (експериментування з водою, кольоровою водою), виготовлення скульптур з воску, гіпсу (залиття у форми). За технологією різьблення можна розгорнути дитячу діяльність на пластиліні (пластини). Видування мильних кульок допоможе дитині з'ясувати принцип виготовлення виробів зі скла: ялинкових прикрас.

Майстри у різних регіонах виготовляють чудові речі з металу (квіти, меблі, посуд), вугілля, солі (квіти, скульптури). Усе це можна показати дітям, розповідаючи про винахідливість, відчуття краси, майстерність людини в розумінні матеріалів.

✦ *Здійсніть невеличке краєзнавче дослідження у своїй місцевості, вивчайте матеріали, з якими працюють майстри у вашому регіоні. Експериментуйте з ними, створюючи цікаві й красиві побутові речі. Розвивайте свої дослідницькі і творчі вміння. Вивчайте природу — і вона допоможе вам знайти нові зображальні матеріали для професійної педагогічної діяльності.*

Обробка шкіри та рогу. Вичинка шкіри і виготовлення з неї побутових виробів — одне з найдавніших занять українців. Досить високого розвитку техніка і технологія обробки шкур тварин досягли ще в давньоруський

період. Цьому сприяло розвинуте тваринництво, значна кількість звірини в лісах, а також кліматичні умови, за яких необхідний був теплий сезонний одяг. Мистецтво художньої обробки шкіри пов'язане з культурою Гуцульщини. Оригінальні шкіряні пояси, взуття та сумки, оздоблені металевими прикрасами й аплікацією, доповнюють народний святковий чоловічий та жіночий одяг. Багаті традиції художньої обробки шкіри використовуються в роботах сучасних художників-модельєрів.

Ріг у його природній формі використовувався в гончарному ремеслі для орнаментування посуду (ріжок), у мисливців — для зберігання пороху. Виготовляли ж із рогу ручки для ножів, гребінки тощо.

Україна відома також і як виробник *паперу*. Перша папірня з'явилась у 1541 р. в містечку Буськ, що на Волині. У багатьох народів світу можна натрапити на вироби, вирізані з паперу.

В Японії існує популярне народне мистецтво складання паперу — *оригамі*. У давнину оригамі мало релігійне призначення, було храмовим мистецтвом. Виготовлення яскравих паперових фігурок являло собою священне ритуальне дійство. Ними прикрашали статую богині милосердя Каннон, щоб заручитися її прихильністю. Уміння складати з паперу вважалося ознакою освіченості і витонченості людини. З другої половини XIX ст. це мистецтво стало відоме за межами Японії. Щорічно в день пам'яті трагедії атомного бомбардування Хіросіми та Нагасакі (1945) у небо Японії злітають мільйони паперових журавликів як прохання японського народу не повторювати таких жадливих експериментів.

А народ України здавна вмів *витинати* — вирізувати з паперу фігурки, квіти для прикрашання меблів, вікон. Ці нехитрі вироби розмальовували фарбами і наклеювали на стіни хат навесні. Так було веселіше й красивіше. Їх наклеювали вареною картоплею або клеєм. Вироби мали назву *витинанки*, а найбільш майстерні та винахідливі навіть створювали справжні картини. Інструментами для цієї роботи були ножиці, ніж, скальпель, лезо бритви.

Витинання у Європі набуло розвитку в XVI ст. Це техніка вирізування силуету. Симетрична форма досягалася через складання паперу навпіл, учетверо або увосьмеро. Предмет несиметричної форми вирізується за контуром чи без нього.

Мистецтво вирізування з паперу опанувало багато художників минулого: А. Дюрер, П. П. Рубенс, скульптор Б. Торвальдсен. Відомий казкар Г.-К. Андерсен був неабияким майстром вирізування і створив багатофігурні силуетні композиції за мотивами власних казок.

Наприкінці XVIII ст. та в першій половині XIX ст. мистецтво «чорного силуету» використовувалося як прикраса у дворянських сім'ях. Широко розповсюджені були профільні портрети та жанрові сценки.

У першій половині XIX ст. майстром силуету був Ф. Толстой. Його п'ятдесят робіт представлені в Ермітажі (Росія, Санкт-Петербург). Серед них — епізоди війни 1812 р., сцени полювання, морські та сільські пейзажі, жанрові сценки, а також зображення комах та інше. Мистецтво силуету відроджувалося й розвивалося у XIX ст. і знайшло відображення у творчості таких художників, як Г. Нарбут, М. Добужинський, Д. Мітрохін. Особливої популярності набули витинанки О. Круглікової. Вона створювала картини зі складною композицією, з великою кількістю фігур та деталей.

Відомі і художники з народу, наприклад К. Воробйов, який увесь свій вільний час віддавав улюбленому заняттю. Серед його робіт невеличкі за розміром, на чверть аркуша, зображення предметів з найдрібнішими деталями. Особливо вдалимими були зображення архітектурних споруд, які вирізнялися неперевершеною точністю, витонченістю й довершеністю.

В Україні були відомі й поширені паперові візерунчасті *фіранки* — занавіски на вікна. У Кам'янець-Подільському існувала навіть профшкола витинання. Видатним майстром витинанок на Донеччині була К. Крохмаленко. Вона глибоко розуміла традиційний український орнамент і використовувала його елементи у своїй творчості. Образи квітів поєднують в собі геометричний та рослинний малюнок, тяжіють до певної умовності, стилізації. Власне, це й є певною ознакою донецького орнаментального мистецтва. Елементами традиційного орнаменту Донеччини є «баранячі роги», «виноград», «хрести», «вазон». Вазон символізує «дерево життя». Дерево і пара птахів на ньому символізують подружнє життя, добробут, щастя. Орнаменти, які утворюють дивне поєднання рослинних і геометричних образів, ще й досі трапляються на воротах, наличниках, віконницях жител деяких сіл краю.

Закріплення витинанки на кольоровому, білому або чорному тлі отримало назву *аплікація*.

♦ *Робота з папером у визначених техніках цікава, корисна й доступна дітям дошкільного віку. Тому спробуйте ці техніки. Скористайтеся, наприклад, посібниками: Гурьян О. Охудожнице Е. Е. Лебедевой і об искусстве вырезания. — М., 1960; Тарабарина Т. И. Оригами и развитие ребенка. — Ярославль, 1997.*

Художник І. Репін досконало володів витинанням у віці 4—5 років.

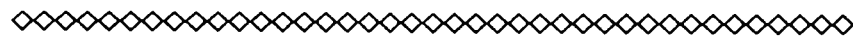
Українська дівчинка Катя Ткач у чотири роки вперше вирізала кольорову сніжинку, схожу на Антошку з улюбленого мультфільму, потім бабусю з великою парасолькою та собакою Кляксою, а в шість років стала учасницею виставки дитячої творчості. У сім років у неї була персональна виставка.

Писанки — символ України, душа українського народу, праматір народного декоративно-ужиткового мистецтва. Це шедеври мініатюрного живопису, в яких український народ виявив свій мистецький геній, свою здатність до творчого мислення, художнього узагальнення навколишнього світу. Генеза розвитку своєрідної мініатюри дає змогу спостерігати зміни, що відбувалися в народній концепції краси впродовж століть: особливості орнаменту, колориту, техніки виконання. Важко знайти ще такий вид мистецтва, в якому так яскраво відобразилися б усі сторони життя народу — історія, ужитковість, звичаї, вірування, естетичні уявлення, поетичне бачення.

Писанку розписують по всій території України і кожен регіон має свої особливості декорування. Чудовий звичай розписування яєць на знак весняних змін у природі, на честь Великодня, світлого свята Воскресіння Христа існує і сьогодні.

В історії виникнення писанки можна виділити два етапи: дохристиянський з першим її розквітом та християнський з піднесеною надприродною інтерпретацією символіки.

Легенди про створення всесвіту з яйця залишили нам давньогрецькі і давньоримські історики й філософи. За легендою, записаною Геродотом

(490)—430 рр. до н. е.), світ виник з яйця, яке поклатала птиця Фенікс у святилище Геліуса.

Праписанками вчені вважають *кам'яні* галунки (ще з кам'яного віку) з примітивними узорами і зигзагами, хвильками, колами, стрічками, спіралями, квадратами, ромбами тощо. Первісні узорі не зникли, усі вони дійшли до наших днів, значно збагатившись за багато сотень років. На зміну кам'яним галункам прийшла *кераміка*.

Найбільшого поширення у давні часи писанкарство набуло у нас в період Х—XIII ст. У цей час для ринків Київської Русі майстри майоліки виготовляли багато керамічних писанок. Деякі з них зберігаються у різних історичних музеях України. Під час розкопок археологи знаходять також *глиняні* писанки, вік яких вимірюється тисячоліттями. Пізніше почали виготовляти писанки на *яйцях*, але не курячих, а лелечих, бо вірили, що лелека приносить у дім радість, то й писанка на такому яйці буде оберігати оселю від злих духів.

Наприкінці XIX — на поч. XX ст. передова творча інтелігенція захоплюється народними писанками, починає їх збирати і вивчати. У роботах О. Пчілки, М. Драгоманова, В. Шербаківського звернуто увагу на писанки у зв'язку із вивченням орнаментики, виявлено народну термінологію мотивів і композицій, регіональні художні особливості, побутування в контексті свята та обряду, розшифровано писанкові символи як відгомони культури Сонця тощо.

Сьогодні відомо кілька *видів декорування* яєць: *крашанки* (фарбування в один колір рослинним барвником, наприклад відваром цибулі); *крапанки* («зозуліні яйця», мальовнича композиція з різнокольорових цяточок); *дряпанки* («крашанки», по яких голкою або іншим гострим металевим предметом видряпано орнамент); *мальованки* (яйця, розмальовані пензликом); *писанки* (яйця, розписані воском за допомогою писачка — тоненької металеві трубочки).

Слово «писанка» походить від слова «писати» і, можливо, символічні зображення на писанках — це давні писемні знаки, якими користувалися ще задовго до запровадження кирилиці (абетки). У процесі розвитку культури людства виникали різні способи письма: *ніктографічне* — думку висловлювали за допомогою ряду малюнків, що пояснювали конкретну дію. З часом вони почали відігравати роль знаків, що передавали певні поняття (слова). Так з'явилося *ієрогліфічне* письмо. Разом з цим виникали зображення, що були умовними знаками і виражали якусь ідею, а не конкретну подію. Вони відігравали роль магічних формул. Знаки-символи для далеких наших предків були єдиним способом передачі думки. Символічних малюнків у писанкарстві понад сто.

Орнаментальне мистецтво писанки має свої *закони* — силуетну виразність, кольорову і тональну контрастність, гармонію, ритмічність, симетрію, пропорцію, лаконізм, експресивність форм, органічне поєднання композиційних засобів. Закони ці ніхто з народних майстрів не писав, але кожен з них їх відчуває і традиційно передає від генерації до генерації. Ці закони надавали художньому виробу особливого характеру, який полягав у своєрідності стилю.

Писанковий орнамент зумовлений матеріалом (сферичною формою яйця) і технологією його розпису. Яйце перетворюється на писанку лише тоді, коли отримує свою основну суть — символічні зображення. Тематика писанкових орнаментів пов'язана зі щоденним життям людей, із характером селянської праці, звичаями та обрядами, а також із соціальними та духовними традиціями.

Писанки XIX — поч. XX ст. дбайливо зберігаються в музейних та приватних колекціях. Вони є безцінним «словником» українського національного орнаменту, який розкриває багатство традиційної художньої мови нашого мистецтва.

За мотивами орнаментики та оздоблення писанки класифікують на такі групи: геометрично-абстрактні; космічно-солярні знаки; фітоморфні; зооморфні, антропоморфні; побутово-предметні; декоративні малюнки; поліграфічні елементи; дійові послідовно-розповідні малюнки (класифікація професора М. Сумцова).

Наведені групи мотивів виступають у писанковій орнаментичі і самостійно, і в комбінації з іншими, причому часто одна група є домінантною, а друга її доповнює.

На Бойківщині та Гуцульщині поширені орнаментальні композиції з мотивів, що символізують весняну грозу (мотив зигзага, ромб з крапкою, трикутники). У всіх регіонах України поширений мотив пояска-доріжки (шлях-дорога) у кількох варіантах. Мотив безконечника поширений у писанках Буковини, Київщини, Волині, Тернопільщини, Херсонщини. Геометричні мотиви орнаментів доповнює хвиляста лінія та її перетворення (безконечник, гребінець, круторог, павучки, крученики, сороки, баранчі ріжки та інше).

Фітоморфний орнамент виник подібно до живої природи — місцевої флори, що оточувала народних майстрів. Його мотиви пройшли процес довгого графічного опрацювання. З рослин опускалися деталі, вони узагальнювалися, графічний рисунок спрощувався, схематизувався і так досяг чіткої абстрактної форми (листя — дубове, калинове, виноградне; бутони, багатопелюсткові квіти — розетки, повні ружі, дзвіночки, троянди, тюльпани, численні вазони та інше). Писанки з рослинним орнаментом поширені на Чернігівщині, Полтавщині, Поділлі, Львівщині.

На багатьох писанках поряд з геометричними символами трапляються зображення коників, оленів, баранців, риб, качок. Ці орнаментальні зображення, запозичені зі світу тварин і людини, утворюють зооморфні та антропоморфні мотиви. Вони переважають у гуцульських і буковинських писанках.

Чудовим прикладом зображення птахів на писанці є полтавська писанка «Сороки», де на чорному тлі намальовано птахів із білими хвостами, хвилястими лініями білого, чорного та жовтого кольорів.

На основі місцевих особливостей можна виокремити писанки Прикарпаття, Поділля, Слобожанщини, Полісся, Наддніпрянщини, Закарпаття. Писанки Київщини жовто-ясно-зелено-червоні. Орнамент рослинний та геометричний. Писанкам Харківщини притаманні теплі кольори — гірчишно-маслиново-коричневий на чорному тлі. Орнамент рослинний: калинове, яворове, дубове, кленове листя в оздобленні жовтої сосонки. До ви-

шуканого товариства білих писанок належать деякі писанки Полтавщини, Чернігівщини. Вони горять різнобарв'ям весни — жовті, ясно-зелені, червоні (півонії, тюльпани, трав'яниці, кукіль). Писанкові мотиви пере-гукуються з мотивами вишиванок та домотканих рушників.

Для виконання писанки треба підготувати куряче яйце. Воно має бути чистим, без плям, тріщин та подряпин. Добирають тільки біле яйце. До-цільно його видути.

Основними художніми матеріалами для розпису є віск та барвники. У давнину використовували лише органічні (природні) барвники. Їх вироб-ляли самі писанкарі за традиційними рецептами з коріння чи кори різних дерев та кушів, з рослин і плодів. Найтиповішими кольорами у писанко-вому мистецтві є червоний, жовтий, зелений та синій (рожевий, помаранчевий, коричневий, чорний). Кольорова палітра писанок, головним чином, відзначається теплотою.

Сьогодні у фарбуванні писанок переважають промислові анілінові фарби.

З розписуванням писанок пов'язане також питання *символіки кольорів*. Різноманітні кольорові поєднання відіграють важливу роль у вираженні емоційних естетичних почуттів, впливають на психічний стан людини (чорний — смуток; білий — цнотливість; червоний — сила, здоров'я, любов, влада, небесний вогонь; зелений — колір молодості, вільності, свобо-ди, свіжості; синій — небо, повітря, вода, космос, вірність, свіжість; жов-тий — достаток, радість). Кожний колір на писанці підтримує світлий настрій, оптимізм, є виразником радості і щастя.

Колір у писанці — то найвища нота її поетичності, її потроєна сутність: сутність існування, краси і надії.

Інструменти для роботи з писанкою. Спеціального інструмента для на-писання писанки промисловість не випускає. Для цієї мети існує специ-фічний інструмент — писачок, виготовлений самими писанкарями (тру-бочка з міді, бронзи, латуні).

Писати можна і пензликом. Діти дошкільного віку охоче розписують писанку або виконують декоративні малюнки за мотивами писанкарства. *Тому спробуйте цю технологію, розмалуйте писанку*. Робота з писанкою у дошкільному освітньому закладі може перетворитися на цікавий інтелек-туально-розвивальний процес, якщо ознайомити дітей із символікою пи-санки. Ознайомлення з писанкою є також елементом парціальної програ-ми з народознавства.

Твори декоративно-ужиткового мистецтва так само поліфункціональні в соціумі. Своїми естетичними перевагами, образністю вони впливають на душевний стан людини, виступають джерелом тих емоцій, які визна-чають позитивне ставлення до світу.

Художні засоби в декоративно-ужитковому мистецтві підпорядковані практичному призначенню речі і пов'язані з особливостями матеріалу й техніки. Вони є досить умовними, оскільки мають одночасно і матеріальну, і духовну цінність. Синтетичний характер творів виявляє себе у єдності та неподільності утилітарної і художньої функцій виробів, зображального і тектонічного започаткування (від грец. *tektonikos* — належний до структу-ри, упорядкування форми, художнє вираження закономірностей будови, зв'язок конструкції, функції та краси), «діалогу» візерунка з предметом.

Народні художні промисли

Народні художні промисли — одна із форм народної творчості (виготовлення виробів декоративно-ужиткового мистецтва). Більшість народних художніх промислів сягають корінням у глибоку давнину, коли склалися домашні промисли та сільське ремесло. З розвитком економічних стосунків формувалися кустарні народні художні промисли, які працювали на ринок. В умовах капіталізму народні художні промисли набули характеру приватних майстерень. Часто вони не витримували конкуренції промислових товарів, вироджувалися і зникали. З кінця XIX — поч. XX ст. в багатьох країнах почалося відродження народних художніх промислів. Для них є характерним: колективна ручна творчість з використанням механізмів для виконання окремих підготовчих і допоміжних операцій; досконалі технологічні процеси; підготовка майстрів способом сімейного передавання творчого досвіду та навчання у спеціалізованих художніх школах. Історично склалися центри народних художніх промислів.

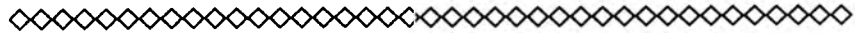
Галузі народних художніх промислів: вишивка, кераміка, художні лаки, килимоткацтво; художня обробка деревини, каменю, металу, кості, рогу, шкіри і таке інше. Країни Азії, Африки, Європи завжди мали високий рівень розвитку національних художніх промислів, адже вони визначають обличчя держави, її народу. Як сувеніри, вироби народних художніх промислів поширюються по всій земній кулі і сповнюють унікальною енергетикою наше житло, навіюють приємні спогади про перебування у тій чи тій країні.

- ♦ *Ці вироби можна залучати до інформаційно-освітнього простору дитини. Візьміть у руки такий виріб, адже він обов'язково є у вашій домівці. Пригадайте, як він з'явився у вас, фантазуйте й уявляйте. Напишіть ессе — «Спогади про літо», виконайте фантазію-малюнок «Віртуальна подорож до Африки» тощо. У такий спосіб можна спілкуватися і з дитиною 5—7 років.*

В Україні існують відомі народні художні промисли, які є елементом етнокультури та етнопедагогіки.

Приміром, у XIX ст. різьблення по дереву у Західній Україні перетворилося на своєрідний художній промисел. Тут створені різні художньо-промислові об'єднання: «Гуцульське мистецтво», «Спілка кустарів», «Гуцульське різьблення». У Косові було організовано артіль «Гуцульщина», яка пізніше перетворилася на фабрику з філіями у селах Рика, Брустур, Яворів. У наш час цей промисел побутує у західній та південно-західній частинах України.

Для художньої обробки гуцульські майстри використовують деревину з красивою текстурою, яка піддається різьбленню та інкрустації (грушу, сливу, явір, клен, березу, липу), а для виробів з випалюванням — смереку. Орнаментальні мотиви глибокої давнини сьогодні набувають нового звучання. Косівські вироби з дерева випускають різьбленими та інкрустованими. Інкрустація виконується шматочками кольорової деревини, скляним і фарфоровим бісером, перламутром та металом. Техніку оброблення бісером і кольоровим деревом називають «викладанкою». Для оздоблення деяких виробів застосовують лакування, розпис гуашевими фарбами, випалювання. Асортимент виробів Косівського художнього промислу

складається із сервізів, ваз, шкатулок, настінних тарелей, наборів для спецій, свічників, чорнильних приладь, біжутерії. У районах Закарпаття виготовляють також скульптури малих форм, писанку (Космач, Рички, Старий Косів, Вербовець, Хомчин, Рожнев).

Яворівська іграшка — народний художній промисел із центром в м. Яворів Львівської області (див. кольор. вкл., мал. 41). Дерев'яна іграшка є емоційним мистецьким витвором зі своєрідною технологією виготовлення та декорування. З усього арсеналу технічних прийомів декорування виробів з дерева яворівські майстри особливого значення надавали розпису, корені якого сягають давніх традицій. Художній промисел сформувався у XVIII ст. як своєрідна школа виготовлення та розпису скринь і дитячих іграшок-забавок. Технологія розпису використовує як тло природний колір деревини. На ньому довільно розмішують жовтуваті плями, хвилясті смуги. Вони створюють основу наступного етапу розпису. На цих пляшках малювали зеленими і червоними кольорами традиційні мотиви: «колко», «вербівка», «цяточка», «ружі».

Мотив «колка» — це кілька центрично розмішених кіл, різних за діаметром, мальованих зеленими й червоними фарбами (без пробілу). У центрі кіл вписано восьмипелюсткові ружі або вербівки. Іноді в малі кола вписували мотиви сонечка, зазвичай червоного кольору. Майстри композиції створювали комбінації різних мотивів, які розмішувалися на бічках і причілках возиків, саней, запліччях крісел, на столиках; на шиї та боках коників, на крилах птахів. Іграшки розмальовували вільно, від руки, рослинними барвниками, а з початку XX ст. — аніліновими. Пензлик виготовляли з котячої шерсті.

Кераміка Опішні — народний художній промисел, започаткований у XIX ст. в с. Опішня Полтавської області (див. кольор. вкл., мал. 39). Це один з небагатьох традиційних промислів, який в умовах промислового виробництва зберіг елементи народної творчості. В його основі — ручна праця. Скульптурний посуд та іграшки ліплять руками, гончарний посуд формується вручну на гончарному крузі. Ручне формування і ліплення дають змогу майстрам варіювати традиційні для промислу форми, сприяють виявленню і розвитку творчих здібностей виконавців, уможливають швидке оновлення асортименту виробів.

Крім традиційного посуду, майстри виконують жанрову скульптуру, пластичне рішення якої підказане фольклором. Коні, баранці, корови, кози, свині, олені, півні та інші іграшки-свишки зробили відомими опішнянських майстрів. В Опішні ліплять анімалістичну скульптуру і різноманітні за формою глечики, макітри, миски, баклаги та куманці.

Розпис являє собою стилізовані зображення природних форм (соняшники, мальви, тюльпани). Миски прикрашають фляндровим орнаментом або намальованими на дні рибами, пташами серед квітів і трав, гронами винограду. Кожна майстриня робить це по-своєму, вільно, від руки, без попередніх ескізів. Висушені вироби випалюють, поливають прозорою глазур'ю і знову випалюють в печах.

Косівська кераміка — народний художній промисел, що побутує на Івано-Франківщині (м. Косів) (див. кольор. вкл., мал. 40). Косівські художньо-виробничі майстерні Художнього фонду України виробляють кухон-

нии посуд, анімалістичну скульптуру, кахлі, розписані своєрідним гуцульським орнаментом. Матеріалом є місцеві червоні глини. Для оброблення застосовують ангоби і глазури. Колорит розпису характерний — коричневий, жовтий, зелений на світлому природному тлі. В орнаменті переважають рослинні мотиви і зображення птахів. На деяких виробах, частіше — на мисках, трапляється складний розпис на теми життя Верховини. Розпис виконують технікою гравірування по вогкій поверхні із заливанням кольоровими ангобами та глазур'ю. Розписані дзбани, макітри, миски, тарілки та інше випалюють й отримують ефект патьоків фарби — оригінальний засіб виразності косівської кераміки. Закони творчості передаються із покоління в покоління і зберігаються завдяки *династіям* майстрів, наприклад таких, як династія Цвіликів.

Решетилівська вишивка — народний художній промисел з центром у с. Решетилівка Полтавської області. Рушники, серветки, скатертини, одяг з вишивкою є головними виробами (див. кольор. вкл., мал. 33). Для вишивок характерні монохромні геометризовані рослинні орнаменти (сині, коричневі, білі), виконані в техніці лічильної гладі, вирізування та виколування. За композицією це вертикальні виткі гілки, що піднімаються від манжета до плеча (полика) сорочки. Ці ажурні вишивки надають полтавському народному костюмові самотубного колориту. Для вишивок Полтавщини характерні також геометризовані рослинні узори з переважно червоно-чорною колірною гамою.

Центром народного художнього промислу є також с. Клембівка, що на Вінниччині.

Петриківський розпис — народний художній промисел, який спеціалізується на виготовленні декоративних предметів: шкатулки, тарелі, іграшки, скриньки, писанки та інше, що відзначаються своєрідною технологією (див. кольор. вкл., мал. 31). Старовинне село Петриківка Царичанського району на Дніпропетровщині є центром унікальної школи орнаментального мистецтва. Тут засновано фабрику «Петриківський розпис», а творчі роботи Т. Пати, Н. Білокінь, Я. Пилипенко, Н. Тимошенко, Ф. Панка, В. Соколенка, М. Тимченко у різні роки демонстрували зразки еволюції розпису за збереження стародавніх традицій кольору, мотивів, техніки, обладнання. Його походження пов'язують з національним звичаєм прикрашати чисто вибілені стіни хати, скрині, дерев'яний посуд різнокольоровим розписом. Він виконувався на папері і мав вигляд стрічкового орнаменту. Ним прикрашали і предмети. Сьогодні багатий досвід петриківських майстрів перенесено на інші матеріали — порцеляну, текстиль, метал. Він знайшов застосування в оформленні поліграфічної продукції, інтер'єрі громадських споруд.

Петриківські майстри віртуозно володіють різними прийомами — письмо-акварелль, яєчна темпера, олія. Розпис виконують тонким пензлем з котлої шерсті, очеретинкою, трісочкою, пучками пальців. Колорит розпису будується переважно на градаціях трьох кольорів: червоного, жовтого, жовто-зеленого, синього на чорному тлі (рідше — світлому). Головні орнаментальні мотиви — рослинні (цибулька, мальва, жоржина, розгалужене листя, травичка і таке інше). Усі зображення виконуються невеликою кількістю мазків (зернятко, гребінчик, горішок, перехідний мазок і таке інше).

Кожна майстриня має свій почерк, а розпис — свої стильові особливості, визначені смаком художниці, природними особливостями місцевості. Наприклад, творчість П. Глушенко вирізняється безліччю імпровізацій на тему природи. Це композиції, побудовані за схемою букета, килима. Майстриня не користується олівцем, вона відразу малює пензлем, власною пучкою, навкіс зрізаною рогозиною.

Кролевецьке ткацтво — народний художній промисел із центром в м. Кролевіці Сумської області (див. кольор. вкл., мал. 34). Кролевецька фабрика художнього ткацтва виробляє тканини різного призначення (для рушників, скатертин, серветок, покривал, штор, меблів тощо) ручним способом. Орнамент становлять геометризовані рослинні мотиви. Вироблена тканина має біле тло і тканий візерунок з червоної бавовняної пряжі. Кролевецьке візерунчасте ткацтво уславило майстрів усього художнього промислу в інших країнах світу.

Сувенір

Сувенір (від фр. *souvenir* — художній виріб, предмет як згадка про відвідування країни, міста, а також про людину) серед культурних цінностей посідає важливе місце. Історія сувеніра сягає давнини і пов'язана з магічними обрядами. Щоб уникнути нещастя, люди навчилися зображати божество на амулетах і користувалися для цього звичними матеріалами — глиною, деревом, металом. Від покоління до покоління ці предмети передавали життєво важливу інформацію. Отож сувенір був родовою пам'яттю, яка пов'язувала членів роду, сім'ю.

У наш час сувенір не менш популярний. Пам'ятний знак, вимпел, невеличкий предмет, що нагадує про події, свідками яких ми були, фіксує їх у нашій свідомості. Переважно сувенір є предметом декоративно-ужиткового мистецтва та художньої промисловості.

До сувенірів належать предмети з такими *ознаками*: оригінальні, художньо оформлені у традиційному національному стилі; відображають національні особливості, видатні події, пам'ятні дати, досягнення науки, культури, мистецтва, спорту. Тим вони виконують пізнавальну інформаційну, естетичну, комунікативну, виховну та інші функції в соціумі.

Поняття «сувеніри» та «вироби народних художніх промислів» тісно пов'язані між собою. Власне, кожен виріб народних художніх промислів — сувенір. Але ж сувенір є відтворенням оригіналу масовим тиражем. Сувеніри виготовляють виробництва різних галузей промисловості і підприємства народних художніх промислів. Сировиною для виготовлення сувенірів слугують ті самі матеріали, що й для виробів народних художніх промислів.

Сувеніри класифікують: за призначенням (пам'ятний предмет), за способом використання (утилітарні й декоративні); за матеріалом (з дерева, кістки, рогу, перламутру, кераміки, шкіри, хутра, тканини, ниток, металу, каміння і таке інше).

Значне місце серед сувенірів належить *іграшки* (іграшки-сувеніри, іграшки-забави, національні дерев'яні іграшки). Найпоширенішою є лялька-мотрійка. Серед керамічних іграшок — фігурки тварин, свищики, ляльки. Текстильні сувенірні іграшки (ляльки з тканини, ниток), ляльки в національному одязі.

Серед сувенірів — нагрудні значки, сувенірні медалі, плакетки, барельєфи, сувеніри-символи (герби міст, сувенірні ключі, брелоки, сувенірні скульптури та інше).

З дітьми дошкільного віку можна розглядати сувеніри, колекціонувати й виготовляти для подарунків батькам на честь свят та гостям — відвідувачам дитячого садка, друзям.

Оригінальна і зручна форма побутової речі, барвистість вигляду, цікавий орнамент є змістом особистісно-розвивального спілкування з дитиною, а простота багатьох технік відкриває можливості для спільних занять дорослого і дитини в декоративно-ужитковій діяльності (виготовлення іграшкового посуду, меблів, сувенірів), у вигляді розписування виробів.

Театрально-декораційне мистецтво

Театрально-декораційне мистецтво є галуззю декоративного й декоративно-ужиткового мистецтва і визначається як мистецтво створення зорового образу спектаклю за допомогою декорацій, костюмів, гриму, освітлення, постановочної техніки.

Елементи театрально-декораційного мистецтва (*костюми, маски*) започатковані ще у старовинних, первісних обрядах, іграх, ритуальних танцях та дійствах.

У театрах Давньої Греції вже в V ст. до н. е. існували об'ємні *декорації*, які сполучалися з живописними. Принципи театру Давньої Греції були засвоєні театром Давнього Риму, де почала використовуватися *завіса*.

У Середньовіччі фоном для театрального постановок слугував *інтер'єр* або *зовнішня стіна* храму.

Доба Відродження започаткувала тип архітектурно-перспективної декорації, яка зображала площу або вулицю. Вона створювалася за допомогою розписаних полотен, які натягалися на рами.

З початку XVII ст. почали використовуватися *сценічні механізми* — теларії, що давали змогу здійснювати зміну декорацій на очах у публіки. Виникли системи *куліс* — кони-коробки, кулісно-арочні декорації.

На межі XIX—XX ст. відбуваються дослідження природи і специфічних законів сценічного мистецтва, створюється концепція театру як *синтезу мистецтв*. Живописці В. Поленов, В. Васнецов, М. Врубель, В. Серов, К. Коровін стверджували принцип поєднання цілісного трактування спектаклю, колористичної єдності декорацій та костюмів.

У XX ст. проблема співвідношення *правдивості* й *театральності* активізувала нові пошуки в театрально-декораційному мистецтві: образної та емоційної виразності, узагальнено умовного відтворення життя засобами кольору і ліній, об'ємно-просторової форми. Театральні декорації збагатилися живописними панно, барельєфами, стилізацією, підкресленим висвітленням техніки сцени. У жанрі театрально-декораційного мистецтва працювали О. Голловін, М. Сапунов, С. Судейкін, Л. Бакст, К. Малевич, П. Філонов, М. Реріх. Створені ними декорації вражають багатством живопису, фантазії, смаком, колористичною цілісністю сценічного середовища і костюмів. Вони стверджують значення художника як повноправного співавтора спектаклю.

Сучасне театрально-декораційне мистецтво оптимально використовує можливості гриму і боді-арту (розпис на тілі), різні фактури «нетрадицій-

них» матеріалів (рогожі, мотузки, залізо, скло, синтетичні матеріали — пінопласт, фольга, плівка, люмінесцентні фарби, колажі, фото- та кіно-проекції, складна освітлювальна апаратура, навіть лазерний промінь). Однею з головних проблем стає взаємозв'язок сценічного дійства з глядацьким залом: використовуються варіанти позаконової декорації, «сцени-арени», влаштування спектаклів у позатеатральних приміщеннях, просто неба, у церквах, храмах, античних спорудах (наприклад, в Колізеї, Херсонесі, Бахчисараї, Воронцовському, Лівадійському палацах).

- ♦ *Розгляньте ескізи декорацій в мистецтвознавчій і довідковій літературі. Спробуйте попрацювати над власним проектом декорацій до студентської вистави, концерту, шоу; до вистави у дитячому садку за казкою. Вивчайте можливості залучення цього мистецтва до образотворчої діяльності дітей.*

Оформлювальне мистецтво

Оформлювальне мистецтво — галузь декоративного мистецтва, яка здійснює *тимчасове художнє оформлення* будинків, вулиць, площ, територій, садів та парків у дні свят, а також оформлення вітрин, демонстрацій, святкових маршів, спортивних виступів, експозицій, виставок.

Оформлювальне мистецтво послуговується виражальними засобами архітектури, скульптури, живопису, графіки, театру, музики, кіномистецтва, світлотехніки і дає змогу створити зразки масового *синтезу мистецтв*, які досягають яскравого емоційного впливу як на учасника дійства, так і на глядача.

Оформлювальне мистецтво глядач сприймає із середини багатопланового простору (наприклад виставки) або сам стає учасником художньо оформленого дійства, що розвивається в часі та просторі (народні гуляння, колони демонстрації). Призначення цього мистецтва — швидко й гостро відгукуватися на події сьогодення, прикрашати масові свята з усією динамічністю, забезпечувати відносно швидкий і переважно одноразовий огляд. Тому оформлення передбачає використання легких і мобільних матеріалів та конструкцій, гострих просторових і колористичних рішень, складних художніх ефектів (освітлення, феєрверк тощо).

Важливе місце в сучасному оформлювальному мистецтві посідає робота з удосконалення методів музейної та виставкової експозицій, вивчаються закономірності сприймання їх глядачем. Майстри оформлювального мистецтва прагнуть активізації глядацького сприймання, відтіняючи найважливіші та цінні експонати, суттєві риси твору і знаходять для цього найбільш вдалі поєднання експонатів (зокрема різних видів мистецтва, наприклад, живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва).

- ♦ *Спробуйте себе в ролі оформлювача. Виконайте вправи зі складання букетів, аранжування квітів. Погляньте на свою кімнату очима оформлювача і зробіть в ній зміни. Оформіть виставки дитячої творчості. Доберіть музичний ряд до експозиції творів живопису. Поекспериментуйте зі світловим оформленням скульптур. Виконайте творчий проект оформлення дитячого свята (наприклад, 1 червня — День захисту дітей), скористайтесь символікою кольорів.*

Дизайн

Дизайн (від англ. *desing* — проектувати, креслити, задумувати, а також проєкт, план, рисунок) — термін, який визначає різновид художньо-проєктної діяльності, художнє конструювання предметів, проєктування естетичного вигляду промислових виробів та раціональне формування цілісного предметного середовища. Як вид мистецтва виник у ХХ столітті. У ширшому визначенні дизайн — художнє оформлення середовища, інтер'єру, де всі елементи (меблі, драпірування, освітлювальні прилади, декоративно-ужиткові вироби) вирішені в єдиному стилі і створюють ансамбль.

Методи дизайну пов'язують споживчі, утилітарні та естетичні характеристики предметів, об'єктів, які призначені для безпосереднього використання людиною, з їхньою оптимальною структурою і технологією виготовлення.

Сьогодні дизайн стає знаряддям конкурентної боротьби і часто підміняється стайлінгом (від лат. *stylus* — стиль), тобто модернізацією продукції до рівня комерційної вигоди відповідно до моди (зміна тільки зовнішнього вигляду).

Творчим процесом опікується *дизайнер*. Він активно співпрацює з іншими спеціалістами (інженером-конструктором, технологом, соціологом, психологом і т. ін.). Для художнього конструювання характерне моделювання об'єкта на всіх етапах його розроблення. Це дає змогу перевіряти та добирати оптимальні варіанти композиційних, колористичних, ергономічних та інших рішень; при цьому модель не є ілюстрацією до проєкту (зразком кінцевого результату), а виступає ніби інструментом проєктування. Вона постійно модифікується в процесі роботи і стає еталоном дослідного зразка виробу.

Синтез мистецтв

Види мистецтва — ланки єдиного суспільного явища, кожен з них належить до мистецтва в цілому, як частина до цілого. Видові особливості мистецтва є специфічним виявом загального.

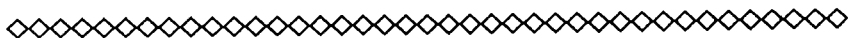
Розподіл мистецтва на види має закономірний характер.

♦ *Для розвитку художньої культури особистості однаково важливо розуміти і специфіку кожного виду, і їхню взаємодію. Особливо педагогу, у професійній діяльності якого мистецтво є чинником розвитку особистості дитини, а художня культура — компонентом освітнього процесу.*

Синтез мистецтв (від грец. *synthesis* — поєднання, сполучення, органічна єдність художніх засобів та образних елементів різних мистецтв, у яких втілена універсальна здатність людини до естетичного освоєння світу).

У сучасній науці термін «синтез мистецтв» у широкому розумінні означає взаємодію мистецтв усередині систем, а у вузькому — формування стійкого синтетичного утворення і синтетичних за своєю природою видів мистецтва. Насамперед у педагогіці синтез мистецтв розуміють як певне сполучення видів мистецтв, які вибрані для розв'язання тих чи тих завдань естетичного виховання з метою посилення впливу на учня. З огляду на це синтез мистецтв набуває певного теоретичного обґрунтування:

- синтез мистецтв як метод створення художньої картини світу;

- синтез мистецтв як єдність різних індивідуальних художніх прагнень;
- синтез мистецтв як могутній засіб різнобічного впливу на людей.

Уособлення та синтез мистецтв завжди супроводжували розвиток художньої культури. Фундаментальним дослідженням з цієї проблеми є робота М. Кагана «Морфологія мистецтв», де описано синтетичні структури у мистецтві за характером зв'язків і за способом синтезування.

У роботі «Сучасний синтез мистецтв» О. Зись описав три **типи** синтезу мистецтв, які склалися історично:

- можливість поєднання різних видів мистецтв для підсилення образної виразності (музика і живопис);
- як особливий тип художньої творчості (театр, естрада, цирк);
- взаємозбагачення мистецтв через переведення творів з одного художнього ряду в інший (опера на сцені і фільм);

В естетиці визначено **способи** синтезування мистецтв:

- супідрядність (один вид мистецтва домінує над іншим і співпрацює з ним);
- склеювання (колажне поєднання окремих елементів різних мистецтв);
- симбіоз (рівноправна взаємодія мистецтв, здобування користі один від одного);
- зняття (один вид мистецтва вбирає у себе інший);
- ретрансляційне сполучення (один вид мистецтва стає засобом передачі іншого);
- розмивання кордонів між жанрами та видами мистецтв (музика і література мають спільні риси: поетичність, ритм, мелодійність).

Знання способів синтезування дасть змогу вам ефективніше використовувати синтез мистецтв в освітньому процесі дошкільного закладу та в розвитку особистості дитини.

Рекомендована література:

1. *Алехин А. Д.* Изобразительное искусство: Художник. Педагог. Школа. — М., 1984. — С. 61—103.
2. *Ассев Ю. С.* Шелеври світової архітектури. — К., 1982. — 87 с.
3. *Базовий компонент дошкільної освіти в Україні.* — К., 1999. — С. 14, 21—37.
4. *Борев Ю. Б.* Эстетика. — М., 1998. — С. 276—290.
5. *Борисовский Г. Б.* Архитектура как искусство // Хрестоматия по эстетическому воспитанию / Сост. С. П. Максимюк. — К., 1987. — С. 118—120.
6. *Воронова О. П.* Искусство скульптуры. — М., 1982. — 112 с.
7. *Выготский Л. С.* Психология искусства / Под ред. М. Г. Ярошевского. — М., 1987. — С. 11—83, 186—251.
8. *Гутнов А., Глазычев В.* Мир архитектуры. — М., 1990. — 350 с.
9. *Драгунский В. В.* Цветовой личностный тест: Практик. пособие. — Минск, 1999. — С. 3—21.
10. *Карр-Гомм С.* Словарь символов в искусстве: Иллюстрированный ключ к живописи и скульптуре: Пер. с англ. — М., 2003. — 355 с.
11. *Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні.* — К., 2003. — С. 131—157.
12. *Крутенко Н.* Розповіді про кераміку. — К., 2002. — 252 с.
13. *Кузнецова Л. С.* Беседы об изобразительном искусстве и архитектуре: О языке архитектуры, скульптуры, живописи. — К., 1989. — С. 42—198.

14. *Левчук Л. Т.* Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика: Навч. посіб. — К., 2002. — С. 128—226.
15. *Ломоносова М. Т.* Графіка и живопись: Учеб. пособие. — М., 2002. — 206 с.
16. *Макарова Е. Г.* Освободите слона: Воспитание средствами искусства. — М., 1985. — 80 с.
17. *Народні художні промисли України: Зб. наук. праць.* — К., 1979. — 99 с.
18. *Рисунок. Живопись. Композиция: Хрестоматия: Учеб. пособие / Сост.: Н. Н. Рос-товцев и др.* — М., 1989. — 207 с.
19. *Розенвассер В. Б.* Беседы об искусстве. — М., 1979. — С. 31—62.
20. *Романова Л.* Знакомим детей с архитектурой // Дошк. воспитание. — 1998. — № 4. — С. 26—30.
21. *Тищенко Р.* Історія декоративно-прикладного мистецтва України. — К., 1992. — 190 с.
22. *Український живопис: Сто вибр. творів: Альбом / Авт.-упоряд. Ю. В. Беличко.* — К.: Мистецтво, 1989. — 191 с.
23. *Чернецова Е. М.* Искусство. Словарь-справочник. — М., 2002. — С. 457.
24. *Эстетика: Словарь / Под ред. А. А. Беляева и др.* — М., 1989. — С. 39.

Зapитання і завдання для контролю

1. Складіть наочну модель, яка пояснювала б взаємозв'язки культури, освіти і мистецтва в розвитку особистості.
2. Дайте характеристику поліфункціональності мистецтва в соціумі.
3. Доведіть, що поліфункціональність є основою проектування інтегрованої технології образотворчої діяльності.
4. Визначте свій інтерес до певного виду образотворчого мистецтва, його історії і теорії. Сформулюйте тему та напишіть реферат.
5. Зробіть мистецький аналіз одного твору з кожного виду мистецтва (живопис, графіка, скульптура, архітектура, декоративне мистецтво).
6. Зберіть і репрезентуйте власну колекцію репродукцій творів образотворчого мистецтва.
7. Складіть словничок мистецтвознавчих професійних термінів.
8. Виконайте практикум з технік образотворчого мистецтва (малювання, ліплення, декоративна діяльність, архітектурні проекти і макети тощо).
9. Напишіть художні твори (казка, історія, вірш) про види, жанри, зображувальні матеріали і приладдя образотворчого мистецтва.

Модуль 2

Теоретичні основи образотворчої діяльності дітей

2.1. Сенсомоторний розвиток як чинник та передумова образотворчості в період дошкільця

Фізіологія сенсомоторної діяльності дитини

Дитина є відкритою усьому світові. У період дошкільця вона засвоює великий обсяг інформації. Л. Толстой зауважував, що від п'ятирічної дитини до нього один крок, а від немовляти до п'ятирічної — велика відстань. Усе, що відбувається в безпосередньому оточенні малюка, перетворюється в його душі і відтворюється в діяльності та її продуктах.

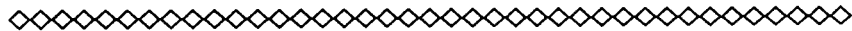
Світ проникає у свідомість людини відразу після її народження. Це взаємопроникнення виступає основою процесу розвитку особистості, формування естетичної культури, образотворчості.

Сприймання — базовий пізнавальний процес, який зумовлений спільною роботою окремих органів чуття. Результатом спільної діяльності зору, дотику, слуху, нюху, смаку та ін. є образи сприймання — своєрідні «картинки» реальності, які дитина відтворює у продуктах образотворчості — малюнку, зліпку, архітектурній споруді тощо.

Колір, звук, запах, смак, рух, форма як характеристики предметів, об'єктів і явищ навколишньої дійсності сприймаються, вивчаються та відчуються дитиною завдяки *рецепторам* (від. лат. *recipere* — отримувати) і трансформуються в процес нервового збудження. Механорецептори відповідальні за рухові, тактильні відчуття. Вони розміщені у вухах, вестибулярному апараті, м'язах, суглобах, шкірі та внутрішніх органах. Хеморецептори обслуговують нюхову та смакову чутливість. Вони переважно розміщені у мозку і реагують на зміни хімічного складу рідини організму. Зорові рецептори по суті також є хеморецепторами.

Тобто перші уявлення про світ, красу та мінливість природи, про мистецтво дитина отримує через рецептори. Для педагога є важливим уміння забезпечити дію рецепторів під час обстеження предмета, об'єкта чи явища перед його зображенням. Він пропонує дитині торкнутися, понюхати, обвести пальчиком контур, спробувати на смак — активно і всебічно, комплексно вивчати об'єкт, пізнавати його риси, особливості і властивості.

Рецептори — перша частина периферичного відділу *аналізатора*, нервового апарату, який здійснює функцію аналізу і синтезу подразників,

що надходять із зовнішнього та внутрішнього середовища організму людини.

♦ *Зверніться до підручників з анатомії та фізіології дитини і відновіть свої уявлення про складну й суто індивідуальну систему сприймання дійсності, краси і мистецтва, в якій беруть участь різні аналізатори. Зробіть висновки щодо способів збагачення уявлень дитини про світ, мистецтво.*

Згадайте роботи І. Павлова, який саме і ввів поняття «аналізатор», чим допоміг не лише зрозуміти зміст понять «перцептивна культура», «естетична культура», а й визначити чинники та психолого-педагогічні умови розвитку образотворчості в період дошкільця. За І. Павловим, окрім рецепторів, до структури аналізатора належать *провідні шляхи* прямі (аферентні) та зворотні (еферентні), які забезпечують зв'язок з корою головного мозку — регулятором активності рецепторів. Третьою складовою аналізатора є *проекційні зони*.

Залежно від виду чуттєвості розрізняють зоровий, слуховий, нюховий, смаковий, тактильний, руховий аналізатори тощо. Майбутньому педагогу цікаво буде дізнатися, що поняття «чуттєвість», «чуттєвий» походять від грец. *aisthetikos* — той, що відчуває. Естетом називають людину, яка цінує витончене, є прихильником мистецтва, сприймає та пізнає світ за законами краси і гармонії. Естетика — наука, що вивчає сфери естетичного як специфічного ціннісного ставлення людини до світу та визначення себе в ньому. За філософом О. Баумгартеном, естетика — наука про чуттєве знання; за І. Кантом — наука про правила чуттєвості; за Г.-В.-Ф. Гегелем — філософія мистецтва.

Участь комплексу аналізаторів у пізнаванні дитиною світу, краси, мистецтва забезпечує роботу сприймання як цілісного відображення предмета, ситуації, події, об'єкта, явища. Разом із процесами *відчуття* сприймання забезпечує безпосередньо-чуттєве орієнтування у світі — **сенсорне** (від лат. *sensus* — сприймання, почуття, відчуття). Його головними характеристиками виступають *чуттєвість, чутливість*.

♦ *Спробуйте визначити специфіку цих понять, порівняйте їх, поміркуйте над ними, здійсніть самоаналіз.*

Як етап пізнавання світу, сприймання завжди пов'язане з *мисленням, пам'яттю, спрямовується мотивацією* і має певне емоційне забарвлення (фр. *emotion* — хвилювання, від лат. *emoveo* — хвилюю, зворушую, приголомшую).

Педагогічні технології сенсомоторного розвитку дітей в образотворчій діяльності

Сприймання дитиною дійсності, краси, мистецтва та себе в цьому інтегрованому просторі завжди супроводжується емоціями, почуттями, переживаннями, певними зовнішніми та внутрішніми мотивами. Ці мотиви визначає для себе сама дитина або педагог. У нього дуже відповідальна місія — навчити дитину «дивитися — і бачити», «слухати — і чути», «діяти — і творити». Що саме різнить ці процеси? Певний емоційний фон, чуттєве забарвлення, переживання, «проживання» краси, успіху, радості від спілкування з красою, відкриття краси для себе, власної свободи в образотворчості. Педагогу важливо подбати про емоційність сприймання дитиною

предметів, об'єктів, явищ дійсності, природи, мистецтва, себе самої як автора художнього продукту, зображувальних матеріалів. Доцільними будуть образне поетичне слово, музика, театралізація, «оживлення» предметів, об'єктів, матеріалів та ідентифікування себе з ними, зразок креативної поведінки педагога, випереджальна позитивна оцінка — те, що допоможе дитині увійти у стан натхнення, осяяння, відкриття, бажання діяти творчо і самостійно. Саме на цій високій хвилі і розгортається процес образотворчості, співучасником якої є педагог.

Виришальну роль у перевірці та корекції *перцептивного образу* (від лат. *percipere* — сприймання) відіграє залученість сприймання у процеси практичної діяльності (спілкування — обговорення; образотворчість — малювання, ліплення, архітектурне проектування та макетування, декоративно-дизайнерська та інша діяльність). На цьому етапі домінують значення набувають еферентні (центробіжні), зокрема рухові, процеси, які підлаштовують роботу перцептивної системи під характеристики предмета, об'єкта, явища.

♦ *Докладніше про цей процес можна дізнатися із робіт О. Запорожця, О. Леонтьєва. Наприклад: Запорожець О. В. Вибрані психологічні праці: В 2 т. — Т. 1. — С. 91—100, 100—154; Леонтьев О. М. Вибрані психологічні твори: В 2 т. — Т. 2. — С. 6—31, 43—50; 94—232.*

Прикладами є рухи руки, яка обмацує предмет, рух очей, які простежують видимий контур, напруження м'язів гортані, які відтворюють почутий звук, тощо. Педагог стимулює цю діяльність дітей власним прикладом або пропонує їм поекспериментувати самостійно.

Процеси сприймання предмета, об'єкта, явища перебувають під контролем мети, що поставила сама дитина або педагог. У такому вигляді, тобто спрямовані та змотивовані процеси сприймання набувають характеру *перцептивних дій*. Вони забезпечують свідоме виокремлення того чи того аспекту чуттєво заданої ситуації, а також перетворення сенсорної інформації, яке веде до побудови образу, адекватного предметному світові і завданням діяльності. Завдяки перцептивним діям відбуваються постійне порівнювання сприймання з оригіналом, перевірка та корекція образу. Подальший розвиток перцептивних дій супроводжується значним скороченням моторних компонентів і набуває форм одномоментного акту «бачення». Ці зміни зумовлені формуванням у дитини розгалужених систем *сенсорних еталонів* та оперативних одиниць сприймання, які дають змогу перетворити сприймання з процесу «побудови образу» на більш елементарний процес «впізнання». Засвоюючи сенсорні еталони (колір, форма, звук, запах, смак тощо), дитина починає користуватися ними як чуттєвими мірками. Завдяки цьому зростає як точність, так і довільність сенсорно-перцептивних процесів.

Окремі перцептивні дії у структурі сенсорно-перцептивного процесу (або їхній комплекс) дають змогу виділити інформативний зміст, за яким дитина може зв'язати об'єкти, що сприймаються, з тими, які зберігаються в пам'яті (досвід), впізнавати їх і зараховувати до певної категорії (класу). Загальне, дифузне уявлення про предмет змінюється більш визначеним і детальним.

Педагогу важливо розуміти, що впізнання на підґрунті *узагальнених, соціально зафіксованих систем* ознак предмета, об'єкта, явища, ситуації

здійснюється дитиною швидше, ніж на підґрунті перцептивного *научення*. **Взаємодія сприймання і пам'яті** забезпечує категоризацію предметів, подій, явищ, ситуацій. **Взаємодія сприймання і мислення** надає можливість трансформації (перетворення) образу з метою доведення його до вигляду, зручного для обрання рішення. Ефект від сприймання в цих взаємодіях буде різний.

✦ *Спробуйте змодельувати продукт образотворчості дитини як наслідок дії кожного з цих двох варіантів організації процесу сприймання. Підготуйтеся до дискусії з цього питання.*

Сприймання не є пасивним копіюванням миттєвого впливу, це живий, творчий процес пізнання дійсності, природи, мистецтва та спосіб самовизначення. Емпіричне, тобто чуттєве, пізнання світу — головна особливість та здатність дитини цього віку. Вона має бути реалізована через актуалізацію в педагогічних технологіях супроводження образотворчої діяльності в період дошкільця. Дитина чекає від дорослого не пояснень, а демонстрації ним ознак та властивостей предмета.

В образотворчій діяльності діти залучаються до джерел народної культури, мистецтва художників, поетів, композиторів, навчаються бачити світ природи в колористичному багатстві і переносити свої враження у живописні картини, зліпки, створювати фігури в техніці паперової пластики; опановують прийоми фітодизайну і клаптикової аплікації тощо. В ній реалізується програма сенсомоторного розвитку особистості за певними етапами. Вчені вважають, що для образотворчості дітей 3—4 років особливого значення набуває сенсомоторний розвиток на рівні *сенсорного і моторного стимулювання*. Ще незрілі аналізаторні системи потребують моторного забезпечення і, навпаки, для забезпечення цілеспрямованого руху потрібна сенсорна підтримка.

Для образотворчості дітей 4—5 років важливо стає *сенсомоторна інтеграція* (координатія), більш тонке відпрацювання диференційованих рухів під контролем системи сприймання.

У 5—6 років провідним стає *психосенсомоторний розвиток*, збагачення функціонального сприймання психосоціальним досвідом та емоціями.

Однією з особливостей раннього розвитку дитини є сприймання розміру і просторового об'єму предметів. У перші роки життя дитина може і мусить не лише розрізняти розмір та об'єм предмета (малий, великий, короткий та ін.), а й визначати його фактуру (м'якість, жорсткість, щільність тощо). Дотикові обстеження предметів сприяють розвитку тактильної чутливості. За допомогою цих рухів удосконалюється здатність дитини визначати вагу предмета та його структуру. З удосконаленням бімануального (обома руками) дослідження дитина може вивчати форму, об'єм предмета — так розвивається об'ємне сприймання.

Розвиток сенсорної системи тісно пов'язаний з розвитком моторної системи. Щоб взяти предмет однією рукою, дитина мусить бути «моторно готовою» до цього. Здатність до просторового бінокулярного зору (скоординованої роботи обох очей) також заснована на моториці. Для того щоб ефективно визначити форму, об'єм та розмір предмета, у дитини повинні бути добре розвинуті й скоординовані рухи м'язів обох рук, м'язів очей та м'язів ший. Отже, три групи м'язів забезпечують функцію сприймання. Збагачення сенсорної та рухової активності збільшує кількість міжсинапс-

тичних зв'язків у корі головного мозку, що відіграє велику роль у поліпшенні функцій дослідження предмета, об'єкта, явища і зумовлює успішність в образотворчій діяльності.

Програму сенсомоторного розвитку педагог реалізує під час спостережень у природі і дійсності, під час розглядання творів образотворчого мистецтва, у процесі експериментування дитини із зображувальними матеріалами (глина, тісто, пластилін, папір, тканина, фарби, природний матеріал та ін.), під час вивчення правил користування обладнанням для образотворчості (стека — гостра; пензлик — м'який; шітка для клею — жорстка; глина, тісто — пластичні, гнучкі; тканина — м'яка, барвіста; папір — гладенький і таке інше).

Педагогу важливо враховувати, що пізнання дитиною світу, його об'єктів і явищ з геометричними, кінетичними, динамічними та естетичними властивостями, законів простору і часу відбувається через:

- велику моторику (рухи тіла);
- дрібну моторику (рухи руки);
- осмислення відчуттів та сприймань (створення моделі).

Цілісність створеного образу характеризує рівень сприймання інформації.

Сприймання виступає процесом безпосереднього контакту із середовищем, процесом переживання вражень про предмети, об'єкти, явища в межах соціоемоційного розвитку дитини-спостерігача. Це психосоматичний акт, який розгортається за етапами:

- аферентний синтез; аналіз властивостей об'єкта і предметного середовища, зони відображення;
- міжсенсорна взаємодія: порівняння зорового, звукового, нюхового, смакового та інших сигналів, взаємодія аналізаторів, тренування асоціативних процесів у півкулях головного мозку;
- побудова моделі;
- здійснення руху рукою;
- формування зворотного зв'язку (порівняння).

Розуміння взаємозв'язку між психічним і моторним розвитком дитини має безпосередній стосунок до реалізації цілей та використання методів особистісно-розвивальної педагогічної роботи з дітьми в *образотворчій діяльності*, яка інтегрує сприймання дійсності як джерела задумів, сприймання творів мистецтва — джерела творчого наслідування, сприймання матеріалів — джерела пошуків способів реалізації задумів, сприймання та усвідомлення себе як образотворця. Сенсомоторний розвиток утворює підґрунтя для інтелектуально-художнього розвитку дитини, розуміння нею виражальних можливостей *кольору, форми, величини*, сприймання творів образотворчого мистецтва і збільшує можливості у власній образотворчості.

Розвинуті сенсомоторні здібності дають дитині змогу з особливою глибиною, чіткістю і точністю вловлювати й передавати засобами малюнка, ліплення тощо найтонші нюанси форми, кольору, звучання, руху, аромату й інших зовнішніх властивостей об'єктів, предметів і явищ.

З раннього віку діти стикаються з розмаїттям форм, кольорів та інших властивостей предметів, об'єктів, зокрема іграшок і предметів домашньо-

го вжитку. Ознайомлюються вони і з творами мистецтва — живописом, скульптурою, архітектурою, декоративним мистецтвом, графікою, поезією, музикою тощо. Педагог розробляє спеціальні програми і технології розвитку сенсорних здібностей дитини в процесі ознайомлення з природою, предметним світом, мистецтвом і світом людей.

Наприклад, у процесі ознайомлення з предметним світом педагог дбає про розвиток образотворчості і навчає дітей зосереджувати увагу на об'єкті, обстежувати його **форму** за допомогою зору і руху руки, порівнювати її з еталонами форми (коло, квадрат, трикутник та ін.), встановлювати асоціації «На що схоже?» за допомогою уяви і фантазії, відтворювати в різних видах художньої практики. Предметний світ різноманітний, усвідомлення його дитиною для збагачення образотворчості буде успішним у художній діяльності, яка розгортається за допомогою наочно-інформаційних предметів, що полегшують художнє сприймання і предметів, з яких складається обладнання продуктивних видів діяльності.

Світ предметів перебуває у просторі специфічної діяльності дорослого світу і тому властивості предметів мають безпосередній стосунок до дитячої творчості як зв'язок «дитина — предметний світ». Саме властивості предметів та об'єктів визначають характер і зміст педагогічної технології. Педагог пробуджує мислення і фантазію дитини під час розглядання, обстеження й обговорення предмета, навчає бачити предметний світ в усіх його зв'язках і співвідношеннях, замінювати предмети для задоволення своїх потреб.

Мистецтво натюрморту є ефективним засобом сенсомоторного розвитку в ранньому й дошкільному дитинстві, способи ознайомлення з еталонами форми та похідними від них формами предметного світу. Гра з предметами (наприклад муляжами овочів та фруктів), порівняння їх за формою, складання композицій, ігри-ідентифікації («Уяви себе червонобоким яблуком») збагачують художньо-інтелектуальний аспект ознайомлення дітей з формами предметного світу.

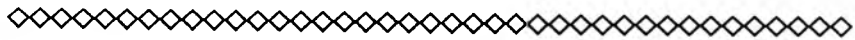
Педагог враховує, що передавання **форми** предмета й уміння надати зображенню *певної форми* становлять основу образотворчості. Водночас ці два аспекти є головною педагогічною проблемою супроводження образотворчої діяльності в період дошкільця. Тому педагогічна технологія кожного виду художньої практики обов'язково передбачає систему вправ на розвиток певних м'язів і рухів руки — таких, що дають можливість дитині створити форму в зображенні. У живопису головним засобом є кольорова пляма, у графіці — формоутворювальна лінія. Формоутворення в ліпленні відбувається через створення форм (циліндр, куля) та видозміну їх для реалізації задуму. Одним з видів формотворення в техніці аплікації є силуетне витинання.

У кожному віці сенсорний і моторний розвиток має свої завдання.

Пригадайте їх, переглянувши освітню програму для дошкільця.

Сприйняття форми, величини і кольору набувають особливого значення для формування зорових уявлень про предмети і явища дійсності. У педагогічній технології головними етапами розвитку сприймання форми є:

- формування сенсорних еталонів (геометричні фігури);
- навчання обстеження предметів й уміння розрізнати їхню форму;

-
- розвиток аналітичного сприймання, вміння розчленовувати форму предметів;
 - розвиток цілісного сприймання предмета.

Сенсорними еталонами у сфері сприйняття **кольору** є хроматичні кольори спектра (червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий) та ахроматичні (білий, сірий, чорний). Враховуючи, що колір відіграє значну роль у житті людини як психоемоційний чинник її життєдіяльності, педагог прагне реалізувати всі його функції в педагогічних технологіях образотворчості і навчає дитину адекватного сприймання кольору. Наприклад, він може розробити програму «Цей дивовижний кольоровий світ». На шляху соціалізації в період дошкільця стає важливим позитивне світосприймання і світоналаштування дитини. Це зумовлено розвитком естетичного ставлення до кольору. Педагог навчає дітей дивитися, бачити і сприймати світ очима художників, діяти, як художники в процесі спілкування з кольором, користування ним у власній образотворчості. Колір стає важливою характеристикою світу та себе в ньому. Складовими блоками програми, наприклад, можна визначити такі «Кольори природи» (кольори стихій — повітря, земля, вода, вогонь; кольори пір року — зима, весна, літо, осінь; кольори доби — ранок, день, вечір, ніч; квіти України; кольори рослинного і тваринного світу). Блок «Кольори в мистецтві» — ознайомлення з основами кольорознавства («Кольорова палітра», «Такий вигадливий колір», «Як фарби у гості ходили», «Колір та предмет». Блок «Різнокольорові люди» («Колір та емоції», «Кольорові вчинки», «Кольоровий настрій», «Люди Землі» і таке інше). Блок «Я та колір» («Мій улюблений колір», «Теплі і холодні кольори», «Якого кольору Я» і таке інше).

Педагог моделює технологію за принципом: «від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього — до практики», він пропонує подивитися навколо, визначити «Де живе колір», розглянути фарби на палітрі, поекспериментувати з кольорами й отримати відтінки або нові кольори; осмислити колір як засіб виразності у різних видах художньої практики. У підсумку діти мають усвідомити, що колір допомагає краще пізнати і зрозуміти світ природи, предметів і явищ, мистецтва, людей та себе самого. «Художник може допомогти тобі навчитися володіти кольором. Існує твій улюблений колір, колір твого настрою. Колір твій друг і помічник в образотворчості» — зразки вербальних моделей, якими може скористатися вихователь.

Педагогу важливо пам'ятати, що ознайомлення з кольором розгортається на сенсомоторному підґрунті, тому прийоми «оживлення» кольору, «підключення» різних аналізаторів на рівні уяви і фантазії, асоціативного мислення забезпечують необхідний ігровий фон і надають активного діалогового характеру процесу навчання. Відповідно до класичної схеми цей процес відбувається за етапами: сенсорний еталон кольору — обстеження кольору, розрізнявати — аналітичне сприйняття — синтез.

Особливістю оволодіння еталонами **величини** є те, що величина не має «абсолютного» значення, тому її визначають за допомогою умовних мір. Предмет може розглядатися як «великий» порівняно з іншим предметом, який у тому разі є «маленьким». Отже, як еталони величини виступають

уявлення про співвідношення між предметами за величиною. І ці уявлення можуть позначатися словами, що вказують на місце предмета серед інших («великий», «маленький», «найменший»).

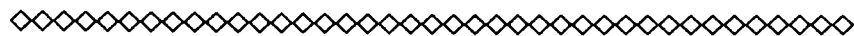
В образотворчості поняття «величина» набуває значення для виразності зображення і композиційного рішення. Діти здатні зрозуміти, що віддалені предмети в малюнку потрібно зображати зменшеними, а зображення переднього плану — збільшеними. Так складаються уявлення щодо передавання простору, глибини, перспективи в малюнку.

Вправами на зображення величини і досягнення виразності можна вважати, наприклад, ілюстрування літературних творів «Дядя Стьопа», «Хлопчик-мізинчик», «Три ведмеді», «Муха — цокотуха», «Дюймовочка». У ліпленні — пропозиція зліпити великі і маленькі овочі — фрукти. Тобто такі теми, в яких поняття «величина» є формою виразності.

Сенсомоторний розвиток (як чинник та передумова образотворчості дошкільнят) педагог може здійснити також у спілкуванні з дітьми на матеріалі *творів образотворчого мистецтва*. Жваве емоційне сприймання у сукупності з переживаннями формує базу у вигляді сенсорної пам'яті. Педагог пам'ятає, що сприймання твору мистецтва є унікальним для кожної дитини, оскільки зумовлене її життєвим досвідом, емоційним станом на час сприймання, станом здоров'я і таке інше.

Момент сприймання твору — це зустріч усього досвіду дитини із символом, надісланим автором твору. Уміння розшифрувати цей символ, зрозуміти ідею, задум автора, відчути красу зображення зумовлене підготовленістю сприймання, яке ґрунтується на сенсомоторній натренованості очей, рук, тіла. Тому педагог прагне активізувати роботу всіх аналізаторів під час сприймання. Це стає можливим в ігровому характері сприймання, «оживленні» твору або його елементів («скульптура оживає», «про що розповідає звітка?»), використання прийому «входження в картину»; вправах на розвиток уяви і фантазії та асоціативного мислення («Уяви собі легкий вітерець... він приніс аромат...який він? звідки?»). Педагог пропонує дитині провести пальчиком по контуру, відчути поверхню («Яка вона? Що ти відчуваєш? Що це тобі нагадує?»), придивитися пильніше («Про що розповідає рука? Очі, уста... Одяг?»). Така робота передбачає зустріч з мистецтвом на якіснішому рівні.

Педагог залучає безпосередній емоційний досвід дитини до сприймання (схоже — не схоже, чи буває так у житті, у твоєму житті?) або власний досвід («Мені доводилося бувати в такому красивому місті. Я відчувала...»). Якщо дитина бачить цю схожість, вона співвідносить власний досвід з мистецтвом, яке сприймає. Знайдення у творі відлуння схожого у своєму емоційному житті спонукає дитину до висловлення розуміння і співчуття. Почуття радості, здивування, розпачу, смутку та ін., передані, наприклад, у картинах через вираз обличчя, жест, колір, відчуваються дітьми і висловлюються. Педагог навчає дитину бути не тільки захопленим глядачем, а й маленьким художником, здатним зрозуміти, як цього досягти (засоби виразності) і перенести у власну роботу (малюнок, зліпок, споруду тощо). Мистецтво починає реалізовувати свою дивовижну здатність усебічно впливати на дитину — її розум, серце, почуття, думки, образотворчість.

Педагог, який дбає про сенсомоторний розвиток дитини з раннього віку, допомагає їй відкрити для себе нові почуття, їхні емоційні відтінки; вперше пережити радість пізнання, тривогу за іншого, гордість за свій успіх; підвищити самооцінку, повірити в себе; бажання поділитися своїми думками і враженнями з іншими.

2.2. Поняття про художньо-творчі здібності і їхній розвиток у дітей

Здібності і задатки. Анатоомо-фізіологічні особливості розвитку здібностей. Структура образотворчих здібностей

У психології здібностями називають індивідуальні особливості особистості, які забезпечують людині успішне виконання будь-якої діяльності.

У вітчизняній психології найбільший внесок у дослідження проблеми здібностей зробив Б. Теплов. Він виділив три основні ознаки поняття «здібність»:

- індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;
- не будь-які особливості взагалі, а лише ті, що мають стосунок до успішності виконання певної діяльності;
- здібність не зводиться лише до знань, навичок та вмінь.

Як зазначає Г. Костюк, здібності людини — це вияв єдиної, цілісної її сукупності. Звідси тісний їхній зв'язок з іншими характеристиками людини, а саме її знаннями, вміннями, потребами й інтересами, працьовитістю та іншими моральними рисами.

Незважаючи на те, що здібності не зводяться до знань, умінь та навичок, це ще не означає, що вони ніяк не пов'язані зі знаннями та вміннями. Наявність знань, умінь і навичок є необхідною умовою майстерності, в якій виявляються і здібності людини.

Від здібностей залежить легкість та швидкість набуття знань, умінь і навичок. Набуття ж цих знань та вмінь своєю чергою сприяє подальшому розвитку здібностей, тоді як відсутність відповідних навичок і знань гальмує розвиток здібностей. Те саме слід сказати і про важливе значення потреби працювати, відповідального, зацікавленого, любовного ставлення до справи, наполегливості, терплячості та інших вольових рис людини для успіху її праці, оволодіння майстерністю. Отже, здібності людської особистості не можна розглядати як щось, що існує незалежно від інших її характеристик.

Разом з тим здібності й не зводяться до інших характеристик особистості. При однакових, наприклад, знаннях, вміннях і навичках здібності людей бувають неоднаковими. Можна менше знати і вміти в якійсь галузі, але бути здібним, швидко набути потрібних знань та вмінь і навіть випередити інших, що тривалий час працюють у цій галузі.

Відсутність здібностей ще не означає непридатності людини до виконання тієї чи тієї діяльності, оскільки існують психологічні механізми компенсації відсутніх здібностей. На думку Є. Ільїна, компенсація може здійснюватися через набуті знання чи вміння, або через формування інди-

відуально-типологічного стилю діяльності, або через іншу, більш розвинену здібність. Можливість широкої компенсації одних властивостей іншими веде до того, що відносна слабкість якоїсь здібності зовсім не виключає успішного виконання діяльності, яка тісно пов'язана з цією здібністю. Очевидно, що саме це забезпечує можливість успішної діяльності людини в найрізноманітніших галузях.

Здібність людини — продукт суспільного розвитку. Її формування передбачає засвоєння нових форм діяльності, вироблених людством в процесі суспільно-історичного розвитку.

Здібності — не вроджені риси, вони розвиваються під впливом зовнішніх умов, існують лише в процесі розвитку і не можуть розвиватися поза конкретною діяльністю. Здібності формуються в діяльності, яка складається з компонентів: знання, навички, вміння. Відсутність будь-якого з компонентів впливатиме на перебіг діяльності і відповідно на формування здібностей.

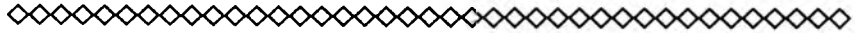
Велике значення для розвитку здібностей має систематичний вплив ззовні — виховання і навчання. Виховання впливає на розвиток здібностей на основі задатків, всієї структури особистості, типологічних особливостей вищої нервової діяльності і формування на цій основі характеру.

Здібності мають органічні, спадково закріплені передумови для їхнього розвитку у вигляді задатків, під якими розуміють анатоμο-фізіологічні особливості нервової системи, що становлять природну основу розвитку здібностей. Відмінності між людьми стосовно задатків полягають насамперед у природжених особливостях їхнього нервово-мозкового апарату — анатоμο-фізіологічних, функціональних його особливостях. Тому насамперед слід враховувати розвиток вищої нервової діяльності дітей, яка визначає всі психічні процеси, зокрема і здатність до творчості.

На думку І. Павлова, підгрунтя індивідуальних відмінностей становлять домінуючий тип вищої нервової діяльності та особливості співвідношення сигналних систем. З огляду на ці критерії, можна виокремити три типологічні групи людей: художній тип (домінування першої сигналної системи), мисленневий тип (домінування другої сигналної системи) та середній або змішаний тип (рівне представництво).

Виокремлені І. Павловим типологічні групи припускають наявність різних вроджених задатків у представників тієї чи тієї групи. Так для художнього типу характерне цілісне сприймання, а для «мислителя» — поділ на окремі частини; у сфері уяви та мислення в «художників» спостерігається домінування образного мислення та уяви, тоді як для «мислителя» характерніше абстрактне, теоретичне мислення, в емоційній сфері особи художнього типу вирізняються підвищеною збудливістю, а для представників мисленневого типу більш властиві помірковані, інтелектуальні реакції на події. Не випадково більшість художників (скульпторів, живописців, музикантів, акторів тощо) мають певною мірою виражені риси художнього типу. Слід зазначити, що належність людини до художнього типу не означає слабкості інтелектуальної діяльності, оскільки йдеться про відносне домінування образних компонентів психіки над мисленневими.

Характеризуючи розвиток здібностей до образотворчої діяльності, Н. Сакуліна відзначає, що він базується на анатоμο-фізіологічних особливос-

тях дитини. Для успішного розвитку здібності до зображення необхідно мати задатки в ділянці зорових і дотикових відчуттів і в ділянці рухової сфери — володіння дрібними і диференційованими рухами рук (кисті руки, пальців).

Значне зниження зору, дефекти відчуття кольору, безперечно, негативно відбиваються на здатності до зображення. Так, людина, у якої є порушення дії колбочкового апарату сітківки ока, має часткову колірну сліпоту. найчастіше не розпізнає червоних та зелених кольорів (дальтонізм). Ці люди сприймають кольори спектра у двох основних тонах — жовтому та голубому. Звісно, що така людина не може правильно сприймати забарвлення навколишніх предметів і передавати їх живописними засобами. Від розміщення зорового апарату залежить і гострота зору, тобто здатність розпізнати предмети на далекій відстані. Такий просторовий зір залежить від участі в акті зору мікрорухів ока. Людина з порушеннями зорового апарату не може досягти високого рівня розвитку зображувальних здібностей в галузі живопису: вона може лише набути деяких графічних умінь. Розвитку здібностей в галузі скульптури порушення зору менше заважає, проте все ж такі обмежує можливість повноцінної творчості.

Серйозні дефекти у розвитку рухів рук також не дають можливості розвинути цю здібність. Так, наприклад, для нормального формування здібностей до малювання велике значення поряд зі здібністю сприймання має моторний розвиток дитини і особливо розвиток рухів її рук, координації руки та ока.

Проблеми розвитку моторики (рухів) дитини давно цікавили дослідників, оскільки це необхідно для реалізації будь-якої діяльності. Як показують дослідження, рухи становлять основу формування уявлень про форму, величину, простір і т. д. О. Запорожець підкреслював, що ознайомлення з формою, величиною та іншими просторовими властивостями предметів виявляється неможливим без руху руки чи ока, що в певній послідовності обстежують різні ділянки предмета. У дослідженнях В. Зінченко та О. Рузьської виявилось, що правильність впізнавання фігури перебуває у тісній залежності від відповідності особливостям фігури рухів, які відтворює рука чи око дитини в процесі попереднього ознайомлення з нею.

Для розвитку моторики людини велике значення має дозрівання нервово-м'язового апарату і засвоєння історичного досвіду попередніх поколінь. Засвоєння рухів дитиною здійснюється під впливом вихователя. Особливо важливий цей вплив під час оволодіння діями з предметами і знаряддями. Стикаючись із предметами, інструментами, знаряддями, дитина самостійно, без навчального впливу дорослого, не може розкрити специфіки їх використання, не знаючи способів дії з ними, використовує предмети неадекватно: стукає олівцем по столу, бере його до рота, кидає тощо.

Особливо важливим для розвитку психіки дитини є оволодіння рухами рук. Розвиток рухів руки багато в чому залежить від оволодіння знаряддями та інструментами. Людська рука як робочий орган починає розвиватися рано і поступово вдосконалюється в процесі різноманітної діяльності. Вже до трьох років рухи руки дитини досягають значного розвитку. Проте рука ще не достатньо рухлива. Не завжди рухи цілеспрямовані, точні.

Особливо це стосується таких діяльностей, де використовуються знаряддя, інструменти, що потребують спеціальних, тонко координувальних рухів рук. Вони розвиваються у процесі діяльності через систематичне навчання і постійні вправи дитини.

Перехід до складніших форм діяльності висуває нові вимоги до моторики дитини, змушує її оволодівати новими руховими навичками і вміннями. Кожна діяльність потребує особливого роду рухів. У зображувальній діяльності розвиваються рухи руки, пов'язані з процесом зображення. Рука дитини повинна діяти залежно від особливостей олівця, пензля, якими вона оволодіває, на основі пізнання їхньої специфіки під керівництвом вихователя.

Особливості зображувальної діяльності в тому, що для її здійснення важливий не просто розвиток руки, а спільний розвиток руки й ока. Зоровий контроль за рухом руки необхідний на всіх етапах створення зображення. Око оцінює отримане зображення і спрямовує його. На цій особливості образотворчої діяльності наголошували і художники, і психологи — дослідники дитячого малюнка. Ще Мікеланджело говорив: «Циркуль в очах, не в руці, бо руки працюють, а око оцінює».

Визначаючи здібності до малювання, такі дослідники, як В. Кириєнко, О. Ковальов, Н. Сакуліна підкреслюють необхідність розвитку ока і руки, координації їхньої дії. Маленькі діти ще не вміють управляти рухами своїх рук, тому вони не можуть скачати глину, здавити її долоньками з необхідною силою, щоб отримати плоску форму, не можуть самостійно правильно взяти олівець, підпорядкувати рухи руки з олівцем створенню зображення того чи того предмета. Дітей слід навчати і самого здійснення рухів, і його характеристик: сили, тривалості, напрямку тощо.

Техніка малювання передбачає і рухи, і сприймання їх, тобто рухи під контролем зору і рухових відчуттів. Зображувальний рух руки під час малювання, ліплення, аплікації пов'язаний з м'язово-руховими відчуттями, сприйманням самого руху: дитина бачить як рухається рука, і відчуває цей рух. Під час сприймання руху в дитини виробляється уявлення про нього, і на цій основі будується виконавська дія. На різних етапах оволодіння технічними навичками і вміннями у малюванні зоровий контроль за рухом і рухові відчуття співвідносять по-різному. Поступово, в міру формування рухів роль зорового контролю дещо знижується: рука «набуває уявлення» про рух, відчуття ніби входять у руку, і той, хто малює, може відтворити рух не дивлячись. Проте зоровий контроль не може бути досягнутий повністю, оскільки тоді неможливе будь-яке чітке роздільне зображення. Зоровий контроль за процесом зображення здійснюється на основі уявлення про предмет, який є в дитини. Спрямовуючи поглядом дії рук під час створення малюнка, дитина постійно порівнює його з уявленням того, що повинно вийти, і виправляє зображення відповідно до утвореного уявлення. Тому важливо, щоб у дитини було чітке уявлення про предмет. Регуляція зображувального руху через рухові відчуття можлива в тому разі, якщо сформовано уявлення про рух. Це відчувається на основі досвіду рухів. Дитина починає набувати його вже в процесі обстеження, коли включається рух руки по контуру предмета і дитина відчуває, як рухається її рука: в якому напрямку, який рух за розмахом, за тривалістю і таке інше.

Орієнтовно-дослідницька діяльність під час попереднього детального обстеження предмета приводить до виникнення цілісного образу, того, що і як повинно бути намальовано. Погляд може контролювати дії, виконані рукою, тільки на основі сформованого уявлення про те, що внаслідок руху повинно вийти. Під час малювання воно слугує критерієм сенсорної оцінки створюваного зображення. Процеси сприймання, уявлення (зорові і рухові), рухи рук взаємопов'язані між собою і повинні розвиватися в єдності. Порушується єдність цього процесу, зокрема, через недостатній розвиток рухів рук дитини. У неї може бути сформоване чітке уявлення про предмет і про той рух, з допомогою якого можна зобразити цей предмет, але якщо рука з інструментом не володіє цим рухом, то дитина не зможе його відтворити, а відповідно і зобразити предмет.

Отже, необхідна єдність зорової і моторної координації для здійснення процесу зображення і вироблення технічних навичок. Внаслідок багаторазових повторень рухів і сприймання отриманого зображення під керівництвом педагога у дітей формуються узагальнені уявлення про рухи, які полягають в тому, що зображення предметів однакової форми потребує одних і тих самих рухів. Узагальнені уявлення пов'язані з узагальненими вміннями. Це дуже важливий момент у навчанні рухів: без наявності такого узагальнювального уявлення дитина не зможе перейти до самостійного зображення предметів і явищ навколишньої дійсності.

Між задатками та здібностями дуже велика відстань — між ними весь шлях розвитку особистості. Задатки — лише передумова розвитку здібностей. Розвиваючись на ґрунті задатків, здібності все ж є функцією не самих задатків, а розвитку, до якого задатки належать як передумова. Включаючись у розвиток індивіда, вони самі розвиваються, тобто перетворюються і змінюються (за Р. Павелковим). Самі по собі задатки ще не є здібностями. І в тому, що це так, нас переконують чимало випадків загибелі таланту, сумна історія вундеркіндів (чудо-дітей). Вундеркіндами, як правило, називають дітей, які з дуже раннього віку виявляють великі успіхи в будь-якій діяльності. Так, здібності до образотворчого мистецтва виявились у Рафаеля у 8 років, у Мікеланджело — в 13, у І. Репіна та В. Серова — в 4, у Ван Дейка — в 10 років. Природне обдаровання цих вундеркіндів забезпечило їм швидкий творчий процес. Проте доля чудо-дітей не завжди складається вдало. Причинами, які затримують розвиток вундеркіндів, є передусім недоліки виховання і навчання таких дітей. Впевненість у тому, що задатки — це вже і є здібності, — основна педагогічна помилка стосовно вундеркіндів.

Розвиток здібностей, обдаровань залежить значною мірою від активної творчої діяльності самих людей. Талант, геній — насамперед величезне працелюбство, наполегливість і сильна воля. Яскравим прикладом великого працелюбства може слугувати і творчість великого російського художника І. Репіна. Не всі, напевно, знають, що чудові полотна І. Репіна є наслідком його величезної праці. Художник працював щоденно з ранку до сутінок. К. Чуковський розповідав, що І. Репін одразу після сніданку поспішав до своєї майстерні і майже замучував себе працею, нерідко доходив до відчаю. На старість у І. Репіна стала всихати права рука. Він навчився працювати лівою. А коли від старечої слабкості вже не міг тримати

в руках палітру, він повісив її «важким каменем» на шию за допомогою спеціальних поясів і працював з цим «каменем» з ранку до ночі.

Відомо, що в молодості І. Рєпін малював з таким захопленням і так багато, що іноді непритомнів, а приходючи до пам'яті, знову брався за роботу. І його неймовірна працездатність окупилася — ним були створені чудові полотна, які ввійшли до скарбниці світового мистецтва.

Про те, які великі можливості має людина, найкраще свідчать факти компенсації втрачених здібностей, повернення до активної діяльності людей з різними вадами та порушеннями здоров'я.

Здібності до будь-якої діяльності є в кожній людині, але залежно від вроджених задатків рівень їхнього розвитку у всіх різний. Найвищого розвитку можуть досягти люди обдаровані, талановиті, які мають сприятливе поєднання різних задатків.

У психології розрізняють поняття загальні і спеціальні здібності. Загальними називають такі здібності, які тією чи тією мірою виявляються у всіх видах діяльності людини. До загальних здібностей можуть належати такі, що виявляються у спілкуванні, взаємодії з людьми. Ці здібності соціально зумовлені. Вони формуються в людини в процесі її життя у суспільстві. Без цієї групи здібностей людині дуже важко жити серед інших людей.

Спеціальні здібності — це здібності, які виявляються лише в окремих видах людської діяльності (художні, математичні, спортивні, літературні тощо).

Існує безліч класифікацій здібностей за різними ознаками. Наприклад, можна говорити про здібності, пов'язані з різними функціями людини — групові та предметно-практичні, організаційні, комунікативні, пов'язані з особливостями сприймання, уваги, пам'яті, уяви, розуму. Здібності характеризуються за ступенем виявлення творчості дитини в різних видах діяльності — музичній, мовленнєвій, образотворчій, технічній тощо.

Здібність до образотворчої діяльності належить до спеціальних здібностей. Кожна спеціальна здібність має свою структуру, яка зумовлюється специфікою діяльності і залежить від загальних властивостей психіки. Властивості психіки поділяються на провідні, опорні і ті, які становлять тло цієї здібності.

А. Петровський і Р. Павелків вважають, що в структурі здібностей можна виділити дві групи компонентів. Одні займають провідне становище, а інші — другорядне. Так, у структурі здібностей до образотворчої діяльності провідними виступають висока природна чутливість зорового аналізатора — почуття пропорції, форми, світла, кольору, ритму, а також сенсорні характеристики руки художника, високорозвинена образна пам'ять тощо. До другорядних належать властивості художньої уяви, емоційного настрою, ставлення до зображуваного тощо. Провідні і другорядні компоненти здібностей утворюють єдність, що забезпечує успішність діяльності.

Провідною властивістю здібності до зображувальної діяльності є уява, без якої неможливе втілення задуму. Опорними властивостями є висока природна зорова чутливість, яка забезпечує повноту сприймання; особливе вміння руки, яке допомагає швидше і краще оволодіти навичкою. Властивістю, яка забезпечує образотворчу діяльність і ніби становить її тло, є певний емоційний настрій.

Ці особливості структури образотворчих здібностей слід враховувати, вибудовуючи систему навчання.

Здібність до образотворчої діяльності може бути розвинена у кожній людини. Але в людини, яка має хороші вроджені задатки до цієї діяльності, здібності розвиваються до такої міри, що вона може творчо працювати в галузі образотворчого мистецтва, тоді як люди з менш сприятливими задатками зможуть розвивати здібність лише до рівня грамотного, графічно правильного зображення предметів.

Отже, для розвитку образотворчих здібностей велике значення мають задатки, тобто ті анатомо-фізіологічні особливості, які забезпечують успішний розвиток здібностей, навчання, велике працелюбство, наполегливість і сила волі.

Психолого-педагогічні дослідження проблеми розвитку образотворчих здібностей

Проблема здібностей до образотворчої діяльності розкрита в дослідженнях видатних психологів і педагогів (Б. Теплов, Є. Ігнат'єв, В. Кириєнко, М. Волоков, Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, Т. Казакова, Н. Халезова, В. Котляр, Г. Підкурманна та ін.).

Загальні проблеми художнього виховання і розвитку здібностей вивчалися Б. Тепловим, який дав у своїх роботах ще в 40-ві роки ХХ ст. найповніше і найправильніше визначення здібностей і способів їхнього розвитку.

Найфундаментальніше вивчення здібностей до образотворчої діяльності представлено в дослідженні В. Кириєнко (*Психологія способностей к изобразительной деятельности*. — М., 1959), в якому подано історію питання вивчення здібностей і детальний аналіз робіт зарубіжних авторів відносно здібностей до образотворчої діяльності. У своєму дослідженні В. Кириєнко виходив із поділу людей на мислителів і художників за типом вищої нервової діяльності, що було запропоновано І. Павловим. Ставиться завдання визначення здібностей, наявність яких допоможе диференціації художнього типу від нехудожнього. В. Кириєнко виокремлює здібності: цілісного сприймання; оцінки відхилення ліній від вертикалі і горизонталі; оцінки пропорцій; оцінки світлових відчуттів; оцінки перспективних відносин; знаходження однакових хроматичних кольорів (тонів); зорової пам'яті. Всі оцінки, що стосуються здібностей, В. Кириєнко розглядає як сенсорні за своєю основою та естетичні за своїм характером процеси і називає їх «почуттями». Отже, здібність цілісного сприймання (названа В. Кириєнком передусім) є визначальною для всіх названих сенсорно-естетичних оцінок. До здібності зорової пам'яті належить проблема утворення уявлень і їхньої ролі в образотворчій діяльності. Не розглядаючи процесу формування художнього образу, В. Кириєнко не торкається і питання про уяву. Незважаючи на те, що дослідження, задумане з метою визначення здібностей, які характеризують художній тип, зовсім не торкається процесу власне художньої творчості.

Є. Ігнат'єв (*Психологія изобретательской деятельности детей*. — М., 1959) основну увагу приділяє організації процесу сприймання і формування уявлень. Уяву в образотворчій діяльності він співвідносить з фор-

муванням образу у сприйманні. Здібність до такого сприймання Є. Ігнат'єв вважає необхідним розвивати у дітей дошкільного віку. Малювання він розглядає як зображувальну, але не як художньо-образотворчу діяльність. У роботах В. Кириєнко та Є. Ігнат'єва розглядаються способи розвитку образотворчих здібностей на різних вікових етапах.

У монографії М. Волкова (*Восприятия предмета и рисунка.* — М., 1950) підкреслюється значення здібності сприймати натуру і створювальний малюнок. Вирішується проблема специфічності сприймання, необхідного для малювання. У ньому поєднуються моменти й аналізу, і цілісного охоплення предмета. М. Волков зупиняється і на питанні залежності уявлень від рівня розвитку сприймання. Особливо цікаві думки М. Волкова про складність процесу перетворення уявлення реального предмета в образ малюнка. Оскільки дитина дошкільного віку не може оволодіти вмінням передати на площині глибину простору і тривимірності предметів, то це перетворення має особливий характер. Здібність сприйняття предмета набуває для дитини дошкільного віку дещо іншого значення, ніж для дорослого художника. Разом з тим проблема сприймання виявляється надзвичайно важливою і для розуміння дитячого малювання.

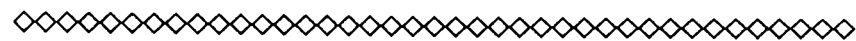
О. Ковальов (*К вопросу о структуре способностей к изобретательной деятельности // Проблемы способностей: Сб. / Под ред. В. М. Мясищева.* — М., 1962) виокремлює питання про структуру здібностей до образотворчої діяльності. Під здібністю до діяльності він розуміє весь комплекс або (за його визначенням) ансамбль здібностей чи властивостей однієї складної здібності. З цього комплексу він виокремлює спочатку провідні властивості, потім властивості, які мають опорну функцію, і, насамкінець, властивості, які становлять тло цієї здібності. Провідною властивістю, на його думку, є художня уява. Опорну функцію стосовно цієї діяльності виконує зорова чутливість, яка забезпечує легкість і повноту сприймання просторових і колоритних відношень. Другим опорним моментом виступає спеціальне вміння руки. Емоційна чутливість, яка становить емоційну настроєність і тло.

Є. Рибалко (*О проявлении способностей у детей в дошкольном возрасте: Конф. по пробл. способностей: Тез. докл.* — Л., 1960) вказує на деякі риси, що характеризують розвиток здібностей у дітей дошкільного віку. Загальною умовою формування здібностей він вважає успішний розвиток мови (чи, як він називає, здібності до мовної діяльності). Наступною умовою є сенсомоторний розвиток. При цьому нерівномірність у розвитку мови і сенсомоторики є, на його думку, однією із суттєвих причин нерівномірності формування здібностей у дитячому віці.

У роботах Б. Теплова, О. Леонтьєва, О. Запорожця підкреслювалася провідна роль виховання і навчання, які виявляють значення педагогічної діяльності в розвитку художньо-творчих здібностей.

Проблема розвитку здібностей до образотворчої діяльності вже в перші десятиріччя ХХ ст. цікавила також багатьох педагогів.

Видатним радянським дослідником малюнка дітей дошкільного віку була Є. Фльоріна — художник-живописець і педагог. Її наукова й педагогічна діяльність охоплює великий період — з 20-х і до початку 50-х років. Вже в перших своїх роботах Є. Фльоріна велику увагу приділила дозобра-

жувальному періоду дитячого малювання, називаючи його періодом процесуальності. Неабиякого значення Є. Фльоріна надавала розвиткові творчих здібностей дітей до малювання. Вона бачила і розуміла, які великі можливості криються в дитині для розвитку з неї художника. Вона протестувала проти схоластики, формалізму в художньому вихованні. Проте це привело її до другої крайності і змусило взагалі боятися навчання. Вона визнавала лише елементи навчання у вихованні дошкільнят.

Експериментальне дослідження, яке було проведене Є. Фльоріною пізніше, показало їй творчу безпорадність дітей 6—7 років, зображувальною діяльністю яких педагог не керував. Стала очевидною необхідність допомогти дітям, дати їм можливість оволодіти деяким обсягом знань, навичок. І Є. Фльоріна почала навчати дітей техніки малюнка, композиції візерунка, способам зображення, розвивати їхню спостережливість. Після цього з'явилися помітні зрушення у розвитку художніх здібностей. Стало очевидним, що дітей потрібно навчати. Проте теоретичні переконання не дозволили Є. Фльоріній прийняти ідею систематичного і послідовного навчання як одного із засобів оволодіння образотворчою діяльністю. У керівництві цією діяльністю вона розділяє навчальні і творчі завдання і підкреслює різницю в методах навчального і творчого керівництва.

У 50—60-ті роки проблема розвитку творчих здібностей дітей до образотворчої діяльності досліджувалася педагогами під керівництвом Н. Сакуліної. У цей період розроблялися проблеми сенсорного виховання. У роботах Н. Сакуліної показано, як воно здійснюється на заняттях з образотворчої діяльності, які створюються великі можливості для формування сенсорних здібностей, і як ці здібності забезпечують вдосконалення самої образотворчої діяльності.

Розвиткові здібностей молодших дошкільнят до малювання присвячені дослідження Т. Казакової, Н. Шибанової та інших.

У кінці 60-х років ХХ ст. були проведені спеціальні дослідження з питання розвитку творчих здібностей в ліпленні дітей старшого дошкільного віку (Н. Халезова). Розвиток творчих здібностей до конструювання з будівельного матеріалу досліджувала З. Ліштван.

У 60—70-ті роки ХХ ст. посилено розроблялися окремі питання методики. Т. Комарова вивчала формування графічних умінь в малюванні. Р. Казакова вивчала формування початкових основ здібностей малювання з природи.

У 80—90-ті роки ХХ ст. основні дослідження були спрямовані на пошуки способів підвищення ефективності розвитку творчих здібностей дошкільнят. Одним з таких способів є формування у старших дошкільнят інтересу до зображувальної діяльності (Л. Янцур), формування художнього образу в зображувальній діяльності старших дошкільнят (В. Інжестойкова), навчання дошкільнят основ образотворчої грамоти (В. Котляр), розвиток виразності малюнків у декоративному малюванні (О. Дронова), сюжетному малюванні (Н. Кириченко, Г. Сухорукова, Г. Підкурманна) та інші.

Останніми роками створюються нові програми з розвитку творчих здібностей дошкільнят. Особливо актуальною є спрямованість на інтеграцію мистецької діяльності.

Отже, і психологи, і педагоги мислили в одному напрямі: дитині потрібно допомагати ознайомлюватися з дійсністю для того, щоб її зображати.

Роль навчання в розвитку здібностей

У вітчизняній педагогіці безсумнівним вважається положення про залежність правильного розвитку всіх сторін особистості від навчання. Цій же закономірності підпорядковується і розвиток творчих образотворчих здібностей.

У ряді психолого-педагогічних досліджень підкреслюється провідна роль виховання і навчання в розвитку художньо-творчих здібностей. У педагогіці вже доведено, що навчання сприяє кращому розвитку природних даних. Підбиваючи підсумки своєї роботи з навчання дітей образотворчої діяльності, Г. Лабунська підкреслювала, що повноцінний розвиток творчих здібностей дітей і підлітків здійснюється лише в умовах відповідного навчання, у процесі якого йде поступове наростання вмін і знань у сфері реалістичного зображення. При цьому вона наголосувала, що в процесі навчання необхідно систематично розвивати цілеспрямоване сприймання навколишньої дійсності, враховуючи творчі можливості і запити дітей.

Дослідження Н. Ветлугіної, Н. Сакуліної, Т. Комарової та інших показують, що навчання не гальмує творчих здібностей, а навпаки, сприяє їхньому становленню і розвитку. В побудові всієї системи навчання образотворчої діяльності велику роль слід приділити вихованню розумової активності дитини. Висновки, зроблені науковцями з питань активного керівництва дитячою творчістю, ролі творів мистецтва у виразності образу, довели позитивний вплив активних методів навчання на розвиток образотворчих здібностей і творчих виявів дітей.

У практичній роботі з керівництва образотворчою діяльністю дітей педагог повинен поєднувати методи колективного навчання з індивідуальним підходом до кожної дитини. Розвиток здібностей до образотворчої діяльності дітей лише тоді дасть свої плоди, коли навчання здійснюватиметься педагогом планомірно і систематично. Інакше цей розвиток піде випадковим шляхом й образотворчі здібності дитини можуть залишитися у зародковому стані.

Розвиток здібності до зображення передусім залежить від виховання спостережливості, вміння бачити особливості навколишніх предметів і явищ, порівнювати їх, виділяти характерне. При цьому обов'язково необхідно враховувати вік дитини. Вітчизняна педагогіка розглядає розвиток дитини не як простий кількісний процес зростання, а як якісні зміни її фізичних і психічних особливостей під впливом навколишньої дійсності, і насамперед — виховання та навчання.

Визнаючи вирішальну роль навчання і виховання в розвитку здібностей до образотворчої діяльності, в дитячому садку проводяться систематичні організовані заняття з різних видів образотворчої діяльності з дітьми молодшого, середнього і старшого дошкільного віку. Використовуються різні форми організації образотворчої діяльності: заняття, самостійна зображувальна діяльність, гуртки, студії, індивідуальна робота та інше. Цілеспрямований процес оволодіння образотворчими здібностями відбувається під керівництвом педагога. Він створює умови для успішного перебігу образотворчої діяльності, веде пошук найефективніших методів і прийомів

навчання дітей різних видів цієї діяльності. Останніми роками розглядають питання про комплексний підхід в організації образотворчої діяльності, взаємозв'язок різних її видів, виразних засобів, використання нетрадиційних форм організації, технік, матеріалів, про інтеграцію різних видів мистецької діяльності для оптимізації розвитку творчих здібностей дітей до образотворчої діяльності.

Періодизація розвитку образотворчих здібностей в переддошкільному і дошкільному віці

У розвитку образотворчих здібностей розрізняють періоди: дозображувальний та зображувальний.

Перший етап — *дозображувальний період* — починається з того моменту, коли до рук дитини вперше потрапляє будь-який зображувальний матеріал — папір, олівець, глина, кубики тощо. У цей період ще немає зображення предмета і навіть немає прагнення та бажання щось зобразити. Це нанесені на папір каракулі. Дехто з учених (Мухіна В. та ін.) характеризують дозображувальний період як стадію каракуль, впродовж якої проходить оволодіння олівцем як предметом діяльності.

Перші дослідники дитячих малюнків не аналізували каракулів маленьких дітей. У пізніших дослідженнях спостерігається вже класифікація каракулів. Найвідомішою є класифікація В. Креча (1917), який виокремив два ступені «штрихової діяльності» дитини: перший характеризується тим, що напрям і форма штрихів залежать від випадкового положення руки, другий — появою ліній, пов'язаних уже з цілеспрямованими рухами руки. Проте, визначивши ступені, В. Креч не пояснив причини їх виникнення.

Дозображувальний період у розвитку зображувальних здібностей виокремлює А. Бакушинський.

Є. Фльоріна детально описує той період дитячого малювання, коли воно складається з руху, спостереження, дослідження, досвіду. У цей період питання про результат, мету, зміст діяльності або зовсім відсутнє, або виявляється дуже слабо. Є. Фльоріна підкреслювала велику цінність цього періоду, який триває до чотирьох років, і вважала за необхідне дати дітям можливість використати його повністю. У пізніших роботах Є. Фльоріна де в чому змінює свій погляд, пропонуючи навчати малювання в дитячому садку. Метод цього навчання полягає у спеціальному розвитку моторної здібності дитини.

Н. Сакуліна зазначає, що дитина у своєму розвитку від хаотичних рухів поступово переходить до більш диференційованих намірених рухів. Рука стає слухнянішою, гнучкішою і рухливішою. Дитина засвоює економніші і правильніші способи дії олівцем. Така початкова організація рухів стійко утримується приблизно до трьох років.

Вирішального значення наслідуванню дорослих у виникненні перших каракуль надає також Є. Ігнат'єв. Він пояснює появу початкових форм зображувальної діяльності копіюванням дитиною дорослих, які пишуть або малюють.

Як зазначає В. Мухіна, передумови до виникнення дозображувальної діяльності спостерігаються у дітей 9—10 місяців. У цьому віці бурхливо розвивається орієнтовно-дослідницька діяльність.

Розвиток зображувальної діяльності починається в дозображувальний період, коли дитина залишає на аркуші паперу свої перші каракулі: поступово каракулі заміщаються графічним образом.

Важливо відзначити, що саме малювання тісно пов'язане із психічними досягненнями дитини: при постійній зовнішній формі каракуль змінюється їхнє значення для дитини. В. Мухіна виокремлює такі стадії розвитку значення каракуль:

I стадія — каракулі як результат вільного маніпулювання олівцем;

II стадія — каракулі як результат вільного маніпулювання олівцем, але при наступних візуальних асоціаціях з реальними предметами і називання словом цих асоціацій (в цьому разі графічна побудова набуває значення знаку);

III стадія — каракулі як попередньо планований знак реального предмета, який не містить зображення (слід зазначити, що черговість II і III стадії умовна);

IV стадія — каракулі як специфічний для зображувальної діяльності знак — графічна побудова, яка відтворює загальні риси зображуваного предмета.

Дозображувальний період відіграє суттєву роль. Дитина ознайомлюється із властивостями матеріалів, оволодіває різними рухами руки, необхідними для створення зображувальних форм. Цей період дуже важливий для розвитку подальших здібностей дитини. Вихователь повинен вести дитину від хаотичних рухів до обмеження їх, до зорового контролю, до різних форм руху, пізніше — до усвідомлення використання набутого досвіду в малюнку, ліпленні. Поступово у дитини з'являються вміння зображати предмети, передаючи їх виразний характер. Діти через асоціації вчать знаходити схожість у найпростіших формах і лініях з будь-яким предметом. Асоціації допомагають перейти до роботи за задумом. Велика роль у цьому процесі належить вихователю, який, ставлячи запитання, допомагає дитині усвідомити зображення.

Другий етап. Із появою свідомого зображення предметів починається *зображувальний період у розвитку здібностей*. Діяльність набуває творчого характеру. Тут можна поставити завдання систематичного навчання дітей.

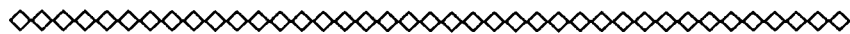
Перші зображення предметів у малюнку, ліпленні дуже прості, в них відсутні не лише деталі, а й деякі основні ознаки. Пояснюється це тим, що в маленької дитини немає аналітико-синтетичного мислення, мало розвинута координація рухів рук, немає технічних навичок.

У старшому дошкільному віці дитина набуває здібності передавати основні ознаки предмета за умови правильно поставленої освітньо-виховної роботи.

Зображувальний період характеризується розвитком:

- здібності зображати форми предметів, передавати пропорційні співвідношення між їхніми частинами та між предметами;
- уміння передавати рухи;
- уміння передавати просторові співвідношення (композиція);
- уміння передавати кольори та відтінки.

У ранньому віці діти здатні зображати предмети і явища без опертя на геометричні еталони (наприклад, коло, квадрат, прямокутник). У серед-

ньому дошкільному віці вони зображають з опертям на основі геометричні еталони. А в старшому — зображають форми більш точно, наближено до життєвих, передаючи відхилення від геометричних еталонів (наприклад, циліндр — загострений, звужений, розширений, сплющений тощо).

Перші дитячі роботи відзначаються диспропорцією частин. Пояснюється це тим, що увага і мислення дитини спрямовані лише на ту частину, яку вона зображає в даний момент, без зв'язку з іншими. Поступово під впливом навчання і загального розвитку в дитини з'являється здібність відносно правильно передавати пропорційні співвідношення між предметами і їхніми частинами. Іноді діти свідомо порушують пропорції, бажаючи передати своє власне ставлення до образу. Це вже перша спроба творчості.

Складнішим зображувальним завданням є передача руху. Спочатку дії предмета діти виражають не графічно, а грою, мовою, жестами. Лише поступово розвивається здатність бачити ці зміни, зображати їх, словесні й ігрові прийоми передачі руху замінити зображувальними.

Одне з найскладніших завдань для дітей у малюванні — це вміння передавати зображувальними засобами *просторові співвідношення*. На перших стадіях розвитку зображувальних здібностей дитина не замислюється над розміщенням предметів. Певного розміщення всі предмети набувають тоді, коли їхній зв'язок наперед визначений змістом. На смужці «землі» діти об'єднують кілька предметів. Таке розміщення називається «фриз». З розвитком змісту ускладнюється і фризове розміщення: зверху на аркуші паперу дитина 4—5 років малює смужку неба, а внизу — землю, покриту травою, піском (подвійний фриз). Дитина 5—6 років здатна усвідомити і навчитися передавати простір складнішими прийомами, що відповідають дійсності — зображають широкою смужкою землю і небо, які зливаються лінійною горизонтальною. Предмети розміщуються внизу, посередині і вгорі аркуша. Перспективних змін за просторових перемішень предметів діти передавати не можуть, оскільки це пов'язано з оволодінням складними зображувальними вміннями. Якщо дитина усвідомить, що предмети зменшуються в міру віддалення, можна запропонувати їй розміщувати їх вище і нижче на широкому просторі аркуша.

Зображення предметів у малюнку пов'язане з умінням передавати *колірні співвідношення*. Розвиток здібності передавати колір починається з оволодіння самим кольором незалежно від його зв'язку із зафарбовуванням предмета.

Пізніше з розвитком відчуття кольору взагалі дитина вчиться використовувати його для розфарбовування предметів, застосовуючи яскраві декоративні поєднання.

Старші дошкільнята прагнуть до реального розфарбовування з використанням різних відтінків та передаванням через колір свого ставлення до зображуваного.

Отже, розвиток зображувальних здібностей має кілька етапів і тісно пов'язаний з проблемою дитячої творчості.

Проблема художньої творчості

Взагалі, художня творчість — загадковий процес. В істинно високому і широкому значенні поняття творчості доступне не багатьом. Але в житті нашого суспільства ми щоденно стикаємося з масовими виявами творчості в різних сферах. На ній ґрунтуються наука й мистецтво, всі здобутки людської цивілізації, самі форми життя людей.

Проблема творчої діяльності висвітлюється у філософському, психологічному й педагогічному аспектах. У сучасній філософській літературі творчість трактується як активна цілеспрямована діяльність, що забезпечує принципово нові, в контексті певної культури, і соціально значущі результати та сприяє самореалізації людини, розвитку її здібностей. Л. Яценко зазначає, що поняття творчості не збігається повністю з поняттям діяльності, оскільки останнє містить елементи репродуктивного дублювання дій і результатів.

У психолого-педагогічній літературі радянського періоду трапляються різні тлумачення творчості, але всі вони базуються на діалектико-матеріалістичному розумінні суті цього процесу. Психологи трактують це поняття як:

- вищу форму психічної активності, самостійності, здібність створювати щось нове, оригінальне (Н. Лейтес);
- специфічну духовно-практичну діяльність, внаслідок якої виникає особливий матеріальний продукт (В. Злотников);
- процес втілення задуму в знакову систему і створення на її основі системи образів, процес об'єктивізації художньої думки в художньому творі, процес відчуження задуму від письменника і передачі його через твір читачу, глядачу, слухачу (Ю. Борев);
- антипод копіювання дії за готовим зразком (А. Шумилін).

Здатність до творчості є специфічною особливістю людини, що виокремлює її зі світу тварин, дає можливість не лише використовувати дійсність, а й видозмінювати її. Безпосередніми продуктами творчості є також знання, тобто образи, ідеї тощо. Самі по собі вони не змінюють навколишньої дійсності, але є важливими засобами людської діяльності щодо її перетворення.

Будь-яка праця людини, особливо творча, від початку до її закінчення багато в чому залежить від ступеня розвитку уяви. Процес уяви властивий лише людині.

Уява дає можливість людині не лише передбачити кінцевий результат, а й спланувати основні підходи до його досягнення, а також порівняти свою діяльність з ідеальним образом і наміченим планом. У своїй основі уява завжди має об'єктивну реальність. Створюючи картини, художник виходить зі свого життєвого досвіду. Тут уява є однією із форм відображення дійсності. Л. Виготський зазначав, що творча діяльність уяви перебуває в прямій залежності від багатства й різноманітності попереднього досвіду людини, оскільки цей досвід є матеріалом, з якого зводяться будівлі фантазії. Чим багатший досвід людини, тим більший матеріал, яким володіє її уява. Діяльність художника пов'язана із творами мистецтва, які відображають навколишнє життя. Проте це відображення не є простим

фотографуванням явищ: художник переробляє сприйняте у своїй свідомості, добирає найсуттєвіше, найхарактерніше, найтипівіше й узагальнює, створюючи художній образ. Художній образ подається у вигляді індивідуального конкретного зображення.

Об'єктивною основою художньої творчості є зображення реального світу. Однак є і суб'єктивний бік — ставлення художника до зображуваного. Художник не лише вивчає і відтворює світ — в образ він вкладає свої емоції, почуття, завдяки чому цей образ може хвилювати інших людей. Е. Золя, аналізуючи творчість французьких художників, визначив їхні твори як дійсність, побачену крізь темперамент.

Творча діяльність художника потребує певних умов:

- наявність здібностей, такий рівень усіх психічних процесів, який дає можливість гостро сприймати і глибоко усвідомлювати навколишнє життя;
- оволодіння навичками в певному виді мистецтва, інакше художник не зможе втілити задумані образи в реальні форми;
- працелюбство, наполегливість, сила волі. Без цього не можна здійснити найпрекрасніший задум. Усі сили людини повинні бути мобілізовані і спрямовані на досягнення поставленої мети. І. Репін писав, що і при геніальному таланті лише великі трударі можуть досягти в мистецтві абсолютної досконалості форм. Ця скромна потреба в праці становить базу всякого генія (*Мастера искусства об искусстве*. — М., 1937. — Т. 4. — С. 397).

Творчий процес у кожного художника свій. Це нерівномірний, іноді довготривалий шлях до створення образу. Проте в цьому процесі можна виокремити основні етапи: початкові художні накопичення, виникнення задуму, його виношування, реалізація, кінцевий результат — поява художнього образу.

Початкові художні накопичення вражень — це вивчення всього того, що дає багатий інформаційний матеріал: навколишньої дійсності, архівних документів, літературних джерел, художньої спадщини, музейних експонатів, а також окремих рішень — виконання начерків, ескізів. Таким чином добирається певний матеріал, який приводить до виникнення задуму.

Другий етап творчого процесу — виникнення задуму — це визначення і конкретизація сюжету, характеру дії, стану і взаємодії його учасників, вибір відповідних деталей і таке інше. На стадії зародження задуму художник, як правило, створює ескіз майбутнього твору, який удосконалює в наступних фазах творчого процесу, зокрема в процесі виношування задуму.

Етап реалізації задуму передбачає обдумування, уточнення, удосконалення задуму. Уточнюється зміст майбутнього твору, обираються виразні засоби, порівнюються варіанти рішень.

Кінцевий результат — поява художнього образу — полягає в авторедагуванні, кінцевій обробці як окремих елементів, так і всього твору в цілому. Перш ніж визнати свій твір завершеним, художник порівнює задум і результат з погляду передбачуваного глядача. Подальше життя твору полягає в його суспільній значущості — у впливі на маси людей, у вихованні їхніх думок і почуттів. Тому чим досконаліший художній твір, тим вища його суспільна цінність.

Б. Теплов зауважував, що творчою діяльністю у повному розумінні слова називають діяльність, яка дає нові, оригінальні продукти високої суспільної цінності. Проте очевидно, що таке визначення творчої діяльності для дошкільнят не зовсім підходить.

Педагог-новатор І. Волков вважає, що дати єдино правильне визначення, об'єктивне тлумачення творчої діяльності для всіх випадків неможливо, оскільки вияви творчості дуже багатогранні, і навіть тлумачення терміна «творча діяльність» для дорослого і для дитини буде різне. Даючи визначення творчості дітей молодшого віку, він зазначає, що це — створення ними оригінального продукту, виробу..., в процесі роботи над якими самостійно використано засвоєні знання, вміння, навички.

Обов'язковими ознаками творчості, на думку вчених, є перетворення предметів, явищ, новизна, оригінальність, отримані в процесі роботи. П. Підкасистий, називаючи серед ознак творчості новизну і соціальну значущість діяльності та її продукту, пропонує розрізняти суб'єктивну та об'єктивну новизну. На думку дидакта, для характеристики діяльності дитини як істинно творчої досить суб'єктивної (не стільки значущої для суспільства, як для суб'єкта) новизни.

Т. Комарова зауважує, що творча діяльність дитини, як правило, може характеризуватися тільки суб'єктивною новизною і повинна розглядатися вченими як істинно творча, психологічно еквівалентна соціально значущій діяльності дорослих, що характеризується об'єктивною новизною. Цінність такої творчої діяльності полягає в розумовому розвитку особистості, у формуванні її активності.

Своєрідність творчості в образотворчій діяльності дитини-дошкільняти

Із загальної проблеми творчості виокремлюється проблема дитячої зображувальної творчості. Проблеми дитячої творчості приділяли значну увагу такі вчені, як Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, Н. Ветлугіна, Т. Казакова. Зокрема, Є. Фльоріна однією з перших дала визначення дитячої творчості в зображувальній діяльності. Вона стверджувала, що дитина не пасивно копіює довкілля, а переробляє його відповідно до накопиченого досвіду і ставлення до зображуваного.

Н. Сакуліна розглядає образотворчу діяльність дитини як здібність до зображення, тобто вміння правильно малювати предмет і здатність створювати образ, який виражає ставлення до нього того, хто малює. Вона вважає, що саме ця здібність і є показником творчого начала.

Н. Ветлугіна визначає передумовою продуктивної творчості формування художнього образного начала, а джерелом творчості — самостійне сенсорне опанування дітьми властивостей предметів. Щодо цього вона виокремлює три етапи у розвитку творчості дошкільнят:

1. Спостереження, у процесі яких розвивається уява дітей, необхідна для створення образу.

2. Творчий процес, пов'язаний з виникненням задуму і знаходженням засобів виразності для його реалізації.

3. Поява нової продукції та розуміння її оточенням.

Рівень творчої діяльності залежить від розвитку образного бачення дитини, від запасу уявлень і від рівня розвитку образотворчих здібностей.

І все це, у свою чергу, великою мірою залежить від навчання (хоча прямого навчання творчості не існує). Провідними чинниками впливу на художню діяльність дітей визнано:

- художні заняття дітей (на них формуються способи самостійних дій);
- художні враження (розвивають здібність до самостійного відображення в художній формі навколишньої дійсності);
- обладнання, посібники (стимулюють дітей до пошуків засобів вираження свого ставлення до навколишнього світу);
- сім'я, її художні інтереси, традиції, умови, створені в ній для самостійних виявів дитини.

Отже, Н. Ветлугіна вважає, що для успішної творчої діяльності дитини необхідно систематично збагачувати її естетичне сприймання, розвивати спостережливість, вміння бачити, розуміти зміст спостережуваного, переживати його, давати дітям всебічні знання в цікавій формі.

На думку Г. Ейсмонт, однією з важливих умов для розвитку творчих виявів дітей є вміння вихователя зацікавити дитину художньою діяльністю, розбудити в неї або підтримати і розвинути вже наявний інтерес. Адже інтерес спонукає дитину до діяльності, веде до пізнання, спрямовує її зусилля до вдосконалення, стимулює виникнення творчості.

Т. Казакова дає визначення творчості як діяльності, в результаті якої дитина створює нове, оригінальне, виявляє увагу, реалізує свої задуми, самостійно знаходячи засоби для втілення.

Американські дослідники В. Лоунфельд і У. Ланберт, визначаючи дитячу творчість, виокремлюють такі характерні риси, як гнучкість думки, ідей, здатність оперувати новими ідеями, бачити речі в новому значенні, здатність думати в напрямі, який відрізняється від інших.

Дитяча творчість має свої особливості і не може повністю відповідати критеріям творчості дорослих. Творчість навіть найобдарованішої дитини і за змістом, і за виконанням дуже відрізняється від творчості дорослого художника. Якщо розглядати дитячу діяльність з позицій об'єктивної новизни і значущості, то, звісно, її не можна назвати творчістю. Малюнки, вироби дітей — це не твори мистецтва, вони не мають художньої цінності. На це спирався цілий напрям у психології і педагогіці, який заперечував можливість творчості в дошкільному віці. Проте багато вчених дотримувались інших поглядів. Вони стверджували, що дитяча творчість досконала за своєю суттю. Дитина, наслідуючи багатий досвід людства, повторюючи етапи його розвитку (біогенетична теорія), лише виявляє цей родовий досвід у різні періоди свого життя. Тому дитяча продукція як конкретне втілення родового досвіду досконала і рівноцінна діяльності дорослого. Тому вони заперечували необхідність будь-якого впливу на діяльність дітей, тобто повністю заперечували роль дорослого в розвитку творчості малят. Теорія вільного виховання в художній діяльності мала різні обґрунтування. Одне з них — визнання досконалості художньої діяльності дитини.

Своєрідним виявом тієї ж позиції стала дискусія, яка розгорнулася у 60-ті роки ХХ ст. на сторінках журналу «Творчість», що розпочалася зі статті відомого художника М. Жукова «Ні, це мистецтво». Художники, побачивши втрати в дитячій творчості, які були спричинені втручанням дорослих, виступили проти будь-якого навчання малюків. Сталося те, про що в

40-ві роки ХХ ст. попереджувала Є. Фльоріна, яка тонко відчувала дитячу образотворчу діяльність. Навчання «висушило» дитячу творчість. Н. Сакуліна, визнаючи справедливості критики на адресу педагогів, довела, що потрібен і можливий пошук таких способів взаємодії, які, з одного боку, збережуть переваги дитячої творчості, а з другого — допоможуть дитині оволодіти засобами самовираження. Лише в такому разі можливий повноцінний розвиток дитини і, зокрема, творчий. При цьому, вслід за Л. Віготським, Б. Тепловим, Є. Фльоріною, вона визнавала своєрідність дитячої творчості. В результаті дискусії більшість стала на позицію визнання суб'єктивності дитячої творчості. Дитина не відкриває нічого нового для світу дорослих, але вона робить відкриття для себе. Тому стосовно діяльності дитини справедливо використовувати термін «творчість», обмежуючи її словом «дитяча».

Н. Ветлугіна вважає, що, відкриваючи нове для себе, дитина одночасно відкриває дорослим нове про себе і тому ставлення до дитячої творчості повинно бути педагогічним. При цьому в оцінці дитячої творчості акцент слід робити не стільки на результат, скільки на сам процес діяльності. Саме тому Н. Сакуліна формування таких рис особистості, як самостійність, активність, ініціатива, що виявляються в процесі діяльності, розглядає як обов'язкові складові творчості.

Останніми роками чітко виокремилася позиція безперечного визнання самоцінності дитячої творчості без поблажливого слова «дитяча». Поява цієї позиції пов'язана з уточненням більш загальної проблеми — розуміння психології дитинства, змісту і значення цього періоду в житті людського суспільства. Нині намічається своєрідний перегляд відносин між світом дорослих і світом дитинства. За останнім визнається право на рівноцінне існування і взаємодію зі світом дорослих на нових принципах (*Петровський В. А. Личность в психологии. — Ростов н/Д., 1996; Орлов А. Б. Психология детства: новый взгляд. Творчество и педагогика: Материалы Всесоюз. науч.-практ. конф. — М., 1988*). У світлі цієї позиції не варто розуміти дитинство лише як підготовку дитини до дорослого життя, а ставлення до нього дорослих — лише у плані забезпечення поступового дорослішання дітей. Цінності світу дитинства важливі і для дорослих. Відомий психолог Г. Кравцов розглядає творчість у тісному зв'язку з розвитком особистості дитини. Людина розвивається як особистість з перших днів життя. Розвиток — спосіб існування особистості.

Отже, можна зробити висновок: дитяча образотворча діяльність за своїми об'єктивними можливостями має творчий характер. Ознайомлюючись з навколишнім світом, діти намагаються відобразити його у власній діяльності. Великі можливості щодо цього в образотворчій діяльності, оскільки за своєю суттю вона має перетворювальний характер. Тут дитина має можливість відобразити свої враження від навколишнього світу, передати образи уяви, втіливши їх з допомогою різних матеріалів у реальні форми.

На відміну від процесу творчості художника, процес дитячої творчості не дуже розгорнутий в часі. Творчий процес дитини відбувається на «одному диханні». Дитина дає швидку розрядку своїм почуттям і, на думку Л. Віготського, творить в один прийом. І все ж таки, хоч яким коротким був би цей прийом, в ньому є певні грані, що ніби завершують якусь час-

тину виконаного, і кожна з частин потребує особливого підходу. У творчому процесі дитини можна виокремити такі самі етапи, що характерні і для творчої діяльності художника. Це накопичення початкових уявлень з обраної теми, як і в художника, виникнення задуму має місце і в діяльності дитини. Але якщо в художника після появи задуму відбувається період його виношування, обдумування змісту і засобів виконання, то в маленької дитини цей період найчастіше відсутній. Чим менша дитина, тим швидше вона береться за виконання задуманого. Вона ще не може передбачити результат роботи і хід її виконання. Попереднє обдумування, планування роботи поєднується з процесом виконання. Тому у творчості дітей часто трапляються випадки зміни змісту роботи в процесі зображення, введення в малюнок деталей, які не стосуються образу. Старше дошкільня здатне до деяких елементів попереднього продумування і змісту, і засобів виконання. Воно вже може самостійно вирішити, що буде малювати або ліпити — за власним вибором чи на задану тему, що в темі є головним, з чого слід почати, як розмістити зображуваний предмет. У процесі роботи дитина реалізує цей план, доповнюючи його відповідно до змісту.

Отже, всі етапи творчого процесу є і в діяльності дитини, але співвідношення цих етапів інше, ніж у дорослого художника.

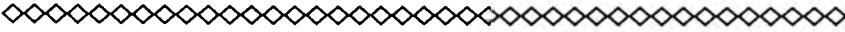
Найголовніше значення в художній творчості, як зазначають А. Мелік-Пашаєв і З. Новлянська, має сама потреба дитини в ній. Вона виникає при особливому емоційному, зацікавленому ставленні до навколишнього світу, коли за формою, зовнішнім виглядом предметів і явищ діти відкривають внутрішній відгук на нього. За достатнього багатства таких вражень дитина може з більшим бажанням зобразити свої особисті переживання у створених нею образах.

Динаміка розвитку творчих здібностей дітей в образотворчій діяльності

Дитяча зображувальна діяльність розглядається як одна з ефективних форм художнього засвоєння дітьми навколишньої дійсності, в процесі якої вони зображають предмети і явища. Дитячі малюнки, ліплення, аплікації часто дивують цікавим задумом, своєрідною формою вираження, яка привертає увагу дорослих художників. Вони вражені дитячою творчістю, вважають її своєрідним мистецтвом. У цій оцінці художники часто перебільшують можливості дитини.

Проблема дитячої творчості тісно пов'язана з розвитком зображувальних здібностей. Б. Теллов зазначає, що здібності — це такі індивідуальні особливості особистості, які забезпечують порівняну легкість і високу якість оволодіння тією чи тією діяльністю. Здібності розвиваються на основі певних задатків. У їхньому розвитку велику роль відіграє тип вищої нервової діяльності: художній чи мислинневий. Зображувальні здібності можуть досягти вищого рівня у тих, хто належить до художнього типу вищої нервової діяльності. Вважається, що для дошкільного віку характерна схильність до художнього типу. Чим вищий рівень розвитку як загальних, так і зображувальних здібностей, тим більше можливостей відкривається для творчої діяльності.

Творчість багато в чому залежить від розвитку мислення дитини. До старшого дошкільного віку вищого рівня досягає аналітико-синтетичне

мислення, відбувається перехід від наочно-дійового до елементів словесно-логічного. Дитина 5—6 років, сприймаючи навколишні об'єкти, вже намагається виокремити її особливості, аналізувати, узагальнювати свої висновки, хоч поки що вони поверхові.

У цьому віці відбуваються зміни в мотиваційній сфері дитини: формується система мотивів, які підкоряються один одному і надають загальної спрямованості поведінці старшого дошкільняти. Необхідно зазначити, що до моменту досягнення старшого шкільного віку відбувається інтенсивний розвиток пізнавальної мотивації: безпосередня вразливість дитини знижується, в той же час дитина стає активнішою у пошуку нової інформації. Суттєвих змін набуває і мотивація до встановлення позитивного ставлення оточення. Дитину починає цікавити результат роботи. Вона намагається отримати оцінку своєї роботи.

Велику роль відіграють емоції, які сприяють інтересу до зображувальної діяльності, концентрації уваги та почуттів дитини на створюваному образі, посилюють роботу уяви. Формування уяви безпосередньо залежить від розвитку мови дитини. Уява в цьому віці розширює можливості дитини у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, сприяє його засвоєнню, слугує разом із мисленням засобом пізнання дійсності.

До шести років розвиток просторових уявлень дитини досягає високого рівня. Для дітей цього віку характерні спроби провести аналіз просторових ситуацій. Хоча результати не завжди добрі, аналіз діяльності дітей вказує на поділ образу простору з відображенням не лише предметів, а й їхнього взаємного розміщення. М. Поддяков зазначає, що у віці 4—6 років відбувається інтенсивне формування і розвиток навичок й умінь, які сприяють вивченню дітьми зовнішнього середовища, аналізу властивостей предметів та впливу на них з метою зміни.

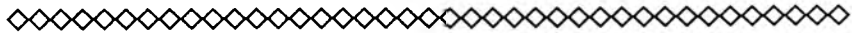
Правильно організована практика навчання дітей зображувальної діяльності показала: є значні відмінності між тим, як уявляє собі три—п'ятирічна дитина той чи той предмет, і тим, як вона зображає його.

В образотворчій діяльності будь-якої людини, зокрема й дитини-дошкільняти, істотне значення має ступінь опанування нею вміння спостерігати й зображати.

Зазначені стадії зображення зумовлені не віковими особливостями дітей, а безпосередньою залежністю від того, чи навчили дітей спостерігати та правильно зображати.

Творчий процес багато в чому визначається індивідуальними особливостями особистості. Л. Виговський писав, що творчі заняття дітей не можуть бути ні обов'язковими, ні примусовими, і виникають лише з дитячих інтересів.

Так, зображувальна творчість дітей нерозривно пов'язана з інтересами до зображувальної діяльності, зокрема різнобічними, на основі яких розвиваються художні здібності і нахили. М. Поддяков зазначав, що основне завдання дошкільного навчання і виховання полягає не тільки в тому, щоб сформувати у дітей повний обсяг знань та умінь, а переважно в тому, щоб розвивати різні форми особистісної активності дошкільнят, їхні самостійність, творчість в усіх видах дитячої діяльності, формувати у них широкий і стійкий інтерес до пізнання найрізноманітніших сторін навколишньої дійсності.

Про розвиток творчих здібностей до зображувальної діяльності в повному розумінні цього слова, можна говорити не раніше, як зі старшого дошкільного віку, коли діти оволодівають графічним досвідом. Розвиток їх багато в чому залежить від тих умов, тієї духовної атмосфери, в якій розвивається і формується особистість.

Для формування і розвитку творчої зображувальної діяльності необхідно сформувати психологічну і практичну готовність, інтерес до певної діяльності. Важливо, щоб усе, що дитина сприймає, викликало в неї інтерес, сприяючи таким чином формуванню і втіленню задуму. Однак попередні пошуки художніх засобів, планування роботи, обдумування для творчої діяльності дошкільняти не характерні. Про зміст своєї роботи, про те, як її виконати, за допомогою яких виразних засобів, дитина роздумує в процесі роботи, тоді як художник продумує все наперед. Той період творчої діяльності художника, в якому визначається весь хід роботи і який проходить художник до реалізації задуму, у дитини-дошкільняти найчастіше збігається з моментом його реалізації. Ця відмінна риса дитячої творчості пояснюється недостатньою здатністю дітей до аналізу і синтезу, невмінням наперед планувати свою роботу. Однак за цілеспрямованої роботи з навчання дітей зображувальної діяльності їх можна підвести до деяких елементів попереднього обдумування своєї роботи.

Отже, творчість являє собою якісно вищий ступінь будь-якої діяльності. Зображувальна діяльність дитини набуває художньо-творчого характеру в міру оволодіння способами зображення. Продуктом художньо-творчої діяльності є художній образ. Шлях до творчості пролягає через позитивні емоції, які впливають не лише на ставлення дітей до процесу зображення, викликаючи в них інтерес, а й на формування зображувальних здібностей.

Є. Фльоріна зазначає, що у творчості дитини розкривається її інтерес. Вона наголошує на великому значенні в цьому систематичної виховної роботи: спостереження, розгляд картин, читання художніх творів, бесіди перед заняттями, забезпечення дитини різноманітними зображувальними матеріалами для творчої діяльності. Віра педагога в сили дитини сприяє розвитку у неї інтересу до зображувальної діяльності. Критикуючи положення зарубіжних дослідників, вважаючи явище спаду дитячої творчості біологічно закономірним, Є. Фльоріна писала, що пасивне керівництво, полегшення завдань, вимог до дитини, а також активне, але помилкове керівництво, дають, як правило, реакцію спаду інтересу в плані дитячої творчості.

В окремих своїх роботах, порушуючи проблему своєрідності навчання дошкільняти, автор вирішує питання про передумови правильного керівництва цим процесом; Є. Фльоріна завжди турбувалася про те, щоб навчання було близьким, цікавим і доступним дітям за змістом. При цьому великого значення вона надавала емоційно-образному слову вихователя, ігровим прийомам навчання, ігровим вправам, які є емоційними, цікавими для дитини. Крім обов'язкових занять, вона пропонує заняття за вибором, коли дітям надається можливість самостійно, за власним бажанням обирати будь-який вид діяльності, матеріали для своїх задумів. Заняття такого зразка сприяють розвитку у дітей нахилів та інтересів. Ці думки Є. Фльоріної ми вважаємо особливо цінними на сучасному етапі гумані-

заші і демократизації педагогічного процесу, формування у старших дошкільнят інтересу до зображувальної діяльності.

Думки видатних педагогів про роль інтересу в навчанні дітей посідають значне місце в побудові системи дошкільного навчання. Як наголошують чимало педагогів, воно не повинно будуватися у формі традиційного шкільного уроку, а нові знання та вміння повинні засвоюватися в процесі предметних занять, в різних видах цікаво організованої практичної діяльності. Особливо велике значення це має у навчанні дітей художньої діяльності, а саме зображувальної. Ця діяльність є творча, вона пов'язана з передаванням дитиною вражень від навколишньої дійсності в художньо-образній формі. Тому дуже важливо організувати її цікаво.

Дітям подобається усе нетрадиційне. Періодично слід ознайомлювати їх з неординарними методами зображення предметів. Прихильники теорії розв'язання винахідницьких завдань стверджують, що зображати можна чим завгодно на основі різних матеріалів. Немає межі, повинні бути бажання і творчість самого малюка.

Деякі зарубіжні педагоги-дослідники рекомендують використовувати в малюванні все, що є під рукою: малювання ганчіркою, паперовою серветкою (складеною в кілька разів); малювання брудною водою, чайною заваркою, кавовою гущею, вижимками із ягід і таке інше. Корисно розфарбовувати банки і пляшечки, коробочки, камінчики тощо.

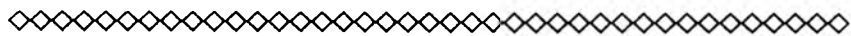
Донедавна вважали, що малювати можна лише на сухому аркуші паперу, але існує цілий ряд предметів, сюжетів, образів, які краще малювати на вологому аркуші паперу. Рекомендують намочити у чистій воді шматочок вати, віджати його і провести або по всьому аркушу паперу, або (якщо потрібно) тільки по окремій його частині. І папір знову готовий для відтворення неясних образів.

Для розвитку рецепторів і дрібної моторики рук рекомендують зображувати через копіювальний папір. Дітям подобається, що колір зображувальних ліній залежить від кольору копіювального паперу. Подобається і продовження роботи: адже отриманий малюнок можна обвести, домалювати, подарувати.

Американські дослідники вважають незвичайним прийомом малювання крапками. Найкраще крапкові малюнки створювати фарбами, але можна також користуватися фломастером чи олівцем. Головне — зацікавити дитину, визначити, які предмети краще малювати методом крапкового малюнка.

Метод монотонії використовується рідше. Це зображення на целофані, що переноситься потім на папір. Діти отримують два малюнки, які можна подарувати своїм рідним. Кляксографія дає великий розвивальний ефект. Вона полягає в тому, щоб навчити дітей робити клякси (чорні та різнокольорові). Дитина, дивлячись на них, може бачити образи, предмети або окремі деталі. Існує також різновидність кляксографії — нанести кляксу, потім піднімаючи і нахиляючи аркуш паперу, фарбою, що розтікається створювати зображення.

Метод чарівного малюнка люблять і діти, і дорослі. Він реалізується за допомогою воскової свічки, акварельної фарби та ватного тампона або пензлика. В результаті того, що фарба не накладається на жирне зобра-

ження свічкою — малюнок ніби з'являється раптово перед очима дітей, проявляючись. Можна такий ефект отримати, малюючи спочатку канцелярським клеєм або шматочком господарського мила.

Використання нетрадиційних технік у зарубіжній школі спрямоване на самовираження дитини своїх почуттів. Головне тут — процес, а не кінцевий результат. Основна ідея навчання мистецтва — не втручатися в природні дані дитини. Мета навчання — спонтанна продукція.

Останнім часом зарубіжний досвід використання нетрадиційних технік в навчанні дошкільнят образотворчої діяльності став досить поширений у практиці роботи наших дошкільних закладів.

Аналіз практики, а також опублікований в літературі досвід роботи з використання нетрадиційних технік свідчить про те, що найчастіше нетрадиційні техніки, форми та методи навчання дошкільнят зображувальної діяльності розглядаються самі по собі або з метою зацікавлення дітей. Ніхто з педагогів не використовує їх для вирішення основного завдання — навчати старших дошкільнят створювати художні образи. А це є основою розвитку творчої діяльності.

Навчання здатне активізувати і пришвидшити художній розвиток дітей. Підвищенню ефективності навчання сприяє інтерес до образотворчої діяльності. Використання нетрадиційних форм роботи у навчанні дошкільнят зображувальної діяльності є доцільним і необхідним. Вони сприяють підвищенню рівня дитячої уяви, інтересу дітей до художньої діяльності. Дитина повинна усвідомлювати сам процес зображення, добирати необхідні матеріали, виразні засоби, техніки для створення виразнішого художнього образу. Наприклад: «безхмарне небо» — (техніка заливки); «небо з хмаринками» — (малювання восковою свічкою, канцелярським клеєм); «дощове небо» — (техніка малювання по вологому); «сонячне небо» — (техніка малювання зубною щіткою і тканиною); «засніжене небо» — (техніка малювання зубною пастою).

Нетрадиційні заняття допомагають дітям краще засвоїти нові знання, сприяють самостійному оволодінню способами зображення. Система педагогічної роботи з дітьми, яка передбачає різні види зображувальної діяльності, поетапність оволодіння ними, нетрадиційні техніки, ігрові прийоми, використання різних зображувальних матеріалів та виразних засобів у їхній єдності забезпечує художній розвиток дитини.

Вирішення цієї проблеми можна розглядати як один зі способів реалізації комплексного підходу до художнього виховання, як умову, що забезпечує розвиток художньо-творчих здібностей дошкільняти.

2.3. Розв'язок у дітей інтересу до образотворчої діяльності

Роль інтересу в навчанні дітей образотворчої діяльності

Основне завдання дошкільного навчання і виховання полягає не лише в тому, щоб сформувати у дітей певний обсяг знань і вмінь, а переважно в тому, щоб якомога більше розвивати різні форми особистісної активності дошкільнят, їхню самостійну творчість в усіх видах дитячої діяльності, формувати у них широкий і стійкий інтерес до пізнання найрізноманітніших сторін навколишньої дійсності.

Роль інтересу в навчанні дітей підкреслювали ще педагоги минулого, наприклад, М. Чернишевський, К. Ушинський, Н. Крупська, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Вони відзначали його великий вплив на якість навчання, а також засвоєння знань безпосередньо пов'язували з відсутністю інтересу до навчання і невмінням педагогів його розбудити.

В. Сухомлинський у своїй книжці «Серце віддаю дітям» яскраво і переконливо показав, що успіх роботи вихователя, спрямованої на гармонійний розвиток дітей, можливий лише за глибокого знання їхнього духовного життя та особливостей розвитку кожної дитини, врахування їхніх інтересів. У статті «Інтерес до навчання — важливий стимул навчальної діяльності учнів» В. Сухомлинський зауважував, що позитивні емоції дітей, які виникають у процесі навчання, відіграють величезну роль у вихованні бажання вчитися. Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати у дітей позитивне почуття задоволення навчанням, щоб з цього почуття виник і ствердився емоційний стан — палке бажання вчитися.

Висловлювання видатних педагогів про важливість інтересу в навчально-виховному процесі відіграли неабияку роль у побудові системи образотворчості дітей дошкільного віку. Нові знання і вміння краще засвоюються дітьми в різних видах цікаво організованої практичної діяльності.

Особливо велике значення це має в навчанні дітей художньої діяльності, зокрема зображувальної. Оскільки ця діяльність є творчою, вона спрямовує дитину на передачу своїх вражень від навколишньої дійсності в художньо-образній формі, і дуже важливо організувати її відповідно до інтересів дітей.

Інтерес до зображувальної діяльності створюється за наявності позитивних емоцій, підкреслювали Є. Фльоріна, Н. Ветлугіна, а також як зазначали Н. Сакуліна, Т. Комарова, Т. Казакова, Т. Доронова, Г. Григор'єва та інші, за певних педагогічних умов, збагачення змісту і методів навчання, різних форм організації занять.

Інтерес відіграє велику роль у навчанні дошкільнят зображувальної діяльності. сприяє розвитку спеціальних художніх здібностей. Тому формування його буде сприяти підвищенню ефективності навчання дітей малювання, ліплення, аплікації.

- ♦ *Складіть резюме: «Інтерес — рушійна сила образотворчої діяльності дітей», «Інтерес до образотворчої діяльності — результат професійності педагога».*

Психолого-педагогічна характеристика інтересу до образотворчої діяльності, його особливості

Спробуємо дати психолого-педагогічну характеристику інтересу до зображувальної діяльності і визначимо його особливості.

У психолого-педагогічній літературі інтерес розглядається як складний психічний процес, який має соціальний характер, нерозривно пов'язаний з потребами й інтересами суспільства. Його визначають як своєрідний сплав емоційно-вольових та інтелектуальних процесів, які підвищують активність свідомості і діяльності людини, наголошує Н. Морозова. Педагогічний аспект проблеми інтересу розкриває Г. Шукіна. Він пов'язаний з виявленням індивідом таких сторін в навколишньому житті, які

викликають до нього активне ставлення. Інтерес формується всією системою навчання і виступає одночасно як вибіркова спрямованість психічних процесів, як прагнення, потреба особистості перейматися саме тією діяльністю, яка дає задоволення, як сильний збудник активності особистості, під впливом якого всі психічні процеси протікають особливо інтенсивно, як особливе вибіркоче ставлення до навколишнього світу, наповнене яскравими емоціями, вольовими прагненнями.

Характерна особливість інтересу — його зв'язок з емоційною сферою людини. Більшість авторів, які вивчали проблему інтересу, вважають основним моментом його виникнення емоційне ставлення. Основною ознакою інтересу можна вважати стійке позитивно-емоційне ставлення особистості до об'єкта. Емоції виступають рушійною силою, яка може активізувати або гальмувати процес пізнання, впливати на працездатність людини. Тому вони є важливим компонентом пізнання і діяльності.

Інтерес має пізнавальну спрямованість. Розглядаючи структуру інтересу в поєднанні з іншими психічними процесами, психолог Л. Рубінштейн надає перевагу інтелектуальному акценту, оскільки *інтерес — це зосередженість на певному предметі думок особистості, а ті — викликані прагненням ближче ознайомитися з предметом, глибше в нього проникнути, не випустити його з поля зору*. Він підкреслює інтелектуально-емоційний характер інтересу, його зв'язок з позитивним емоційним станом.

Оскільки психічна природа інтересу має активний дієвий характер, то можна говорити про наявність у ньому вольового компонента.

♦ *Поміркуйте над тим, що, крім інтересів дієвих, які глибоко впливають на життя і діяльність особистості, стимулюють до систематичних, цілеспрямованих дій в певному напрямку, є інтереси пасивні.*

Зробимо висновок, що інтереси стимулюють волю людини і завдяки їй вони стають дієвими. Розвиток інтересу пов'язаний з вольовою спрямованістю особистості на продуктивну діяльність.

Отже, вольові риси в сукупності з емоційною забарвленістю і пізнавальною спрямованістю є складовими елементами інтересу. Він характеризується такими якісними особливостями: предметна спрямованість; дієвість; широта; глибина; стійкість.

Ці характеристики лежать в основі класифікації інтересів. *За предметною спрямованістю* розрізняють інтереси пізнавальні, професійні, естетичні, наукові, спортивні та інші; *за дієвістю* — пасивні й активні (С. Рубінштейн, О. Ковальов, К. Платонов); *за широтою* — різносторонні й обмежені (О. Ковальов); *за глибиною* — глибокі і поверхові (А. Раєвський, О. Ковальов); *за ступенем стійкості* — стійкі і нестійкі (О. Петровський, П. Іванов).

♦ *Спробуйте інтегрувати подану інформацію і розробити робочу модель структури інтересу, порівняти її з поданою в підручнику (див. схему 2 на с. 140 «Структура інтересу до образотворчої діяльності»).*

Отже, ми бачимо, що інтерес має складну психологічну структуру, чим і зумовлена сила його впливу на розвиток особистості. Він не являє собою окремого психічного процесу, яким є, наприклад, мислення, сприймання, пам'ять. Інтерес є певною формою зв'язку між потребами особистості та об'єктами, що їх задовольняють. У складному ставленні особистості до

предметного світу в органічній єдності взаємодіють емоційні, інтелектуальні і вольові процеси.

Розвиток інтересів підпорядкований логіці вікового розвитку. У кожному віці вони мають певну специфіку. Л. Гордон один із перших дав вікову характеристику інтересів дітей. Він зазначав, що для старшого дошкільного віку типові мінливість, нестійкість, випадковість інтересів.

У дослідженнях доведено, що інтерес сам має тенденцію до розвитку і в той же час містить величезні можливості для розвитку дитини. Цей висновок є важливим для визначення професійного ставлення до організації та педагогічного супроводження образотворчої діяльності.

Можна порушити питання про формування у старших дошкільнят інтересу до зображувальної діяльності, яка є художньою практикою дитини, результатом і чинником естетичного розвитку.

Естетичний інтерес є спонукальною силою естетичної активності. Його особливостями можна вважати, наприклад:

- особливий зв'язок суб'єктивного та об'єктивного, який виражається в тому, що в естетичних прагненнях виявляються ті характеристики, які безпосередньо в самому об'єкті ще не мають місця, а народжуються лише у ставленні до нього об'єкта і виступають як цінність для нього;

- специфічна предметна спрямованість, що зумовлена особливим характером об'єктивно-суб'єктивних відносин. Естетичний інтерес, на відміну від пізнавального, звернений не лише і не стільки до змісту, скільки до змістової форми, яка має для людини, що пізнає, естетичну цінність;

- ядром естетичного інтересу є емоційні процеси.

Феномен естетичного інтересу вивчали Б. Ананьєв, М. Добринін, В. Іванов, Г. Щукіна та ін.

Складовою естетичного інтересу є **художній інтерес**, який виявляється у прагненні до сприймання прекрасного в мистецтві. Художній інтерес зростає у просторі художньої діяльності і спонукає до активного засвоєння естетичних сторін навколишньої дійсності. Вивченню проблеми художніх інтересів присвячені дослідження П. Буцаєва, О. Журкіна, Л. Нікольського. Ю. Фохт-Бабушкіна, Я. Чернецького.

Інтерес до зображувальної діяльності, до образотворчості в ній можна визначити як складне психічне утворення; він передбачає емоційний настрій, виступає як вибіркова спрямованість на вивчення дітьми предметів і явищ навколишньої дійсності; поглиблює естетичні переживання, які спонукають до цієї діяльності; заохочує до вдосконалення знань і вмій, є основою нахилів і здібностей, що формуються і розвиваються внаслідок активної діяльності дитини. За психологічною структурою — це сплав емоційних, вольових і діяльнісних процесів.

В інтересі до зображувальної діяльності можна виокремити ті ж характерні особливості, які властиві інтересу взагалі, а саме: *предметну спрямованість, дієвість, широту, глибину і стійкість*. Предметна спрямованість інтересу виявляється в захопленні дитини певним видом зображувальної діяльності, ідеєю, тематикою, художнім матеріалом. Дієвість виражається в мірі активності дитини у процесі діяльності, коли на фоні емоційно-позитивного ставлення до її різних видів дитина виявляє ініціативу, активність, самостійність у своїй улюбленій справі. В цьому плані розрізняють інте-

рес активний і пасивний. Як зазначає Є. Рибалко, коли улюблена справа викликає у дитини відгук, збуджує до діяльності, сприяє виникненню бажання щось зробити, це активний інтерес. У старших дошкільнят він виявляється в емоційному захопленні процесом зображувальної діяльності, активності й допитливості на заняттях, готовності вирішувати складні завдання, творчій ініціативі, прагненні досягти добрих результатів у роботі. Протилежний цьому — пасивний інтерес, який характеризується повторенням одноманітних сюжетів у роботах за задумом; відсутністю ініціативи, бажання взяти участь в обговоренні, байдужістю до результату роботи. Під широтою інтересу до зображувальної діяльності слід розуміти різноманітність видів цієї діяльності, змісту, матеріалів, які цікавлять дитину. Якщо інтерес дитини обмежується одним видом зображувальної діяльності, певною тематикою, одноманітним матеріалом, такий інтерес обмежений. Якщо дитина виявляє інтерес до різних видів зображувальної діяльності, до різних тем, матеріалів — це різнобічний інтерес. Його розвиток у дошкільньому віці особливо важливий. Адже педагогу треба розширювати інформаційно-діяльнісний простір дитини, вчити орієнтуватись у ньому, робити вибір і відповідати за нього перед собою.

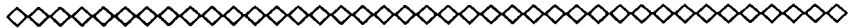
Для діагностики інтересу дітей до образотворчої діяльності скористайтеся показниками:

Наявність чи відсутність інтересу:

- бажання займатися образотворчою діяльністю;
- надання переваги певному виду діяльності серед інших;
- вияви дитини перед заняттям: з радістю сприймає звістку про заняття, бажає дізнатися про його зміст, прагне допомагати вихователю в підготовці до заняття, виявляє допитливість до матеріалів;
- вияви дитини на занятті, в яких можна виокремити: емоційний стан (зацікавлене, індіферентне чи зовсім байдуже ставлення до процесу діяльності), характер поведінки на занятті (уважна, розсіяна, відсутність відволікань, незначна їх кількість, велика кількість відволікань, активність, пасивність); прагнення оволодіти зображувальними знаннями, вміннями, навичками, самостійність у вирішенні завдань, вияви творчості, очікування допомоги, наслідування дій вихователя; ставлення дитини до своєї роботи (починає роботу зразу чи ні, доводить розпочате до кінця чи не завершує роботу, зацікавлена в кращому результаті чи байдужа до нього);
- вияви дитини після заняття: засмучена його завершенням, незакінченою роботою, бажає отримати оцінку своєї роботи дорослим, виявляє інтерес до роботи інших дітей, обмінюється враженнями про завершення заняття з іншими дітьми, батьками, вихователями, бажає дізнатися тему наступного заняття;

активності інтересу:

- емоційно-позитивне ставлення до предметної діяльності: з радістю сприймає звістку про заняття; виказує допитливість, пізнавальну активність, яка виявляється в запитаннях до вихователя стосовно змісту заняття, матеріалів, техніки роботи з ними; прагнення допомоги вихователю в підготовці до заняття;
- активна участь в обговоренні змісту заняття;

- ставлення до процесу діяльності: прагнення виконувати роботу краще, оволодіти зображувальними вміннями і навичками, самостійно вирішувати складні завдання; творче ставлення до діяльності під час виконання індивідуальних і колективних робіт; бажання довести розпочате до кінця;

- бажання отримати оцінку своєї роботи дорослими; інтерес до роботи інших дітей; активність під час аналізу дитячих робіт;

- обмін враженнями з іншими дітьми, батьками, вихователями щодо пройденого заняття, бажання дізнатися тему наступного заняття (*див. схему 2 на с. 140 «Структура інтересу до образотворчої діяльності»*);

різнобічність інтересу:

- захоплення дітей різними видами зображувальної діяльності;

- інтерес до різних матеріалів, прагнення оволодіти ними, пізнати їхні виражальні можливості;

- інтерес дітей до змісту роботи;

- здатність дитини до поєднання різних виражальних засобів, зображувальних матеріалів для повнішої передачі образу;

відносної стійкості інтересу:

- надання дитиною переваги певному виду зображувальної діяльності, певній темі, матеріалу під час виконання індивідуальних завдань;

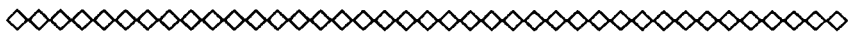
- вибір дитиною завдання за інтересами під час виконання індивідуальних робіт;

- питання пізнавального характеру, пов'язані з темою, яка цікавить дитину;

- заняття цим видом діяльності у вільний від занять час, в сім'ї.

У дітей однієї і тієї самої групи спостерігається велика різноманітність в характері вияву інтересу. Ця різноманітність виявляється в дієвості інтересу, його предметній спрямованості, широті та відносній стійкості. Можна спостерігати дітей, які відзначаються малою активністю на заняттях, невпевненістю у своїх силах, великою кількістю відволікань, слабким емоційним відгуком, відсутністю самостійності і творчого підходу до виконання завдань. Для них характерне повторення примітивних сюжетів у роботах за задумом, небажання переборювати труднощі, байдужість до результату роботи, відсутність ініціативи щодо надання допомоги вихователю під час підготовки до заняття. Цих дітей можна зарахувати до групи з пасивним характером інтересу. У деяких спостерігаються окремі вияви активного інтересу. Ці діти виявляють допитливість перед заняттями, прагнуть до допомоги вихователю в підготовці до заняття; цікавляться наочним матеріалом, активні на заняттях, беруть участь в обговоренні, бесіді; прагнуть виконати роботу краще, цікавляться оцінкою вихователя своєї роботи, частіше прагнуть самостійно виконати запропоновані завдання, за необхідності звертаються по допомогу.

Звичайно, виокремлення двох груп дітей з активним і пасивним характером інтересу умовне. При цьому не враховуються всі індивідуальні особливості вияву цього інтересу у дітей. Деякі з них розкривають себе по-різному. На одних заняттях вони не виявляють особливого інтересу, на інших — відзначаються активністю, захопленістю, самостійністю, зосередженістю під час виконання завдань. Одні діти активні в обговоренні, від-

повідують на запитання, але в процесі діяльності — пасивні, не виявляють особливого інтересу до роботи, відчують труднощі в техніці зображення. Інші діти, навпаки, пасивні в обговоренні, але виявляють певну самостійність у вирішенні запропонованих завдань.

Предметну спрямованість інтересу, його широту і відносну стійкість можна визначити за допомогою індивідуальних бесід, методу парних порівнянь, вільного вибору занять, аналізу дитячих робіт. Усі особливості вияву інтересу до зображувальної діяльності мають бути помічені педагогом, психологом, осмислені ними. На хвилі інтересу дітей розгортається образотворчість як весела, піднесена діяльність. Мета, зміст і технологія формування у дітей інтересу до зображувальної діяльності залежать від самої концепції цієї діяльності, якщо вона відповідає природі дитини, надає їй можливості самовиразитися і самовизначитися, налагодити стосунки зі світом та соціумом — інтерес до зображувальної діяльності буде природним, постійним, стійким.

Способи формування у дітей інтересу до образотворчої діяльності

Поява інтересу — це передумова і своєрідний показник художнього розвитку, формування інтересу, з одного боку, може бути метою роботи, а з другого — засобом підвищення ефективності навчання дітей зображувальної діяльності. Для формування інтересу до зображувальної діяльності важливим є положення вітчизняних психологів про те, що це не замкнений у собі автономний процес (С. Рубінштейн). Формування зумовлене соціальним оточенням, сферою і характером діяльності не лише самої людини, а й людей, що її оточують; процесами навчання і виховання, які мають особливі стимули збудження інтересу; колективом, активністю самої особистості, її позицією і роллю в діяльності колективу. Як зазначає Н. Морозова, формування інтересу відбувається ефективніше, якщо спочатку для нього готується підґрунтя, пізніше — створюється позитивне ставлення до предмета і діяльності і, насамкінець, — формуються відповідно інтереси в процесі спеціально організованої, систематичної, пізнавальної, творчої діяльності дітей.

Значна роль належить педагогу, його особистій компетентності, емоційності, майстерності, зацікавленості. Педагог має вміти надихати дітей на творчість, створювати ситуації, що ведуть до *інсайту*, творчого осяяння, вигадки. Для цього стануть у пригоді і знання з історії виникнення, наприклад, живопису, графіки, скульптури, і вміння скласти цікаву розповідь, казку, легенду (наприклад, «Як виник орнамент», «Хто був першим скульптором, архітектором»), і вміння силою уяви «оживити» зображальні матеріали, або вирушити у подорож до «картинної галереї». Художня підготовка, знання і практичні вміння в різних видах художньої практики, розуміння індивідуальних і типологічних особливостей дошкільнят є важливими компонентами професійності педагога. У дошкільному закладі з педагогами працює методист. Він проводить майстер-класи, консультації, семінари-практикуми з ознайомлення з образотворчим мистецтвом, навчання техніки роботи з різними зображувальними матеріалами, методами та прийомами супроводження зображувальної діяльності дітей з метою формування інтересу до неї.

Успішний перебіг зображувальної діяльності і рівень інтересу до неї зумовлені створенням матеріальних умов. Керуючись думкою С. Рубінштейна про те, що інтерес до тієї чи тієї діяльності у дітей значною мірою укріплюється, коли дитині дати конкретні предмети, речі, які мають цей інтерес в матеріалізованому вигляді, для зображувальної діяльності слід створити такі умови:

- забезпечити заняття з різноманітними художніми матеріалами для різних видів практики: живопис, графіка, ліплення, аплікація, конструювання, плетіння тощо;

- дібрати артоб'єкти: твори образотворчого мистецтва (репродукції картин художників, ілюстрації з книжок, твори народного декоративно-ужиткового мистецтва, скульптуру малих форм і таке інше);

- обладнати місце для занять самостійною зображувальною діяльністю.

Це створить підґрунтя для формування інтересу і сприятиме виникненню у дітей приязного ставлення до діяльності.

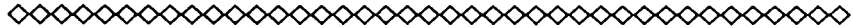
У навчанні доцільно акцентувати ті моменти, які допомогли б педагогу повернути і зосередити увагу дітей, активізувати мислення, захоплено працювати над поставленими завданнями, це, наприклад, відомості з історії мистецтва, творчого процесу майстра, «оживлення» матеріалів та інше.

На самому початку формування інтересу важливою є привабливість занять. Транслюючи дітям інформацію, необхідно викликати у них допитливість, емоційний відгук, який спонукає до дії, появи радості пізнання, тобто сприяє виникненню інтересу. А він, у свою чергу, обов'язково підвищить активність дитини щодо пошуку нових знань і вмій. Цьому сприяють такі заняття, як: «Для чого потрібно навчитися малювати», «Які бувають візерунки», «Чим малюють художники», «З чого можна зробити аплікацію», «Як працює художник».

Вони сприяють створенню у дітей позитивного ставлення до зображувальної діяльності і безпосередньо спрямовані на усвідомлення значення цієї діяльності, на розвиток у них допитливості, пізнавальної активності. Як стверджує С. Рубінштейн, для розвитку і підтримання активного інтересу до тієї чи тієї діяльності, дуже важливо, щоб вона давала певний матеріалізований результат, новий продукт, і щоб окремі ланки його чітко виступали перед дитиною як сходинки, які ведуть до мети.

Використання окремих ігрових методів (зокрема фотографування, бінокль, видошукач, мікроскоп) актуалізує інтерес дітей до зображення через пізнавання дійсності, дослідження, уточнення. Наприклад, щоб зобразити точніше, треба подивитися уважніше. Поступово діти навчаються бачити цікаве, красиве у звичайному, добирати з усієї різноманітності в природі найцікавіше і переносити у діяльність. У дітей підвищиться інтерес до завдань на теми казок, розповідей, якщо організувати це у формі «мандрівки в казку». Діти занурюються у казковий образ і вільніше виражають свій задум у малюнку, ліпленні, під час ілюстрування казок.

Підвищують інтерес дітей до зображувальної діяльності творчі завдання, якщо вони пов'язані з моделюванням ситуацій пошукової діяльності. Проблемність в навчанні сприяє виникненню і розвитку у людини суб'єк-

рунок малююкам», «Вибери і розмалюй предмет», «Чий букет краший» і т. ін.); колективні роботи, наприклад: «В зоопарку», «Книжка-казка», «Весна», «Художня майстерня», виготовлення панно до свят та інше, тобто такі, в яких кожна дитина, виконуючи колективну роботу, могла б діяти за власним інтересом і реалізувати свою ідею у власній виконавській манері.

Певну роль у розвитку відносно стійкого інтересу до зображувальної діяльності відіграє організація гуртка, клубу, студії. Заняття гуртка педагог організовує паралельно з основними заняттями. Один раз на тиждень з групами дітей, об'єднаних за інтересами (декоративне малювання, ліплення, аплікація та ін.), можна проводити додаткові заняття, найчастіше — у другу половину дня. Це дасть можливість дітям, які виявляли стійкий інтерес до певної тематики (наприклад, до зображення транспорту), виду зображувальної діяльності і таке інше, задовольнити потребу в інформації та художній практиці.

Стимулом розвитку інтересу до зображувальної діяльності є організація виставок дитячих робіт. Це важливий засіб заохочення одних дітей і стимуляції до діяльності інших, формування різнобічного інтересу до зображувальної діяльності у всіх. Завдяки обміну інформацією через виставки відбувається збагачення досвіду дітей у галузі зображувальної діяльності кожної підгрупи. Дітей ставлять у такі умови, що у них виникає прагнення до більших досягнень, бажання працювати в різних групах гуртка. Тому поглиблений, відносно стійкий інтерес поступово поширюється на інші сфери зображувальної діяльності.

Спробуйте самостійно простежити динаміку інтересу до образотворчості. Наприклад, від емоційного, обмеженого, поверхового до широкого, різнобічного, до різних видів зображувальної діяльності, на фоні якої розвивається відносно стійкий інтерес до одного з її видів, що, у свою чергу, веде до розширення й поглиблення інтересу вже на вищому рівні. Дайте характеристику етапам розвитку пізнавального інтересу:

- емоційний...
- інтелектуальний...
- вольовий з елементами творчого...

Визначте засоби впливу на процес формування пізнавального інтересу, наприклад, ситуації зацікавлення, дидактичні ігри, ситуації успіху, аперцепції — звернення до життєвого досвіду дітей (емоційний етап); дидактичні ігри, досліди, вправи, пошук, навідні запитання, ситуації пізнавальних утруднень, обстеження, несподіванки (інтелектуальний етап); піктограми, малюнки-ситуації, ситуації успіху, зацікавлення, допомога «художника» (вольовий етап з елементами творчого).

У розвитку інтересу в дітей мають місце значні індивідуальні відмінності, які виявляються в його обсязі, поглибленості, активності та відносній стійкості. Наявність цих відмінностей потребує застосування індивідуально-диференційованого підходу під час формування інтересу, використання фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи в їхньому поєднанні, що дасть можливість кожній дитині одержати максимум інформації, навичок і вмінь, а вихователю допоможе сформувати у дітей інтерес до художньої практики образотворчості.

Формування інтересу впливає не лише на характер зображувальної діяльності, а й на розвиток позитивних взаємовідносин між дітьми.

Схема 2. Структура інтересу до образотворчої діяльності

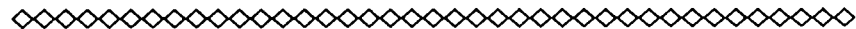
2.4. Образотворча діяльність як чинник та середовище розвитку особистості дитини

Образотворча діяльність в особистісно-орієнтованій моделі освіти

Дитина творить постійно. Активно користуючись уявою, спостережливістю, сприйманням, знаннями про навколишній світ і про те, що все може бути інакшим, дитина створює нетипові за кольоровим та сюжетним рішенням малюнки, незвичайні за формою зліпки та будівлі, в яких буде зручно і затишно всім. Усі ці «творіння» віддзеркалюють внутрішній світ дитини.

«Дитина творить світ» — до цих слів можна додати лише невеличке побажання дорослим: надайте дитині безпечний розвивальний простір, в якому потреба у творчому самовираженні знайде свій вихід. Ним може стати образотворча діяльність, якщо вона буде грамотно і професійно організована педагогом.

Особистісно-орієнтована модель освіти спрямовує будь-яку діяльність на комплексний розвиток дитини. Розуміння функцій образотворчої діяльності розширює педагогічні можливості у цій справі, але оптимально використати її розвивальний потенціал можливо лише за умови обопільного руху назустріч дитини і дорослого, якщо «грати в одну гру». Більше того, внаслідок специфіки віку дошкільня може прийняти і засвоїти програму, запропоновану педагогом, лише за умови, якщо вона збігається з його власною програмою. За висловом психолога Л. Виготського, розвиток дитини супроводжують три типи навчання:

- спонтанний тип, характерний для раннього дитинства (до трьох років дитина навчається за власною програмою);
- реактивний тип навчання дитини-школяра (дитина навчається у школі за програмою вчителя);
- спонтанно-реактивний, або проміжний тип, властивий дошкільняткам (навчання посідає перехідне місце між першим та другим типом).

Складності організації спонтанно-реактивного навчання пов'язані з тим, що, з одного боку, дитиною оцінюється позитивно те, що їй подобається і відповідає внутрішньому «Я». Інтуїтивно дитина діє так, як підказує їй власний організм, що функціонує унікально, і неусвідомлюване ядро особистості — «самість». З другого боку, дитина в дошкільному віці є орієнтованою на надзвичайно активне засвоєння соціальних норм у всіх видах життєдіяльності. Величезне значення має *наслідування* способів діяльності, поведінки, мови значущих для дитини дорослих.

Якщо приділяти значну увагу наслідуванню, активному привласненню норм культури, інтереси дитини, її індивідуальні вияви у створенні зображення стають проігнорованими, неважливими. Це завадить дитині набуті впевненості у цінності свого індивідуального погляду на світ, а здобуті навички зображення стануть перепоною для подальшого розвитку. Тому особистісно-орієнтована модель образотворчої діяльності заперечує пряме навчання, тренування дитини з метою «формування зображальних навичок», використання зразків для наслідування, «показу» та «вказівок» і визначає пріоритетним гуманістичний підхід до організації та педагогічного супроводження цієї діяльності. Образотворча діяльність розглядається як середовище, певним чином організоване, усередині якого відбувається діалогове спілкування: педагога — з дитиною, дитини — зі світом, красою, мистецтвом, власним «Я» та власноруч створеним зображенням, продуктом.

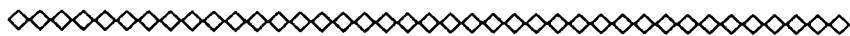
До того ж образотворча діяльність становить інформаційний простір дитини, з якого вона отримує інформацію і переробляє її у знання та уявлення про світ, його красу, мінливість і різнобарвність; про культуру та художню спадщину, людину-творця; про себе та свої можливості щодо створення моделі світу у художніх образах і набуває досвіду чуттєво-емоційного, художньо-образного, естетичного ставлення до дійсності, тобто стає *людиною культури*.

Поліфункціональність образотворчої діяльності як основи різнобічного розвитку особистості дитини

Зробити висновок про значення образотворчої діяльності у розвитку особистості дитини допоможе осмислення її функцій.

Гедоністична функція образотворчої діяльності полягає в тому, що малювання, ліплення, декоративна та архітектурна діяльність розважають дитину. З раннього віку діти маніпулюють зображувальними матеріалами (олівцем, фломастером, глиною, воском, фарбою) і, граючи, отримують задоволення.

Розглядання творів мистецтва, милування красою під час спостережень у природі, споглядання, занурення, ігрові прийоми, співтворчість вихователя і дітей, колективна творчість, організація експозицій та інші фор-

ми, методи і прийоми, які становлять педагогічну технологію (концепцію) образотворчої діяльності, також розважають дітей. Гедоністичну функцію образотворчій діяльності забезпечують і засоби, які залучає педагог для стимулювання інтересу дітей до неї. Ідеться про інші мистецтва (музика, художня література), а також синтезовані мистецтва (цирк, театр, мультиплікація). Вони допомагають педагогу у створенні потрібного емоційного фону заняття. До цього залишається додати цікаві форми занять образотворчою діяльністю («подорожі», художньо-дидактичні ігри, «майстерні»), комплексні та інтегровані заняття.

Естетична функція полягає у можливостях для розвитку сенсорної сфери дитини. У процесі образотворчої діяльності розвивається чутливість дитини до кольору та його відтінків, форми, простору, фактури матеріалу і формується власне уявлення про красу як гармонію кольору, форми, звуків, ароматів і таке інше, розвиваються естетичний смак та елементи естетичної культури (перцептивні, діяльнісні, поведінкові). Естетична функція образотворчої діяльності починає «працювати» тоді, коли педагог організовує її як середовище краси.

Краса існує у природі (предметах, об'єктах і явищах). Педагог навчає дітей знаходити красу у природі і виховує культуру спостереження, транслює дитині ідею, що краса природи є джерелом цікавих ідей і задумів, які можна реалізувати в малюванні, ліпленні, декоративних та архітектурних роботах.

Краса живе в мистецтві, творах художників, скульпторів, архітекторів, майстрів декоративного мистецтва. Педагог навчає дітей розуміти красу мистецтва і творчу діяльність художників, виховує естетичне (чуттєве) ставлення до мистецтва. Він заохочує дітей бути художниками, перевтілюватися в художників, наслідувати зразки творчої поведінки художників.

Краса існує в соціумі у людських стосунках, які позначені взаєморозумінням, співчуттям, співпереживанням, взаємодопомогою, добротою і любов'ю. Педагог навчає бачити, розуміти красу людських стосунків і передавати її в малюванні, ліпленні, у декоративній діяльності і таке інше. Він пропонує дітям виготовити подарунки, сувеніри своїм близьким та друзям.

Краса живе і в самій дитині, якщо вона готова подарувати радість іншим своєю творчістю.

♦ *Порівняйте зазначені форми існування краси зі сферами життєдіяльності дитини у Базовому компоненті дошкільної освіти.*

Просвітницька функція виявляє себе у можливостях для саморуку дитини до цінностей культури: ознайомлення з культурою народів світу, з творами мистецтва; «відкриття» в собі нових можливостей пізнання світу; пізнання зображально-виражальних можливостей матеріалів, які дарує природа. Для того щоб реалізувати цю функцію, педагог моделює цікаву пізнавальну програму образотворчої діяльності. Її зміст він добирає з теорії та практики образотворчого мистецтва (див. Модуль 1). Цей зміст важливо вміти зробити зрозумілим, цікавим і корисним для дітей. Пізнавальна інформація подається у формі казок, віршиків, історій про мистецтво, культуру, творчість, зображальні матеріали та приладдя. Педагог користується методами мистецтвознавчої розповіді, бесіди, худож-

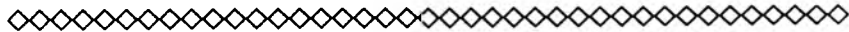
ньо-дидактичної гри. Ігрові прийоми («подорож», «перевтілення», «оживлення») надають пізнавальному процесу цікавого, природного, захопливого характеру, який стимулює активність дитини у засвоєнні нового. Ось для чого педагогу потрібні енциклопедичні знання та ерудиція! Образотворча діяльність є інтелектуальним процесом, тому педагогічна технологія її супроводження спирається більше на мислення дитини, ніж на пам'ять.

Виховна функція образотворчої діяльності полягає у прихованих в ній можливостях для формування адекватної позитивної Я-концепції дитини: розвиток організованості, цілеспрямованості, творчості, самооцінки та інших бажаних рис і характеристик особистості, які сприятимуть соціалізації дитини, гармонізації її стосунків із соціумом. Образотворча діяльність є унікальним середовищем для виховання дитини, але за умови, що вихователь не повчає, не моралізує, не нав'язує дитині власного бачення та смаків, а спілкується з нею на рівних, створює ситуації морального вибору і навчає дитину відповідати за свій вибір. Колективні творчі проекти, випереджальна позитивна оцінка, спонукання до досягнення образно-естетичної виразності створеного продукту, дбайливе ставлення до дитячих робіт можна назвати дієвими професійними прийомами виховання особистості в педагогічній технології образотворчої діяльності.

Комунікативна функція вбачається у наявності можливостей образотворчої діяльності для організації різних видів та форм, а також систем спілкування, простих і складних комунікацій (опосередкованих, наприклад, художником як квазі-суб'єктом). В образотворчій діяльності можливе моделювання комунікацій у системах: дитина — педагог — дійсність; матеріали — дитина; дитина — педагог — твір мистецтва; дитина — педагог — «художник» і т. ін. Комбінування систем комунікацій допомагає дитині набути необхідного досвіду спілкування, адже вони є моделлю ситуації з реального життя.

Спілкування, яке розвиватиме дитину як члена соціуму, можна розгорнути: за твором мистецтва, як аналіз дитячих робіт; як обговорення ідей, проектів, задумів; у ситуації перед вибором матеріалу та способу зображення. Цікавим буде для дитини спілкування з квазі-суб'єктом — героєм твору мистецтва, «оживленим» об'єктом, художником. Комунікативна функція, закладена в педагогічну технологію супроводження образотворчої діяльності, створить сприятливе середовище для природного виховання та самовиховання дитини як **людини культури**. У природних моделях спілкування, створених педагогом, дитина усвідомить необхідність бути ввічливою, уважною до думки інших, некритичною до творчих робіт однолітків. Адже така поведінка дитини є запорукою «прийняття» її соціумом.

Соціалізаційна функція образотворчої діяльності полягає насамперед в тому, що тут дитина привласнює суто людські психічні характеристики і здібності, які виникають у процесі історичного розвитку людства та фіксуються у предметах матеріальної і духовної культури. Зрозуміло, що і психічна регуляція образотворчої діяльності здійснюється за допомогою психічних дій, властивих людині. Вони не виникають природно, а мають бути

засвоєні дитиною, адже вона не володіє тими зображальними засобами, які містить сучасна її культура.

Образотворча діяльність є складною синтетичною діяльністю, в якій виявляє себе особистість дитини, що розвивається, і яка сама впливає на формування особистості.

✦ *Ознайомтеся з монографією психолога В. Мухіної: Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. — М., 1981.*

Важливими складовими педагогічної технології образотворчої діяльності є ознайомлення дітей із соціальною дійсністю, творами образотворчого мистецтва, художньою практикою. Соціальна дійсність визначає зміст образотворчої діяльності дітей, збагачує його і виступає «замовником», «споживачем» її продуктів. Педагогу важливо це розуміти і вміти використовувати, виховуючи дитину як соціальну істоту. Він має транслювати дитині ідею цінності продуктів її образотворчої діяльності для соціуму. Йдеться про мотивацію образотворчої діяльності.

Твори образотворчого мистецтва (наприклад, портретний та жанровий живопис) використовуються педагогом як модель соціуму. На його прикладах педагог розгортає соціально-орієнтоване спілкування, яке вводить дитину у світ людей та стосунків між ними, формує досвід соціальної поведінки. Ознайомлення дітей, наприклад, з одягом як соціокультурним феноменом у процесі декоративної діяльності (дизайн одягу) теж містить великі можливості для соціалізації дитини. Введення до змісту освітньої програми образотворчої діяльності потенціалу з архітектурного середовища міста, або, наприклад, гончарних традицій регіону відкриє нові її можливості у соціальному розвитку дитини.

Евристична функція образотворчої діяльності відкриває можливості для професійного користування нею з метою розвитку креативної сфери особистості, творчих здібностей.

Діяльність зі створення зображень за допомогою різних зображальних матеріалів і технік визначають як зображальну, зображально-репродуктивну (наслідувальну) і творчу. Між ними є різниця, але всі ці типи можна розглядати і розуміти, наприклад, як еволюцію образотворчої діяльності. Вона не обов'язково залежить від віку дитини (всі ці типи можуть бути наявні у дітей від одного до семи років), але обов'язково зумовлена розвитком креативності.

Креативно-розвивальна педагогічна технологія образотворчої діяльності ґрунтується на філософському підґрунті свободи вибору (ідеї, задуму, матеріалу, способу зображення, способу вираження, форми вираження тощо). Методика розвитку художньої творчості у дошкільному віці складається з певним чином структурованих методів: «живе» (активне) споглядання, діалог, вибір, проблемна ситуація, проект, психологічна настанова та інші.

Зображальна діяльність пов'язана з освоєнням дитиною зображальних матеріалів. Активні дії із зображальними матеріалами (фарби, глина, папір та ін.) та приладдям (пензлик, олівець, ножиці, клей) зумовлюють появу зображень — знаків, символів. Дитина певним чином їх визначає. Зображальна діяльність може бути спонтанною і реактивною (педагогічно керованою).

Зображально-репродуктивна діяльність більш цілеспрямована і пов'язана з освоєнням способу дій із зображальними матеріалами. Вона розгортається за безпосередньої участі педагога. Тут можливі два типи професійної поведінки. Перший тип: педагог демонструє спосіб дії з матеріалом, дитина відтворює. Цей тип поведінки педагога забезпечує формування навичок зображення і ставить дитину у залежність від педагога, адже не актуалізує мислення і спирається переважно на зорову пам'ять.

Другий тип: педагог вдається до роздумів, він радиться з дітьми і квазі-суб'єктом (художником), демонструє дитині зразок креативної поведінки у ситуаціях вільного вибору способу зображення. Цей тип професійної поведінки підвищує статус дитини (вона стає хазяїном), активізує мислення і спонукає її до експериментування.

Наслідувальна діяльність (крім названих зв'язків) може пов'язуватися з освоєнням способів вираження (наприклад, наслідування творчої манери художника).

Наслідувальна діяльність реалізує евристичну функцію, якщо педагог правильно розуміє і використовує метод наслідування. Діти не відтворюють предметів мистецтва, вони лише грають «у художників» і навчаються «чинити як художник», «діяти як художник», осягаючи особливості креативної поведінки на різних етапах творчого процесу. За цих умов зображальна діяльність трансформується в образотворчу.

Усі визначені типи мають своє унікальне значення для розвитку образотворчої діяльності, адже містять креативно-розвивальний потенціал.

♦ *Спробуйте визначити цей потенціал самостійно. Подумайте також над педагогічними умовами, які сприятимуть стимулюванню творчих виявів у межах кожного типу діяльності зі створення зображень.*

Сугестивна функція образотворчої діяльності виявляє себе в тому, що саме в ній можна допомогти дитині повірити в себе, свої можливості, виховати впевненість у собі. Успіх зумовлений стилем спілкування педагога з дитиною, його ставленням до дитячих робіт, формою їхнього аналізу та оцінки. Педагогічна технологія (якщо вона прагне реалізувати цю функцію) ґрунтується на гуманістично-демократичному стилі спілкування. Для нього є характерними увага та повага до дитини і продуктів її образотворчої діяльності. Методику збагачують методи сугестопедагогіки та арт-терапії: випереджальна позитивна оцінка, підбадьорення, звернення до дитячого досвіду, спільні дії, занурення у твір мистецтва, колективний проєкт, метод суспільних ролей, гра у художників та ін.

Здоров'язбережна функція образотворчої діяльності формується на підґрунті компенсаторної та катарсичної функцій мистецтва і полягає в можливостях оздоровлення і терапії мистецтвом та творчим самовираженням.

♦ *Ознайомтеся з роботами: Лебедева Л. Д. Практика арт-терапії: підходи, діагностика, система занять. — СПб., 2003.*

Практикум по арт-терапії / Под ред. А. И. Копытина. — СПб., 2000. Сенсомоторное развитие дошкольников на занятиях по изобразительному искусству / С. М. Вайнерман и др. — М., 2001.

Фізичне й духовне здоров'я дитини залежить від того, яким вона побачить навколишній світ, яким його презентує дитині педагог. Педагогічна

технологія образотворчої діяльності ґрунтується на вихованні оптимістичної налаштованості дитини на світ, на розкритті можливостей природних знань для більш повного і точного самовираження, свого власного світобачення. Образотворча діяльність потребує і водночас формує розвивальне предметне середовище. До занять нею залучають обладнання та матеріали, які стимулюють зорові, тактильні, слухові, нюхові відчуття, використовують широку кольорову гаму у всіх видах образотворчої діяльності, враховують силу кольору. За умови його грамотного добору знімається напруження, оптимізується емоційний настрій, полегшується процес соціоемоційної взаємодії.

Головне завдання образотворчої діяльності полягає в емпіричному, чуттєвому пізнаванні світу. Дитина чекає від педагога пояснень не через логічний виклад, а через демонстрацію характеристик та властивостей предмета. У процесі образотворчої діяльності, організованої педагогом, дитина залучається: до джерел народної культури, до мистецтва, бачення світу природи в колористичному багатстві; перенесення своїх вражень у живописні картини; навчання створювати фігури у паперовій пластиці, ліпленні; оволодіння прийомами фітодизайну та клаптикової аплікації.

Педагог, ніби актор на сцені, якому довіряють, якого люблять. Йому підвладні слово, рух: він, як чарівник, запрошує дитину у середовище краси і творчості, де все допомагає її розвитку. Він ніби чутливий цілитель, який знає підходи до душі кожної дитини. Педагогічна професія сьогодні є значущою як ніколи. Вона вміщує знання педагога, психолога, фізіолога, відчуття художника, уміння дизайнера, актора.

Особистісно-розвивальна методика образотворчої діяльності збагачується методами музейної педагогіки (мистецтвознавчі подорожі, екскурсії, метод соціальних ролей та ін.), арт-терапії (малюнкова терапія, терапія кольором, терапія творчим самовираженням тощо).

Розглядання творів мистецтва з використанням прийомів: замилювання, «входження в картину», «оживлення», ідентифікації та ін.; робота в техніках ліплення, складання паперу та ін.; робота з природним матеріалом (глина, тісто, віск, папір, тканина, листя дерев і квіти, солома, дерево та ін.) активно впливають на емоційний стан, роботу мозку і мають загальний оздоровчий ефект.

♦ *Зробіть висновок про образотворчу діяльність як чинник та середовище розвитку дитини, спираючись на головні тези:*

• «Дійсність». «Мистецтво». «Людина як творець» — це елементи інформаційно-освітнього простору, інтегрованого в образотворчій діяльності.

• Особистісно-орієнтована модель організації та супроводження образотворчої діяльності в період дошкілля збільшує ступінь свободи дитини в освітньому просторі і є орієнтованою на навчання її користуватися ним з метою соціалізації (входження у світ та інтеграцію з ним).

• Освітній простір є пошуковим полем дитини для розгортання образотворчої діяльності, в якій вона пізнає світ, самореалізується та самовиражається, розвивається як особистість, усвідомлює свою цінність.

• Освітній простір інтегрує: **дійсність** (світ природи, предметів, людей) як середовище краси та гармонії, джерело творчих задумів; образотворче

Запитання і завдання для контролю

1. Дайте визначення понять: «перцептивна культура», «сенсорна культура», «естетична культура», «художня культура».
2. Знайдіть у цих поняттях спільне і визначте педагогічну мету для професійної діяльності з дошкільнятами.
3. Дайте характеристику програми сенсомоторного розвитку дитини.
4. Наведіть приклади ігор для розвитку сенсорики дітей.
5. Поясніть взаємозв'язок здібностей і задатків в розвитку образотворчої діяльності дітей.
6. Дайте характеристику динаміки розвитку спеціальних творчих здібностей в образотворчій діяльності дітей.
7. Наведіть приклади відомих вам нетрадиційних технік малювання і визначте їхнє значення у розвитку художньо-творчих здібностей дітей.
8. Поясніть тезу: «Інтерес — рушійна сила образотворчості дітей».
9. Розробіть і намалюйте наочну модель структури інтересу до образотворчої діяльності, дайте характеристику його компонентів.
10. Розкрийте засоби, методи і прийоми формування у дітей інтересу до образотворчої діяльності.
11. Поясніть, як враховувати індивідуальні інтереси дітей в образотворчій діяльності.
12. У чому ви бачите особливості поглядів на образотворчу діяльність як на чинник та середовище розвитку особистості дитини в особистісно-орієнтованій моделі освіти?
13. Розробіть наочну модель, яка передбачатиме всі чинники освітнього простору (розвивального середовища), необхідні для розвитку особистості дитини в образотворчій діяльності.
14. Спрогнозуйте напрями роботи педагога щодо збільшення ступеня свободи дитини в образотворчій діяльності в умовах освітньо-розвивального середовища дошкільного навчального закладу.
15. Як ви розумієте положення про те, що поліфункціональність мистецтва й образотворчої діяльності відкриває широкі можливості для комплексного розвитку дитини?

Модуль 3

Організація образотворчої діяльності дітей

3.1. Види образотворчої діяльності та їхній взаємозв'язок

Характеристика видів образотворчої діяльності

Дитячу образотворчу діяльність розглядають як ефективну форму художнього засвоєння дітьми навколишньої дійсності, в процесі якої вони зображають предмети і явища, виражають своє ставлення до них. У Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти в Україні зазначається, що художньо-практична образотворча діяльність передбачає знання характерних особливостей, специфіки, засобів художньої виразності різних видів образотворчої діяльності: малювання, ліплення, аплікації; роботи з природним матеріалом (див. кольор. вкл., мал. 43—62).

До питання класифікації видів образотворчої діяльності є різні підходи. Так, В. Космінська — прибічниця традиційного підходу до класифікації видів — вважає, що в дитячому садку образотворча діяльність передбачає такі види, як малювання, ліплення, аплікація та конструювання. Кожен з них має свої можливості у відображенні дитиною вражень про навколишній світ. Тому загальні завдання, які стоять перед зображувальною діяльністю, конкретизуються залежно від особливостей кожного виду, своєрідності матеріалу та прийомів роботи з ним.

Н. Сакуліна, Т. Комарова, Т. Казакова та інші вважають, що до видів образотворчої діяльності, основним завданням якої є образне відображення дійсності, належать малювання, ліплення й аплікація.

Т. Казакова у своїй монографії «Образотворча діяльність і художній розвиток дошкільнят» розглядає засоби художньої виразності, характерні для кожного виду образотворчої діяльності дошкільняти: малювання, ліплення, аплікації, встановлює між ними взаємозв'язок на основі їхньої попередньої диференціації.

Малювання — це створення зображення на площині за допомогою формуютьовальних плям, ліній та кольору (див. кольор. вкл., мал. 43—47).

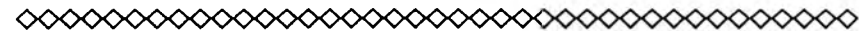
З усіх видів зображувальної діяльності дитяче малювання найбільш вивчене. Інтерес до нього з'явився у 80-ті роки XIX ст., а вивчення дитячого малюнка триває і досі. Проаналізувавши велику кількість дитячих малюнків, дослідники визначили стадії розвитку малювання у дитини, причини, які спонукають її малювати. Наприклад, О. Бакушинський розгля-

дав дитячий малюнок з позиції мистецтвознавця, історика, педагога. Він стверджував, що джерелом дитячої творчості є біологічні чинники і розвивається вона не під впливом пізнання навколишнього світу, а під впливом накопиченого родового досвіду, інстинкту. О. Бакушинський вважав, що дитяча творчість, як і родовий досвід, досконала і є мистецтвом, тому дитина в дорослого навчитися нічого не може. О. Бакушинський розглядав дитячий малюнок з погляду його художніх особливостей, відзначав руховий ритм як організаційне начало в малюнку, яке допомагає дитині поступово засвоїти простір аркуша ритмічними мазками, штрихами. Він виокремлював колір у малюнку як один із яскравих художньо-виразних засобів, звертав увагу на його орнаментальне значення у створенні композиції візерунка. За основу брав руховий і зоровий досвід дитини, залежність розвитку дитячої творчості від розвитку рухів і рухових відчуттів у пізнанні та відображенні світу.

У середині ХХ ст. проблема дитячого малюнка продовжує цікавити психологів, педагогів. У психологічній науці радянського періоду ця проблема розкрита в дослідженнях В. Кирієнка, М. Волкова, Б. Сазонтєва, Є. Ігнатєва, а також у багатьох педагогічних працях, серед яких найфундаментальнішими можна назвати дослідження Г. Лабунської, Є. Фльоріної, Н. Сакуліної. У цих працях розкриваються глобальні проблеми дитячого малюнка. Є. Фльоріна розглядає, зокрема, проблему дитячої зображувальної творчості. У дитячому малюнку вона вивчає його характерні особливості (своєрідність ліній, форми, кольору, розміщення на аркуші), звертає увагу на специфіку цих рис, притаманних малюванню дошкільнят, пропонує періодизацію дитячого малювання: дозображувальний період, процесуальний (до 4 років), згодом — період реалістичного зображення (до 7 років).

Н. Сакуліна, досліджуючи в 60—70-ті роки ХХ ст. дитяче малювання, зробила висновок, що важливо насамперед формувати у дітей уявлення про такі властивості предмета, як колір, просторове розміщення, величина, маса, рух, які пізніше допоможуть дитині створити це зображення. Тут дослідниця підходить до аналізу предметів з погляду їхніх сенсорних властивостей, детально зупиняючись на засвоєнні їх дитиною. Н. Сакуліна розглядає також дитячі малюнки з погляду їхньої художньої виразності, особливу увагу звертає на подвійне ставлення дітей до кольору: як прикраси і як засобу виразності малюнка.

Дослідження Т. Комарової показало, що питання техніки малювання не можна розглядати у відриві від створення зображення, образу; не можна їх зводити до простих чи складніших вправ. Різні навички, які належать до техніки малювання, по-різному інтегруються в уміння і відіграють важливу роль у створенні зображення. Вивчення «ручної вмілості» як одного з компонентів зображувальної діяльності, що експериментально досліджувалося Т. Комаровою, спрямоване переважно на формування сенсорних здібностей до малювання (регуляції малювальних рухів). Воно також дає можливість розглядати це вміння в аспекті навчання дітей засобів художньої, образної виразності в різних видах діяльності. Проте вивчення специфіки засобів у кожному виді діяльності дає змогу говорити про їхню своєрідність (особливо в ліпленні, аплікації).

Як же слід розуміти зображуваність і виразність? Стосовно дитячого малюнка, за визначенням Г. Лабунської, зображуваність — це елементарні вміння і навички в галузі реалістичного малюнка. Виразність — це посилене розкриття дітьми деяких характерних сторін предмета чи явища дійсності й передача активного емоційного ставлення до нього.

У дослідженні проблем художньої творчості (Н. Ветлугіна, І. Дзержинська, В. Єзикеєва, Т. Казакова) були розкриті засоби художньої виразності, користуючись якими діти здатні передавати художній образ в малюнку. Н. Ветлугіна обґрунтовує показники оцінки якості продукту дитячої художньої творчості: а) знаходження адекватних виразно-зображувальних засобів для втілення образів у малюнках; б) індивідуальний почерк дитячої продукції; в) відповідність дитячої продукції елементарним художнім вимогам.

Вивчаючи становлення образу в малюванні дітей раннього і молодшого дошкільного віку, Т. Казакова з'ясувала, що діти півтора-двох років під час зображення явищ навколишньої дійсності здатні оволодіти елементарними виразними засобами: ритмом, кольором, лінією, формою. Різноманітність окреслень форм, їхніх лінійних контурів, краса колірних поєднань відповідно до тла паперу колірними плямами загалом надають виразності малюнкам дітей. Вони навчаються способів зображення, характерних для реалістичного малюнка.

У низці психологічних досліджень дається характеристика процесу малювання у дошкільнят. Так, М. Волков розглядає у своїх дослідженнях проблеми сприймання предмета і малюнка, кольору, композиції в діяльності дорослого художника та дитини. В. Кириєнко та Б. Сазонт'єв основну увагу у своїх дослідженнях приділяють проблемі розвитку зображувальних здібностей, вивченню особливостей їхнього формування. Найповніше дошкільний вік розглядається Є. Ігнат'євим з погляду вдосконалення деяких сторін малювання в умовах певним чином побудованого навчання, спостереження за процесом поетапного створення дитиною зображення предметів методом зрізів.

Генезис зображувальної діяльності дитини (на матеріалі малюнка) найповніше вивчений В. Мухіною. Вона розглядає малювання як форму засвоєння дитиною соціального досвіду. Автора цікавить психологічний аспект зображувальної діяльності дитини (розвиток малюнка як специфічного знака, зображувальні засоби, якими користується дитина для вираження свого ставлення до намальованого).

Т. Лазарь вивчала специфіку виразних засобів у різних видах малювання. Групує засоби, дослідниця виокремлює один із них як домінуючий у кожному виді малювання. Так, у предметному малюванні головним вважає лінію, за допомогою якої створюється форма, різноманітність цих форм (круглих, прямокутних, їхнє поєднання), у сюжетному — композицію; в декоративному — колір. Таке виокремлення засобів виразності може бути умовним, оскільки в кожному виді малювання всі засоби перебувають у єдності.

Розвиток у дітей старшого дошкільного віку відчуття кольору як одного з найвиразніших засобів у малюванні та декоративно-ужитковій діяльності найповніше розкрито в дослідженнях Л. Пантелеевої, Р. Смирнової.

Якщо в дослідженні Є. Васильєвої колір розглядався у вузько-дидактичному плані під час навчання дітей декоративного малювання, то Л. Пантелеєва ставить завдання ознайомити дітей з художніми властивостями кольору та його поєднань, їхньою образною виразністю. Естетичні функції кольору розглядаються в різних видах діяльності (у декоративному малюванні, художньому конструюванні). На основі експериментальної роботи вводяться елементи дизайну, розробляється система настільно-друкованих ігор з розвитку у дітей відчуття кольору, що розширює можливості зображувальної діяльності дошкільняти.

Композиція як один з основних засобів виразності в малюванні дітей вивчалася Г. Підкурганною. Вона розробила прийоми розвитку композиційних здібностей дітей у предметному і сюжетному малюванні.

Отже, короткий аналіз досліджень з дитячого малювання показав, що цей вид образотворчої діяльності привертає найбільшу увагу художників, психологів, педагогів і має різні аспекти вивчення. Психологи переважно розглядають малювання з погляду розвитку у дитини логічного мислення, сенсорних здібностей, засвоєння соціального досвіду. Дослідження педагогів спрямовані на вивчення окремих видів малювання (предметного, сюжетного, декоративного), навчання дітей засобів художньої виразності малюнка.

Багато дослідників підтверджують положення про те, що ряд виразних засобів, які використовує художник у живопису, графіці, до певної міри доступний дошкільняті. Дитина оволодіває олівцем, фарбами і з їхньою допомогою створює реальні образи. Лінія, форма, колір, композиція — це засоби виразності, доступні дітям у малюванні. Зображення дитина створює частинами, використовуючи різноманітні форми. Виразність досягається за допомогою характерних деталей, рис. При цьому іноді виразність з'являється випадково, неочікувано для дитини. Хоч образ у малюнку буває примітивний, він близький дитині і сприймається нею як «живий», особливо привабливий для неї самої.

У малюнку вона часто використовує його декоративність, намагаючись зробити зображення ошатнішим, яскравішим, при цьому прагне до конкретності кольорів. Колір викликає у дітей емоційне ставлення до образу (добрий, злий, страшний) — як реалістичного, так і казкового. Дитина може порушувати пропорції частин, виділяти окремі деталі, виражати рухи поворотами або нахилом фігури. Передача руху в малюнку найскладніша для дошкільняти.

Композиція малюнка організується ритмом, який врівноважує всі частини, предмети, фігури, колірні контрасти. У процесі навчання діти починають засвоювати різні композиційні прийоми, у деяких дітей з'являється композиція по діагоналі, по кругу, закривання одних предметів іншими.

Виразність малюнка залежить від того, чи розвинуті у дитини уява, образне сприймання, від тих умінь і навичок, яких вона набула в процесі навчання, — володіння олівцем, пензлем, кольоровою крейдою, фломастерами, пастеллю, сангіною.

У більшості досліджень виокремлено такі види малювання: предметне, сюжетне, декоративне. Відповідно кожен з них має свої виражальні засоби. Основними виражальними засобами предметного малювання є

ритм, форма, лінія: сюжетного — ритм, колір, композиція; декоративного — ритм, симетрія, колірний стрій.

Спробуйте знайти в методичній літературі класифікацію видів дитячого малювання за способами створення образів у малюнку. Скористайтеся для цього роботою: Дяченко Н. Т. Малювання в дитячому садку. — К., 1980.

Ліплення. На відміну від малювання, в якому зображення створюється на площині аркуша, своєрідність ліплення полягає в об'ємному способі зображення.

Ліплення є різновидом скульптури, яка передбачає роботу не лише з м'якими матеріалами, а й з твердими (мармур, граніт та інше). Основним виразним засобом ліплення є пластичність. Завдяки пластичності матеріалу дитина передає динаміку рухів, оскільки під впливом пальців форма змінює свої окреслення, фігурка набуває різних поз, поворотів, нахилів тощо. Реальність об'єму, відчуття його долонями, кінчиками пальців сприяють активним діям дитини з виліпленою фігуркою. Вона легко пересуває її у просторі (ближче, далі від себе), оглядає, обстежує її з усіх боків.

Діти ліплять різні предмети, фігурки людей, тварин. Як і в малюванні, у ліпленні важливе місце посідає сюжет (створення композицій з кількох фігурок із певним композиційним центром). Виліплений предмет, фігурка для дитини (особливо молодшого дошкільного віку) часто стає іграшкою, з якою вона поводить себе як із живою істотою. У процесі цієї гри дитина взаємодіє з нею як в реальній життєвій ситуації. Якщо в малюванні колір є одним із яскравих виразальних засобів, то в ліпленні його роль обмежена. Колір використовується переважно в декоративному ліпленні під час розфарбування виліплених із глини фігурок (найчастіше за мотивами народних іграшок).

Пластичність матеріалу та об'ємність зображуваної форми дають змогу дошкільнят оволодіти деякими технічними прийомами в ліпленні швидше, ніж у малюванні. Наприклад, передача руху в малюнку — складне завдання, яке потребує довготривалого навчання, у ліпленні вирішення цього завдання полегшується. Дитина спочатку ліпить предмет у статичному положенні, а пізніше згинає його частини відповідно до задуму.

Передача просторових співвідношень предметів у ліпленні також спрощується — об'єкти, як у реальному житті, розставляються один за одним, ближче і далі від центру композиції. Питання перспективи в ліпленні знімається.

Основним виразальним засобом в ліпленні є передача об'ємної форми.

У теорії образотворчої діяльності порівняно з малюванням особливості ліплення вивчені недостатньо.

На дані про специфіку дитячої творчості в ліпленні вперше натрапляємо в роботах О. Бакушинського. Він розглядає ліплення дітей як своєрідне мистецтво. Підкреслює особливості пластичного образу, специфіку матеріалу, який під руками дитини легко видозмінюється.

Є. Фльоріна встановлює своєрідність ліплення в генезисі, визначає, що сприймання дітьми форми є основним у процесі створення образу. При цьому велику увагу приділяє образно-емоційній мові вихователя, яка допомагає викликаги у дитини асоціації з предметами, фігурами. Більш детально Є. Фльоріна розкриває ці питання, аналізуючи ставлення до ліплен-

ня дітей молодшого дошкільного віку. Про ліплення дітей старшого віку, де найповніше виявляється виразність образу, розкриваються його специфічні особливості, автор говорить лише в загальних рисах.

У 60-ті роки ХХ ст. з огляду на дослідження проблеми сенсорного виховання (Н. Сакуліна, Є. Корзакова, Н. Курочкіна) ставилося питання про сенсорні основи зображувальної діяльності. Дослідники відзначали роль перцептивних дій, обстеження, сенсорної культури під час навчання дітей ліплення. Вони також говорили і про створення ліпного образу. Так, Є. Корзакова правильно ставить питання про те, що навчання дітей у дитячому садку прийомів ліплення через розкочування і сплюснення веде до спрощеного зображення. За такого навчання діти засвоюють лише конструктивний спосіб ліплення, тоді як створення виразного образу потребує оволодіння прийомами скульптурного ліплення (з цілого шматка). Це дає можливість бачити образ в цілому, передавати рух, позу, виражати своє емоційне ставлення до зображуваного.

Найповніше проблема художньо-образного начала в ліпленні дітей старшого дошкільного віку розкрита в дослідженні Н. Халезової. Вона також наголошує, що діти використовують багато засобів виразності, якими володіє скульптор, хоча їхнє використання залежить від особливостей психічного і фізичного розвитку дітей. Н. Халезова стверджує, що зображення руху в ліпному образі є основним засобом виразності.

Дослідження Н. Халезової, Ю. Максимова, Г. Вишньової розкрили можливості ліплення в художньому розвитку старших дошкільнят. Ліплення передбачає виготовлення фігурок за мотивами народних іграшок, має місце також створення рельєфних і барельєфних зображень. Тому тут справедливою є думка Т. Казакової, що декоративне ліплення в системі занять із зображувальної діяльності в дитячому садку слід виокремити.

Отже, аналіз досліджень показує, що ліплення як вид образотворчої діяльності ділиться на предметне, сюжетне і декоративне. Кожен з цих підвидів має свої специфічні виразні засоби, за допомогою яких дитина може створювати виразний образ, скульптурні композиції.

Основними засобами виразності в предметному ліпленні є форма та об'єм; у сюжетному — ритм, композиція, силует; у декоративному — ритм, симетрія, колір (див. кольор. вкл., мал. 48—52).

Знайдіть у науково-методичній літературі дані про спільні та відмінні риси між скульптурою і дитячим ліпленням. Скористайтеся книжкою: Халезова Н. Б., Пантюхіна Г. В., Курочкіна Н. Лепка в детском саду. — М., 1986.

Аплікація — один із видів декоративно-ужиткового мистецтва, який використовується для художнього оформлення різних предметів за допомогою прикріплення до основного тла вирізаних декоративних чи предметних форм (див. кольор. вкл., мал. 53—55).

Своєрідність аплікації полягає як в характері зображення, так і в техніці її виконання. Зображення в аплікації, порівняно з іншими видами площинного зображення — малюнком, живописом, більш умовне. Це контурно-силуетне зображення на площині. Форма більш узагальнена, майже без деталей. Як засіб художнього оформлення, аплікація створює своєрідний декоративний ефект. Іноді вирізані форми використовують для

оформлення приміщення. Аплікаційні вирізки із тканини, хутра та шкіри використовують в оформленні одягу, виконанні панно.

Процес виконання аплікації має два етапи: вирізування або обривання окремих форм і прикріплення їх до тла. Іноді вирізані частини прикріплюються до тла не повністю, і аплікація виходить частково об'ємною (наприклад, пелюстки квітки). Це надає зображенню більшої виразності.

Через свою узагальненість, декоративність аплікація особливо доступна дітям дошкільного віку. Створення силуетних зображень потребує великої роботи думки та уяви, оскільки у силуеті відсутні деталі, які інколи є основними ознаками предмета.

На відміну від малювання та ліплення, аплікація як вид образотворчої діяльності вивчалася дослідниками переважно в аспекті формування сенсорних процесів, оволодіння технічними вміннями та навичками. У дослідженні, яке було проведене І. Гусаровою ще в 50-ті роки ХХ ст., детально розкривалася послідовність навчання дітей навичок вирізування і наклеювання: різання по прямій, заокруглення кутів, вирізування із паперу, складеного вдвоє, у кілька разів, силуетність вирізування і таке інше. На основі дослідження було сформульовано програмові завдання для кожної вікової групи, визначено зміст занять з аплікації в дитячому садку. Це пояснювалося тим, що в методиці зображувальної діяльності необхідно було визначити вміння і навички з аплікації для кожної вікової групи і методи роботи з дітьми на заняттях. Однак певна односторонність підходів до вивчення призвела до того, що в «Програмі виховання в дитячому садку» основне місце посіли технічні навички та вміння, тоді як художньому аспекту цієї діяльності зовсім не приділялося уваги. Цей аспект був розкритий у роботі З. Богатєєвої, яка розглядає аплікацію як вид декоративно-ужиткового мистецтва, як засіб естетичного розвитку дошкільняти. Основну увагу вона зупиняє на орнаменті і виокремлює його художні особливості: колір, ритм, лінію, своєрідність композиції. Спостереження з дітьми навколишньої природи, навчання їх умінь бачити в рослинних формах симетричність, яскравість, гармонійність колірних поєднань є основою цієї роботи. Автор розглядає технічні прийоми декоративної аплікації для складання візерунка із рослинних та геометричних елементів, доступні старшим дошкільнятам.

♦ *Ознайомтеся з роботою: Богатєєва З. Мотивы народных орнаментов в детских аппликациях. — М., 1986. Зверніть увагу, як мотиви орнаментів різних народів трансформуються автором у зразки декоративних аплікацій для дітей.*

Декоративний аспект аплікації представлений і в роботах Л. Скиданової та Л. Сірченко. Автори використовують українські мотиви в аплікаційних орнаментах.

Інший естетичний аспект розкрито у дослідженні Г. Пантелеєва під час вивчення аплікації як декоративно-оформлювальної діяльності. У роботі розглядаються питання морально-естетичного виховання дошкільнят засобами оформлювального мистецтва. Велику увагу приділено художньо-образній темі оформлення свята, навколо якого групуються різні види художньої діяльності. Основною святковою композицією виступає великоформатна аплікація, яка з'являється у процесі спільної творчості педа-

гога та дітей. У дослідженні показано нові форми колективних робіт з аплікації з метою художнього розвитку дітей, залучення їх до художньо-оформлювальної діяльності.

Аналіз аплікації як виду образотворчої діяльності показав, що, як і малювання та ліплення, аплікація поділяється на предметну, сюжетну, декоративну. Кожен з підвидів має свої засоби виразності. У предметній аплікації — це силует і колір, у сюжетній — ритм, композиція, у декоративній — ритм, симетрія, колір, гармонія (див. кольор. вкл., мал. 53—58).

✦ *Розгляньте схему 3 на с. 163 «Взаємозв'язок видів образотворчої діяльності». Зверніть увагу на провідні засоби виразності у кожному виді образотворчої діяльності, на їхню схожість і відмінність.*

Отже, аналіз таких видів образотворчої діяльності, як малювання, ліплення, аплікація, показав, що кожен з них має підвиди: у малюванні, ліпленні, аплікації діти зображають предмети, сюжет, створюють декоративно-орнаментальні композиції. Предметний та сюжетний зміст близькі між собою, оскільки, зображуючи предмет у малюнку, ліпленні, аплікації, дитина не абстрагується від навколишньої дійсності. Як вважає Т. Казакова, аналіз образотворчої діяльності розкриває також її художньо-образну основу, яка об'єднує всі види. Проте одночасно передавання образу в кожному виді образотворчої діяльності досягається різними засобами і залежить від художніх матеріалів, за допомогою яких цей процес удосконалюється.

Під час розгляду специфіки образотворчого мистецтва спостерігаються подібні до зображувальної діяльності дітей риси, підтверджується положення про необхідність впливу мистецтва на розвиток художньо-образного начала в малюнку, ліпленні, аплікації. Чимало дослідників розглядають різні аспекти цього впливу (Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, В. Єзикеєва, Н. Зубарева, В. Кіонова, Р. Мірошкіна та ін.). Вони зазначають, що процес образотворчості тісно пов'язаний зі сприйманням мистецтва, яке за правильного педагогічного спрямування сприяє художньому розвитку дітей, формуванню виразності в малюнку, ліпленні, аплікації.

Конструювання — це особливий вид образотворчої діяльності. Воно більше від інших пов'язане із грою. Гра часто супроводжує процес конструювання, виконані дітьми вироби використовуються в іграх.

Термін «конструювання» (від лат. *construere*) означає приведення у певне взаєморозміщення різних предметів, частин, елементів.

Конструктивна діяльність — це практична діяльність, спрямована на одержання певного, заздалегідь задуманого реального продукту відповідно до його функціонального призначення. Це продуктивний вид діяльності, в якій відбувається різнобічний розвиток дитини.

Під дитячим конструюванням прийнято розуміти різноманітні будівлі з будівельного матеріалу, виготовлення виробів та іграшок із паперу, картону, дерева й інших матеріалів (див. кольор. вкл., мал. 59—62). За своїм характером воно, так само, як і зображувальна діяльність та гра, віддзеркалює навколишню дійсність. Будівлі і вироби дітей слугують для практичного використання, тому повинні відповідати своєму призначенню.

Дитяче конструювання вчені (В. Космінська, З. Ліштван, Л. Парамонова, М. Поддяков та ін.) розуміють як творчу діяльність, якій прита-

манні ті ж самі етапи, що й діяльності дорослих. Рівень дитячого конструювання, на думку вчених, залежить від рівня розвитку образотворчого та просторового мислення, аналітико-синтетичної діяльності дитини, ступеня обізнаності з особливостями конструкторської діяльності, уявлень про сенсорні властивості предмета, способи його створення. Дитяче конструювання може бути як образотворчим, так і технічним, кожен з цих видів має свої особливості.

Залежно від того, з якого матеріалу діти створюють конструкції, розрізняють такі види конструювання: з будівельного матеріалу та конструкторів; з паперу та картону; викидного та природного матеріалів.

Конструювання як вид продуктивної діяльності вчені досліджували в різних напрямках: психологічний аспект умов і форм організації конструювання; види конструювання; особливості мислення дитини в процесі конструювання, розвиток творчості в конструктивній діяльності.

Питанням вивчення дитячої творчості в конструюванні з різних матеріалів присвячено дослідження В. Нечаєвої, З. Ліштван, М. Поддякова, А. Давидчук.

З. Ліштван розглядає виховне значення ігор і занять з будівельним матеріалом, встановлює закономірності творчого розвитку дітей у цьому виді конструювання та розкриває методи і прийоми його педагогічної організації.

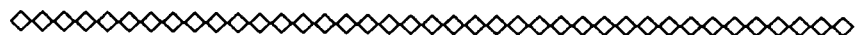
Конструктивна творчість дітей як один із засобів розумового розвитку вивчалася М. Поддяковим, А. Давидчук, Л. Парамоновою. Питання художньої праці в дитячому садку розкрито в роботах Л. Пантелєєвої, Л. Куцакової, Л. Гоман, Л. Калуської та інших. Зокрема, різні способи конструювання з кольорового паперу за допомогою традиційних прийомів мистецтва оригамі як засіб активізації уваги, фантазії, розвитку просторового мислення дітей розглянуто в роботах З. Богатєєвої і Т. Тарабаріної.

Особливості конструювання з природного матеріалу розкрили дослідники Е. Гулянци та І. Базик, які представили зразки і методику виготовлення іграшок в умовах дитячого садка і сім'ї.

У багатьох дослідженнях дається характеристика видів конструювання за способом створення образів: конструювання за зразком (З. Ліштван, В. Нечаєва) відбувається на основі дій, що повторюються; конструювання за моделлю, каркасом (О. Лурія, А. Міренова, М. Поддяков) з елементами проблемного навчання; конструювання за умовами (А. Давидчук, Л. Парамонова, М. Поддяков); конструювання за найпростішим кресленням і наочними схемами (С. Леона Лоренсо, В. Холмовська); конструювання за задумом (М. Поддяков, Л. Парамонова). Останній — найбільш творчий вид діяльності, в процесі якого дитина виявляє свою самостійність.

♦ *Ознайомтеся з книжкою Ліштван З. Конструирование. — М., 1980. Проаналізуйте ілюстративний матеріал цього видання з позиції представлених у ньому різних видів конструювання.*

Виокремлюється також художнє конструювання, пов'язане зі створенням художнього образу майбутнього виробу з паперу, природних та утилізованих матеріалів (Л. Парамонова). Йому притаманна єдність утилітарного та естетичного (корисність, доцільність, економічність та художня виразність речі не існують ізольовано). Художнє конструювання — це ство-

рення принципово нових конструктивних і композиційних підходів та рішень, воно залучає особистість до перетворювальної діяльності стосовно засвоєння об'єктів конструкторської творчості. Під час художнього конструювання формується проектно-художній образ майбутнього виробу, що створюється на основі проектно-художніх уявлень людини (А. Івершінь).

Коротка характеристика різних видів конструювання в дитячому садку показує, що кожен із них має свою специфіку. Проте основи діяльності єдині: в кожному виді дитина відтворює предмети навколишнього світу, створює матеріальний продукт, результат діяльності призначається переважно для практичного застосування (гри, подарунків, прикрашання).

Отож види образотворчої діяльності дітей дошкільного віку можна класифікувати за технологією: малювання, ліплення, конструювання, аплікація, плетіння, вишивка та ін.; за матеріалом: робота з папером, фарбами, тканиною, деревом та ін. Одним із варіантів може стати класифікація за видами художньої практики в мистецтві. Наприклад, малювання (живопис, графіка), скульптура, архітектурна діяльність (макетування, моделювання, проектування), декоративна діяльність (наприклад, розпис, ліплення, аплікація, плетіння, вишивка, оригамі).

Така класифікація формує уявлення дітей про засоби мистецтва, пов'язує їх із загальними уявленнями про їхню роль для створення образу в мистецтві. Тобто всі засоби мистецтва (матеріали, виражальні засоби, мова) є засобами вираження художнього образу. За словами Б. Неменського, «Людина зображає, будує і прикрашає саме заради вираження свого ставлення до об'єкта, до життя» [Неменский Б. М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания. — М., 1987. — С. 90]. За цією класифікацією образотворча діяльність постає як цілісна система видів художньої практики дитини.

Взаємозв'язок видів образотворчої діяльності

Взаємозв'язок видів образотворчої діяльності є важливою психолого-педагогічною проблемою. Розуміння її педагогом і дитиною зумовлює успішність реалізації мети і завдань образотворчої діяльності, яка визнається чинником та середовищем цілісного розвитку особистості в період дошкілья.

♦ *Пригадайте зміст Модуля 1. Його головна теза — це визнання культури, мистецтва й освіти взаємовпливовими чинниками цілісного розвитку особистості.*

Розробка особистісно-орієнтованої концепції педагогічного процесу відкриває нові можливості для вдосконалення вже досягнутого, адже пропонує інші принципи об'єднання процесів освіти і виховання, орієнтує на духовне становлення особистості. Актуальними для осмислення педагогом стають поняття **інтеграція, цілісність, комплексність, взаємодія мистецтв, синтез мистецтв**.

У контексті Базового компонента дошкільної освіти образотворча діяльність як сфера освіти дитини має забезпечувати їй формування світогляду, розвиток цілісної наукової картини світу, категоріальне світосприймання.

ня про співвідношення форми і функції, перехід від пізнання зовнішніх властивостей до пізнання властивостей прихованих.

Другий цикл становили заняття із зображення тварин, яких діти малювали й ліпили. Третій цикл — зображення фігури людини — будувався на попередньому розгляданні частин тіла, зміні пози під час руху. Зображення розгорталося у певній послідовності: спочатку в малюванні, потім у ліпленні. Четвертий цикл занять з малювання і ліплення мав за мету створити у дитини уявлення про різні види руху (у воді, повітрі, на землі). Діти зображали птахів, звірів. П'ятий цикл передбачав зображення засобів пересування людини (різні види транспорту). Шостий цикл — заняття із зображення будинків.

Головним у взаємозв'язку малювання і ліплення за тематичним принципом є формування узагальнених уявлень, усвідомлення взаємозв'язків між явищами, розв'язання розумових завдань і згодом пошуки реалізації прихованих відношень у зображенні. Ідея взаємозв'язку названих Н. Сакуліною видів образотворчої діяльності обґрунтована концепцією розумового розвитку дошкільняти М. Поддякова [Умственное воспитание дошкольника / Под ред. Н. Поддякова. — М., 1972].

У подальших пошуках інтеграції видів образотворчої діяльності Н. Сакуліна обмірковує систему сенсорних еталонів. Роботи О. Запорожця, Л. Венгера показують специфіку засобів, якими користуються діти для пізнання властивостей предметів (геометричні форми, кольори, музичні звуки тощо). Н. Сакуліна виокремлює *форму* як сенсорний еталон і об'єднує навколо неї три види образотворчої діяльності: ліплення, аплікацію, малювання. Форма (квадрат, прямокутник, круг, циліндр, куля) виступає як похідна для зображення предметів у ліпленні, аплікації, оскільки діти начисто-дієво її сприймають. Потім навчаються зображати її в малюванні.

Форма виступає не тільки як сенсорний еталон, а й як засіб художньої виразності. За такого підходу пріоритету набуває взаємозв'язок за принципом зображення різноманітних і виразних форм предметного світу.

Наприкінці 70-х років ХХ ст. систему занять з образотворчої діяльності створює Т. Комарова. Навчання різних видів образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація) здійснюється у їхній єдності та взаємозв'язку при стрижневому значенні малювання.

♦ *Опрацюйте книжку: Комарова Т. С. Заняття по изобразительной деятельности в детском саду. — М., 1978.*

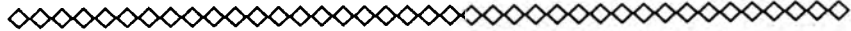
Т. Комарова визначає провідну роль малювання на основі експериментального дослідження «ручної вмілості», в якому було вивчено послідовність та взаємозалежність формування її компонентів.

У роботі Т. Лазарь представлено модель взаємодії видів малювання на основі визначення одного із засобів художньої виразності в предметному, сюжетному, декоративному малюванні. Вчена розглядає один вид образотворчої діяльності в аспекті взаємозв'язку його підвидів.

Інші автори (Н. Халезова, Н. Курочкіна, Г. Пантюхіна) наголошують на пріоритеті ліплення у взаємозв'язку з малюванням.

♦ *Опрацюйте книжку: Халезова Н., Курочкіна Н., Пантюхіна Г. Лепка в детском саду. — М., 1986.*

Н. Курочкіна зазначає, що попереднє ліплення впливає на якість зображення в малюнку і допомагає оволодіти зображенням форми предмета

або тварини, побачити виразність руху, усвідомити необхідність природи для її зображення в малюнку.

Є. Рогальова досліджувала сенсорні основи аплікації і зробила висновок, що для отримання більш високого рівня ритмічності дитячих орнаментальних малюнків треба спочатку проводити заняття з декоративної аплікації. Способи і прийоми заповнення площини візерунком потребують певних циклів занять, а також попередньої роботи щодо ознайомлення дітей з орнаментальним мистецтвом. Про цей взаємозв'язок пише також З. Богатєєва. Одним із завдань вона вважає навчання дітей побудови візерунків, яке відбувається у взаємозв'язку із засвоєними дитиною прийомами створення народних орнаментів. Взаємозв'язок видів малювання створює сприятливі умови для перенесення дитиною вмій, наприклад, з декоративного малювання у предметний та сюжетний малюнки з метою досягнення образно-естетичної виразності. Про це йдеться в дослідженні О. Дронової.

Проблема взаємозв'язку видів образотворчої діяльності актуалізується в роботах Л. Пантелєєвої, Г. Пантелєєва. Наприклад, Л. Пантелєєва вивчала формування відчуття кольору в дітей 5—7 років на заняттях з декоративного малювання і художнього конструювання. Вона розробила серію творчих завдань, у яких засвоєння кольору відбувалося спочатку на площині (взаємодія контрастних і пастельних кольорів, їхньої художньо-образної виразності), потім — у художньому конструюванні. Таке сполучення видів діяльності значно збагатило художню практику старших дошкільнят.

Взаємозв'язки різних видів образотворчої діяльності (малювання, аплікації, художнього конструювання) показані в дослідженні Г. Пантелєєва на матеріалі декоративно-оформлювальної діяльності. Як зазначає автор, важливо, що одне й те саме завдання дошкільня виконує на різному матеріалі в різних ситуаціях (площинне й об'ємно-просторове оформлення свята).

Опрацюйте книжку: Пантелєєв Г. М., Максимов Ю. В., Пантелєєва Л. В. Декоративное искусство — детям. — М., 1976.

♦ *Спробуйте осмислити головні тенденції в поглядах на проблему взаємозв'язку видів образотворчої діяльності.*

Наприклад, *перша тенденція* ґрунтується на традиційному погляді на систематичність та послідовність занять з малювання, ліплення, аплікації. Взаємозв'язок визначається тематикою, послідовністю оволодіння зображенням (наприклад, освоєння форми в ліпленні або аплікації, потім — у малюванні і т. ін.); послідовністю підвидів (предметне малювання передують сюжетному так само, як і предметне ліплення — сюжетному); оволодіння технічними навичками й уміннями. Взаємозв'язок видів такого характеру широко використовується вихователями дитячих садків під час планування занять з образотворчої діяльності.

Основу *другої тенденції* становить положення про необхідність добору художньо-виразальних засобів з метою формування художньо-образного початка, пошуків такого взаємозв'язку видів діяльності, за яким один вид є домінуючим, провідним, другий — супутнім. У цьому разі взаємозв'язок видів образотворчої діяльності спрямований на: а) виникнення нових можливостей і способів художнього освоєння дійсності; б) знаходження різних способів передавання дитиною образного змісту; в) створення по-

шукових ситуацій, за яких діти комбінують способи зображення, надаючи перевагу найбільш виразним; г) створення умов для найбільш ефективного художнього розвитку дошкільнят.

Друга тенденція активно опрацьовується в дослідженнях Т. Казакової.

♦ *Ознайомтеся з роботою: Казакова Т. Г. Изобразительная деятельность и художественное развитие дошкольников. — М., 1983.*

Спробуйте обґрунтувати такі положення:

- взаємозв'язок видів образотворчої діяльності може бути одним зі способів комплексного підходу у художньому розвитку дошкільнят;

- взаємозв'язок видів образотворчої діяльності є педагогічною умовою, що забезпечує художній розвиток дитини;

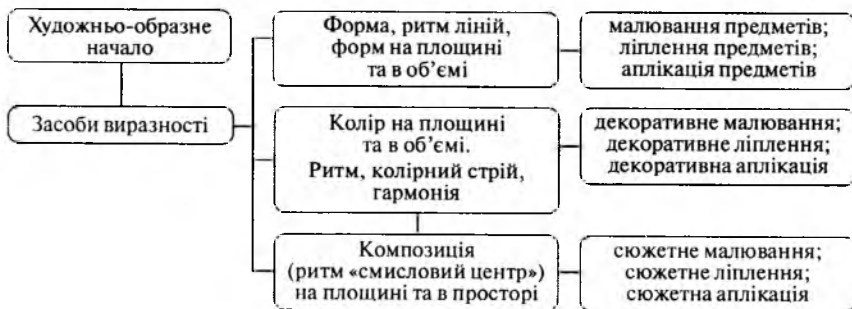
- аналіз взаємодії та синтезу мистецтв дає підстави для припущення, що пошуки нових способів та засобів художнього освоєння дійсності можливі також і в різних видах образотворчої діяльності дітей дошкільного віку;

- взаємозв'язок видів дає змогу виокремити засоби образної виразності, специфіку мови і творчого процесу кожного виду мистецтва як основи розвитку образотворчої діяльності і знайти те, що є спільним для всіх видів. (Особа художника як зразок креативної поведінки, естетичне сприймання, усвідомлення зображально-виражальних можливостей матеріалу, способи зображення, досягнення образно-естетичної виразності продукту; продукт, який презентує його створювача в соціумі).

Взаємозв'язок видів дає можливість виокремити засоби образної виразності, характерні для кожного виду образотворчої діяльності, і знаходити те, що є спільним для всіх видів.

♦ *Простежте це положення за схемою:*

Схема 3. Взаємозв'язок видів образотворчої діяльності

Отже, взаємозв'язок видів образотворчої діяльності в умовах реалізації особистісно-орієнтованої моделі освіти ґрунтується на ідеї сприймання, осмислення і створення дитиною *краси*, взаємодії естетичної свідомості, естетичної діяльності та естетичного життя особистості дитини в період дошкільця; діалогу культур у поліхудожньому середовищі дошкільного освітнього закладу. Його результатом є цілісна «картина світу», образ «Я» та позитивна, оптимістична «Я-концепція», віддзеркалені у продукті образотворчої діяльності дитини: живописному і графічному малюнках, зліпках, декоративних роботах, архітектурних проєктах.

Між образотворчим мистецтвом та образотворчою діяльністю дошкільнят встановлюються певні взаємозв'язки. Це відзначають Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, Т. Комарова, В. Єзикеєва, Г. Пантелєєв, Т. Казакова, О. Дронова та ін. Вихователь передає дітям художній досвід, допомагає зрозуміти зображально-виражальні можливості матеріалів та винайти й опанувати характерні для кожного виду мистецтва способи зображення предметів, об'єктів і явищ світу. Одночасно він створює умови для встановлення дитиною взаємозв'язку видів образотворчої діяльності і художнього розвитку.

У сучасних умовах розвитку дошкільньої освіти досить актуальною є проблема інтеграції мистецтв. Науково обґрунтовано, що кожне мистецтво саме по собі є важливим чинником становлення особистості, а завдяки синтезу його видів моральний, інтелектуальний, духовний розвиток дитини відбувається ефективніше і ґрунтовніше (О. Апраксіна, Д. Кабалєвський, Б. Неменський, Б. Теплов, Ю. Фохт-Бабушкін, Ю. Юсов та ін.). Науковці визначають інтеграцію як складний процес взаємопроникнення, взаємодоповнення, взаємовпливу видів мистецтва, який охоплює різні напрями художньо-творчої діяльності. В основі інтеграції лежить ряд положень: на базовому змісті мистецтва ґрунтується та чи та художня діяльність, причому для кожного окремого виду мистецтва та заснованої на ньому художньої діяльності характерні свої особливі способи створення образу; образ одного й того самого предмета, явища може передаватися в різних видах мистецтва через використання притаманних для кожного мистецтва засобів виразності; в інтеграції один з видів мистецтва є стрижневим, інший — допомагає ширшому і глибшому осмисленню образів та створенню їх різними засобами виразності (Т. Комарова).

Проблема взаємозв'язку мистецтв не менш важлива у плані її теоретичного вивчення. Вона є особливо актуальною в системі естетичного виховання в дитячому садку. Якщо звернутися до досліджень проблеми системно-структурних зв'язків у дошкільній педагогіці, то можна відзначити активні пошуки взаємозв'язку мистецтв, різних видів художньої діяльності дошкільнят з метою найефективнішого художнього розвитку дітей.

Проблемі взаємозв'язку видів зображувальної діяльності дітей дошкільного віку присвячене дослідження Т. Казакової [*Казакова Т. Г. Изобразительная деятельность и художественное развитие дошкольников. — М., 1983*]. До цього спеціальних досліджень не проводилося, хоча деякі елементи взаємозв'язку видів зображувальної діяльності трапляються в роботах Є. Фльоріної, Н. Сакуліної, Т. Комарової, Н. Халєзової, Н. Курочкіної, Є. Рогалєвої, Л. Пантелєєвої, Г. Пантелєєва.

Т. Казакова вважає, що взаємозв'язок видів зображувальної діяльності може бути одним із способів комплексного підходу в художньому розвитку дошкільняти; його можна розглядати і як педагогічну умову, що забезпечує цей розвиток.

Дослідження показало, що за умови взаємозв'язку видів зображувальної діяльності не порушується логіка розвитку кожного з них. Поєднання різних способів, навпаки, значно розширює можливості цієї діяльності на самому початку її становлення. Пошукові ситуації ставлять дитину перед необхідністю вибору того чи того способу зображення.

Дослідженням доведено, що формування образу є найефективнішим в тому разі, коли запропоновані дітям завдання об'єднуються в тематичні цикли. Це дає можливість виокремити засоби виразності, встановити логічний взаємозв'язок між окремими завданнями кожного циклу, посилювати їхнє виховне значення.

Принцип тематизму цікавий тим, що перед дітьми розкриваються зображувальні можливості художніх матеріалів кожного виду діяльності. Тематизм може мати місце на заняттях, різних за формою організації: а) зображення однієї теми на окремих заняттях (цей тип взаємозв'язку найширше використовується практично і лежить в основі системи занять, розробленої Т. Комаровою; б) зображення теми за допомогою засобів образної виразності, властивих різним видам діяльності, на одному занятті. За такого поєднання у дітей відбувається формування способів дії, створюються пошукові ситуації.

Взаємозв'язок видів зображувальної діяльності може визначатися специфікою будь-якого одного виду, що виконує домінуючу роль. Інший виступає як допоміжний для підсилення виразності образу. За такого типу взаємозв'язку дитина навчається порівнювати, зіставляти, пробувати різні засоби зображення. Вона потрапляє в ситуацію пошуку, вибору. Такого типу взаємозв'язки встановлюються між ліпленням та малюванням, малюванням та аплікацією.

Взаємозв'язок видів будується на логічній основі зв'язку підвидів: між малюванням предметним, сюжетним, декоративним є свої особливості, так само, як і в ліпленні, і в аплікації. Тому, не встановивши взаємозв'язку всередині кожного виду, не можна говорити про його встановлення в ширшому розумінні.

Взаємозв'язок видів будується і на співвідношенні з різними видами образотворчого мистецтва, ознайомлення з яким є одним з основних завдань естетичного виховання старших дошкільнят.

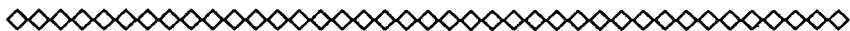
Дослідження показало, що взаємозв'язок видів зображувальної діяльності не лише збагачує її зміст, а й сприяє самостійному опануванню дітьми способів зображення.

Вивчення цієї проблеми дає можливість говорити про новий аспект структури дитячої зображувальної діяльності та її планування. Засвоєння дітьми практичних навичок, специфічних для кожного виду, залишається важливим.

На заняттях діти повинні також набути досвіду комплексної діяльності, об'єднуючої всі види. Це збагачує їхню самостійну художню діяльність, яка виникає з ініціативи дітей і тісно пов'язана із грою.

Отже, у плануванні необхідно передбачати різні типи занять: не лише за окремими видами, а й занять, які дають дітям можливість під час виконання одного завдання використовувати зображальні засоби різних видів діяльності.

Встановлення взаємозв'язку всіх видів зображувальної діяльності забезпечує значною мірою здійснення індивідуально-диференційованого підходу до дітей і врахування вікових можливостей. Кожна дитина віддає перевагу тому чи тому виду зображувальної діяльності. Постає ситуація можливого вибору під час виконання навчального завдання, вона дістає оптимальні умови для свого художнього розвитку.

Педагогічне керівництво зображувальною діяльністю за умови взаємозв'язку її видів набуває більш опосередкованого характеру. Основна увага приділяється активізації художнього досвіду, який діти одержали у процесі навчання. В результаті встановлюється взаємозв'язок між методами, які використовуються на заняттях різного характеру. У процесі комплексної діяльності головне місце займає індивідуально-диференційований підхід до дітей. Різноманітність форм організації занять різного типу дає можливість виконувати навчальні і творчі завдання як індивідуально, так і колективно, знаходити в кожному конкретному випадку способи самостійного їх розв'язання. Ознайомлення дошкільнят з видами образотворчого мистецтва тісно пов'язане із процесами малювання, ліплення, аплікації. Це дає можливість не тільки викликати у дітей емоційний відгук на картину, ілюстрацію, скульптуру, народну іграшку, а й формувати в них художньо-творчі здібності. Діти навчаються розрізняти засоби виразності, використовувати їх у своїй творчості.

Отже, вивчення взаємозв'язку видів зображувальної діяльності дітей дошкільного віку показало необхідність вирішення цієї проблеми системно і цілісно. Лише такий підхід забезпечить головну мету — художній розвиток дошкільнят.

3.2. Варіативні програми навчання дітей образотворчої діяльності

Характеристика державних програм

Сучасні варіативні програми виховання і навчання дітей дошкільного віку укладено з урахуванням провідних принципів і положень розбудови системи національної освіти: демократизації суспільних відносин, гуманізації цілей і принципів педагогічної роботи з дітьми, диференційованого підходу до процесу навчання, виховання і розвитку особистості, посилення естетичного і національного компонентів у змісті та засобах художньо-естетичного виховання. Однак чинні програми відображають різні підходи авторів до визначення завдань і змісту образотворчої діяльності дітей та керівництва нею, співвідношення навчання і творчості в розвитку образотворчих здібностей.

«Малює». Програма виховання дітей дошкільного віку (1999)

«Малює» — державна програма виховання дітей дошкільного віку в дитячому закладі — створювалась як програма цілеспрямованого, різнобічного, багатогранного глибинного розвитку, виховання і навчання дитини-дошкільняти в різних сферах життя і видах діяльності.

У розділі «Образотворче мистецтво» розкрито завдання та зміст роботи з дітьми починаючи з другого року життя. Викладено орієнтовну тематику занять з різних видів образотворчого мистецтва, результати навчально-виховної роботи для кожної вікової групи.

Системно подано програмовий зміст, який відповідає віковим можливостям дітей від народження до семи років. Програма побудована на основі навчання, що має розвивальний характер і спрямоване на естетичний та художній розвиток дитини.

Головний акцент у програмі зроблено на *навчанні способів образотворчої діяльності*, що орієнтує педагога на формування знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення творчих задумів в різних видах образотворчої діяльності, тобто дитина має набути передусім навичок володіння пензлем, фарбами і таке інше; використовувати адекватні засоби зображення (колір, лінію, об'єм) для здійснення свого задуму.

Для дітей раннього віку передбачено ознайомлення з матеріалами й інструментами, необхідними для малювання й ліплення.

Згідно із завданнями програми діти середнього дошкільного віку вдосконалюють свої вміння у відомих техніках, засвоюючи нові матеріали, прийоми і навички. Старші дошкільнята вправляються у використанні відомих технік, засвоюють нові, виявляють творчість у нетрадиційних техніках малювання.

Передбачено ознайомлення з образотворчим мистецтвом, зокрема з українським народним декоративно-ужитковим, живописом, скульптурою, графікою. Чітко виокремлено завдання з предметного, декоративного, сюжетного типів зображення в різних видах образотворчої діяльності.

Автори програми визначають образотворче мистецтво як базову основу для розвитку образотворчої діяльності дітей. На початку кожного розділу «Образотворче мистецтво» в кожній віковій групі визначено завдання з розвитку сприймання образотворчого мистецтва.

Розділ «Конструювання» запропоновано для дітей усіх вікових груп, починаючи з раннього віку.

Особливу увагу приділено творчому використанню зображувальних умінь та навичок у процесі виготовлення ігрових виробів, конструкцій з будівельного матеріалу, а також виробів з паперу, викидного і природного матеріалів.

«Дитина». Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років (2003)

В основних змістових лініях та розділах програми простежується спрямованість на особистісний розвиток дошкільнят, психологізацію роботи, індивідуальний підхід, особливості організації роботи гуртків, гнучкий режим дня.

Кожний розділ програми передбачає наявність таких напрямів: завдання і зміст, орієнтовна тематика занять, умови успішної педагогічної роботи, у родинному колі, показники успішного розвитку дітей.

Ця програма розглядає художню діяльність дитини як поєднання видів занять, що спрямовані на розвиток творчої активності, ініціативності, образного мислення, уяви і фантазії, сприйнятливості до краси навколишнього світу, спрямованості на збереження і творення краси. Тобто передбачено взаємозв'язок і взаємопроникнення різних видів мистецтва і художньо-творчої діяльності.

У розділі програми «Чарівні фарби і талановиті пальчики» підкреслено необхідність надавати дитині в продуктивних видах діяльності можливість виявляти пошукову активність, власну ініціативу і творчість, обирати один з кількох запропонованих варіантів завдання, пропонувати оригінальні рішення. У розділі чітко визначено завдання з малювання, ліплення, аплікації. Велику увагу приділено ознайомленню дитини з творами мистец-

тва, зокрема народного декоративно-ужиткового. Автори підкреслюють важливість дієвого пізнання характерних особливостей його засобів художньої виразності. Так, наголошується, що основні властивості різних матеріалів та інструментів дитина молодшого дошкільного віку має визначити у процесі власних дій. Серед завдань середньої групи — розвиток інтересу до зображувальних матеріалів та їхніх властивостей через експериментування, дослідництво. Для дітей середнього дошкільного віку передбачено колективні роботи з використанням різних видів зображення. Найважливішим завданням вихователя у старшій групі є знаходження доцільного співвідношення між навчанням і самостійною образотворчою діяльністю дитини, стимулювання і підтримка її у створенні та втіленні власних задумів, формування вміння передавати один і той самий образ у різних видах художньої діяльності.

У розділі «Будуємо, майструємо, творимо», для молодшої групи запропоновано роботу з будівельним конструктором, тематику основних конструкцій. Передбачено ознайомлення дітей з іншими матеріалами для конструювання: папером, природним матеріалом, кубиками тощо.

Для середньої групи у розділі «Привчаємося працювати» запропоновано художню працю, яка передбачає конструювання: з паперу, природних, викидних матеріалів, а також з піску, поролону, ниток і кольорових шнурків.

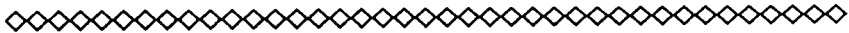
Для старшого дошкільного віку передбачено роботу в гуртках з різних видів художньої діяльності: флоромозаїка, коренепластика, аплікація із соломки, художнє литво, вишивання, витинанки. Безперечно, таке поєднання видів художньої діяльності дітей старшого дошкільного віку становить стійке підґрунтя для формування художньої творчості дітей. Так само, як і програма «Малятко», програма «Дитина» орієнтована на засвоєння дітьми способів зображувальної діяльності. Проте слід зазначити, що програма «Дитина» більше спрямовує дошкільнят на дослідницьку, пошукову діяльність, коли вони сприймають запропонований вихователем художній матеріал, на розширення досвіду його використання у різних видах власної образотворчої діяльності. Програма орієнтує педагогів на гнучкість у використанні завдань, можливість їхньої заміни відповідно до здібностей дітей, забезпечення умов для розвитку дітей, постійне створення зони їхнього «найближчого розвитку».

Тематика занять тісно пов'язана із сезонними явищами природи, улюбленими творами художньої літератури, працею людей, традиційними святами, визначними подіями.

Сучасні альтернативні програми

«Українське дошкільля». Програма виховання дітей у дитячому садку (1991)

Програма ґрунтується на наукових засадах реалізації особистісно-орієнтованої моделі дошкільньої освіти, забезпечення гармонійного різнобічного розвитку дитини-дошкільняти, здійснення цілісного підходу до організації змісту дошкільньої освіти, забезпечення наступності між дошкільною та початковою загальноосвітньою підготовкою.

Своєрідність програми полягає в тому, що вона базується на народознавстві, етнопедагогіці, елементах національної культури. Програма містить багато етнографічно-історичного матеріалу.

У розділі «Образотворче мистецтво і зображувальна діяльність» чітко виокремлені завдання з малювання (предметного, сюжетного, декоративного), ліплення, аплікації. Розширено добір засобів зображення та матеріалів. Збагачення змісту зображувальної діяльності передбачає поглиблене ознайомлення дітей з декоративно-ужитковим мистецтвом України. Введено малюнок на склі та дереві. Для середньої групи передбачено ознайомлення дітей із традиційними виробами місцевих народних промислів України, зокрема з виробами майстрів Івано-Франківської кераміки, вишивками Львівщини, Київщини, ткацтвом. Дітей навчають малювати елементи візерунка Івано-Франківської кераміки, елементи розпису за мотивами Львівської, Київської вишивок, опішнянської іграшки. Завдання з аплікації передбачають ознайомлення з найпростішими елементами візерунка в мистецтві витинанки, писанки.

Для старшої групи запропоновано завдання ознайомлення з народними традиціями та народними промислами різних регіонів України: елементами київської кераміки, вишивкою Львівщини, Київщини, основними мотивами розписів яворівської іграшки і таке інше.

Завдання з малювання передбачають уміння складати візерунки за мотивами яворівської, косівської іграшок, писанок та ознайомлення з технікою малювання пальцем за мотивами петриківського розпису, малювання характерних орнаментів конкретних регіонів.

У розділі «Конструювання» поставлено завдання навчити дітей конструювати з будівельного матеріалу (для молодших груп) та паперу, природного матеріалу (для старших груп).

Програма «Крок за кроком в Україні» (2003)

Програма «Крок за кроком в Україні» створена для практичної реалізації особистісно-орієнтованого підходу до дитини.

Програмовий зміст викладено з орієнтацією на потреби, інтереси дитини, сім'ї, державні стандарти дошкільного виховання та початкової школи, національні культурні особливості українського народу, суспільні та економічні умови сьогодення. Для врахування індивідуальних темпів та особливостей розвитку дітей, різної готовності до сприймання і засвоєння програмового змісту дітьми однакового віку авторським колективом запропоновано виклад програмового змісту у вигляді трирівневої за складністю вертикальної структури: зміст розподілений за рівнями складності відповідно до вікових можливостей дітей віком від трьох до п'яти років. Це допоможе вихователю враховувати індивідуально-типологічні вияви дітей у процесі художньої творчості. Програмовий зміст різного рівня складності розміщено згідно з провідними чинниками, які зумовлюють його опанування, описані у шести графах горизонтальної структури програми і мають такі назви:

1. Інтереси, потреби, досвід дитини.
2. Дитина й родина.
3. Дитина й вихователька.

4. Минуле в сьогоденні дитини.
5. Задоволення інтересів і потреб дитини в дошкільному дитинстві.
6. Орієнтація на майбутні потреби і перспективи розвитку дитини.

Цікавим є те, що в розділі «Психологічні особливості дітей трьох—п'яти років» висвітлюються, зокрема, проблеми обдарованості, розвитку творчості у дошкільнят. Зміст програми з образотворчої діяльності та програми з художньої праці розкрито у блоку «Творча сфера». Програма не містить чітко визначених навчальних завдань, велике значення надається творчому засвоєнню дитиною всіх доступних форм матеріалу в процесі експериментування з ним. Образотворча діяльність розглядається як засіб творчої самореалізації дитини. Програма з образотворчої діяльності має такі підрозділи:

1. **Краса навколо дитини.** Враховуючи особливості становлення і функціонування образотворчої діяльності у дітей, передбачено завдання, спрямовані на збагачення зорового досвіду, естетичних почуттів дітей у процесі сприймання краси предметів і явищ навколишнього світу, формування естетичного ставлення до них, розвиток на цій основі різноманітних образотворчих задумів.

2. **Перші сходинки у світ образотворчого мистецтва.** Визначено завдання початкового ознайомлення дітей з різними видами візуального мистецтва — декоративно-ужиткового, графічного, живописного, пластичного, засобами їхньої художньої виразності. Розвиток умінь на елементарному рівні розуміти зміст цих творів, визначати їхній настрій, емоційно відгукватися на красу, одержувати задоволення від спілкування з нею.

3. **Дитяча художньо-практична і творча діяльність.** У цьому підрозділі розкрито поетапність організації дієвого пізнання дітьми характерних особливостей і засобів художньої виразності в різних видах образотворчої діяльності: малюванні, ліпленні, аплікації. Надається велике значення самостійному творчому експериментуванню із зображувальними матеріалами для відтворення дошкільнятами своїх почуттів, думок, настроїв, фантазії, мотивації в оригінальних власних творах.

Програмовий матеріал з розділу «Художня праця» розподілений за такими підрозділами:

1. **Паперові вигадки.** Передбачено практичне ознайомлення дітей з конструктивними властивостями різних видів паперу і картону (отримання об'ємних форм з паперу через його жмакання, складання) та декоративними (прикрашання аплікацією); опанування дітьми основних способів конструювання.

2. **Іграшки — дарунки природи.** Визначено такі завдання: залучення дітей до багатства природних форм, кольорів і відтінків; визначення фактури матеріалу; розвиток умінь використовувати природну форму і фактуру матеріалу: бачити в ньому певний образ, підкреслювати схожість додатковою обробкою.

3. **Іграшки з лишньових скарбів.** Метою цього підрозділу є практичне ознайомлення дітей з властивостями різних видів залишкових матеріалів та предметів, зокрема конструктивними і декоративними; розвиток умінь використовувати старі речі та залишки різних матеріалів по-новому.

Також програма ознайомлює з обладнанням мистецького центру, його динамікою: зміни в центрі упродовж року, дня, передбачено врахування місцевого (регіонального) компонента; умов сільської і міської місцевості. У кінці програми подано показники засвоєння змісту дитиною до п'яти років у плані фізичного, соціально-емоційного та пізнавального розвитку.

Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (2008)

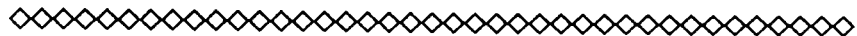
Програма розкриває зміст базового рівня дошкільної освіти і спрямована на повноцінний та гармонійний розвиток особистості дитини. Програма містить інваріантну складову змісту Базового компонента дошкільної освіти; характеризує вікові особливості соціальної ситуації розвитку, провідної діяльності та новоутворень свідомості й особистості; диференціює розвивальні, виховні і навчальні завдання; класифікує розвивальне середовище як єдність природного, предметного, соціального та середовища внутрішнього «Я» дитини, подає її вікові особливості; висвітлює специфіку розвитку дошкільняти у різних соціальних інституціях; містить вимоги до організації життєдіяльності дитини; пропонує вікові моделі базових характеристик особистості; класифікує форми активності дошкільняти — фізичної, соціально-моральної, емоційно-ціннісної, пізнавальної, мовленнєвої, художньої та креативної — за сферами життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам», характеризує показники життєвої компетентності дитини від народження до шести—семирічного віку.

Автори не виокремлюють середній дошкільний вік. Вони зазначають, що дошкільне дитинство — період, який охоплює молодший дошкільний (від 3 до 5 років) та старший дошкільний (від 5 до 6—7 років) вік.

У змістовій лінії «Художньо-естетичний розвиток» розкриваються вікові можливості дитини в образотворчій діяльності (починаючи з першого року життя), завдання розвитку, організація життєдіяльності, орієнтовна тематика занять (з другого року життя), орієнтовний перелік творів образотворчого мистецтва для ознайомлення (починаючи з четвертого року життя). Програмовий зміст цього розділу передбачає формування у дітей технічних навичок роботи з різними художніми матеріалами. Разом з тим акцент у програмі перенесено з вузьких навчальних завдань на більш широкі: естетичний та художній розвиток дітей засобами мистецтва, зокрема й українського декоративно-ужиткового, і краси навколишньої дійсності. У програмі подано показники компетентності, форми активності дитини за сферами життєдіяльності. Для дитини раннього віку не передбачено навчальних завдань з образотворчої діяльності, головне завдання — її художньо-естетичний розвиток. Завдання художньо-естетичного розвитку дитини викладено за віковою градацією.

Принципово новим є те, що автори пропонують ознайомлення із зображувальними інструментами та матеріалами вже на першому році життя (гуашеві фарби, різнокольорові олівці, крейда, тонований та білий папір розміру А4, пензлі різних розмірів).

Програмові завдання з образотворчого мистецтва для молодшого дошкільного віку передбачають навчальні завдання з декоративного, предметного, сюжетного малювання, аплікації, ліплення, конструювання. Відзначаючи необхідність розвитку практичної умілості, вправності до-

шкільняти в образотворчій діяльності, автори надають великого значення організації пошукової діяльності дитини під час сприймання запропонованого дорослим матеріалу, самостійності у застосуванні набутих умінь у власній образотворчій діяльності дитини.

У старшому дошкільному віці (шостий, сьомий роки життя) приділяється увага розвитку здібностей дитини до образотворчої діяльності. Передбачено формування умінь, пов'язаних з художньо-образним відображенням предметів і явищ у різних видах образотворчої діяльності. Підкреслюється необхідність формування особистісної позиції під час сприйняття творів образотворчого мистецтва і в процесі образотворення; самостійного знаходження дітьми прийомів зображення за інтеграції видів образотворчої діяльності.

Для старшого дошкільного віку програмою передбачено збагачення змісту образотворчої діяльності через залучення дитини до декоративного дизайну, художнього оформлення побуту, оранжування з природних та штучних матеріалів. Відзначається, що виникнення вибіркового ставлення старшого дошкільняти до різних видів образотворчої діяльності засвідчує подальшу динаміку особистісного зростання дитини.

Викликає інтерес тематика занять з конструювання: «Карнавальний костюм», «Маска», «Книжечка для маленьких», «Ігрові атрибути» тощо.

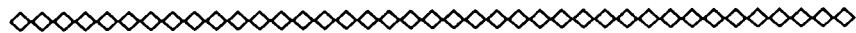
Парціальні (спеціалізовані) програми

У 90-х роках ХХ ст. почали з'являтися так звані *парціальні* (галузеві) програми виховання і навчання дітей дошкільного віку. На відміну від інших програм, які є комплексними, парціальні спрямовані на поглиблений розвиток особистості дошкільняти з певного напрямку виховання. У Росії існує велика кількість спеціалізованих програм з художньо-творчого розвитку дошкільнят. У нашій країні до парціальних можна зарахувати авторську програму Н. Дернович «Ладки», яка, на жаль, не одержала належної підтримки і широкого впровадження у практику роботи дошкільних навчальних закладів.

«Ладки». Програма формування основ гуманістично спрямованої активності особистості в дошкільному віці (1992)

Програма пропонує систему роботи з формування гуманістично-спрямованої активності особистості дошкільняти у процесі різноманітної діяльності. Ця програма загалом передбачає не спеціально організовані заняття, а лише різні види ігрової, пізнавально-мовленнєвої, рухової та іншої діяльності протягом усього дня в зручному і доцільному для організації місці. Програмовий матеріал згруповано у дві частини: «Виховання й розвиток первинних потреб і формування матеріальної культури» та «Виховання й розвиток вищих потреб і формування духовної культури». Особливо цікавим у першій частині видається перший розділ, в якому серед інших розкриваються дуже важливі питання виховання культури споживання, а в другому — завдання виховання культури пізнання, які не знайшли свого висвітлення в інших програмах.

У третьому розділі другої частини програми представлено завдання, зміст і діяльність з формування естетичної і художньо-творчої культури,

він охоплює художньо-мовленнєву культуру, зображувальну, музичну, театральну-ігрову. Відповідно кожний вид діяльності передбачає сприйняття, емоційний відгук, відтворення і творчість. Великої уваги автор надає саме розвиткові дитячої творчості, відзначаючи, що не можна пригнічувати дитячих фантазій, опускати їх до рівня дорослого. Нехай діти у своїх каракулях, у летючих хмаринках бачать образи невідомих нам предметів. Н. Дернович підкреслює, що потрібно заохочувати кожний вияв дитячої фантазії, творчості, розкривати здібності, схильності дітей до певних видів діяльності і створювати умови для максимальної їх реалізації, зокрема і через роботу в гуртках за інтересами.

У програмі кожної вікової групи в кожному розділі представлено діяльність вихователя, виховні завдання і діяльність дітей.

Завдання з конструювання поміщені в розділ «Розвиток інтелектуальних потреб і виховання культури пізнання» і поєднані із завданнями щодо орієнтування у просторі й часі, навчання лічби, а також із розв'язанням завдань на кмітливість.

У розділі «Розвиток потреб у красі та відображенні своїх вражень і виховання естетичної культури» автор, підкреслюючи важливість захоплення, творчих виразів дітей у всіх видах художньої діяльності (логіці, конструюванні та ін.), відзначає необхідність опанування дітьми технічних прийомів для суто виконавської діяльності і для створення нового. У цьому розділі визначено також завдання з конструювання. Вони спрямовані на створення художнього образу, експериментування, тобто мають творче спрямування.

У п'ятому розділі другої частини програми «Розвиток потреб у створенні, перетворенні світу, в праці для інших і виховання культури праці» передбачено завдання з ручної праці (для старшої і підготовчої груп). Ручна праця передбачає роботу з папером і картоном, з природним матеріалом, декоративне плетіння та роботу з тканиною. Підкреслено необхідність застосування набутих навичок у практичній діяльності: для оформлення інтер'єрів, для ігор тощо.

Розглянемо кілька російських спеціалізованих (парціальних) програм з художньо-творчого розвитку дошкільнят, зокрема й інтегровані.

Програма естетичного виховання дітей 2—7 років «Краса. Радість. Творчість» (2005)

Ця програма є цілісною, інтегрованою за всіма напрямками естетичного виховання, заснована на різних видах мистецтва (музичного, зображувального, літературного, як класичного, так і народного, театрального) і реалізується різними засобами (природа, естетично розвивальне середовище, художньо-творча діяльність: музична, зображувальна, художньо-мовленнєва, театралізована), творами мистецтва (як класичного, так і народного). Дитина відчуває позитивні емоції, на основі яких і виникають більш глибокі почуття: радість, захоплення.

Програма спрямована на розвиток дитини, який автори розуміють як залучення до здорового способу життя внаслідок різнобічного виховання (розвиток різних рухів; зміцнення м'язів; розуміння дітьми зв'язку краси рухів з правильним виконанням фізичних вправ і таке інше). Велику ува-

гу приділено сенсорному вихованню, розвитку сприйняття (зорового, слухового, тактильного, кінестетичного), перцептивних дій, збагаченню сенсорного досвіду як основи пізнання тих властивостей предметів і явищ, які діти передаватимуть у своїй творчості.

Програма побудована на основі навчання, яке має розвивальний характер і спрямоване на естетичний, моральний та інтелектуальний розвиток дітей. Програма є інтегрованою і передбачає взаємозв'язок і взаємопроникнення різних видів мистецтва і художньо-творчої діяльності дітей.

Особлива увага в програмі звернена на такі принципи, як народність, культуровідповідність, взаємозв'язок естетичного виховання з інтелектуальним і моральним, індивідуальний підхід, наступність в естетичному вихованні дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Програмовий зміст викладено за розділами: «Мистецтво в житті дитини», «Естетичне розвивальне середовище», «Краса природи», «Знайомство з архітектурою», «Література», «Зображувальна діяльність», «Музична діяльність», «Творчість».

Цікавими видаються розділи «Знайомство з архітектурою» та «Довкілля і творчість». Особливості ознайомлення дітей дошкільного віку з мистецтвом архітектури на цей час не повністю розкриті в методичній літературі, і розділ буде, безперечно, корисний для вихователів дошкільних закладів. У розділі «Довкілля і творчість» акцент зроблено не лише на організації самостійної художньої діяльності, а й на розвиткові здатності до засвоєння і перетворення навколишнього простору.

Художньо-екологічна програма з образотворчого мистецтва для дитячих дошкільних закладів та навчально-виховних комплексів «Природа і художник» (2006)

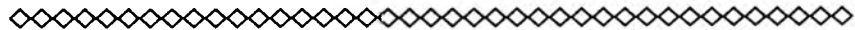
Програма спрямована на формування цілісних уявлень про природу як живий організм і художню культуру як частину культури духовної, на залучення до світу мистецтв, загальнолюдських і національних цінностей через власну творчість дітей і засвоєння художнього досвіду минулого.

Відзначаючи, що унікальність рідної культури можна пізнати і відчутти в порівнянні із загальнолюдськими цінностями, автори обґрунтовують основний принцип побудови програми — «діалог культур».

Програма розрахована на чотири роки (друга молодша, середня, старша і підготовча до школи групи). Система художньо-творчих завдань має концентричний принцип побудови: кожний новий ступінь вбирає в себе основний зміст попередніх, розкриваючи його на новому рівні складності.

Особливістю програми є блоково-тематичне планування. Основні розділи групуються навколо однієї теми. Зміст кожного року ґрунтується на чотирьох тематичних блоках: «Світ природи», «Світ тварин», «Світ людини», «Світ мистецтва». Авторами передбачена гнучкість у виборі тем за уподобанням вихователя.

Перший блок — «Світ природи». Зображення за допомогою найрізноманітніших художніх матеріалів (серед яких гуаш, акварель, вугілля, сангіна, соус, пластилін, туш, кольоровий папір тощо «одухотворених» образів неба, землі, дерев, трав, квітів, овочів, фруктів і таке інше). Знайомство з пейзажем і натюрмортом, творами декоративно-ужиткового мистецтва тощо.

Другий блок — «Світ тварин». Зображення за допомогою різних художніх матеріалів одухотворених образів птахів, риб, ссавців, комах, диких і домашніх тварин. У цьому блоці передбачено знайомство дітей з анімалістичним жанром.

Третій блок — «Світ людини». Зображення за допомогою різних художніх матеріалів одухотворених образів людей (члени сім'ї, люди різного віку і т. ін.), світу фантазії і захоплення людини, костюмів, транспорту, архітектури і таке інше. Знайомство з творчістю казкових ілюстраторів, а також художників, які працюють в портретному, побутовому та історичному жанрах.

Четвертий блок — «Світ мистецтва». Зображення за допомогою різних художніх матеріалів сюжетів на теми літературних, музичних і театральних творів. Знайомство з творами живописців, графіків, скульпторів, архітекторів, дизайнерів, роботами народних майстрів світового і вітчизняного мистецтва.

Система художньо-творчих завдань для кожної вікової групи розрахована на одне заняття на тиждень, але якщо педагог проводить два чи три заняття, то розширення програмового матеріалу здійснюється за рахунок виконання завдань за запропонованою темою різноманітними художніми техніками.

Розв'язуючи основні виховні завдання, педагог формує в дітях такі риси особистості, як уміння одухотворювати живу і неживу природу; здатність ідентифікувати себе з предметами твору; відчувати характер та мінливість природних явищ, виражати своє ставлення до них у пейзажних настроях; готовність емоційно переживати образну форму зразків образотворчого мистецтва та ін.

Серед завдань передбачено сприяння самореалізації дитини в різних видах художньої творчості, стимулювання прагнення бути оригінальною у виборі сюжету; використання адекватних засобів виразності (наприклад, колір, об'єм) для здійснення свого задуму.

Вирішення наступного завдання — навчання способів діяльності — орієнтує педагога на формування умінь і навичок, необхідних для здійснення творчих задумів у різних видах художньої діяльності: зображувальної (гуаш, акварель, пастель, воскові крейдочки, сангіна, вугілля, туш, перо, паличка, фломастери та ін.); конструктивної (пластилін, глина, білий, кольоровий папір, природні матеріали і т. ін.); декоративної (створення і прикрашання предметів декоративно-ужиткового значення та їхніх ескізів).

Розв'язання завдання — повідомити на доступному для дитини рівні знань про історію мистецтва, про способи формотворення різних національних культур, залучення до регіональної і світової художньої культури — передбачає організацію навчально-виховного процесу за принципом «цікавого спілкування» з використанням евристичних методів викладання. При цьому є важливою готовність дітей прилучатися до діалогу з педагогом та ровесниками.

Серед російських спеціалізованих програм є такі, що передбачають організацію додаткової освіти; серед них — «Програма художньо-естетичного циклу для дітей від трьох до семи років» з додаткової дошкільної освіти «Живий світ образів» (автори Р. Казакова, Л. Данильова, Н. Щербакова та ін.); «Програма з малювання, ліплення, аплікації з дітьми 4—7 років» (автор Г. Швайко); «Програма малювання і ліплення» (автор О. Григор'єва).

Обґрунтовуючи необхідність створення різних комплексних і спеціалізованих програм, сучасні педагоги і психологи стверджують, що відмовилися від освіти, заснованої виключно на «підготовці дитини до школи». Головним завданням дошкільної освіти вважають створення умов для гармонійного розвитку дитини, розкриття її особистісних рис відповідно до потенційних можливостей, характерних для кожного вікового етапу.

Сьогодні кожний дошкільний навчальний заклад має право вибору програми виховання і навчання дітей. Це дає дошкільним працівникам великі можливості для творчості та пошуку найбільш оптимальних способів виховання дитини, зокрема її естетичного та художнього розвитку. Працюючи за сучасними програмами, вихователі мають можливість використовувати різні підходи до навчання дітей на заняттях з образотворчої діяльності: традиційні (набуття дитиною технічних умінь і навичок) і творчі (дорослий не навчає, а лише акцентує увагу дитини на відчуттях, емоціях, почуттях, інтегрує різні види дитячої діяльності, виявляє ініціативу щодо вигляду матеріалу, чергування тем, занять).

3.3. Організація особистісно-розвивального середовища для образотворчої діяльності

Сучасний особистісно-орієнтований підхід уможливив зміну стереотипів організації образотворчої діяльності дошкільнят.

Вихідні положення про організацію середовища, сприятливого для розвитку дитини в образотворчій діяльності:

- розвиток особистості відбувається в умовах діалектичного зв'язку свідомості і діяльності;
- особистісно-орієнтоване навчання передбачає організацію діяльності, яка надасть їй статусу чинника та середовища розвитку усіх сфер особистості;
- образотворча діяльність виступає поліфункціональним модулем соціалізації дитини, гармонізації нею своїх стосунків із соціумом;
- усі діти від народження здатні до художнього світосприймання: чуттєве (естетичне) переважає над розумовим — саме це є підґрунтям естетичного розвитку;
- художньо-естетичний розвиток дитини в період дошкільля допомагає природному й успішному входженню її в соціум та інтеграції з ним;
- поняття «художньо-естетичний розвиток» інтегрує інтелект і почуття, раціональне й емоційне; передбачає розвиток художнього світобачення, залучення до світу мистецтва та розвиток художньо-творчих здібностей.

Дитина успадковує *генетичну програму* розвитку. Йдеться про *задатки*, які створюють передумови для формування і розвитку різних індивідуальних здібностей та характеристик. Які з цих важливих характеристик дістають фактичний розвиток залежить не лише від задатків індивіда, а насамперед від умов його життя і діяльності.

Для розвитку дитини необхідне середовище. Важливо не просто констатувати цей факт, а з'ясувати, що треба розуміти під середовищем дитини і як воно впливає на її розвиток.

Поняття «середовище» має дуже широкий і різнобічний зміст. Воно охоплює всю сукупність зовнішніх обставин, з якими пов'язані життя і розвиток певного індивіда.

Природне середовище виступає формою існування краси, пошуковим полем дитини, джерелом ідей та задумів для образотворчої діяльності.

Навколишнє *предметне середовище*, культурна спадщина, твори мистецтва також є формою існування краси, полем пізнавальної активності дитини, стимулятором образотворчої діяльності.

Середовищем дитини є насамперед *свідомі люди*, що оточують її, піклуються про неї, створюють умови для її життя та розвитку, організують діяльність. Суспільне життя людей, їхні відносини, культура, ідеологія становлять інформаційний простір дитини, транслюють дитині інформацію про красу людських стосунків, творчої праці, життєтворчість як спосіб життя. презентують зразки для наслідування, досвід художньої праці та інше. Психолог Г. Костюк писав, що аби виховати людей з новими властивостями свідомості, почуттів і волі, потрібні люди, які вже мали б ці властивості.

✦ *Прочитайте роботу Г. Костюка «Про роль спадковості, середовища і виховання в психічному розвитку дитини». Спробуйте обґрунтувати з позицій вихователя і дітей такі положення:*

- *середовище не є незмінним, воно змінюється через практичну діяльність людей;*

- *люди не становлять автоматичний продукт середовища;*

- *об'єктивно те саме середовище дуже часто має різний вплив на різних дітей.*

Сучасний філософський погляд на середовище ґрунтується на розумінні його як системи, що містить різноманітні зв'язки предметного та особистісного характеру.

Середовище дошкільного освітнього закладу, в якому перебувають дитина і дорослі (вихователь, психолог, інші співробітники закладу) має бути організоване таким чином, щоб не тільки просторово-предметно «обслуговувати» навчальну зображальну діяльність, а й стимулювати її трансформацію в образотворчу.

Образотворча діяльність є емоційним, інтелектуально-естетичним процесом (адже супроводжується активним мисленням, роботою уяви і фантазії, особливим натхненням), на відміну від зображальної діяльності, яка переважно є механічною, репродуктивною і ґрунтується на роботі пам'яті («запам'ятай — відтвори»). Для виникнення *образотворчої діяльності* потрібні *стимули*:

- професіоналізм педагога, його енергетика, компетентність у галузі образотворчого мистецтва, чутливість до краси, ступінь володіння різними видами художньої практики, творчий підхід до використання зображувальних матеріалів і технік; глибоке розуміння внутрішнього світу дитини, феномена дитячої творчості, володіння педагогічними технологіями (способи та форми організації дітей, форми та методи спілкування тощо);

- організація середовища дошкільного освітнього закладу за принципами: культуровідповідності, полікультурності, поліхудожності, природовідповідності, емоціогенності, стабільності — динамічності, відкритості — закритості, випадковості, проблемності, довіри, діалогу і таке інше;

нитки, мотузки. Для колажів у пригоді стануть старі журнали, картки, репродукції, фотографії. У декоративній творчості використовують тканини, глину, пластилін, спеціальне тісто, віск. Дитячу творчість стимулює природний матеріал: камінці, мушлі, коріння, кора тощо; викидний матеріал: клаптики тканини, коробки, баночки та інше.

На інтегрованих заняттях можуть знадобитися грим, костюми, музичні інструменти тощо.

Кожен зображальний матеріал задає певний діапазон можливих способів дій з ним, стимулює дитину до різних видів діяльності і певною мірою дає змогу педагогу керувати її активністю.

♦ *Проаналізуйте зміст художньої освіти за чинними програмами дошкільля, спробуйте самостійно здійснити добір змісту з теорії та практики образотворчого мистецтва (Модуль 1). Доберіть твори мистецтва для оформлення приміщення дошкільнього закладу і твори для обговорення з дітьми. Ознайомтеся з навчальними посібниками:*

• *Система естетичного виховання в дитячому садку / За ред. Н. О. Ветлугіної. — К., 1977. — Ч. 5. Художнє оформлення та обладнання дитячого садка.*

• *Игрушки и пособия для детского сада (оборудование педагогического процесса) / Под ред. В. М. Изгаршевой. — М., 1982.*

♦ *Складіть перелік обладнання для занять образотворчою діяльністю (малювання, ліплення, декоративна та архітектурна діяльність).*

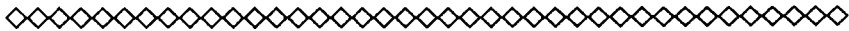
Перегляньте журнали «Дошкільнє виховання». — 2002. — № 10, 11.

«Естетична частина» середовища забезпечується позицією педагога, його професійністю та естетичною культурою, розумінням краси і форм її існування, компетентністю у галузі мистецтва та художньої діяльності, умінням створити емоційний фон для розгортання образотворчої діяльності.

Художньо-естетичне середовище дошкільнього закладу є структурним елементом освітнього простору і містить потенціал для творчого саморозвитку особистості в період дошкільля. Середовище забезпечує інтелектуально-естетичний розвиток, актуалізує усі сфери особистості і природно стимулює образотворчу діяльність.

Модель особистісно-орієнтованого середовища для розвитку образотворчої діяльності:

- **Природа і соціум.**
- **Дошкільний заклад** — територія краси (будівля, ділянка дошкільнього закладу, інтер'єр).
- **Обладнання та устаткування педагогічного процесу** (заняття образотворчою діяльністю, самостійною художньою діяльністю).
- **Стиль стосунків у колективі дошкільнього закладу в системах «дорослий—дорослий», «дорослий—дитина», «дитина—дитина».**
- **Концепція та програма з образотворчого мистецтва** (інтеграція художньо-естетичного світосприймання, залучення до світу мистецтва і художньої практики, стимулювання художньої творчості).
- **Педагогічна технологія образотворчої діяльності** (форми особистісно-розвивального спілкування педагога з дитиною, методи і прийоми особистісного розвитку та стимулювання образотворчої діяльності).

Предметом проектування середовища виступають не окремі знання, художні вміння і навички дитини, а умови саморозвитку універсальної здатності людини — естетичного світобачення.

Спрямованість професійної діяльності педагога:

- розвиток естетичного світосприймання;
- ознайомлення дітей з творчим процесом художника, художнім твором, динамікою його змісту;
- допомога в оволодінні засобами побудови взаємодії з естетичним образом;
- створення умов для творчого використання дітьми цих засобів під час сприймання нових образів.

Головні вимоги до організації предметного середовища:

- воно має надавати дитині певний ступінь свободи;
- впливати на світовідчуття, самопочуття, формувати образ людини;
- середовище має бути доцільним, зручним, гармонійним, інформативним;
- створювати образ процесу творчості;
- налаштовувати на емоційно-позитивний лад;
- забезпечувати гармонійні стосунки між дитиною та предметним світом.

Завданням професіонала галузі дошкільної освіти є моделювання соціокультурного просторово-предметного художньо-естетичного середовища, яке дасть змогу дитині виявляти творчі здібності, пізнавати способи образного відтворення світу і мови мистецтва, реалізувати пізнавально-естетичні і культурно-комунікативні потреби у вільному виборі.

Предметно-просторове середовище є «творчою ареною», на якій дитина може подолати невпевненість, нерішучість і запалитися іскрою творчості.

Приміщення має відповідати санітарно-гігієнічним нормам (наприклад, вимогам до освітлення, температурного режиму), бути комфортним (студія, приміщення універсального призначення).

Художня студія (постійне приміщення або групова кімната) має бути досить просторим і затишним приміщенням, складатися з кількох умовних секторів:

- Робочий сектор: місця (стіл та стілець, мольберт, етюдник) для індивідуальної творчості; столи для колективної роботи у малих групах. Стіл (шафа) для зображальних матеріалів та засобів; пісочниця, місткість з глиною та інше.
- Чистий сектор: коло зі стільців, ширма створюють простір для групової комунікації та обговорення творів мистецтва і зображальної продукції.
- Вільний від меблів сектор з покриттям підлоги для танців, драматизацій, рухів, ігор, театралізацій.
- Персональне місце педагога, осторонь від поля зору дітей (персональний мольберт, набір зображальних матеріалів).
- Сектор для організації виставок дитячої творчості (стіна для зображальних робіт; стіл, стелаж, полиці для композицій із глини, природного матеріалу).
- Колекційний сектор: місце зберігання індивідуальних альбомів, файлів, папок «художників», зразків творів мистецтва; робіт педагога, дітей.

У дошкільному закладі можна створити «галерею мистецтв», «українську світлицю», «майстерню народних ремесел», «музей» та ін., влаштувати «ляльковий дім» (коробки стануть «квартирами»), «райські куточки», «куточки краси» тощо. Фантазія, творчість і професійність дорослих мешканців дитячого садка є запорукою щастя, успішності, довіри і творчості дітей.

Принципи організації середовища для особистісного розвитку дитини в образотворчій діяльності:

- принцип стимулювання дослідницької діяльності та активності дитини. Стимулювальними чинниками є ситуації вибору, незавершеність образу, проблемність, несподіваність презентованого образу, творчий проект тощо;
- принцип задоволення потреби в культурно-ціннісному пізнанні, перетворенні, переживанні. Освітнє середовище інтегрує світ природи, мистецтва, людини як форми існування Краси, яку дитина пізнає, сприймає і відображає за допомогою різних способів художньої практики;
- принцип творчо-гуманістичної спрямованості забезпечує обов'язкове отримання дитиною (внаслідок взаємодії із середовищем) продукту (духовного — образ «Я» чи матеріального — малюнок, зліпок тощо), який характеризується творчими елементами: уявою, фантазією, «відкриттям», осяянням, самооцінкою і т. ін., або оригінальністю, корисністю, новизною. З другого боку, цей принцип створює умови для вияву різнохарактерних стосунків (дружніх, гуманних, ділових, партнерських, співробітництва співтворчості тощо);
- принцип свободи і самостійності дає змогу дитині самостійно визначити власне ставлення до елементів середовища: сприймати, наслідувати, комбінувати, створювати, перетворювати; самостійно обирати мету, визначатись у мотивах і способах діяння, у подальшому використанні продукту цього діяння та самооцінці;
- принцип інтегративності визначає взаємодію аналізаторів (зорового, слухового, тактильного, нюхового, смакового) у розвитку естетичного сприймання та розуміння краси, інтелектуально-естетичного сприймання твору мистецтва. Водночас цей принцип визначає взаємодію мистецтв: зорових, слухових, мовленнєвих; «дитячого» і «дорослого» мистецтва; цілісності твору та його частин; змісту і мови мистецтва, сприймання мистецтва та спільної творчої діяльності педагога і дитини, дитини і дитини, дитини і продуктів культури; спеціально організованої (навчальної) і вільної діяльності дитини;
- принцип діалогу реалізує різнохарактерні та різнорівневі діалоги: діалог культур, діалог мистецтв, діалог сфер зовнішнього світу (природи, людини, предметів), діалог тем і мови різних мистецтв, діалог дитини і мистецтва, внутрішній діалог дитини із власним «Я», з квазі-суб'єктом (художником, елементом твору і т. ін.);
- гуманітарний принцип відображає у змісті середовища світ людини, її зв'язки і стосунки із зовнішнім світом, допомагає розкритися сутнісним силам дитини;
- принцип емоціогенності передбачає насиченість середовища елементами, які допомагатимуть дитині гармонізувати стосунки із соціумом, досягати позитивної налаштованості щодо світу, відчувати і виражати задоволення

від спілкування з Красою, творчого процесу та його результату. Гра кольорів, світла, музичні ефекти, дизайн помешкання та обладнання для художніх занять, майстерність педагога у різних формах спілкування і т. ін. сприяють вихованню культури емоцій і стимулюють образотворчу діяльність;

- принцип поліхудожності в організації особистісно-орієнтованого середовища розвитку образотворчої діяльності забезпечує інтеграцію видів мистецтва і видів художньої практики;

- принцип стабільності—динамічності забезпечує не перебування дитини в середовищі, а її зростання разом з ним; дитині надається можливість змінювати, перетворювати середовище відповідно до своїх бажань, задумів, настрою; кожна дитина має право на персональну територію. До того ж здатність предметно-просторового середовища до різноманітних, часом несподіваних трансформацій, стимулює творчу активність;

- принцип дистанції передбачає організацію спілкування педагога з дитиною, розглядання творів мистецтва, художні спостереження і визначення демократичний стиль спілкування як відповідний особистісно-орієнтованій моделі освіти.

Художні екскурсії, спостереження, споглядання, занурення, розглядання, «входження у картину», ідентифікація з об'єктом, метод фокальних об'єктів являють собою приклади різних варіантів «дистанції» між дитиною та об'єктом, предметом. явищем у процесі його вивчення і сприймання нею.

Під час спілкування в системі «педагог—дитина» педагог може змінювати дистанцію між собою і дитиною (бути вище над дитиною, нижче, «на рівних», «очі в очі» та ін.) залежно від ситуації, яка склалася; від педагогічної мети та інше.

У створеному середовищі в ході образотворчої діяльності розгортається поетапний процес комплексного розвитку особистості. Він складається з:

- формування і розвитку здатності художнього світобачення;
- введення у світ мистецтва і художньої практики, залучення до діалогу з творами мистецтва, з художником, матеріалами;
- природного самовираження в образотворчій діяльності.

Ми з вами бачимо, що процес особистісного розвитку відповідає філософській теорії, згідно з якою процес пізнання дійсності відбувається «від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього — до практики». Образотворча діяльність є результатом особистісного розвитку і водночас середовищем розвитку дитини як особистості, чинником її соціалізації.

3.4. **Форми організації образотворчої діяльності**

Форми організації роботи з образотворчої діяльності в умовах повсякденного життя

Особистісно-розвивальне спілкування педагога з дитиною спрямовується на розвиток свідомості дитини та залучення її до художньої практики. Художня практика розгортається у формі зображально-образотворчої діяльності. Особливістю зображальної діяльності є навчання дітей основ і принципів зображення предметів, об'єктів, явищ та оволодіння узагальненими способами дій під час зображення, наприклад, дерев, будинків, транспорту,

людей тощо. Дітей навчають грамотно і свідомо користуватися приладдям: мольберт, станок для ліплення, ножиці, клей, олівці, фломастери, пензлі тощо. Зображальні навички виступають важливою умовою трансформації зображальної діяльності в образотворчу. Її головною ознакою є вміння творчо користуватися навичками і діяти в ситуаціях вибору ідеї, формування задуму, вибору зображального матеріалу, способу зображення, виражальних засобів (колір, форма, композиція, ритм, динаміка, декор та інше).

Отже, художня практика має дві форми: навчання і творчість.

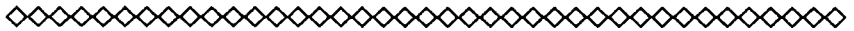
Ступінь свободи дитини в образотворчій діяльності зумовлений також і формою спілкування педагога з дитиною, педагогічною технологією, стилем спілкування, змістом навчальної програми, засобами, які обирає педагог і таке інше.

Розвиток художньої діяльності як образотворчої зумовлений ознайомленням дітей з образотворчим мистецтвом, його видами та жанрами, особою художника, особливостями творчого процесу майстра. Ідентифікація дитини з художником («Я—художник») створює умови для організації навчальної і творчої діяльності у формі гри («Гра в художників») та дає змогу проводити заняття у формі «творчої майстерні», «майстерні художника».

Не менш важливою умовою розвитку образотворчої діяльності є розвиток естетичного ставлення дитини до **природи, культурного спадку (предметного світу і творів мистецтва), інших людей, до самої себе та до продукту власної художньої практики**. Дитина починає усвідомлювати факт існування краси у всіх сферах життєдіяльності (за Базовим компонентом дошкільної освіти). Педагог має транслювати дитині психологічну установку, наприклад: «Усе, що бачиш, відчуваєш, ти можеш намалювати або відтворити за допомогою різних матеріалів і технік».

Отже, ми виокремили ті сфери життя, до яких плануємо виховувати естетичне ставлення — це природа, побут, праця, суспільні події та явища, мистецтво. Життя ж у дитячому садку вкладається в конкретніші форми: повсякденна життєдіяльність, навчальна діяльність, самостійна художня діяльність. Ці форми мають забезпечувати реалізацію програми входження дітей у світ мистецтва та інтеграцію з ним : розвиток естетичної свідомості й залучення до художньої практики, реалізація потреби у самовираженні та самоствердженні, гармонізація із соціумом.

Розвиткові образотворчої діяльності сприяє спілкування з природою в повсякденному житті у формі «живого споглядання», активної взаємодії дитини з об'єктами та явищами природи («пошуки краси», «перетворення природних матеріалів», ігри-експериментування з піском, снігом, водою тощо). Діти навчаються помічати, розуміти і відтворювати гру та мінливість кольору в природі, спостерігати будову, поведінку, вигляд тварин, комах і т. ін. Таку роботу можна організувати на прогулянках, у процесі праці на природі. Художні спостереження довкілля, екскурсії з художньо-естетичним змістом виступають формами спілкування, які передують образотворчій діяльності. Вони збагатять дитячі задуми в різних видах художньої практики: малюванні, ліпленні, архітектурній і декоративній, якщо педагог здійснить грамотне супроводження, спрямує «діалог» дитини з красою природи, спонукатиме до перенесення вражень у малюнки, зліпки, архітектурні макети, декоративні роботи.

Розвиток образотворчої діяльності зумовлений формою і ступенем естетичного ставлення до образотворчого мистецтва, його творів та до художника як творця дивосвіту краси. Формами особистісно-розвивального спілкування педагога з дитиною є спільне розглядання творів мистецтва, організація виставок та експозицій творів мистецтва, екскурсії до музею, картинної галереї, виставкового залу, художньо-дидактична та сюжетно-рольова гра («Художній салон», «Екскурсоводи на виставці картин», «У майстерні художника, скульптора», «Подорож у картину»), організація свят і такі інші. У педагогічній технології використовується феномен наслідування зразка креативної поведінки художника. Дитина засвоює культурний досвід саме через наслідування насамперед авторитетного дорослого. Професійність педагога полягає саме в тому, щоб зацікавити дітей творчою особистістю художника, викликати бажання наслідувати його у способах пошуку задуму та його реалізації, досягання образно-естетичної виразності продукту, виходити на власний рівень творчості. У сприйманні творів мистецтва головна увага приділяється розвитку абстрактного, образного мислення, уяви, фантазії. Педагогу важливо зрозуміти, що «художник може допомогти» дитині творчо оволодіти способами художньо-естетичного пізнання світу та способами художньої практики. Мистецтво в особистісно-орієнтованій педагогічній технології образотворчої діяльності є засобом інтелектуально-естетичного виховання, чинником комплексного розвитку особистості, стимулятором творчих здібностей, ініціативи, самостійності, соціалізації. Мистецтво має посідати значне місце не лише на заняттях, а й поза ними.

У повсякденній життєдіяльності педагог організує «пізнавальні», «технічні», «творчі» хвилини, метою яких є збагачення інтелектуально-естетичних вражень, вправи на закріплення та уточнення навичок зображення, підтримка позитивної налаштованості на світ, арт-терапія тощо.

Самостійна образотворча діяльність (СОД) та її організація

Особливою й унікальною формою організації образотворчої діяльності в дошкільному навчальному закладі є самостійна образотворча діяльність. Вона розгортається у вільний від занять час за ініціативою дітей і має високий ступінь свободи дитини у виборі теми, матеріалів, видів, художньої практики, початку та завершення роботи.

Позиція педагога полягає у непряму керуванні нею. Що це означає?

- Педагог забезпечує дітям можливість набуття багатства та різноманітності зовнішніх вражень і транслює психологічну установку на перенесення їх у різні види художньої практики, формує мотиви самостійної творчості («Готуємо сувеніри, подарунки, сюрпризи», «Готуємося до свята», «Прикрашаємо інтер'єр, помешкання», «Закликаємо весну», «Готуємо виставку»).

- Педагог створює умови для виникнення самостійної художньої діяльності. Він організує сприятливе інформаційне та предметно-просторове середовище, піклується про наповненість його стимулювальними матеріалами (предмети і репродукції творів мистецтва, різноманітність і якість зображального матеріалу; зразки творчої продукції вихователя, дітей,

батьків, альбоми для розфарбування тощо), забезпечує змінність матеріалів та їхню доступність для користування.

- Педагог пропонує дітям нові, цікаві форми організації самостійної художньої діяльності: ігрові, розважальні, гурткові, студійні, клубні (пропонує об'єднатися за інтересами, навколо улюблених тем та видів художньої практики).

- Педагог може визначити свою участь у самостійній художній діяльності дітей як споглядач, спостерігач, співучасник, автономний виконавець, співавтор, організатор, порадник, консультант.

Самостійна художня діяльність не є навчальною. Вона швидше є результатом навчання, показником ефективності педагогічної технології. Спостерігаючи хід самостійної художньої діяльності та продукти дитячої творчості, педагог має можливість:

- здійснити діагностику особистості, окремих її сфер (наприклад, комунікативної, емоційної, соціальної і т. ін.), внутрісімейних стосунків, образу «Я»-дитини, рівня зображальних та образотворчих досягнень;

- зробити корекцію педагогічної технології образотворчої діяльності у напрямку її особистісно-розвивальної орієнтації;

- зробити крок до розуміння внутрішнього світу дитини і досягти діалогу з нею.

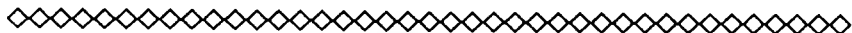
Аналіз змісту процесу та результату самостійної художньої діяльності дітей допомагає педагогу визначити характер і зміст навчальної діяльності на заняттях.

- ♦ *Спробуйте сформулювати мету і завдання для педагога в самостійній художній діяльності дітей.*
- ♦ *Обґрунтуйте її значення для розвитку особистості дитини.*
- ♦ *Підготуйте рекомендації батьками щодо організації занять художньою практикою вдома.*

Дитина, як і дорослий художник, прагне виразити свої думки, почуття, враження, емоції, знання і досвід, отримати задоволення від процесу та результату дій із зображальними матеріалами, бути зрозумілою, схваленою і прийнятою іншими — тими, кому спрямовує свою роботу. Педагог та батьки мають розуміти мотиви дитячої творчості для того, щоб адекватно ставитися до її продуктів, обговорювати їх і давати оцінку. У будь-якому разі педагог має схвалити самостійність дитини, її творчі пошуки і знахідки, оригінальність і своєрідність світобачення, ініціативність, старанність та бажання приємно здивувати дорослого.

Зробимо деякі висновки:

- самостійна художня діяльність виникає за ініціативи дітей і має високий ступінь свободи дитини;
- самостійна художня діяльність дитини потребує уважного ставлення з боку дорослих та витонченого, непомітного, непрямого керівництва, адже ініціативу дитини легко нейтралізувати, можна зруйнувати оригінальний задум та натхненний процес його втілення;
- самостійна художня діяльність розгортається у певному інформаційному та просторово-предметному креативному середовищі;
- самостійна художня діяльність правомірно претендує на певний час у «порядку денному», режимі дня; традиційно вона організується у вечірній час;

- зміст та характер самостійної художньої діяльності визначає емоційно-інтелектуальний, художньо-естетичний досвід дітей (інтерес, смакові уподобання, здібності, досягнення тощо);

- самостійна художня діяльність за змістом може інтегруватися із грою, театралізацією, декораційною, музично-ритмічною діяльністю, дизайном, літературно-фольклорною діяльністю, і виступати арт-терапевтичним середовищем, чинником релаксації та реабілітації, розгортатися як підготовка до свят (оформлення залу, елементів костюмів, атрибутів, аксесуарів);

- продукти самостійної художньої діяльності дітей мають певну цінність у соціумі і педагог повинен забезпечити їхнє функціонування (наприклад, як сувенірів, подарунків, елементів оформлення помешкання, виставок тощо).

Самостійна художня діяльність може становити частину прогулянки (малювання на пленері, ігри зі снігом, піском, водою, виготовлення крижаних скульптур, збирання та впорядкування природного матеріалу тощо), тобто розгортатися поза приміщенням. Наявність спеціального обладнання та пристосувань (наприклад, етюдники, легкі мольберти, формочки для роботи з піском, снігом, великі папки для гербаріїв тощо) стимулює самостійну художню діяльність дітей.

Педагогічна робота з сім'єю — одна з форм непрямого педагогічного керівництва самостійною художньою діяльністю та розвитку дитини в ній. Разом з батьками педагог дбає про створення умов для вияву дитиною художніх здібностей та отримує можливість для виявлення обдарованих дітей.

Образотворча діяльність, як активне самовираження і самоствердження дитини є результатом пізнання нею світу, естетичного ставлення до світу та усвідомлення себе у ньому.

Заняття як форма організованого навчання образотворчої діяльності та їхні види

Формою організації образотворчої діяльності є заняття. Це особлива форма спілкування педагога з дитиною, яка традиційно вважається формою організованого навчання.

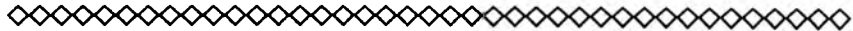
У контексті особистісно-орієнтованого навчання перед педагогом стоять завдання:

- розвинути у дітей інтерес до навколишньої дійсності, до активних пошуків форм та засобів її відображення і творіння за допомогою художньої практики;

- навчити дітей естетичного сприймання світу: природи, її об'єктів та явищ, предметів, мистецтва, людей і стосунків між ними, себе самого як активну й успішну особистість, творця краси та художника;

- прилучити дитину до світу мистецтва, активного оволодіння зображальними матеріалами, техніками створення зображень, способами творчих дій;

- реалізувати програму збереження здоров'я і формування в дитини позитивної налаштованості на світ, гармонізації стосунків з ним за допомогою краси, художньої практики, творів мистецтва.

Взагалі будь-яке спілкування педагога з дітьми можна назвати «заняттям», адже воно передбачає пряме чи непряме навчання, освіту, розвиток. Освітнє, навчальне, корекційно-розвивальне, арт-терапевтичне спілкування передбачає певні форми організації дітей:

- індивідуальне;
- групове;
- фронтальне.

Індивідуальне спілкування є діалоговою формою, яка є доцільна під час спостережень у довкіллі («Пошукаймо красу разом»), розглядання побутових предметів, об'єктів природи, арт-об'єктів (творів мистецтва, продуктів творчості дитини); проведення зображальних вправ та експериментування з матеріалами.

Групове спілкування переважно є формою спільних вправ, дій, спрямованих на уточнення знань та осмислення способів дій. Педагог об'єднує кількох дітей у групу з власної ініціативи (наприклад, помітивши типові особливості у способах дій із зображальним матеріалом), за ініціативою та бажанням дітей (наприклад, у спілкуванні з обдарованими дітьми).

Фронтальне спілкування передбачає роботу вихователя з усією групою дітей (наприклад, введення нового інформаційного та зображального матеріалу, способу, виду художньої практики; творчі проекти, діагностика досягнень дітей).

Особистісно-орієнтована модель освіти потребує адекватних підходів до класифікації занять образотворчою діяльністю. Головна вимога до них — забезпечення діалектичного зв'язку свідомості і діяльності, реалізація поліфункціонального, інтегрованого підходу.

На заняттях діти опрацьовують тему, запропоновану вихователем (нова інформація, уточнення відомого, пошук власного способу розв'язання), або творчо реалізують набуті навички та вміння у самостійно обраній темі.

Тип заняття зумовлений його метою: діагностичне, інформаційне, корекційно-розвивальне (закріплювальне, уточнювальне), творчо-реабілітаційне (арт-терапевтичне).

Базовий компонент дошкільної освіти та особистісно-орієнтований підхід в освіті й вихованні дитини передбачають діалектичний зв'язок розвитку її образотворчої діяльності з активним ознайомленням з теорією та практикою образотворчого мистецтва, особою художника як зразка креативної поведінки.

Тому за характером діяльності та змістом можна розрізнити такі заняття:

- теоретичні (мистецтвознавчі);
- практичні (зображальні);
- комбіновані (взаємозв'язок художньої теорії та естетичної практики);
- комплексні, інтегровані (ґрунтуються на синтезі та взаємодії мистецтв).

Теоретичні заняття головною метою мають введення дитини у світ мистецтва, ознайомлення з поняттям «мистецтво», його видами та жанрами, творчим процесом та інше. Ці заняття проводять з раннього віку, розглядаючи з дітьми арт-об'єкти (іграшки, книжки, твори мистецтва), розповідаючи про них (мистецтвознавча розповідь); розгортаючи бесіду (мистецтвознавча бесіда), художньо-дидактичну гру або арт-терапевтич-

ну сесію («Художній салон», «У музеї скульптур», «Подорож у картину», «Народна іграшка», «Що таке архітектура»).

Педагогу важливо вміти адаптувати мистецтвознавчу інформацію і створювати цікаві та зрозумілі для дитини казки, легенди, історії про мистецтво взагалі, про окремий вид мистецтва, жанр, твір, про художника (наприклад, «Казка про художника, який любив море», «Казка про братів-скульпторів», «Майстер і предмети», «Про Художника і Красу»).

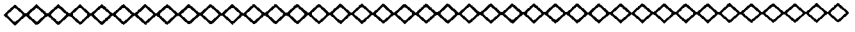
На цих заняттях педагог є транслятором інформації, він спонукає дітей до осмислення її та обговорення, активного діалогу в різних його формах (з педагогом, з іншою дитиною, з твором мистецтва; об'єктом, зображеним у творі).

Практичні заняття передбачають «Активне занурення дітей у світ художньої практики»: зображальних матеріалів, способів художньої обробки матеріалів, дій із зображальними засобами, обладнанням та устаткуванням для цієї діяльності. На цих заняттях педагог транслює дитині іншу інформацію: про матеріали та способи роботи з ними. Він посилається на образ художника і власними діями демонструє дитині зразок креативної (творчої) поведінки. Наприклад, «Давайте подумаємо разом: як художник осінь малював», «Де народні майстри візерунки шукали», «Як скульптор у глині майбутню скульптуру побачив». Діти ознайомлюються з різними зображальними техніками, матеріалами та способами дій з ними. Педагог спонукає дітей з раннього віку до активного маніпулювання фарбами, крейдочками, фломастерами, олівцями, глиною, воском, тістом, ігровим будівельним матеріалом, папером, тканиною, викидним матеріалом (коробки, клаптики, гудзики, баночки), природним матеріалом (пір'я, камінці, черепашки-мушлі, гілки, коріння, сухостій, кора). Також він запрошує дітей до спільних з ним дій для усвідомлення складніших технік (наприклад, оригамі, витинання, вишивання, флористика, інтарсія, плетіння).

Комбіновані заняття є особливим типом організованого навчально-розвивального спілкування педагога з дітьми. Вони поєднують у собі теоретично-мистецтвознавчу та практично-творчу частини. Наприклад, діти уточнюють уявлення про жанр пейзажу і розглядають репродукції пейзажних картин, обговорюють, обмінюються думками про виражальні засоби, колір, композицію, здійснюють «Подорож у картину» і виконують ігрові вправи на розвиток уяви, образного мислення, переживання естетичних емоцій, відтворюють у власній уяві творчий процес художника. Практичну частину заняття можуть становити вправи на змішування кольорів, наприклад, «Кольори золотой осені», «Кольори пізньої осені», «Осіннє небо», або «Малюємо осінні дерева». Можна запропонувати творчу роботу: «Малюємо пейзаж».

Комплексні (інтегровані) заняття надають педагогу можливість розвивати у дітей цілісне, категоріальне світосприймання, а дітям — формувати узагальнені способи дій, цілісні уявлення про мистецтво як форму існування краси, про художню практику як спосіб пізнання світу та його освоєння.

В організації занять цього типу педагог виходить із психологічної установки: «Усе, що ти бачиш, відчуваєш, переживаєш, можеш передати за допомогою різних зображально-виражальних засобів (на площині, в об'ємі, звуками, рухами, мімікою, жестом). Ми можемо скористатися ма-

теріалами, способами, техніками». Наприклад, метелик! Його можна побачити, розглянути, уявити, простежити його розвиток; його можна намалювати (теж різними способами); виліпити з глини, пластиліну, воску, тіста, зробити в аплікаційній техніці, оригамі; метелика можна показати танцюючи; можна зробити костюм «Метелик», можна вигадати казку, історію, віршик, загадку. Комплексні заняття перетворюються на цікаві розважальні вистави, шоу, перфоманси, арт-терапевтичні сесії і забезпечують повною мірою ідею поліфункціонального особистісно-розвивального підходу, створення поліхудожнього середовища в дошкільному освітньому закладі. На цих заняттях педагог є активним учасником процесу співтворчості.

За видами художньої практики розрізняють такі заняття:

- малювання;
- ліплення;
- архітектурна діяльність;
- декоративна діяльність.

Малювання (техніки живопису і графіки). На цих заняттях діти ознайомлюються з різними способами створення малюнка, зображальними матеріалами, приладдям, техніками.

✦ *Зверніться до змісту Модуля 1. Пригадайте головні техніки живопису (рисунок, кольорова пляма, мазок) та графіки (рисунок, лінія, штрих, відбиток). Визначте техніки, доступні дітям.*

Класифікація видів занять з малювання може бути різною. Наприклад, предметне (малювання предметів), сюжетне (передавання сюжету, дії, стосунків), декоративне (малювання орнаменту та декорування предметів). Кожен з видів малювання має свою специфіку, конкретну мету, низку завдань (програмовий зміст). Вони пов'язані з оволодінням виражальними засобами. Наприклад, предметне малювання «спеціалізується» на опануванні дитиною форми як зображально-виражального засобу, сюжетне — на композиції, декоративне — на декорі [колір, стилізація, орнамент (візерунок), розпис]. Взаємозв'язок видів малювання визначає принцип побудови педагогічної технології розвитку самого малювання та особистості дитини в цьому виді образотворчої діяльності. Створення виразного малюнка є показником естетичної культури дитини, її інтелектуально-естетичного розвитку, соціалізації, активної позиції в соціумі, художньої творчості.

Класифікацію видів малювання можна здійснити відповідно до жанрів мистецтва. Наприклад, до живопису: пейзаж, портрет, натюрморт, побутовий жанр малювання, за змістом літературно-фольклорних творів заняття організуються як малювання об'єктів і явищ природи, предметів та об'єктів соціуму, людей і стосунків між ними, ілюстрування літературних творів. За такою класифікацією специфіку педагогічної технології визначатиме особистісний, природо- і культуровідповідний, поліхудожній підхід, тісний зв'язок з теорією образотворчого мистецтва та художньою практикою. Важливою умовою виступатимуть художньо-естетична культура та компетентність педагога у сфері образотворчого мистецтва, його внутрішній світ, спрямування та здатність відчувати і розуміти тонкощі духовно-емоційного аспекту творчого процесу художника і дитини дошкільного віку.

Ліплення (техніки скульптурного зображення). На цих заняттях діти ознайомлюються з іншою категорією світосприймання, пізнання та відображення дійсності. Ідеться про створення об'ємного зображення за допомогою пластичних матеріалів. Колір вже не відіграє такої важливої ролі, як у малюванні, тому провідними матеріалами, з якими працює дитина, стають глина, віск, тісто, пластилін, а також сніг, пісок, пап'є-маше.

♦ *З матеріалу Модуля 1 пригадайте основні способи виготовлення скульптур, матеріали, якими працює скульптор, та здійсніть добір змісту для освітньої програми дошкільнят.*

Заняття ліпленням теж можна класифікувати як предметне, сюжетне, декоративне. У кожному з них є провідна педагогічна мета: оволодіння певним виражальним засобом (форма, композиція, декор).

Взаємозв'язок видів зумовлює результат діяльності — створення виразного образу. Ця класифікація «обслуговує» діяльнісний підхід у педагогічній технології організації ліплення.

Діяльність ліплення можна розгорнути як «заняття скульптурою». На таких заняттях діти ознайомлюються з мистецтвом скульптури, видами скульптури, матеріалами, особою скульптора, його майстернею, обладнанням і творчим процесом.

Діти навчаються створювати скульптури з різних матеріалів (пластичних, твердих, напівтвердих, зі снігу, льоду), реалістичні та абстрактні, скульптури, які зображують людей і тварин. Діти можуть діяти за мотивами «пластилінових мультиків». Головним способом виготовлення скульптур є пластичний, або скульптурний (він передбачає ліплення з цілого). Оволодіння цим способом супроводжується розвитком фантазії дитини, уяви та цілісного категоріального світосприймання.

Конструктивний спосіб дає змогу виготовити скульптуру по-іншому, складаючи її в ціле з окремих частин (пригадайте технологію «кубізму»). Скульптуру в такий спосіб можна виготовити, наприклад, з викидного матеріалу, ігрового будівельного («Робот», «Прибульці»), природного («Лісовичок»). Скульптуру можна виготовити за технологією «лиття» (наприклад, з воску або залити водою форму та заморозити її; з гіпсу у формі).

Комбінований спосіб допомагає дитині виготовити виразну скульптуру, адже поєднує в собі пластичний і конструктивний — як «головне» і «додавки».

Класифікація занять скульптурою: «людина», «тварина», «символ — знак».

На архітектурно-конструкторських заняттях діти ознайомлюються з мистецтвом архітектури, оволодівають способами створення різних споруд, матеріалами, творчістю архітектора-проектувальника. Діти конструюють з ігрового будівельного матеріалу, макетують з паперу, природного та викидного матеріалу, проектують (малюють будинки та споруди). Розрізняють: діяльність за планом, за умовами, за схемою, творчий проект.

Заняття декоративною діяльністю є особливим видом художньої практики. Діти ознайомлюються з призначенням декоративного мистецтва, його змістом, матеріалами, творчим процесом майстра. Класифікацію занять можна здійснити за видом художньої практики: декоративне малювання; декоративне ліплення; аплікація; вишивання; плетіння; оригамі; печворк та інше.

3.5. Методи і прийоми педагогічного супроводження образотворчої діяльності дітей

Вихідні положення питання про методи і прийоми розвитку особистості дитини в образотворчій діяльності:

- особистісно-орієнтована модель освіти, що визначає образотворчу діяльність одночасно як середовище, процес і результат розвитку дитини — цілісної соціально адаптованої особистості;
- особистісно-розвивальний потенціал образотворчої діяльності можна осмислити з позиції поліфункціональності мистецтва в соціумі. Ця діяльність розважає дитину, вона є способом пізнання нею світу і себе самої. В ній розвивається комунікативна сфера особистості, емоційна, інтелектуальна, мотиваційно-ціннісна, креативно-діяльнісна. Образотворча діяльність є сприятливою для естетичного розвитку дитини, її чутливості до краси в усіх формах її існування. В ній розвиваються художньо-творчі здібності, які презентують дитину в соціумі;
- особистісно-орієнтована педагогічна технологія організації і супроводження образотворчої діяльності ґрунтується на філософії самоцінності дитинства, свободі творчого самовираження, визнанні за дитиною права на вибір та зображення світу таким, яким вона його бачить, сприймає, відчуває і розуміє. Педагогічна технологія обов'язково визначається особистістю педагога як людини, художника, професіонала;
- методичний зміст педагогічної технології визначають окремі методи. Серед них можна назвати: методику спостережень у природі та соціумі, методику ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом, методику ознайомлення із зображальними матеріалами і техніками. Кожна окрема методика ситуативно використовується педагогом в різних формах організації образотворчої діяльності (повсякденна життєдіяльність, самостійна художня діяльність, спеціально організовані заняття і розваги);
- методика є сукупністю методів та прийомів (як способів взаємодії з дитиною), певним чином структурованих і спрямованих на комплексний розвиток усіх сфер особистості. Саме комплексний розвиток особистості і робить дитину успішною в образотворчій діяльності.

З цих вихідних положень розглянемо методи і прийоми, які належать до арсеналу особистісно-орієнтованої педагогічної технології образотворчої діяльності.

Види методів і прийомів та їхня характеристика

Традиційно у педагогіці склалися певні класифікації методів. Наприклад, наочні, словесні, практичні. Ця класифікація є адекватною філософській теорії пізнання, згідно з якою процес пізнання дійсності розгортається від «живого споглядання до абстрактного мислення і від нього — до практики».

«Живе» споглядання передбачає активний діалог дитини з навколишнім світом, взаємодію з предметами, об'єктами, явищами дійсності і занурення у світ краси природи, мистецтва, людських взаємин, свій внутрішній світ, у продукт своєї творчості. Цей активний діалог забезпечує можливість формування «картини світу», усвідомлення дитиною себе як частини цього

процесі реалізації задуму, вибираючи зображальний матеріал та спосіб зображення, на завершальному етапі творчого процесу, коли здійснюється вибір деталей, які підсилюють образно-естетичну виразність продукту творчості.

До групи словесних методів належать: мистецтвознавча розповідь, бесіда, обговорення, запитання, заохочення, порада. Словесні методи за своїм призначенням мають транслювати дитині інформацію про красу у всіх її формах, спрямувати осмислення дитиною «картини світу» та оцінювання себе як створювача зображальної продукції. Вони охоплюють «інструкцію», алгоритм, план спостереження за природними та соціальними явищами; розглядання об'єктів природи, арт-об'єктів, соціальних об'єктів; коментар щодо розуміння та сприймання дитиною елементів «картини світу», правила користування зображальними матеріалами та приладдям. Словесні методи також спрямовані на розвиток усіх сфер особистості (інтелектуальної, комунікативної, емоційної тощо). Вони спонукають дитину до активного спілкування, діалогу. Розвиток монологічного мовлення зумовлює становлення образу «Я» дитини, формування самооцінки, ціннісного ставлення до себе.

Мистецтвознавча розповідь — коротка інформація педагога про мистецтво взагалі або окремих вид, жанр, твір. Педагог готується до мистецтвознавчої розповіді, добирає зміст, адаптує його до дитячого сприймання. Мистецтвознавча розповідь має бути цікавою для дитини, тому їй можна надати форму казки, історії, легенди, вірша. Інформація мистецтвознавчої розповіді створює підґрунтя для використання методу мистецтвознавчої бесіди (про мистецтво, вид, жанр або за твором: картиною, скульптурою, архітектурною спорудою та інше). Бесіда супроводжується експозицією творів мистецтва (матеріалів, приладдя). Для активізації дітей, стимулювання інтересу, уяви, образного мислення педагог використовує різні засоби (наприклад, музичне супроводження, художнє слово, театралізацію, драматизацію та інше). Ефективними є прийоми порівняння, «входження у картину», ідентифікації з об'єктом, предметом, явищем.

Важливими елементами бесіди є запитання. Вони мають бути проблемними, створювати ситуацію вибору, спонукати до висловлювання власної думки (наприклад, «Як ти вважаєш, про що ця картина? Що художник хотів розповісти про море? Як ти здогадався? Що саме в картині підказує тобі, що настала весна?»). У разі необхідності педагог демонструє такий елемент креативної поведінки, як «зразок особистого ставлення» («Мені здається, я впевнена, що художник добре ставиться до цієї людини на портреті ... теплий колір, спокійний погляд, постать, навколо предмети, які любить ця людина»).

Обговорення — це живий діалог між педагогом і дітьми. Обговорюють твір мистецтва, красу об'єктів та явищ природи, матеріали та способи зображення. В обговоренні всі рівні, уважні до думки іншого, ухвалюють власне або колективне рішення.

Заохочення є вираженням довіри педагога до дитини, елементом сугестії (навіювання). Заохочуючи дитину під час розглядання, вибору ідеї, задуму та його реалізації, тобто на всіх етапах творчого процесу, педагог транслює дитині впевненість у своїх можливостях щодо створення продукту.

Порада є методом непрямого навчання. У складних ситуаціях педагог завжди поруч. Він радиться з дитиною, як краще діяти, пропонує разом пошукати спосіб виправлення помилки. Порада має відновити втрачений внаслідок необережності інтерес до процесу і результату, запобігти незадоволенню дитини собою та результатом діяльності.

До групи практичних методів в особистісно-орієнтованій технології образотворчої діяльності належать, насамперед, експериментування із зображальними матеріалами, вправи у техніках зображення.

Якщо ми говоримо про образотворчу діяльність як емоційний, інтелектуально-естетичний процес, то особливістю педагогічної освітньої технології має стати актуалізація уяви, мислення, а не лише пам'яті. Тому головне місце у спілкуванні педагога з дитиною в усіх видах і типах занять посідає ситуація вибору. Творчість виникає там і тоді, де й коли створюється можливість вибору (вибір предмета обговорення, теми, зображального матеріалу, формату, способу зображення та інше). Зробити свідомий вибір дитина зможе лише володіючи досвідом роботи з матеріалами та різними техніками створення зображення. Оволодіння зображальною технікою досягається завдяки таким прийомам, як робота поруч з педагогом, спільні дії, співтворчість, маніпулювання зображальними матеріалами, гра в художників. Педагог пропонує дітям «повчитися у художників». Він розглядає разом з дітьми репродукції творів мистецтва, звертає їхню увагу на особливості зображення («Давайте спробуємо розгадати секрети художника», «Поміркуємо, як це можна зробити»). Експериментування і вправи, наслідування дій «художника» сприяють розвитку таких елементів творчої особистості, як уміння діяти в ситуації вільного вибору, самостійність, впевненість у собі, гнучкість та образність мислення, творча уява, «ручна вмілість».

Методи, якими користується педагог в особистісно-орієнтованій педагогічній технології образотворчої діяльності, можна структурувати за класифікацією І. Лернера. Вчений запропонував таку систему загально-дидактичних методів:

- інформаційно-рецептивні;
- репродуктивні;
- евристичні.

Інформаційно-рецептивні методи: спрямовані на отримання дитиною інформації за допомогою різних рецепторів-аналізаторів (зорового, слухового, нюхового, смакового, тактильно-рухового). Йдеться про інтерактивні методи, які забезпечують різнобічність і повноту світосприймання.

♦ *Спробуйте назвати методи, які належать до цієї групи. Скористайтеся попередньою класифікацією. Визначте їхнє значення для особистісного розвитку дитини та її образотворчої діяльності.*

Репродуктивні методи: наслідування зразка креативної поведінки (педагога, художника), способів дій у ситуаціях вибору (здуму, теми, змісту, формату, матеріалів, способів зображення, виражальних засобів та деталей); вправи у техніках; дії поруч з педагогом.

Евристичні методи: вибір, експериментування з матеріалом, маніпулювання матеріалом, обговорення, проект (творче завдання), ідентифі-

кація з особою художника, «входження у картину». Ці методи спрямовані на операційне, поелементне опанування дитиною процедури творчої діяльності, яка полягає в пошуку та виборі ідеї, оформленні задуму, визначенні засобів та способів його реалізації, засобів досягнення образно-естетичної виразності зображального продукту. Евристичні методи надають діяльності дослідницького характеру на всіх її етапах і сприяють розвитку креативного потенціалу особистості. Завдяки евристичним методам актуалізуються уява, образне мислення, образна пам'ять, збільшується ступінь свободи дитини, її активність, винахідливість. «Евристика» (від грец. — *heurisko* — знаходжу, відкриваю) — це мистецтво знаходження істини. Педагогу треба вміти поставити дитину в такі умови, щоб вона сама змогла знайти способи реалізації задуму (ситуації «відкриття», «освянення», «інсайту»). Виникненню таких ситуацій сприяють спільні дії педагога з дітьми, маніпулювання приладами (пензлик, олівець, фломастер, глина), експериментування з матеріалом (акварель, гуаш тощо).

Специфіку дошкільної освіти визначає гра. Ігрова форма навчання створила систему ігрових методів та прийомів, які також є особистісно-орієнтованими. Вони виступають способами спільного (педагога та дітей) розвитку сюжетно-ігрового задуму через постановку ігрових завдань і виконання відповідних (адекватних) ігрових дій, спрямованих на навчання та розвиток дітей.

Ігрова мотивація — пропозиція вихователя зробити зображальну продукцію для ігрового персонажа («Кольорові стрічки для ляльки»).

Ігрові дії — пошукові вправи; як зробити стрічки (з чого?) якнайкраще.

Програвання результату — примірювання стрічок, дії з лялькою.

Ідентифікація з особою художника («Гра в художників»).

Входження дитини в образ художника збільшує ступінь свободи, позбавляє «комплексу страху», нерішучості.

Майстерність педагога полягає в умінні ввести дітей в уявну ситуацію, створити справжні ігрові стосунки. Він має стати актором, учасником процесу та емоційно реагувати (зацікавитись як дитина) на те, що відбувається, вміти виявляти різні почуття та емоції, демонструвати дитині здивованість, радість чи співчуття герою (відповідно до ігрової ситуації).

Спробуйте розробити варіанти таких ситуацій та програвайте їх (акторський тренінг).

Сюрпризний момент (ігрова ситуація) — несподівана поява ігрового персонажа або оригінальне пред'явлення дітям зображального матеріалу («До нас надійшла незвичайна посилка. Давайте подивимося, що в ній!.. Для чого і хто міг її надіслати? Що ми можемо з цим робити? Як?»).

Елементом сучасних інноваційних технологій є бінарні заняття (спілкування організується двома дорослими, наприклад, педагогом і психологом, арт-терапевтом, музичним керівником, художником). Сюрпризом, несподіванкою для дітей буде поява, наприклад, «Олівця», «Знайки», «Прибульця з космосу», майстрині-писанкарки, персонажа з картини і таке інше. Вони з'явилися з певною місією (з ідеєю, темою, з матеріалами, приладами для роботи, з новим способом зображення, новою технікою) і стають учасниками процесу.

Ігровий прийом «оживлення» приладдя, зображальних матеріалів, предметів, які образно відтворюються, допомагають дитині засвоїти правила користування ними, особливості форми, будови через «переживання», «проживання», «уособлення». Педагог вигадує ігровий (казковий сюжет), у якому предмети починають жити реальним життям. Він може залучити до цього дітей.

Ігровий прийом «подорож у картину» дає дитині можливість уявити себе всередині подій, зображених художником, відчути й пережити певний емоційний стан, осмислити колористичне і композиційне рішення, зануритись у світ краси природи, гармонію людських стосунків, таємне «життя» предметів. Така гра сприяє пробудженню в дитині художника.

Ігрові прийоми іноді використовуються педагогом як розважальні моменти (ситуації). Вони створюються за допомогою театральних елементів, декорацій, костюмів, музики, художнього слова тощо, мають відповідати головному дидактичному завданню заняття, підтримувати інтерес до роботи та її якості, допомагати педагогу реалізувати гедоністичну (розважальну) функцію мистецтва, а дитині — зрозуміти її і використовувати у своєму житті.

Прийом «програвання» зображень використовується педагогом з двох позицій:

- програвання готового зображення;
- програвання незавершеного зображення.

У першій позиції отриманне зображення використовується як ігровий предмет («Як їжачок гриби збирав», «Консервуємо огірки та помідори», «Прикрашаємо ялинку»).

У другій позиції незавершене зображення стає полем ігрових дій, які спрямовані на досягнення образно-естетичної виразності («Будуємо вулицю: пройдемося нею, перевіримо, чи все зручно, подумаємо як прикрасити, розставимо дорожні знаки, спрямуємо транспорт...»). При цьому вирішуємо завдання, пов'язані, наприклад, із соціалізацією дитини.

Використання ігрових прийомів з рольовою поведінкою сприяє розвитку окремих сфер особистості і соціалізації дитини. Дітям пропонують ролі фотографа, модельєра, перукаря, дизайнера, конструктора, гончара, будівника, екскурсовода, продавця-покупця та інше). Молодшим дітям краще пропонувати ролі звіряток, пташенят тощо. Педагог має викликати в дітей інтерес до ролі, бажання прийняти її. Неабияке значення має інформація про неї та мотивація («Це особлива людина... Вона вміє робити такі речі... Вони потрібні для...»).

Визначеними ігровими прийомами можна скористатися в будь-якій формі спілкування з дітьми: на заняттях, у повсякденному житті, в самостійній художній діяльності.

- ♦ *Опрацюйте книжки: Григорьева Г. Г. Игровые приемы в обучении дошкольников изобразительной деятельности. — М., 1995.*
- ♦ *Обгрунтуйте вислів Л. Божович про можливість та важливість використання гри в педагогічному процесі супроводження образотворчої діяльності «... як механізм переведення вимог дорослого у потреби самої дитини».*

♦ *Які психічні процеси розвиваються у грі? Які з них є важливими для розвитку образотворчої діяльності [відчуття (так/ні); сприймання (так/ні); пам'ять (так/ні); мислення (так/ні); увага (так/ні); уява (так/ні)]?*

Огляд та аналіз методів, якими користується педагог як організатор і супроводжувач образотворчої діяльності дітей, є недостатнім для професійної діяльності на особистісно-орієнтованому рівні. Педагогу треба вміти оперувати ними відповідно до ситуації.

Інтеграція методів і прийомів для реалізації педагогічної мети в різних технологіях освітнього процесу образотворчої діяльності

Об'єднання, інтеграція методів для реалізації певної педагогічної мети утворює методику.

Суттєвою ознакою сучасних інноваційних процесів у сфері освіти є їхня технологізація — неухильне дотримання змісту і послідовності етапів впровадження нововведень.

Історично поняття «технологія» (від грец. *techne* — мистецтво, майстерність і *logos* — слово, вчення) склалося як наука про майстерність, мистецтво володіння процесом. Педагогічна технологія є певним інструментом навчання і виховання, яким може оволодіти педагог.

Наприклад, педагогічна технологія М. Монтесорі «Будинок вільної дитини» репрезентує теорію вільного виховання й сенсуалізму (пізнання світу відбувається через відчуття, лише відчуття є джерелом знань). Головними методами є автодидактичні (самонавчальні), що ґрунтуються на матеріалі, з якими дитина працює (Монтесорі-матеріал) за етапами:

- наслідування педагога;
- дія за зразком;
- самостійні вправи.

Метод презентації — демонстрація дитині правильного використання нового матеріалу, метод спостереження, який передбачає свободу і самостійність виховання, допомагають реалізувати найважливіший принцип педагогіки М. Монтесорі: «допоможи мені зробити це самому». Він означає, що дорослий не навчає дитину, а допомагає їй освоювати навколишній світ.

У педагогічній технології «ена-план» П. Петерсена систему методів і прийомів виховання визначають невербальні зауваження (піднесення до губ пальця, легкого поруху руки, певного знаку тощо). Тихе, безсловесне взаєморозуміння є устократ кращим, ніж розмови про те, що повинно бути ліквідоване. Активно використовується ігрова форма занять з різноманітним матеріалом, діалогічні методи (розмова у «колі»; навчальна бесіда на прогулянках, екскурсіях; діалог під час групової роботи за столом, публічний огляд робіт, домашні завдання і таке інше). Головний принцип: у душі дитини є особливий механізм. Щойно дорослий знайде в її душі цей дивовижний механізм, заведе — ось уже дитина почала рости.

Методами технології Вальдорфської педагогіки Рудольфа Штайнера є «слово», «наслідування», «приклад». Енергетику особистісно-розвивального спілкування задає «ритм»:

- «розширення» (індивідуальна діяльність дітей);
- «стиснення» (колективна діяльність у групі);

- «імпульс» (від вихователя, який показує, пояснює, розповідає; від дітей, які вільно виявляють сформовані в них імпульси у малюванні, ліпленні тощо).

Фундаментальний принцип Вальдорфської педагогіки — «художнє передує інтелектуальному». Молодші діти «розважаються» з фарбами, старші малюють за темою і задумом. Завершені роботи не обговорюють. Вихователь разом з дітьми радіє тому, що «можуть фарби». Серед методів — «спостерегання за роботою дорослого». Вальдорфська педагогіка — це не програма, не система методичних прийомів, а багаторічний практичний досвід усебічного виховання.

У педагогічній технології «Школа успіху і радості» С. Френе співробітництво педагога і дітей, дітей один з одним, з батьками та іншими дорослими є одним з головних принципів. Метод спроб і помилок — «експериментального намацування», «висунення та перевірки гіпотез» — виступає основним у розвитку мислення, пізнання та критичного ставлення до дійсності; природний метод навчання, згідно з яким діти пізнають основи мистецтва, отримуючи листи від художників.

Педагогічна технологія «Школа для життя, через життя» бельгійського педагога, лікаря і психолога Ж.-О. Декролі ґрунтується на філософії віталізму (від лат. *vitalis* — життєвий) і використовує методи виховання всебічно розвинених ініціативних людей, готових до активної діяльності у різних сферах життя. Такими методами є спостереження, асоціація, вираження. Спостереження є не лише зоровим сприйманням, а використанням усіх органів чуття у процесі пізнання навколишнього світу, спостереження супроводжується різними роботами дітей з метою формування у них реальних, конкретних уявлень про предметний світ.

Асоціація є продуктом мислення дитини, у розвитку якого Ж.-О. Декролі важливу роль відводив методу порівняння за схожістю і відмінністю. У розвитку асоціативного мислення дитини високу ефективність виявила створена Ж.-О. Декролі оригінальна методика класифікування та колекціонування.

«Вираженням» Ж.-О. Декролі вважав усе те, що представляє думку в зрозумілій для інших формі. Конкретною формою вираження є малювання, ліплення, плетіння, вирізування.

Метод сенсорної гри спрямований на розвиток сприйняття кольору, форми, тактильно-рухових здібностей тощо.

«Школа діалогу культур» В. Біблера надає можливість кожній дитині реалізувати власну культурну позицію. Головним методом виступає діалог як джерело творчого саморозвитку особистості.

Технологія раннього навчання американського дитячого лікаря і психолога Г. Домана ґрунтується на переконанні, що основи інтелекту, освіченості людини, життєві перспективи загалом закладаються в перші дитячі роки. Суть технології формування в дітей енциклопедичних знань полягає у збагаченні розуму дитини різноманітними фактами, які є основою знань. Мозок використовує «базу знань». Факти, які засвоюють діти, Г. Доман вважає своєрідними «бітами знань». Наприклад, інформація про мистецтво подається на картках розміром 30 × 30 см, чітким малюнком, схемою, репродукцією, фотографією. На зворотному боці

кожної картки розмішують пояснювальний текст, який зачитує дорослий:

Розділ: Мистецтво.

Категорія: Видатні художники — (10) позицій.

Біти знань (репродукції) — 10 позицій.

Пояснювальний текст — 10 позицій.

Досягнення творчого рівня розвитку особистості можна вважати найвищим результатом будь-якої педагогічної технології. Проте існують технології, в яких розвиток творчих здібностей є пріоритетною метою. Серед них чільне місце посідає ТРВЗ — теорія розв'язання винахідницьких завдань, яка ефективно сприяє розвитку технічної творчості загалом і творчої особистості зокрема. Створена вона російським ученим Г. Альшутером.

Методи, які застосовують у технології ТРВЗ, розвивають такі пізнавальні і творчі здібності дітей, як уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки, інтегрувати й синтезувати інформацію, аналізувати ситуації, передбачати наслідки, вибудовувати гіпотези, застосовувати нові ідеї та методи розв'язання завдань на практиці; здатність висловлювати оригінальні ідеї і винаходити нове; творча уява та інше. Якщо ми хочемо професійно спілкуватися з дітьми за ТРВЗ, розпочинати треба з методів активізації, які дають змогу оживити всі головні напрями розвитку дитини (пізнавальні, емоційні, вольові), розкріпачити мислення, дати волю уяві, фантазії. Наприклад, метод фокальних об'єктів (МФО). Суть його полягає в перенесенні властивостей одного предмета на інший. Фокальними (від лат. focus — осередок) називають об'єкти, що перебувають у фокусі, в центрі уваги. Послугуючись цим методом, ставлять такі завдання:

- проаналізувати художній твір або картину;
- вигадати щось нове, видозмінюючи або вдосконалюючи реальний об'єкт;
- ознайомити дітей з чимось новим або закріпити здобуті раніше знання, розглядаючи предмет у незвичному ракурсі;
- скласти розповідь або казку про об'єкт, який розглядається, намалювати або зліпити його, використовуючи знайдені ознаки.

Дитина може зобразити різними способами («яблуко, яке сміється, літає, біжить...»). Для створення творчого, оригінального, виразного образу дітям пропонують дібрати слова, які акцентують різні ознаки предмета, об'єкта, явища. Наприклад: «Білка, яка вона? Руда, пухнаста, смішна, запазлива, швидка, спритна, забавна...». Або: «Ідемо в гості, придумаємо подарунок. Яким він буде? Блискучий (ялинкові прикраси з блискучого паперу), дзвінкий (музичний інструмент, дзвіночок), кольоровий (малюнок, картина, калейдоскоп)».

Виконайте тренінг:

◆ *Придумайте «подарунок» за визначенням: «духмяний», «солодкий», «теплій», «гострий». З чого його можна зробити?*

Тема: Дерево. Яким воно може бути? Коли воно буває таким? Намалюйте його («тендітне», «ніжне», «зів'яле», «добре», «яскраве», «палаюче»).

Для творчого процесу важливо вміти переробляти незвичне на звичне і навпаки. Цілеспрямоване застосування аналогій суттєво підвищує ефек-

твнисть творчого мислення. Наприклад, аналогія за формою (книжка — двері, плитка шоколаду, цеглина тощо), аналогія за аналогічною структурою (сніг — морозиво; вата — хмара), аналогія за кольором (сонце — кульбабка, банан, лимон), аналогія за ситуацією та станом явищ і предметів (тиха година — захід сонця, свічка, що догоряє), емпатійна аналогія (від грец. *empathia* — співпереживання) полягає в ототоженні себе з об'єктом, що розглядається («А що, якби ти перетворився на кущик? Про що ти мрієш? Про що шепочуть твої листочки?» або «Уяви, що ти мурашка. Для чого ти живеш? Хто твої друзі? Що ти любиш?») Встановлення аналогій розвиває творчу уяву і збагачує зміст малюнків, образно-естетичну виразність.

Відтворюючи певний образ, дитина непомітно для себе розкриває характер, свої потаємні бажання, мрії, ставлення до навколишнього світу.

♦ *Опрацюйте роботу: Г. М. Страунинг. Развитие творческого воображения дошкольников на занятиях по изобразительной деятельности. — Обнинск, 1996.*

Методи музейної педагогіки — спеціальні методи залучення людини до культурного спадку за допомогою музейних скарбів та предметного світу. Головне завдання — розвиток емоційно-пізнавальної сфери дитини, її творчої діяльності. За висловом В. Франкла, цінностей не можна навчитися, цінності необхідно пережити. До методів музейної педагогіки належать такі:

- соціальних ролей; створення ігрових ситуацій; практичного маніпулювання предметами; використання асоціативних зв'язків; театралізації; самостійної пошуково-дослідницької діяльності.

Важливо, щоб педагог був не просто посередником між об'єктами музейної педагогіки та дитиною, а став співавтором, творчим інтерпретатором, провідником у світ культури. Він має ознайомити дітей з прихованим смислом і значенням предметів навколишнього світу як знаків культури, організувати цікаві бесіди («Що таке музей?», «Чому речі потрапляють до музею?», «Які бувають музеї?», «Як зародилося мистецтво?», «У майстерні первісного художника», «У майстерні первісного скульптора»), переглянути відеоряд, обговорити твори і спрямувати творчу діяльність.

В організації образотворчої діяльності педагог реалізує принцип здоров'язбереження і використовує методи арт-терапії, релаксопедії, суггестопедії. Це спосіб використання всіх видів мистецтва і творчої діяльності з терапевтичними цілями, створення ситуації успіху.

Особистісно-орієнтована педагогічна технологія образотворчої діяльності оперує терміном «інтерактивні методи». Йдеться про методи, використання яких актуалізує усі сфери особистості, залучає всі аналізатори у процесі пізнання світу, предметів, об'єктів, явищ (обстеження, дослідження, переживання, проживання, візуалізація та інше). Специфіку цієї групи методів визначає обмін думками на енергетичному фоні обміну почуттями, ставленнями, цінностями в силовому полі діалогу (дитина — краса, дитина — творчий процес, дитина — твір мистецтва, дитина — художник і таке інше). Інтерактивні методи можна розуміти як такі, що одночасно забезпечують розвиток образотворчої діяльності та комплексний розвиток особистості в ній.

Особливу групу утворюють діагностичні методи — бесіда, вибір, творче завдання, графічні тести (тести інтелекту, тести досягнень, тести креативності). Наприклад, тест «Людина», «Домальовування трикутників», «Казковий ліс» та інше. Метод педагогічного спостереження за дитиною в процесі образотворчої діяльності, аналіз та інтерпретація малюнків, вивчення продуктів образотворчої діяльності та особливостей ставлення дитини до них, особливостей самооцінки активно використовує педагог (психолог дошкільного освітнього закладу).

Педагог, який володіє філософськими основами педагогічної діяльності, здатний створювати власні педагогічні технології, оскільки він бачить стратегію освіти і може визначити своє місце в ній. Він може започаткувати комбінаторні нововведення як такі, що передбачають нове конструктивне поєднання елементів відомих методик. Крім цього, він може діяти як педагог-імпровізатор, педагог-фасілітатор (від англ. facilitate — полегшувати), сповідувати відкритість, довіру до дитини та «емпатичне розуміння».

Рекомендована література

1. Агамирян Ж. С. Детская картинная галерея. — М., 1979. — 190 с.
2. Богатеева Э. А. Занятия аппликацией в детском саду. — М., 1987. — 224 с.
3. Взаимодействие и синтез искусств: [Сб.] / АН СССР; Редкол.: Д. Д. Благой и др. — Л., 1978. — 269 с.
4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. — СПб., 2000. — С. 96—104.
5. Игрушки и пособия для детского сада (оборудование педагогического процесса): Из опыта работы / Сост. Л. Ф. Островская; Под ред. В. М. Изгаршевой. — М., 1982. — С. 69—92.
6. Казакова Т. Г. Изобразительная деятельность и художественное развитие дошкольников. — М., 1983. — 112 с.
7. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. — К., 2003. — С. 21—22, 61—70, 141—152.
8. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. — СПб., 2003. — 256 с.
9. Лиштван З. В. Конструирование. — М., 1980. — 159 с.
10. Неменский Б. М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания. — М., 1987. — С. 81—109.
11. Панкратова Т. Н., Чумалова Т. В. Занятия и сценарии с элементами музейной педагогики для младших школьников. — М., 2002. — 160 с.
12. Сакулина Н. П. Рисование в дошкольном детстве. — М., 1965. — 213 с.
13. Сенсомоторное развитие дошкольников на занятиях по изобразительному искусству. — М., 2001. — 224 с.
14. Типовий перелік обов'язкового обладнання, навчально-наочних посібників для занять художньою практикою та образотворчим мистецтвом // Дошк. виховання. — 2002. — № 11. — С. 28—31.
15. Учимся общаться с ребенком / В. А. Петровский, А. М. Виноградова, Л. М. Кларина и др. — М., 1998. — 191 с.
16. Халезова Н. Б., Курочкина М. А., Пантюхина Г. В. Лепка в детском саду. — М., 1986. — 144 с.
17. Чумичева Р. М., Редько Л. М. Социокультурная предметно-пространственная среда развития ребенка // Ребенок в мире культуры. — Ставрополь, 1998. — С. 57—71.

Запитання і завдання для контролю

1. Перелічіть види образотворчої діяльності, дайте їхню характеристику і визначте провідні засоби виразності в кожному з них.
2. Поясніть методологічне положення Б. Неменського, яке визначає взаємозв'язок видів образотворчої діяльності дитини: «Саме ці звичайні дитячі заняття — будівання, зображення, прикрашання — і є формою вияву трьох сфер художнього мислення: конструктивного, зображального і декоративного, вони становлять «три серця мистецтва», які б'ються одночасно».
3. Поясніть педагогічну доцільність забезпечення взаємозв'язку видів образотворчої діяльності.
4. Наведіть приклади різних способів забезпечення взаємозв'язку видів образотворчої діяльності.
5. Дайте характеристику і визначте специфіку сучасних варіативних програм навчання образотворчої діяльності. За якою з них вам хотілося б працювати і чому?
6. Назвіть та поясніть провідні принципи організації особистісно-розвивального середовища, сприятливого для образотворчої діяльності дитини.
7. Складіть і намалюйте структурну модель гармонізованого художньо-естетичного, особистісно-розвивального середовища для образотворчої діяльності в дошкільному навчальному закладі.
8. Складіть перелік матеріалів, обладнання та устаткування для занять з образотворчої діяльності.
9. Запропонуйте власну концепцію організації образотворчої діяльності дітей (від одного до трьох років; від трьох до шести років; для різновікової групи).
10. Поясніть, чому в особистісно-орієнтованій моделі навчання домінуюча роль належить самостійній образотворчій діяльності дітей.
11. Як змінилися в сучасних умовах підходи до використання занять як традиційної форми організації образотворчої діяльності?
12. Визначте «Золоті правила» позиції педагога в різних формах організації образотворчої діяльності в контексті особистісно-орієнтованої моделі навчання.
13. Дайте характеристику сучасних підходів до класифікації методів педагогічного супроводження образотворчої діяльності.
14. Здійсніть добір методів і прийомів педагогічного супроводження образотворчої діяльності для особистісно-орієнтованої педагогічної технології.
15. Наведіть приклади використання діагностичних, арт-терапевтичних методів в образотворчій діяльності дітей.

Модуль 4

Методика і педагогічні технології розвитку особистості дитини в процесі образотворчої діяльності

4.1. Розвиток у дітей здібностей до сприймання краси в різних її формах як передумова образотворчої діяльності

Давно відомо, що прекрасне має здатність пробуджувати в людині радість, безкорисливу любов, почуття свободи, творчу наснагу. Краса і творчість нероздільні. Зустріч з прекрасним не лише в мистецтві, а й у природі, людських взаєминах, праці, побуті — це зустріч з найдосконалішими виявами життя. Краса ніби розлита в навколишньому світі, важливо тільки навчитися бачити її, прекрасним є саме життя.

Краса природи надихає на творчість

Природа є першим джерелом уявлень дітей про красу. Ця краса нескінченна у своєму розмаїтті і багатстві. Її можна безкінечно пізнавати, проникаючи в глибини її таємничої живої мови.

Людину створила праця і краса. Почуття краси і любові до природи допомагають людям знаходити прості і точні слова, кольори і фарби для описання своїх емоцій і настроїв, вчать живої художньої мови. З любові до всього живого починається формування людських почуттів, формування гуманізму.

Природа і мистецтво здавна тісно взаємопов'язані. Однак мистецтво (музика, поезія, живопис) не просто зображає природу, а й відкриває такі її грані, які, на перший погляд, залишаються непомітними. Тим самим воно розширює, поглиблює наші уявлення про красу рідної землі. Мистецтво розвиває фантазію, загострює переживання, виховує тонкість, емоційність у сприйнятливості до краси і добра. Отже, мистецтво виступає засобом розкриття краси, поетичності і величі природи, допомагає глибше відчутти її красу, пробуджує в наших душах струни художника.

♦ *Яку пору року ви найбільше любите? Змалюйте знайомий та улюблений вами пейзаж. Це, мабуть, буде місце, де ви народилися. Що в ньому для вас найдорожче? Які почуття водночас із відчуттям краси розвиває в людині природа?*

Як сприймають діти красу природи? Жваво, емоційно, дієво, але поверхово, не зовсім уважно. При цьому вони досить активні, побачене не лише розглядають, а й ґрунтовно обстежують з усіх боків, намагаються дати

Краса праці і людини праці

У своїй художній творчості дитина також відображає взаємини людей в різних життєвих ситуаціях. Вона їх спостерігає, аналізує, оцінює, втілює в сюжетних зображеннях. Найпоширенішою формою взаємин людини є спілкування — це обмін думками, почуттями, переживаннями. Гарним є таке спілкування, в якому людина виявляє і розкриває найкращі сторони своєї особистості, широко ділиться багатством своєї душі і серця. Виразальними засобами спілкування виступають погляд, слово, інтонація, жест, дія. Спостерегаючи з дітьми за взаєминами і спілкуванням людей в різних життєвих ситуаціях, можна помітити як позитивне, красиве, так і негативне, некрасиве. Важливо формувати у них відповідне ставлення, яке може виражатись у вербальних або візуальних оцінках — в малюванні, аплікації, ліпленні («Хто робить нам добро», «Як ми дружно граємось», «Добрі і погані справи», «Як чинять ввічливі люди»).

Спостереження за взаєминами людей у праці поглиблюють соціальну компетентність дітей. Добре було б, якби діти мали можливість поспостережати за працею батьків, зрозуміти її значущість для людей. Праця творить для людей блага і красу. Щоб діти пізнали красу праці, вони мають зрозуміти її значення для людей і суспільства. Завдяки праці створюються культурні цінності.

Під час спостережень з дітьми за працею людей звертайте увагу на ті цінності, які створюють люди праці для інших людей, для дітей. Придумайте цікаві теми малюнків про працю людей, простежте, щоб були зображені і самі трудівники, і ті цінності, які зроблені їхньою працею.

Добре, якщо ознайомлення з красою праці поєднуватиме такі елементи: доцільну діяльність людей або сам процес праці; предмети праці; знаряддя праці, яким людина діє на предмет. Все це важливо для подальшого зображення дітьми сюжетів про працю людини.

Особливо красивою є творча праця, коли людина вкладає в неї душу, розкриває свою індивідуальність, стверджує себе як особистість. По-своєму красива праця сільськогосподарська, фермерська, в якій особливо відчутним є безпосереднє злиття людини з природою. Це надає такій праці особливо емоційного забарвлення.

Творча праця наближається до мистецтва, а естетичні переживання, що їх відчуває людина праці, споріднені з насолодою художника. І це стосується різних професій: ткалі і швачки, дизайнера і модельєра, кухаря і столяра, слюсаря і токаря, шахтаря і сталевара.

Праця є засобом життя, джерелом суспільного багатства, основною формою життєдіяльності людини.

Краса побуту як середовища життя людей

Творча праця, побудована за законами естетики, є засобом створення предметного середовища, світу речей, якими людина оточує себе в повсякденному житті. Вони впливають на її настрій, самопочуття, поведінку. Чи звертали ви увагу на те, як змінюється, стає зовні красивішою людина, вбравшись у святковий одяг? В її поставі, жестах і навіть інтонаціях голосу з'являються нові нотки, вона робиться витонченішою в пластиці. Красиве зовнішнє активізує внутрішню красу.

♦ *Спробуйте поспілкуватися з дітьми на теми про їхній побут, предметне оточення в домашніх умовах, дізнатися, чи звертають вони увагу на красу інтер'єру, іграшок, посуду, меблів, творів мистецтва, що є в їхньому домі: «Які речі в моїй квартирі (домі) мені більше всього подобаються?», «Що означає затишок в рідному домі?», «Коли і чому моя квартира (кімната) виглядає особливо святковою і затишною?» тощо.*

Нейтральних, байдужих речей немає, між речами і людиною виникають певні відносини. А. Макаренко говорив, що виховують не тільки події та люди, а й речі. Сила і влада речей, що розміщені в квартирі чи кімнаті, велика. Вони поліпшують або псують настрій, створюють радісну або гнітючу атмосферу, покращують або погіршують спілкування.

♦ *Запропонуйте дітям поміркувати, пофантазуйте разом з ними на теми: «Про що розповідає мені чайний або кавовий сервіз, що стоїть у буфеті?», «Який настрій у кімнатних квітів у нашому домі?», «Що «бачать» фіранки, штори в нашій квартирі?», «Які речі в моєму домі покращують мій настрій, а які погіршують?».*

Формуючи у дітей поняття краси побуту, звертаймо увагу, що речі — це цінності нашого життя. Зручні, красиві меблі, килими, посуд, побутові прилади необхідні для того, щоб жити, працювати, відпочивати. Вони створені працею людей для поліпшення життя. Ставши частиною побуту людини, речі свідчать про її смаки, інтереси, моральні цінності. Що є чинниками поняття «краса побуту»? Це насамперед домашній затишок, коли людину оточують необхідні для життя і відпочинку красиві речі. Це й охайність, і чистота приміщень, і зручно розміщені меблі, і зі смаком дібрані прикраси, і вміло використані джерела освітлення. І все це залежить від самої людини, від її культури та естетичних смаків.

Із творами образотворчого мистецтва діти вперше стикаються в домашньому середовищі. Це насамперед декоративно-ужиткове мистецтво — посуд, меблі, килими, освітлювальні прилади, штори, скатерті і серветки, ялинкові прикраси та багато іншого. Все це водночас має бути *корисним, доцільним і красивим*. Головне домагатися *художньої єдності* наявних у людини речей і предметів, правильно використовувати такі їхні естетичні характеристики, як колір, світло, природні властивості матеріалів, пропорції, симетрію, асиметрію. Гарна квартира чи кімната в будень чи свято створює добрий настрій, приємний відпочинок, атмосферу для цікавих людських стосунків.

Краса побуту, зручність життя і спілкування в домашніх умовах можуть стати темами творчих робіт дітей як в умовах дошкільного навчального закладу, так і вдома. Їх можна виконувати у різних художніх техніках: живописних, скульптурних, аплікаційних, колажних. Теми творчих робіт можуть бути різноманітними: «Вікно у твоїй квартирі», «Про що говорять фіранки вдома?», «Дім (квартира) твого товариша (інтер'єр)», «Малюю натюрморт для своєї квартири», «Красива картинка для мого ігрового кутка вдома», «Ваза для моєї кімнати», «Ікебана у новорічному інтер'єрі», «Осінній натюрморт» та ін.

Краса образотворчого мистецтва як інтегративна духовна цінність для дітей та їхньої образотворчої діяльності

Одним з найдієвіших засобів естетичного виховання, формування естетичної культури є мистецтво. Впливаючи на емоційну сферу людини, воно формує її морально, розвиває її розум, почуття, уяву, допомагає побачити й оцінити красиве в оточенні. У становленні особистості дитини, моральному її вихованні велике значення має емоційний розвиток. Образотворче мистецтво наочно демонструє дітям способи художнього втілення краси світу: образів природи, людей, історичних подій, казкових та побутових сюжетів.

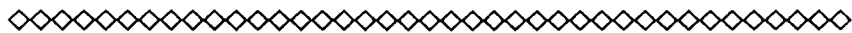
Програмові завдання щодо ознайомлення дошкільнят з образотворчим мистецтвом сформульовано в Базовому компоненті дошкільної освіти: формування у дітей перших вражень про мистецтво, розвиток його сприймання, ознайомлення з такими видами образотворчого мистецтва, як живопис, графіка, скульптура, архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво. Кожен з цих видів має свої виразні засоби, що всебічно розкривають художню суть твору, цінність якого діти зрозуміють у процесі систематичного поглибленого сприймання і спілкування.

Щоб уміти бачити твір мистецтва, розуміти його зміст, відчувати його образи, перейматися почуттями і настроєм художника, глядач повинен мати розвинене естетичне сприймання. Естетичне сприймання — це глибокий і складний процес, здатність людини помічати прекрасне в житті, літературі, мистецтві.

Психолого-педагогічні дослідження, спостереження видатних педагогів підтверджують здатність дітей дошкільного віку до естетичного сприймання та естетичних почуттів. Права О. Апраксина, яка пише, що сприймаючи той чи той високохудожній твір, діти дошкільного віку не можуть оцінити його глибини, художнього значення, але багато що з нього запам'ятовується і сподобається, викликати прагнення до повторного сприймання.

Дослідження із сенсорного виховання показали, що діти володіють досить тонким сприйманням форми (Є. Корзакова, В. Сохін), пропорцій (В. Холмовська), довжини (Т. Лаврентьева), кольору (Л. Венгер, Г. Люблінська). Експериментально доведено, що це лише передумова художнього розвитку. У дослідженнях Є. Фльоріної, Н. Сакуліної та інших відзначається, що діти старшого дошкільного віку за цілеспрямованого навчання здатні сприймати і розуміти твори мистецтва. Б. Теплов з цього приводу писав, що художньо-повноцінне сприймання мистецтва — це активна діяльність, мало того, це «вміння», якому потрібно вчитися.

Вивчаючи сприймання дітьми різних видів мистецтв: музики (Н. Ветлугіна, І. Держинська), графіки (В. Єзикеєва, В. Кіонова), живопису (Н. Зубарева), скульптури малих форм (Г. Вишньова), автори довели, що діти 5—7 років здатні емоційно сприймати задум художнього твору, елементарно розуміти його художню мову. Більшість дослідників доводять, що формування естетичного сприймання у дошкільнят повинно поєднуватися із зображувальною діяльністю, у процесі якої діти здатні передавати образи предметів, явищ дійсності (Т. Комарова, В. Єзикеєва, Т. Казакова).

Естетичне сприймання творів живопису спирається на життєвий досвід людини. Цей досвід зазвичай передбачає високу культуру сенсорного апарату і насамперед культуру зорового сприймання, яке починається з елементарного осмислення, усвідомлення зображуваного. Найважливішою умовою переходу простого осмислення в естетичне сприймання є розвиток спостережливості, тобто свідомого цілеспрямованого сприймання. Розвиток спостережливості спирається на активну і різноманітну діяльність органів чуття, яку планомірно організовує і здійснює педагог у процесі виховної роботи з дітьми в повсякденному житті, грі, посильній праці та на заняттях. Завдяки цій діяльності свідомість дітей збагачується різноманітними уявленнями, враженнями, переживаннями, з яких поступово народжується їхній життєвий досвід.

Важлива особливість художнього сприймання — його цілісність, тобто вміння сприймати не лише зміст, а й засоби, використані для змалювання образу. Про те, що дошкільнята можуть сприймати засоби виразності (композицію, форму, колір), свідчить чимало досліджень (Н. Ветлугіна, Н. Карпінська, В. Єзикеєва, І. Держинська). Чим чіткіше діти усвідомлять, якими виражальними засобами користуються художники, тим глибше перед ними розкриється зміст твору, багатство думок і почуттів, відображених у ньому, тим більше враження справить він на дошкільнят. Під час розглядання творів живопису треба навчити дітей виділяти у творі головне, тобто сприймати його ідею. Важливо також розвивати вміння сприймати характерні деталі, ознаки предметів. Це допомагає глибше зрозуміти основний зміст твору.

Ознайомлюючи дошкільнят з мистецтвом живопису, педагог ставить такі завдання:

- розвиток естетичного сприймання живопису;
- розуміння змісту живописного твору;
- розуміння засобів художньої виразності;
- розуміння почуттів, які відтворив художник;
- формування ціннісного ставлення до живопису та вміння давати естетичну оцінку його творів;
- виховання морально-естетичних рис, інтересів і почуттів у процесі сприймання творів живопису.

З орієнтацією на ці завдання визначають основні вимоги, яким мають відповідати твори живопису для ознайомлення з ними дошкільнят:

- твір повинен бути реалістичний і високохудожній;
- за своєю тематикою він має бути близький до життєвого досвіду дитини і зрозумілий. (Дитина повинна мати певний обсяг знань про явища і предмети, зображені у творі);
- твір повинен діяти на дитину емоційно, викликати в неї естетичні почуття;
- йому має бути властива предметність, конкретність;
- використані художником засоби зображення змісту твору мають бути виразними, доступними і зрозумілими дітям.

Про вимоги до творів мистецтва для дітей Є. Фльоріна писала, що мистецтво повинно бути багатим, різноманітним за змістом, за тими відчуттями, які воно викликає, а також за художньою виразністю. Одноманітність

тематики, жанрів і прийомів виконання гальмує загальний і естетичний розвиток дитини.

Живопис є найскладнішим видом образотворчого мистецтва для сприймання дошкільнятами. У дитячому садку живопис найчастіше представлений репродукціями картин. Дошкільнят можна ознайомлювати з такими жанрами живопису, як натюрморт, пейзаж, портрет, казково-билинний та побутовий жанри (див. кольор. вкл., мал. 7—14).

Живопис натюрмрту відкриває дитині очі на красу різних речей, що нас оточують.

Художня суть пейзажу полягає в тому, що художник розкриває не тільки його красу, а й ставлення людини до природи.

Портрет — це складний жанр, що потребує глибокого проникнення в образ. У позі людини, рисах її обличчя, повороті голови, костюмі, деталях оточення уважний глядач побачить і зрозуміє внутрішній світ героя, його духовний стан. Однак усе це можливо за наявності значного життєвого досвіду. Звісно, великої глибини розуміння не вимагають від дітей.

У сприйманні картин казково-билинного жанру за основу беруться враження дітей від прочитаних казок. Твори цього жанру живопису не слід ототожнювати з ілюстративною графікою, коли одна казка може бути проілюстрована різними художниками. Твір живопису виконаний одним художником і зберігається в картинній галереї або музеї. Твори казково-билинного жанру найчастіше представлені художниками В. Васнецовим, М. Врубелем.

Побутовий жанр розкриває життя, побут, традиції, звичаї, взаємини людей в різних життєвих ситуаціях.

У практиці роботи дошкільних закладів нагромадився певний досвід використання художніх картин на заняттях з рідної мови, з читання художньої літератури, з ознайомлення з довкіллям, музики та малювання. Ознайомлення з художньою картиною як з твором мистецтва, розвиток у дітей естетичних почуттів і сприймань вперше було представлено в дослідженні Н. Зубаревої, яка розкрила особливості сприймання старшими дошкільнятами таких жанрів, як натюрморт і пейзаж, і намітила способи ознайомлення з ними.

Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку із творами живопису, на думку Н. Зубаревої, слід починати з натюрморту. Доцільність такого способу полягає в тому, що в натюрморті відсутній сюжет, який захоплює дітей і відволікає їхню увагу від естетичного боку картини. У натюрморті є тільки відомі дітям предмети. Завдання педагога — допомогти дітям побачити ці предмети з нових, неочікуваних для них позицій. Показуючи натюрморт на колективних заняттях та в ситуаціях індивідуального спілкування, слід спиратися на безпосередні враження дітей від квітів, овочів, фруктів, предметів оточення, які вони побачили на попередніх заняттях, екскурсіях, виставках квітів тощо.

Цікавими для дітей будуть натюрморти І. Машкова, де зображені діни, кавуни, виноград, груші, яблука, О. Шовкуненка «Натюрморт з кавуном», де намальовані букет айстр, розрізаний кавун, груша і виноград. На початку заняття вихователь дуже коротко може розповісти, як пишуть картини художники. У картині художник обов'язково про щось розповідає,

тільки не словами, як у книжках, а фарбами. Художники пишуть різні картини: веселі, радісні, смішні, задумливі, сумні. Те, що найголовніше в картині, художник виділяє: чи малює збільшено, розміщує попереду або посередині, чи бере найяскравіші фарби. Можна запропонувати дітям розглянути натюрморт і сказати, про що художник хотів нам розповісти. На занятті, спрямовуючи сприймання дітей запитаннями і репліками, одночасно будемо навчати їх дивитися та бачити картину, помічати в ній красу і неповторність речей.

Далі можна запропонувати дітям розглянути дві картини на одну й ту саму тему (П. Кончаловського «Яблука», виконані в теплій і холодній гамі тонів). підводити до сприймання різних виражальних засобів, якими користуються художники (світло, колір, композиція). Дві картини написав один і той самий художник, але вони різні. На одній картині зображені яблука на зеленому капустиному листі. Картина пронизана сонцем. Яблука виділені теплим кольором, контрастом світла і тіні. Розклавши їх на столі, художник намагався розповісти, які вони стиглі, соковиті, рум'яні. Картина радісна. Інша картина написана в холодній гамі. Від неї віє смутком. Зобразивши наповнений яблуками кошик і розкладені біля нього яблука, художник розповідає про щедрий урожай осені.

Навесні знову можна розглянути з дітьми картини на одну й ту саму тему (П. Кончаловський. «Бузок», «Бузок у вікні»; І. Левітан. «Бузок»), підкресливши виразні засоби, якими користуються різні художники. Кожен з них писав бузок по-своєму. При зіставленні картин діти наочно сприймуть гаму кольорів, різні постановки натюрмортів.

Дуже цінні зустрічі дітей з художниками. Розповіді про процес творчості, наочна демонстрація прийомів написання картин залишають сильне враження в пам'яті дітей.

Ознайомлення дошкільнят з пейзажним жанром можна здійснювати майже паралельно з ознайомленням з натюрмортом, оскільки основою для сприймання дошкільнятами творів цих жанрів є безпосереднє враження від сприйняття краси природи. Добираючи пейзажні картини, слід враховувати пори року, певні сезонні зміни у природі. Так, восени ознайомлюємо дошкільнят з картиною І. Левітана «Золота осінь». Вчимо дітей сприймати художньо-образний зміст картини, використовуємо паралельно читання уривків поезії. Поєднуємо сприймання пейзажу зі знайомою мелодією П. Чайковського («Жовтень» з альбому «Пори року»). Про осінь можна розглянути з дітьми картини: І. Шишкіна «Парк у Павловську», С. Шишка «Осінь», О. Сльоти «Щедра осінь» та ін.

Взимку можна запропонувати для розгляду з дітьми такі картини: Л. Бродська. «Морозний ранок», «Ліс взимку»; І. Шишкін. «Зима»; М. Глушенко. «Зимовий день» та ін. Так, розглядаючи картину Л. Бродської «Морозний ранок», вихователь ставить завдання: вчити дітей повніше сприймати і глибше переживати конкретно-чуттєвий образ певного моменту природи. Використавши ігровий прийом, вихователь повідомляє дітям: «Сьогодні ми з вами підемо на прогулянку в ось цей куточок природи. Ще раз подивіться сюди, щоб знати, як одягнутися... Тепер підемо подорожувати. Йдемо, йдемо, йдемо. Навкруги куші, дерева, галявина — все в снігу, сніг під ногами поскрипує, морозець пошипує. Прийшли, зупинилися на

та спостережень побуту людей. Слід зазначити, що неабияке місце в роботі посідає ознайомлення їх із творчістю художника В. Васнецова. Дітям можна розповісти про те, що в дитинстві він дуже любив казки, які розповідала йому няня, а коли виріс і навчився малювати, то у своїх картинах найбільше зображав казкових героїв такими, якими уявляв їх іще в дитинстві. Може бути використана картина «Альонушка». Зображаючи дівчинку-сироту, художник показує, як разом з нею сумує вся природа, ластівки над нею зібралися в коло, ніби радяться, як їй допомогти. Потрібно звернути увагу на кольори, які добирає художник, щоб передати сумний настрій героїні.

У картині «Іван Царевич на сірому вовкові» художник з любов'ю описує героїв. Густий дрімучий ліс і розквітла гілочка на передньому плані картини символізують боротьбу добра і зла. Художник вірить, що добро переможе.

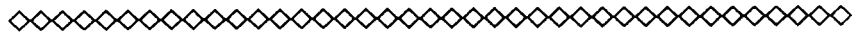
У роботі зі старшими дошкільнятами щодо ознайомлення їх із творами живопису використовуються такі методи і прийоми:

- ігрові: ефект сюрпризу; хто більше побачить в картині; хто назве більше кольорів; відгадай назву картини; уявне входження в картину; дидактичні ігри: «Художній салон», «Виставка картин»;
- словесні: розповідь про художника і його творчість; вікторини; читання творів художньої літератури, сюжет яких співзвучний з темою картини; мистецтвознавча розповідь; розповідь — зразок особистісного ставлення педагога до змісту картини, відтворених подій;
- практичні: знаходження парних картин; оформлення виставок; оформлення куточка картини, оформлення картинами групи дитячого садка; створення альбомів, картинної галереї.

У процесі залучення дітей до живопису важливо синтезувати на заняттях різні види мистецтва, особливо на початковому етапі. Вміле використання музики, виразного читання посилює інтерес до живопису, загострює естетичні почуття дітей, підвищує їхнє емоційне сприймання, поглиблене розуміння художнього образу.

- ◆ *Складіть методичну розробку спеціального заняття з ознайомлення дітей з живописом. Орієнтовні теми: «Золота осінь», «Зимонька-снігуронька», «Рання весна», «Квітуча весна», «Тепле літо», «Радісне дитинство», «Ласкава мама» та ін.*

Живопис і графіка як види образотворчого мистецтва характеризуються тим, що образи їх мають просторовий характер, передані на двомірній площині і сприймаються безпосередньо тільки за допомогою зору. Для створення образу живопис і графіка використовують дещо різні засоби. У графіці основне — лінія, світлотіньові плями. Колір використовується обмежено. У живопису основними засобами є колір і колорит. Діти дошкільного віку по-різному сприймають твори живопису і графіки. Багатоплановість, багатофігурність композицій, складність сюжету живописних робіт відразу не сприймаються дітьми, виділяється лише колір, колорит. За ними дитина відчуває настрій картини. Твори графіки характеризуються простотою і лаконічністю зображень. Це дає можливість навіть дітям молодшого дошкільного віку сприймати основне, визначати сюжетну лінію. Живопис же потребує тривалого зосередження, розглядання

формі з ілюстраціями, виконаними в чорно-білих тонах, та іншими видами графіки (станкова, прикладна, плакатна). З цією метою можна переглянути виставки творів графіки, ознайомитися з книжками про мистецтво графіки.

◆ *Знайдіть публікації про творчість видатних українських ілюстраторів (В. Голубова, Є. Криги, М. Баликіна, В. Мельниченко та ін.). Підготуйте виставку книжок з ілюстраціями цих художників та розробку конкурсу або вікторини «Про що розповідають малюнки у книжках для дітей?»*

Використовуючи ілюстрації художників, вихователь навчає дітей створювати свої ілюстрації до літературних творів, казок, пісень, байок, оповідань, разом складати з них свої маленькі книжечки. Ілюстрації допомагають дитині збагатити свій задум, створити свої образи, виявити творчість у пошуках засобів передачі художнього задуму малюнка. Діти краще уявляють казкових тварин, птахів, чарівні замки, казкові космічні кораблі, коли вони побачать їх на ілюстраціях. Розглядаючи з дітьми такі картини, вихователь спрямовує їхню увагу на деталі, які передають казковість образу, навчає складати розповіді за ілюстраціями.

У житті дітям також трапляються твори скульптури різних видів (монументальної, станкової, монументально-декоративної, малих форм). У сприйманні пластичного образу важливо навчити дитину розуміти специфіку «мови» скульптури, оскільки вона дає тривимірне зображення предмета в реальному просторі, збагачує новими способами художнього бачення об'ємного зображення (див. кольор. вкл., мал. 21—24).

◆ *Доберіть ілюстративний матеріал до теми «Види скульптури». На його основі складіть для дітей розповідь про види скульптури.*

У ряді досліджень розглядалися деякі питання, які торкалися проблеми сприймання дітьми скульптури. Це розвиток художньо-творчих здібностей дошкільнят в ліпленні на основі сприймання скульптури (Н. Халезова); формування естетичного сприймання скульптури малих форм (Г. Вишньова). Автори відзначають, що діти у процесі сприймання скульптури самостійно характеризують її з допомогою сенсорних еталонів форми, кольору, фактури, величини. Зв'язок видимих ознак з образним задумом діти встановлюють не часто. Деякі діти плутають скульптуру з іграшкою, виділяючи у процесі розглядання окремі деталі форми, несуттєві ознаки образу. Більшість дітей правильно розуміють призначення скульптури, впізнають скульптурні зображення. Інтерес до скульптури у них виявляється в міміці, активних, але нецілеспрямованих діях обстеження. Дослідники визначають вимоги до добору скульптури малих форм для дітей: анімалістичний або антропоморфний зміст, реалістичність зображення, цікава декоративність матеріалу й кольору, виразні об'ємні силуети і рухи.

У дослідженні Г. Вишньової логічно визначено етапи ознайомлення дошкільнят зі скульптурою:

- початкові знання про скульптуру — творча робота скульптора, засвоєння способу колового огляду, порівняння скульптури і графічного зображення;

- ознайомлення з особливостями «мови» скульптури — усвідомлення ролі скульптурного матеріалу у створенні образу, пластика рухів, статичність зображення, особливості силуету;

• усвідомлення окремих виражальних засобів як частини цілого, вміння давати їм естетичні оцінки, складання творчих розповідей про скульптуру.

З особливим зацікавленням діти сприймають скульптуру малих форм, малу скульптурну пластику, призначену для прикрашання інтер'єру. У дрібній скульптурній пластичі працювали обдаровані художники: Б. Кустодієв, Н. Данько, В. Кузнецов, О. Сотников, В. Ватагін. Нею захоплювалися відомі ілюстратори дитячої книжки Н. Кочергін, О. Пахомов, скульптори-монументалісти В. Мухіна, Є. Балашова, С. Коньонков.

У роботі з дітьми середньої групи можна використати скульптуру малих форм, виконану з різних матеріалів, близьку за змістом, яка відтворює сюжети з життя дітей. Скульптуру діти розглядають на заняттях з малювання, ліплення, аплікації. Можна виставляти зразу дві скульптури близькі за змістом. Це дасть можливість навчити дітей знаходити спільне і різницю між ними. Скульптуру діти повинні розглядати з усіх боків (за допомогою поворотного круга). Вихователь дає можливість висловити свою думку, поділитися враженнями, доторкнутися до виробів. Ознайомлення зі скульптурою можна проводити у формі виставки. Для цього добирають скульптури різні за змістом чи з певної теми.

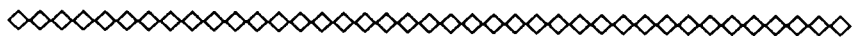
При ознайомленні дітей старшого дошкільного віку зі скульптурою малих форм важливо дати початкові знання про скульптуру як вид образотворчого мистецтва, викликати у них інтерес до її образів. Такі знання допоможуть розширити уявлення дітей про скульптуру, дадуть можливість зрозуміти, що її пластичні форми взяті з життя, що це результат творчої праці скульптора.

Ознайомлення з різноманітністю скульптурних матеріалів (камінь, дерево, метал, кераміка) значно збагачує сенсорний досвід дітей, а невеликі розміри скульптури малих форм роблять її доступною для сприймання кожної дитини. Скульптура малих форм анімалістичного жанру не тільки естетично збагачує старших дошкільнят, а й дає їм можливість одержати нові знання про будову тварин. У дітей формуються гуманні почуття до них.

Ознайомленню дітей зі скульптурою малих форм в старшій групі можна повністю присвятити окремі заняття. Демонструються вироби з різних матеріалів. Діти дізнаються, що скульптура малих форм може бути виконана з фарфору, глини, каменю, металу. Для наочності можна показати репродукцію картини М. Нестерова «Портрет скульптора В. Мухіної за роботою». Корисною в цьому плані буде екскурсія в майстерню скульптора, дитячу художню школу.

Ефективним прийомом є розглядання кількох скульптур, близьких за змістом, наприклад, різних ведмедиків, зайчиків, собачок. Метод полегшує розуміння індивідуальності кожного персонажу. Педагог повинен так продумати запитання, щоб вони націлювали увагу дітей на виразні засоби, які використав скульптор.

Під час прогулянок чи спеціально організованих екскурсій старших дошкільнят ознайомлюють із творами паркової чи монументальної скульптури. У кожному місті є скульптури, доступні для дитячого розуміння. Важливо пояснити, на честь яких знаменитих подій поставлені монументальні скульптури чи меморіальні комплекси. Все це

сприяє морально-патріотичному вихованню дітей. Як правило, такі екскурсії приурочують до пам'ятних дат. Перед цим з дітьми проводять бесіду, пояснюють, на честь якої події або людини художник-скульптор створив з мармуру чи іншого матеріалу скульптуру. Вихователь звертає увагу на виражальні засоби: форму, композиційне розміщення фігур, на те, як виконані деталі, які допомагають зрозуміти зміст образу. Дітям пропонують розглянути скульптуру з усіх боків, обійти її, якщо це можливо.

Таким чином, діти старшого дошкільного віку повинні знати і розрізнити скульптуру малих форм, станкову, паркову і монументальну; впізнати 2—3 монументальні твори, які є в місті, знати, що скульптуру створює з різних матеріалів художник-скульптор і що до неї потрібно ставитися так само дбайливо, як і до інших творів мистецтва.

Декоративно-ужиткове мистецтво — важливий засіб художньо-естетичного виховання, джерело змісту декоративного малювання, розвитку навичок художнього дизайну у дітей в дошкільному навчальному закладі і вдома.

Декоративно-ужиткове мистецтво демонструє національну своєрідність предметного світу, особливості сприймання та відображення навколишньої дійсності народним майстром, традиційні естетичні концепції народної творчості. У ході тривалого історичного процесу формування національних традицій орнаментування предметів побуту були створені способи обробки природних матеріалів, мотиви візерунків, їхня композиційна та кольорова побудова. Зміст орнаментів народні митці знаходять в навколишньому середовищі, але вони не копіюють природні образи, а творчо трансформують їх у декоративні форми. Орнаментальні образи здебільшого передають площинно й уже це змінює їхню реальну форму, пропорції. Суттєвою особливістю орнаменту є колір. Народні майстри через багатовікові спроби знайшли ідеальні кольорові сполучення, емоційну асоціацію кольору з певним станом людини, її настроєм, переживаннями. У виробках народних майстрів часто використовується кольоровий фон, що підсилює звучність орнаменту і створює цілісну кольорову палітру. Народне декоративно-ужиткове мистецтво гармонійно поєднує форму окремого предмета з композиційно-кolorистичною будовою візерунка і гармонізує всі предмети життєвого середовища людей певної місцевості. Це досягається завдяки великим можливостям варіативного трактування композицій, колориту, змісту зображень.

Методику впровадження декоративно-ужиткового мистецтва в педагогічний процес дитячого садка містять роботи З. Богатєєвої, Н. Халезової, Т. Шпикалової, Л. Скиданової, Л. Сірченко. У дослідженнях визначено вимоги до добору творів декоративно-ужиткового мистецтва, доступних дітям дошкільного віку (Н. Сакуліна); характеристику основних видів українського декоративно-ужиткового мистецтва та їх використання в декоративній діяльності дітей (Л. Скиданова, Л. Сірченко); методику навчання площинного та об'ємного декоративного ліплення (Н. Халезова); характеристику елементів декоративного мистецтва різних народів, які можна використати в аплікаціях дітей (З. Богатєєва). Народне декоративно-ужиткове мистецтво — невід'ємна частина культури народу. Педагоги, що вивчали виховний вплив народного мистецтва на дитину, відзна-

чають формування таких рис, як повага до людей праці, любов до Батьківщини й народів, що її населяють.

Без сумніву, головне завдання дошкільного навчального закладу в галузі естетичного виховання полягає у формуванні цілісної естетичної культури дитини. Декоративне мистецтво дає змогу дитині оволодіти мовою декорування і завдяки цьому перейти на вищий щабель художньо-естетичного сприймання. Утилітарний характер декоративного мистецтва збагачує дитину засобами дизайну середовища, в якому вона живе. У декоративній образотворчій діяльності в дитини формуються почуття кольору, ритму, композиції.

Н. Сакуліна визначила вимоги до добору творів декоративно-ужиткового мистецтва для дітей:

- реалістичний зміст зображення;
- поширення в побуті тієї місцевості, в якій проживає дитина;
- площинне зображення елементів візерунків, доступне для перенесення в дитячий малюнок;
- широка, вільна манера передачі деталей візерунків, що залишає можливість для варіювання і творчої діяльності дітей дошкільного віку.

Основні завдання ознайомлення з декоративно-ужитковим мистецтвом полягають в наступному:

- ознайомлення з народним промислом або авторським мистецтвом, колом речей, що виготовляються, матеріалами, способами їх обробки і декорування, практичним застосуванням у побуті;
 - формування навичок декоративної діяльності, розвиток почуттів та художніх умінь дитини;
 - творча декоративна образотворча діяльність;
 - інтеграція знань та вмінь дітей в дизайнерській художній діяльності.
- Ознайомити дітей з декоративним мистецтвом допоможуть такі методи і прийоми:

- мистецтвознавча розповідь педагога;
- читання художньої літератури;
- виставки виробів народних майстрів;
- спостереження за роботою майстра;
- виставки декоративних виробів батьків та спільні виставки виробів батьків і дітей;
- екскурсії в музей.

Отримана дошкільнятами мистецька інформація, естетичні оцінки і художній досвід закріплюються за використання:

- дидактичних і графічних ігор;
- бесід;
- сюжетно-рольових ігор (магазин народних промислів);
- складання таблиць: кольорів і колірних сполучень, композиції, мотивів візерунків, характерних для промислу або групи авторських виробів;
- хвилинок краси.

♦ *Складіть мистецтвознавчу розповідь для дітей про декоративно-ужиткове мистецтво вашого регіону. У ній розкажіть про історію промислу, речі, які виготовляються, їхнє призначення, способи декорування, характер орнаментів (мотиви, кольори, композиції).*

Рекомендована література

1. Антонович С. А., Захарчук Р. В., Чугай Р. В., Станкович М. С. Декоративно-ужиткове мистецтво. — Л., 1993. — 272 с.
2. Волков Н. Н. Восприятие картины. — М., 1976. — 32 с.
3. Волков Н. Н. Восприятие произведений живописи и скульптуры / Под ред. Мейлаха. — Л., 1971. — 120 с.
4. Дошкольникам о художниках детской книги: Из опыта работы: Кн. для воспитателя дет. сада: Сб. / Сост. Т. Н. Доронина. — М., 1991. — 124 с.
5. Зубарева Н. М. Дети и изобразительное искусство (натюрморт и пейзаж в эстетическом воспитании детей 5—7 лет). — М., 1969. — 111 с.
6. Казакова Т. Г., Вишнева Г. М. Эстетическое восприятие скульптуры малых форм (старший дошкольный возраст) // Дошк. воспитание. — 1984. — № 6. — С.44—49.
7. Кудрявцева Л. С. Художникам о детской книге. — М., 1998. — 208 с.
8. Кузнецова Л. С. Беседы об изобразительном искусстве и архитектуре. — К., 1989. — 319 с.
9. Курочкина Н. А. Знакомство с натюрмортом. — СПб., 1996. — 112 с.
10. Курочкина Н. А. Детям о книжной графике. — СПб., 1997. — 190 с.
11. Українські художники-ілюстратори дитячої книги / Уклад. О. І. Білан. — Л., 2004. — 120 с.

Запитання і завдання для контролю

1. Поясніть феномен краси: природи, людини, праці, побуту, образотворчого мистецтва. Доведіть, що краса і творчість нероздільні.
2. Розробіть фрагмент естетичного спілкування з дітьми на матеріалі краси природи, розкрийте її різнобічну життєву цінність: моральну, естетичну, таку, що творчо надихає.
3. Придумайте для дітей гру «Я — фотограф», за допомогою якої вони відкриватимуть таємниці людської краси, психології, настроїв, взаємин і спілкування.
4. Розробіть у вигляді наочної або образної моделі питання про завдання ознайомлення дітей з творами образотворчого мистецтва.
5. Дайте характеристику різних форм ознайомлення дошкільнят зі зразками образотворчого мистецтва.
6. Поясніть специфіку методів ознайомлення дошкільнят зі зразками образотворчого мистецтва (можна на прикладі одного з його видів).
7. Наведіть приклади занять, на яких репродукції художніх картин використовувалися б як метод і як прийом навчання.
8. Розробіть фрагмент естетичного спілкування з дітьми на тему: «Види скульптури».
9. Перелічіть, що стане предметом обговорення з дітьми старшої групи під час розглядання ілюстрацій до книжок.
10. Складіть план естетичного спілкування з дітьми на тему: «Чарівні розписи Петриківки».

4.2. Образотворчість і художньо-естетичний розвиток особистості в ранньому дитинстві

Раннє дитинство — період становлення базових стосунків дитини зі світом, тому пріоритетним у педагогічних технологіях стає відкрите емпіричне дослідження навколишнього простору. Тон спілкування між дорослим і дитиною має бути емоційно теплим, люблячим і схвальним, доступним розумінню дитини. Діти дивляться на дорослих як на зразок для наслідування і чекають від них підтримки.

Педагогу, який працює з дітьми раннього віку, важливо пам'ятати, що діти сприймають світ інакше, ніж дорослі. Вони не бачать того, що бачить дорослий, і навпаки, завважають те, чого дорослі не помічають. Світ дитинства казковий і фантастичний, сповнений яскравих барв і гострих емоцій. У дитини, яка живе і розвивається в нормальних умовах, цей світ здебільшого добрий, красивий, позитивний. Взаємини з навколишнім світом будуються на засадах довіри, анімізму (оживлення), антропоморфізму (олюднення) та анімізму (одухотворення). Сучасні діти потребують свободи, самостійності, уваги і поваги — як умов розвитку, а також свободи вибору — як джерела саморозвитку. У цьому полягає феномен дитячого соціуму.

Дослідження, проведені, наприклад, Г. Доманом та М. Ібукою, свідчать на користь того, що в ранньому віці дитину можна навчити всього, адже її здібність засвоювати інформацію є значно вищою, ніж у дорослого. Мозок дитини готовий до отримання енциклопедичних знань. Г. Доман зазначав, що наше завдання — дати дітям необмежені можливості в житті, які досягаються лише відкриттям всіляких дверей у світі, всіляких обривів. На думку М. Ібуки, головним є розвиток в дитині її безмежних потенційних можливостей для того, щоб у її житті і в світі стало більше радості. У своїй книжці «Після трьох уже пізно» він дає низку порад щодо раннього розвитку:

- дитячий садок — вже пізно;
- головне — середовище, а не гени;
- кожна дитина може добре вчитися — усе залежить від методу навчання;
- ранній розвиток не ставить за мету виховання геніїв;
- структура мозку формується до трьох років;
- навіть п'ятимісячний малюк може оцінити Баха;
- мозок дитини здатний вмістити безмежний обсяг інформації;
- кімната, позбавлена стимулів, шкідлива для малюка;
- враження раннього дитинства визначають подальший спосіб мислення і дій дитини;
- дитяча уява і фантазії розвивають творчі здібності;
- оточуйте дитину найкращим, що маєте;
- дайте дитині олівці якомога раніше;
- стандартний папір для малювання — стандартна дитина;
- ліплення, вирізування візерунків з паперу і складання паперових фігур розвиває творчі задатки дитини;
- тренуйте ліву руку так само, як і праву;
- вчіться у дитини та інше.

Щодо методики Г. Домана, то вона дає змогу відкрити дитині безліч точних найцікавіших фактів, зокрема і з галузі мистецтва. Можна, наприклад, показувати їй зразки образотворчого мистецтва.

Художній розвиток дитини у пренатальний та немовлячий періоди

Педагогу потрібно розуміти, що в сучасному суспільстві ставлення до загального розвитку дітей раннього віку змінилося, як змінилося ставлення до їхніх можливостей. Дедалі частіше педагогу доводиться виконувати функції соціального педагога-консультанта. Малоймовірно, що дитина,

яка тільки-но народилася, по-справжньому зможе захопитися мистецтвом без допомоги дорослого. Адже дитина потрапляє у світ своєї сім'ї, який вже склався і має власну культуру. Наскільки гармонійно почуватиметься в ній дитина — залежить від рівня естетичної освіти батьків. Творчий зв'язок з дитиною потребує тренувань. Вагітність — не лише фізичний розвиток, а й чудовий шанс вплинути на інтелект і творчі здібності дитини, стимулювати її пізнавальний та емоційний розвиток.

Для того щоб «зсередини» впливати на художній розвиток дитини, мамі потрібно навчитися зосереджуватися на власних естетичних почуттях і «пропонувати» дитині «співпереживати». До того ж майбутній мамі корисно відчувати радість власної творчості. Їй можна запропонувати «кольорові» вправи, виконуючи які, вона має ознайомитися з кольорами та відтінками, визначити улюблені кольори та сполучення, встановити асоціації (слухові, смакові, нюхові, дотикові).

Розширення діапазону кольоросприймання створює сприятливі умови для сприйняття творів живопису («Подорож улюбленою картиною», похід до музею, на виставку картин, збирання репродукцій). Майбутній мамі можна порадити збирати твори за тематикою («Материнство», «Дитячі образи», «Образи природи» та ін.); за інтересом, бажанням, смаком; збирати скульптуру, народну іграшку, дитячу книжкову графіку.

Під час власної образотворчості майбутня мама поділяє з дитиною відчуття радості, натхнення, тому їй можна запропонувати малювання, ліплення, вишивання, плетіння, складання квіткових композицій, аплікаційну техніку, печворк та інше.

Пріоритетом в роботі з дітьми від народження до шести місяців стає розвиток художнього сприймання.

Естетичні реакції дітей цього віку обмежені й примітивні, але без них не може існувати повноцінне естетичне сприймання творів мистецтва. Йдеться про задоволення від форми, кольору, лінії, ритму.

Залучати дитину до перших художніх дослідів можна в піврічному віці. У неї формуються навички сидіння і починає розвиватися моторика рук. Період до шести місяців — це час споглядання. Відомо, що здібності до сприймання мистецтва бувають успадкованими, тому розвиток сприймання може відбуватися природно, спонтанно. Наприклад, у 2—2,5 місяця у дитини з'являється улюблений колір. Здебільшого він збігається з кольором одягу мами, з якою у малюка пов'язане відчуття контакт-комфорту. Однак, якщо не надавати дитині різноманітних зорових стимулів у віці активного формування мозку, з'являється небезпека збіднити як майбутній образний фонд дитини, так і її подальший художній розвиток. Великого значення набувають інтер'єр, одяг, іграшки, які оточують малюка.

Розпочинати розвиток художнього сприймання можна з контрастних чорно-білих зображень, а потім збагачувати кольорове середовище. Найкращими для розвитку навичок споглядання є ігри зі світловими ефектами. З розмаїттям форм дитину ознайомлять різні іграшки та речі. Треба пам'ятати, що сприймання дітей цього віку синтезоване. Це означає, що «бачити» дитині допомагають руки і язик. Зорову увагу привертає те, що звучить, смачно пахне. У цей час сприятливим є ознайомлення з різними фактурами (хутро, пір'я та інші натуральні матеріали). Вироби народної

творчості: брязкальця, писанки, народна іграшка-мотрійка стають елементами розвивального середовища. Дітям показують портретні фотографії, ознайомлюють з мистецтвом оп-арта. Наприклад, з мобілем, який рухається завдяки потокам повітря (кольорові стрічки, закріплені на кільці та інші варіанти). Збагатять художнє спілкування кольорові повітряні кульки, парасолька, кольоровий ліхтарик, дзвоники, мильні кульки, дзеркало, світлотінь на стелі, а на прогулянках — небо над головою. Крони дерев і хмаринки стають предметами, спостерігати які може і дитина, і дорослий.

З дитиною розглядають предмети, прикрашені народним розписом (Петриківка, Хохлома, Жостово та ін.), пропонують погратися з дерев'яними виробами (ложка, яєчко), провести долонькою по різьбленій поверхні дерев'яної таці, приміряти яскраве намисто. Килимки, ковдри, виконані в техніці печворк (клаптикова), є чудовим матеріалом для розглядання. Кольори та відтінки, ретельно дібрані, впливають на розвиток кольоросприймання, а композиція візерунків розвиває почуття ритму.

Сенсорні навички успішно розвиваються, коли малюку пропонують матеріали різної фактури: шовк, бавовна, вовна, хутро, фольга, вата тощо. Ігри з матеріалами у цьому віці зумовлюють чутливість до художньої фактури.

Упродовж перших шести місяців можна починати тренування пальчиків: легкий масаж кожного пальчика, забавки. Вчені вважають, що дитина шести місяців є готовою до спільної з дорослим творчості, передусім до малювання фарбами.

Від шести місяців до одного року відбуваються перші відкриття власної творчості. Цьому сприяють дії дитини з предметами, у яких вона пізнає їхні властивості. Збагачується зорово-моторна координація: малюк навчається різних способів утримувати їх.

Ознайомлення з фактурою предметів стає більш цілеспрямованим. Дитина впізнає на фотографії близьку людину, розглядає картинки і маленькі ілюстровані книжечки. Виникає потреба у співробітництві з дорослим. Малюк активно спостерігає дії дорослого з художніми матеріалами, намагається наслідувати їх. Дорослий має схвалювати інтерес дітей до різних матеріалів і пропонувати нові матеріали для активних дій (м'яти фольгу, папір, тримати фломастер, пензлик). Дорослий виступає як партнер у спільних діях. Дитина починає розуміти, що треба робити фарбою, вже у 8—10 місяців.

Емоційний стан дитини тепер залежить не тільки від задоволення її органічних потреб, а й від того, як організовані її діяльність і спілкування з дорослим. Емоційний фон занять, ситуативно-особистісне спілкування дуже важливі.

Дорослому необхідно зрозуміти дитину, не викликати негативних емоцій, досягти контакту.

Для розвитку художнього сприймання пропонують вироби декоративно-ужиткової творчості. При цьому важливо пам'ятати, що в такому віці головні «методичні» прийоми аналізу мистецтва — тримання в руках і проба «на смак», тому треба подбати про безпечність предметів. Їх потрібно мити, прати, кварцувати.

Час починати цілеспрямоване ознайомлення з книжкою. Книжки для цього віку особливі. Вони міцні, з твердими сторінками і яскравими пред-

метними ілюстраціями (пісеньки, потішки, забавки), з героями — Півником, Собачкою, Котиком.

Під час розглядання книжкової ілюстрації використовують ігрові дії з нею: «впізнання», «захоплення», звуконаслідування, погляджування героїв, вивчення деталей (очі, носик, хвостик, лапки).

Ознайомлення з кольором збагачується новими іграми. Дорослий має вміти придумати їх, спираючись на природні властивості та досягнення цього віку. Наприклад, дітям властива природна допитливість, тому цікавою буде гра «Сюрпризи в кольоровій обгортці». Для гри треба загорнути іграшку в різнокольорові аркуші і запропонувати дитині розгорнути її (називати кожний колір). У грі розвивається сприймання, стимулюються дослідницькі навички, уміння скеровувати рухи рук. Варіантами гри є «Різнокольорові кубики», «Кольорові коробочки», «Повітряні кульки» та ін.

Перші спроби з малювання можна робити пальчиком, долонькою (йогурт, кисіль), виконувати «малюнки з макаронів», малювати морквою, буряком, соком. Поступово готуємо дитину до малювання фарбою (гуаш): «Її не треба їсти, краще бути художником». Можна запропонувати дитині «малювати ніжками». Для цього потрібна тепла фарба, великий аркуш, губка, насичена фарбою.

Після «малювання» долонькою та ніжками треба помити їх теплою водою і розтерти. Долоні і стопи мають тонку чутливість і легкий масаж заспокоїть збудженого малюка.

Для «настінного живопису» треба заклеїти частину стіни у кімнаті паперовим аркушем (його треба змінювати). Дитині пропонують фломастери, воскові крейдочки, широкі пензлі, гуашеву фарбу.

Цінною є спільна творчість мами з дитиною для збереження контакту засобами творчої діяльності.

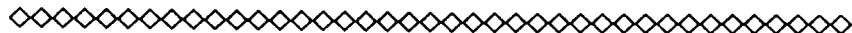
Ознайомлення з фактурою збагачується іграми з тістом («Мозаїка з родзинки»), обведенням контуру, іграми з пензликами, рванням паперу.

Тренування пальчиків збагачується іграми «Пальчики танцюють», «Тримаємо пензлик».

Ознайомлюємо дитину з набором для ігрового будівництва. У ньому є різні за кольором та формою деталі. Під час гри доцільно назвати малюку і колір, і розмір, збудувати споруду і коментувати свої дії. Наприклад: «Це будинок! Це стілець! Це вежа!».

Для ігор з предметами педагог рекомендує мамі давати дитині дерев'яне намисто, дерев'яні та пластмасові пірамідки, кубики.

У віці одного року діти продовжують досліджувати художні матеріали, кольори та форми. Головним досягненням стає відкриття «слідів» власної творчості. В художньому вихованні важливо пам'ятати, що будь-який матеріал може стати художнім, якщо його застосування пов'язане з отриманням естетичного задоволення. При цьому для малюка важливіший саме процес використання матеріалу, ніж отриманий результат. Вчені називають цей період у творчому житті дитини «дозображальним». Малюк, який вже має досвід творчості, помічає свої художні сліди. Педагог розповідає батькам, що потреба у руховій активності в цей період є надзвичайно високою. Вона може бути реалізована саме в малюванні. Прагнення кінестетичних експериментів, задоволення «потреби забруднитися» часто при-

У цьому віці корисно й доцільно розгорнути діяльність ліплення. Ігри з піском добре розвивають творчі здібності. До того ж дитина отримує велике задоволення від цих ігор. «Інструментами» стають лопаточка, ложка з отворами, пасочки, формочки для печива. Малюку треба показати, як діяти з ними, щоб створити щось із піску. Іншим матеріалом може бути сіль. На сухій солі можна малювати пальчиком.

Досліди з тістом не менш цікаве й корисне заняття. Потрібні палички, качалка, формочки для печива. Разом з дорослим дитина пізнає властивості тіста — м'якість, пластичність. Вона може м'яти, розкачувати тісто, розривати його.

Із м'якої і теплої глини дитина може зліпити колобка, м'ячика, змійку, зернятка для пташок. Для справжньої гри можна взяти іграшки, силуетні зображення. Наприклад, «Сніг на ялинці»: ялинку, вирізану із зеленого картону, малюк «прикрашає» снігом з білого пластиліну.

Взимку, у теплу погоду, з липкого м'якого снігу можна ліпити так само, як з мокрого піску («морозиво» для ляльок).

Малювання розгортається як ігри з фарбами. На другому році життя дитині можна запропонувати пензлі № 22, № 24 і після кількох занять — мольберт. Пензлик може налякати малюка, тому спочатку треба погратися ним, погладити руку, папір. Усі дії дорослий супроводжує словами. Можна попросити дитину провести по поверхні аркуша сухим пензликом, потім мокрим. Звертаємо увагу дитини на те, що мокрий пензлик залишає слід. Далі пропонуємо малюку фарбу. Червона може налякати дитину. Краше запропонувати жовту або помаранчеву. Перші цілеспрямовані спроби доцільно робити на аркуші формату А4, надалі — формату А3. Дитина ще не вміє мити пензлика, та це і не головне на цьому етапі. Краше зосередити увагу і сили малюка на фарбі і пензлику. Тому для кожного кольору на цьому занятті доцільно пропонувати новий пензлик. Дитина сама обирає колір фарби в наборі з основних кольорів та білої. Можна пропонувати малювати на тонованому папері, кольоровому картоні. Дорослий має називати кольори фарб. Наприклад: «Ось жовта фарба». Під час малювання дорослий називає фарбу кілька разів. Він також обережно підказує малюку різні способи володіння пензлем. Ним можна «водити», «плескати», «прикладати», «крутити».

Іноді можна брати руку малюка у свою, але лише в разі необхідності, адже діти люблять самостійність у творчості. Дорослий може брати свій пензлик і малювати на своєму аркуші поруч. Дітям потрібен приклад для наслідування, але важлива тактовність.

Цікаво спробувати сили малюка в техніці «монотипії». Цей вид творчості дає змогу отримати дуже ефектні твори. Вони є результатом спільних дій дитини й дорослого. Основою може бути пластикова дошка для ліплення з пластиліну або пласт лінолеуму. Дорослий викладає гуашеві фарби різного кольору, а дитина за власним смаком розмазує їх по поверхні. (Цей етап малюк з досвідом може виконати самостійно). На вологу фарбу дорослий накладає чистий аркуш паперу і притискає. Можна запропонувати зробити це дитині. Обережно зняти аркуш і разом з малюком захоплено розглянути отримане зображення. Якщо «картинка» сподобалась — її можна «тиражувати».

Разом з дитиною можна зробити «печатки» з гарбуза, картоплі, вирізавши фігури різної форми: квадрати, трикутники, кола та ін. і запропонувати робити відбитки на папері за допомогою гуашевих фарб. Водночас доцільно буде повторити назви фігур.

Для отримання відбитків можна скористатися губками. Разом з дитиною можна вирізати з губки цікаві фігурки, або купити готові. Взагалі губкою можна розмазувати фарбу або прикладати й отримувати відбиток форми. Перший спосіб малюк легко знайде сам, а другого треба навчити. Для цього потрібно взяти руку дитини у свою. Якщо робити відбитки на стіні, можна отримати красивий декор — перші сюжетні картинки: каченята у ставку, квіткова клумба тощо.

Малювання поролоновим валиком відкриває нові можливості для творчості дорослого й дитини. Спочатку дитина із задоволенням буде катати валик на розісланому на підлозі аркуші, потім дорослий пропонує валик, змашений фарбою. Діяльність стане для дитини ще цікавішою. Дорослий називає колір і повторює його назву з дитиною, досягаючи емоційного відгуку. У подальшій роботі за цією технікою дорослий може заздалегідь наклеїти на аркуш силуети фігурок. Після фарбування валиком він обережно знімає силуети-шаблони, трафарети і пропонує дитині впізнати їх. Він широко радіє отриманому результату і хвалить дитину за успіх.

Для графічних робіт дитини другого року життя можна запропонувати товсті фломастери (на водяній основі) або масляну пастель. Малюку має бути зручно тримати зображальний матеріал трьома пальцями, а не затискувати кулачком. Можна пропонувати олівці (прості й кольорові) М, 2М, які краще вкоротити навпіл; кулькові ручки різного кольору. Надаючи дитині різні матеріали, дорослий заохочує її до малювання. Спочатку це будуть лише кривулі, але ці вправи мають велике значення для розвитку узгодженості рухів очей і рук, що є цінним для подальшого розвитку.

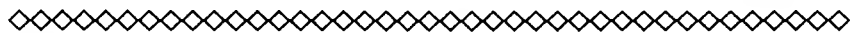
♦ *Зверніться до монографії: Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. — М., 1981. Спробуйте визначити педагогічну цінність особливостей спонтанних дитячих малюнків дітей раннього віку.*

Педагог спонукає батьків до активного спостереження перших кроків дитини в образотворчості і переконує їх у тому, що участь в ній може стати захопливим і радісним заняттям для всієї сім'ї. Потрібно лише сісти до столу разом з малюком, розкласти аркуші паперу для малювання, показати йому, як треба тримати фломастер, пастель або олівець чи ручку і почати рухати руку по поверхні паперу. «Візьміть олівець або крейду і намалюйте щось цікаве!». Немає потреби давати дитині відразу багато інструментів, адже це відволікатиме її від процесу малювання.

Наприклад, дорослий може намалювати будь-яку тваринку: зайчика, кошеня, рибку, пташку. Завдання малюка — «сховати» його від небезпеки. Він буде старанно малювати «кривулі» спрямованими рухами, а це — дуже корисно для нього.

Дитина може малювати на дошці крейдою — і це дуже зручно, адже можна витирати дошку і малювати знову.

На другому році життя до освітнього простору дитини активніше залучається архітектурно-конструювальна діяльність та елементи декоратив-

ної діяльності. Наприклад, ігри з мозаїкою. Для наймолодших дітей випускають мозаїку з деталями великого розміру — 1,5 см. Деталі бувають різні за формою: квадратні, шестикутні, круглі. Вони вкладаються у вічка. З дитиною можна викласти кольорові доріжки. Спочатку це буде доріжка одного кольору, а потім з чергуванням двох кольорів (візерунчаста доріжка).

Дитину цього віку можна захопити збиранням конструктора («Лего»), якщо показати їй, як зчепити і роз'єднати дві деталі. Або ж скористатися наборами ігрового будівельного матеріалу і розгорнути будівні ігри. Наприклад, побудувати вежу з однакових за розміром кубиків. Ускладненням буде використання різних за розміром кубиків. Дорослий експериментує з матеріалом, перевіряє надійність будівлі. Розміщуючи деталі у просторі, дитина засвоює не тільки зорово, а й моторно такі поняття, як «розмір», «форма», «баланс».

Будувати можна на столі і на підлозі. Дорослий разом з дитиною розгортає гру з будівлею. Пропонує «запросити» до неї « гостей », « мешканців » з іграшок. Вони мають випробувати будівлю на зручність та міцність.

Разом з дитиною можна зробити кубики з паперових пакетів. Для цього потрібні кілька паперових пакетів з бакалійних товарів і велика кількість газет. Малюк допоможе зім'яти газети і вкласти їх у паперові пакети. Їх треба заклеїти і можна використовувати як легкі кубики для різних цікавих справ.

Конструктором може стати також комплект різних губок для миття посуду. Це чудовий матеріал для стимулювання дослідницьких навичок дитини, сенсорного розвитку (порівняння з дерев'яними кубиками).

Діти активно вивчають папір і тканину. Папір є в кожному домі і педагог обов'язково порадить сім'ї скористатися усіма його видами для розвитку творчості дитини: газети, кольорова упаковка, серветки, фантики, калька, фольга та ін. Ігри з папером створюють у малюка радісний настрій і сприяють розвитку тонкої моторики рук. Через експеримент дитина пізнає, що папір шурхотить, рипить, торохтить, тріщить. Він змінює форму: його можна дерти, м'яти, катати, скручувати, згинати, з мокрого паперу можна ліпити. Дорослий запрошує дитину допомогти йому скатати з паперу кольорові кульки. Дитина тренуватиме координацію рухів руки під час прощтовхування кульок у вузький отвір пляшки. Результат: можна помилуватися калейдоскопом, катаючи пляшку по підлозі.

Можна повчити папір «літати». Дорослий розглядає з дитиною фантики, створює «метелика», пропонує дитині зробити те саме й пустити «метелика» в повітря.

Аплікація як вид художньої творчості і декоративна техніка надає багато можливостей для ігрового експериментування у ранньому віці. Дорослий збирає картинки, вирізані з різних журналів, карток, обгортки, клей, шіточку і намазує картинку по черзі. Дитині він пропонує наклеїти картинку на папір. Малюк може сам обирати картинку, які йому хотілося б наклеїти.

Для творчих ігор із застосуванням прийому аплікації підійде такий винахід, як фланелеграф — планшет, обтягнутий фланелевою тканиною. Така тканина має ворсову основу, тому на ній легко утримуються паперові фігурки на фланелевій основі.

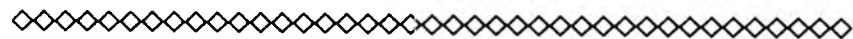
Дітям дуже подобаються ігри з пальчиками, особливо, якщо вони супроводжуються веселими віршиками, пісеньками. Для тренування пальчиків дорослий залучає до гри кожен з них. Рухи мають бути в міру енергійними («Сорока», «Пташки», «Пальчик, пальчик, де ти був?» та ін.).

Для третього року життя характерна суперечність між прагненням до самостійності, що швидко зростає, бажанням брати участь у діяльності дорослих та реальними можливостями дитини. Цю суперечність можна розв'язати за певної організації продуктивних видів діяльності, якщо в спільній з вихователем роботі задовольняється прагнення малюка одержати певну свободу, самостійність, незалежність і якщо вихователь сприяє реалізації його потреби у визнанні та самоствердженні в гурті однолітків.

Вчені стверджують, що роль педагога полягає не лише в тому, щоб навчити дитину певних зображувальних умінь. Головне завдання дорослого — супроводжувати її у відкритті світу, йдучи поряд із нею від хаосу до гармонії, формувати впевненість у собі й запалити вогник творчості в душі. За певних умов малята в цей період здатні до елементарного самовираження в малюнку, ліпленні, архітектурній та декоративній діяльності (аплікації). Важливою умовою є активізація спонтанної діяльності. Педагогу треба пам'ятати, що дитина здатна зосередитися лише на тому, що їй подобається. Тому заняття, які в цьому віці тривають 15—20 хвилин, організують у підгрупах і мають форму гри.

Спонтанна діяльність у визначенні дослідниці Л. Олійник є діяльністю із внутрішньою мотивацією. Вона має подобатися малюкові і забезпечувати вільний розвиток дитини в багатому предметному середовищі за участі значущого дорослого. Педагог, батьки малюють, будують, ліплять, моделюють та конструюють разом з дитиною, але не замість неї. У будь-якій роботі завжди має знаходитися місце для власної творчості малюка. До того ж, чим старшою стає дитина, тим меншою стає її потреба в образах, вигаданих дорослим. Дорослий лише супроводжує дитину на її шляху від наочно-дійового до образного мислення. Від його умінь і тактовності у спільних діях з малюком залежать почуття впевненості малюка в собі, побудова власної картини світу та уявлення про своє місце в цьому світі, а також загальний психічний розвиток дитини.

У малюка, який вже має певний досвід роботи з художніми матеріалами, з'явилися певні переваги серед цих матеріалів та способів їхнього застосування. Одні у захваті від живопису, іншим до душі графічні етюди, третім подобається «стригти» папір та наклеювати все, що є під рукою. Одні воліють більшого формату (бо потребують творчого розмаху), інші — мініатюрних робіт (їх лякає великий розмір паперу). Треба, щоб у дитини був вибір. Це означає, що педагог має експериментувати, пропонувати нові техніки і переконуватися, що для деяких час іще не настав, а деякі викликали неабиякий інтерес. Тому дорослий створює гнучкий «календарно-тематичний план» художньої діяльності з малюком, продиктований індивідуальними особливостями дитини та перевагами. Аналіз Базового компонента дошкільної освіти, психофізіологічних особливостей дітей третього року життя та досліджень вчених (Т. Комарова, В. Мухіна, Є. Ігнат'єв, Л. Олійник) й авторів підручника дають підстави для висновку, що в ранньому віці образотворча діяльність стимулює творчу переробку малятами

інформації, яка надходить від дорослого. Тому доцільне таке її планування, яке напряму пов'язане з життєдіяльністю дітей, з тією інформацією, що надходить до них щохвилини упродовж дня з соціального оточення, природи, художньої літератури, предметно-просторового середовища. Предмети, об'єкти, явища, які привертають увагу дітей, за допомогою педагога вражають їх та осмислюються і стають стимулами образотворчості. Запланувати можна, наприклад, 4 заняття на тиждень. На початку місяця педагог визначає домінантні пізнавальні теми, а на початку тижня ознайомлює з ними дітей. Заняття плануються в такій послідовності, щоб забезпечити можливість «занурення» у пізнавальні теми засобами образотворчого мистецтва, творчо переробити свої знання, вдосконалити уміння й отримати певний предметний результат — малюнок, зліпок, виріб, споруду, щоб використовувати надалі у своєму житті (в іграх, як дарунок тощо).

Можливо, малюк має вдачу «новатора», весь час потребує нового. У такому разі доречно змінність різних матеріалів, винаходження нових можливостей їхнього застосування.

З «консервативною» дитиною краще «занурюватися» в один матеріал, але вивчати його всебічно, максимально реалізовувати його можливості. Професійний педагог відчуває, коли дитина стає готовою до зміни технічного прийому. В будь-якому разі ручні вміння малюка третього року життя вже дають змогу навчати його різних «технічних» прийомів. Варто лише пам'ятати, що це не мають бути «уроки», це — ігрова діяльність, в якій інструменти для творчості перетворюються на ігрове обладнання, яке дає змогу здійснити ігровий задум.

Особливої уваги потребують діти, які починають відвідувати дитячий садок, адже вони, можливо, тільки тепер прилучаються до образотворчості. Їх треба не тільки зацікавити художньою діяльністю, а й попрацювати над їхнім сенсомоторним розвитком та активізувати емоційно-вольову сферу: навчити організовувати свої дії в певній послідовності та порядку, забезпечити емоційний комфорт в образотворчості, допомогти набутти навичок спілкування, досягти діалогу і порозуміння. «Новеньких» можна або об'єднати в окрему підгрупу, або запрошувати до діяльності поруч (разом) з «досвідченими» однолітками, або працювати з ними індивідуально. Частіше педагог на таких заняттях використовує художнє слово, іграшку (як співучасника образотворчості). Почати також можна з архітектурної діяльності (будування з ігрового будівельного матеріалу), з ліплення, виготовлення колажів в техніці аплікації з готових форм або картонок.

Педагог творчо працює над виготовленням посібників та забавлянок для дітей, над підготовкою природного та викидного матеріалів (клаптики, фантики, коробочки, тощо), вивчає нові техніки, наприклад, виготовлення ляльок з клаптиків, природного матеріалу. При цьому він завжди дбає про дотримання правил безпеки життєдіяльності малят у доборі того, що він пропонує їм для роботи. Йдеться про використання дрібного матеріалу (гудзики, каштани, жолуди та інше). За першої ж спроби дітей «покуштувати» педагог попереджає, що то неістівне, і робить так, щоб під час діяльності з ними малят понад усе захоплювало бажання щось створити із запропонованого матеріалу, ніж використати його інакше.

Педагог надає дитині можливість самій вирішити, в якій руці тримати пензлик, фломастер, олівець. Він схвалює роботу обома руками і пам'ятає, що асиметрія мозку закладається саме на третьому році життя. До речі, діти-лівші особливо талановиті і дуже емоційні, вони набагато виразніше за праворуких зображують навколишній світ. Дії лівою рукою стимулюють розвиток правої півкулі мозку і розвиток творчої уяви.

Малювання, ліплення, архітектурно-конструктивна та декоративна діяльність в цьому віці стають більш визначеними, вмотивованими і результативними. Вони розгортаються на фоні розглядання творів образотворчого мистецтва: живопису, книжкової ілюстрації, декоративного мистецтва (народна іграшка, посуд, предмети побуту), скульптури, архітектури. Спілкування з творами мистецтва відбувається упродовж дня індивідуально, з підгрупою або фронтально і триває 5—10 хвилин. Педагог зосереджує увагу дітей на творі, пропонує впізнати відомі об'єкти, кольори, форми і помилуватися твором. Іноді він запрошує дітей до дій з відповідними матеріалами.

Долучаючи малят до продуктивних видів діяльності, вихователь має навчитися діяти ситуативно, тобто гнучко, змінювати свою позицію: то ставати активним співучасником дитячої образотворчості, то просто спостерігати й спрямовувати її. Він має навчитися вибирати найбільш ефективні варіанти дій у тих ситуаціях, які складаються під час спілкування з дітьми, дбати про збереження емоційного комфорту дитини, її внутрішньої свободи.

Структурна побудова заняття складається з п'яти частин. Припустимі будь-які варіації в межах цих частин:

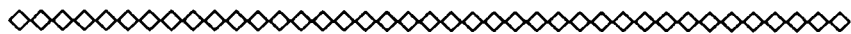
I. Попередня робота: спостереження у доквіллі, предметно-просторовому середовищі, природі, розглядання творів мистецтва, читання художньої літератури, імітаційні ігри.

II. Підготовча робота: перехід до регламентованої діяльності (до заняття), створення атмосфери захоплення тим, що відбуватиметься, формулювання ідеї (сюрприз, прихід «гостей», слухання музики, художнього слова тощо).

III. Мотивація — повідомлення того, задля чого варто зробити запропоноване дорослим, реалізувати ідею. Діти мають усвідомити, що результат їхньої творчої діяльності комусь потрібний (або потрібний самій дитині для гри, для подарунка близьким), мають погодитися розпочати творчий процес, зрадіти можливості образотворчості поруч з дорослим, разом з ним.

IV. Процес образотворчості — спільна діяльність та спілкування, творчий діалог між педагогом і дітьми. Це найбільш тривала частина заняття, яка передбачає пошукову діяльність учасників (вибір матеріалу, способів дій). Педагог орієнтує дітей і себе на позитивний результат, демонструє задоволення від творчого процесу, радіє можливості виразити і передати свої враження від сприйнятого предмета, об'єкта, явища; відчуває владу над матеріалом, перемогу над своєю нерішучістю, побоюваннями, подолання невпевненості. Він уважний до дітей, поважає їх, тримає кожного в полі зору.

V. Результати роботи. Малювання зазвичай прагнуть схвалення й охоче демонструють педагогові свої успіхи та досягнення. Без його схвалення вони

можуть втратити для дитини свою цінність. Через це малюк може втратити й інтерес до художньої практики, сформувавши власне негативне ставлення до тих матеріалів, способів дій та ідей, в яких він «виявився неуспішним». Педагогу краще підтримати творчі пошуки дитини, її зусилля і широко схвалити її за успіх. Щоб прилучити малюка третього року життя до образотворчості, педагогу треба самому бути в захваті від неї.

Приклади розвивальних занять за блоками.

Ігри з кольорами та відтінками. Педагог та батьки дбають про урізноманітнення вправ з кольором. Наприклад, коробка з олівцями (фломастерами, фарбами) може надихнути на цікаву гру, в якій дитина сприймає та засвоює кольорову гаму, спектр, багатство і розмаїття кольорів, переживає захват від свободи вибору, відчуття радості від можливості володіти цим матеріалом для вправ в образотворчості.

Урізноманітнити діяльність допоможуть кольорові гудзики, кольорові картки, цукерки, клаптики. Принцип дій полягає у викладанні кольорів за спектром.

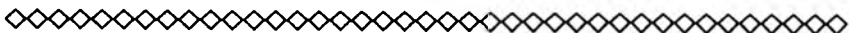
Тренування пальчиків. Ігри-вправи з лінією сприяють тренуванню умінь руки в проведенні ліній. Рисувати, креслити лінії краще фломастером (без спирту) на пластиковій дошці (потім змивати і рисувати-креслити знову). Діти можуть з'єднувати лініями наклеєні картинки, форми, крапки. Наприклад, з'єднавши крапки, діти з радістю впізнають рибку, яблучко, грибочок, трикутник, будинок тощо.

Трафарети — вправа, за допомогою якої можна тренуватися в рисуванні ліній та штрихуванні, адже трафарети бувають різними (такі, що передбачають обведення ззовні для отримання зображення, і такі, що мають рисунок всередині). Варіантом є робота з книжками для розфарбовування. Це збірник великих картинок з чіткими контурами. Малюкам краще дати їх по одній.

Живопис і графіка. Педагог та батьки можуть скористатися прийомом «малювання — драматизації». Дітям розповідають історії і казки за допомогою малюнка. Події та персонажі, декорації того, що відбувається, — все з'являється просто на очах малюків з-під руки дорослого. Можна малювати картинку-загадку і запропонувати дитині здогадатися або домалювати, щоб отримати закінчене зображення. Цей інтерактивний прийом є чудовою підготовкою дітей до ілюстративного малювання, ліплення.

Хвилясту лінію діти добре опанують в техніці живопису «по мокрому» аркушу за темою, наприклад, «Рибки в морі». Педагог розглядає з дітьми картини морського пейзажу, обговорює кольори моря і пропонує дітям обрати колір моря за бажанням. Він показує дітям, як зобразити хвилясту лінію і спонукає до заповнення кольором усього аркуша — адже «море дуже велике і дуже глибоке». Тепер можна запустити рибку. Педагог вирізує в присутності дітей рибку з кольорового яскравого паперу, пропонує дітям спробувати вирізати рибку, допомагає тримаючи руку малюка у своїй, намазує форми клеєм, а діти наклеюють їх на своїй картині. Започатковуються уявлення про «марину» (морський пейзаж).

Для започаткування уявлень про натюрморт на третьому році життя дітям показують репродукції творів живопису жанру натюрморт, розглядають з ними справжні або штучні овочі-фрукти, обстежують форму, фак-

туру, визначають аромат, смак тощо; організують дидактичні ігри на класифікацію за кольором, формою, пропонують намалювати лінією або кольоровою плямою. Ягідки можна намалювати пальчиком.

Перші уявлення про портрет з'являються у малюків під час розглядання репродукцій цього жанру, ігор-вправ з дзеркалом, ігор-моделювань (викладання обличчя на фланелеграфі, мімічних вправ «Як ротик посміхається»). Педагог пропонує дітям торкнутися носа, ротика, очей, зосереджує увагу на вушках, зачісці. Він проголошує ідею намалювати обличчя разом. Цікавими для малюка будуть ігри з тінню, її можна обвести контуром і отримати «портрет на повний зріст». Зрозумілими для малят будуть теми «Квіткова галявинка», «Кульбабки в траві». Педагог навчає дітей правильно мити пензлик у воді перед тим, як набирати фарбу іншого кольору.

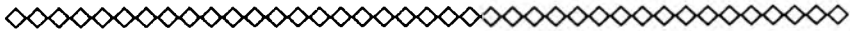
У цьому віці дітям можна запропонувати техніки малювання соломкою. Принцип полягає у роздуванні крапельки по поверхні аркуша. Окрім художніх здібностей, така гра розвиває м'язи рота, тренує дихання і сприяє артикуляції, важливої для мовлення.

Малювання піпеткою відкриває нові можливості для «чаклування» з фарбами (фарбування води, змішування кольорів та отримання нового кольору або відтінку). Нехай малюк це побачить. Педагог показує, як набрати краплю в піпетку і випустити її на аркуш. Краплі виходять об'ємні і блискучі — це красиво. Від краплі до краплі можна провести доріжку й отримати дивовижний «кристал». Робота з піпеткою — чудове тренування для тонкої моторики рук.

За допомогою товстого пензля й акварелі можна малювати «салют» в техніці «набризку». Педагог пропонує малятам постукати паличкою або олівцем по пензлю з фарбою. Наступне «чудо» перетворення дитина побачить, якщо педагог скористується технікою «свічкографії». Малювання «різнокольоровими пальчиками» ознайомить дітей з технікою «пуантилізму» (цукерки, калина, виноград, дощик, сніг, намисто). Педагог пропонує дитині в цій техніці прикрасити готовий силует (метелик, рибка, чашка, тарілочка). Для цієї техніки можна запропонувати ватні палички. Малювати із задоволенням можна долонькою, кулачком. Педагог перетворює отримані відбитки у предметні зображення (павич, стоніжка).

Аплікація і колаж з різних матеріалів є найбільш сприятливий вид техніки для малюків третього року життя. Він дає змогу продовжувати дослідження властивостей матеріалів, накопичити емоційно-чуттєвий досвід від роботи з різними фактурними поверхнями. У цій техніці поєднуються різні матеріали. До того ж це дуже цікавий вид творчості. Для спільної діяльності педагог обирає папір, серветки, вату, пенопласт, фольгу, просяний пісок, картки, картинки, вирізані з паперу квіти, флористіку, гудзики. Ці матеріали розкривають свої можливості в темах: «Сніговий» колаж, «Квітковий» колаж, «Піскові фантазії», «Картина з гудзиків», «Мімоза», «Новорічна ялинка». Наприклад, з гудзиків можна викласти зображення (квітка, намисто, кошик, гусінь) або доповнювати готове зображення (колеса, віконця, ягідки, листочки). Кріпити гудзик можна шматочками пластиліну.

Якщо до цього часу дитина вже має досвід роботи з папером: вона зминала його, шматувала, наклеювала готові форми, час ознайомити її з

технікою обривної аплікації. Для цього малюку необхідно опанувати два нескладних прийоми: розривати невеличкий аркуш на смуги, а смуги — на дрібні шматочки. Педагог надриває край аркуша і показує дитині, як зручніше тягти папір. Невдовзі вона навчиться робити такі надриви самостійно.

З таких смужок та квадратиків можна викладати і наклеювати різні картинки: «Листячко на гілочці», «Веселенька ковдра», «Смугастий шарф для дідуся», «Курча» та інше.

Конструювання з паперу краще починати з фігурок із смужок. Способи з'єднання смужок бувають різними. Наприклад, можна згорнути і склеїти смужку в «кільце». Кільця можна з'єднати у «ланцюжок». Смужки можна з'єднати в центрі — «сніжинка», «павучок», «квітка», «зірка». З паперової серветки можна зробити «мереживо». Педагог згортає серветку вчетверо і пропонує дитині «вищипати» двома пальцями півкола зі згинів. Малюк розгортає серветку і всі милуються «мереживом».

Для ліплення найкращими матеріалами є солоне й кольорове тісто, віск (парафін), глина, розігрітий пластилін. Для роботи потрібна гладенька й простора поверхня. Ігри з тістом дають змогу дитині спостерігати зміну його форми при розтягуванні, стисненні, розриві на шматочки, з'єднанні в ціле. Добре працюють пальці, долоні, вдосконалюється координація рухів. Інструментами стають качалка для тіста, колішатко для вирізування, формочки для витискання. Дитячі вироби можна підсушити в духовці і розфарбувати.

У ліпленні з глини похідними формами є кульки — «колобки», циліндри — «ковбаски», конуси — «морквинки», з них можна створити прості предмети.

З пластиліну і макаронних виробів можна створювати дуже цікаві скульптури: пташок, рибок, земноводних, звірів. З ними малюки відразу можуть погратися.

Пластиліном і на пластиліні можна малювати. Для малювання пластиліном педагог обирає картон, пластикові кришки від продуктів і показує малюкам, як треба відщипувати шматочки пластиліну і розмазувати на поверхні. Це легше, ніж качати кульки чи ковбаски. Разом з тим це чудове тренування для пальчиків. З цього можна почати ознайомлення з пластиліном — кольоровим пластичним матеріалом, з якого пізніше діти ліпитимуть скульптури та декоративні зліпки.

Малювання на пластиліні є вправою в техніці «карбування». Рисувати (карбувати) загостреною паличкою (зубочисткою) можна пропонувати на задалегідь підготовлених педагогом «пластах». Вони можуть мати різні геометричні форми, колір або відтворювати предметні форми (тарілочка) чи тваринні (метелик, рибака, зайчик).

У пластилін можна шось втискувати (черепашки, намистинки, гудзики, горох, квасолою та інше). Це техніка інкрустації. В майбутньому вона збагатить декоративну практику дітей, якщо ознайомити з нею малюка на третьому році життя.

Ігри з різними матеріалами збагачують інформаційно-пошуковий простір малюків та сенсорний досвід, розвивають тонку моторику, комунікативну сферу дитини третього року життя. Разом з дітьми педагог може ство-

риту «картину» з кольорових (косметичних) ватних кульок, зобразити зображення з дрібно нарізаних товстих кольорових вовняних ниток («Сонечко», «Метелик», «Колобок», «Баранчик»), малювати піском (кольоровим піском).

З дітьми цього віку можна також розпочинати ігри у «Високу моду». Для цього педагог збирає і зберігає у «скрині» одяг, оздобу, капелюшки, аксесуари. Ця чарівна «скриня» упродовж всього дошкільця буде для дитини джерелом творчості та самопрезентації в соціумі, адже самовираження через одяг є природним для дітей.

Ознайомлення з композицією педагог може розпочинати в техніці «аплікації» або з використанням фланелеграфа. Сприятливим засобом стає ілюстрування літературного твору (вірш, казка, оповідання). Головне — не поспішати закріпити зображення (форму) на тлі, а запросити дітей до гри з ними. У грі дитина розміщує форми близько або на відстані одна від одної. Після закріплення можна зробити доповнення, які підсилять виразність усієї «картинки». Наприклад, «Курочка з курчатами», «Гуси-гуси», «Кіт і пташки».

Ознайомлення з орнаментом в іграх на фланелеграфі або в техніці аплікації допомагає малюку опанувати фризову композицію, усвідомити принцип чергування елементів як основу орнаментального ритму. Педагог використовує для цього геометричні фігури, наприклад квадрат і коло, або передбачає чергування елементів за кольором. Він може запропонувати дітям також рослинні елементи (квітка — ягідка) та зооморфні (пташка — рибка). Принцип гри полягає в упорядкуванні «безладдя», яке «утворили» форми-«бешкетники». Варіантами гри є, наприклад, «Прикрашання торта», «Геометрична мозаїка», «Склади візерунок».

Архітектурна діяльність розвивається як гра з ігровим будівельним матеріалом (кубик, призма, конус). Дитина цього віку здатна самостійно «побудувати» будиночок (кубик) з дахом (призма, конус). Педагог домагається з дитиною, що саме вони будуватимуть і спонукає до гри по закінченні роботи. Дорослий обов'язково буде сам на очах у дитини, супроводжує свої дії словами («Будиночок має бути міцним, тому я... У ньому буде зручно і приємно жити, якщо він буде красивим, тому я...»). Педагог час від часу влаштовує ігри «В домівку», використовуючи для цього меблі та предмети-замінники.

Під час прогулянок можна «малювати дощикою», кольоровими крейдами, робити снігові скульптури, будувати з піску, готувати «секретики», збирати природний матеріал, наприклад, пух з тополь, щоб робити красиві картини.

Ознайомлення з мистецтвом відбувається через почуття, коли «виховується» вміння бачити, сприймати. Логічний аналіз разом з мисленням в майбутньому розвиватиметься на цьому благодатному підґрунті.

Різноманітність вражень, здивування утворює підґрунтя пізнавального інтересу та дослідницької активності малюка. Розглядання звичного під новим кутом зору стимулює розвиток творчих задатків. Педагог має дати вихід власній фантазії, бути щирим з дітьми під час спілкування на матеріалі творів образотворчого мистецтва. Це спілкування має бути радісним для всіх учасників естетичного діалогу.

Народна іграшка є емоційно привабливою для малюків. Популярні образи: птахи, коники, цапки та баранці, барині зрозумілі дитині. Ігри з розгляданням української народної іграшки (Яворівської, Косівської, Опішнянської), російської (Димківської, Богородської, Тульської) та предметів побуту допомагають дітям візуально відчути радісну кольорову гаму, симетричну і довільну форму композиції, чергування простих елементів, які становлять декор. А головне, вони є стимулювальним матеріалом для образотворчості.

Книжкова ілюстрація, її зрозумілість, чіткість і ясність, барвистість, конкретність і гармонійність зумовлюють інтерес дітей до книжки. Педагог збирає колекцію дитячої літератури саме з огляду на якість ілюстрацій. Вони мають викликати у дітей адекватні почуття, готувати до сприймання художнього твору і стимулювати власну ілюстративно-художню образотворчість. Тому краще звернутися до класики дитячої літератури з ілюстраціями Ю. Васнецова («Півник», «Ладушки»), Є. Рачева («Колобок», «Маша і ведмідь»), М. Приймаченко, Є. Миронової та ін. Під час розглядання ілюстрацій педагог звертає увагу дітей на виражальні засоби (колір, композицію, деталі, міміку, одяг, пейзаж, побут, хатне начиння), стимулює співчуття дітей позитивним героям, допомагає виявляти характер персонажа та його дій: дурний, хитрий, веселий, сумний, злякався чи зрадив: захоочує звуконаслідування, імітацію рухів. Це важливо для образотворчості у старшому дошкільці.

Книжки з мистецтва, які педагог розглядає з малятами в цьому віці, не мають бути дуже обсяговими. Краще і зручніше, якщо зображення великі і розмішені по одному на сторінці. Малюк не може довго дивитися на одне зображення, тому гортати сторінки треба швидко. Коментар педагога короткий і лаконічний. Він лише повертає увагу дитини до цікавої деталі або кольору. Частіше — це лише вигук захоплення («Як чудово! Красиво! Гарно! Дерева! Ведмедики! Дівчинка! Квіти! Яблука!»).

Педагог збирає власну колекцію репродукцій творів живопису, зразки дрібної народної пластики, станкову скульптуру, предмети декоративного мистецтва. Для спілкування з дітьми він дбайливо оформлює їх (наклеює на картон, вкладає у паспарту, ламінує). Репродукції зберігає в альбомі або красивій папці.

Репродукція має назву і автора на зворотному боці. Педагог визначає для себе певну систему, наприклад, за епохою, стилем, автором, технікою, жанром. Для роботи з малюками зручно зберігати репродукції за темами, наприклад, «Море», «Весна», «Квіти», «Діти», «Герої», «Звірі». При цьому тематичні картини можуть бути «солодкі», «запашні», «спекотні» або «свіжі». У всякому разі «картотека» потрібна саме педагогу, щоб зручно було знайти потрібну репродукцію.

Можна спробувати розглядати з дітьми слайди з мистецтва, фрагменти діафільмів. У слайдових показах створюється особлива таємнича атмосфера. До того ж великий формат дає можливість розглянути дрібні деталі. Різкий контраст проекції картини і темного фону надає реальності зображенню, до якого можна підійти і торкнутися. До речі, діти так і вчиняють. Виникає тінь. Цим ефектом можна скористатися, адже він підготує малюка до сприймання прийому «входження в картину», який педагог ви-

користовує в старшому дошкільному віці. Гра з тінню допоможе сприйняти мистецтво скульптури, хореографії, драматизації.

Педагогу важливо розуміти, що календарні строки початку і завершення дозображальної стадії розвитку у різних дітей неоднакові. Уміння малюка (більшість з них) є результатом не тільки загального, а й попереднього розвитку. Це залежить не від здібностей маленького художника, а від своєчасної підтримки з боку дорослих, особливо професійного педагога. Він бачить перспективу розвитку кожного малюка і створює для цього потрібні умови. Дитина має постійно навчатися чогось нового на шляху формування образно-естетичної, художньої виразності продукту образотворчості, який презентуватиме її в соціумі.

Педагог у професійній діяльності з дітьми раннього віку спрямовує її на:

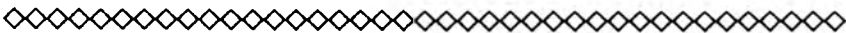
- розвиток сенсомоторної, емоційно-чуттєвої сфери дитини, уміння зосереджувати увагу на різних артефактах і відчувати хвилювання;
- розвиток інтересу до різних матеріалів, за допомогою яких можна створити зображення, знак, символ, артефакт;
- розвиток зображальності, образної системи в різних видах художньої практики;
- розвиток образу «Я»;
- узгодженість педагогічних систем сім'ї і дошкільного освітнього закладу щодо розвитку особистості дитини засобами образотворчого мистецтва.

Рекомендована література

1. *Доронова Т. Н., Якобсон С. Т.* Обучение детей 2—4 лет рисованию, лепке, аппликации в игре. — М., 1992. — 143 с.
2. *Раннее обучение и развитие ребенка* / Автор-сост. В. В. Кантан. — СПб., 1998. — 64 с.
3. *Ибука М.* После трех уже поздно. — М., 1992. — 192 с.
4. *Мухина В. С.* Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. — М., 1981. — С. 62—85, 101—113.
5. *Якименко С. І., Голян Л. П.* Зображувальна діяльність (малювання, ліплення, аплікація). Перша молодша група (3-й рік життя). — Т., 2003. — 36 с.
6. *Малювання*. Програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього та переддошкільного віку. — Запоріжжя, 2000. — 60 с.

Зпитання і завдання для контролю

1. Дайте характеристику засобів художньо-естетичного розвитку дитини у пренатальний і немовлячий періоди.
2. Поясніть, як педагогічно забезпечувати розвиток художнього сприймання та перші спроби з малювання дитини першого року життя.
3. В чому ви вбачаєте педагогічну цінність ігор з шифоном, формочками для печива, засушеним листям тощо для дітей раннього віку?
4. Які види образотворчої діяльності доступні дитині другого року життя і в чому особливості їх організації?
5. Визначте педагогічну цінність спонтанних дитячих малюнків.
6. Доведіть, що образотворча діяльність дітей третього року життя значно збагачується як за видами, так і за змістом.

-
7. Розробіть систему вправ для спільного малювання педагога чи батьків з дитиною (домальовування малюнків).
 8. Зберіть колекцію малюнків дітей раннього віку, проаналізуйте їх, спираючись на концепцію В. Мухіної.
 9. Розробіть рекомендації для батьків щодо організації образотворчої діяльності дитини раннього віку в сім'ї.
 10. Виконайте творчий проєкт «Педагогічна цінність дозображувального етапу в розвитку образотворчості дошкільнят».

4.3. Малювання як засіб особистісного розвитку дитини

Малювання — основний вид образотворчої діяльності дітей дошкільного віку, його особливості

Малюнок є феноменом дошкільного дитинства. Видатні педагоги минулого — Я. А. Коменський, Ф. Фребель, І. Г. Песталоцці надавали великого значення дитячому **малюванню**. Наголошувалося, що воно несе дітям задоволення. Навчання дітей малювання розглядалося як підготовка руки і ока до письма, а також перша сходинка загальної системи навчання образотворчого мистецтва.

Цілеспрямований інтерес до дитячого малюнка виник у 80—90-ті роки ХІХ ст. Це були роботи психолога В. Прейера «Душа дитини», етнографа А. Ріхарда «Малюнки первісних народів», мистецтвознавця К. Річчі «Мистецтво дитини».

Сьогодні дитячі малюнки досліджуються психологами, педагогами, мистецтвознавцями, фізіологами. Феномен дитячого малюнка полягає у його поліфункціональності в соціумі, цінності для самої дитини, для батьків, фахівців галузі дошкільної освіти. Дитячі малюнки засвідчують прагнення дитини пізнати навколишній світ, себе в ньому, висловлювати свої думки і почуття, спілкуватися з однолітками і близькими людьми в умовах соціального оточення.

Психолог В. Мухіна вважає малювання складною синтетичною діяльністю, в якій виявляється особистість дитини і яка сама суттєво впливає на формування особистості.

Малюнок для дитини є формою і засобом встановлення комунікацій з іншими людьми, однолітками, формою самопрезентації в соціумі, самовираження, самоствердження, картиною світу.

Для батьків дитячий малюнок — це показник гармонії в сім'ї, шлях до порозуміння і гармонізації внутрісімейних стосунків, засіб пізнання внутрішнього світу дитини.

Для професіоналів галузі дошкільної освіти, педагогів та психологів дитячий малюнок є матрицею внутрішнього світу, розвитку усіх сфер особистості дитини, її соціалізації, «Я-концепції».

Професійне вивчення малюнка дорослим є шляхом до діалогу з дитиною, до організації розвивального спілкування з нею. Малюнок презентує дитину в соціумі як компетентну й успішну соціалізовану, позитивно налаштовану (або навпаки). У зв'язку з цим виразність малюнка постає актуальною проблемою науки і практики.

Розробка особистісно-розвивальних технологій малювання є метою і предметом багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень і новаторської практики, наприклад, Г. Григор'євої, О. Дронової, Т. Казакової, Т. Комарової, В. Котляра, Г. Сухорукової, Л. Шульги.

Фундаментальними роботами є «Образотворча творчість дітей дошкільного віку» Є. Фльоріної, «Малювання в дошкільному дитинстві» Н. Сакуліної. «Ваша дитина малює» С. Левіна, «Образотворча діяльність у художній розвиток дошкільнят» Т. Казакової, «Образотворча творчість дошкільнят в дитячому садку» Т. Комарової, «Образотворча діяльність дошкільнят» В. Котляра та ін. Педагоги-дослідники пов'язують малювання дітей з різними сторонами психічного розвитку їхньої особистості: пізнавальною діяльністю, мовою, грою, емоційним розвитком, початковим становленням естетичних почуттів і поглядів. «Наша мета — переконує педагог-художник С. Левін, — допомогти зрозуміти дитячий малюнок як вияв потреби дитини пізнати світ, що її оточує, естетично опанувати його, водночас пізнати саму себе, виразити свої переживання, знайти в ньому засіб спілкування з оточенням» (Левін С. Ваш ребенок рисует. — М., 1979. — С. 10).

Завдання навчання та алгоритми організації і педагогічного супроводження дитячого малювання в різних вікових групах

Особливості професійної діяльності з дитячим малюнком та педагогічного супроводження діяльності малювання зумовлені розумінням функцій дитячого малюнка в соціумі та функцій малювання. Пригадайте функції мистецтва в соціумі і спробуйте осмислити поліфункціональність малювання в особистісному розвитку дитини.

Нові, сучасні підходи до педагогічного супроводження діяльності малювання пов'язані з діагностичними, корекційно-розвивальними, арт-терапевтичними можливостями, потенціалом для сенсомоторного розвитку, соціалізації дитини, гармонізації її стосунків із соціумом, збереження здоров'я та розвитку усіх сфер особистості: інтелектуальної, емоційно-чуттєвої, діяльнісної, мотивів і потреб, соціально-комунікативної, ціннісної і таке інше.

Завданням педагога у розробленні педагогічної технології супроводження малювання в дошкільному освітньому закладі є передусім збереження феномена дитячої творчості, розвиток інтересу до малювання та ціннісного ставлення дитини до цієї діяльності, ознайомлення дітей із зображальними матеріалами та їхніми можливостями для створення виразного малюнка, ознайомлення з графічними та живописними техніками і збагачення досвіду творчих дій з матеріалами; стимулювання бажання досягти образно-естетичної виразності малюнка.

Джерелом інформації для добору змісту освітньої програми є мистецтво графіки та живопису.

♦ *Складіть перелік матеріалів та приладдя для малювання. Зверніть увагу на види та жанри, зображальні техніки.*

У педагогічній технології організації та супроводження дитячого малювання намітилися два підходи. Вони пов'язані зі змістом та формою малювання. Педагог може обрати шлях розвитку малювання як предметного (малювання предметів та об'єктів дійсності), сюжетного (передавання сюжетної лінії), декоративного (малювання орнаментів, розпису для

прикрашання предметів). У всякому разі треба визначити домінанту кожного виду малювання. Нею може стати виражальний засіб. Наприклад, у предметному малюванні — форма і колір, у сюжетному — композиція і колір, у декоративному — декор (простий і складний). Такий підхід в організації малювання сьогодні не єдиний. Компетентний у галузі образотворчого мистецтва педагог може обрати інший спосіб комплексного розвитку особистості дитини засобами діяльності малювання.

♦ *Спробуйте виконати нескладне, але цікаве творче завдання. Зберіть колекцію дитячих малюнків. Розгляньте їх уважно і спробуйте відповісти на запитання: «Що малюють діти?». Розкладіть малюнки за жанрами, наприклад, «пейзаж», «портрет», «натюрморт», «соціально-побутовий», «казково-міфологічний», «батальний» і таке інше. Розгляньте малюнки за технікою. Вони можуть бути графічними й живописними, реалістичними й абстрактними, наслідувальними й творчими.*

Діти із задоволенням малюють у жанрі ілюстрування літературних творів, наприклад казок, відтворюють персонажів мультфільмів, «малюють» музику і навіть рекламу та карикатуру.

У такому підході до організації малювання домінантою визначають ознайомлення дітей з відповідними жанрами мистецтва. Зміст навчання та методику визначає наслідування квазісуб'єкта — художника.

Заняття з малювання можна розпочинати з малюками одного—трьох років. Вони сприймають художні заняття як вивчення чогось нового або як досвід чогось незвичайного, цікавого. Малюків захоплює процес, заняття, а не результат, який вони отримують. Під час малювання діти відчують себе незалежними, пізнають таїнство вибору композиції, кольору, радість дослідження, творче збудження і виклик — усе те, що становить загадковість навчання.

Педагог підтримує у дітей впевненість, що процес художнього заняття важливіший саме таким, яким дитина його мислить; він діє разом з дітьми, надихає кожну дитину на вільну творчість. Наприклад, «Розкажи про свій малюнок», «Чи подобається тобі малювати?», «Покажи, що ти вже встиг намалювати», «Бачу, ти використовуєш багато кольорів», «Який красивий візерунок».

Маленькі діти відчують себе дослідниками, завжди готовими до пригод та експериментів, коли відкривають для себе малювання, його можливості й наслідки. Одним з головних аспектів привабливості малювання є те, що без особливих зусиль дитина може створити малюнок великого розміру (діти люблять усе велике). Діти одного—трьох років більшою мірою переймаються малюванням, ніж створюють завершений малюнок. Для них це процес, а не результат. Їм подобається малювати великими пензлями, пошарово накладати фарбу, змішувати фарби і досліджувати, на що здатне малювання. Завдання дорослих — створити для цього умови, пропонуючи дітям великий вибір фарб та матеріалів, обладнання та приладдя і радіти дитячій захопленості художньою творчістю, спрямовувати її на результат.

«Малювання пальцями» — класичний досвід дитячого малювання, як і відбиток долоні або стопи, малювання саморобними пензликами з пташиного пір'я, листя, губкою і таке інше. Кожний винахід дасть дивовижні результати художньої творчості (див. кольор. вкл., мал. 70—72).

Педагог навчає дітей:

- відгукуватися на красу;
- встановлювати зв'язок між предметами навколишнього світу;
- складати модель реального предмета, об'єкта, явища в художньому образі;

• ознайомлюватися з художнім матеріалом: гуаш, фломастер, крейда, пензлик;

- орієнтуватися на аркуші паперу;
- ознайомлюватися з кольором.

Приєм «оживлення» матеріалів (олівців, пензлів, фарб), ігрові дії з ними сприяють осмисленню дитиною законів художньої творчості. Мишування красою утворює особливе емоційне тло кожного заняття з малювання.

У молодшому віці темами для малювання стають: «Радість», «Аромат квітів», «Спіймаємо сонечко», «Хмаринка», «Доріжки», «Домалюємо птахів з плям», «Прикрасимо ялинку кольоровими вогниками», «Ліг на землю білий сніг», «Прикрасимо вазу для квітів» та ін., такі, у яких дитина зможе реалізувати сенсорний досвід. Розвиток відчуттів і «моделювання» їх засобами малювання є домінантою освітньої програми.

У середньому віці ставлення до малювання стає більш адекватним. Дитина усвідомлює свої можливості у створенні зображення і малює все, що бачить, що її вражає і захоплює.

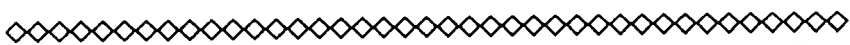
Завдання педагога:

- розвивати сенсорну сферу дитини;
- збагачувати уявлення про красу та її форми;
- створювати адекватне розвивальне середовище, наповнювати його стимульовальними матеріалами;
- підтримувати і стимулювати інтерес дітей до малювання як способу самовираження та відображення картини світу;
- вчити дітей користуватися малюванням як способом організації довкілля.

Організуючи діяльність малювання, педагог отримує можливість розвивати образне мислення, творчу уяву, навчати дітей споглядання та занурення у красу і творчість. Він розповідає про художників, розглядає з дітьми репродукції творів живопису, розвиває здатність бачити світ очима художника.

Педагог продовжує збагачувати уявлення дітей про художні матеріали і досвід роботи з ними: гуаш, акварель, кольорові олівці, крейда, вугілля. Він дбає про цілісність світосприймання, розвиток категоріального світобачення і толерантності дитини. Дитина дізнається про походження матеріалу, досліджує його зображально-виражальні можливості, навчається культури спілкування з ним. Починаючи малювати, дитина входить у новий світ взаємин. Це взаємини із зображувальними матеріалами. Вони — добрі друзі, які допомагають маленькому художнику.

Домінантою освітньої програми стає змістова частина малювання: «Зі своїми новими друзями ти можеш малювати усе, що бачиш і відчуваєш, чого бажаєш і чекаєш». Багато цікавого є в природі — знайди і намалюй. Цікавим життям живуть предмети, відчуй це життя і намалюй. Світ людей

Методика на цьому етапі складається з художніх спостережень, милувань, споглядань, розглядань. Вони організуються педагогом у формі екскурсій у природу, до краси; подорожей у пошуках краси. Педагог пропонує дитині уявити себе пташкою («Якою вона бачить землю?», «Де вона живе?»), мурашкою, яка бачить землю іншою; травичкою, квіткою. Щоб зосередити увагу дітей, педагог використовує ігрове приладдя: «бінокль», «чарівні окуляри», «відеокамера» та інше.

Дорослий надає можливість дитині висловитися першою, а потім використовує власну розповідь про красу як зразок особистісного ставлення.

Організація художньо-дидактичних ігор, наприклад, «Подорож глобусом», «У гості до Маленького Принца», збагачує уявлення дітей про світ, допомагає усвідомити різноманітність пейзажів.

Теми для малювання: «Африканська пустеля», «Джунглі», «Ліс», «Море», «Де живе ведмедик Умка», «Що бачить пташка», «Жаба-мандрівниця».

Другий етап: «Чого можна навчитися у художників».

Його мета — навчити дітей дивитися і розуміти пейзажний твір живопису. Сприймати його як результат творчої діяльності художника. Педагог прагне викликати у дітей бажання наслідувати спосіб світосприймання художника і заохочує спроби дітей діяти «як художник».

«Ти не знаєш як малювати пейзажі? Давай разом повчимося у художників. Я проведу тебе у чарівний світ картин. Всі вони про природу. Ти дізнаєшся, що природа — це і парк, і ліс, і місто, і море, і поле, і гори. Художники називають свої картини пейзажами».

Методику становлять вільне розглядання картин у «Галереї пейзажів», мистецтвознавча розповідь «Що таке пейзаж», мистецтвознавча бесіда (наприклад, «Про що розповіла картина?»). Розповідь педагога та бесіда можуть розгортатися в межах жанру або конкретного твору. Художньо-дидактична гра (наприклад, «Подорож у картину», «Художник, який любив море, ліс, місто», «Відгадай, де був художник», «Придумай назву картині», «Придумай картину за назвою»), прийом композиційних та колористичних варіантів («Що змінилося у картині?»), гра в художників-пейзажистів («Намалюй пейзаж за віршем, оповіданням, казкою»). У роботі з творами пейзажного живопису педагог контролює наслідувальні дії дітей, щоб запобігти бездумному копіюванню картини. Він постійно стимулює власний творчий пошук оригінальних ідей, задумів, заохочує самостійність та винахідливість, уяву та фантазію, життєвий досвід дітей (наприклад, «Давай пригадаємо красиві місця, де ти бував з батьками», «Намалюй те, що бачив тільки ти», «Де б ти хотів побувати»).

Третій етап: «Вивчаємо секрети художників-пейзажистів». Його мета — корекція зображальних навичок та вмінь, формування техніки пейзажного малюнка. «У тебе не виходить пейзаж, як у художника? Хочеш, дізнаємося разом секрети майстра? Який пейзаж з цих репродукцій подобається тобі найбільше? Поговоримо про нього. Головне у пейзажі — його зміст, про що він, про який куточок природи, світу: про гори, море, ліс, поле, місто чи село. Тепер давай поміркуємо над тим, який настрої пейзажу? Секрет — у кольорі, його відтінках. Колір буває холодний, теплий, веселий, сумний, тривожний. Давай попрацюємо з кольорами. Тепер треба подумати, що і де саме знаходиться в картині: що ближче до нас, що вла-

лінії. Давай пограємо, зробимо «Театр на аркуші паперу», «Живий малюнок», пофантазуємо. «Що побачить рибка, а що космонавт», «Що побачить пташка, а що — коник», намалюємо за пісенькою «У траві сидів коник». Пейзаж краще малювати аквареллю, або в техніці «по валозому».

Методи, які становлять технологію на цьому етапі, можна назвати практичними, дослідницькими. Вони передбачають активні самостійні пошукові вправи дітей з кольором, композицією. Наприклад, практичні заняття «Як художники малюють землю і небо?», «Скільки друзів у Зеленої фарби?», «Якого кольору сніг?», «Якого кольору море?».

Четвертий етап: «Переносимо секрети художників-пейзажистів у свої малюнки». Мета його полягає в активізації творчих дій при створенні виразного пейзажного малюнка. «Твій пейзажний малюнок дуже гарний, але він може бути ще цікавішим, виразнішим, красивішим, якщо ти скористаєшся усім, чого навчили тебе художники: пригадаєш, що малюють художники; що вони хочуть нам розповісти про свої улюблені місця в природі; подумаєш над своїми враженнями від краси природи; розкриєш нам секрети кольору; покажеш, як ти вмієш розмішувати малюнок на аркуші. В тебе дуже добре це вийде, я впевнена, тому що природа і картини художників вже відкрили тобі свої таємниці, а ти навчився їх добре розуміти».

Методику становлять творчі завдання, які педагог проектує адекватно до потреб дітей в емоціях, спілкуванні, самовираженні, визнанні, ситуації успіху. Наприклад, «Чарівні перетворення лісової галявини (упродовж доби, пір року)», «Злітаємо в небо», «Барви різних морів», «Який настрої у моря» (за мотивами казки О. Пушкіна «Казка про Рибалку та Рибку»), «Мое красиве місто».

Обговорення пейзажних малюнків педагог розгортає індивідуально, з підгрупою дітей. фронтально; організовує експозиції дитячих робіт. Він проводить експериментальне дослідження, вивчає динаміку комунікативної сфери, толерантної поведінки, соціалізації дитини, інтелектуального та естетичного розвитку, інтересу до природи і вміння гармонізувати свої стосунки з нею, культурно-екологічної картини світу, елементів естетичної культури та ін.

У педагогічній роботі над розвитком особистості дитини засобами пейзажного малюнка педагог використовує колекцію репродукцій світового і вітчизняного пейзажного живопису. Наприклад, М. Дубовський. «При тихло»; І. Айвазовський. «Чорне море»; О. Іванов. «Неаполітанська затока біля Каstellамаре»; М. Пимоненко. «Перед грозою»; С. Шишко. «Парк узимку», «Київ»; Д. Шавикін. «Чайки»; М. Глушенко. «Відлига».

Малювання у жанрі «портрет» ставить дитину й педагога в позицію дослідників Світу людей.

Компетентність педагога в галузі портретного жанру живопису зумовлює можливість створення особистісно-орієнтованої педагогічної технології розвитку всіх сфер особистості дитини в процесі малювання. Інтерес та зацікавленість дитини світом людей, професій, стосунків є рушійною силою і стимулом творчості в цьому виді малювання.

Завданням педагога є збагачення освітнього середовища творами портретного жанру, добір змісту для створення освітньої програми, розробка форм та методів розвивального спілкування з дитиною.

Принадайте особливості портретного жанру, перегляньте власну колекцію репродукцій, згадайте функції мистецтва в соціумі. Кожна з них визначає домінанту розробки педагогічної технології супроводження дитячого малювання.

Освітні завдання:

- збагачувати уявлення дітей про світ людей: стать, вік, заняття, стосунки для формування творчих задумів;
- ознайомити дітей з портретним жанром живопису як джерелом пошуку способів реалізації задуму і створення виразного малюнка;
- навчати дітей способів створення виразного малюнка;
- виховувати емоційно-ціннісне ставлення до світу людей та усвідомлення власної цінності в соціумі.

Емоційно-психологічний потенціал портрета, який міститься в колористичному (колір), композиційному (поза, жест, міміка), змістовому (доповнення, фон, одяг) рішенні образу людини, є доступним для сприймання, розуміння і творчого використання дошкільнятами в процесі малювання.

Алгоритм педагогічної технології визначають: живе споглядання, спостереження світу людей, ознайомлення дітей з портретним жанром живопису, особою художника, якого цікавить світ людей, художня практика малювання людини.

На першому етапі: «Такий цікавий світ людей» педагог реалізує мету стимулювання інтересу дитини до вивчення світу людини. «Ми з тобою живемо серед людей. Вони такі різні. Серед них є чоловіки і жінки, діти, молоді люди, люди похилого віку. Люди мають різну зовнішність, інтереси, професії. Вони мають різний настрій, який спричинений різними об'єктивними і суб'єктивними обставинами. Спостерігати і вивчати людей цікаво. Так само цікаво їх малювати».

Педагог звертає увагу дітей на людей, розповідає про професії, інтереси, стосунки; розгортає бесіди, в яких дитина збагачує свій досвід; організовує ігри, в яких уточнюється анатомічна будова тіла людини, формується уявлення про відмінності в кольорі очей, волосся, одягу, віку, статі. Діти вивчають власне тіло, його будову, міміку, жести, рухи. Малюють обличчя, відбиток долоні, стопи.

Другий етап: «Світ людей у портретному живопису» реалізує головну мету — допомогти дитині усвідомити можливість створення виразного образу людини у малюнку. «Давай поглянемо, як художники малюють людей. У нашій «Галереї портретів» є різні картини. На всіх зображено людей. Такі картини називають портретами».

Педагог надає можливість вільно розглянути портрети, спостерігає та аналізує поведінку дітей, прогнозує способи педагогічної роботи. Він вивчає характер емоційного ставлення, особливості досвіду, інтелектуальної сфери дитини тощо.

Формування адекватного ставлення до портретного живопису започатковується в момент усвідомлення дитиною головного мотиву: «Художники-портретисти допомагають зрозуміти світ людей, увійти до нього, відчути себе людиною, збагатити власну діяльність малювання».

Теоретичні заняття організуються педагогом як мистецтвознавча розповідь, мистецтвознавча бесіда, художньо-дидактична гра. Вони розгор-

таються в межах жанру або за конкретним твором і спрямовані на вивчення виражальних засобів та прийомів, якими користується художник. Педагог підтримує бажання дитини малювати людей.

У процесі розглядання та обговорення портретів педагог навчає дитину розуміти колір, жест, позу, міміку, одяг, аксесуари та деталі як символи, що додають образу виразності і дають змогу зрозуміти стать, вік, професію, заняття, інтереси людини. Ігрові вправи «Про що розповідає колір, одяг, жест» активізують інтелектуальну сферу дитини і водночас сприяють розвиткові емоційної, комунікативної сфери особистості. Педагог використовує прийоми «композиційних» та «колеристичних» варіантів, «входження у картину», «ідентифікації з образом», «відтворення попередніх та наступних подій» для активного мислення дитини під час сприймання твору. Дитячі емоції спрямовуються на милування красою, співчуття, співпереживання.

Третій етап: «Вчимося у художників-портретистів» має за головну мету корекцію зображальної техніки. Педагог пропонує малювати обличчя у вправах «Радість», «Смуток», «Страх», «Гнів», навчає передавання руху (гра «Фігури», «Пози»), настрою за допомогою кольору, одягу, деталей та аксесуарів. При цьому він активно користується макетом «Живі малюнки», іграми-драматизаціями, організовує «акторські хвилинки». Відчуття власного тіла, руху, переживання настрою, асоціації його з кольором зумовлюють успішність малювання.

Педагог пропонує дітям домалювати, доповнити, завершити портрет «Лікаря», «Вчителя», «Кухаря», «Міліціонера» та ін.

Четвертий етап: «Ми — художники» спрямований на реалізацію мети створення виразного образу людини. Особистісні риси, набуті дитиною упродовж ознайомлення зі світом людей у портретному живопису, а саме: інтерес, спостережливість, уважність, повага, толерантність, емпатія, розуміння анатомічної будови тіла, діалектичне мислення, бажання малювати людей створюють сприятливі умови для успішного малювання, яке дає дітям задоволення від усвідомлення своєї цінності в соціумі. Адже можна зробити портрети близьких та подарувати їм, організувати експозицію власного малюнка.

Педагог пропонує дітям виконати малюнкові тести «Людина», «Моя сім'я», «Автопортрет». Аналіз та інтерпретація малюнків може дати цікавий матеріал для обговорення на батьківських зборах. Діти із задоволенням малюють: «Портрет доброї людини», «Гімнастка», «Фігуристка», «Переможниця конкурсу краси», «Просто бабуся» та ін.

Малюнок людини створюється дитиною на підґрунті її уявлень про світ людей в момент найвищої зацікавленості темою. Тому педагог на заняттях з малювання в жанрі «портрет» активно використовує можливості інших мистецтв, наприклад, художньої літератури, музики, моди, перукарського мистецтва. Це відкриває нові можливості для реалізації програми соціалізації дитини, гармонізації її стосунків зі світом.

У роботі з дітьми педагог використовує зразки світового і вітчизняного портретного живопису. Наприклад, В. Серов. «Дівчинка з персиками», «Дівчина, освітлена сонцем»; Д. Левицький. «Портрет старого»; Є. Фльоріна. «Портрет бадерини Людмили Семеняки»; Ж.-Б. Грез. «Дівчинка з Лялькою»; «Розбитий глек»; Д. Веласкес. «Швачка»; І. Творожников. «Горе».

Малювання в жанрі «натюрморт» передбачає введення дитини у світ краси предметів, які становлять у сукупності культуру людства, розвиток естетичного ставлення до них. У цьому виді малювання увага дитини, її інтереси та бажання фокусуються на предметі. Японська мудрість закликає вдивлятися у звичне, щоб побачити несподіване, у некрасиве, щоб побачити красиве, у складне, щоб побачити просте, у частку, щоб побачити ціле, в мале, щоб побачити велике.

Художник розглядає предмети спокійно, неспішно, уважно. Він знаходить ся поблизу і показує їх глядачеві великим планом, з різних ракурсів. Це дає змогу йому виявити такі риси і властивості предметів, які спонукають глядача по-новому побачити звичні, знайомі речі, оцінити їхню красу. Це — мистецтво натюрморту і воно створює чудову інтелектуальну, емоційно-чуттєву основу для педагогічної технології супроводження предметного малювання. Важливою умовою стає компетентність педагога у галузі мистецтва натюрморту.

Пригадайте особливості жанру натюрморт, перегляньте колекцію репродукцій цього жанру. Спробуйте визначити способи залучення його до освітніх програм і технологій дитячого малювання.

Завданням педагога насамперед стає збагачення освітнього середовища творами у жанрі «натюрморт», обладнанням та матеріалами для створення різних постановок натюрмортів і наступного малювання; проектування освітньої програми та педагогічної технології малювання у жанрі натюрморту.

Освітні завдання:

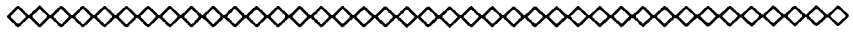
- збагачувати цілісне уявлення дітей про світ предметів як джерело творчих задумів;
- розвивати елементи категоріального світосприймання (форма, колір, величина, простір, час);
- ознайомити дітей з мистецтвом натюрморту, особою художника, творчим процесом;
- навчати способів створення виразного образу;
- виховувати емоційно-ціннісне ставлення до предметного світу.

Мистецтво натюрморту можна розглядати й аналізувати у філософському, мистецтвознавчому, психологічному та педагогічному аспектах. Вивчення законів натюрморту та зображення його дитиною містить можливості для розвитку естетичного світосприймання, розуміння законів краси і гармонії, започаткування зображальної грамоти та осягання закономірностей просторових зв'язків предметів і розвитку предметного реалістичного малюнка.

Алгоритм педагогічної технології визначають: живе споглядання, занурення у світ предметів, осягання таємного життя і функціонування предметного світу; ознайомлення з жанром натюрморту у живопису, особою художника, творчим процесом; художня практика складання і малювання натюрмортів.

Педагогічна технологія розгортається за етапами.

Перший етап: «Такий цікавий світ предметів». Його мета — залучити дітей до різноманіття світу предметів, який їх оточує. «Давай поглянемо навколо, навчимося дивитися так, щоб розуміти, відчувати красу і гармонійність предметів».

Педагог запрошує дитину до споглядання, занурення, роздумів про предмети, «оживлення» їх, ідентифікації з предметом. Діти вивчають форму, колір, призначення та цінність предметів для людини, складають розповіді, казки про них, відгадують загадки та придумують їх самотійно. Педагог використовує елементи технології ТРВЗ, наприклад, «метод фокальних об'єктів», який передбачає активне обстеження, асоціації, «оживлення» предмета та ідентифікацію себе з ним («Я — красива чашка, ваза з квітами, квітка в букеті»). Ігрові завдання («Про що розповідає предмет»), акторські хвилинки-перевтілення надають процесу сприймання предмета емоційності, активності, індивідуальності, оригінальності, особистісного характеру. Обов'язковою є психологічна установка на малювання.

Другий етап: «Подорож у світ натюрморту». Його мета — ознайомити дітей з мистецтвом натюрморту, особою художника, творчим процесом. «Серед нас є люди особливі, це — художники. Вони дуже уважні і спостережливі, вміють побачити у звичайному предметі щось цікаве, оригінальне. До того ж вони вміють і люблять фантазувати, вони «оживляють» предмети, розмовляють з ними і роблять це за допомогою кольору, форми, композиції, освітлення. Предмети у натюрморті дібрані не випадково. Вони допомагають один одному краще розповісти про себе, доповнюють один одного, сперечаються, ніби доводять, хто з них красивіший, важливіший. Предмет у натюрморті може оцінюватись як проекція людини, її характеру».

Педагог організовує екскурсію до «Галереї натюрмортів». Діти вільно розглядають натюрморти, обмінюються думками. Педагог спостерігає та аналізує вияви дітей і визначає способи подальшої роботи.

Теоретичні заняття розгортаються як мистецтвознавча розповідь педагога, бесіда. Наприклад, «Що таке натюрморт», «Про що розповідає картина», «Подорож у картину». Діти складають розповіді за картиною. Педагог може надати «зразок особистісного ставлення» до неї. Художньо-дидактичні ігри («Як художник натюрморт складав», «Мій улюблений натюрморт», «Розкажи, а ми впізнаємо», «Магазин картин», «Екскурсовод», акторські хвилинки-перевтілення забезпечують активну роботу інтелектуальної, емоційно-чуттєвої сфер особистості, сприяють розвитку комунікативних умінь (монологічне, діалогічне мовлення, обговорення, толерантність).

Третій етап: «Вчимося у художників». Його мета — корекція зображальної техніки, оволодіння виражальними засобами. «Чи хочете ви навчитися бути художниками? Малювати натюрморти. Я охоче допоможу вам. Давайте разом повчимося у художників. Спробуємо зрозуміти, як діє художник. Насамперед, натюрморт треба скласти, створити. Це дуже цікавий, захопливий процес. Ти ніби розмовляєш з предметом, вивчаєш його, дізнаєшся з ким він хоче бути разом і чому».

Діти разом з педагогом створюють постановки натюрмортів з різних предметів: посуд, овочі-фрукти, іграшки, предмети народних ремесел, квіти, геометричні фігури. Важливою деталлю є тло. Воно створюється з тканини. Гра світла утворює світлотінь, яка набуває характеру виражального засобу.

Малювання відбувається з натури, або за мотивом, ідеєю. Форма малювання обирається педагогом. Якщо він хоче навчити дітей зосереджувати увагу на предметі, точно передавати форму, колір, відтінки, то обирається малювання з натури як вид академічного малювання. Без спеціальної установки діти частіше починають малювати за ідеєю, мотивом натюрморту і дають волю уяві і фантазії, додають деталі, нюанси.

Педагог звертає увагу дітей на важливіше частіше дивитись на природу, порівнювати її із зображенням. Він пропонує скористатися прийомами «малювання в повітрі», «руху пальців по контуру». Педагог пам'ятає, що чим більше аналізаторів беруть участь у спостереженні та сприйманні предмета, тим точнішим, детальнішим та оригінальнішим буде отримане зображення. Тому він активно використовує образне слово, поезію, музику, асоціації і залучає тактильні, смакові, нюхові аналізатори до процесу сприймання предмета.

Четвертий етап: «Предметний світ у малюнках». Його мета — навчити дітей перенесення уявлень, вражень, знань, навичок і творчих умінь в малюнки для збагачення їх якісним зображенням предметів. «Ви стали справжніми художниками, веселими, сміливими, уважними, спостережливими і вмілими. Я запрошую вас до чудової країни «Малюванії!» Мешканці цієї країни — Природа, Предмети, Люди чекають на вас. Пензлик, Олівець і Фарби допоможуть вам малювати різні картини».

У педагогічній роботі використовують твори світового і вітчизняного мистецтва натюрморту. Наприклад, К.Коровін. «Троянди»; Т. Глітнева. «Очікування Великодня»; Я. Хейсум. «Квіти і плоди»; К. Петров-Водкін. «Виноград і яблуко»; А. Петрицький. «Квіти»; О. Новаківський. «Натюрморт»; А. Шовкуненко. «Натюрморт з кавуном»; Ф. Толстой. «Букет квітів, метелик і пташка»; А. Матісс. «Червоні риби».

Дитина від народження занурюється у світ предметів. Вони починають вірно служити їй і допомагати в розвитку. Мистецтво додає їй життю особливості краси, майстерності і талановитості людини, закликає відчувати у собі художника. Місія педагога — допомогти дитині у пізнаванні мистецтва і тоді, наслідуючи художника, вона буде сміливішою в малюванні й отримає насолоду від успіху.

Малювання в жанрі книжкової ілюстрації. Чим є книжкова ілюстрація для дитини? Це особливий світ, створений художником для того, щоб дитина побачила зміст літературного твору. Діти звертаються до книжкових малюнків, розглядають їх, впізнають героїв твору, складають розповіді. Ілюстрація в дитячій книжці є першим твором мистецтва, який трапляється дитині з раннього віку. Вона може стати стимулом творчості в малюванні, якщо дитина зрозуміє «закони» цього жанру і навчиться користуватися ними в малюванні за сюжетами літературних творів. Ознайомлення дітей з мистецтвом книжкової ілюстрації передуює цьому виду малювання і становить зміст парціальної програми та педагогічної технології ілюстративного малювання.

Завданнями педагога є :

- збагачення освітнього середовища літературними творами, ілюстрованими кращими художниками-ілюстраторами;
- добір змісту і створення програми ознайомлення дітей з мистецтвом книжкової ілюстрації;

Педагог закликає дітей порівняти ілюстрації до казок і до реалістичних оповідань, допомагає зрозуміти особливості жанру. Наприклад, казковий жанр надає більшої свободи для фантазування, використання декоративних стилізованих елементів малюнка, наділення тварин рисами людини (персоніфікація), вигадування образів, які не існують у реальному житті. Реалістичний жанр більш стриманий, він вимагає від дітей знань особливостей форми, кольору, будови предметів, об'єктів, явищ дійсності.

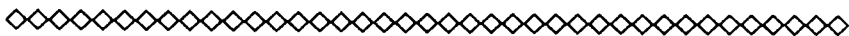
Художньо-дидактичні ігри, наприклад, «У бібліотеці», «Моя улюблена книжка», «Якби я був художником-ілюстратором», «Книжка, яку я хочу намалювати» спрямовуються педагогом на розвиток умінь дітей скласти розповіді про мистецтво книжкової ілюстрації, активізацію мислення, уяви, формування самооцінки як елементу образу «Я», виховання толерантності, стимулювання інтересу та бажання малювати.

Другий етап: «Вчимося у художників-ілюстраторів». Його мета — корекція зображувальної техніки. Зміст педагогічної роботи визначає інформація: «Як можна розказати книжку малюнком». Практичні заняття з малювання розгортаються як вправи в ілюструванні літературних творів. Як зразок педагог пропонує елементи творчої манери Ю. Васнецова, Є. Рачева, В. Конашевича, Т. Мавріної, М. Приймаченко, В. Голозубова, В. Мельниченко, Є. Миронової і використовує можливості української народної казки, наприклад, «Котигорошко», «Хлопчик-мізинчик», «Рукавичка», щоб ознайомити дітей з національними традиціями, духовністю, одягом, хатніми ремеслами. Дітям цікаво буде порівняти українську ілюстрацію з ілюстраціями до казок різних народів світу.

У вправах з ілюстрування педагог прагне допомогти дитині усвідомити виражальні можливості кольору, композиції, динаміки, міміки. Він пропонує вправи на малювання «веселого, сумного, доброго, злого героя казки», використовує прийоми «входження в ілюстрацію», «колеристичних та композиційних варіантів», пропонує дітям змінити настрій казки, визначити роль та місце персонажів.

Під час розглядання особливостей творчої манери, наприклад, Є. Чарушина, дітям буде цікаво поекспериментувати з нетрадиційними способами зображення. Розуміючи це, педагог пропонує дітям подумати: як художнику вдалося передати «пухнастість» курчати і винайти свій спосіб зображення, наприклад, малювання пір'ям, набризком, напівсухим пензлем, губкою тощо. Діти дізнаються, що художник В. Конашевич любить малювати аквареллю, а Ю. Васнецов — гуашшю, Є. Рачев спочатку малює аквареллю, а контур малює вугіллям широкою лінією, Є. Чарушин зовсім не малює контур, адже він зображує пухнастих звірів. Наслідуючи творчу манеру, «секрети» художників-ілюстраторів, діти переконуються в тому, що виражального ефекту можна досягти завдяки тій чи тій техніці роботи з різними зображальними матеріалами.

Третій етап: «Малюємо, як художники-ілюстратори». Його головна мета — активізація творчого потенціалу дитини. Зміст педагогічної роботи визначає установка «Розкажи книжку своїми малюнками». Педагог пропонує дітям розробки творчих проєктів, індивідуальних, групових, колективних з ілюстрування творів. Наприклад, педагог може прийти до дітей з проблемою. Сталося диво! З книжки зникли малюнки. Їх треба повернути! Чи

можемо ми це зробити? Він читає твір, обговорює з дітьми можливості його ілюстрування, варіанти, пропонує обрати кожному свій фрагмент для малюнка, допомагає дітям визначитися з фрагментом у разі необхідності або потреби. Фіналом заняття є «повернення малюнків у книжку».

В іншому варіанті педагог може запропонувати зробити книжку-картинку, книжку-ширму за певною назвою. Наприклад, «Цирк», «Зоопарк», «Загублений світ» та інше. У цьому разі дитина має більшу міру свободи, адже вона формує власний задум за спільною ідеєю.

Нарешті, дитина може зробити власну книжку із серії малюнків, наприклад, «Малюю улюблену книжку», або взагалі придумати історію, казку і проілюструвати її.

Ступінь складності завдання педагог визначає з аналізу індивідуально-типологічних особливостей, досягнень та інтересів кожної дитини. Так він реалізує принцип індивідуалізації освіти.

Для успішної реалізації педагогічних завдань супроводження малювання на теми літературних творів педагог має визнати його специфічним жанром, який розвивається за законами мистецтва книжкової ілюстрації.

У педагогічній роботі використовують, наприклад, ілюстровані дитячі книжки: Г. Х. Андерсен. «Снігова Королева» (худож. Л. Безрученков); В. Біанкі. «Перше полювання» (худож. Є. Чарушин); Н. Забіла. «Про дівчинку, яка всього боялася» (худож. С. Васильченко); українська народна казка «Котигорошко» (худож. М. Бекало); В. Крищенко. «Вишиванка» (худож. О. Юдіна).

Педагог може запропонувати дітям малювання за музичним твором, насамперед піснею. Найефективнішим засобом художнього виховання є комплексний вплив різних видів мистецтва. На цьому й засновані комплексні заняття, розроблення яких свого часу розпочали російські колеги І. Дзержинська та Т. Казакова. Взаємодія художнього слова, музики та образотворчого мистецтва підсилює емоційний відгук на ці твори, викликає у дитини бажання самостійно передавати образ. До того ж останнім часом до педагогічних технологій дошкільної освіти активно залучаються арт-терапевтичні методи: музикотерапія, терапія творчим самовираженням, казкотерапія, малюнкова терапія та ін. Малювання під звуки музики є однією з форм здоров'язбережної педагогіки.

При цьому важливо, щоб виконувалися такі умови:

- здійснювалася спільна робота вихователя, практичного психолога і педагога-музкерівника;

- був достатній рівень зображувальних умінь дітей;

- практично забезпечувався розвиток дитячої творчості.

Педагог повинен допомогти дитині навчитися переводити музичні образи у малюнок. Для цього дитина має вміти слухати музику, уявляти і фантазувати відповідно до її ритму або тексту, встановлювати асоціації з кольором, формою, композицією, бути вільною від стереотипів. Педагог може запропонувати дітям пісні А. Філіпенка «Ой весела дівчинка Оленка», «Урожай збирай», «Браві солдати», «Ми на луг ходили», М. Раухвергера на слова О. Висоцької «Маки» та ін. У цих піснях яскраві виражальні засоби музики доповнюють поетичний текст і можуть бути відтворені за допомогою виражальних засобів малюнка.

Психолог Б. Теплов, наприклад, зазначав, що перш ніж стати для дитини естетичним предметом, об'єктом естетичного сприймання та естетичних емоцій, музика має стати для неї осмисленим об'єктом зі смисловим змістом, який можна сприйняти і зрозуміти.

Серед методичних прийомів можна назвати «відтворення музичних картинок». Цей прийом передбачає ідентифікацію дитини з образом, наприклад, «маку», «вітерця», програвання нею образу. Він допомагає дітям краще відчувати музику, зрозуміти її образи, зробити їх видимими. Ще один прийом — дитячі «імпровізації» під музику, наприклад «браві солдати». Діти добирають необхідні атрибути, костюми, виконують рухи, розфарбовують фігурки солдатів. Під музику «Ми на луг ходили» виконують колективне панно «Літній луг» з використанням живих, штучних квітів або малюють їх відповідно до власного образу квітки, тобто хтось із них стає «ромашкою», хтось «волошкою», хтось «дзвіночком».

Важливо, щоб діти не сприйняли обговорення майбутнього малюнка як настанови для всіх, щоб кожний висловив свою точку зору і прагнув відтворити власні враження та бажання. Поради, які дає вихователь в процесі роботи над малюнками, мають бути спрямовані на підтримку задумів дитини, ствердження її можливостей, активізацію творчості. Головними критеріями в оцінці малюнків педагог визначає: передачу настрою пісні або мелодії виражальними засобами малюнка, уміння відтворити зміст пісні, її сюжет, створити або дещо розширити його за мелодією.

У своїй роботі педагог може скористатися такими творами: «Елізі», «Місячна соната», «Байбак» Л. Бетховена; «Жарт», «Катерина» Й. Баха; «Полонез» М. Огінського; музикою О. Рибникова, С. Крилатова, М. Дунаєвського, Р. Паулса до мультфільмів та кінофільмів; «Пори року», «Дитячий альбом» П. Чайковського; «Пташка» Е. Гріга; «Море» М. Римського-Корсакова.

Перспективою у вивченні педагогом потенціалу та можливостей дітей в малюванні за жанрами живопису та видами графіки може стати малювання у жанрі карикатури, рекламного постеру і таке інше. Такі пошуки визначають інноваційну діяльність педагога як елемент його професійності. Він має постійно дбати про розширення освітнього простору дитини, збагачення сфер та видів діяльності, збільшення ступеня свободи, адже наші сучасні діти живуть і розвиваються у час інформаційних технологій.

Рекомендована література

1. Дронова О. О. Діти малюють пейзаж // Дошк. виховання. — 1998. — № 8. — С. 18—20.
2. Зубарева Н. М. Дети и изобразительное искусство: Натюрморт и пейзаж в эстетическом воспитании детей 5—7 лет. — М., 1969. — 111 с.
3. Котляр В. Ф. Изобразительная деятельность дошкольников. — К., 1986. — 93 с.
4. Курочкина Н. А. Знакомство с натюрмортом. — СПб., 1996. — 112 с.
5. Левин С. Д. Ваш ребенок рисует. — М., 1980. — 270 с.
6. Сакулина Н. П. Рисование в дошкольном детстве. — М., 1965. — 212 с.
7. Чумичева Р. М. Дошкольникам о живописи. — М., 1992. — 126 с.

Запитання і завдання для контролю

1. Поясніть положення: феномен дитячого малюнка — у його поліфункціональності в соціумі.
2. Дайте характеристику сучасних підходів до розробки педагогічних технологій супроводження малювання в дошкільних навчальних закладах.
3. Поясніть і конкретизуйте думку: молодші діти більше переймаються процесом малювання, ніж завершеністю малюнка.
4. Що є домінантою освітньої програми з малювання в середньому дошкільному віці?
5. Дайте характеристику етапів формування у дітей старшого дошкільного віку здатності створювати виразні пейзажні малюнки.
6. Розкрийте алгоритм педагогічної технології навчання дітей малювання у жанрі «портрет».
7. Поясніть алгоритм педагогічної технології малювання у жанрі «натюрморт».
8. Визначте специфіку педагогічної технології навчання дітей малювання у жанрі книжкової ілюстрації.
9. Як організувати малювання дітей за музичними творами?
10. Доведіть, що так звані нетрадиційні техніки малювання є засобом розширення ступеня свободи дитини в цьому виді діяльності.

4.4. Розвиток особистості дитини у процесі занять з ліплення

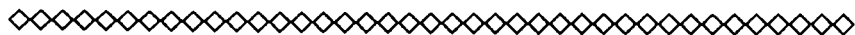
Завдання і зміст розвитку дітей у процесі занять з ліплення

Ліплення — це вид образотворчої діяльності, в якому дитина за допомогою м'яких зображувальних матеріалів (глини, пластиліну, пластику, легомаси, тіста для ліпки та ін.) створює об'ємні образи повної або часткової тривимірності, що мають висоту, ширину, товщину.

Ліплення як вид дитячої художньої діяльності в особистісно-орієнтованій моделі дошкільної освіти спрямоване на розвиток перцептивної сфери дитини, уявлень про форму, будову, пропорції, динаміку і пластику предметів, реалізацію її природної потреби в самостійній, ініціативній, гворчій активності, задоволенні особистих інтересів у спілкуванні, грі, пізнанні скульптури як цікавої сфери людської культури.

Технічно ліплення швидше засвоюється дітьми, ніж малювання або аплікація, завдяки пластичності матеріалу, об'ємності форм. Однак якщо привидитися до форм, що створюють діти у своєму ліпленні, то видно, що вони занадто узагальнені, неточні й недосконалі. Це пояснюється наявністю у них досить узагальнених уявлень про предмети і явища навколишнього світу та недостатнім розвитком дрібної моторики пальців, необхідної для створення досконалих, виразних форм. Отже, предметом розвитку може стати вдосконалення перцептивної діяльності та візуально-рухової координації, вкрай необхідної для створення пластичних образів скульптури.

♦ *Пригадайте з теми «Види образотворчої діяльності та їхній взаємозв'язок» характерні особливості дитячого ліплення, засоби виразності, за допомогою яких діти створюють образи в ліпленні. Спробуйте самостійно обгрунтувати стратегію розвитку дитини в художній діяльності ліплення (спеціальні здібності, знання та вміння, особистісні риси).*

Завдання і зміст розвитку дітей молодшого дошкільного віку в процесі заняття з ліплення:

- розвиток емоційного сприймання предметів народної пластики, скульптури малих форм, скульптурних іграшок;
- пізнання властивостей та зображувальних можливостей матеріалів для ліплення (глини, тіста, піску та ін.) через експериментування, практично-ігрові дії, спостереження;
- стимулювання інтересу до опанування процесу ліплення як цікавої діяльності, що дає можливість ліпити форми, з якими можна гратися, конструювати, змінювати, робити по-новому;
- стимулювання виявів ігрової та моральної мотивації ліплення;
- сприяння опануванню нескладних прийомів ліплення: нанесення слідів пальцями і паличками на поверхню глини або тіста, вирізання формочками із розкоченої глини, розкочування прямими рухами рук, зкочування коловими, розплющування, згинання видовжених форм у кільце, зашипуння, витягування;
- зацікавлення ініціативи, кмітливості дітей в пошуку нових образів, малих творчих відкриттів, власних задумів;
- розвиток перцептивних дій, тактильних відчуттів, окоміру, дрібної мускулатури пальців рук, естетичних почуттів, образної пам'яті, уваги;
- виховання допитливості, зосередженості, самостійності, витримки, охайності.

В освітній роботі з дітьми молодшого віку особлива увага приділяється маніпулюванню, експериментуванню, дослідженню властивостей глини, тіста, пластиліну. Вони м'які, пластичні, їх можна розривати, ділити на частини, зліплювати в ціле, виліплювати образи. Водночас відбувається ознайомлення зі способами користування матеріалами: ліпити за столом, не розкидати, не змішувати, бути охайним.

Спочатку діти виготовляють з готових рельєфних стрічок кола, квадрати, прямокутники з глини або тіста, за допомогою формочок, кришечок, трубочок, пасочок вирізають гудзики, намистинки, печиво, коржики, ватрушки. На гладеньких поверхнях діти можуть малювати стекою поглиблені зображення (лінії, крапочки, кільця, листячко, квіти), друкувати, робити відбитки, наносити рельєфи. З декоративної стрічки вони за власним бажанням можуть ліпити (вирізати) пасочки, печиво, тістечка, торти для гри, намисто, підвіски для подарунків. Підсушені вироби фарбувати, нанизувати намистинки, підвіски, дарувати їх, «випічку» складати в коробочки, гратися з нею, «частувати» гостей, ляльок.

Інтерес, що виникає у дітей до властивостей глини і тіста для ліплення в подальшому спрямовується на зображення конкретних предметів. Як показують дослідження, спочатку це можуть бути циліндричні форми, що виконуються розкочуванням прямими рухами рук: палички, соломка, олівці, стовпчики. Щойно діти навчаться їх ліпити, можна пропонувати творче конструювання з виліплених циліндричних форм, паличок (парканчики, будиночки з колодок, драбинки, решітки, сонечка, віконця, залізничну колію, місточок, млинок). Така діяльність дає великі можливості для виявлення ініціативи, кмітливості, самостійності, елементарних організаційних здібностей.

Наступним етапом роботи буде зображення кулястої форми скочуванням коловими рухами рук. Рухи, що створюють коло, більш складні порівняно з тими, що використовуються для ліплення циліндра. Вони потребують скоординованої діяльності лівої та правої рук, більшого зорового контролю за формою, що виходить, її корекції притисканням або послабленням натиску в окремих місцях. Дітям буде цікаво ліпити на такі теми: «Яблучка», «Частування для ляльок», «Цукерки “горошок”», «Яйце», «Гарні колібки», «М’ячі», «Вишеньки», «Апельсини», «Гусениця», «Намисто».

Заохочуючи дітей до експериментування з формами, які вони вміють ліпити (циліндр і куля), можна дати їм поняття про створення нових образів способом видозмінювання. Якщо із циліндра розкотити видовжену паличку, то, зігнувши її в кільце, можна виліпити бублик, колесо, кермо, равлика, смужку. Сплющивши кульку між долонями, отримуємо диск. Діти самі придумують, що буває сплющеної форми: смачні млинці, вівсяне печиво, житні пряники, коржики, тістечка, торти і не дуже смачні таблетки, льодяники для лікування. Свою вигадку, фантазію, самостійність і життєву обізнаність вони зможуть виявити у прикрашанні цих предметів ліплення: наносити різні рельєфи, прикрашати торти наліплюванням квітів, листя, сонечок, рельєфних сюжетів.

Поступово діти переходять до ліплення іграшок, предметів, що складаються з 2—4 частин циліндричної, кулястої, сплющеної форми. Це — літаки, сніговики, пташечки, курчатка, пірамідки, ляльки-неваліяйки, ведмедики, зайчики-неваліяйки, брязкальця, «чупа-чупси» тощо. Життєвий досвід підкаже їм багато образів і форм брязкалець-забавлянок у вигляді кульок, сонечок, квіточок, рибок, зайчиків, ведмедиків, півників.

Створення цих образів потребує більш складних умінь образотворчого характеру. І хоч їх формування не є самоціллю в діяльності ліплення маленьких дітей, проте інтерес до якісно виліплених предметів, що приходить на зміну інтересу до процесуальності в кінці молодшого дошкільного віку, вимагає знання нескладних «секретів» створення виразних образів. Найголовнішим з них є створення хоч і простої, але досконалої геометричної форми (циліндричної, кулястої, сплющеної), дотримання пропорцій (великий, менший, найменший), використання деталей (наліплювання або промальовування очей, носиків, ротиків, волосся тощо).

Для розвитку особистості важливо стимулювати самостійну діяльність, пошук власних задумів, тем, ідей для ліплення. Нехай діти самостійно ведуть ці пошуки, радіють своїм маленьким відкриттям, розвивають свою образну уяву, кмітливість, почуття пропорцій, симетрії, тактильні відчуття.

Завдання і зміст ліплення в середній групі:

- продовжувати ознайомлювати дітей з предметами дрібної скульптурної пластики: анімалістичною скульптурою малих форм, різними видами і формами керамічного посуду, народними дерев’яними і керамічними іграшками;

- навчати сприймати і розуміти характерні виражальні засоби образів скульптури (об’єм, форму, пропорції, динаміку, статику, деталі);

- спонукати до розширеного пізнання зображувальних властивостей матеріалів для ліплення (глини, тіста, пластиліну, піску, снігу);

• оволодівати новими вміннями зображувального характеру, що передбачають роботу не лише долоньями, а й пальцями рук і сприяють створенню більш точних і виразних форм в ліпленні: закруглення, загострення кінців циліндричної форми, вдавлення в кулясті, циліндричні, конусоподібні, сплющені форми, витягування частин, загинання і зашпильовування країв сплюснених форм, згладжування поверхні виробів, нанесення стекою рельєфів, примазування частин одна до одної, наліплювання деталей;

• ознайомлювати з творчим процесом скульптора та кераміста;

• розвивати емоційно-ігрову, моральну та естетичну мотивацію занять скульптурою;

• розвивати дитячу уяву і фантазію, здатність самостійно комбінувати різні матеріали і способи зображення, вести пошук цікавих образів і тем ліплення;

• викликати почуття задоволення від реального застосування самостійно виліплених речей в іграх (гудзики, намисто, печиво, сервізи для ляльок), самостійно виготовлених подарунків і сувенірів, предметів прикрашання інтер'єру;

• виховувати естетичні почуття: краси форм, симетрії, пропорційності, виразності пластики і руху, деталей, рельєфності поверхні.

Пластичні образи, які здатні створити діти середньої групи, характеризуються більшою різноманітністю форм, складнішою будовою, міцним з'єднанням частин, деталізацією зображень (голки у їжачка, луска у риби, пір'ячко у пташки).

Загалом за змістом ліплення, з одного боку, спрямоване на створення дітьми відомих (циліндр, куля, диск) і нових (конус, овоїд) геометричних еталонів, з другого — на активне їх **переформування** для створення нових образів (овочів, фруктів, грибів, посуду, птахів, тварин).

На початку року можна пропонувати ліплення відомих предметів для закріплення способів створення відомих форм. Так, тема «Наші іграшки» дасть змогу дітям пригадати, що вони вже можуть зліпити ляльку, ведмедика, зайчика-неваліяку, пірамідки з кулястих або дископодібних частин, різноманітні брязкальця тощо. Добре, коли діти в процесі самостійного ліплення переконуються, що чим досконаліші форми вони виліплять (кулі, циліндри, диски), тим кращими і виразнішими будуть створені з них предмети.

Далі в порівнянні з відомими формами діти пізнають нові — конус та овоїд (видовжене яйце). Для розвитку корисно залучати їх до самостійних пошуків образів, які складаються із конусів. Можна виліпити багато конусів різної величини і запропонувати поекспериментувати: що вийде, коли поєднувати великі, середні і малі конуси (морквини, ялинки, дзвіночки, ковпачки для розмічування дороги, шапочки-ковпачки, тулуб людини в довгому одязі). Комбінування форм кулі та овоїда, інших відомих еталонів дає нові образи (намисто з кулястих і видовжених форм, колобки та їжачки, жучки-сонечка та мушки тощо).

Значні потенційні можливості для творчого розвитку дітей має ознайомлення з прийомами переформування геометричних еталонів для створення більш виразних і точних за формою об'єктів. Так, сплющуючи кулі, овоїди, конуси, циліндри, можна ліпити рельєфи із зображенням квітів, метеликів, бабок, рибок, грибів. Конуси, кулі, овоїди можна надрізати,

розрізати, вирізати в них заглиблення, робити вставки, приєднувати частини (веселі колобки, пташечки, курочки, півники, мишки, зайчики, личички). Досвід художнього переформування геометричних еталонів у ліплення дає дітям широкі можливості для самовираження, самотворення нових образів, відкриває шлях до маленьких творчих самовідкриттів у пластичній діяльності.

Як свідчать наукові дослідження і практичний досвід, цікавою темою, що істотно впливає на розвиток базових характеристик особистості у дітей середньої групи, є ліплення посуду. Тут знову можна звернутися до переформування основних геометричних еталонів, коли вдавлювати в циліндри (товсті й тонкі, високі й низькі), можна зліпити кухлики, пивні кружки, циліндричні вази, глечики, горщики. Власну творчість і самостійність діти зможуть виявити в ліпленні виразних доповнень, додаткових деталей і декору до цих предметів (шийки, ручки, стрічкові прикраси).

Для дітей буде цікаво також досліджувати способи вдавлювання у зрізаний конус: у вужчу або ширшу його частину, шукати, які форми посуду вийдуть. Це будуть чашки, макітри, горщики для квітів.

Вдавлюючи у кулясті форми, можна отримати округлі посудини (чашки, глибокі мисочки, вареничниці, чайнички).

Дітям також можна запропонувати поекспериментувати і зі сплюсненими круглими, циліндричними, конусоподібними фігурами. Якщо використати зашипуння, загинання, витягування країв, вийдуть тарілочки, блюдця, таці, сковорідки, підставки під горщики для квітів. У самостійній діяльності і на заняттях можна заохочувати дітей до колективного ліплення посуду, творчої роботи з його декорування, об'єднання у спільні композиції: ляльки обідають, п'ють чай, коктейлі, їдять морозиво; допоможемо бабусі Федорі привести до ладу посуд; організуємо виставку гончарного посуду для малят.

Дітей середньої групи ознайомлюємо також з елементарними способами надання естетичної виразності виліпленим роботам: згладжувати поверхню виробів, наліплювати деталі й декоративні елементи, наносити стекою неглибокі рельєфи і мотиви декору. Внаслідок такої роботи формується працелюбність і зосередженість, здатність вносити в продукти своєї праці корективи, вдосконалювати їх на творчій основі.

Оскільки у дітей середнього дошкільного віку розвивається здатність розуміти взаємозв'язки між предметами, з'являється можливість вводити елементарне сюжетне ліплення. Спочатку воно має характер спільного ліплення педагога з дітьми, коли дорослий виліплює найбільший і найскладніший предмет теми, а діти — менші і простіші («Курка з курчатами», «Кішка з кошенятами», «Федорине горе»). Далі діти можуть об'єднувати у спільні тематичні композиції індивідуально виліплені предмети («Пташиний двір», «Птахи на годівниці», «Які звірі були на Новорічному святі»). Наприкінці року дітей індивідуально можна зацікавлювати ліпленням парних сюжетних композицій за казками «Колобок», «Заєць і їжак», «Том і Джері» («Кіт і миша»). Сюжетне ліплення відкриває для дитини великі можливості діяти самостійно, реалізувати особистий зоровий і художній досвід, приймати власні рішення, розповідати про свої задуми і їхню реалізацію, відстоювати «Я»-позицію.

Разом з тим сюжетне ліплення сприяє вдосконаленню якості зображення окремих предметів (точніше передавати будову, пропорції) та оволодінню специфічними засобами художньої виразності в передачі сюжету (взаємодія персонажів композиції, їхнє розміщення на підставці, передача елементарних дій, пропорційного співвідношення за величиною).

Завдання і зміст ліплення в старшій групі:

- розвивати емоційне сприйняття творів мистецтва скульптури, вміння розуміти задум скульптора, особливості пластичної форми, силуету, динаміки, виражальні можливості матеріалів (камінь, мармур, метал, дерево, скло, формопласт);

- ознайомлювати дітей з різними видами скульптури, вчити розуміти призначення кожного виду (монументальна — увічнює значні історичні події, ушляхує видатних людей; монументально-декоративна — прикрашає архітектуру, парки, дитячі майданчики, набережні, сквери; станкова — прикрашає приміщення. виставляється в музеях, художніх салонах; скульптура малих форм — прикрашає інтер'єр, колекціонується, використовується для ігор);

- сприяти формуванню навичок скульптурного сприймання предметів, помічати головні і найбільш характерні, яскраві риси зовнішнього вигляду моделі, зосереджувати увагу на головних пропорціях, характерних позах об'єктів в тих чи тих рухах;

- користуватися різними способами створення предметів ліплення: конструктивним, пластичним (скульптурним), комбінованим; надавати перевагу пластичному способу, що полягає у витягуванні частин з цілого шматка глини чи пластиліну, допомагає більш точно дотримуватися пропорцій, передавати рухи, міцно закріплювати частини предмета за допомогою стеки, естетично обробляти поверхню виробів (згладжувати, декорувати, передавати фактуру наліплюванням, нанесенням рельєфів тощо);

- розвивати відчуття причетності до творчого процесу створення скульптурного образу, власне ставлення до трактування образів, до їхньої фантастичної інтерпретації в окремих випадках, що робить зображення цікавим і до певної міри незвичайним;

- ліпити з природи, по пам'яті, за уявленнями та уявою, розвивати зорову пам'ять, спостережливість, фантазію;

- формувати психологічну установку щодо можливостей пошуку задуму власної скульптури за власними спостереженнями, наслідками розглядання скульптур, мотивами літературних творів, фантазією тощо;

- розвивати зорову і рухову координацію, дрібну мускулатуру пальців, формувати базові характеристики особистості: допитливість, ініціативність, креативність.

Розпочинається ліплення в старшій групі з найпростіших, відомих дітям предметів — овочів, фруктів, грибів. Проте спосіб їх зображення більш складний, ніж в попередніх групах, — з природи. Працювати з природи в буквальному сенсі діти старшої групи ще не можуть, оскільки в них іще не сформовано зорової і рухової координації. Природа тут виступає як підказка, наочний приклад у роботі. Корисно те, що діти звернуть увагу на характерні форми предметів, їхні пластичні властивості (морква — конус, кавун — куля, гарбуз — приплюснена куля тощо). Виліплюючи яблука різних

скульптури. Основою традиційного образу «панії», «господині» є порожнистий конус, який виготовляють, скручуючи тонкий глиняний пласт у форму кулька. До конуса доліплюються бюст, шия, голівка, руки-ковбаски. Виразності фігуркам надає деталізація елементами одягу (сорочка, хустка, керсетка, плахта), прикрасами (вінок, намисто), декорування наліпками, гравіюванням, малюванням. Образи козаків декоруються такими елементами, як вуса, «оселедці», смушеві шапки, солом'яні капелюхи, декоративні пояси, люльки.

Ускладненням у роботі над зображенням образу людини буде ліплення фігури з ногами. Це набагато складніше, ніж постановка скульптури на широкій основі. Спираючись на головний закон у скульптурній композиції про рівновагу мас і форм, звертаємо увагу дітей на те, що ноги треба ліпити товстими й ушльненими (у валянках, чобітках, черевиках, кросовках). тоді фігурка буде стійкою.

Образи ліплення можуть бути різними: Дід Мороз, Снігуронька, хлопчик і дівчинка в зимовому одязі, лижники, хокеїсти, фігуристи, гімнасти та ін. Ліпити їх можна комбінованим (голова, тулуб, ноги з цілого шматка, а руки приєднуються) або пластичним способом (вся фігура з цілого шматка). Виразності фігуркам надають деталі одягу (шапочки, комірці, рукавички, застібки, шарфи) та атрибути (лижі, ковзани, гімнастичні кільця, ключки). У зображенні цих образів для дітей відкриваються значні можливості самостійних творчих рішень: як змоделювати форму, щоб вона гарно виглядала з різних боків; як передати рух, бо він у скульптурі є важливим засобом виразності; які деталі та аксесуари виліпити, як виставити фігури у красивому гармонійному співвідношенні, щоб вони радували око, давали і дитині, і глядачам задоволення. Для окремих фігур знадобляться підставки й каркаси, що забезпечать їхню стійкість (гімнаст спирається на «коня», стрибун — на шеста, лижник — на палиці, хокеїст — на ключку).

Корисним для розвитку багатьох базових рис особистості, на яких тримається фундамент особистісної культури дошкільняти, є колективне ліплення на теми дитячих ігор, розваг, казок («Зимові розваги», «Наше спортивне свято», «Як ми танцюємо», «Ігри на льоду», «Веселе свято Масляниці», «Пластилінові казки»). Тут є можливості для виявів людяності; вміння брати до уваги інших, співпереживати, допомагати; відповідальності за спільну справу; справедливості — поведінки відповідно до моральних правил; самовладання — вміння свідомо керувати своїми почуттями, настроями, пориваннями, утримуватися від поганих вчинків.

Цікавою темою для ліплення в старшій групі є створення посуду з подальшим його декоруванням, висушуванням і випалюванням у муфельній печі. Дітям ця робота дуже подобається. Ліплення найпростіших чашок, кухликів, ваз, сервізів дає змогу практично пізнавати тектонічні співвідношення об'ємних форм — основу основ мистецтва скульптури та архітектури. Спілкуючись із керамікою, працюючи над її створенням, діти починають розуміти, що від пропорційних співвідношень шийки і тулуба вази (дзбана, глечика, кухлика і т. ін.) та вагових співвідношень тих самих об'ємів залежить виразність виробу. В українській кераміці Опішні, Косова, Василькова, Ужгорода та інших центрів є безліч цікавих утилітарних і декоративних предметів посуду, що можуть стати зразком для дитячого

ліплення (горщики, глечики, макітри, миски, кухлики, дзбанки, куманці, плесканці, калачі, барильця, квасники, вази, свічники та ін.).

Для розвитку дітей і формування їхньої самостійності важливо дати їм загальні уявлення про те, що вихідні форми і способи ліплення посуду багаті в чому визначаються характером його основних форм. Кулястий посуд виліплюють вдавлюванням у кулю або вийманням з неї глини стекою-петлею. Циліндричні — вдавлюванням у циліндр або обгортанням глиняної стрічки навколо дна-диска. Посуд, який має поступові переходи контуру від звужених до розширених частин зручно виконувати коловим наліплюванням «ковбасок»-джгутиків. Впевнившись, що джгути утворили правильну форму, можна згладжувати пальцями внутрішні і зовнішні стінки посудини. Гарні декоративні вази можна створювати за принципами, подібними до виготовлення паперового кулька: сплюснену кулю накрити мішковиною, розкачати пласт завтовшки 0,5 см, стекою-ножем відрізати зайві кінці, згорнути із викроєного пласта вазу, приліпити її до денця. Рельєф-мішковиною утворить декор.

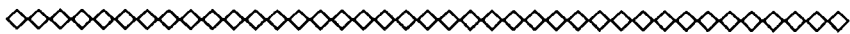
Вихідну форму куманців, калачів, квасників можна ліпити у вигляді бубликів (тонких, товстих, сплюснених) і доліплювати до них шийки, денця, носики, ручки.

За бажанням діти можуть ліпити посуд індивідуально і колективно, створювати сервізи, виставки кераміки, виготовляти сувеніри, подарунки, побутові прикраси. Важливо тільки надихнути їх на самостійні пошуки, дослідження та експериментування.

Обладнання та матеріали для занять з ліплення

Важливими складниками розвивального середовища для художньо-продуктивної діяльності з ліплення є матеріали й обладнання та організація розвивального спілкування дорослих (педагогів, психологів, батьків) з дитиною на тлі мистецтва скульптури. Щоб забезпечити природну потребу дитини в активному самопізнанні і практичному опануванні скульптури як цікавої сфери художньої культури, важливо мати банк її творів в дошкільному навчальному закладі. Динамічно вводити їх у предметно-ігрове середовище груп, художньої студії, організовувати міні-виставки, презентації, цікаве естетичне спілкування.

Для молодших груп це можуть бути скульптурні народні іграшки із глини, дерева, пластмаси та штучних матеріалів (опішнянські, косівські, васильківські, полтавські та ін.). Діти люблять їх за функціональну простоту, образну привабливість, пізнавальну доступність, із задоволенням граються з ними, розуміють, що народні майстри створювали образи, найближчі і найрідніші для своєї душі (вершників на конях, ньях з дітьми, улюблених тварин — пташок-свищиків, баранців, козликів, півників, конячок, індиків та ін.). Для старших груп підійде складніша народна скульптурна пластика, наприклад, фігурний керамічний посуд у вигляді баранів, оленів, ведмедів, левів; жанрова та анімалістична скульптура малих форм із фарфору і фаянсу, майоліки, теракоти («Наталка-Полтавка», «Запорожець»), казкові персонажі («Баба-Яга», «Кіт у чоботях»), іграшковий посуд-монетка з кераміки (вазочки, мисочки, горщики, макітри і таке інше).

Для старших дошкільнят можна також придбати зменшені скульптурні портрети (бюсти, погруддя) видатних людей (Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки).

На оригінали монументальної і монументально-декоративної скульптури можна натрапити на вулицях, площах, бульварах, у парках, меморіальних комплексах та заповідниках наших міст і сіл. Це передусім пам'ятники видатним людям та історичним подіям, героям праці і воєн. Безпосереднє спілкування з ними під час екскурсій залишає помітний слід у душі дитини на все життя, пробуджує симпатію до творчості скульпторів та архітекторів, вдячність за те, що увіковічили і прославили образи героїв.

Дитячі уявлення про скульптуру допоможуть поглибити також друковані наочні матеріали (фотознімки, листівки, тематичні набори, ілюстрації, рекламні альманахи, наприклад про Софіївський парк в Умані, ансамбль Петергоф), слайди та діафільми про скульптуру («Лісова фантазія». Студія «Діафільм». Москва; «Огюст Роден». Студія «Діафільм». Москва).

Дитина дуже рано навіть без допомоги дорослого помічає пластичні властивості різних матеріалів: вологого піску, снігу, тіста, пластиліну, глини. Вона любить самостійно досліджувати їхні властивості, експериментувати, маніпулювати, змінювати за власним бажанням. Отже, різноманітність зображувальних матеріалів для ліплення у групах, доступність для користування значно збагатять і розширять художньо-практичний досвід дитини.

Глина — найбільш доступний природний матеріал для занять з ліплення. В Україні глина трапляється практично у всіх місцевостях і має різноманітні кольори: жовто-коричневий, білий, сірувато-білий, зелено-блакитний, бурий, цеглянисто-червоний та інші.

Готову для роботи глиняну масу можна придбати на керамічному заводі або добути із землі. Частіше всього на поклади глини можна натрапити на приречених схилах, у ярах. Залежно від наявних домішок глини поділяють на **масні** і **пісні**. Масні глини пластичніші. Пластичність — це здатність зберігати форму без розривів і тріщин. Тому глину треба перевірити на пластичність: змочити грудочку водою, добре розім'яти, перетерти в руках і зліпити бублик. Якщо він не потріскається, а після висихання не розкришиться і не деформується, це означає, що глина придатна для ліплення.

Щоб приготувати глиняну масу, треба залити глину водою, добре розмішати, щоб була як густа сметана, і залишити на добу розкисати, або, як кажуть керамісти, розпускатися. Наступного дня добре розмішати, процідити крізь сито і залишити на добу. Вона відстоїться, опуститься на дно. Воду треба злити, а глину трохи підсушити. Готову глиняну масу вимісити як тісто, щоб з неї вийшло повітря, тоді під час висихання вироби не будуть тріскатися. Робоча маса повинна бути помірно вологою, не пристає до рук, але й не бути крихкою. Чисту, однорідну глину можна зберігати в целофанових пакетах чи пластмасових відерцях.

Висушувати вироби з глини потрібно спочатку у вологих приміщеннях кілька днів, а потім у сухіших, але не біля батареї і не на сонці.

Часто перед висушуванням вироби із глини покривають **ангобами** — глиняними фарбами, виготовленими із глин різних кольорів. За своєю консистенцією ангоб має бути близький до рідкої сметани.

Висушені вироби можна випалювати в муфельній печі або у звичайній жаровій шафі. Вони мають бути встановлені за всіма правилами пожежної безпеки на ізоляційній основі (керамічні плитки, азбест, цегла). Вироби закладають у піч на 6—7 годин, випалюють при температурі до 1000 °С, виймають наступного дня, коли піч і вироби повністю охолонуть. Після випалювання вироби можна розмальовувати, тонувати всю поверхню, малювати візерунки гуашевими фарбами з додаванням яєчного жовтка або темперю.

Пластилін — штучний матеріал, виготовлений на основі поєднання глини, воску, олій та барвників. Він пластичний, але пружний, тому перед застосуванням його треба розігрівати. Пластилін має багато кольорів і відтінків, його можна змішувати для отримання нових кольорних відтінків. Пропорції для кожного кольору добираються окремо (табл. 1).

Таблиця 1. Пропорції змішування пластиліну для отримання необхідного кольору

Колір, який ми хочемо отримати	Частини бруска						
	червоний	жовтий	білий	чорний	зелений	синій	помаранчевий
Темно-сірий (вовк)	—	—	3/4	1/4	—	—	—
Сірий (миша)	—	—	4/5	1/5	—	—	—
Світло-сірий (заєць)	—	—	7/8	1/8	—	—	—
Зелений (трав'яний)	—	1/2	—	—	1/2	—	—
Зелений (листя дерев)	—	1/3	—	—	2/3	—	—
Рожевий (руки, ноги)	1/5	—	4/5	—	—	—	—
Рожевий (свиня)	2/5	—	4/5	—	—	—	—
Фіолетовий (фіалка)	1/3	—	—	—	—	2/3	—

Для приготування пластиліну необхідного кольору шматочки двох різних кольорів треба розігріти і скачати з них довгий циліндр, знову його розкачати і так доти, доки не вийде циліндр однорідного (без прожилок і плям) кольору.

Зараз продається пластилін не лише різних сортів, а й з різними властивостями. Наприклад, німецький формопласт, який після закінчення роботи занурюють на кілька хвилин у кипіль і вироби затвердівають подібно до гіпсу чи пластмаси.

Хороший імпортований пластилін «Крайола» («Crayola»), пластичний, яскравих кольорів, не прилипає до рук.

Тісто для ліплення — м'який, приємний на дотик, пластичний матеріал. Можна використовувати звичайне харчове (тісто для крекера) і технічне тісто. Для приготування технічного тіста треба змішати склянку борошна зі склянкою солі «Екстра» та 1/3 склянки води. Дехто радить додати столову ложку клею для шпалер або 1/2 чайної ложки маргарину. Борошно можна використовувати низькосортне пшеничне або суміш пшеничного із житнім. Тісто можна пофарбувати аніліновими, харчовими барвниками, порошком какао, розчинною кавою чи просто гуашевими фарбами. Для цього вливають барвник або всипають порошок і вимішують до рівномірного забарвлення.

за розмірами. Дитина згодом починає впізнавати знайомі геометричні форми у нових предметах, розуміє схожість форм. Додаткове тактильне обстеження допомагає їй зрозуміти не лише особливості форми, а й рухи, які необхідні для їх створення (циліндр розкочуємо прямими рухами рук, кулю скочуємо коловими рухами, диск — сплющуємо).

Спілкування дітей молодших груп зі скульптурою розпочинається з ігор з народними іграшками — керамічними свищиками з Опішні й Косова, із сюжетними керамічними іграшками Київщини та Полтавщини, димківськими народними іграшками. Разом з вихователем і самостійно діти розглядають скульптуру малих форм, яка зображає фігури тварин (ягнятка, олені, котики, слоники, собачки, їжачки) та людей (балерину, спортсмена, клоуна). Вихователь описує кожен образ, розповідає про його зміст і призначення — прикрашати побут, викликає позитивне емоційне ставлення до скульптури.

Важливим моментом педагогічного супроводження занять скульптурою в молодшому віці є розвиток інтересу до діяльності ліплення. Оскільки він у цьому віці має емоційний характер, то ефективним засобом його формування виступає гра. Ігрові ситуації, ігрова мотивація виховують у дітей доброзичливе ставлення до ігрових персонажів і викликають бажання допомагати їм, наприклад, виліпити шпали і рейки, щоб побудувати для лісових звірят залізницю; самотньому їжачкові виліпити діток-їжачків, щоб у нього була своя велика і дружна сім'я; виліпити фрукти-вітаміни для хворих ведмежат; виліпити багато гарних і веселих колобоків для дідуся і бабусі тощо.

Завдання технічного характеру, оволодіння прийомами ліплення здійснюються через залучення дітей до самостійного експериментування, фантазування, винахідливості. Якщо навичок у роботі з глиною у дітей зовсім мало, можна запропонувати вирізати з розкоченої стрічки за допомогою формочок, чашечок, стаканчиків гудзики, печиво, коржики, намістини. Коли діти вміють створювати кулясті, циліндричні, дископодібні форми, їх можна залучати до експериментування зі створення нових образів (іграшок, «пригощання», будиночків, місточків з колодок тощо). Нехай діти самостійно комбінують, поєднують, видозмінюють знайомі форми, ведуть пошук нових образів, радіють своїм маленьким відкриттям, виявляють уяву і кмітливість.

Якщо педагог бачить в тому потребу, то зовсім нові прийоми ліплення можна продемонструвати і пояснити. Однак важливо відразу ж формувати узагальнений підхід до використання знайомих технік. Якщо вмієш ліпити кулю (м'яч), то можна виліпити яблуко, апельсин, вишні, цукерки «горошок», чупа-чупс і т. д., отже, спілкування має бути спрямоване на розвиток дитячої самостійності, впевненості у собі, свободи дій з пластичними матеріалами.

Завершальна частина занять з ліплення в молодших групах, як правило, є продовженням ігрових ситуацій, створених для мотивації художньої діяльності. Наприклад, коли діти виліплять веселих колобоків, вихователь пропонує повозити їх на машинах і навчити їздити, щоб вони змогли втекти від усіх, хто захоче їх з'їсти чи образити. Коли гра розпочинається, можна індивідуально поспілкуватися з кількома колобками (за колобоків говорять

діти). Зміст бесіди може бути приблизно такий: чи радіє колобок, що в нього є справжній товариш, як звати товариша, він хлопчик чи дівчинка, як він хоче, щоб його називали, що він хоче — втекти від свого друга чи залишитися з ним? Бажано, щоб тема бесіди відповідала навчальному або ігровому змісту заняття. Коли дитина ділиться з педагогом враженнями про те, як вона шойно ліпила, то усвідомлює, чого навчилася, що добре зробила і як буде чинити надалі. Коли бесіда будується як розмова двох ігрових персонажів (вихователь — зайчиха, дитина — зайченя), дитина оволодіває навичками рольового діалогу, особливо необхідного для становлення рольової гри. Найголовніше в індивідуальних бесідах — це створити атмосферу живого і цікавого спілкування з дитиною, пізнавати її духовний світ за результатами творчих досягнень.

Методика занять з ліплення в середній групі характеризується більшим спрямуванням на розвиток самостійності. Дітей цього віку називають «чомучками». І це не випадково, бо вони цікавляться як щось зробити, досягти результату. Тому і в ліпленні інтерес дітей більше спрямований на процес зображення, оволодіння прийомами і способами створення образів. Ігрова мотивація діяльності дуже часто поступається бажанню виліпити якісно, щоб було схоже на живу модель, інакше діти відчувають незадоволення, плачуть, намагаються переліпити, втрачають інтерес. Тому в цьому віці головну увагу слід приділяти оволодінню зображувальною технікою, усвідомленню способів реалізації власного задуму.

У середній групі поглиблюється формування естетичного сприймання краси предметів навколишнього світу і творів мистецтва скульптури. Предметом сприймання в цій групі також є народні іграшки, які зацікавлюють дітей своєю яскравістю, простотою і виразністю образів. Це керамічні свищики-пташечки, козлики, баранчики, свинки, коники, індіки, зозулі та дерев'яні сувенірні іграшки з Івано-Франківська (баранчики, олені, качечки, індіки, півники). Можна використовувати також скульптуру малих форм, що зображає тварин (їжака, зайця, ведмедя, kota, собаку, лебедя, гусака та ін.) і людей (дівчину, хлопчика, маму, няню). Зорове і дотикове дослідження особливостей форм і будови цих предметів, що відбувається в цікавій ігровій формі («Магазин народних іграшок», «Чарівна торбина», «Знайди на дотик однакові або різні за формою предмети»), має за мету, з одного боку, розвинути у дітей здібності розрізняти пластику форм і їхні пропорції, а з другого — виробити навички скульптурного сприймання предметів. Для цього педагог виставляє скульптуру на підставку, що обертається, і демонструє її дітям з різних боків. Це допомагає краще побачити характерні особливості форми, динаміку і виразні деталі (закручені ріжки у баранчика, підняті вушка у зайчика тощо). Скульптура малих форм більш зацікавлено сприймається дітьми, якщо її спеціально освітлювати, звертати увагу на гру світла й тіні на її поверхні, на виразні властивості матеріалів, з яких вона зроблена, на святковість, казковість, таємничість образів.

У змісті ліплення дітей середньої групи значне місце посідає створення образів керамічного посуду. Базовим матеріалом для ознайомлення з його видами і формами буде ужитковий керамічний посуд, що виготовляється на керамічних заводах України (в Опішні, Дибинцях, Василькові,

Косові, Ужгороді та ін.). В ознайомленні з керамічним посудом цікавими для дітей будуть ігри-подорожі в українську оселю (бабусину хатину), до майстерні гончара, на виставку керамічного посуду, до відділу керамічного посуду в магазині, на ярмарок до гончарів. Усі ці ігри можна організувати в групі, якщо мати достатньо різноманітних форм гончарного посуду. Діти ознайомлюються з різними видами ужиткового керамічного посуду (горщики, глечики, кринки, дзбанки, макітри, вареничниця, супниця, миски, полумиски, кухлики, чашки, чарочки тощо). Помічають, що його форми залежать від практичного призначення: горщики — для приготування їжі в печі, глечики — для молока, макітри — для розтирання маку, квасолі і таке інше. Наприклад, для рідин посуд має вузьку шийку, для сипких продуктів — широку.

Для ігор дітей в дошкільних навчальних закладах часто використовують посудинку-монетку. Дітям буде цікаво дізнатися про історію її походження та незвичну назву. У давнину, коли посуд був переважно керамічний, гончарі продавали його на базарах. Замість монетки давали покупцям здачу посудинкою значно менших розмірів, ніж побутова, для ігор дітей. Вона так і стала називатися: мисочка-монетка, тарілочка-монетка, горщик-монетка, барильце-монетка, куманець-монетка, вазочка-монетка. Нині посудинки-монетки використовуються як сувеніри, подарунки. У вазочки-монетки вставляються букетики малих за розміром квітів, ними прикрашається інтер'єр.

Спілкування з дітьми в середовищі, оснащеному народними іграшками, предметами гончарства і скульптурою малих форм, має демократичний характер. У дітей цього віку досить розвинене зв'язне мовлення і вони можуть висловлювати власні думки, судження, версії, висновки, а не бути лише пасивними слухачами розповідей педагога. Вислухавши версії дітей, вихователь на рівних з ними висловлює власні думки, роздуми, оцінки. («Мені подобається розповідь Олі про коника, я ще хочу сказати, що в цієї іграшки є красиві стрункі ніжки і гарно вигнута гриваста шия», «У скульптурній іграшці лебедя Наталочка відзначила витончену довгу шию з маленькою голівкою, а мені подобаються білосніжні крила, розпушені вітром так, що видно окремі пір'їнки»). Діти чутливі до краси і здатні самі побачити те, що становить естетику предметів скульптури. Спілкуючись, педагог спрямовує увагу дітей не лише на основну форму, будову, пропорції, а й на ті дії, які відображені художниками в скульптурі і становлять її виразність. Діти зможуть їх зрозуміти і відобразити (їжачок біжить або згорнувся в клубочок, зайчик сидить спокійно на чотирьох піджатих під себе лапках або прислухається, сидить на двох задніх лапках). Такі попередні обстеження допомагають дітям під час ліплення більш свідомо зображати форми предметів. Це не відкидає повторного зорового сприймання об'єктів скульптури, іграшок, кераміки на початку занять з ліплення. Щоб діти самі зрозуміли способи ліплення предметів, під час аналізу форми їхніх частин можна застосовувати порівняння з тими предметами, форма яких їм добре відома: тулуб Снігуроньки нагадує морквину, руки — також, тільки меншого розміру, голова куляста, доповнена шапочкою. Отже, всі прийоми ліплення відомі, важливо лише з'єднати частини і надати виразності доповненнями (хутро, комірець, опушка шубки, гудзики, ша-

почка). Дітям цікаво, коли педагог так подає тему, що спонукає їх самостійно думати над різними способами зображення та композиційними рішеннями.

Не менш важливим засобом активізації навчання ліплення дітей середньої групи є ігрова мотивація діяльності: виліпимо багато грибочків для білочки та білченят, щоб не голодували взимку; посадимо пташок на годівничку і погодуємо їх; допоможемо Дідусеві Мазаю рятувати зайців; виліпимо овочі і фрукти для гри в «магазин»; виліпимо і розмалюємо посуд для ляльок тощо.

Не варто поспішати демонструвати, пояснювати дітям прийоми або способи ліплення. Корисно звертатися до їхнього досвіду, пропонувати висувати свої версії про те, як виліпити предмет, привчати звертатися із запитаннями стосовно того, що вони не можуть або не вміють. Діти середньої групи уже вміють створювати способами обробки долонями всі основні вихідні форми (кулю, циліндр, диск, овоїд, конус). Отже, їм треба показати, як виготовляти більш виразні форми предметів доліплюванням, наліплюванням та обробкою цих форм пальцями (сплющення, зашипування, загострення, згинання, вдавлювання тощо).

Природним для дітей цього віку є конструктивний спосіб зображення предметів із частин. Він потребує багато часу та зайвих зусиль (розподіл глини, надання форми частинам, з'єднання в ціле). Важливо стежити, щоб діти вибирали частини цілого не випадково, а зосереджували увагу на головних пропорціях, обробці поверхні виробу, бо саме цьому вони майже не приділяють уваги.

Власним ліпленням на очах дітей педагог може продемонструвати можливості пластичного способу ліплення і наочно переконати в його перевагах. Важливо привернути увагу дітей до зображальних можливостей прийомів витягування, зашипування, загострення в цьому способі ліплення. На початкових етапах засвоєння пластичного способу важливо дібрати для ліплення такі предмети, в яких основна форма велика, а витягувати треба невеликі частини: рибка, качка, гуска, крокодил, їжак, черепаха.

У пластичному способі виразність досягається завдяки пластиці форми, фактурної обробки поверхні (згладжування, рельєф) та вибору кольору. Саме цей спосіб здатний ефективно розвивати окомір і дрібну мускулатуру пальців, пластику, точність і витонченість рухів. Тому, враховуючи природну потребу дитини в конструктивному ліпленні, треба демонструвати переваги пластичного створення форм. Так працюють скульптори, рухаючись від загального до конкретизації деталей, бачать об'єкт в цілому і кожну його частину як складову цілого. Використовуючи різноманітну натуру (іграшки, кераміку, скульптуру малих форм), дітям можна наочно показати, що характер naturi підказує спосіб ліплення. Якщо в naturi всі частини виділені окремо, вона ніби складена з окремих елементів, використовуємо конструктивний спосіб. Коли частини naturi не виокремлені чітко, ніби злиті воедино з найбільшою основною частиною, краще ліпити пластичним способом.

Діти середньої групи опановують техніку роботи з найпростішими інструментами для ліплення — стеками та паличками-штампиками. У самостійній діяльності з ліплення, під час технічних хвилинок, що прово-

дяться в повсякденній виховній роботі, педагог індивідуально чи з підгрупами дітей досліджує особливості будови різних стек і паличок-штампиків, спільно обговорює, випробовує на технічних чи художніх етюдах способи їх використання. Стекло можна розрізати глину на частини, примазувати важкодоступні місця, з'єднувати частини, малювати неглибокі рельєфи (крила, пір'я у птахів). Паличками-штампиками можна наносити візерунки: приставляти інструмент до глини, легенько натискувати, утоплюючи його в глину на 1—2 міліметри, потім обережно виймати. Щоб декорувати виріб штампами, глина не повинна бути надто м'якою, адже вона маститиме інструмент, буде витягуватися за ним, і малюнок-відбиток вийде рваним. Важливо навчити дітей комбінувати декор з відбитків різних форм за законами ритму і симетрії: ромб-овал, квіточка, листочок, квадрат, коло тощо. Важливо також привчати дітей дотримуватися техніки безпеки в роботі з інструментами.

Привернути увагу дітей до характерних рис будови предметів ліплення, створити емоційний настрій для зацікавленої роботи допоможуть віршички, пісні, загадки, потішки, якими можна розпочинати і закінчувати заняття. Враховуючи специфіку ліплення, важливо, щоб у них описувалися форма, будова, розмір, характерні пози.

Методика проведення завершальної частини занять в середній групі має враховувати ті психологічні зміни, що сталися у дітей у ставленні до результатів ліплення. Вони зацікавлені в якісних результатах своєї діяльності, хочуть зробити форми досконалими й виразними, тому важливо проводити короткі бесіди за їхніми роботами, спонукати до аналізу, самостійних суджень, висновків, що вийшло гарно, а що не вдалося в ліпленні, як можна зробити, щоб було краще. Якщо хтось бажає відпочити й удосконалити форму, тоді треба накрити її вологою ганчіркою, щоб не висихала. Скульптори також доробляють свої твори.

Розвиток базових характеристик особистості старших дошкільнят в художній діяльності ліплення відбувається також на основі ознайомлення з мистецтвом скульптури. Розширюється діапазон сприймання цього виду мистецтва за рахунок опанування особливостей монументальної і монументально-декоративної скульптури, творів реалістичного та абстрактного плану. З дітьми старшої групи проводяться спеціальні заняття з ознайомлення зі скульптурою. Найбільшу користь для збагачення зорового досвіду і розвитку емоційно-пізнавального інтересу до скульптури дають екскурсії до пам'ятників, меморіальних комплексів, музеїв образотворчого мистецтва, майстерень скульпторів. Під час екскурсії діти набувають досвіду сприймання мистецького твору скульптури: обходять пам'ятник навколо, роздивляються його з усіх боків, ставлять запитання про те, що їх цікавить, що не зрозуміло, про що хотіли б дізнатися. На прикладі сприймання конкретного твору скульптури дітям можна дохідливо пояснити найважливіші спеціальні терміни і виражальні засоби цього виду мистецтва: матеріал, розміри, контур, силует, динаміка, пози, жести, освітлення, постамент.

В умовах розвивального середовища дошкільного навчального закладу також можна створити цікаві ситуації для спілкування дітей із скульптурою, уточнення та систематизації їхніх знань. Це розглядання різноманітного наочного матеріалу про скульптуру (фотознімків, ілюстрацій, ре-

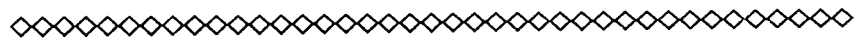
продукцій, слайдів, діафільмів). Для формування у дітей уявлень про скульптуру як об'ємне мистецтво треба мати її зображення з різних боків (анфас, профіль). У різноманітних ситуаціях спілкування з мистецтвом скульптури «дитина—скульптура», «скульптура—дитина—педагог», «дитина—дитина—скульптура» дошкільнята отримують можливість висловлювати власні думки, а не бути лише пасивними слухачами. Спілкуючись з мистецтвом, діти починають розуміти, що джерелом скульптури є навколишній світ, фантазії скульптора, герої і сюжети літературних творів. Добрим методом, що допомагає пов'язати мистецтво скульптури з художньою діяльністю ліплення самих дітей, є художньо-дидактичні ігри («Загадки скульптури», «Застиглі фігури», «З чого виготовляють скульптуру», «Про що розповідає скульптура», «Краса скульптури» та ін.).

Наприклад, у грі «Скульптор» педагог пропонує дітям уявити себе скульпторами. На пропозицію ведучого «скульптори» зображають (демонструють) «скульптуру» з певними ознаками виразності («Лягідна мама», «Радісне дитинство», «Доня моя, донечка», «Добрі друзі», «Зустріч», «Співчуття», «Переможець», «Поразка» тощо). Гравці жестами, позами, рухами, мімікою передають характер образів. Для мистецької діяльності дуже важливо, щоб вони навчилися розуміти, планувати і передавати характерні зображуваних об'єктів. Корисним у цій справі буде також розглядання предметів до або на початку занять з ліплення. Добре сприймаються предмети, коли вони мають яскраво виражені характерні особливості, форми, будови, фактури, деталі, що посилюють характеристику образу. Характерні риси швидко помічаються і запам'ятовуються дітьми, їх легше передавати в ліпленні. Наприклад, у білочки маленька голівка, гострі вушка зі щіточками, великий пухнастий хвіст; у жирафи висока шия, маленька голова з вушками і ріжками; собаки різних порід відрізняються розмірами, формою і величиною тулуба, голови, вух, хвоста, ніг.

Оскільки в старшій групі зображають предмети в нескладних рухах, то вони повинні мати запас зорових образів в динаміці. Для цього їм треба показувати ілюстрації, іграшки, скульптуру малих форм, де один і той самий герой зображений в різних рухах. Наприклад, Півник («Курочка і Півник», «Півник і двоє Мишенят») дзьобає, сидить-дрімає, співає. Коли зображують людину, діти самі можуть продемонструвати пози і рухи лижників, танцюристів, спортсменів, що допоможе зробити виліплені образи більш виразними.

У старшій групі дещо змінюється мотивація занять з ліплення. Виготовлення для ігор залишається дієвим стимулом, що спонукає дитину до активної діяльності заради досягнення ігрової мети («Виліпимо гарний посуд для лялькової їдальні», «Виліпимо птахів і звірів для зоопарку»). Мотивація може бути й іншого характеру («Організуємо виставку собак різних порід», «Виліпимо скульптурки для виставки»). Тут особливого значення набувають мотиви самоствердження, особистого визнання, досягнення успіху. Дедалі частіше діти у своїй діяльності починають керуватися моральними мотивами («Виліпимо подарунки для мами чи бабусі на свято 8 Березня», «Приготуємо подарунок другу на день народження»).

Про зростання елементів естетичної культури дітей свідчать естетичні мотиви (почуття прекрасного): «Виліпимо гарну вазу для інтер'єру»; «Яким

би пам'ятником ти хотів би прикрасити свою вулицю, місто (село)»; «Придумай пам'ятник казковому герою» тощо).

У старшій групі проводяться різні види занять з ліплення, що відрізняються способами створення образів: за уявленням, уявою, з пам'яті, натури, за власними задумами дітей. Методика організації кожного з них має свою специфіку.

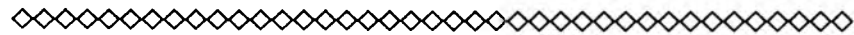
Ліплення з натури розвиває важливі для мистецької діяльності навички спостережливості, увагу до основної форми і деталей; уміння весь час порівнювати свій виріб з натурою. Діти шостого року життя ще не здатні правдиво відтворювати зображення з натури. Однак важливо, що робота з натури дає можливість поступово впорядковувати відому дитячу «стихійність» у створенні образів, зосереджує увагу на характерних особливостях форми, розвиває окомір.

На початкових етапах опанування цього виду зображення діти ліплять овочі, фрукти, гриби. Використовується роздаткова натура на кожний стіл або окремо кожній дитині. Відомо, що немає двох однакових яблук або груш, а якщо вони будуть різних сортів, то відмінності форми стануть особливо очевидними. Корисно погратися з дітьми у спостережливих («Моє яблуко не таке, як у інших», «Відгадаємо назву гриба за словесним описанням» (на основі муляжів), «Чия груша найапетитніша?», «Якби я був кухарем, то яку морквину (буряк) вибрав би для салату» тощо).

У ліпленні птахів, тварин, людини з натури обираються іграшки. Існує багато варіантів зображень ведмедика, зайчика, білочки, слона в іграшці, тому натуру з відмінними рисами за схожою загальною формою можна також добирати на кожен стіл. Діти цього віку ще досить відносно передають схожість з натурою. Однак якщо вони передають загальний характер моделі і її найбільш характерні риси, головні пропорції, характерні рухи чи пози, то отримають важливий для митця досвід безпосереднього спостереження натури, пізнають способи скульптурного опанування форми. Способи і прийоми ліплення краще обмірковувати індивідуально та обговорювати колективно. Ліпше орієнтувати дітей на ліплення через витягування з цілого шматка глини (солоного тіста, пластиліну, пластики). Прагнення дитини скласти ціле із заготовлених окремих частин (голова, тулуб, лапи, хвіст) заважає їй правильно дотримуватися пропорції. Витягування ж від цілого шматка зосереджує увагу на центральній масі і дозволяє з більшою точністю передавати менші частини. Через витягування легше передавати рухи.

Важливо домовитися з дітьми, що в процесі ліплення з натури треба постійно порівнювати створювану форму з натурою, уточнювати, змінювати, домагатися схожості. Критерій схожості виліпленої моделі з натурою є головним у процесі обговорення з дітьми результатів роботи. Це можна робити по-різному: порівняти виліплену модель з натурою, вибрати найбільш схожу, дати дитині одну роздаткову натуру і запропонувати знайти найбільш схожу на неї модель; поговорити індивідуально з дітьми: «Чи вмю я бачити натуру (іграшку, предмет, муляж)?».

У ліпленні з пам'яті, за уявою та уявленням багато спільного. Зображення з пам'яті дає можливість формувати образну пам'ять, пам'ятати про істотне, особливе в предметах і за потреби самостійно втілювати його в

образах. Працюючи з пам'яті, дитина намагається згадати і відтворити знайомі предмети в реальній формі (рибку, черепаха, котика та ін.). Їх треба розглядати, обстежувати до заняття, а на занятті пропонувати створювати словесний образ (описувати) на основі пригадування. Наприкінці заняття — порівнювати виліплені моделі з реальним предметом. Не забувати робити це в цікавій формі.

Ліплення за уявленням потребує втілення власного ставлення до предметів, їх незвичного, часом фантастичного трактування, перетворює, образно кажучи, форму «буття» на форму «враження», з якої і починається мистецтво скульптури, втім, як і всяке інше мистецтво.

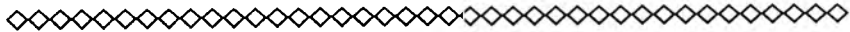
У ліпленні за уявою ще більше можливостей для творчої активності і самостійності, важливо лише тактовно й уміло активізувати фантазію та вигадки дитини. Практика роботи з дітьми свідчить, що вони згадують і уявляють одночасно. Тому на заняттях з ліплення за уявленням або уявою можна порадитися з дітьми, як зробити зображення цікавим, незвичайним, фантастичним. Якщо створюються казкові образи, то можна розглянути їх в ілюстраціях, обговорити деталі і декор, які надають моделям казковості. У процесі обговорення виліплених образів надавати можливість авторам розповідати про їхні творчі задуми, створені образи, думки і почуття, які в них втілені, задоволення чи незадоволення, отримані у процесі роботи, подальші творчі плани в роботі над цією темою.

Кращі творчі роботи висушуються, розписуються, випалюються, глазуруються, якщо є можливість, використовуються для виставок та занять з іншими дітьми.

У ліпленні за власними задумами діти отримують повну свободу дій, гарні можливості для реалізації власних зображувальних інтересів та вдосконалення набутих технічних навичок. Важливо навчити їх активно користуватися цією свободою, передусім для вибору теми ліплення. Тут у пригоді може стати розглядання ілюстративного матеріалу, фотографій людей, тварин, скульптури малих форм, народних скульптурних іграшок. Педагог допомагає дітям творчо опанувати запропонований наочний матеріал: нагадує, що важливо не повторюватися, не копіювати побачені форми і рухи, а використовувати їх для власного вирішення композиції; можна об'єднуватися і створювати спільні роботи, це буде цікаво; можна тримати свій задум в секреті і запропонувати всім розгадати його за кінцевим результатом. Важливі описові розповіді дітей про створені ними творчі роботи. Цікаво буде дізнатися, що їх більше захоплює: процес роботи над образом чи її результати? Для розвитку скульптурної діяльності корисно буде обговорювати з дітьми вибір скульптурних моментів (постановок) в темі зображення, заохочувати цікаві композиції.

Професіоналізм педагога в організації скульптурної діяльності полягає в умінні визнавати творчий потенціал кожної дитини, дозволяти дітям зображати об'єкти такими, якими вони їх бачать, відчувають та уявляють, поважати дитяче незнання та невміння, старання.

Позитивно впливають на розвиток творчості і самостійності дітей в ліпленні ситуації вибору і творчі завдання, які пропонуються педагогом. В ситуації вибору дитина за уподобанням обирає власний образ або матеріал для ліплення. Важливо, щоб постановка теми (завдання) сприяла цю-

му вибору: «Яку собаку я хочу виліпити на виставку?», «Як звірі виступали на арені цирку?», «Як ми танцюємо на святі?», «Які фізкультурні вправи я люблю виконувати?». Творчі завдання активізують життєвий досвід дитини, її образні уявлення, спонукають до фантазування, вигадування, створення нового: «Виліпіть макет пам'ятника вашому улюбленому казковому герою», «Виліпіть скульптуру, якою б ви хотіли прикрасити майданчик вашого дитячого садка», «Якби ти брав участь у конкурсі снігових (льодових) скульптур, який образ ти виліпив би?», «Найфантастичніший казковий звір», «Як я уявляю собі Морського Царя» тощо.

Розвиток самостійності і творчої активності у дітей багато в чому залежить від загальної організації роботи з ліплення. Діти старшої групи мають бути добре ознайомлені з різноманітними пластичними матеріалами (глина, пластилін, пластика, тісто для ліплення, легомаса, формопласт), знати їхні виразні можливості, свідомо обирати для створення образів. Інструменти й обладнання (стеки, штампика, ножики, дощечки, поворотні станки) також обирають за власним бажанням. Корисно залучати старших дітей до розмальовування виліплених скульптур ангобами, а в міру висихання — візерунками.

Наприкінці заняття творчі роботи старших дошкільнят можна інтерактивно обговорювати, вважати цікавими й важливими всі види оцінок: колективні, групові, індивідуальні, самооцінки. Про розвиток у дітей творчих здібностей в ліпленні будуть свідчити: відсутність одноманітної тематики, особливо в роботах за задумом та у виконанні творчих завдань, оригінальність трактування образів, відсутність стандартних зображувальних рішень, фактурна обробка та додаткові деталі, що підсилюють характеристики образів.

Коллективно треба також вирішувати «подальшу долю» виліплених скульптур: одні дібрати для виставок, з інших створити «Театри (пластилінових, глиняних) іграшок» або «Казки пластилінової країни».

Рекомендована література

1. Дубовик М. Ф. Ліплення в дитячому садку. — К., 1974. — 128 с.
2. Крутенко Н. Розповіді про кераміку. — К., 2002. — 252 с.
3. Огурцова С. В. Дитина в світі культури. — Донецьк, 2002. — 68 с.
4. Святелик З. І. Вчимо дітей ліпити: Альбом. — К., 1989. — 32 с.
5. Халезова Н. Б., Курочкина Н. А., Пантюхина Г. В. Лепка в детском саду. — М., 1986. — 144 с.
6. Халезова Н. Б. Народная пластика и декоративная лепка в детском саду. — М., 1984. — 112 с.

Запитання і завдання для контролю

1. У чому специфіка ліплення як виду образотворчої діяльності дітей?
2. Дайте характеристику завдань розвитку дитини молодшого дошкільного віку в процесі занять ліпленням.
3. Доведіть особливе значення для розвитку дітей середнього дошкільного віку ознайомлення з прийомами переформування геометричних еталонів для створення більш виразних і точних за формою об'єктів.

4. Визначте ускладнення завдань і змісту ліплення у старших групах.
5. Чим корисне для розвитку дітей старшого віку ліплення з природи?
6. Яке обладнання та матеріали треба мати в розвивальному середовищі, щоб створити необхідні умови для розвитку дитини в ліпленні?
7. Поясніть алгоритм методики педагогічного супроводження занять з ліплення.
8. Наведіть приклад ігрової ситуації, яка б розвивала у дітей молодшого віку ігрову мотивацію ліплення.
9. Розробіть ситуацію естетичного спілкування з дітьми середньої групи на тему «Загадковий і різноманітний керамічний посуд».
10. Придумайте приклади технічних або художніх етюдів для формування у дітей вмінь роботи стекою та штампиками.
11. Складіть план проведення екскурсії для ознайомлення дітей старшого віку з творами монументальної або монументально-декоративної скульптури на матеріалі вашого регіону.
12. Розробіть для дітей художньо-дидактичну гру «Застиглі фігури» з метою розвитку відчуття динаміки і пластики.
13. Поясніть ускладнення мотивації занять з ліплення в старших групах.
14. Доведіть, що ліплення пластичним (скульптурним) способом у старшому дошкільному віці має значні переваги над іншими способами.
15. Розкрийте способи розвитку творчості і самостійності дітей у ліпленні.

4.5. Декоративна діяльність дошкільнят як засіб і середовище особистісного розвитку

Характеристика декоративної діяльності

Декоративна діяльність, організована педагогом у період дошкільця, забезпечує сприятливі умови для успішності дитини в художній праці, яка є частиною шкільної навчальної програми.

Художник-педагог Б. Неменський підкреслював, що найважливіші можливості для педагогіки розкривають зображальна, конструктивна і декоративна діяльності. У розвитку здібностей вони незамінні разом, адже формують систему мислення через цілісність «око—мозок—рука».

Домінантою декоративного мистецтва є його ужитковий характер, здатність додавати нових художньо-естетичних рис предмету, об'єкту, середовищу, робити їх виразнішими, красивішими. Головним інструментарієм декоративного мистецтва є стилізація (умовність, невизначеність) форми і декор (система прикрашання).

♦ *Зверніться до Модуля 1, перегляньте розділ 1.3 і спробуйте визначити специфічність змісту декоративної діяльності.*

Вчені доводять, що за своєю естетичною специфікою декоративне мистецтво близьке дітям, воно відповідає характерному для дошкільного віку естетичному сприйманню предметів, людей та інтер'єру. Насамперед узагальненість, загостреність образів, лаконічність форм, прикрашань, смислова точність, конкретність та яскравість кольору, контрасти у фактурній обробці окремих елементів композиції є характерними рисами дитячої образотворчості так само, як і професійного декоративного мистецтва. Дошкільнят приваблює різноманітність видів художньої практики, матеріалів і технік, а також практичність багатьох його видів та жанрів. Це свідчить про те, що декоративна діяльність відіграє важливу роль у художньому вихованні та освіті дитини. Період дошкільця є пер-

шою сходиною на шляху досягання дитиною естетичних закономірностей довілля.

Декоративна діяльність містить значні можливості для розвитку творчої потенції, фантазії та інтуїції, для відчуття і переживання дитиною радості ручної праці як творчості.

На початку ХХ ст. відомий педагог і громадський діяч С. Русова в роботі «Дошкільне виховання» писала: «Крім тої праці, яка відповідає найбільше інстинктам дітей, ідуть праці з різного матеріалу, які гаразд розвивають силу і спритність дитячої руки й корисні задля вироблення усяких життєвих речей, але й у цих працях необхідно, щоб фантазія дитяча, самостійний інтерес виявлялися якнайкраще».

♦ *Ознайомтеся з цією роботою С. Русової у збірці: Русова С. Вибрані педагогічні твори. — К., 1996. — С. 34—185. Визначте матеріали, техніки, які авторка пропонує залучати до дитячої діяльності, форми організації цієї діяльності, а також методи та прийоми. Як педагог рекомендує використовувати місцеві природні можливості?*

Декоративна діяльність має власні специфічні мотиви, мету, процес і результат (продукт). У ній педагог ставить і вирішує специфічні завдання, які стосуються усіх сфер особистості дитини.

Метою декоративної діяльності є створення краси у предметній формі. Мотиви можуть бути різні: навчитися робити красиве власноруч, пізнавати закони краси і гармонії, зробити красиву річ у дарунок, виготовити атрибути для гри, декорації, костюми тощо; підняти настрій, задовольнити інтерес до матеріалу і дій та інші.

Процес декоративної діяльності розгортається від ідеї-здуму, реалізації задуму, створення продукту до визначення його місця у середовищі, соціумі («Для чого я це зробив?»). У дошкільнят цей процес передусім пов'язаний зі створенням декору (малювання орнаменту, розпису), виготовленням предмета (ліплення, плетіння, конструювання) та його прикрашанням. Для прикрашання виготовленого предмета діти використовують різні техніки: малювання декору, наліплення, карбування, витинання та наклеювання (аплікаційна техніка), вишивання та інші.

Отже, декоративна діяльність зумовлена досягненнями дитини в інших видах зображувальної діяльності: малюванні, ліпленні, аплікації, конструюванні — і є універсальним видом образотворчості в період дошкільця. Її спеціалізацією (домінантою) в особистісному розвитку дитини на шляху до соціалізації є предметно-середовищний та особистісно-орієнтований характер. («Прикрашати можна предмет, інтер'єр, людину. Декоративні елементи можна перенести у предметний та сюжетний малюнок» (див. кольор. вкл., мал. 77—81)).

У декоративній діяльності продуктом є красивий предмет, призначення якого — прикрашати помешкання (картина, панно, колаж, декорація тощо), прикрашати людину (одяг, біжутерія, перука тощо), супроводжувати життєдіяльність людини і побут (посуд, меблі), допомагати встановлювати потрібні взаємовідносини, комунікації (сувеніри), розважати людину, покращувати настрій (іграшки).

Краса створеного дитиною предмета складається з таких елементів, як форма, декорування, утилітарність (цінність духовна й ужиткова). Технологія створення дитиною декоративного предмета **інтегрує** техніки малю-

вання, ліплення, аплікації, конструювання, вишивки, плетіння та інше. Матеріалами стають папір, тканина, дерево, солома, нитки, стрічки, побутовий непотріб, пір'я, глина, пластилін, тісто тощо.

Специфіка декоративної діяльності для розвитку особистості дитини полягає у формуванні цілісного та ціннісного сприймання нею цього місця та усвідомлення себе в ньому як створювача краси. Декоративна діяльність реалізує природну потребу дитини у прикрашанні, перетворенні предметно-просторового середовища за законами краси і гармонії; у моделюванні себе, власного образу «Я» як довершеності. Наприклад, «Я охайний, добре виглядаю, мій одяг красивий, моя зачіска акуратна, обличчя і руки чистенькі, взуття також у порядку... зі мною приємно спілкуватися».

Особливістю занять декоративною діяльністю є **робота з предметом**. Дитина створює його, прикрашає і тим перетворює на красивий та оригінальний (посуд, одяг, меблі, прикраси тощо). Успішність у цій діяльності зумовлена розвитком художнього мислення, відчуття міри, смаку.

Види декоративної діяльності, їхня технологія та методика

Декоративне малювання: технологія та методика

У системі видів декоративної діяльності дошкільнят провідне місце посідає декоративне малювання. Його особливістю як виду образотворчості є малювання стилізованих рослинних, зооморфних (тваринних), антропоморфних, геометричних елементів-символів; поєднання їх в орнаментальну композицію (орнамент, візерунок, розпис) і декорування предметів, форм, зображень. Декоративне малювання можна розуміти також як техніку декорування предмета. За її допомогою створюють яскраве панно, фриз, розпис, орнамент. Технологію декоративного малювання визначають: прийоми стилізації і трансформації природних форм в орнаментальні мотиви, символічне значення кольору та форми, орнаментальний ритм, композиція на предметі.

Ця техніка декорування застосовується в роботі з різними матеріалами: папір, глина, тканина, дерево, скло, пап'є-маше та інше. Діти розписують декоративним малюнком виліплені з глини фігурки, паперові вироби (макети будинків, транспорту, оригамі-вироби), серветки, одяг, рушники з тканин, дерев'яне хатне начиння, іграшкові меблі. Декоративні елементи (стилізовані рослини, тварини), орнамент діти використовують в малюванні на сюжети казок.

♦ *Роздивіться ілюстрації, виконані, наприклад, В. Васнецовим, Т. Мавріною, Є. Мироною, М. Приймаченко до дитячих казок. Порівняйте їх з малюнками дошкільнят. Знайдіть спільні риси. Поміркуйте над змістом навчання дітей декоративного малювання.*

Декоративне малювання має ужиткове призначення і це зумовлює специфіку педагогічної технології. Воно не виникає спонтанно в дитячій образотворчості. У навчанні домінантою є оволодіння дитиною технікою декору та декорування. Педагог має привернути увагу дитини до декору як до засобу прикрашання предмета. Декор простий — однорідна фактурна обробка поверхні. Наприклад, «Цей будинок можна просто пофарбувати і він стане інакшим». Декор ускладнений — такий, що містить орна-

мент, візерунок, розпис (систему ритмічно впорядкованих стилізованих однотипних або різнотипних зображень). Наприклад, «Цей посуд прикрашає орнамент, який складається з окремих елементів і розміщений у певному місці. З орнаментом посуд красивіший, виразніший».

Декоративне малювання — цікаве й корисне заняття. Правильно організоване навчання техніки створення декору і декорування сприяє розвитку усіх сфер особистості дитини, допомагає педагогу вирішувати проблеми її соціалізації. По-перше, декорування предмета стає іноді останнім штрихом у створенні дитиною соціально цінного продукту. По-друге, декоративне малювання є чудовим варіантом арт-терапевтичної сесії.

Декоративне малювання як творча робота з орнаментом має свої закони і правила. Без їх знання, розуміння, дотримання дитині важко відчувати себе успішною в образотворчій діяльності взагалі. Уміння в галузі декоративного малювання, розуміння його ужиткового значення стають дитині у пригоді, наприклад, під час створення виразного предметного і сюжетного малюнків, у ліпленні, архітектурній споруді тощо. Орнамент може додати предмету (намальованому, виліпленому) більшої вишуканості, досконалості, святковості. Він виступає засобом передачі настрою. Перенесення декору на продукти інших видів образотворчості для досягнення їх образно-естетичної виразності є характерним показником естетичної активності, культури дошкільняти.

Що розуміти під творчістю в декоративному малюванні? Декоративне малювання можна вважати творчим, коли дитина самостійно задумує і відтворює зміст візерунка (набір елементів), кольорову гаму, композицію (ритм — повторення або чергування елементів); наводить приклади можливого використання цього візерунка в інших видах зображень (наприклад, у предметному або сюжетному малюнку).

Засобами навчання декоративного малювання виступають:

- рослинний і тваринний світ, природні кольори та форми;
- світ декоративного мистецтва;
- український національний орнамент.

Педагог вивчає, осмислює та добирає цікавий для дітей зміст, технологію і моделює методику навчання декоративного малювання. Її головними етапами стають «живе» споглядання — абстрактне мислення — практика. Всі етапи передбачають творчо-пошукові дії, високий ступінь свободи дитини і позицію педагога-фасилітатора.

Розроблення спеціальної методики розпочалося з робіт Є. Фльоріної. Основою дитячої образотворчості дослідниця-художник вважала навчання засобів художньої виразності. У декоративному малюнку під час складання композиції візерунка дитина ознайомлюється з виразними можливостями кольору. Завдяки роботам Є. Фльоріної завдання навчання декоративного малювання були введені до програми середньої групи дитячого садка. У роботах О. Бакушинського та О. Усової започатковано ідеї використання народного декоративного мистецтва для розвитку в дошкільнят відчуття кольору та сприймання орнаменту.

У монографії Н. Сакуліної орнамент визначено однією з форм декоративного мистецтва, тут розкривається поняття «декоративність дитячого малюнка».

Завдяки дослідженням О. Васильєвої та О. Ковальської народний орнамент став тією основою, на якій розгорталося навчання декоративного малювання в дитячому садку. Діти прикрашали геометричні форми за зразком педагога.

Українські автори Л. Скиданова та Л. Сірченко підкреслили цінність декоративних видів діяльності для розвитку світогляду, психічних процесів та мислинневих операцій, мовленнєвого і сенсорного розвитку особистості в період дошкілля. Джерелом для декоративних видів діяльності вчені-дослідниці визнають навколишню природу і твори декоративного мистецтва. У дослідженні Р. Смирнової доведено ефективність навчання дітей декоративного малювання на паперових формах, що імітують реальні предмети (посуд, одяг, меблі). Так діти краще усвідомлюють ужиткове значення орнаменту і створюють власне уявлення про красу орнаментованих предметів.

Сьогодення потребує вивчення нових можливостей декоративного малювання для розвитку особистості дитини в період дошкілля. Будь-яка діяльність, організована педагогом для дитини, покликана бути сприятливим середовищем для пробудження, корекції та розвитку усіх сфер особистості і формування позиції «Я у Світі». Науково-методичні пошуки оптимального використання потенціалу декоративного малювання продовжуються і набувають нового змісту. Наприклад, дослідження О. Батухтіної, О. Дронової, Т. Побережникової, О. Полішук, Л. Шульги переконливо свідчать, що робота з орнаментом становить головний модуль у декоративній діяльності дітей. «Розшифрування» орнаменту є захопливим пізнавальним процесом. Разом з педагогом діти вивчають орнамент, його символіку і закони, усвідомлюють його ужиткове значення, малюють орнаменти, наслідуючи твори народних майстрів, створюють власні орнаменти, трансформуючи природні форми в орнаментальні мотиви, прикрашають орнаментом зроблені предмети-сувеніри.

Робота з орнаментом розважає дитину (краса), покращує настрої, заспокоює (ритм), розвиває (пошук, вибір, прийоми стилізації, перетворення, моделювання), виховує (смак, відчуття стилю, міри, гармонії). Тому орнамент володіє значним потенціалом для інтелектуального та духовно-естетичного розвитку особистості.

Педагогічною метою є ознайомлення дітей з орнаментом як формою мистецтва і видом декору, засобом прикрашання, набуття дитиною необхідної компетентності для розгортання власної декоративної діяльності, в якій вона буде самовизначатися і самостверджуватися.

Педагогічні завдання визначаються низкою спеціальних умінь:

1. Уміння використовувати колір як **простий декор** (зафарбовування) під час малювання.

2. Уміння визначити зміст майбутнього візерунка (стилізовані елементи за мотивами народних розписів, реальні природні форми, фантастичні казкові мотиви).

3. Уміння складати візерунки у смугі за законами орнаментального ритму (повторення або чергування елементів, злагоджене колористичне рішення).

4. Уміння прикрашати орнаментом різні форми, поверхні, предмети за законами прикрашання (єдине колористичне рішення, композиція, узгоджена з формою та призначенням предмета у побуті).

5. Уміння розуміти й адекватно оцінювати виражальні можливості елементів декору (колір як простий декор предмета, орнамент як ускладнений декор) та оптимально використовувати їх у зображувальній діяльності.

У моделюванні педагогічної технології джерелом інформації для педагога стає світ декоративного мистецтва і передусім український національний орнамент. Він створюється способом трансформації відомих дитині природних форм: квітів, ягід, тварин. Цей орнамент простий, виразний, яскравий, завершений. Він легко впізнається, «прочитується» дошкільнятами і досить легко відтворюється ними, тому його доцільно використовувати для навчання дітей декоративного малювання.

В орнаменті завжди присутня особа майстра, відчуваються його фантазія, смак, працездатність, прагнення створити красу на радість усім. Дошкільнята легко входять в образ майстра (грають у майстрів) і, наслідуючи його, здатні досягти чималих успіхів у створенні оригінальних візерунків і декоративних композицій.

Основними принципами добору матеріалу для навчання декоративного малювання є доступність орнаменту для розуміння і творчого відтворення: цікаве кольорове рішення й техніка виконання; типовість орнаментального мотиву для конкретної місцевості; багаті ужиткові можливості (де може бути застосований такий орнамент) в оздобленні одягу, посуду, меблів, будівель тощо.

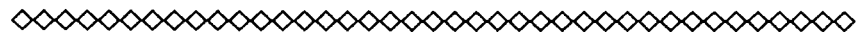
Практика дошкільньої освіти накопичила чималий досвід залучення мистецтва народних художніх промислів України до педагогічних технологій декоративного малювання. Це розпис на гончарних та керамічних виробах сіл Опішня, Косова, Дибинців, орнаменти Решетилівських, Полтавських вишивок, Петриківський розпис на папері, дереві, пап'є-маше, розписи дерев'яних іграшок міст Яворова, Ужгорода та ін.

♦ *Знайдіть приклади цього методичного доробку в журналах «Дошкільнє виховання», «Джміль», «Палітра педагога».*

Для реалізації принципу активного мислення у навчанні дітей декоративного малювання педагог проектує адекватну технологію. Вона складається з теоретичних, практичних і творчих занять.

До змісту теоретичних занять вводять відомості з декоративного мистецтва, його видів та призначення за класифікацією: посуд, одяг, меблі, споруди, речі побутового призначення; про творчий процес майстрів декоративного мистецтва; як виникає задум прикрашання, відбуваються пошуки способів його реалізації; про техніки прикрашання (малюнок, вишивка, різьблення, тиснення, ліплення, випалювання); як досягається довершеність; відомості про розпис, орнамент, символіку кольору та окремих елементів (хвиляста лінія, квітка, птах) як складових декору.

За провідним методом теоретичні заняття визначають як мистецтвознавчу розповідь педагога (тривалість 10—15 хвилин); мистецтвознавчу бесіду (тривалість 15—20 хвилин); створення дітьми «мистецтвознавчих» розповідей про предмети декоративно-ужиткового мистецтва; художньо-дидактична гра. Їх тривалість зумовлена інтересом дітей (20 хвилин).

До змісту практичних занять педагог вводить навчання малювання елементів рослинного, геометричного, тваринного орнаменту. Цієї послідовності варто дотримуватися, оскільки інтерес дітей до рослинного орнаменту більший, ніж до геометричного, а стилізованих тварин діти старшого віку малюють краще.

Після вправ у малюванні елементів доцільно переходити до малювання розпису. Домінантою занять стає ознайомлення з кольоровим ритмом і ритмом головних та допоміжних елементів.

Наступне заняття передбачає навчання об'єднання елементів у стрічковий візерунок. Домінантою є оволодіння орнаментальним ритмом. Діти засвоюють принцип повторення елементів (простий ритм) або чергування елементів за кольором, а потім за формою (ускладнений ритм). Отже, методика навчання декоративного малювання передбачає заняття-вправи в малюванні за принципом: елемент-розпис, візерунок.

Особливу групу практичних занять становлять творчі дії зі складання власного візерунка або прикрашання декором (окремі стилізовані елементи, розпис, орнамент) предметів чи площинних форм. Домінантою стає активізація самостійних пошуків задуму, вибір засобів його реалізації (композиційний і колористичний ритм), настанова на досягнення довершеності.

Педагог спонукає дітей до використання набутих знань з декоративного мистецтва, навичок з декоративного малювання і творчих вмінь з декорування предметів у предметному, сюжетному малюнках, зліпках, макетах споруд тощо, у повсякденній діяльності під час розглядання творів живопису, скульптури, архітектури, книжкової ілюстрації. Педагог обговорює з дітьми як художники використовують різні елементи декору у своїй творчості.

Разом з дітьми педагог розглядає малюнки, зліпки та інші творчі роботи, обговорює їхню естетичну виразність і довершеність, якої додає використаний декор.

Він прагне навчити дітей не лише помічати красиві речі, затримуватися біля них, милуватися, а й розуміти їхню красу через зміст і призначення декору; виховувати бажання самому створювати красиві візерунки і прикрашати ними виготовлені з глини, паперу, пап'є-маше предмети або їхні зображення в малюнках.

Підготовкою до опанування дошкільнятами узагальнених способів дій у декоративному малюванні є, наприклад, заняття мистецтвознавчого характеру «Що таке узор?». На ньому розглядають прикрашені предмети, педагог презентує власні творчі орнаментальні композиції. Це заняття доцільне як у середній, так і в старших групах. Зміст, звичайно, ускладнюється, але не змінюється його домінанта — активізація бажання дітей навчитися малювати гарні візерунки, щоб прикрашати предмети і зображення.

Наступні два-три заняття педагог присвячує вправам у техніці малювання стилізованих елементів з наслідуванням творчої манери народних майстрів. Він орієнтується на характерну для дошкільнього віку схильність до наслідування, здатність у грі «входити в образ майстра». Разом з педагогом кожна дитина складає власну «таблицю елементів характерного розпису».

Художньо-дидактичні ігри («Склади узор за таблицею», «Склади візерунок за розписом») сприятимуть закріпленню знань дітей про узор і допомогатимуть засвоїти принципи складання візерунка. До того ж такі заняття націлюють дітей на пошук змісту узору (найважче для дошкільнят у творчих завданнях), не чекаючи допомоги від педагога.

Ше одним кроком до творчого пошуку змісту візерунків є художньо-дидактична гра «Де народні умільці візерунки шукали». Вона покликана сформувати у дітей уявлення про те, що зміст узору можуть визначати і реальні природні об'єкти. Завершальне заняття з декоративного малювання в цій серії має творчий характер, наприклад, «Придумай гарний візерунок». Педагог спрямовує дітей на пошук оригінального змісту. Дитина розуміє, що вона може скористатися відомими джерелами пошуку: за розписом, «таблицею елементів», спостереженням у природі, за власною фантазією. Візерунки виконуються у смуги і діти демонструють засвоєні принципи добору змісту для них і композиційні правила. Це головне, але не останнє досягнення дітей. Зміст декоративного малювання передбачає оволодіння узагальненими способами дій у прикрашанні узором предметів та їхніх зображень. Тому педагог планує зміст подальшої роботи і технологію цього виду декоративної діяльності. Домінантою наступних занять стає формування у дітей розуміння, що саме можна прикрасити, як по-різному можна це зробити; чи завжди предмет або його зображення потребують декору. Особливу увагу педагог приділяє ознайомленню дітей з принципами прикрашання груп предметів: посуд, одяг, предмети побуту, інтер'єр та інше.

Зміст реалізується за допомогою таких методів, як розглядання орнаментованих предметів, мистецтвознавча розповідь педагога («Для чого потрібні візерунки», «Що прикрашають узорами», «Як оздоблюють одяг» та ін.), обговорення варіантів прикрашання предметів, бесіда «Де працюють художники», співтворчість, художньо-дидактичні ігри «Придумай (добери) узор для ...», «Хто краще прикрасить», вправи з прикрашання груп предметів.

Педагог пропонує кожній дитині зробити вибір предмета, який хотілося б прикрасити. Для цього він використовує різноманітні площинні форми, які імітують посуд, одяг, предмети побуту, казкові будиночки та інше. Це підвищує інтерес до завдання і націлює на самостійний творчий пошук оригінального вирішення. Діти навчаються творчо застосовувати набуті навички складання візерунків, розписів, розфарбовування з метою надання предмету естетичної виразності.

Поступово для педагога і дітей декоративне малювання стає складовою малювання. Діти усвідомлюють ужиткове значення декоративного малювання і навчаються використовувати техніку декору в інших видах образотворчості, ефективним є використання творчості художників-ілюстраторів, що працюють у кращих традиціях народних розписів (Ю. Васнецов, М. Приймаченко та ін.). Через тяжіння до наслідування діти легко входять в образ художників-казкарів і створюють чудові малюнки на сюжети відомих та створених ними казок; фантастичні композиції, що відзначаються декоративністю, оригінальним, творчим вирішенням, образно-естетичною виразністю.

Методика декоративного малювання у різних за віком групах

Підготовча робота розпочинається у молодших групах. Наприклад, у групах раннього віку педагог розглядає з дітьми орнаментовані предмети. За допомогою фольклору зосереджує увагу на них, викликає емоційний відгук, залучає до дій з ними, розвиває сенсоріку, відчуття кольору і ритму, пропонує «погратися з фарбами» на смужці паперу. У грі діти вчаться працювати з кольором, засвоюють орнаментальний ритм. Вони малюють у смугі пальчиком («ягідки», «горішки»), фломастером хвилясті лінії («кулібочки», «черв'ячки»), створюють «сітчастий» орнамент («килимки», «тканина», «носовичок», «скатертина»). Для прикрашання дітям можна дати геометричні форми і назвати їх образно «поясок», «хустина», «доріжка».

У середній групі розпочинається цілеспрямована робота з декоративного малювання.

Програма навчання передбачає формування уявлень про узор, розпис та їхнє призначення, навчання складати прості візерунки і прикрашати ними предмети і зображення, виховання основ естетичного смаку (розуміння гармонії кольору, взаємозв'язку форми й оздоблення), інтересу до декоративного мистецтва, бажання займатися декоративним малюванням.

Педагог використовує предмети народних художніх промислів. Наприклад, різьблення по дереву Закарпаття й Прикарпаття, кераміка Опішні, решетилівські вишивки. Він планує цикл занять. Наприклад:

1. Розглядання предметів народних художніх промислів з метою формування інтересу до оздоблення, бажання навчитися малювати красиві візерунки. Це заняття можна провести як «пізнавальні хвилини» в повсякденній діяльності (до 15 хвилин).

2. Мистецтвознавча розповідь педагога про конкретний художній промисел з метою надання дітям інформації про його особливості, творчий процес майстра (заняття фронтальне до 15 хвилин).

3. Бесіда «Що таке візерунок» з метою формування уявлень про орнамент і його виражальні можливості, виховання бажання навчитися його малювати.

4. Заняття фронтальне з малювання елементів за мотивами різьблення по дереву з метою навчання малювання елементів простим прийомом «притисканням пензля». Треба взяти аркуш формату А4, поділити його навпіл горизонтально і розрізати, затонувати «під світле дерево», колір для малювання — коричневий. Метод навчання — співтворчість, вправи дітей. (Тривалість заняття — до 20 хвилин).

5. Заняття фронтальне з малювання узору за мотивами різьблення по дереву з метою навчання складання елементів у візерунок. (Смуга тонована «під дерево», 25 × 5, колір для малювання — коричневий. Основний елемент — квітка.) Дітям, що швидко й успішно виконали завдання, можна запропонувати «тичок» для виконання ритмічних крапок уздовж смуги по краях, не обмежуючи візерунка (він не повинен мати кінця).

6. Заняття з прикрашання простим узором «тарелі» (площинної форми) або коробки (скриньки), шкатулки, яку зробили діти старшої групи в техніці конструювання з паперу. Мета заняття — навчання основ композиції візерунка на предметі. Позитивним є внесення дитиною ритмічних

крапок за допомогою «тичка» самостійно з метою збагачення орнаментальної композиції.

7. Заняття з малювання «Кицьчин дім». Будинок можна прикрасити різьбленим орнаментом.

Приблизно за такою схемою педагог проектує цикл занять на основі орнаменту Опішні або решетилівських вишивок. Педагог постійно нагадує дітям про доцільність використання декоративних елементів для прикрашання у предметних, сюжетних малюнках, зліпках.

У старшій групі педагог продовжує формувати у дітей уявлення про візерунок і розпис як спосіб декорування предметів та їхніх зображень у малюнку, зліпку, виробих з паперу, дерева тощо. Діти вчать малювати більш складні композиції, які складаються з головних й додаткових елементів за мотивами народних розписів. Педагог залучає дітей до вивчення законів прикрашання одягу, посуду, меблів, споруд, предметів побутового призначення; закріплює психологічну установку на використання декору в інших видах зображувальної діяльності з метою вдосконалення виразності образу. Діти отримують можливість здійснити вибір змісту власного візерунка. («Ти можеш спробувати скласти візерунок за мотивами народних орнаментів і розписів, за природними формами, які спостерігаєш довкола, або за власною фантазією. Подумай і зроби це. Де можна використати цей візерунок?»).

Спілкування розгортається з використанням виробів народних художніх промислів та декоративних ужиткових предметів. Наприклад, різьблення по дереву Закарпаття й Прикарпаття, кераміка Опішні, решетилівські вишивки, петриківський художній розпис. На матеріалі петриківського розпису педагог планує цикл занять. Наприклад:

1. Розглядання предметів петриківського художнього промислу. Основна мета: пробудження інтересу, бажання навчитися малювати красиві квіти, складати візерунки й прикрашати ними предмети і зображення.

2. Мистецтвознавча розповідь педагога про петриківський художній промисел з метою надання інформації про його особливості, творчий процес та манеру окремих майстрів.

3. Заняття з малювання простих допоміжних елементів петриківського розпису з метою опанування техніки малювання різними способами (пальчиком, трісочкою, тичком). Основний методичний прийом — співтворчість педагога і дітей. Елементи добираються безпосередньо з розпису на предметі або репродукції. Педагог обговорює з дітьми можливий спосіб, техніку малювання, пропонує спробувати разом з ним. Діти можуть малювати один елемент низкою як «таблицю».

4—6. Заняття з малювання головних елементів петриківського розпису — квітів «цибулька», «ружа», «пірчасте листя». Оволодіння техніками «перехідного мазка», «гребінчик», «зернятко», «горішок». Доповнення таблиці допоміжних елементів головними.

7. Складання узору за мотивами петриківського розпису в смузі. Дітям можна запропонувати репродукції петриківського розпису або «таблиці», які вони виконали на попередніх заняттях.

8. Прикрашання узором посуду, меблів, одягу, споруд за мотивами петриківського розпису.

9. Заняття малюванням як ілюстрування українських народних казок з використанням мотивів петриківського художнього розпису.

Педагог пропонує дітям художньо-дидактичну гру «Де народні майстри візерунки знайшли?». Вона націлює їх на творчий пошук змісту майбутніх узорів у природі, серед природних форм. Діти можуть намалювати ці природні форми, скласти «Таблицю візерунків природи». Педагог малює з дітьми разом на альбомних аркушах паперу. У такий спосіб він ознайомлює дітей з різними способами (техніками) малювання квітів, листя, ягід, трав, комах, бабок, сніжинок і таке інше.

Доцільно провести заняття «Які бувають візерунки?» з демонстрацією педагогом власних п'яти—семи варіантів візерунків з реалістичними природними мотивами, а потім заняття з декоративного малювання з творчим завданням «Візерунки пір року». На цьому занятті педагог пропонує дітям на вибір тоновані (згідно з кольорами різних пір року) смуги розміром 25 × 5. Діти пригадують, що буває в природі восени, влітку, взимку, навесні, і складають відповідний візерунок з назвою «Візерунок красуні Весни», «Візерунок Зимоньки-Зими», «Візерунчасті дарунки Осені», «Візерунки Красного Літа».

Декоративне ліплення: технологія та методика

Декоративне ліплення збільшує можливості дітей в образотворчості тим, що збагачує зображальні техніки новим оригінальним способом оздоблення предметів, об'ємних форм, окреслює для дитини нові способи для самопрезентації в соціумі через виготовлення соціально цінних артефактів дитячої субкультури.

Декоративне ліплення як предметна діяльність — це створення дітьми посуду, декоративних пластин — кахлів, прикрас, скульптур за мотивами народних іграшок, виготовлення сувенірів-оберегів. За технологією декоративного ліплення дитина може оздобити предмет орнаментом геометричного та рослинного характеру (як рельєф, барельєф та контррельєф). Дошкільня може наліпити орнамент або прокарубувати його на тлі виробу, наприклад посуду або скульптурної іграшки.

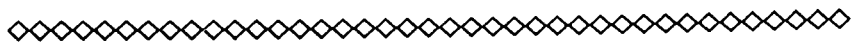
Для успішного оволодіння навичками декоративного ліплення педагог використовує предмети декоративно-ужиткового мистецтва, художні вироби народних майстрів України, Росії та інших країн. Наприклад, димківську, филимонівську, богородську, опішнянську, яворівську іграшки, посуд Гжелі, Опішні, Косова, Ужгорода, Василькова.

♦ *Перегляньте зміст Модуля 1, пригадайте особливості народних художніх промислів та ремесел, українського гончарства. Здійсніть вибір змісту для занять декоративним ліпленням.*

Процес декоративного ліплення визначається за двома головними етапами: виготовлення предмета і його декорування.

У декоративному ліпленні діти працюють з глиною, пластиліном, воском, тістом.

Перевага глини полягає в тому, що це природний, пластичний матеріал. Його властивості (м'якість, пластичність) легко сприймаються і розуміються дітьми молодшого віку. Підготовлену до роботи глиняну масу можна придбати на керамічному виробництві. Глина — найкращий матеріал

для засвоєння дитиною пластичного способу формотворення, ліплення з цілого шматка за допомогою вдавлювання, витягування, зашипуння. Саме пластичний спосіб та його прийоми є характерними для виготовлення фігурок за мотивами народної іграшки, посуду. Виготовлені вироби оздоблюють ліпним декором (орнаментом або його елементами), висушують чи обпікають у муфельній печі. Сухий виріб можна декорувати кольоровим розписом. Враховуючи це, ліпний декор, наприклад карбування візерунка, рельєфи, треба виконати до висушування.

Пластилін має свої переваги у декоративному ліпленні. Передусім це колір. Роботи не потребують розфарбування. Пластилін дає змогу дитині виконати більш витончену роботу, дрібні деталі, з яких можна утворити декор (орнамент). Пластилін дає можливість довше працювати (глина швидко висихає) і використовувати усі три способи (пластичний, конструктивний, комбінований).

Віск — приемний, теплий матеріал. Діти ліплять з нього іграшки, виготовляють декоративні свічки і фігурки у формах способом лиття. Декором може слугувати додавання іншого матеріалу (інкрустація камінцями, бісером), оздоблення пір'ям та інше.

Тісто також цікавий матеріал для декоративного ліплення. Його готують спеціальним способом з додаванням харчових барвників. З кольорового тіста діти ліплять посуд, красиві декоративні вази й картини — панно, торти й тістечка.

Під час виготовлення предметів діти працюють на турнетці — пристрої, який дає змогу оглядати предмет з усіх боків, або дощечці, яку можна обертати довкола. Для роботи необхідні дерев'яні стеки, петлі, інструменти для декорування (тут стане у пригоді все, що здатне утворити на глині, пластиліні, воску, тісті цікаві відбитки: палички з кінчиками-штампиками у формі трикутників, кружечків, квадратів, рисок, зірок; цвяхи, кришечки, гудзики тощо), мисочки з водою, ангоби, палітра (керамічна плитка), гумові груші, дріт (для розрізання глини та зрізання готового твору з робочої площини). Усе приладдя можна придбати у спеціалізованих магазинах.

Вихідними формами для ліплення посуду і скульптур за мотивами народної іграшки є куля (еліпс) і циліндр (конус). Декоративні пластини (кахлі, картини) виконують способами та прийомами рельєфу (барельєф, горельєф, контррельєф).

Прийомами пальцевого декору є згладжування поверхні, ямки, зашпили, прокручування зашпили, гофрування. Декорування можна здійснити штампами або за допомогою загострених паличок (крапка, кома, пелюстка, хвиляста лінія, зубці, спіраль, меандр, листок, квітка, гілка, ялинка, метелик). Ці прийоми становлять техніки декорування (штампований декор, пальцевий декор, гравірувальний декор — карбування, ритуння).

Варіантами творчого декорування, які будуть цікаві дітям, є відбитки рослин, сітки, мішковини. Педагог пропонує дітям шукати, експериментувати в царині технологій ліпного декорування.

Педагог ознайомлює дітей з різними видами декору. Наприклад, виготовлення посуду потребує гладенької поверхні («полірування», «згладжування», «лощення»). Це можна зробити стекою, камінчиком. Рельєфний декор виконують окремо від виробу й наліплюють на нього. Елементами

рельєфного декору можуть бути джугти, гофровані смужки (димківські іграшки), кульки, квіти, кружечки, листя тощо.

Разом з дітьми можна приготувати глиняну «локшину», пропускаючи м'яку глину крізь дрібне металеве сито; або зробити «пластівці», твердий пластилін натерти на металевій терці. Як цим можна скористатися? Фантазія та уява дітей знайдуть безліч варіантів («Волосся дівчинки на барельєфі», «Грива лева», «Шкура ведмедя» тощо). З дітьми старшого дошкільного віку можна ліпити декоративну анімалістичну скульптуру або декоративний посуд зі своєрідним декором (за мотивами кераміки Опішні).

Педагог пояснює дітям, що глина любить обтічні, узагальнені, позбавлені деталізації форми. Наприклад, «Розглянемо керамічну скульптуру народних майстрів. Які прості мотиви! Звірята, птахи, козаки і панії. А тепер придивімося до художніх прийомів, якими послуговувалися гончарі. Відразу помічаємо, що лапи, крила, хвости, морди анімалістичних образів — стовщені, обрублені. Очі — це всього-на-всього дві дірочки. Людські фігури створюються на основі конусоподібної форми, що виключає ліплення ніг, робить образ стійким».

У молодшому — середньому віці діти ліплять простий посуд з нескладним декоруванням, прикраси (намисто), декоративні пластини із кольорового тіста.

Діти старшого дошкільного віку виконують більш творчі і витончені роботи. Наприклад, цукерниця-кошик, сільничка-качечка, подарункова скринька; обереги, сувеніри. Перед такими заняттями педагог розглядає разом з дітьми кілька варіантів таких предметів, організує ігри для розвитку творчої уяви і фантазії («На що схоже», «Перетвори»), пропонує зробити ескіз-малюнок майбутнього виробу і заохочує до втілення задуму, реалізації творчого проекту.

Дітей можна зацікавити виготовленням оберегів, кумедних масок-мордочок, виліплених на основі глиняного коржика. Педагог пояснює дітям, що оберег принесе удачу і захистить від хвороб. Він може бути оригінальним доповненням до подарунка, якщо його супроводити ширими побажаннями. Треба не забути у ще вологому обережі проколоти дірочку, щоб потім його можна було носити. За цією ідеєю можна зробити кулони, керамічне намисто. Тут необмежений простір для фантазії! Намистини у формі кульок, кубиків, лощені, прикрашені штампованим або мальованим орнаментом. Низки з однакових намистин або різних, різмаїто поєднаних з кулоном чи з великою намистиною в центрі. Короткі або довгі, на дві-три низки.

Цікаво буде виготовляти, наприклад, «Приладдя для олівців та пензликів». Педагог пропонує дітям розглянути такі вироби: «Але ж як зробити їх цікавими і зручними?». Після обговорення пропозицій можна перейти до створення власного проекту. Наприклад, «Іжачок». Педагог пропонує дітям зі шматка глини виліпити чимало, завбільшки з кулак іжачка, але без голок. Круглою паличкою зробити на тулубі дірочки — заглибини для вставлення ручок, олівців, фломастерів. Іжачка можна пофарбувати.

З дітьми старшого віку виготовляють декоративні пластини. Таку назву має своєрідна керамічна картинка (див. кольор. вкл., мал. 52). Її виконують у техніці барельєфу або заглибленого рельєфу. Педагог пропонує дітям зробити малюнок на папері. Подальші спільні дії супроводжуються

обговоренням або конкретною інструкцією: «Папір з малюнком накла-даємо на заздалегідь підготовлений пласт глини. Стекою переносимо кон-тур малюнка на глину і вирізуємо. Отримане зображення наліплюємо на другий пласт глини». Педагог моделює «ситуацію відкриття», в якій діти самі здогадуються, як можна зробити «картину».

Більш складною є техніка заглибленого рельєфу. «Наносимо контур малюнка і з зображення виймаємо зайву глину». Як варіант можна запро-понувати дітям зняти шар глини з тла, тоді зображення становитиме вип-нуту частину пласта. а тло — заглиблену (рельєф і контррельєф). Заглиб-лений малюнок (або тло) можна пофарбувати після випалювання чи при-красити кольоровою мозаїкою (до випалення). Педагог пропонує на вибір: камінці, намистинки, стрази, шматочки цегли, череп'я порцелянового чи майолікового посуду. «Не забудемо зробити в іще вологому декоративно-му пласті дірочки для закріплення крізь них дроту». Декоративний пласт може стати чудовою прикрасою інтер'єру. За аналогічною технікою мож-на виготовити пам'ятні медалі (плакетки).

«Картини» можна виготовляти і з кольорового тіста (див. кольор. вкл., мал. 77—79). Рецепт його приготування такий: 250 мл окропу, 10 г оцту, пакетик барвника, 3 ст. ложки рослинної олії, 125 г солі, 250 г борошна. Борошно всипати в окріп і швидко перемішати (заварене тісто).

Цілеспрямоване ознайомлення дитини з декоративним ліпленням може розпочинатися значно раніше, ніж це відбувається у практиці дош-кільної освіти, якщо розгортати навчання на матеріалі декоративного мистецтва, насамперед виробх народних майстрів (іграшка, посуд). Відо-ма дослідниця в галузі дитячого декоративного ліплення Н. Халезова за-значала, що під впливом народної іграшки діяльність дитини в ліпленні набуває активного творчого характеру.

♦ *Опрацюйте книжку: Халезова Н. Народная пластика и декоративная леп-ка в детском саду. — М., 1984. Зробіть резюме щодо авторської методик-ки навчання дітей декоративного ліплення у різних за віком групах.*

Знання і навички, які розвиваються у дітей в процесі занять, ігор та обговорень предметів декоративного мистецтва, розширюють можливість самостійної діяльності в галузі декоративного ліплення. Тому у вільний від занять час багато дітей натхненно і з захопленням виготовляють для своїх ігор «печиво», «торти», «цукерки», готують сувеніри-подарунки для близьких та друзів. Усі ці предмети потребують красивого оформлення. У дитини є можливість спокійно, не поспішаючи, виліпити ці предмети: посуд для лялькового столу, декоративні пластини для прикрашання кімнати, «випічку» для ігор.

Майстерність вихователя полягає у забезпеченні дітей необхідними враженнями під час ознайомлення з предметним світом, національною культурою і традиціями гончарства, пластичними матеріалами та спосо-бами роботи з ними.

Аплікація: технологія та методика

Аплікація (від лат. applicatio — накладення) — спосіб створення худож-нього зображення з різних фігур, які вирізані з різного матеріалу і наклеєні або пришиті на відповідне тло.

Аплікація є технікою, за допомогою якої дитина може створювати красиві, власне декоративні зображення, картини-панно предметного чи сюжетного характеру, портрети, вітальні картки. Педагогічною метою стає ознайомлення дітей з новим способом отримання зображення.

Завдання педагога:

- викликати інтерес дітей до нової техніки;
- ознайомити з різними матеріалами для виготовлення аплікацій;
- навчити різних способів вирізування і допомогти осмислити етапи виконання аплікації та ужиткові можливості цієї техніки.

Дітям дошкільного віку цікаві і доступні такі прийоми роботи з папером: різання, вирізування, обривання, склеювання, складання і фальцування (згинання).

Техніка вирізування зі смужки паперу, складеного навпіл, дає змогу отримати симетричну форму (наприклад, красива ваза, в яку можна поставити букет квітів), ялинка, квітка, листочок. Зі стрічки, складеної «гармошкою», можна отримати зображення, яке стане декоративним фризом або основою для візерунка. Вирізування окремих геометричних форм відкриває можливості для виготовлення мозаїки з кольорового паперу. Вирізування силуету за намальованим контуром-рисунок або без нього дає можливість зображати предмети, які не мають візуальної симетрії (птахи, звірі та ін.). Техніка «обривання» дає змогу отримати оригінальне «фактурне», цілісне зображення («Ведмежатко», «Хмаринки», «Хвилі», «Падоліст» та ін.).

Техніка аплікації передбачає такі етапи: виготовлення зображення і закріплення його на тлі (приклеювання, пришивання). Педагог створює умови для того, щоб дитина зрозуміла, що за допомогою техніки аплікації можна прикрасити виготовлений предмет («Закладка», «Скринька», «Скляночка для серветок», архітектурний макет з паперу чи викидного матеріалу тощо). Методика навчання дітей аплікації ґрунтується на дослідженнях І. Гусарової, Л. Сірченко, Л. Скиданової, О. Рогальнової. Особливістю сучасних методичних засад щодо проектування технологій педагогічного супроводження дітей у цьому виді декоративної діяльності є орієнтація на всебічний розвиток особистості дитини у ній та її суто ужитковий характер.

Методика аплікації у різних за віком групах

У групах раннього і молодшого віку педагог розглядає з дітьми аплікаційні роботи і робить це так, щоб дитина долонькою, пальчиком відчула рельєфність зображення і зрозуміла, що це не малюнок, а інша техніка. Педагог розглядає з дітьми матеріали для аплікації (кольоровий папір, тканину, сухе листя і квіти, соломку тощо) і працює з ним, створює красиві «картинки», надає можливість дітям спостерігати увесь процес. Щоб утримувати увагу дітей, педагог супроводжує свої дії словами. Діти можуть тримати матеріал у руці, маніпулювати ним. На наступному етапі педагог пропонує дітям готові форми і запрошує працювати поруч. У спільних діях з педагогом діти засвоюють прийоми змашування форми клеєм і наклеювання, користування серветкою з тканини для прибирання залишків клею. Спостерігаючи діяльність дітей, педагог вирішує для себе, який спосіб обрати для формування у дітей навичок аплікаційної техніки: запропонувати дитині спочатку «викласти» форми та зображення на тлі, а потім на-

клеювати; «дозволити» дитині наклеювати без попереднього викладання. Окремі діти швидко усвідомлюють принцип техніки аплікації і «викладання» іноді стримує творчий процес. (До того ж дитина вже побачила готове зображення і втрачає інтерес для подальшої роботи.) Наклеювання без попереднього викладання надає всьому процесу виготовлення аплікації сюрпризно-ігрового характеру («Чарівні картинки»). Для дітей раннього і молодшого віку педагог широко використовує прийом співтворчості під час навчання аплікації. Наприклад, він виконує основне зображення, а діти його доповнюють і вже разом завершують («Дерево у різні пори року», «Новорічна ялинка», «Сніг пішов»). Діти користуються технікою обривання або наклеюють готові зображення.

Діти 4—5 років здатні створювати більш складні зображення з кількох геометричних фігур (прямокутник, квадрат, смужка, коло, трикутник, овал, трапеція). Вони отримують ці форми самостійно, за допомогою ножиць і перетворення вихідних форм (квадрат, прямокутник). Педагог навчає дітей користуватися ножицями і пропонує різні вправи на перетворення квадрата і прямокутника (різання по прямій, із закругленням). Він супроводжує усі дії словами і заохочує дітей діяти разом, пропонує ситуації вибору. Наприклад, «Давайте подумаємо, з якої форми краще вирізати коло, а з якої — овал? Як це зробити? Давайте спробуємо». Діти у цьому віці можуть збирати природний матеріал (сухе листя, квіти, насіння гарбуза) і починати активно опановувати флористику.

Старші дошкільнята вже більш свідомо ставляться до аплікації як виду декоративної техніки. Вони можуть не поспішати з наклеюванням, а маніпулювати створеними формами, вивчати композиційні можливості гла. Діти активно використовують для аплікацій різні матеріали, які може запропонувати педагог: кольоровий папір, тканини, хутро, пір'я, насіння, соломку. Експериментування з матеріалом, наслідування зразка креативної поведінки педагога (міркування вголос у ситуаціях вибору, коментар під час розглядання виробів з аплікаційною технікою) створює сприятливі умови для «винайдення» нових способів аплікаційної техніки. Наприклад, створення об'ємної аплікації, колажів (поєднання різних матеріалів, готових форм), декоративних фризів, витинанок. Усі прийоми та способи вирізування (складання навіпіл, силуетне; складання «гармошкою», по діагоналі та ін.) діти «відкривають» для себе і опановують, спіраючись на мислення. Педагог не поспішає «показати» або «продемонструвати» дитині спосіб чи прийом, він створює ситуацію активного мислення, обговорення раціонального способу, який дасть змогу, наприклад, одночасно отримати кілька однакових форм (для візерунка, квітучої гілки, квітки або грибочків на галявинці тощо). Симетричне вирізування (доцільне для зображення людини, дерев, вази і таке інше).

Засвоєння техніки симетричного вирізування потребує активної роботи відтворювальної уяви, образного мислення і логіки. Підготовчими вправами можуть бути: «Домалюй» (педагог малює половину вази, ялинки), «Поділи навіпіл» (цілісне зображення симетричного предмета педагог пропонує поділити навіпіл). Тренувальна дія і проведення пальчиком по контуру зображення, складеного навіпіл, допомагають дитині оволодіти поняттям «половина предмета».

Великого значення набувають тренувальні дії у силуетному вирізуванні (за контуром та без нього). Підготовчими вправами стають «обривання», симетричне вирізування, вирізування за контуром готових зображень. Педагог може запропонувати вирізати зображення з «альбомів для розфарбування», наборів «Одягни ляльку», картинок з газет та журналів. Цікавою для дітей буде пропозиція вирізати «хмаринки» (на площині аркуша синього кольору), «дошові калюжки» (на площині аркуша сірого або коричневого кольору), «Вогнище» на площині аркуша червоного кольору. Ця вправа допоможе дітям засвоїти принцип та логіку силуетного вирізування. Специфіка цього прийому полягає в тому, що зображення отримується безперервним цілісним рухом ножиць. Силует предмета створюється в уяві. Спосіб опанування дитиною прийомів силуетного вирізування пов'язаний з освоєнням уміння відображати у вирізках узагальнений образ предмета.

Педагогу важливо правильно обрати форму заготовки. Вона зумовлена особливостями будови форми об'єкта. Силует має повністю «вписуватися» у площину паперу. Наприклад, жирафу вирізують з прямокутника, розмішеного по висоті у співвідношенні 1 : 2. Таке розміщення заготовки допомагає передати вертикальну протяжність фігури.

Педагог пропонує дітям спробувати «малювати ножицями», вирізувати овочі, фрукти, транспорт, рибок, тварин та рослини і створювати картини-композиції («натюрморт», «пейзаж», «портрет» тощо), обкладинки для книжок і таке інше.

Аплікація у старшому дошкільному віці цілеспрямовано набуває ужиткового характеру. На заняттях з дизайну (конструювання, макетування) діти моделюють з паперу коробочки, вітрячки, скриньки, будиночки-палаци, костюми та декорації, меблі, гаманці тощо. Усе це можна прикрашати аплікаційною технікою.

Процес виготовлення аплікацій також є творчим. Він складається з низки послідовних дій, які потребують від дитини певного рівня розвитку зображальних і технічних умінь, а також зосередженості, наполегливості, витримки, самостійності. Очікування результату як цінності, призначеної у дарунок або для прикрашання інтер'єру, спонукає дитину досягати образно-естетичної виразності, краси предмета. Значну роль в аплікації відіграють колір, форма, композиція, оригінальність задуму, матеріалу та способу його оформлення.

Оволодіння технікою аплікації збільшує ступінь свободи дитини у зображенні дійсності, самовираженні, підвищує самооцінку. Техніка аплікації відкриває нові можливості для розвитку усіх сфер особистості, насамперед художнього смаку, винахідливості, творчості. Наприклад, орнаментальна аплікація, якщо вона передує декоративному малюванню, значно поліпшує його результати, адже дитина має можливість маніпулювати орнаментальними елементами і вивчати закони орнаментального предметно-колеристичного ритму.

Введення цієї техніки до педагогічної технології декоративної діяльності потребує певного обладнання. Насамперед це папір кольоровий та папір цупкий для фону, ножиці завдовжки 120 мм із закругленими лезами. Їх зберігають у коробках або у високих дерев'яних підставках кільця-

по вертикалі, розгладжують праскою і кладуть між аркушами паперу під прес. Можна заготовити «пласт» із соломки. Для цього її наклеюють клеєм ПВА на цигарковий папір і зберігають. Вирізають цілісне зображення або по частинах.

Старші дошкільнята засвоюють нові способи прикріплення деталей: пришивання їх до тканини. Цей спосіб дає можливість отримати два варіанти зображення: пласке та напівоб'ємне (коли між основою та деталлю прокладається поролон, синтепон або вата). Зображення у другому варіанті виходить виразнішим. Напівоб'ємна аплікація виходить і за часткового наклеювання деталей, наприклад тільки середини квітки, метелика, сніжинки. Ефекту об'єму досягають при наклеюванні виробів, виконаних в техніці оригамі (квіти, дерева, птахи, літаки тощо).

Дошкільнята здатні виконувати багаточислові аплікації. Цей вид техніки найскладніший, адже потребує акуратності, зосередженості, витримки. Він доцільний при виготовленні панно зі стилізованих квітів, декоруванні одягу, будинків; виконанні натюрмортів та пейзажів. Упродовж дошкільного дитинства аплікаційна техніка ускладнюється і збагачується, її зміст стає повнішим і різноманітнішим:

- задум визначають візерунки, предмети і сюжети;
- техніка виконання стає більш віртуозною, діти переносять техніку роботи з папером на інший матеріал з урахуванням його особливостей;
- матеріал стає різноманітнішим;
- підвищується образно-естетична виразність завдяки умінню комбінувати матеріал, збагачувати кольорову гаму та композиційне рішення.

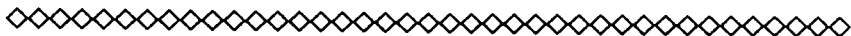
Як наслідок — красиві декоративні вироби, які презентують дитину в соціумі як творчу особистість. Даруючи свої роботи іншим, прикрашаючи ними інтер'єр, дитина отримує можливість встановлювати дружні стосунки із соціумом.

Збагачення декоративної діяльності дошкільнят

Дітям дошкільного віку цікаві і доступні для творчого опрацювання й інші техніки декоративної діяльності. Вони збільшують креативний простір пошукової діяльності дітей тим, що уможливають експериментування з матеріалами для створення нових оригінальних виробів декоративного характеру: сувенірної продукції, предметів і композиції для прикрашання інтер'єру тощо.

Оригамі. Знайомлячись з цим стародавнім мистецтвом, діти опановують нові прийоми та способи дій з папером (згинання, складання, надрізування, склеювання). Оригамі розвиває у дітей здатність працювати руками під контролем мислення.

Для занять потрібен білий і кольоровий папір, ножиці, клей, пензлі, серветки, кольорові олівці, фломастери. Заготовки для виробів готує педагог. Він дбає про те, щоб заготовка мала точну квадратну форму. Спосіб виготовлення педагог демонструє на столі (в індивідуальній роботі) або на дошці (у фронтальній). Навчання складання відбувається поетапно (показ одного прийому — виконання дітьми; показ другого — виконання). Лінії згину ретельно згладжуються. Педагог дбає про точний збіг кутів і сторін при згинанні («Куточки мають зустрітися»). Після того, як виріб повністю готовий,

«дитячого інтер'єру» (ширми-перегородки, меблі, декоративні вироби). Вони відчують себе і «Гуліверами», і «господарями» своїх просторів. Ігри дітей в «домівку», «сім'ю», «ляльки» набувають стійкого характеру, який можна описати як прагнення «краси побуту», «домашнього затишку» (по-ступово діти переносять це у спілкування з рідними). Вихователь готує необхідне обладнання і матеріали для роботи в приміщенні і на ділянці. Діти вчать, добирають, вирізують, тчуть, плетуть, ліплять і розписують нескладні елементи обстановки для ігрових просторів (шпалери, фіранки, меблі, скатертини, килимки, картини, іграшку і дрібну пластику, посуд та аранжування), а також декорації до вистав, розваг і приміщення до свят.

Спочатку педагог спрямовує зусилля дітей на дороблення простору, що передбачає «співтворчість з художником»: діти ніби завершують роботу — створюють мініатюри (малюнки, панно, фризи) на зразок «Домалюй», «Дофарбуй», «Добудуй». Потім разом з педагогом переходять до створення композицій (проектів), які виконують від задуму до реалізації. Теми для дитячого дизайну можуть бути різними. Наприклад, «Українська світлиця», «Казковий палац», «Українська минувшина», «Свято каштанів», «Свята і будні українського одягу», «Дерево життя і Мати-Берегиня» (про народні промисли), «Квіти України», «Природа і фантазія», «Малі рученята, а вмілі».

Плідною є дизайнерська діяльність дитини у художньо-ігрових ситуаціях на зразок «Ярмарок» («Місто майстрів», «Країна умільців»), в організації студій («Ательє моди», «Архітектурний салон», «Майстерня скульптора, художника», «Квітковий магазин», «Магазин сувенірів», «Книгарня»), у підготовці разом з педагогом декоративного оформлення розваг («Чаювання», «Різдво», «Великдень», «Свято Миколая», «День Сонця» та ін.).

Старші дошкільнята здатні планувати свою діяльність, передбачати результат і поетапно розвивати «проектний задум». Цю послідовність діти опановують за допомогою дорослого. Наприклад, свої уявлення про святкове оформлення приміщення вони реалізують спочатку в малюнках, потім у макетах, а згодом на практиці (як за власним задумом, так і згідно зі зразком). Перед оформленням вихователь ознайомлює дітей з приміщенням, головною стіною і пропонує обговорити можливі варіанти оформлення згідно з темою. Діти можуть виконувати окремі елементи. Напередодні свята вихователь пропонує дітям скласти з деталей святкове оздоблення. Така робота, на думку відомого вченого Г. Пантелеєва, пробуджує почуття авторства, співавторства, колективізму. Дизайнерська діяльність сприяє гармонізації стосунків дитини із соціумом. Адже педагог обов'язково спрямує думки і почуття дітей на переживання ситуації успіху від добре виконаної спільної справи, отриманого результату щодо перетворення середовища.

У *дизайн-діяльності «Діти-модельєри»* передбачається залучення дітей до усвідомлення одягу як соціокультурного феномена. Цю роботу можна розпочинати з молодшого віку, звертаючи увагу на зовнішній вигляд, одяг, його різноманітність і значення для людини. Створюють одяг, красивий і зручний, художники-модельєри, дизайнери, кравці. Одяг — це сфера, стиль та якість життя. Ознайомлення дітей з мистецтвом моди і залучення до його створення може стати для них цікавою грою, в якій відбуваються соціалізація дитини, гармонізація її стосунків із соціумом. За висловом

Б. Брехта, усі види мистецтва слугують найвеличнішому з мистецтв — мистецтву жити на землі.

Програма «Дитина у світі моди», розроблена педагогом, може передбачати ознайомлення дітей з функціями одягу, процесом його виробництва, творчим процесом модельєра, дизайнера одягу, топ-моделі. Діти цікавляться мистецтвом моди, беруть участь у конкурсах краси («Міні-міс»), вони є глядачами, поціновувачами і споживачами цього мистецтва і тому хочуть пізнати технологію створення одягу у грі «Художники-модельєри». У процесі реалізації такої парціальної програми формується адекватне ставлення до одягу, активізується бажання творчо діяти на основі ідентифікації з особою майстра-модельєра, топ-моделі, виховується культура одягу, розвивається самооцінка, впевненість у собі, комунікативні здібності.

На першому етапі педагог обговорює з дітьми функції одягу («Для чого потрібний одяг»). Він моделює ситуації, в яких дитина усвідомлює утилітарну, соціальну, психологічну, естетичну, виховну, просвітницьку, гедоністичну функції одягу («Одяг прикрашає людину, захищає, зігріває, виховує, знайомить з історією народу, допомагає пристосовуватися до середовища, адаптуватися у соціумі, бути успішним в ньому»). Мистецтвознавчі розповіді («Який буває одяг», «Про що розповідає одяг»), загадки, розглядання альбомів, ілюстрацій, репродукцій творів живопису, малювання одягу збагачують враження дітей і створюють умови для власної дизайнерської діяльності. Педагог пропонує цікаві форми активного спілкування («Мандри у світ одягу», «Музей одягу», «Магазин одягу»).

Наступний етап («Що таке мода і як вона допомагає людині») збагачує уявлення дітей про мистецтво моди, його особливості, про особу майстра-дизайнера, творчий процес, в якому поєднуються фантазія та майстерність модельєра, кравця, топ-моделі; викликає бажання займатися цікавою діяльністю («Мода — заняття веселе й цікаве. Ти можеш придумувати одяг для різних людей (за віком, професією), а можеш демонструвати його, вчитися правильно поводитися в ньому»). Педагог формує у дітей діалектичне мислення за допомогою, наприклад, цікавої розповіді «Від рослини до тканини».

♦ *Обговоріть з дітьми оповідання К. Ушинського «Як сорочка в полі виросла», прочитайте вірша П. Воронька «Кравчиха», організуйте художньо-дидактичні ігри («Придумай тканину», «Добери тканину для одягу», «Розфарбуй», «Добери аксесуари», «Одягни ляльку». Цікаво буде провести конкурс краси серед ляльок («Дефіле»), реалізувати творчі проекти («Твоя колекція одягу», «Пори року»).*

В усіх видах спілкування педагог — разом з дітьми, він співпрацює з ними, заохочує до діяльності, використовує випереджальну позитивну оцінку.

На завершальному етапі («Одяг — мій помічник») діти набувають досвіду використання можливостей одягу для реалізації потреби у самовираженні, самоствердженні і визнанні. Вони усвідомлюють правила і норми соціальної поведінки, культури одягу («Одяг має свою власну мову: це мова кольору, аксесуарів, емоцій, руху. Одяг допомагає вибрати правильну поведінку»). Педагог користується «Азбукою етикету», елементами психогімнастики і розгортає художньо-дидактичні ігри (наприклад, «Одягни

ляльку», «Добери одяг»), малювання на теми життя: моделює ситуації, в яких дитина засвоює моделі поведінки.

Особливі можливості для особистісного розвитку дитини є в дизайн-діяльності з маскарадним, карнавальним, театральним одягом. Діти разом з педагогом виготовляють елементи костюмів, атрибути для свят і розваг, придумують незвичайний одяг.

Дошкільна педагогіка сьогодні активно користується арт-терапевтичними техніками і технологіями. Наприклад, відомі терапія національним одягом, візерункова та колористична терапія, терапія карнавальним та маскарадним костюмом. Психологи вважають, що підготовка до свята, виготовлення декорацій, атрибутів, костюмів, одягання костюма та перебування в ньому, окрім розвитку художньої компетентності та активізації творчих здібностей, має психотерапевтичну корекційну спрямованість і допомагає дітям відчути себе іншими, побути інакшими.

Загалом робота над власним іміджем, як і будь-яка інша психотерапевтична робота, передбачає зміни стереотипів у сприйманні себе та самовизначенні і є спробою побачити звичне по-новому.

Дизайн природних куточків. В інтер'єрі дитячого садка особливо ефективно виглядають природні куточки, створені за принципом об'ємно-просторових композицій, які нагадують природні ландшафти, наприклад пустелі, тропіки, японський сад та інше. Разом з педагогом дитина має можливість ознайомитися не тільки із флорою та фауною різних місць земної кулі, а й з традиціями та культурою різних народів. Дошкільнята виконують вироби спеціально для куточка природи відповідно до його образного рішення. Наприклад, «Мініатюрний сад у приміщеннях дитячого садка». Для саду на воді діти виготовляють у техніці аплікації зовнішній фриз (рибки, морські звірі, медузи та ін.) або виконують розписи на кахлях.

Дизайн-діяльність збагачують аранжування (композиції) з природних і штучних матеріалів (живі квіти, сухостій, мінерали, папір, дерево, синтетика тощо). Фітодизайн, флористика, аранжування з природних матеріалів є елементами культури різних народів. Дітям буде цікаво і не зайве дізнатися, що звичай прикрашати житло рослинами виник у країнах з різкою зміною пір року як намагання затримати вдома частинку краси, живої природи на часи тривалої зими. Фітодизайн є частиною загальної дизайнерської діяльності, яка виконує естетичну, санітарну, екологічну та інші функції в соціумі.

Нові матеріали збагачують дитячу діяльність новим змістом. Аранжування з квітів, черепашок-мушлів, каміння, пір'я, паперу, фольги прилучає дітей до світу краси, гармонії, мистецтва, творчості. Старших дошкільнят можна ознайомити з японським мистецтвом ікебани і розвивати при цьому цілісне світосприймання, образне мислення, творчу уяву і фантазію, елементи естетичного смаку. Творча робота з квітами виховує спостережливість, увагу і повагу до природи, екологічну культуру, вміння спостерігати красу природи, милуватися нею, шанувати й цінувати.

Сучасні діти 3—4 років вміють користуватися аудіо- та відеотехнікою, але часто не вміють нюхати квітів і розрізняти кольорів та їхніх відтінків. Дизайнерська діяльність з квітами допомагає дитині у цікавій ігровій формі досягнути різнобарвності світу.

Краса букета і краса квітки, гілки — це не одне й те саме. Квіти і гілки виявляють свою справжню красу, якщо їх поставити, показати відповідно. У букеті має бути присутня новизна, пропорційність, динамічність і гармонія. Новизна — це незвичайність матеріалу, з якого складено букет. Динамічність — краса ліній. Кожен вигин передає настрій, дію, якість та властивість. Гармонія — це поєднання кольорів, узгодженість вази з букетом, а букета — з тим місцем, де його буде поставлено. Для фіксації гілок і квітів у потрібному положенні користуються спеціальними наколками (кензанами), які придумали японці. Їх можна зробити самостійно, наприклад із глини та цвяхів. Виріб треба обпалити у муфельній печі.

Педагог разом з дітьми складає композиції у низьких вазах (морібана). Композиція створюється різним компонуванням: вертикальним, похилим, горизонтальним, таким, що стелиться. Композиції у високих вазах (нагієре) мають вигляд величних, урочистих і легких. Вони створюються без наколювання, а варіанти компонування такі, як у низьких вазах. Навчальні букети, складені педагогом, — це основа для творчих пошуків дітей. Для створення оригінальних композицій педагог пропонує дітям пір'я, каміння, скульптуру, народну іграшку.

Майстрування ляльок. У дошкільному віці лялька — це елемент освітнього простору, креативного середовища. Для того щоб розгорнути цікаву й оригінальну творчу діяльність з виготовлення ляльок, педагог має осмислити ляльку як соціокультурний феномен, продукт народної творчості, культу, мистецтва (див. кольор. вкл., мал. 80, 81). Лялька уособлює людину і супроводжує її упродовж життя. Змінюються лише мотиви звернення до неї людини. Відповідно змінюються і її функції в житті людини.

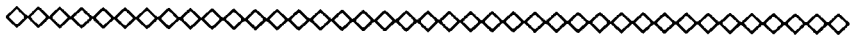
Поліфункціональність ляльки в соціумі дає змогу використовувати її в педагогічній та психотерапевтичній (лялькотерапія) роботі. У класифікації ляльок вчені-дослідники виокремлюють такі її види: ігрові, театральні, портретні, інтер'єрні, ритуальні. Кожний вид виконує свої функції в соціумі і своєрідно діє на особистість.

Лялька містить креативно-розвивальний потенціал. Він виявляє себе в її можливостях для розвитку елементів свідомості та образотворчої діяльності. Моделюючи педагогічну технологію на цьому матеріалі, педагог передбачає такі напрями:

- ознайомлення дітей з лялькою як витвором мистецтва;
- залучення дітей до осмислення й усвідомлення соціальних функцій ляльки та визначення її цінності для саморуку (мотивація для розгортання запропонованої діяльності);
- організація діяльності дітей на матеріалі ляльки (навчальна, ігрова, образотворча).

Методичне забезпечення можуть становити такі форми спілкування педагога з дитиною, як, наприклад, пізнавальна («Ляльки світу»), творча («Майстерня ляльок»), ужиткова («Ляльковий театр», «Лялькова лікарня») та інші.

Творчість дітей розгортається у площині малювання, декоративно-ужиткової, дизайнерської, театральної діяльності, що дає можливість педагогу реалізувати принцип інтегрованого навчання.

Діти із захопленням виготовляють ляльок за допомогою технік ліплення, моделювання, конструювання з елементами малювання, аплікації, плетіння. Матеріалом слугують глина, пластилін, віск, тісто, солома, папір, нитки, пляшки, катушки, каштани, жолуді тощо. До виготовлення ляльок активно залучається сім'я. З допомогою батьків можна створити цікаву колекцію ляльок, виготовлених з різних матеріалів.

Найпростіших ляльок діти виготовляють разом з вихователем із кольорових клаптиків, згортаючи їх по-різному. Корисні, цікаві та кумедні іграшки можна виготовити, наприклад, з молочних пакетів (кубики, будиночок для зайчика; підставки для олівців, пензлів, квітів, лялькові меблі, транспорт, коробочка-подарунок і коробочка-лялька для лялькового театру). Такий матеріал називають «викидним» й активно використовують його в декоративній діяльності.

Створення іграшок із соломи під силу старшим дошкільнятам. Перев'язуючи пучок соломи в різних місцях, вони з радістю знаходять у ньому знайомі образи, фантазують, творять. Педагог допоможе рівно обрізати, а за потреби й міцніше зв'язати соломку, підкаже прості прийоми. Так, рогам і хвосту корівки легко надати округлої форми, якщо сплести соломинки косичкою.

Різноманітні іграшки — овечку, цуцика, ведмедика, мурашку, віслучка — виготовляють із круглих та довгастих реп'яхів. Лапки, шия та вуса — травинки, хвоїнки, соломинки тощо. Голову чоловічка роблять з маківки, тулуб — із хвоїнок або соломінок, перев'язаних нитками. Ноги — тоненькі гілочки, встромлені у шматочки кори чи пластиліну.

З дерева на землю падають великі зелені голчасті каштани, лускаються на дві або кілька частин, і з шкаралупи випадають красиві блискучі каштани приємного м'якого червоно-коричневого кольору. З таких свіжих, досить м'яких каштанів можна зробити ляльки, іграшки-саморобки. Для цього у пригоді стануть також овочі: картопля, морква. Іноді вони мають якусь незвичайну, кумедну форму, і це потрібно відповідним чином використовувати, докладаючи власну творчість і фантазію. Сама лялька — з морквини та картоплини, волосся — із кукурудзяних чубчиків або ниток, руки та ноги — з гілочок, грубої соломи, ізольованого дроту.

Літературні твори, наприклад «Чарівник Смарагдового міста», «Дюймовочка», «Пригоди Чіполіно», «Золотий ключик», надихають дитину на пошук нових матеріалів для створення знайомих та улюблених ляльок.

М'яка іграшка — це іграшка, яку зшито із м'яких матеріалів (тканини, хутра, фетру тощо), із м'яким начинням всередині.

Старші дошкільнята здатні до виготовлення суцільнокрійних (за лекалом, шаблоном) іграшок. Діти за шаблоном викроюють два силуети предмета, пришивають деталі (очі, ніс та ін.), а потім зшивають і набивають ватю.

Складнішим є виготовлення іграшок викроюванням (за шаблоном) окремих деталей, кожна з яких зшивається і набивається окремо, а потім конструюється цілісний виріб.

Доступною для дошкільнят є техніка зовнішнього шва через край (обкидний шов) без вивертання зшитих деталей. Складніше шивати швом «вперед голкою» (такі деталі потрібно вивернути).

У старшому дошкільному віці діти займаються такими видами художньо-декоративної діяльності, як печворк (клаптикова техніка), плетіння, ткацтво, вишивка.

З різнокольорових клаптиків дитина може створити «Килимок», «Ковдру», «Подушечку для голок» тощо. Клаптики дитина вирізає за шаблоном (різні геометричні форми), маніпулює ними, обираючи варіант поєднання, і шиває. Можна зробити декоративне панно, завісу для театру, полотно для ширми, «Чарівну скатертину», «Килим-літак» для подорожей у казку і таке інше.

Ці та інші предмети можна зробити в техніці плетіння, ткацтва. Тут обирають бавовняні кольорові нитки, стрічки, тасьму. Для цієї діяльності педагог готує дерев'яні рамки із цвяшками по периметру.

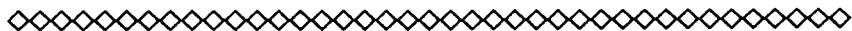
Цікавість дітей викликає робота з такими матеріалами, як лоза, рогіз, скіпки. Діти захоплено виготовляють з цього матеріалу декоративне панно, кошики, килимки, серветки, підставки.

Переплітання скіпок вважається одним з улюблених занять дітей. Відомий педагог Ф. Фребель перший звернув увагу на це просте заняття і визначив його педагогічну та психотерапевтичну цінність. Матеріалом слугують гнучкі тонкі скіпки певної довжини. Переплітаючи такі скіпки у різний спосіб, одержують красиві фігури, які можуть довгий час не руйнуватися. Педагог починає заняття з простих фігур і поступово переходить до складніших. Спочатку дітям пропонують погратися зі скіпками, вивчити їхні властивості та «зображальні» можливості. Коли дитина навчиться вільно маніпулювати з десятьма скіпками, їй надається свобода створювати комбінації з будь-якою їхньою кількістю. Це має бути жвава й цікава дітям гра.

Дитину також можуть зацікавити вироби з бересту. (Кору можна зібрати з вирубаних дерев. Її треба протягом 15—20 хвилин запарювати в окропі і поділити на шари. Кожен шар тримати під холодним пресом, доки не висохне.) Деталі вирізують з бересту і з'єднують, надаючи потрібної форми, наприклад, «вітрила» для човника, «Ступа для Баби-Яги, що літає», «Хвилі моря, з якого зринає Золота рибка» тощо.

Вишивання є видом декоративної діяльності дітей 5—6 років, в якій педагог має можливість не тільки ознайомити їх з новою технікою, а й залучити до національного народного мистецтва. Педагог розглядає вишивки з дітьми раннього і молодшого дошкільного віку, відзначає красу орнаменту, колір, пропонує відчутти на дотик фактурність вишивки, підкреслює красу і вишуканість вишитого одягу, рушників, скатертин, серветок. З молодшого віку починається реалізація парціальної програми «орнамент». Діти засвоюють принцип складання орнаменту, усвідомлюють його символічне значення, малюють візерунки та прикрашають ними предмети й частини одягу. Цю роботу може інтегрувати вишивка. Орнамент можна не тільки намалювати, а й вишити. Для цього існують особливі інструменти та приладдя. Головними є голка й нитка, олівець, п'яльця, біла тканина. Як завжди, педагог «оживлює» матеріали та обладнання, «програє» з дітьми їхні можливості та роль, яку вони відіграють у створенні вишивки.

Педагог обговорює з дітьми види простих швів: «вперед голкою», «за голкою», «стебловий» та «хрестик», порівнює їх і спонукає дітей до вис-

новку: «стебловий» шов дає можливість підкреслити контур, він повторює лінію малюнка; «хрестик» ніби закреслює клітинку. Діти разом з педагогом придумують прості контурні зображення і вишивають «стебловим» швом. Для вишивки «хрестиком» візерунок створюють за клітинками. Щоб підготувати дітей до використання кількох кольорів, педагог пропонує кілька голок з різнокольоровими нитками.

♦ *Увага! Важливим елементом методики та педагогічної технології опанування вишивки є пояснення дітям правил користування голкою та ножицями. Діти мають звикнути використовувати спеціальну подушечку для голок.*

Для оформлення виробу діти можуть зробити «бахрому», висмикнувши кілька ниток по краях вишивки, або виконати просту «мережку».

Діти 5—7 років виконують вишивки за контуром, наприклад, «Пароплав», «Гілочка»; носовички для мами й тата, серветки», «хрестиком» візерунок на рушничку, виконують вишивки за зразком (кольорові заготовки для вишивання «хрестиком»).

Усі дитячі вишивки педагог активно залучає до життєдіяльності (організує виставки-експозиції, рекомендує до використання в іграх, обговорює з дітьми варіанти прикрашання ними помешкання, використовує як атрибути костюмів, радить дітям зробити близьким та рідним подарунок).

Можливості збагачення декоративної діяльності дітей необмежені. Педагогу та батькам слід пам'ятати, що кожен новий матеріал, новий спосіб його обробки і перетворення для виготовлення оригінального красивого виробу дарує дитині нові можливості щодо самовизначення, самоствердження в соціумі та гармонізації стосунків з ним.

Рекомендована література

1. Богатеева З. А. Занятия аппликацией в детском саду. — М., 1988. — 224 с.
2. Гусакова М. А. Аппликация. — М., 1977. — 176 с.
3. Корчинова О. В. Декоративно-прикладное творчество в детских дошкольных учреждениях. — Ростов н/Д, 2002. — 320 с.
4. Нагибина М. И. Чудеса из ткани своими руками. — Ярославль, 1997. — 208 с.
5. Назарова Л. Д. Фольклорная арттерапия. — СПб., 2002. — 240 с.
6. Основы декоративного искусства в школе / Под ред. Б. В. Нешумова, Е. Д. Щедрина. — М., 1981. — 175 с.
7. Тарабарина Т. И. Оригами и развитие ребенка. — Ярославль, 1997. — 224 с.
8. Халезова Н. Б. Народная пластика и декоративная лепка в детском саду. — М., 1984. — 112 с.
9. Скиданова Л. Я., Сірченко Л. І. Декоративне малювання та аплікація в дитячому садку. — К., 1981. — 64 с.

Запитання і завдання для контролю

1. Що таке декоративна діяльність?
2. Поясніть зумовленість декоративної діяльності досягненнями дитини в інших видах образотворчої діяльності.
3. Окресліть значення декоративної діяльності для розвитку особистості дитини.
4. Дайте характеристику основних видів декоративної діяльності дошкільнят.

-
5. Перелічіть та схарактеризуйте провідні техніки декоративної діяльності.
 6. Розкрийте зміст основних етапів педагогічної технології супроводження декоративної діяльності.
 7. Ви знайте педагогічні завдання, що розв'язуються у процесі занять з декоративного малювання.
 8. Дайте характеристику засобів навчання декоративного малювання.
 9. Розкрийте педагогічну технологію теоретичних, практичних і творчих занять з декоративного малювання в різних вікових групах.
 10. Поясніть художні особливості декоративного ліплення.
 11. Дайте характеристику матеріалів та обладнання для декоративного ліплення.
 12. Опишіть техніки ліпного декорування предметів.
 13. Розкрийте зміст педагогічної роботи з розвитку особистості дитини в декоративному ліпленні.
 14. Визначте специфіку аплікації як виду декоративної діяльності.
 15. Дайте характеристику технік виконання аплікацій.
 16. Продемонструйте особливості методики педагогічного супроводження аплікацій в різних вікових групах.
 17. Визначте особливості особистісного розвитку дошкільнят у процесі створення виробів декоративного характеру в техніці оригамі.
 18. Розкрийте особливості, зміст і методику організації дитячої дизайн-діяльності.
 19. Складіть наочну модель поняття «компетентність дитини в галузі декоративної діяльності».
 20. Виконайте 4—5 творчих робіт в різних декоративних техніках, презентуйте їх.

4.6. Особистісно-розвивальна спрямованість конструктивно-моделювальної діяльності

Своєрідність конструювання, його зв'язок із грою

Конструювання (від лат. *construere* — побудова) — це створення моделі, приведення до певного порядку і взаємовідношення різних окремих предметів, частин, елементів. Характерною особливістю процесу конструювання є створення та перетворення (комбінування) просторових уявлень (образів) на основі оволодіння певними знаннями та вміннями. Конструювання належить до продуктивних видів діяльності, оскільки спрямоване на отримання певного продукту (результату).

Назвіть інші види дитячої продуктивної діяльності.

Під дитячим конструюванням розуміють процес створення різних конструкцій, моделей, в яких передбачено взаєморозміщення частин та елементів, способи їх з'єднання. Матеріалами для дитячої конструктивної діяльності є: дитячий будівельний матеріал, спеціальні конструктори (дерев'яні, металеві, пластмасові); папір, картон, тканина, природний, викидний матеріали. Дослідження педагогів і психологів свідчать, що конструювання є продуктивним видом діяльності, у процесі якого відбувається розвиток дитини (Л. Артемова, Н. Ветлугіна, А. Давидчук, Т. Комарова, В. Мухіна, Б. Неменський, М. Поддяков, Є. Фльоріна та ін.).

Конструювання як вид продуктивної діяльності дітей досліджувалося науковцями в різних напрямках: види конструювання; вплив конструктивної діяльності на розвиток психічних процесів дошкільнят; умови і форми організації конструювання (А. Давидчук, О. Лурія, Л. Парамонова, М. Поддяков, Д. Ельконін та ін.). Для конструктивної діяльності у дошкільнят суттєвого

значення набуває розвиток спостережливості; організація сприйняття об'єктів дітьми; попереднє сприйняття образів предметів та цілісність уявлень, що формується на цій основі (П. Гальперін, Є. Ігнат'єв, Є. Фльоріна).

Дослідження останніх років свідчать, що конструювання є не тільки практичною творчою діяльністю, а й універсальною розумовою здатністю, що виявляється в різних видах діяльності (зображувальній, ігровій, мовленнєвій тощо) і спрямована на створення нового — малюнків, сюжетів, текстів, макетів, проектів, моделей і таке інше) (Л. Парамонова, І. Пашиліте, О. Сафонова, Г. Урадовських, О. Христ). Розрізняють два типи конструювання: технічне і художнє.

У технічному конструюванні діти переважно відображають реальні та уявні об'єкти (за асоціаціями з образами казок, фільмів). Моделюючи різні об'єкти, діти відтворюють їхні основні структурні та функціональні ознаки: будинок з дахом, вікнами, дверима; корабель з палубою та інше. Така конструктивна діяльність за своєю сутністю схожа на конструктивно-технічну діяльність дорослих: процес створення споруди підпорядкований її практичному призначенню. До такого типу конструювання належать: конструювання з будівельного матеріалу, конструювання з деталей конструкторів, що мають різні способи з'єднання (пази, шипи, гайки і таке інше); конструювання з великих модульних блоків.

На відміну від першого типу, художнє конструювання взаємопов'язує техніку й мистецтво. Це творча діяльність дітей з різними матеріалами, в процесі якої вони виготовляють не тільки корисні, а й естетично значущі вироби для ігор, праці, побуту.

Дослідження свідчать, що специфіка художнього конструювання полягає у єдності утилітарного й естетичного (корисності, доцільності й художньої виразності речей, що створюються) та у створенні нових конструктивних і художньо-декоративних підходів та рішень (С. Волкотруб, М. Фішер, М. Федоров, П. Шпара, І. Шпара). Художнє конструювання залучає особистість до творчої діяльності із засвоєння об'єктів конструктивної творчості. Ця діяльність вважається декоративною, художньо-ужитковою, оскільки у процесі роботи дитина враховує естетичні характеристики матеріалів на основі набутих знань, уявлень, практичного досвіду. У художньому конструюванні діти, створюючи різні образи, не лише відтворюють їхню структуру, а й виражають своє ставлення до них, передають їхній естетичний характер за допомогою кольору, фактури, форм.

Визначають такі педагогічні принципи художнього конструювання: *принцип єдності утилітарного й естетичного* (в будь-якому об'єкті дитячої праці певною мірою повинен бути присутній пошук доцільних рішень і художньої виразності); *пошук і конкретизування нетрадиційних форм об'єктів* (спрямування уваги дітей на творчий процес пошуку фантастичних форм за допомогою евристичних методів); *принцип гармонійної цілісності* (система завдань і вправ щодо вивчення основ композиції, розвитку образного бачення предмета); *принцип активної співтворчості* (А. Івершинь, М. Фішер).

До художнього конструювання належать: конструювання з паперу і картону, з природного матеріалу, з викидного матеріалу (предметів, що втратили своє побутове призначення, та залишків різних матеріалів), з тканини. Кожний вид конструювання має свою специфіку, що зумовлено

особливостями матеріалів, які мають певні фізичні та механічні характеристики, зовнішній вигляд і виражальні можливості. Умовно матеріали для дитячого художнього конструювання поділяють на такі групи: неформлені, напівформлені та природні матеріали.

Папір, картон і тканину зараховують до *неоформлених* матеріалів. У кожному з цих матеріалів не закладено нічого, крім кольору, фактури і розміру. Тому робота з ними задовольняє потребу дітей у створенні нового, дослідженні їхніх властивостей та можливостей.

Викидний матеріал (різні коробочки, пластикові пляшечки, пінопласт та інше) зараховують до *напівформлених матеріалів*. По-різному видозмінюючи їх, діти створюють нові об'єкти, цілісні композиції: поєднують різноманітні матеріали між собою.

Кожний з художніх матеріалів, які використовують діти, має особливі фізичні властивості і зовнішній вигляд, специфічні виразні можливості.

Основу формування творчого конструювання становлять три взаємопов'язані компоненти: самостійне дитяче експериментування з новим матеріалом; розвиток образного мислення та уяви; формування узагальнених способів діяльності.

Орієнтування в матеріалі, організоване педагогом як самостійне дитяче експериментування, без вирішення певних конструктивних завдань набуває пізнавального характеру. Експериментування з матеріалами і формування узагальнених способів конструювання (технічних і створення образу) спонукає дітей «вбудувати» засвоєні раніше способи у нові змістові контексти. А це, своєю чергою, веде до виникнення нових способів і нових задумів, заснованих на пізнавально-емоційному переживанні.

Конструюючи з **природного матеріалу**, дошкільнята вчаться передавати красу природи в художніх образах. Це сприяє розвитку естетичного сприйняття, розвиває почуття любові до природи.

Як показали дослідження Д. Богоявленської, Л. Парамонової, Г. Урадовських, О. Христ, О. Сафонові, у дітей дошкільного віку яскраво виражена пізнавальна активність, що має велике значення для розгортання творчого процесу в конструктивній діяльності.

Одним з найбільш адекватних видів такої діяльності є **дитяче експериментування** з різними предметами та матеріалами, визначене М. Поддяковим. Відзначаючи специфіку дитячого експериментування, він виокремлює два його типи: *безкорисливе*, спрямоване на виявлення властивостей об'єктів і зв'язків безвідносно до виконання будь-яких практичних завдань, та *утилітарне*, спрямоване на пошук вирішення конструктивних завдань. Перший вид експериментування є особливо значущим, оскільки таке самостійне ознайомлення дітей з різними властивостями об'єкта як з рівнозначними, без виділення «головних» і «неголовних», дає можливість дитині вводити об'єкти в різні системи, що робить експериментування гнучким і значно збагачує процес творчого конструювання. Однак спостереження за дитячою діяльністю свідчить, що самостійне і безкорисливе (без визначеної мети) ознайомлення з властивостями об'єктів без педагогічного спрямування у значній частині дітей може залишатися на досить примітивному (операційному) рівні. Наприклад, дитина досліджує певну властивість предмета і не робить жодних спроб, маніпуляцій, які можуть

привести до відкриття інших його властивостей. Це означає, що дитяче експериментування потрібно розвивати у двох напрямках: по-перше, постійно поповнювати кількість об'єктів для дитячого експериментування, що вирізняються яскраво вираженою багатофункціональністю; по-друге, надавати дітям можливість самостійно використовувати виявлені ними властивості об'єктів у конструюванні. Бажано пропонувати дітям матеріали, що відрізняються за властивостями: кольором, розміром, вагою, структурою, фактурою, функціональністю, врахування яких забезпечує продуктивність дитячого конструювання.

Процес конструювання складається з двох етапів: створення задуму та його реалізація. Є ще й планування, але у дітей воно недостатньо розвинене. Задум — це уявлення про кінцевий результат, предмет діяльності і способи його досягнення. Конструктивний задум виникає у процесі розумової діяльності дитини. В основу задуму покладено порівняння, аналіз, синтез відомих з минулого досвіду конструкцій. Практична діяльність, спрямована на виконання задуму, полягає у широкому експериментуванні з матеріалом. Задум часто уточнюється і змінюється внаслідок пошукових практичних дій, що сприяє розвитку творчого конструювання.

Дитячий задум визначається змістом конструювання, яке організується дорослим.

Джерелом задуму дітей є навколишній світ: соціальне і предметне довкілля, світ природи, художня література, телебачення тощо, але сприймання навколишнього світу у дітей дошкільного віку є поверховим, вони звертають увагу передусім на зовнішній бік предметів, явищ, які згодом і відтворюють у продуктивній діяльності. Тому завданням вихователя є створення умов для глибшого засвоєння дошкільнятами характерних особливостей предметів та явищ навколишньої дійсності. Тут конструювання спирається на образне уявлення про реальні та уявні (фантастичні) об'єкти.

Існують різні види конструювання, зумовлені способами створення конструкцій. Поширеними в педагогічній практиці є конструювання за зразком, умовами, власним задумом. Для роботи з будівельним матеріалом застосовується конструювання за моделлю, за найпростішими кресленнями та наочними схемами.

Особливе місце в дитячому конструюванні посідає діяльність, у процесі якої діти відображають реальний предмет чи його зображення. Така форма називається **конструюванням за зразком**. Вона була розроблена і запроваджена в практику роботи з дітьми Ф. Фребелем. Дітям пропонують зразки виробів з паперу, природних та інших матеріалів, будівель, виконаних з деталей будівельного матеріалу і конструкторів, демонструються способи їх створення.

Фундаментом формування конструктивного задуму в цьому разі є пізнавальна діяльність дітей. Для формування уявлення про предмет на основі сприймання зразка дитині необхідно здійснити цілу систему складних дій: обстежити предмет, дослідити його властивості (форму, колір, пропорції, розміщення у просторі і таке інше). Вирішальне значення мають специфічні властивості предмета і його частин з погляду їхніх конструктивних характеристик (стійкість, рівновага тощо). Правильно організоване обстеження зразків допомагає дітям оволодіти узагальненим спосо-

бом аналізу — вмінням визначити їхнє просторове розміщення, виокремити деталі в цих частинах і так далі. Такий структурний аналіз сприяє виявленню суттєвих співвідношень і залежностей між частинами об'єкта, встановленню функціонального призначення кожного з них. У конструюванні за зразком забезпечується пряме передавання дітям готових знань, способів дій, заснованих на наслідуванні. Дослідження В. Нечаєвої, З. Лиштван. А. Давидчук свідчать про те, що конструювання за зразком є важливим навчальним етапом. Ця форма конструювання дає змогу розв'язувати завдання, що забезпечують накопичення дітьми конструктивного досвіду і перехід до самостійної пошукової діяльності творчого характеру.

Характерною особливістю **конструювання за умовами**, розробленого М. Поддяковим, є те, що дітям не пропонують зразків об'єкта та способів його створення, визначають лише умови, яким повинна відповідати будова і які, як правило, підкреслюють її практичне призначення. З огляду на призначення виробу діти самостійно виробляють конструктивний задум. Завдання конструювання в цьому разі виражені через умови і мають проблемний характер, оскільки способів створення об'єкта не пропонують. За умовами, заданими дорослим, діти повинні спочатку уявити об'єкт, а потім знайти способи його створення (побудувати ліжечка для трьох ведмедів, місточка через широку або вузьку річку).

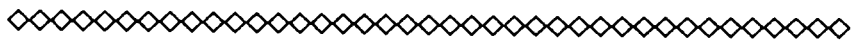
Дослідження М. Поддякова, А. Давидчук, Л. Парамонові свідчать, що конструювання за умовами найбільше сприяє розвитку творчості в цій діяльності і творчому саморозвитку дитини.

Слід зазначити, що ця форма конструювання традиційно належить до конструювання з будівельного матеріалу. Однак вона може успішно використовуватися і в інших його видах для розвитку дитячої конструктивної творчості.

♦ *Доведіть, що конструювання за умовами має значний вплив на розвиток перетворювальної мисленнєвої діяльності та на формування узагальнених уявлень дошкільнят про об'єкти навколишньої дійсності.*

Ще один вид конструювання — **за найпростішими кресленнями і наочними схемами** — був розроблений С. Леона Лоренсо і В. Холмовською. Дослідники зазначають, що моделювальний характер самої діяльності, в якій з деталей будівельного матеріалу відтворюються зовнішні та окремі функціональні особливості реальних об'єктів, створює можливості для розвитку внутрішніх форм наочного моделювання. Ці можливості найуспішніше можуть реалізовуватися в разі навчання дітей спочатку побудови найпростіших схем-креслень, що відображають зразки будови, а потім, навпаки, практичного створення конструкцій за простими кресленнями-схемами.

Проте діти дошкільного віку, як правило, не вміють виокремлювати площинні проєкції об'ємних геометричних тіл (деталей будівельного матеріалу). Для подолання таких труднощів спеціально було розроблено шаблони (В. Бروفман), які діти використовують для побудови наочних моделей (креслень), що відображають їхні конструктивні задуми. Внаслідок такого навчання у дітей розвиваються образне мислення і пізнавальні здібності, тобто вони починають будувати і застосовувати зовнішні моделі «другого порядку» — найпростіші креслення як засіб самостійного пізнання нових об'єктів.

Конструювання за задумом має великі можливості для розвитку творчості дітей, для виявлення їхньої самостійності та ініціативи. Тут дитина сама вирішує, що вона буде конструювати і якими способами. Створення задуму та його втілення досить складне завдання для дошкільнят. Їхні задуми вирізняються нестійкістю і часто змінюються в процесі діяльності через відсутність належних умінь і матеріалів для відтворення задуму. Для того щоб ця діяльність була творчою, діти повинні мати узагальнені уявлення про об'єкт, який хочуть створити, володіти способами конструювання та вміти знаходити нове.

Новизна способів конструювання може бути різноманітною: знаходження способу з'єднання деталей, визначення через пошук оригінальних способів конструювання, які можна застосовувати під час виготовлення багатьох виробів. Конструювання за задумом сприяє застосуванню дошкільнятами знань, умінь і навичок, набутих у процесі інших видів конструювання — за зразком та умовами. При цьому ступінь самостійності і творчості залежить від рівня сформованості конструктивних умінь і навичок та активності дітей.

Л. Парамонова виокремлює ще такий вид конструктивної діяльності, як **конструювання на тему**, запропоновану педагогом. Дітям пропонують загальну тематику виробів («птахи», «тварини», «транспорт», «місто» і т. ін.) і вони самі створюють задуми конкретних виробів, обирають матеріал та способи їх виконання. За своїм характером ця форма конструювання наближена до конструювання за задумом і відрізняється від неї тим, що задуми дітей обмежуються певною темою. Основна мета організації конструювання за визначеною темою полягає в актуалізації і закріпленні знань, умінь і навичок, а також в реалізації захоплення цікавою для них тематикою.

Розвивальне спрямування конструювання з будівельного матеріалу та деталей конструкторів

Традиційною є класифікація видів конструювання за матеріалами, з яких виготовляються об'єкти. Найбільш розробленим і потенційно важливим для розвитку дітей залишається конструювання з будівельного матеріалу та спеціальних конструкторів.

Завдяки багатофункціональності і водночас досить простим способам створення конструкцій будівельний матеріал починають використовувати у роботі з дітьми дуже рано (з двох років). Як зазначала З. Лиштван, жоден вид дитячої зображувальної діяльності не дає такої чіткості образу, як конструювання з будівельного матеріалу. Зображення в малюнку та ліпленні дається дитині нелегко. У процесі зведення споруди з будівельного матеріалу її думка спрямовується на процес конструювання предмета з уже готових і правильних за формою частин, що перебувають одна з одною в певному співвідношенні. Створення предмета в цьому виді конструювання досягається з меншими труднощами.

У конструюванні з будівельного матеріалу (завдяки певній формі його деталей і можливості їх перекомпонувати) діти можуть вдосконалювати свої конструкції. Цей вид конструювання сприяє виникненню у дітей інтересу до техніки. Дошкільнята дістають певні відомості технічного характеру, ознайомлюються з найпростішими властивостями геометричних тіл; у них розвивається спостережливість.

Конструювання з будівельного матеріалу сприяє розвитку мислення дітей. Визначення у процесі спостереження конструктивних особливостей споруд, відтворення за зразком будівель (на початковому етапі оволодіння конструюванням з будівельного матеріалу) спонукає дитину порівнювати, аналізувати, синтезувати, встановлювати властивості і відмінності, привчає не задовольнятися випадковим розв'язанням конструктивного завдання, а знаходити більш доцільне.

*Завдання конструювання з будівельного матеріалу
для дітей раннього віку (2—3 роки):*

- формування у дітей інтересу до конструювання;
- ознайомлення з можливостями будівельного матеріалу;
- залучення до створення найпростіших конструкцій;
- формування уявлень про колір, форму, величину; початкових просторових уявлень (довжина, висота, взаєморозміщення предметів).

Конструювання в цьому віці пов'язане із сюжетно-відображувальною грою, воно виступає і як її елемент, і як засіб для розігрування простих сюжетів. Останнє, у свою чергу, є мотивом для створення нескладних конструкцій. Тому воно й називається «сюжетним конструюванням»: діти будують ліжечко і вкладають ляльку спати.

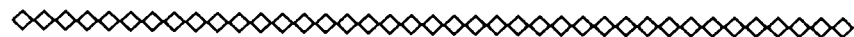
*Завдання конструювання з будівельного матеріалу
для дітей молодшого дошкільного віку (3—4 роки):*

- ознайомити дітей з деталями будівельного матеріалу (цеглинками, кубиками, призмою, пластинами), навчити правильно їх називати;
- навчити розрізняти вузький і широкий бік цеглинок; ставити їх вертикально і горизонтально, щільно одну до одної; замикати простір;
- навчити співвідносити розміри будови з розмірами іграшок.

З трьох років дітей починають вчити не тільки розрізняти, а й правильно називати основні деталі (цеглинки, кубики, призма, пластини). Для дітей молодшого дошкільного віку найбільш адекватним є конструювання за зразками, яке представлено у вигляді конструкції однієї тематики, що поступово ускладнюється, та їх перетворення відповідно до певних умов, заданих як вербально, так і через предмети. Наприклад, для дітей цього віку пропонують дві теми «Будиночки» і «Трамвайчики», кожна з яких представлена п'ятьма основними конструкціями (зразками), що ускладнюються до десяти та більше варіантів. Останні отримані в результаті вирішення дітьми завдань на перетворення зразків зі збереженням заданого в них принципу конструювання на зразок «побудуй такий самий будинок, але вищий» і т. ін. Діти самі знаходять нові для них способи рішень — надбудову і прибудову без порушення при цьому заданого чергування деталей.

На перших двох-трьох заняттях у дітей формують уміння розміщувати цеглинки в ряд на площині: робити довгі і короткі стежки, трамвайну колію. При цьому їх не тільки вчать розрізняти просторові ознаки «короткий — довгий», «вузький — широкий», а й правильно називати їх.

На цих заняттях дітей навчають двох способів зміни будови у довжину: 1) заміни дрібних деталей на більші; 2) спосіб прибудови. Наприклад: діти

будують коротку доріжку, вихователь пропонує їм зробити довгу і пояснює, що це можна зробити по-різному: замінити цеглинки пластинами чи до вже готової короткої доріжки приставити ще кілька цеглинок — і тоді виходить довга доріжка. При цьому важливо допомогти дітям виокремити ці способи із загального контексту діяльності та усвідомити їх.

На наступних двох-трьох заняттях діти навчаються ставити цеглинки вертикально на вузьку довгу і вузьку коротку площину — спочатку щільно одна до одної, а потім на рівній відстані одна від одної, замикаючи простір. Таким чином молодші дошкільнята будують тин. Дітям цього віку важко замикаючи простір за чотирикутником, тому вихователю доцільно поставити по кутах стовпчики (з кубиків), після чого діти ставлять між ними цеглинки.

Важливо не лише те, щоб діти навчилися деяких технічних прийомів роботи з матеріалом, уміли б точно відтворювати будову, а й те, щоб вони навчилися за допомогою цього матеріалу вільно втілювати свої задуми.

На інших заняттях у цій віковій групі діти створюють будинки, транспорт (трамваї), меблі.

Для успішного використання зразка у навчанні конструювання вихователь на початку кожного заняття організує його обстеження, яке проводиться у певній послідовності. Спочатку педагог звертає увагу на об'єкт загалом (що це таке, якої форми), потім виокремлює його частини (у стільця чотири ніжки, сидіння, спинка) та їхнє просторове розміщення відносно одна одної; згодом — деталі, з яких побудована кожна частина (кубики, пластини); наприкінці звертає увагу на об'єкт загалом. Порядок обстеження зразка повинен відповідати послідовності зведення будови (спочатку ніжки столу, потім кришка), що полегшує дітям процес конструювання. Таке обстеження зразків-будов поступово привчає дітей до самостійного і цілеспрямованого аналізу предметів.

На останніх заняттях діти засвоюють зведення різних варіантів воріт (з цеглинок, кубиків, пластин), вчать розміщувати деталі вертикально, робити найпростіше перекриття. Важливо навчити дошкільнят визначати відстань між стовпчиками, оскільки від цього залежить установа перекриття воріт. Зводячи ворота з пластин, слід показати дітям як зробити ворота стійкішими: пластини зміцнити з обох боків призмами.

У процесі побудови низьких і високих воріт доцільно показати дітям різні способи зміни висоти конструкції і надати дошкільнятам право вибору. Наприклад, високі ворота можна побудувати, замінюючи кубики пластинами, а можна до кубиків уже побудованих низьких воріт додати ще кілька кубиків. Наприкінці заняття вихователь разом з дітьми обговорює, хто і яким чином змінював за висотою задану у зразку конструкцію.

*Завдання конструювання з будівельного матеріалу
для дітей середнього дошкільного віку (4—5 років):*

- ознайомити дітей з новими деталями будівельного матеріалу (циліндр, арка, брусок), навчити розрізняти їх, правильно називати і застосовувати відповідно до їхніх конструкторних властивостей;
- вчити дітей самостійно аналізувати схожі об'єкти (визначати в них спільне та відмінне) і на цій основі формувати узагальнені уявлення про них;

- закріплювати вміння добирати потрібні для будови матеріали, планувати послідовність її виконання;
- формувати вміння відображати в будові свої уявлення про відомі предмети;
- вчити передавати практичне призначення будов.

У цій віковій групі особлива увага також приділяється організації обстеження зразків за певною схемою, що забезпечує формування у дітей цілісно-розчленованих уявлень про об'єкти.

Передусім ідеться про порівняння різних зразків будов, визначення в них спільного й відмінного або формування вміння аналізувати схожі (близькі) об'єкти, що сприяє розвиткові у дітей диференціації схожих елементів. Усі основні конструкції задаються у певній послідовності, щоб робота над однією з них готувала до виконання наступної.

Варіанти основних конструкцій діти створюють самі через перетворення зразків за висотою, довжиною і шириною, способами, що дають можливість їм у подальшому вирішувати завдання з елементами проблемності, які потребують вибору адекватного способу виконання. Діти самостійно обирають один із двох способів конструювання: надбудову чи прибудову.

Спочатку дошкільнятам пропонують уже відому тематику конструкцій (ворота, тин, трамвай, потяг, меблі). Об'єкт та його розміри діти обирають самі. Заняття у цій віковій групі проводяться переважно за таким планом:

- обстеження зразка будови за певною схемою і порівняння його з попередньою конструкцією (визначення спільного і відмінного);
- відтворення зразка дітьми;
- самостійні перетворення зразка за завданням вихователя.

Враховуючи те, що дітям цієї вікової групи ще важко визначати в іграшці, що виражає умову завдання («побудуй для ляльки будинок»), а в будові — її просторові ознаки (висоту, довжину, ширину) і співвідносити їх між собою, слід приділяти увагу організації обстеження зразків для забезпечення формування узагальнених уявлень про об'єкти, що конструюються.

Розглядаючи предмет, дошкільнята зазвичай сприймають окремі його частини, які викликають у них інтерес, а не весь предмет загалом, внаслідок чого уявлення про предмет може бути неповним і відтворити його буде важко.

У процесі самостійних перетворень заданих конструкцій діти вчать визначати в об'єктах просторові характеристики, які часто змінюються (висота, довжина, ширина), що в подальшому дає можливість їм створювати конструкції з урахуванням розмірів іграшок (будинки для ляльки, гараж для автомобілів і т. ін.).

У навчанні конструювання передбачається не тільки ускладнення конструкції одного й того самого об'єкта і з огляду на це ускладнення практичних дій, а й забезпечення активної пошукової діяльності дітей. У них формуються узагальнені способи дії та узагальнені уявлення про об'єкти, що конструюються, навички аналітичної діяльності, вміння аналізувати зразки, близькі за конструкцією, і на основі цього аналізу змінювати їх відповідно до заданих умов; розвиваються комбінаторика, активність і самостійність мислення.

Виконання завдань супроводжується активною пошуковою діяльністю дітей. Так, діти вже вміють перетворювати конструкції за висотою і довжиною, але зміна певної конструкції (наприклад будиночків) пов'язана із практичною пошуковою діяльністю: які стіни доцільно збільшити за довжиною і яким чином. До вибору доцільного рішення діти приходять після неодноразових спроб. У кінці заняття вони обговорюють правильні і неправильні рішення, шукають способи виправлення помилок.

Заняття можна організовувати і з усіма дітьми, і з підгрупами дітей. Це залежить від рівня розвитку дитячої діяльності і від кількості матеріалу.

*Завдання конструювання з будівельного матеріалу
для дітей старшого дошкільного віку (5—6 років):*

- використовувати у конструюванні об'ємні геометричні фігури: куб, призму, циліндр, конус та площинні — квадрат, трикутник, прямокутник, круг;
- вчити дітей самостійно аналізувати об'єкт, визначати в ньому основні частини і деталі, їхні складові, з'ясувати призначення кожної з них;
- формувати вміння співвідносити розміри окремих частин конструкції з розмірами предметів, що виражають призначення конструкції;
- вчити на основі аналізу зразка знаходити окремі конструктивні рішення;
- формувати у дітей вміння перетворювати зразок відповідно до заданих умов (створювати задуми конструкції відповідно до конкретних умов, аналізувати ці умови і на основі аналізу будувати й контролювати власну практичну діяльність);
- створювати задум конструкції з урахуванням кількох умов, виражених вербально та предметно;
- самостійно добирати будівельний матеріал відповідно до задуму;
- вчити дітей споруджувати різні будови, об'єднані спільним змістом;
- планувати спільну діяльність; колективно створювати задуми будов і реалізувати їх.

Для того щоб навчити дітей створювати власні конструкції з урахуванням умов їхнього використання (що має велике значення для розвитку образного мислення і творчості), необхідно спочатку давати завдання на перетворення зразків відповідно до певних умов. Постановка таких завдань сприяє розгортанню активної пошукової діяльності — діти добирають відповідний матеріал, практично випробовують окремі рішення, що позитивно впливає на розвиток самостійності, ініціативи, творчості, на формування вміння планувати досить складну діяльність. Останнє пов'язане з розвитком у дітей вміння аналізувати умови завдання, вибудовувати послідовність виконання і шукати способи створення конструкції, що відповідає заданим умовам.

Починаючи нову тему, педагог тільки на першому занятті пропонує фото будівлі, споруди, макет, що є зразком для дітей старшого дошкільного віку. Аналізуючи такий зразок, діти отримують знання і вміння, необхідні для самостійного виконання наступних завдань. У процесі аналізу зразка увагу дітей слід звертати на:

- встановлення практичного призначення об'єкта;

- визначення основних частин, їхнього просторового розміщення;
- встановлення їхнього функціонального призначення відповідно до призначення об'єкта загалом.

♦ *Визначте прийоми, що сприяють активізації пізнавальної діяльності дітей у процесі обстеження зразка.*

У подальшому вихователь задає дітям тільки умови, яким повинна відповідати їхня будова. Ці умови відображають залежність конструкції від її практичного призначення. Наприклад, побудувати житловий будинок чи дитячий садок.

У навчанні дітей цього віку конструювання переважно використовуються прийоми, які спираються на уявлення та уяву дітей, вміння виконувати вказівки чи керуватися малюнками, фотографіями, макетами, моделями. Зразок будови, виконаний вихователем, можна використовувати, коли дітям пропонують самостійно перевтілити його відповідно до певних умов, зберігши при цьому задану конструкцію (наприклад, побудувати такий самий будинок, але з трьома під'їздами). Під час пояснення завдання використовують частковий показ нового способу конструювання (наприклад, зробити балкон будинку).

Застосування таких завдань значно активізує мислення дітей, їхню самостійну пошукову діяльність. У результаті формуються узагальнені способи аналізу умов завдань та їхнє співвіднесення з кінцевою метою, що забезпечує чітку і цілеспрямовану практичну діяльність дошкільнят, націлює їх на самостійні пошуки.

Внаслідок врахування кількості умов, що постійно зростає і стосується одного й того самого об'єкта, діти вчаться аналізувати ці умови, співвідносити їх із властивостями будови (довжину моста із шириною річки і т. ін.) і на цій основі створювати різні задуми та планувати свою практичну діяльність.

З метою навчання дітей будувати колективно (створювати задум споруди, обговорювати попередню практичну діяльність і т. ін.) доцільно запропонувати створювати конструкції, об'єднані одним змістом. Особливу увагу слід приділяти формуванню у дітей просторового орієнтування і розвитку на цій основі конструктивної творчості. Так, для вільного і творчого втілення задумів діти повинні мати досить гнучкі просторові уявлення. Мисленнєве оперування образами — важлива складова уяви і творчого конструювання. Старші дошкільнята повинні вміти правильно розміщувати окремі об'єкти один відносно одного з урахуванням загального задуму: будинки на площі слід розміщувати фасадом до центра, дитячий садок має бути між будинками, віддалений від проїжджої частини вулиці тощо.

Внаслідок такої діяльності діти набувають умінь конструювати за темою, за власним задумом, можуть самі визначати умови, яким повинна відповідати їхня будова, тобто ставити перед собою завдання і створювати оригінальні конструкції, досить складні за структурою і комбінаторикою деталей. Діяльність дітей вирізняється пошуком нових рішень, їхнім обговоренням з іншими членами мікрогрупи.

♦ *Визначте, у чому полягає зв'язок між конструюванням з будівельного матеріалу, сюжетно-рольовими і театралізованими іграми.*

*Завдання конструювання з деталей конструкторів
для дітей молодшого дошкільного віку:*

- ознайомлювати дошкільнят з деталями конструкторських наборів, заохочувати до експериментування з ними;
- вчити створювати найпростіші конструкції, з'єднуючи кілька деталей.

Дітям цієї вікової групи доцільно дати можливість самостійно ознайомитися з деталями найпростішого конструкторського набору через практичне експериментування з ним. Для цього можна використовувати, наприклад, набір «Стандартний комплект цеглинок LEGO DUPLO», який складається з великої кількості (104 шт.) яскравих, об'ємних деталей чотирьох основних кольорів (червоний, синій, жовтий, зелений), що мають різну геометричну форму. Кількість деталей дає змогу об'єднати дітей за підгрупами (4—5 осіб).

Для першого практичного ознайомлення з новим матеріалом важливо надати достатньо місця, щоб всередині могла розміститися велика кількість деталей, а довкола працювали діти. Кожній дитині у підгрупі необхідно забезпечити можливість взяти будь-яку деталь. При цьому слід враховувати велику схильність дітей молодшого дошкільного віку до наслідування: ту деталь, що обрала одна дитина, хоче взяти інша. Однак вихователь не повинен одразу приходити на допомогу і давати із набору таку саму деталь (можливо, іншого кольору). Краще запропонувати дитині пошукати таку деталь, це сприятиме розвитку в дошкільняти сенсорики, орієнтувальної діяльності, певної самостійності. І лише в тому разі, якщо дитина самостійно не впоралася, педагог може прийти на допомогу: дібрати кілька деталей (3—4) і запропонувати з них вибрати потрібну.

Як свідчить досвід, молодші дошкільнята спочатку не схильні розглядати деталі; вони одразу починають їх об'єднувати, намагаючись щось побудувати. При цьому багато хто з них приставляє одну деталь до іншої або ставить їх одна на одну, не скріплюючи між собою. Однак через те, що деталі мають нерівні поверхні (опуклі та вігнуті), діти змушені повертати їх багато разів, щоб знайти рівні сторони. Деякі діти роблять спроби прикласти деталі одна до одної по-різному: рівними сторонами чи нерівними. У процесі таких спроб випадково пази збігаються зі штифтами і деталі скріплюються між собою. Для дітей це є відкриттям: вони радісно починають усім показувати і повторювати дії з'єднання. Тоді й інші діти підгрупи починають робити так само.

Слід визначити заздалегідь, чи є в підгрупі діти, які мають досвід роботи з таким конструктором, та об'єднати їх в окрему групу для того, щоб інші мали можливість зробити для себе «відкриття» спроби кріплення. Після того як спосіб з'єднання деталей «винайшли» і засвоїли всі діти, їх можна об'єднувати.

Внаслідок практичних спроб діти, з'єднуючи кілька деталей, отримують різні конструкції, позначають їх словом (автомобіль, трамвайчик, кораблик тощо) і діють з ними. Іноді, додаючи деталі до вже наявної конструкції, діти отримують або нову конструкцію («тепер це будинок»), або нові її властивості («зараз це великий літак»).

На наступних двох-трьох заняттях вихователь використовує або цей конструктор, доповнюючи його дрібними деталями, або інший — «Великий базовий набір LEGO DUPLO», в якому вже 146 деталей, зокрема свійські тварини, чоловічки, автомобільчики і деталі з нанесеними на них малюнками. З підгрупами дітей вихователь організовує сюжетне конструювання, розігруючи разом з ними нескладні ситуації: наприклад, будують потяг, і люди їдуть в ньому на відпочинок; будують гараж для машинок, деякі з них конструюють самі і т. ін.

*Завдання конструювання з деталей конструкторів
для дітей середнього дошкільного віку:*

- розвивати інтерес у дітей до конструювання з деталей конструкторів;
- формувати вміння у дошкільнят визначати в предметах їхні просторові характеристики;
- навчати дітей конструювати різні моделі за зразком (зокрема за малюнками, схемами), умовами.

З дітьми цієї вікової групи організовується більш цілеспрямована робота, пов'язана з акцентуванням їхньої уваги на процесі конструювання. При цьому використовують ігрові прийоми, завдяки чому цей процес стає мотивованим і цікавим.

У такому віці в дітей формують уміння визначати в предметах їхні просторові характеристики: «високий—низький», «широкий—вузький», «довгий—короткий». (Цю роботу проводять також із використанням будівельного матеріалу). Дітям пропонують побудувати коротку і довгу доріжки; широкі й вузькі ворота, шляхи для машин різних розмірів; високий і низький тин тощо — тільки тепер способом скріплення деталей. Цьому можна присвятити три-чотири заняття і в кінці кожного обігравати готові конструкції, використовуючи машинки, фігурки тварин, чоловічків.

*Завдання конструювання з деталей конструкторів
для дітей старшого дошкільного віку:*

- ознайомити дітей з різними видами конструкторів;
- навчити закріплювати деталі за допомогою шипів, штифтів, гайок, гвинтів тощо;
- вчити конструювати різні моделі за малюнком, умовами, власним задумом, розширювати тематику конструкції.

Спочатку краще використовувати вже відомі дітям конструктори, передусім базові набори, а тематичні — тільки як додатковий матеріал.

Якісні зміни, що відбуваються в діяльності п'ятирічних дітей, дають змогу в подальшому ставити перед ними проблемні завдання, спрямовані на розвиток уяви і творчості. Для занять дітей доцільно об'єднати у підгрупи (по 5—6 дітей у кожній).

На першому занятті Л. Парамонова радить запропонувати кожній дитині Г-подібну фігуру, зроблену з деталей конструктора, і сказати: «Це — недобудована конструкція. Я почала будувати, а ви відгадайте, що я хотіла зробити, і добудуйте. Проте перш ніж почати конструювати, тихенько мені скажіть, що ви будете робити». Спочатку діти розглядають фігуру, по-різному розміщують її у просторі, перевертають, інколи по кілька разів; деякі з

них беруть інші, більш дрібні деталі і приставляють до неї і таке інше. І тільки після такого розмірковування діти називають те, що, на їхню думку, почав робити вихователь. І далі добудовуванням заданої основи діти створюють різні, як правило, структурно прості конструкції: літак, будинок тощо. Вихователь схвалює дитячі рішення, а потім каже, що вона почала робити не літак, і не будинок, а щось інше і пропонує подумати, що б це могло бути. Діти починають або перебудовувати свою модель, видозмінювати її, або розбирати і конструювати по-новому. Внаслідок цього діти на одній Г-подібній основі можуть створити кілька нових конструкцій.

На наступних заняттях як основу недобудованої конструкції можна давати інші фігури: Т- і П-подібні, а також довгий тонкий і короткий товстий бруски, складені з кількох деталей конструктора. Завдання повторюються.

У процесі такої діяльності діти починають діяти більш впевнено, а деякі з них пропонують одразу 2—3 варіанти конструкції. При цьому задана фігура є основою, яку діти доповнюють для отримання нової конструкції.

У подальшому на заняттях діти починають використовувати задану фігуру не лише як основу, а й як деталь нової конструкції. Наприклад, довгий брусок — це труба великого пароплава чи стовп, на якому тримається гойдалка, і т. ін. Це свідчить про те, що задум (образ) вибудовується способом введення заданої фігури не як основи, як це було раніше, а як елементів загальної конструкції. А це — показник більш високого рівня розвитку уяви, творчості дитини 5—6 років.

Для сюжетного колективного конструювання важливо створювати необхідні умови: обрати разом з дітьми місце (килим, кілька столів тощо), забезпечити великими пластинами-підставками і додатковими тематичними наборами «LEGO DACTA» типу «Міський транспорт», «Люди світу», «Свійські тварини» і таке інше.

Старшим дошкільнятам можна також запропонувати конструктор й іншого зразка, крім зазначених вище, наприклад, конструктор «Тектон», що складається з 202 деталей. Основні з них — кольорові пласкі пластини чотирьох конфігурацій: вузька, трикутна, чотирикутна і п'ятикутна. Кріпляться вони між собою кольоровими вузлами також чотирьох видів, що відрізняють один від одного кількістю защепок (з двома, трьома, чотирма, п'ятьма). Крім цього, у наборі є стрижні двох видів (довгі й короткі), а також колеса (великі й маленькі). Конструктор вирізняється компактністю, оскільки основні деталі є пласкими. Разом з тим з'єднання пласких пластин з використанням різних видів вузлів дає змогу отримати велике розмаїття об'ємних форм, які потім діти використовують або як основу для майбутніх конструкцій, або як частини, деталі складних і дуже оригінальних конструкцій. Тематика конструкцій практично необмежена.

Спочатку дітям потрібно створити умови для самостійного ознайомлення з конструктором через практичне випробування його можливостей. При цьому слід заздалегідь прибрати кольорові додатки, що є в наборах (у них показані різні способи скріплення, а також зображені вже готові конструкції різної тематики (зірки, замок, лицар, тварини, комахи та інше). Саме це діти повинні намагатися зробити самостійно через практичні спроби.

Тільки-но комусь із дітей вдасться зробити об'ємну фігуру у формі піраміди чи куба, вихователь може запропонувати зробити кулю (багатогранник) із пласких великих деталей чи з вузьких смужок. Це виявляється достатнім для подальшого використання отриманих фігур в нових конструкціях (вертоліт, віслучок тощо).

Дітям можна запропонувати кілька простих каркасів, на основі яких вони зможуть створювати різні конструкції (каркасне конструювання як форма навчання).

Тільки після кількох занять, внаслідок яких діти оволодівають основними способами скріплення і досягають певних успіхів у створенні конструкції за власним задумом і за каркасом, їм можна показати додатки — ілюстрації. Це позитивно впливає на діяльність дітей: розширюється тематика, ускладнюються їхні конструкції, оскільки вони використовують окремі конструкторські рішення, представлені в додатках. Однак слід зазначити, що діти вже не намагаються з великою точністю відтворити те, що вони побачили. Наприклад, дитині сподобалася риба, запропонована в додатках. Але вона конструє рибу іншої форми, інших розмірів і кольорів.

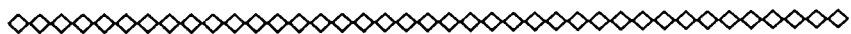
Далі доцільно використовувати завдання на побудову заданих фігур. Вихователь заздалегідь готує їх із деталей нового конструктора. На їхній основі діти створюють різні оригінальні моделі, і це дає змогу їм відійти від тематики, заданої в додатках-ілюстраціях.

Цю систему навчання конструювання з деталей конструкторів для розвитку у дітей уяви, творчості, ініціативи, самостійності можна реалізувати, використовуючи й інші види конструкторів. Однак необхідно дотримуватись основних принципів організації навчання: вилучити з конструкторських наборів усі додатки; створити умови для самостійного практичного експериментування з новим для дітей матеріалом, а потім пропонувати їм серію проблемних завдань, що поступово ускладнюються і сприяють збагаченню способів побудови образу та розвитку уяви, творчості, ініціативи; вводити конструювання в інші види дитячої діяльності (ігри-драматизації, малювання, складання казок тощо).

У старшому дошкільному віці дітям доцільно пропонувати і великогабаритні просторові пластини конструктора фірми «Квадро» для самостійної діяльності як у приміщенні, так і на ділянці. Важливо те, що в кожному з цих конструкторів поряд з великими деталями є їхні копії у значно зменшеному вигляді. Це дає можливість дітям спочатку відпрацювати свої задуми через моделювання з дрібних деталей, а потім втілити ці моделі у великогабаритних міцних конструкціях, які можуть використовуватися в іграх значний час. Таке практичне переведення дрібних конструкцій у великі дає змогу дітям планувати й моделювати свої задуми, пов'язані зі створенням великих функціональних конструкцій, і суттєво впливає на розвиток у дітей просторових уявлень, образного мислення.

Конструктор «Квадро» представлений кількома окремими наборами: «Стартер», «Бейсик», «Юніор», «Універсал», «Мобіль» та інші. Базисними з них є «Універсал», «Юніор» та «Бейсик».

До складу конструкторів системи «Квадро» належать: трубчаті деталі, які міцно й зручно з'єднані між собою і мають різноманітну просторову конфігурацію. З'єднують деталі за допомогою прямих і кутових муфт-вкла-

док та болтів для скріплення. Цілеспрямовано з'єднуючи трубчаті деталі, діти спочатку отримують каркаси майбутніх конструкцій, які потім через приєднання до них відповідних площин перетворюють у завершені будови. За своїм змістом конструктори «Квадро» дають змогу найбільш повноцінно реалізувати принципи каркасного конструювання, що забезпечує розвиток у дітей образного мислення та уяви.

В інструкціях показано способи скріплення, в яких вихователю необхідно розібратися заздалегідь, щоб можна було допомогти дітям. Дошкільнятам все ж таки краще дати можливість засвоїти конструктор через практичне експериментування спочатку з дрібними деталями, а потім з великими, не використовуючи показ ілюстрації. Після цього як зразок можна пропонувати дітям прості конструкції (меблі, будинок тощо), виконані вихователем із дрібних деталей для відтворення їх дітьми з великих деталей.

Спостерігаючи за дитячим експериментуванням, педагогу необхідно з'ясувати, що діти не змогли «винайти» самостійно (якийсь зі способів з'єднання, призначення тієї чи тієї деталі і таке інше), і в конструкціях-зразках задіяти ці конструкторські рішення.

Можна пропонувати певні завдання такого зразка: зробити меблі для їдальні — чотири стільці і стіл, а також завдання, що підкреслюють функціональне призначення конструкції (конструювання за умовами): наприклад, побудувати візок з чотирма колесами для перевезення великих м'яких іграшок і таке інше.

У процесі конструювання з використанням «Квадро» дошкільнята завжди працюють колективно, що потребує від них узгодженості в діях, попереднього спільного обговорення. Це дуже важливо для формування доброзичливих стосунків між дітьми.

«Квадро» дає можливість створювати міцні та стійкі конструкції різної тематики, які діти можуть використати за призначенням: великі «двигуни» на колесах, стенди для виставки дитячих робіт, спортивний інвентар та багато іншого. Як зазначає Л. Парамонова, засобами «Квадро» діти можуть самі моделювати розвивальне предметно-просторове середовище і самостійно видозмінювати його. Варіативність дитячих рішень сприяє створенню оригінальних конструкцій, що є одним з найважливіших показників розвитку у дітей творчості.

Розвиток дитини у процесі конструювання з паперу і картону

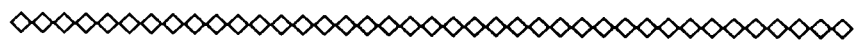
Робота з папером має практично необмежені можливості щодо трансформування властивостей і варіювання конструкцій. Папір легко піддається обробці.

Дошкільнята виконують з паперу різні двовимірні (робота на площині) та тривимірні конструкції. Виготовлення об'ємних виробів з паперу дістало назву **техніки паперової скульптури**.

Художнє конструювання з паперу сприяє розвитку мислення дошкільнят, їхньої творчої уяви, художнього смаку, почуття пластики.

Працюючи з папером, діти отримують уявлення про різні його види: малявальний, глянцевий, обгортковий, шпалерний; картон, напівкартон тощо.

Папір має певні властивості: фізичні — колір, вага, характер поверхні (наприклад, шорсткість), гігроскопічність; механічні — пружність, міц-

ність, злам та зношування; технологічні — здатність піддаватися різноманітній обробці.

Вивчення властивостей паперу дошкільнятами відбувається насамперед у практичному засвоєнні можливих дій з ним: папір можна розривати, жмакати, згинати, складати, розрізати.

Існують різні техніки роботи з папером: виготовлення іграшок способом складання аркуша паперу навпіл; згинання і склеювання; згинання, надрізання і склеювання; складання в різноманітних комбінаціях; за допомогою викрійок.

Як свідчить аналіз практики дошкільного виховання, навчання конструювання з паперу ґрунтується переважно на наслідуванні, тобто широкому використанні зразків, показу і детальному поясненні процесу виготовлення кожного виробу. Такий підхід зумовлений насамперед об'єктивною складністю цієї діяльності — велика кількість операцій, послідовність яких можна тільки механічно запам'ятовувати, внаслідок чого вони не складаються у дитини в єдине ціле — спосіб, а також неможливістю практично апробувати знайдене рішення і виправити його в разі необхідності (складання, надрізання тощо). За такого навчання кожний спосіб виявляється «прив'язаним» до конкретного виробу й існує для дитини тільки в контексті її виготовлення. Через це не відбувається узагальнення способів конструювання і дитина не користується ними для виготовлення інших виробів.

Л. Парамоновою та О. Сафоновою було розроблено поетапну систему навчання дітей конструювання з паперу.

◆ *Знайтеся з дослідженнями цих авторів.*

На першому етапі здійснюється винесення способів конструювання з контексту практичної діяльності конкретного характеру і подальше введення їх у процес виготовлення різних іграшок. При цьому доцільно використовувати ігрові ситуації і мову дорослого у віршованій формі, що відображає «спосіб дії» (О. Запорожець). На другому етапі перед дітьми ставлять завдання проблемного характеру, які потребують співвіднесення засвоєних способів з новими умовами та їх перенесення у нову ситуацію: прямого (молодший дошкільний вік) чи трансформованого (старший дошкільний вік), що забезпечує їхнє узагальнення. На третьому етапі діти проводять самостійну конструктивну діяльність, створюють вироби за власним задумом.

Внаслідок такого навчання у дітей формується самостійне творче конструювання, яке виявляється в умінні створювати нові оригінальні задуми (поза завданням, що йде від дорослого), знаходити нестандартні рішення, здійснювати суттєві зміни і різноманітне комбінування відомих операцій, які часто приводять до винайдення дітьми нових способів, добирати матеріал за фактурою, кольором, формою, величиною у певному поєднанні, що відповідає задуму. Останнє свідчить про художній і творчий характер діяльності.

Роботу з папером доцільно починати із засвоєння елементарних дій. На початкових етапах вивчення властивостей паперу діти оволодівають найпростішими прийомами роботи: розривають, жмакають, згинають, складають, розрізають, надрізають, склеюють, приклеюють, наклеюють папір.

Завдання навчання конструювання дітей молодшого дошкільного віку:

- ознайомити дитину із властивостями паперу;
- допомогти дитині засвоїти елементарні операції: жмакання, скручування, складання, згинання;
- розвивати інтерес до конструювання.

Жмакання, скручування паперу. Молодших дошкільнят ознайомлюють з різними властивостями паперу: його легко розривати, зминати, скручувати у джгутик, складати і згинати. Клаптики паперу легенькі, підкинувши їх угору, можна спостерігати, як плавно й повільно вони падають на підлогу.

На початкових заняттях дітям роздають різний кольоровий папір (переважно м'який): гофрований, газетний, серветки та інше. Звертають увагу на особливості кожного, пропонують доторкнутися до нього, розірвати, зіжмакати, визначити, який папір «голосніше» шелестить, який легше розривається і таке інше.

Спочатку дитина молодшого дошкільного віку розриває папір різкими рухами, не звертаючи увагу на форму клаптиків паперу. Вона отримує задоволення від дій та звуків. Тому наприкінці заняття вихователь спонукає дітей «опредметити» клаптики — визначити на що вони схожі.

На наступних заняттях діти з м'якого кольорового паперу способом жмакання роблять різні за величиною кульки (величина задана розміром паперу). Дитину захоплює зміна форми паперу, яка повністю залежить від її рук. Слід запропонувати дітям погратися з кульками. Молодші дошкільнята можуть скористатися ними в різних іграх як сніжками, м'ячками, тістечками для ляльок.

Технології виготовлення виробів способами розривання і жмакання дають змогу дитині не тільки пізнати у процесі експериментування різні властивості паперу як конструктивного матеріалу, а й самостійно створювати образи (на основі асоціацій) і втілювати їх самостійно або за допомогою дорослого. Тому використання таких простих технік із самого початку навчання дітей конструювання з паперу сприяє засвоєнню ними конструювання як засобу самовираження і створює умови для подальшого становлення дитячої творчої діяльності та особистості дитини як дослідника, експериментатора.

Завдання навчання конструювання дітей середнього дошкільного віку:

- ознайомити дітей із властивостями картону;
- допомогти засвоїти дітям основні способи конструювання з паперу;
- формувати вміння добирати розмір і колір паперу відповідно до призначення виробу;
- навчити підкреслювати образну характеристику предмета співвідношенням кольорів, допоміжними деталями;
- розвивати спостережливість, образне сприйняття;
- розвивати інтерес до створення різноманітних образів;
- формувати вміння вводити власну іграшку в структуру загальної композиції.

Жмакання, скручування паперу. Дітей середнього дошкільного віку продовжують ознайомлювати з різними властивостями паперу. До м'яких, уже

відомих видів паперу, додається папір цупкіший: ватман, оксамитовий, глянцевий, картон. Практичне експериментування дітей з папером значно розширюється. Дошкільнятам пропонують змочити папір і визначити, який швидше намокне, на поверхні якого виду паперу краще малювати фломастерами, фарбами і таке інше.

Дитина чотирьох-п'яти років, розриваючи папір, починає звертати увагу на випадково отриману форму клаптиків, наділяти їх певним змістом («м'ячик», «квітка», «зайчик» та ін.), потім бавиться з ними, складає шматочки один до одного і таким чином створює досить оригінальні візерунки, образи.

Діти п'ятого року життя, жмакаючи папір, можуть створювати певні предмети: кулька, яйце, квітка. Слід зазначити, що отримані таким чином вироби мають різну фактуру, оскільки дитина один папірець жмакає сильніше, інший, — докладаючи менших зусиль.

У середній групі дітям пояснюють, що техніка розривання і жмакання може бути використана для виготовлення не лише цілісних предметів, а й їхніх деталей. Потрібно вчити дітей обирати розмір і колір паперу відповідно до призначення виробу.

Багато для розвитку дітей дає оволодіння умінням створювати іграшки способом **складання паперу**, спочатку навпіл. Залежно від того, який предмет передбачається виконати, беруть квадратний чи прямокутний аркуш паперу, що легко згинати. Таким чином можна отримати будинок, транспорт, книжку. Наклеювання готових додаткових деталей: двері, вікна, колеса тощо надають більшої виразності предметам дитячої творчості.

Трохи важчим способом є **складання за допомогою різноманітних комбінацій**.

Діти середнього дошкільного віку починають засвоювати складнішу техніку: оригамі і найпростіші способи цієї техніки — складання квадрата по діагоналі і складання квадрата по прямій навпіл із поєднанням протилежних сторін і кутів.

Виготовлення виробів та іграшок багаторазовим згинанням та складанням паперу в різних напрямках — найпоширеніший спосіб, який здебільшого зводиться до повторення певних форм і виконується поетапно під керівництвом дорослого. Цей спосіб виник у Японії понад тисячу років тому й отримав назву **оригамі** (*ори* — складати, *гамі* — папір). З'явилося мистецтво оригамі ще в Стародавньому Китаї одночасно з виникненням паперу, однак пізніше (538 р. до н. е.) найбільший розвиток отримало в Японії, яка і вважається батьківщиною оригамі.

Перший крок до впровадження оригамі в педагогічний процес дитячого садка зробив Ф. Фребель. Звісно, на початку XIX ст. Ф. Фребель не міг бути ознайомлений з оригамі у повному обсязі, і кількість виробів з паперу, які він пропонував дітям, була дуже обмеженою. Проте його можна назвати першим практичним європейським педагогом-оригамістом.

Слід зазначити, що психологи вважають оригамі могутнім стимулом розвитку психіки й інтелекту, конструктивного та просторово-образного мислення, уяви, винахідливості, творчості.

Основні прийоми техніки оригамі, з якими ознайомлюють дітей середнього дошкільного віку, такі: під час складання папір спочатку перегинають на столі від себе рівно навпіл (впоперек чи по діагоналі) так, щоб

точно збіглися кути і сторони протилежних частин заготівки. Після цього згин загладжують ребром долоні, а потім нігтем великого пальця правої руки від середини до країв однієї та іншої сторін, притримуючи папір лівою рукою. Прийомом складання квадрата впоперек та по діагоналі отримують базові основи для виготовлення сумки, метелика, автобуса тощо, надаючи їм виразності за допомогою додаткових деталей.

Завдання навчання конструювання дітей старшого дошкільного віку:

- розвивати інтерес до самостійного вивчення особливостей паперу і картону;
- вчити дітей враховувати властивості паперу та картону під час створення іграшок:
 - оволодівати уміннями передавати характерні особливості форми, розміру, пропорцій іграшок, співвідношення їхніх частин;
 - розвивати почуття кольору, лінії, форми, композиції;
 - прикрашати вироби аплікацією, підсилюючи образну та емоційну виразність;
 - добирати декор об'ємних виробів відповідно до задуму та призначення виробу;
 - передавати узагальненість форм предмета;
 - виховувати вміння виконувати роботу в певній послідовності;
 - формувати вміння планувати діяльність з урахуванням спільної для всіх мети;
 - вчити дітей аналізувати створені ними іграшки (визначати в них загальне — спосіб конструювання і різне — додаткові деталі) і на цій основі формувати уявлення про багатофункціональність використаних способів;
 - вчити поєднувати в одній конструкції площинні та об'ємні (циліндричні) елементи.

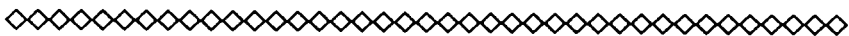
Жмакання, скручування паперу. Дитина старшого дошкільного віку під час розривання паперу прагне досягти певної мети: отримати конкретну форму. З набуттям досвіду діти можуть зображувати досить складні фігурки, на які потім наклеюють додаткові деталі.

Старші дошкільнята здатні самостійно й усвідомлено жмаканням паперу створювати певні форми, необхідні їм як деталі для іграшки, яку вони створюють. Також у роботі з дітьми цієї вікової групи можна застосовувати фольгу.

Згинання паперу і картону. Навчання конструювання виробів та іграшок з картону і напівкартону відбувається у старшій групі дошкільного навчального закладу. Дітям середнього дошкільного віку ще важко згинати аркуш картону.

За допомогою цієї техніки створюють циліндри, конуси, використовуючи картон і напівкартон. Під час згинання аркуша зростають його міцність і жорсткість. Замкнені циліндри мають іще більшу міцність. Їх можна отримати, згинаючи у трубочку прямокутний чи квадратний аркуш картону (напівкартону), з'єднуючи між собою протилежні його краї, склеюючи їх.

Виготовляючи іграшки з циліндрів, видозмінюють геометричні основи. Найпростіший варіант — доповнити циліндричну основу приклеюван-

ням додаткових деталей для надання образної виразності (голова, вуха, хвіст у собаки, котика, віслючка тощо).

Для виготовлення низького конуса складають вирізаний з картону круг по діаметру у двох напрямках, щоб утворилися дві лінії згину, які ділять його на чотири частини. Одну частину відрізають, а з частини, що залишилася, склеюють конус. Високий конус виготовляють з половини круга. Слід заохочувати дітей до створення іграшок за власним задумом, комбінуючи конуси, циліндри. Важливо спонукати дошкільнят створювати різні варіанти одних і тих самих образів з метою формування у них вміння самостійно використовувати засвоєні способи для створення нових, складніших конструкцій. Для цього дітям пропонують завдання проблемного характеру, вирішення яких потребує від них не тільки прямого перенесення засвоєних способів конструювання в нові умови, а й їх комбінування й трансформування. У процесі створення різних образів з картонних та напівкартонних конусів і циліндрів діти вчаться передавати характерні особливості форми, пропорції, розміру предметів, взаєморозміщення і взаємозв'язок їхніх частин. Їхні самостійність, творчість, вигадка, кмітливість виявляються у створенні чи доборі доповнень, додаткових деталей, що дає змогу на основі циліндрів і конусів створювати багато різних образів, за власними інтересами й задумами дітей.

Старші дошкільнята засвоюють способи конструювання різноманітних об'ємних іграшок з основної викрійки **складанням, надрізанням та склеюванням** квадрата, поділеного на шістьнадцять рівних частин.

Вихователь показує і пояснює виготовлення основної викрійки: аркуш м'якого картону складають навпіл (від себе), лінію згину загладжують, аркуш розгортають, одну зі сторін складають до лінії згину, потім другу, перегортають аркуш і повторюють всі дії.

Дітям пояснюють, що основою багатьох іграшок є викрійка з дев'яти квадратів. Для цього відрізають від основної викрійки з двох сторін по лінії згину крайні смуги: з одного боку — чотири, з другого — три квадрати. З такої викрійки можна одержати куб. З різних за розміром кубів можна отримати вежу, сходи, меблі, будиночки тощо. Важливо спрямувати дитячу фантазію на пошуки варіантів образів.

На початку навчання конструювання з викрійки дітям пропонують квадратні аркуші картону чи напівкартону, поділені на дев'ять квадратів з пунктирними лініями як основами для згину площин. Надрізи заздалегідь робить вихователь або діти роблять їх самостійно за накресленими суцільними лініями.

З викрійки, поділеної на дев'ять квадратиків, можна виготовити коробочку, кошик, з викрійки, поділеної на шістьнадцять квадратиків, — будиночок, меблі, транспорт тощо. Вихователю у процесі роботи доцільно використовувати метод прямих аналогій — перенесення характерних особливостей реальних об'єктів (будинків, меблів та ін.) на виріб, що створюється.

Користуючись різними викрійками, можна виготовити іграшкові меблі (стілець, візочки, скриньки, дитячі колиски) за мотивами яворівських іграшок, що сприятиме формуванню інтересу дошкільнят до народного декоративно-ужиткового мистецтва.

Діти старшого дошкільного віку засвоюють три нових способи складання за допомогою різноманітних комбінацій техніки оригамі: відгинання бокових сторін прямокутника (отриманого з квадрата) до його центра; відгинання нижніх кутів трикутника (отриманого з квадрата) до відповідних сторін; відгинання нижніх кутів трикутника до протилежних сторін.

Ці нові способи конструювання передбачають операції, засвоєні дітьми раніше: перший спирається на спосіб складання картону навпіл з поєднанням протилежних сторін і кутів, а другий і третій — на спосіб складання квадрата по діагоналі. Це значно полегшує засвоєння дошкільнятами складніших способів.

Після того як діти застосують способи конструювання й отримують певну заготовку, вихователю доцільно запропонувати дошкільнятам уявити і назвати форму, яку їм нагадає та чи та заготовка. Потім обговорити з дітьми, як виконати з цієї базової основи рибку, квітку тощо.

Дошкільнята мають вправлятися в умінні складати квадрат у різних напрямках навпіл (упродовж, впоперек, по діагоналі), відгинати кути, сторони, складати кути до середини один, два та більше разів, вкладати частини одну в одну, робити багат шарові згинання, витягувати певні частини виробу. Потрібно також вчити дітей надізувати у визначених місцях.

Вихователю в процесі заняття бажано застосовувати методи прямих аналогій і фантастичних аналогій — використання у творчих завданнях образів з казок, легенд, міфів. Можливі й такі варіанти: зображення реального об'єкта в нереальній ситуації чи, навпаки, реального об'єкта в реальній ситуації. Наприклад, фігурку людини на казковій планеті чи дракончика в лісі.

Старшим дошкільнятам також доступне засвоєння основних понять оригамі: «ребро», «хребет», «долина», «гора», «складка-блискавка» та створення основних базових форм — заготовок: «трикутник», для виготовлення якого потрібно покласти квадрат кутом униз, зігнути по діагоналі знизу вгору; «повітряний змій», який складається з квадрата, спочатку зігнутого по діагоналі знизу вгору, що потім розгортається, верхні бічні сторони складаються до діагоналей; «піраміда» — складається згинанням квадрата по діагоналі в обох напрямках; «квадрат» — утворюється складанням квадрата навпіл в обох напрямках. Важливо, щоб діти засвоїли: базові основи використовують для виготовлення багатьох іграшок. Для цього доцільно застосовувати метод пошуку аналогій — використання базової основи для створення нової іграшки.

Повторення виготовлення однієї і тієї самої фігурки на одному занятті у різних варіаціях, неодноразове повернення до вже засвоєних базових основ сприяє кращому запам'ятання поетапності конструювання. Враховуючи складність техніки оригамі для дітей дошкільного віку, необхідна повторюваність дій для закріплення їх у пам'яті.

Дітей п'ятирічного віку ознайомлюють також з іншою технікою, яка має японське походження, — «киригамі». Вона передбачає складання паперу і вирізання його в різних напрямках. Як і оригамі, киригамі досить складна техніка, вона потребує дій, які багаторазово повторюються, і дотримання певного їх порядку. За допомогою техніки киригамі можна створити різні фігурки: тварини, квіти, рибки, сніжинки і таке інше.

Ознайомлюючи дітей з технікою киригамі, використовують один з відомих дітям способів: складання квадрата навпіл по прямій лінії.

Спочатку вихователь розміщує на фланелеграфі задалегідь підготовлені форми — різнокольорові прямокутники (квадрати, складені навпіл) з вирізами різної форми по сторонах, що збігаються, і вирізані з паперу голівки звірят (кішки, тигра, песика, віслюка і таке інше).

Після цього пропонує дітям визначити за голівкою звірятка і дібрати до нього тулуб. Дошкільнята прикладають голівки до прямокутників різного кольору і з різними вирізами, обирають, фігурки якої тварини вони будуть виготовляти, добирають голівку і відповідний прямокутник. Потім вихователь уточнює з дітьми, як зробити прямокутник, і пояснює, де і як вирізати, щоб отримати відповідну конфігурацію тулуба тварини (попередньо намітити її обриси олівцем) і надріз по лінії згину для укріплення голівки. Готові фігурки діти розфарбовують олівцями, фломастерами, фарбами для передачі характерних особливостей образу. У цьому виявляють їхню самодіяльність, інтереси, вподобання, самостійні творчі дії.

Розвиток творчих здібностей у процесі конструювання з природного та викидного матеріалу

Конструювання з природного матеріалу за своїм характером ближче до художніх видів продуктивної діяльності, ніж до технічних. Створюючи образи, діти не стільки їх структурно відтворюють (як у технічному конструюванні), скільки виражають своє ставлення до них, передають їхній характер, що дає змогу відзначати художню природу цих образів. Дитина бере натхнення безпосередньо з природи і створює речі, які вражають своєю красою і неповторністю, фантастичними формами та їхньою пластикою.

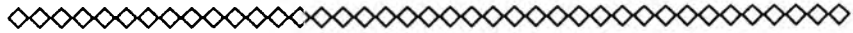
У природних матеріалах діти бачать красу й узгодженість форм, гармонію. Вони пізнають характерні особливості матеріалів: запах, колір, форму, будову. Природний матеріал активує сприймання дітей, залучаючи у цей процес різні аналізатори: зір, слух, нюх, дотик, збуджує фантазію.

Завдання навчання конструювання з природного матеріалу дітей середнього дошкільного віку:

- залучати дітей до сприймання багатства природних форм, кольорів та відтінків, розвивати їх бачення;
- формувати вміння аналізувати природний матеріал як основу майбутнього вибору;
- розвивати у дошкільнят вміння «бачити» у природному матеріалі певні образи, спираючись на природну форму і фактуру, підкреслювати схожість додатковою обробкою. «опредмечувати» — асоціювати з певним предметом, образом.

Доцільно на початку занять організовувати експериментування з різноманітним природним матеріалом. Розглядаючи різні за формою і розміром жолуді, шишки, корінці, діти на основі їхньої конфігурації намагаються побачити певні образи. Завдання вихователя — допомогти знайти в кожному з названих дітьми образів те, що ближче до їхнього досвіду, зрозуміле їм.

Виготовляючи разом з дітьми іграшки із шишок, жолудів, каштанів, слід підкреслювати схожість природних форм з предметами та об'єктами

навколишньої дійсності за допомогою додаткових деталей (каштан у шка- ралупі нагадує їжачка — виліпити з пластиліну носик). Таким чином діти «оживляють» різні форми, створені природою.

У процесі практичної діяльності дошкільнята створюють різні образи, використовуючи передусім конфігурацію матеріалу: фігурки людей, тва- рин, птахів, казкові персонажі. Навіть якщо у дітей трапляються фігурки, однакові за тематикою, то вони все одно виходять різними за структурою і виразністю. Цьому сприяють додаткові деталі.

Розглядаючи разом з дітьми різні каштани, листя, жолуді, насіння, мушлі, слід звертати увагу на їхню форму та забарвлення; спонукати дош- кільнят викладати з насіння, шишок тощо відомі їм образи. Це сприяти- ме розвитку в дітей уміння створювати власну красу з природних форм.

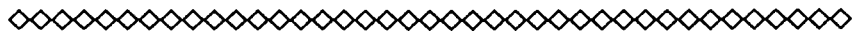
Експериментуючи з різним матеріалом, діти в подальшому починають бачити в одному й тому самому природному матеріалі різні образи, пока- зуючи при цьому, що слід додати, що забрати, а іноді по-особливому роз- містити у просторі, щоб вийшов виразний образ. Пошукова діяльність дітей супроводжується мовленнєвими висловлюваннями у процесі ство- рення різних образів, уявної їх побудови.

Завдання навчання конструювання з природного матеріалу дітей старшого дошкільного віку:

- розвивати вміння передавати красу природи в художніх образах;
- розвивати інтерес до вивчення особливостей різних видів природно- го матеріалу:
 - залучати дітей до пошукової діяльності: бачити у формах природного матеріалу схожість з предметами, знаходити способи художнього втілен- ня образів;
 - розширювати можливості використання основних способів і прийомів створення образу, застосовувати різні способи з'єднання частин виробу;
 - навчати дітей добирати додаткові деталі для підкреслення образної характеристики предмета;
 - формувати у дітей вміння створювати образи з урахуванням загаль- ного сюжету, що деталізує і збагачує образ, та специфіки природного ма- теріалу;
 - спонукати дітей виготовляти кілька варіантів одного образу (заміна деталей чи природного матеріалу).

Ознайомлюючи дошкільнят з інструментами, які потрібні для роботи з природним матеріалом (ножиці, шило, голка), слід підкреслити, що ши- лом користується лише вихователь. Треба показати і пояснити дітям спосо- би з'єднання частин виробу за допомогою пластиліну, клею, гілочок, сірників без голівок, ниток, дроту, заохочувати дітей комбінувати жолуді, шишки, каштани тощо в процесі конструювання, що сприятиме розвитку інтересу до вивчення особливостей різних видів природного матеріалу.

Діти старшого дошкільного віку вчать створювати образ способом «введення». Це означає, що, аналізуючи різний природний матеріал, роз- глядають його не тільки як основу майбутнього виробу, а й як деталь, час- тину, значущу для побудови цілісного образу способом її введення у нову цілісність. Оволодіння таким способом побудови образу значно розши-

рює функціональність природного матеріалу: один і той же матеріал може бути й основою виробу, і її деталлю. Необхідно давати дітям можливість експериментувати і випробовувати, комбінуючи різні природні форми. Таким чином діти знаходять нові варіанти виготовлення іграшки.

Виготовляючи разом з дітьми іграшки з шишок, жолудів, каштанів, слід підкреслювати схожість природних форм з предметами та об'єктами навколишньої дійсності за допомогою додаткових деталей. Поступово в образах, які створюють діти, починає з'являтися багато деталей, що підкреслюють їхні характерні особливості, функціональність.

Створюючи різні образи, старші дошкільнята орієнтуються вже не лише на форму природного матеріалу, а й на колір і фактуру.

Конструювання з викидного матеріалу. Під викидним матеріалом розуміють ті предмети, які втратили своє побутове призначення (різне упакування, коробки, флакони тощо), та залишки матеріалів. У грі з цими матеріалами діти набувають практичного і життєвого досвіду, у них розвиваються прагнення до творчості, раціональне та економне ставлення до речей. Розглядаючи різні речі, які потрапили до рук, дитина розмірковує: що це за річ або залишки від неї; яке її колишне призначення, як її можна використати зараз. Згодом дошкільнята усвідомлюють, що додавши вигадки й фантазії, можна дати «нове життя» старій, але улюбленій речі, що втратила своє побутове призначення.

Вихователю необхідно заохочувати дітей досліджувати властивості та характеристики різних матеріалів: твердість, м'якість, гнучкість, пружність тощо. Самі діти також люблять збирати різні коробки, стрічки, пляшечки, клаптики паперу і картону та інші речі, розбирають їх на частини, експериментують з ними. Маючи у своєму розпорядженні речі, які вибули з ужитку, діти не бояться їх пошкодити, поламати, тому не відчувають жодних обмежень, користуючись ними. Таким чином вони якнайповніше можуть задовольнити свою допитливість і потребу в дослідженні.

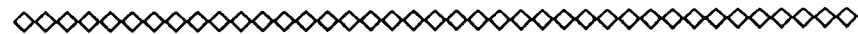
Необхідно підтримувати бажання дітей приносити до дитячого садка різні предмети, які втратили своє побутове призначення, або залишки цих предметів. Цим кожна дитина подаватиме ідеї, справлятиме власний вплив на зміст і процес роботи. Однак треба потурбуватися про те, щоб ці матеріали були безпечними для дітей.

Конструювання з викидного (використаного) матеріалу за своїм характером більш наближене до художнього конструювання, ніж до технічного.

*Завдання конструювання з викидного матеріалу
для дітей середнього дошкільного віку:*

- заохочувати дітей досліджувати різні види викидних матеріалів;
- формувати у дошкільнят уміння аналізувати викидний матеріал як основу майбутнього виробу;
- виготовляти вироби з готових форм без їхньої зміни з добиранням додаткових деталей;
- створювати предмети відповідно до задуму та призначення виробу;
- створювати різні варіанти одного виробу.

Розглядаючи різні використані матеріали, діти намагаються побачити у них певні образи: яку фігуру нагадує, на що схожий. Дошкільнята фан-

газують, створюючи уявні образи: наприклад, сірникова коробка, прив'язана до нитки, може стати тепловозом, машиною, цуцням. Витончений флакон з під парфумів перетворюється на казкову принцесу і діти із задоволенням «одягають» її у клаптики, мережива тощо. Вихователь звертає увагу дітей на різні можливості по-новому використовувати предмети, які вже відслужили. Доцільно ознайомлювати дошкільнят з характерними особливостями цих матеріалів через їхнє дослідження: визначення форми, м'якості чи твердості, еластичності, кольорів, орнаментування.

Експериментуючи з різними коробочками, пластмасовими баночками, по-різному їх розміщуючи, дошкільнята кажуть: «це телевизор», «а це цуценя», «це схоже на ведмедика». Вихователь пропонує дітям подумати про деталі, які допоможуть створити образ, впізнати його. Так, наприклад, можна виготовити різні іграшки з коробок (цуценя, ведмедик, котик і т. ін.): обклеїти сірникову або іншу коробку кольоровим папером, вирізати і приклеїти (чи намалювати) вушка характерної форми, очі, мордочку, лапки або ж до пластмасової баночки також дібрати додаткові деталі, що нададуть схожості з цими тваринками. Згодом діти починають в одному й тому ж матеріалі бачити різні образи, по-різному доповнюючи їх деталями. Виходять як окремі фігурки, так і нескладні сюжетні композиції.

Завдання конструювання з викидних матеріалів для дітей старшого дошкільного віку:

- навчати застосовувати конструкції та форми предметів, які були у вжитку, для створення нових предметів;
- виховувати вміння оцінювати естетичні характеристики предметів;
- створювати нові задуми, враховуючи специфіку викидного матеріалу;
- комбінувати різні види матеріалів під час виготовлення виробів, поєднувати їх між собою, змінювати готові форми.

У роботі з дітьми старшого дошкільного віку вихователю доцільно застосовувати такі методи: «перетворення» — спроба дати старому предмету «нове життя» і новий образ (розробка варіантів застосування об'єкта, що втратив своє побутове призначення, його модифікації, визначення нових змістових сторін об'єкта для його подальшого використання); «прямі аналогії», «фантастичні аналогії» — спроба побачити в коробці, котушці, старому пластиковому або пластмасовому посуді певний образ.

Слід зазначити, що старших дошкільнят уже не задовольняють готові форми, вони пробують змінити їх або приєднати одну до одної. Тобто діти, розглядаючи різний матеріал, вже аналізують його не тільки як основу, а й як деталь майбутнього виробу. Поєднуючи різні форми, вони намагаються отримати будинки, меблі тощо.

Спочатку старші дошкільнята навчаються *поєднувати готові форми без їхньої зміни*, добираючи необхідні деталі. По-різному склеюючи сірникові коробки, виготовляють іграшкові стіл, піаніно, вагончик тощо, обклеюють їх кольоровим папером. Вихователь пропонує дітям подумати, як виготовити іграшкові стілець, стіл, інші меблі за власним уподобанням. Наприклад, проколовши отвори в бічній грані сірникової коробки (отвори робить вихователь), вставивши палички-ніжки (сірники без голівки), зро-

8. Продемонструйте на прикладах, що конструювання з викидного матеріалу за характером більш наближене до художнього конструювання, ніж до технічного.
9. Наведіть приклади використання продуктів конструктивно-моделювальної діяльності в іграх дітей.
10. Зробіть іграшку-експромт для дітей з тих матеріалів, які є у вас під рукою.

4.7. Педагогічна підтримка обдарованих дітей

Концепція естетичної обдарованості

Здатність до творчості є найвеличнішим дарунком природи. Цим даром природа відзначає кожну людину по-різному. *Обдарованим* називають зазвичай того, чий дар перевершує *середні можливості, здібності* більшості людей.

Тому вчені переважно називають обдарованістю генетично зумовлений компонент здібностей, який великою мірою визначає як результат, так і темп розвитку. *Середовище, виховання, освіта* або пригнічують цей дар, або допомагають йому розкритися. Сприятливе навколишнє середовище та кваліфіковане педагогічне супроводження діяльності здатні перетворити дар у видатний талант.

Характерним для сучасної освіти є застосування технологій, які сприяють:

- індивідуалізації навчання;
- діяльнісній активізації дітей;
- діалоговій взаємодії між педагогом і дитиною (педагогіка співробітництва).

Для виявлення таких дітей педагоги мають бути обізнані з концепцією обдарованості, розуміти зміст понять «талант», «обдарованість», «здібність», «обдарована дитина», знати психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей, види обдарованості, специфіку роботи з такими дітьми.

У давні часи великого значення надавали розвитку здібностей дітей, селекції еліти. Платон вважав, що юні обдаровані треба навчати окремо, а Конфуцій пропонував інтенсивно розвивати саме таких дітей, бо в них вбачав гарантію майбутньої нації.

Здібності — це індивідуально-психологічні особливості людини, що сприяють успішному виконанню нею тієї чи тієї діяльності й не зводяться тільки до знань, умінь та навичок, які вона має.

Від народження людина має лише *здатки здібностей* (генетичну програму), з яких під впливом зовнішнього середовища, навчання і виховання (соціальна та педагогічна програми) розвиваються *загальні, розумові, інтелектуальні, спеціальні* (до окремих видів діяльності та сфер життєдіяльності) здібності.

Термін «обдарований» був уперше вжитий в 1839 р. в розумінні слова «геній» (А. Трей). *Потенційна обдарованість* відносно різних видів діяльності притаманна багатьом дітям. *Актуальна обдарованість* демонструє лише незначна частина дітей. До того ж пластичність психічних можливостей дитини змінюється на різних етапах її розвитку. Обдарованість у певній діяльності може виникати стихійно і далі розвиватися за сприятливих умов або згасати за несприятливих. Тому в практичній роботі з об-

дарованими дітьми частіше використовують словосполучення «ознаки обдарованості дитини» або «дитина з ознаками обдарованості».

♦ *Ознайомтеся з книжкою: О. И. Савенков «Одаренные дети в детском саду и школе». — М., 2000.*

Автор розрізняє терміни — «дитяча обдарованість» та «обдаровані діти». Перше словосполучення означає виключність, виняток, своєрідний дар, феномен дитинства. Друге — підкреслює можливість існування особливої категорії дітей.

♦ *З огляду на це зверніться до серії «Нові діти вже прийшли: Діти індиго». Наприклад: Керолл Лі, Тоубер Джен. Дети «Индиго»: Пер. з англ. — К., 2004.*

«...Вони являють собою новий крок в еволюції людства. Їх називають «дітьми світла», «дітьми тисячоліття», «новими дітьми», Дітьми Індиго. Вони володіють високорозвинуеною свідомістю і підвищеною сприйнятливістю. Вони нетерпимі до неширості та фальші... Вони мають унікальне завдання, місію. Не заважайте їм розвиватися, допоможіть їм — в них наше майбутнє».

Обдарованість — складне й багатовимірне утворення. Такої думки вчені: психологи, фізіологи, педагоги. Її не можна зводити ні до коефіцієнта інтелектуальності, ні до креативності, ні до мотивації. Вона завжди унікальна, тому педагогу треба враховувати різноманітність форм її вияву.

У працях вітчизняних та зарубіжних учених *обдарованість визначається як комплекс задатків і здібностей, які за сприятливих умов дають змогу потенційно досягти значних успіхів у певному виді діяльності (чи діяльностей) порівняно з іншими людьми*. Теоретичні питання обдарованості досліджували О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, П. Гальперін, Б. Теплов, Г. Костюк, Є. Торшилова, О. Савенков, М. Холодна, В. Моляко та ін. Наприклад, О. Матюшкін зазначає, що обдарованість завжди *творча*, якщо немає творчості, то не варто говорити про обдарованість. Тобто *креативність* є невід'ємним елементом усіх *видів* обдарованості: інтелектуальної, академічної, художньої і таке інше.

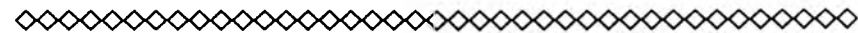
Діти з творчим інтелектом пропускають інформацію через призму власного бачення світу. Їм важче навчатися, засвоюючи чужий досвід, а легше створювати своє.

Креативність — рівень творчої обдарованості, здатність до творчості, яка становить відносно стійку характеристику особистості.

Естетичний розвиток і виховання пов'язані з *красою та мистецтвом*. Феномен естетичного (від грец. *aisthetikos* — такий, що належить до чуттєвого сприймання) полягає в інтеграції об'єктивно-естетичного в природі, суспільстві, продуктах матеріального і духовного виробництва; естетичної діяльності як творчості за «законами краси»; суб'єктивно-естетичного або естетичної свідомості (естетичні почуття, сприймання, потреби, оцінки, ідеали тощо); художньої культури (світу мистецтва).

Питання про *критерії естетичного* у філософсько-психологічних науках вважаються дискусійними.

Предмет, матеріальний об'єкт, твір мистецтва можуть бути носіями естетичного змісту (ритм, пропорція, симетрія, поєднання кольору, цілісність, гармонія, принцип «золотого перерізу»), носіями краси.

- у деталях запам'ятовує побачене (колір, форма, вигляд тощо);
- тривалий час займається малюванням, ліпленням, архітектурними проектами, макетуванням, дизайном; віддається шим заняттям із захопленням і відчуває задоволення;

- виявляє вправність і вмільсть у роботі із зображальними матеріалами, обладнанням, приладдям;

- добре орієнтується на площині аркуша;

- використовує засоби художньої виразності (колір, форма, композиція, динаміка та інше);

- експериментує з матеріалами, генерує ідеї-задуми, способи зображення, фантазує у життєвих ситуаціях (спостереження-споглядання; створення зображення нетрадиційним способом нетрадиційними матеріалами);

- авторські роботи позначені свідомою композицією, експресією, деталізацією, колористичним рішенням, оригінальністю, винахідливістю.

Вважається, що художня обдарованість підпорядкована генетичній програмі розвитку особистості. Вона може виявити себе спонтанно, але розвиток її зумовлений середовищем, соціально-педагогічною програмою. До того ж художня обдарованість може бути обмежена високим рівнем репродуктивної діяльності, наслідуванням, копіюванням. Ідеться про виконавську майстерність, яку не можна вважати рівноцінною творчим імпрровізаціям.

Для діагностики художньої обдарованості можна скористатися методами *спостережень* під час спілкування дитини з творами образотворчого мистецтва, *вибору* твору образотворчого мистецтва, зображального матеріалу, *складання генеалогічного дерева* родини, *аналізу продуктів* дитячої діяльності, *тестуванням досягнень*. Дитині можна запропонувати виконати завдання, яке дасть можливість побачити рівень її досягнень у малюванні (наприклад, «Овочі — фрукти», «Будинок — Дерево — Людина», «Транспорт»), ліпленні («Людина — Тварини»), архітектурній діяльності («Будинок»), декоративній (способи вирізування в аплікаційній техніці) та інше.

Тестування досягнень — це тип діагностичних методик, спрямованих на оцінку досягнутого дитиною рівня розвитку здібностей, навичок і знань. Базовий компонент дошкільної освіти визначає «стандарт» зображальних навичок дітей. Однак завжди треба пам'ятати, що образотворча діяльність є галуззю естетичного у структурі особистості, сферою мистецтва, творчості, а дитинство — це такий період життя людини, в якому кожна особистість — обдарована.

Творчість як феномен обдарованості дитини

Творчість (креативність) посідає значне місце в ієрархії понять, які становлять феномен обдарованості дітей дошкільного віку. Ознаками креативності (від лат. creatio — створення, творіння) можна вважати:

- дитина надзвичайно допитлива, спостережлива, здатна занурюватися, поринати в улюблене заняття та імпровізувати в ньому (малювання, ліплення, витинання, розглядання та ін.);

- демонструє високий енергетичний рівень (високу продуктивність, емоційний фон, здібності, вправність рухів, зосередженість, інтерес);

- прагне зробити по-своєму, демонструє незалежність, неконформність, творчо уявляє і фантазує;

• вибірково ставиться до видів образотворчої діяльності (має улюблені заняття й техніки, в яких досягає довершеності);

• генерує ідеї і висловлює багато думок з приводу однієї ситуації, пропонує цікаві варіанти щодо використання відомих речей (клаптики, гудзики, пір'їнки, насіння, нитки тощо);

• може бути успішною в кількох видах художньої практики;

• може демонструвати риси лідера, організатора і натхненника дитячої групи та бути авторитетним.

У діагностиці креативності використовують *спостереження за дитиною в різних життєвих та змодельованих ситуаціях вибору, аналіз дитячих робіт, тести на креативність («Домалюй», «Перетвори», «Казковий ліс» та ін.), творче завдання, бесіди з батьками*. Тестування на креативність — це група психодіагностичних методик, призначених для вимірювання творчих здібностей особистості.

Психологічне супроводження та педагогічна підтримка дитини з ознаками заальноестетичної та художньо-творчої обдарованості, яка виховується в сім'ї чи дошкільному закладі, є сьогодні важливим елементом професійної компетентності фахівця в галузі дошкільної освіти.

Творчий шлях художньо обдарованих дітей розпочинається, як правило, у спеціальних школах, гуртках, студіях. З часом ці діти досягають певних успіхів у галузі художньої творчості (живопис, скульптура, декоративне мистецтво, дизайн та інше). Однак яскраві результати навряд чи стали б можливими, якби здібності дітей з раннього віку не визнавалися і не поважалися б дорослими. З другого боку, діти й самі приділяють багато часу та енергії вправам з досягнення майстерності у своїй галузі.

Обдарованість — це завжди індивідуальність, і тут кожен випадок потребує насамперед індивідуального лонгітюдного (тривалого) біографічного дослідження, цілісного вивчення особистості дитини в розвитку.

Роль батьків у розвитку спеціальних (естетичних, зображальних, художніх) здібностей дитини є особливою. Батьки — перші, хто помічає обдарованість дитини. Це нелегке завдання, оскільки не існує певного стереотипу обдарованості. Кожна дитина виявляє здібності по-своєму. Найчастіше обдарованість лишається непоміченою у сім'ях з однією дитиною або в таких, де всі діти мають здібності і більш обдарований сприймається як звичайний.

Художньо-естетична обдарованість може також не помічатися в робочих сім'ях, де батьки не мають належної освіти. Дошкільний освітній заклад і сім'я мають працювати в гармонії для охорони, підтримки і розвитку дитячої обдарованості.

Якщо у дитини немає талантів батьків, у неї обов'язково є свої таланти. Допомогти дитині опанувати всі види художньої практики (малювання, ліплення, моделювання, проектування, макетування, плетіння, оригамі, інтарсії та ін.), а також музику, танці, театр тощо означає допомогти знайти сферу власних інтересів та самовираження.

Головним завданням психолого-педагогічного супроводження дітей з ознаками естетичної обдарованості є підтримка і розвиток відчуття прекрасного, формування естетичного смаку, бажання виражати себе у художній діяльності і гармонізація стосунків зі світом.

Шляхом до цього є організація художньо-естетичного креативного середовища дошкільного освітнього закладу. Обдарованість переходить у пасивний стан, якщо у дитини немає інтересу до занять, пов'язаних з естетичними переживаннями і художньою практикою.

Є дві стратегії педагогічної роботи з обдарованими дітьми: *прискорення і збагачення*. У практиці вони доповнюють одна одну. Прискорення ґрунтується на тому, що дитині пропонують більше інформації, ніж звичайним одноліткам. Водночас активно розвивають спеціальні навички, які обслуговують вияви таланту. Програми прискорення потребують особливої уваги до раннього розвитку в дитини соціально-емоційних властивостей, техніки зображення, «дорослого» ставлення до себе і світу.

Стратегія збагачення передбачає не нову, а більш складну інформацію. Вона підтримує інтерес до творчості. Дітям надають можливість виражати своїми засобами (методами художника) власний світ. Ця стратегія дає змогу розвивати обдаровання, не обмежуючи його культурними традиціями.

Зануренню дитини у творчий процес художника сприяє «зразок креативної поведінки» на всіх етапах творчого процесу (пошук ідеї, оформлення задуму, пошук засобів його реалізації, досягнення образно-естетичної виразності, усвідомлення цінності створеного для соціуму та самоцінка).

Створення «Студії активної творчості», «Території споглядання, пізнання, експериментування», художньої майстерні, «Музею мистецтв» з необхідним художнім обладнанням та матеріалами для художньої творчості дають змогу дитині відчувати себе художником.

Професійна узгодженість психолога та педагога зумовлює створення сприятливого середовища для розвитку естетично обдарованої дитини.

Головними принципами розроблення індивідуальних програм визначають:

- забезпечення пріоритетного виду діяльності;
- комплексність, яка передбачає активну самореалізацію дитини в освітніх системах (дитина-краса; дитина-мистецтво; дитина-художник);
- співпрацю із сім'єю;
- стимулювання естетичних переживань;
- свободу вибору;
- самовираження.

Завдання спрямовуються на актуалізацію і розвиток творчого мислення, уяви, образної пам'яті та самовираження. Наприклад, «Збудуй дім для уявної істоти з підручного матеріалу (трісочки, клаптики, картон, пластилін, яєчна шкаралупа, черепашка та ін.)»; «Намалюй пташку аквареллю, гуашшю, восковими крейдочками. Зліпи її з глини, розфарбуй. Зліпи таку ж із пластиліну. А тепер зроби аплікацію з картону та кольорового паперу», «Ось фігура. Домалюй її так, щоб вона на щось була схожою», «Ось кілька однакових кульок із пластиліну, нитки, сірники, гудзики, сухі гілочки. Що можна зробити, щоб кульки стали не схожими одна на одну?».

Обдаровані діти — споглядачі і діячі одночасно. Вони вміють вдивлятися у світ і забувають про себе, зображаючи концепцію людства. Дуже

важливо, щоб потреба дитини в освоєнні виразної мови образотворчого мистецтва була задоволена дорослим як носієм культури. Для створення естетично цінного продукту в образотворчій діяльності дитини мають бути діалектично поєднані *переживання, осмислення, втілення*.

Рекомендована література

1. *Одаренные дети*: Пер. с англ. / Общ. ред. Г. В. Бурменской, В. М. Слуцкого. — М., 1991. — 376 с.
2. *Савенков О. И.* Одаренные дети в детском саду и школе. — М., 2000. — 232 с.
3. *Савенков О. И.* Одаренный ребенок дома и в школе. — Екатеринбург, 2004. — 272 с.

Запитання і завдання для контролю

1. Що таке обдарованість взагалі та естетична обдарованість зокрема?
2. Дайте характеристику ознак естетичної обдарованості.
3. Поясніть взаємозв'язок креативності й обдарованості.
4. Якими методами можна діагностувати естетичну обдарованість дитини?
5. Опишіть вияви художньої обдарованості дитини.
6. Поясніть, як можна діагностувати художні досягнення дитини в галузі образотворчої діяльності.
7. У чому полягає професіоналізм педагога у спілкуванні з художньо-естетично обдарованою дитиною?
8. Дайте характеристику стратегій педагогічної роботи з обдарованими дітьми: а) прискорення; б) збагачення.
9. Спробуйте, як допомогти обдарованій дитині відчувати себе художником.
10. Знайдіть художньо-естетично обдаровану дитину, вивчіть її і складіть зразкову індивідуальну програму для її художньо-естетичного розвитку.

Модуль 5

Вихователь як організатор, супроводжувач і співучасник образотворчої діяльності дітей

5.1. Альтернативні підходи до планування образотворчої діяльності

Значення планування

Формування базису особистісної культури у дошкільнят в процесі занять з образотворчого мистецтва багато в чому залежить від грамотного планування освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі.

Планування — це процес визначення конкретних цілей, завдань, змісту, форм, методів та засобів досягнення намічених перспектив на певний відрізок часу.

♦ *Ознайомтеся з інструктивно-методичним листом МОН України від 01.10.2002 № 1/9-434 «Про планування освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі»// Дошк. виховання. — 2002. — № 10.*

У сучасних умовах демократизації і динамічного розвитку освітнього процесу дедалі частіше звучать думки про доцільність вільної організації освітнього процесу без планування і визначення його перспектив. Це призводить до хаосу, відсутності системи в роботі, до стихійності, випадковості.

На сьогодні *плановість залишається важливим принципом* державного управління в різних його галузях, зокрема в освіті. План забезпечує впорядкованість, систематичність, перспективність у роботі, дає змогу поступово реалізувати завдання розвитку кожної особистості. Інша річ, що час змінює *підходи* до самого процесу планування освітньої роботи в дошкільному навчальному закладі. Педагогам надається право на творчість у виборі форм планування та програм розвитку особистості, яких нині є значна кількість. Це дає підстави для альтернативного планування освітньо-розвивального процесу. Разом з тим педагогу важливо пам'ятати, що в процесі образотворчої діяльності вирішуються не лише завдання мистецького характеру, а й важливі завдання розвитку самостійності, активності, творчості особистості, формуються вольові, організаторські, комунікативні риси, зачатки навчальної діяльності та інші.

Принципи планування

Є правила (в педагогіці їх називають принципами), про які варто пам'ятати і враховувати їх у всіх формах планування. Найпершим з них є визначення мети і завдань планування образотворчої діяльності.

◆ *Уважно прочитайте Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко // Дошк. виховання. — 2003. — С. 141—145. Знайдіть визначення мети і завдань естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва зокрема.*

Отже, головною метою занять з образотворчої діяльності є формування бази особистісної культури дошкільняти, передусім перцептивної культури: естетичних, моральних і специфічних для образотворчої діяльності відчуттів (кольору, ритму, лінії, форми, композиції тощо), а також формування особистості як суб'єкта творчості, здатної до самовираження в різних видах образотворчості.

Педагог вирішує завдання формування естетичної сприйнятливості як базової риси особистості, здатності «приймати», «передавати», «трансформувати» естетичні враження, бути споживачем і творцем культури.

Він керується принципом *опертя на зміст розділу «Образотворче мистецтво»* в одній із варіативних програм, за якою працює дошкільний навчальний заклад. У програмі для кожної вікової групи визначено завдання, які є обов'язковими для виконання, а також наведено приклади тем робіт з малювання, ліплення, аплікації, конструювання. Вони спрямовані на реалізацію програмових завдань. Перелік цих тем не позбавляє вихователів та керівників ізостудій можливості пошуку власних оригінальних тем. Саме вони можуть становити надбання та *індивідуальну палітру педагогів*. Наприклад, вихованці дошкільного навчального закладу № 815 Києва творчо малюють портрети педагогів та співробітників. Приклади оригінальної тематики дитячого малювання, ліплення та ідей для декоративних робіт свідчать про творчий підхід до організації і планування образотворчої діяльності.

Принцип цілісності, логічності та інтеграції різних видів діяльності передбачає врахування у плануванні міжпредметних та інтегративних зв'язків. План з образотворчого мистецтва узгоджується з іншими розділами програми, особливо з роботою щодо ознайомлення з дошками, природою, розвитком мовлення, читанням художньої літератури, музичними заняттями, театральною-драматизаційною діяльністю та іграми дітей. Різноманітна й змістовна діяльність забезпечує багатство уявлень і створює таку емоційну атмосферу, що актуалізує у дитини потребу виразити свої почуття, враження і настрої в малюнках, ліпленні, декоративній діяльності. Тому, беручись за складання плану на певний період часу, слід з'ясувати, яка освітньо-виховна робота планується з дітьми за іншими розділами програми і як можна скористатися набутим дитячим досвідом в образотворчій діяльності.

Пропонуємо вам спробувати встановити міжпредметні зв'язки сфери «Природа» з образотворчим мистецтвом у старшій групі на жовтень місяць, час золотої осені.

Принцип інтеграції різних видів мистецтва в художній діяльності дітей забезпечує більш глибоке проникнення у сутність художніх образів і їхнє творче втілення комплексними засобами різних видів мистецтва (візуального, музичного, літературного, мімічного, пантомімічного тощо).

◆ *Спробуйте накреслити інтегративні зв'язки теми «Малювання пейзажів» у старших групах з ознайомленням з живописом (пейзаж), пейзажною поезією, музичними творами на теми природи.*

У плануванні важливо враховувати також *принцип взаємозв'язку між самими заняттями з образотворчої діяльності*. Його не можна ігнорувати, бо виконання однієї і тієї ж теми різними зображувальними матеріалами може бути умовою розвитку цілісного світосприймання і засобом розвитку виразності зображення.

Наприклад, починати навчати зображати нові форми найкраще в техніці ліплення, де образ передається в повній тривимірності (висота, ширина, товщина), потім — в аплікаційній техніці. Тут форма виступає як збірний або цілісний силует, а колір дається у готовому вигляді (кольоровий папір). Найскладнішим щодо техніки зображення є малювання, тому воно планується останнім в означеній *триаді*. Однак не завжди потрібно дотримуватися саме її у плануванні. Можлива і *діада*: аплікація і малювання, ліплення і малювання, ліплення і аплікація. Тут важливо враховувати, який вид діяльності запланувати раніше, щоб набутий дітьми досвід і вміння можна було використати в наступному. Наприклад, під час зображення теми «Натюрморт» (овочі, фрукти, гриби) у старшій групі для кращого засвоєння форм спочатку доцільно запланувати складання натюрморту з реальних предметів або муляжів, потім ліплення, аплікацію і насамкінець малювання.

Потрібно також враховувати *кількість занять з кожного виду зображувальної діяльності* в конкретній віковій групі. Ця кількість, як правило, подається в додатках до програм.

У плануванні образотворчої діяльності важливо дотримуватися *принципу циклічності*: об'єднувати упродовж деякого часу заняття, на яких вирішуються певні програмові завдання. Наприклад, малювання візерунків за мотивами петриківського розпису чи української кераміки в старших групах. Цикл занять має певну логіку: ознайомлення з мистецтвом на початкових заняттях, навчальне малювання на наступних, самостійне творче складання композицій візерунків для прикрашання ними різних форм і предметів.

Цикли занять можуть об'єднуватися програмовими завданнями і тематикою. Наприклад, зображення портрета, пейзажу, натюрморту, архітектурних споруд. Такий спосіб планування дає дитині можливість більш глибоко проникати в характер і способи відображення певної тематики.

♦ *Ознайомтесь із практикою планування тематичних циклів занять у досвіді педагога Л. Шульги: Шульга Л. М. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання: конспект лекцій і занять (за матеріалами власного досвіду). — К., 1995. — С. 10—35.*

Ви розглянули тематичні цикли на прикладі старшої групи: «Холодна осінь» («Барви пізньої осені», «Осінні дощі», «Останній осінній день»); «Зима» («Барви зими», «Зимовий ліс», «Зима в місті», «Зимовий вечір»); «Весна» («Барви весни», «Крига скресла», «Весняний пейзаж», «Після грози»); «Літо» («Барви літа», «Здрастуй, літо», «У лісі», «На річці»).

У плануванні можна враховувати також *взаємозв'язок* завдань з предметного, сюжетного і декоративного видів зображень. Вони чітко окреслені в усіх варіативних програмах, тому є бажаними для виконання. Так, уміння дітей з предметного зображення (малювання, ліплення, аплікації)

важливі для виконання сюжетно-тематичних робіт. Стає зрозумілим, що предметні зображення краще планувати перед сюжетними. Заняття з декоративних видів зображення можна планувати як самостійні і як складову занять з предметних і сюжетних видів зображення. Наприклад, прикрашання ліпним декором настінної керамічної тарілки; розмальовування візерунками українських керамічних іграшок.

Планування роботи з образотворчої діяльності може відбуватися за *принципом сезонності*. Природа різних пір року, праця в різні сезони, сезонні свята й обряди стають темами дитячих малюнків, ліплення, декоративних робіт (виготовлення картин, декорацій тощо). Актуальні враження, якими діти живуть в певну пору року, спостерігають і переживають їх, без особливих утруднень творчо втілюються в їхніх роботах.

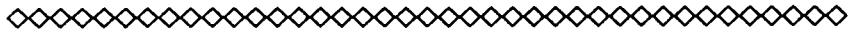
Принцип цінності, врахування практичного призначення дитячих робіт, виконаних в образотворчій діяльності, орієнтує на те, що певні теми треба планувати так, щоб вони були виконані дітьми вчасно. Наприклад, напередодні свят, виставок, днів народження, щоб їх можна було використати для оформлення запрошень, як святковий або урочистий подарунок, декорації, прикрашання групової кімнати, влаштування виставок.

Принцип варіювання технік і способів зображення може стати ще одним способом планування. Ознайомлення з новими техніками програми передбачають поступово. Так, в молодших групах важливо передбачати чергування малювання фломастерами із зображенням гуашевими фарбами. У старших — техніки гуаші й акварелі, планувати нетрадиційні техніки зображень: монотипію, плямографію, пуантилізм, ниткографію, малювання штампиками з поролону або картоплі та інші.

Основою планування (домінантою) може стати спосіб сприймання дитиною предмета, об'єкта, явища: зображення з натури, за уявою, уявленням, фантазією, з пам'яті.

Принцип врахування положення про типи занять потребує доцільного поєднання повідомлення, закріплення і самостійного застосування дитиною набутого досвіду сприймання дійсності та її зображення. У молодших групах переважають заняття із закріплення матеріалу, бо інформаційно-практичний потенціал дитини невеликий. У міру його збагачення зростає питома вага занять за власним задумом дітей. Уже з середньої групи їх проводиться 1/3 частина від загальної кількості.

Актуальним є *спільне планування роботи* обома вихователями, що працюють у групі, і взаємозв'язок, погодженість в роботі керівника із студії та вихователями. Дотримання цього передбачає активну підготовчу роботу вихователя до занять з образотворчої діяльності. Вона полягає у здійсненні художніх екскурсій, проведенні спостережень, читанні й обговоренні художньої літератури, перегляді й обговоренні ілюстрацій, мультфільмів, відеозаписів, розповідях про художників, розгляданні картин, скульптур, виробів декоративного мистецтва, закріпленні з дітьми зображувальних технік і правил користування обладнанням та приладами, організації самостійної образотворчої діяльності, індивідуальній роботі з обдарованими дітьми та дітьми з особливими потребами. Йдеться про дітей, які тривалий час не відвідували дитячий садок, таких, що стали

свідками негараздів у сім'ї, нерішучих, сором'язливих, з комплексом меншовартості і таке інше.

Відповідно до *краєзнавчого принципу* у планах знаходить відображення актуальна тематика рідного краю. Наприклад, малювання гірських пейзажів в Карпатах і лісових на Поліссі, ознайомлення з народними ремеслами, декоративно-ужитковим мистецтвом свого краю, творчістю місцевих митців. Приміром, на Київщині — ознайомлення з декоративним авторським розписом К. Білокур, М. Приймаченко, Є. Миронової, на Дніпропетровщині — Т. Пати, М. Тимченко, Ф. Панка.

Дотримання *принципу науковості* забезпечує відповідність змісту планів досягненням психолого-педагогічної науки, актуальним дослідженням в галузі методики образотворчої діяльності, здобуткам передового педагогічного досвіду. Реалізація цього принципу потребує від педагога обізнаності в наукових дослідженнях, практичних педагогічних інноваціях, уміння осмислити їх і застосовувати у власній практиці для плідного спілкування з дітьми.

♦ *Плануючи освітній процес з образотворчої діяльності, пригадайте провідні принципи дидактики: доступності, повторності, міцності, наочності.*

Не варто прагнути уникати повторення однієї теми в різних вікових групах. Завдання їхнього зображення будуть різними! Наприклад, малювання візерунка, людини, тварини в молодших і старших групах мають свої мету, завдання, специфіку змісту.

Види планів

У практиці дошкільних навчальних закладів використовуються два види планування: *перспективне й поточне*.

Перспективне планування визначає завдання і зміст роботи на тривалій відтинок часу: навчальний рік, півріччя, квартал, місяць.

Річний план роботи дошкільного навчального закладу охоплює всі важливі напрями його функціонування і є результатом творчої думки всіх працівників. З естетичного виховання та образотворчої діяльності в ньому передбачаються заходи щодо поповнення матеріальної бази, облаштування освітньо-розвивального середовища, поліпшення стану освітньо-виховного процесу, виявлення, узагальнення та впровадження кращого педагогічного досвіду. Наприклад, серед завдань дошкільного навчального закладу на поточний рік можна визначити тему: «Ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом як основа розвитку їхніх художньо-творчих здібностей». Це завдання реалізується в системі конкретних заходів в різних розділах річного плану. Так, у розділі: «Підвищення рівня фахової майстерності працівників» можна передбачити педагогічну нараду з цієї проблеми, заходи із самоосвіти працівників, семінари, дискусії, майстер-класи, консультації, обмін досвідом, ділові ігри, дискусії, майстер-класи. У розділі «Організаційно-педагогічна робота» планується робота з батьками у відповідному контексті: лекції, консультації, відкриті заходи з питань ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом, проблем музейної педагогіки. У плані роботи методичного кабінету зазначається: добір науково-методичної літератури, методичних розробок з досвіду роботи щодо ознайомлення дітей з тво-

рами образотворчого мистецтва; оформлення тематичних стендів, виставок живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва та дитячих творчих робіт. До здійснення запланованих заходів активно залучаються педагоги з образотворчої діяльності, керівники художніх студій.

До перспективних планів належать також сітки занять з образотворчої діяльності, які складають вихователі різних вікових груп та педагоги з образотворчої діяльності терміном на місяць, квартал або півріччя в довільній формі (перелік занять, група, термін проведення, теми) або у вигляді таблиць-сіток (тема, мета, замальовки образів).

Часто педагоги з образотворчого мистецтва в дошкільних навчальних закладах проводять заняття та гурткову роботу лише з малювання, а вихователі груп — з ліплення, аплікації, конструювання. Тому кожен планує відповідні види діяльності.

♦ *Пропонуємо проаналізувати зміст і варіативні форми (тематична, блокова) перспективних планів з малювання у старшій групі на півріччя та на рік. Як в них враховано принципи планування? Які можна внести пропозиції, корективи? (Табл. 2, 3).*

Таблиця 2. Перспективний план

Старша група

№ пор.	Термін проведення	Тема заняття	№ пор.	Термін проведення	Тема заняття
1	14.09	Барви літа	17	09.11	Мотиви українського розпису на кераміці
2	16.09	Бабусин сад	18	11.11	Золота осінь
3	21.09	Айстри різнокольорові	19	16.11	Букет із листя
4	23.09	Осінній букет	20	18.11	Осінні хризантеми
5	28.09	Ознайомлення з натюрмортом	21	23.11	Ниткографія
6	30.09	Яблука червоні та зелені. Малювання з природи	22	25.11	Візерунок з калиною на смужці або розетці
7	05.10	Ознайомлення з українською вишивкою	23	30.11	Осінні дощі. Малювання по вологому тлу
8	07.10	Український рушник	24	02.12	Кляксографія
9	12.10	Зустріч яблука і груші з виноградом	25	07.12	Зимові візерунки
10	14.10	Каштан та каштанчики	26	09.12	У майстерні майстра лісового пейзажу
11	16.10	Домашні тварини. Графічне зображення	27	14.12	Зимове диво-дерево(колаж)
12	21.10	Ілюстрування казки «Троє поросят»	28	16.12	Зимонька-зима із завірюхою прийшла
13	26.10	Зустріч помідора з цибулею	29	21.12	Зустріч гілочки ялини з апельсином
14	28.10	Моє рідне місто	30	23.12	Штампування
15	02.11	Гарбуз-реготун	31	28.12	На порозі Новий рік (малювання за бажанням)
16	04.11	Зустріч з українською керамікою	32	30.12	Ілюстрація казки «Мороз Іванович»

Таблиця 3. Перспективний

План складено на основі авторської програми «Талановиті пальчики»

Старша група

Блоки	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень
Нова техніка, методи, експерименти	Графіка, техніка малювання	Акварель, секрети малювання на вологому паперу	Малюємо на зім'ятому папері	Зарис воском під акварель	Заливки кольорів (акварель)
«ПЕЙЗАЖ»	Плани і пейзажі (ближній, дальній) перспектива	Осінній ліс. На березі озера	Малюємо вітер	Зимнє море (згадки про літо)	Північне сьйво
Анімалістичний блок	Лисиця вперше вивела лисенят із нори	Світ Нептуна. «Акула на полюванні»	Сенсація: у зоопарку фантастична тварина	Білі ведмеді на Північному Полюсі	Пінгвін
«ЛЮДИНА»	«Фотоательє» (портрет)	«Літні Олімпійські ігри»	Катаємося на роликах	На передноворічному ялинковому базарі	Малювання за бажанням
НАТЮРМОРТ	Фрукти, овочі, квіти	Букет із листків, 2—3 яблука	Осіннє вікно. За вікном дощик. На підвіконні вазон (змішана техніка)	Оформлення групи до Нового року	Новорічна композиція з годинником
Блок занять на розвиток фантазії та конструктивного мислення «ТРАНСПОРТ»	Машина для змії	Машина для слона	Малювання за бажанням	Літак для Діда Мороза	Автобус для гномиків
Архітектурний блок	У якому будинку живе привид?	Малювання за бажанням	Київ у дощовий день	Будинок моєї бабусі	Стара хатина лісника
Ілюстративний блок	Малювання за бажанням			Короткі поетичні твори, оповідання, казки	

план

(керівник авторського колективу О. Климович, м. Київ)

Блоки	Лютий	Березень	Квітень	Травень
Нова техніка, методи, експерименти	Малюємо крапками	Набивка сухим пензликом	Малювання за бажанням	Техніка мазка (гуаш без води)
«ПЕЙЗАЖ»	Найкраща ялина в лісі	Малювання за бажанням	Проліски на лісовій галявині	Веселий дощ. Веселка над розквітлим бузком
Анімалістичний блок	Малювання за бажанням	Кінь: перегони у кареті — трійка на вигоні	Динозавр	Лелека у гнізді
«ЛЮДИНА»	Ліпимо сніговика. Зруйнували сніговика	Клоун цирку	Дошки та діти	Ми ідемо на пікнік
НАТЮРМОРТ	Ваза «Поларунок Снігової королеви»	Жартівлива постановка: «Чиї черевки?» Намалювати так, щоб усі зрозуміли чиї черевки: дівчинки, дідуся чи клоуна	Сансєв'єра в композиції	Що нам потрібно влітку (м'яч, ракетки тощо)?
Блок занять на розвиток фантазії та конструктивного мислення «ТРАНСПОРТ»	Машина для жирафи	Машина для мишки	Літак для черепахи	Машина для мене
Архітектурний блок	Картонна коробка перетворюється на багатоповерховий будинок. Як його прикрасити?	Міст через річку (перехід)	Замок Попелюшки, Чарівника Смарагдового міста	Дитячий майданчик моєї мрії
Ілюстративний блок	Короткі поетичні твори, оповідання, казки			

Для розвитку художніх обдаровань, здібностей та інтересів дітей в дошкільних навчальних закладах організовується і планується робота художніх студій, гуртків, майстерень. Керівники гурткової роботи переважно складають перспективні плани на навчальний рік і додають їх до річного плану роботи дошкільного навчального закладу.

- ♦ *Ознайомтеся з річним планом роботи студії художнього витинання. Зверніть увагу на характер поглибленого опанування конкретного виду мистецької діяльності дітьми в процесі занять у студії (гуртку). (Див. табл. 4).*

Таблиця 4. План роботи студії художнього витинання (автор І. Ликова)

Місяць	Тематика занять	Програмовий зміст
Вересень	Екскурсія в музей декоративно-ужиткового мистецтва, зустрічі з майстрами-витинальниками, художниками. Мистецтвознавчі бесіди. Ознайомлення зі студією художнього витинання	Ознайомити дітей з витинанкою як своєрідним видом декоративно-ужиткового мистецтва. Дати знання про історію паперових прикрас, різновиди витинанок за змістом і призначенням у побуті. Показати специфіку орнаментального декору витинанок: групи орнаментальних мотивів, композиційні особливості, характер кольорових поєднань. Викликати зацікавленість та бажання займатися художнім витинанням
Жовтень	Закладка. Квітка. Зірочка. Панно «Осінь»	Сформувати уявлення про одинарні витинанки. Навчити витинати окремі елементи: стовпчик, коло, трикутник, ромб, квадрат та оформляти «берег» (край) розеткової витинанки «маківками» (округлі завершення) і «зубчиками» (трикутні завершення). Виховувати естетичне ставлення до народного мистецтва. Зацікавити образними (фольклорними) термінами — назвами елементів — і пояснити їхню символіку
Листопад	Теоретичні та практичні заняття з композиції і кольорознавства. Сонечко. Квітка	Дати знання про композиційні особливості витинанок. Пояснити деякі закономірності кольорознавства і навчити складати гармонійні кольорові поєднання. Вчити виготовляти складні (накладні) витинанки. Навчити витинати «береги» способом «гребінці» (прямокутні, квадратні й трапецієподібні завершення). Викликати яскраві естетичні емоції, захоплення композиційними та кольоровими гармоніями витинанок. Розвивати чуття ритму, пропорцій, колориту
Грудень	Сніжинки. Новорічні вироби (плоскі та об'ємні)	Підвести до творчого використання відомих елементів і засобів витинання для виготовлення нових, складніших виробів. Навчати комбінувати засоби витинання з технікою інших видів зображувальної діяльності й конструювання; прикрашати витинанку новими елементами: «стрілка», «косиця». Викликати почуття радощів і задоволення під час спілкування з народними виробами. Підтримувати бажання самостійно виготовляти красиві та якісні витинанки
Січень	Стрічкові витинанки (півники, качечки, ляльки). Театр тіней	Учити виготовляти стрічкові витинанки: складати довгий аркуш паперу кілька разів в одній площині, використовувати шаблон для зображення одиниці орнаменту, витинати, залишаючи місця з'єднання елементів; разом з дорослим робити персонажів і декорації для театру тіней. Розвивати естетичний смак, стійкий інтерес до витинанок як своєрідного виду декоративно-ужиткового мистецтва

Місяць	Тематика занять	Програмовий зміст
Лютий	Фіранка. Рушник. Записна книжка. Листівка	Ознайомити з ускладненим видом стрічкових витинанок — «фіранкою» і складною витинанкою — «рушником». Навчити робити паперові прикраси і сувеніри за мотивами народних витинанок. Збагатити практичний досвід дітей новими елементами: «закрутки», «баранячі ріжки». Створювати умови для творчої діяльності дітей за мотивами народного декору
Березень	Серветка. Ляльковий будиночок	Навчити виготовляти витинанки складанням паперового аркуша удвох площинах. Сприяти творчому використанню відомих елементів. Конструювати макет лялькового будиночка, оформляти і прикрашати його за своїм задумом; витинати паперових ляльок і силуетний одяг для них. Зміцнювати інтерес до витинанок, збагативши теоретичний і практичний досвід дітей їхніми зображувальними можливостями
Квітень	Весняні мотиви: Віночок. Гірлянда. Букет. Вазон	Дати уявлення про градаційний ряд рослинних мотивів витинанок. Учити виготовляти витинанки: «віночок», «гірлянда», «букет», «вазон» як функціональні вироби і для прикраси приміщення. Пояснити принцип стилізації. Навчити витинати стилізовані рослинні мотиви (листок, пуп'янок, квітка, гілка, ягідка) як орнаментальні елементи
Травень	«Дерево життя». «За сторінками найулюбленіших книжок»	Розкрити символіку і зміст найскладнішого рослинного мотиву «Дерево життя». Створити умови для творчої колективної праці з виготовлення «Дерева життя». Учити за допомогою техніки витинання робити ілюстрації. Виховувати естетичне ставлення до народної культури і через неї — до всього навколишнього світу

Поточні (календарні) плани на щодень складаються також на основі державних або авторських освітніх програм та перспективних планів. Досвідчені педагоги можуть скласти їх на один-два найближчі дні, фахівці-початківці, педагоги образотворчого мистецтва — на один-два тижні. У календарних планах відображаються різні форми роботи з образотворчої діяльності: спостереження краси в житті та образотворчому мистецтві, екскурсії до музеїв і на виставки образотворчого мистецтва, дитяче експериментування з художніми та зображувальними матеріалами, самостійна образотворча діяльність дітей, індивідуальна робота з художньо обдарованими дітьми та дітьми з особливими потребами, заняття, робота з батьками, оновлення і поповнення розвивального середовища групи художніми, зображувальними та наочними матеріалами.

Плануючи спостереження та екскурсії, пов'язані з образотворчою діяльністю, треба зазначити *об'єкт, мету, основні запитання до дітей*. У художньому експериментуванні зазначити, яка художня ідея або технічно-зображальна пропозиція буде перевірятися в процесі самостійних досліджень дітей. В умовах розвивального середовища передбачати особистісне та міжособистісне спілкування з мистецтвом, індивідуальні, групові та колективні бесіди на теми образотворчого мистецтва й образотворчої діяльності, обговорення матеріалів художніх виставок і творчих робіт дітей,

спільну художньо-практичну діяльність педагога і дітей, художньо-технічні хвилинки тощо.

У **плануванні занять** важливо зазначати вид образотворчої діяльності, тему, мету, матеріали для художньо-творчого зображення, підготовчу роботу, хід заняття із зазначенням методів і прийомів у кожній його частині (вступна, самостійна робота дітей, обговорення, аналіз, оцінка, обігрування результатів роботи).

Плануючи заняття у різновікових групах, важливо диференціювати завдання в меті для кожної вікової підгрупи, а також методи і прийоми навчання.

♦ *Пропонуємо ознайомитися з плануванням занять у молодших різновікових групах на основі публікації: Доронова Т. Н., Якобсон С. Г. Обучение детей 2—4 лет рисованию, лепке, аппликации в игре (младшая разновозрастная группа): Кн. для воспитателя детского сада. — М., 1992.*

У **плануванні самостійної образотворчої діяльності** дітей педагог час від часу зазначає поповнення, оновлення обладнання в центрі СХД (самостійної художньої діяльності) — зображувальні матеріали, виставки, прийоми непрямого керівництва діяльністю (заохочення індивідуальної або групової ініціативи дітей, ігрова та соціальна мотивація їхніх задумів).

У періодиці останніх років з'явилися такі форми планування роботи з образотворчої діяльності, в яких *перспективне планування* органічно поєднується з *календарним*. Плануються не лише заняття, а й робота з ознайомлення дітей із красою в житті й образотворчому мистецтві як основою збагачення їхніх почуттів, художньо-творчих ідей та задумів.

♦ *Ознайомтеся зі змістом такого планування на основі публікацій: Занятия по изобразительной деятельности с детьми 6—7 лет. Примерное планирование // Дошк. воспитание. — 2000. — № 4—12; 2001. — № 1—2.*

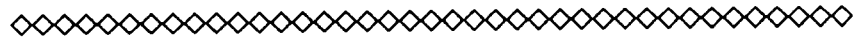
У методичній літературі є розробки **планування комплексних занять** з розвитку творчих здібностей дошкільнят. Вони побудовані на ґрунті інтеграції трьох основних видів мистецтв — образотворчого, музичного і художньої літератури, їхньої взаємодії, яка виступає засобом ампліфікації загального і художньо-творчого розвитку дітей.

Такий підхід до планування є актуальним у старших групах дошкільного навчального закладу, бо забезпечує перспективність образотворчої діяльності в початковій школі, де програма з образотворчого мистецтва побудована на основі інтеграції мистецтв.

♦ *Ознайомтеся із планами комплексних занять на основі посібника: Комплексные занятия по развитию творческих способностей дошкольников: Методическое пособие. Авторы-составители: Корчаловская Н. В., Посевина Г. Д. — Ростов н/Д., 2003.*

Оригінальною у зазначеному посібнику є система **блоково-тематичного планування занять**. Їхній зміст базується на таких тематичних блоках-циклах: «Світ навколо тебе», «Казки», «Зима», «Цирк», «Я і моє оточення!», «Фантастичне місто», «Літо, ой літо!». Автори радять їх проводити один раз на тиждень у старшому дошкільному віці.

Важливим аспектом планування є **аналіз ефективності реалізації запланованої роботи**. Він дає підстави для корекції розвитку дітей в образотворчій діяльності, врахування виявів їхніх індивідуальних інтересів та вподобань.

Для того щоб провести такий аналіз, треба уважно стежити за роботою дітей на заняттях, оцінювати їхні судження, ставлення до мистецтва, переглядати виконані зображення, здійснювати діагностичну роботу. Педагог планує проведення діагностичних, контрольних-перевірювальних занять, на яких використовує творчі завдання, тести на інтелект, уміння, креативність (переважно малюнкові).

Отже, в сьогоденні уможливаються альтернативні підходи педагогів до планування: свобода вибору видів і форм планів на засадах доцільності, помірності, відповідності обраній стратегії та державній програмі.

♦ *Спробуємо для узагальнення разом визначити:*

- a) *принципи планування: систематичність, науковість, інтеграція, домінанта...*
- б) *способи планування: за принципами, домінантою, індивідуальне, колективне...*
- в) *види планування: перспективне, поточне, щоденне...*
- г) *форми планування: календарно-тематичне, блоково-циклічне, план-сітка, система методичних розробок занять.*

5.2. Перспективність і наступність в організації образотворчої діяльності в дошкільному навчальному закладі та школі

Перспективність і наступність — принципи неперервності освіти

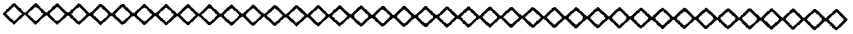
Неперервність освіти в Україні визначено пріоритетним напрямом її реформування. У Національній доктрині розвитку освіти в Україні (2001) зазначено, що вона має забезпечуватися наступністю змісту та координацією освітньо-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку осіб до можливого переходу до наступних ступенів. Отже, державою *заявлено* принципову важливість неперервності освіти у процесі розвитку і становлення особистості в її індивідуальній еволюції.

Дошкільна освіта дає старт у шкільне навчання тим, що започатковує готовність усіх сфер особистості дитини до нього як до нової форми її життєдіяльності.

Що означає термін «неперервність освіти»? Словник професійної освіти визначає це як систему безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального потенціалу як найвищої цінності нації.

Важливими умовами забезпечення функціонування безперервної освіти виступає дотримання таких педагогічних принципів освіти, як перспективність і наступність на всіх освітніх ланках.

З погляду взаємозв'язку дошкільної і початкової освіти, перспективність означає погляд вперед, роботу на майбутнє, на перспективу. Це знання вихователями дошкільних навчальних закладів програм першого класу початкової школи, особливостей змісту і методів навчання, виховання та розвитку учнів з метою підготовки дошкільнят до шкільного навчання і спілкування в умовах шкільного середовища.

Наступність — це використання, врахування вчителями початкової школи здобутків і досягнень дітей в дошкільній освіті з метою організації природного входження дитини в процес систематичного навчання і виховання, спілкування більш високого гатунку в умовах нового соціального середовища. Це знання програм, змісту й методик дошкільного виховання, базових досягнень у розвитку дітей старшого дошкільного віку за різними видами їхньої діяльності та вихованості.

Наступність — це об'єктивна закономірність розвитку всіх життєвих явищ, завдяки якій відбувається безперервний розвиток. Завдяки наступності нові надбання, змінюючи старі, зберігають в собі елементи своїх попередників.

У розвитку особистості дитини раннього, дошкільного і молодшого шкільного віку також є наступність, зокрема вона виявляється у розвитку творчих здібностей особистості, формування яких є пріоритетним напрямом в діяльності різних ланок освіти.

Щоб наступність як закономірність розвитку творчої особистості відбувалася, необхідно спеціально створювати умови для творчого розвитку і подальшого навчання в школі.

У дошкільлі з огляду на перспективу шкільного навчання важливо проєктувати і формувати базові основи творчої особистості, чітко визначаючи їх у меті, змісті, формах і методах образотворчої діяльності.

У різні періоди дошкільного дитинства (враховуючи специфіку домінуючих потреб кожного вікового періоду, провідний вид діяльності, новоутворення і магістральні лінії розвитку) важливо визначати своєрідні завдання, зміст, методи і форми художньо-творчого розвитку.

Так, провідною в ранньому дитинстві є предметна діяльність, яка суттєво впливає на характер образотворчої діяльності і можливості особистісного розвитку дитини в ній. Образотворча діяльність, що зароджується в ранньому віці, містить риси предметної діяльності: зображення переважно предметного характеру, діти намагаються діяти з ними як з реальними предметами, їх цікавить сам процес діяльності, а не її результат і суспільна оцінка.

У дошкільному віці потреби змінюються, дитина більшою мірою зорієнтована не на предмет, *а на людей, на їхні дії з предметами, на взаємодію і взаємини* в людському спілкуванні. Змінюється провідна діяльність, нею стає сюжетно-рольова гра, в якій дитина намагається пізнати сенс діяльності дорослих людей, особливості їхніх взаємин. Образотворча діяльність в цей період розвивається за своїми законами і водночас містить соціальні пріоритети. Так, творчий характер діяльності стимулює розвиток найважливішого психічного новоутворення цього періоду — уяви як базової основи творчості, котра є особливо важливою як для гри, так і для образотворчої діяльності. У цей період в процесі набуття знань, умінь і навичок розвиваються творчі вміння, необхідні для реалізації творчої уяви і задумів.

Значення творчої уяви, що розвивається в дошкільному дитинстві, вкрай важливе для всього подальшого розвитку особистості в більш зрілі роки в різних видах діяльності. Перспективний пріоритетний напрям розвитку творчої продуктивної уяви в умовах образотворчої діяльності зберігається і в початковій школі.

Психолог В. Давидов продуктивну уяву, що домінує в розвитку дошкільнят, вважає основою творчого мислення молодших школярів. Ці здібності він розглядає як правомірні чинники єдиної лінії творчого розвитку дітей, як основу наступності між дошкільною і шкільною освітою.

У процесі навчання в учнів початкової школи формується новий спосіб креативного пізнання світу — теоретичне мислення, що відбувається у формі абстрактних понять. Це дає можливість учням більш свідомо засвоювати принципи, закономірності, технології створення художніх образів.

Отже, креативне (творче) мислення молодшого школяра — це якісно новий відрізок у розвитку творчих здібностей особистості, початок якому дає розвиток продуктивної уяви в дошкільному дитинстві.

Ось чому так важливо, з погляду перспективи розвитку особистості в дошкільний період, розвивати продуктивну уяву дітей як на заняттях, так і в самостійній художній діяльності.

Психолого-педагогічна наука визначає показники готовності дитини до школи в різних сферах її життєдіяльності. У художньо-творчій сфері дитина-дошкільня:

- 1) вміє емоційно відгукуватися на вияви естетичного в житті та мистецтві, висловлювати власні думки й почуття, судження про красиве в усьому навколо неї;
- 2) розуміє засоби художньої виразності різних видів образотворчого мистецтва;
- 3) володіє елементарними знаннями про основні види і жанри образотворчого мистецтва, їхні спільні та відмінні риси;
- 4) вміє давати естетичну оцінку творам мистецтва;
- 5) вміє самостійно створювати художні образи засобами виразності різних видів образотворчої діяльності та головних технік: малювання, ліплення, аплікації, конструювання;
- 6) володіє різними технічними прийомами, технологією роботи з різноманітними матеріалами;
- 7) створює зображення за допомогою різних способів сприймання дійсності: за уявою, уявленнями, з пам'яті, за натурою, з природи, за власним задумом;
- 8) виявляє ініціативу, творчість, самостійність у художній діяльності, прагне до оригінальних рішень.

✦ *Доповніть цей перелік, користуючись власним практичним досвідом, стандартом художньо-естетичного розвитку дошкільняти.*

Сутність перспективності і наступності в освітній роботі з розділу «Образотворче мистецтво»

Перспективність і наступність в освітній роботі з розділу «Образотворче мистецтво» — це реалізація в межах вікових можливостей *спільної мети*: формування почуття прекрасного, вміння розуміти і цінувати красу в житті і творах мистецтва, розвиток естетичних оцінок і смаків, уяви, фантазії, оригінальності й нестереотипності мислення, художньої творчості в процесі художнього пізнання й опанування світу.

Основною реалізації програм суміжних ланок освіти з розділу «Образотворче мистецтво» є *оптимальне поєднання різних видів художньої діяльності — продуктивної (відтворювальної) і продуктивної (творчої) на ґрунті безпосереднього сприймання світу дитиною та через художні образи у мистецтві.*

Ця лінія чітко простежується в державних стандартах дошкільної і початкової освіти — змістова лінія «Світ мистецтва» у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (БКДО) та освітня галузь «Мистецтво» у Державному стандарті початкової загальної освіти (ДСПЗО).

БКДО головною метою художньо-естетичного розвитку дошкільнят визначає виховання культури **естетичних почуттів**, розвиток **сприйнятливості** як базової особистісної характеристики, що полягає в умінні приймати, передавати, трансформувати, а саме — бути споживачем і творцем культури.

ДСПЗО має за мету розвиток особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та в духовному самовдосконаленні.

♦ *Спробуйте порівняти ці положення стандартів і переконатися, що в них простежується спільна цільова спрямованість суміжних ланок освіти, з одного боку, на збагачення дітей та учнів досвідом естетичного світовідчуття через сприймання краси світу й мистецтва, а з другого — на активне залучення їх до самостійної художньої образотворчості.*

Не можна не помітити спільних підходів науковців-розробників стандартів дошкільної і початкової освіти до пріоритетного визнання інтеграційних процесів під час засвоєння субсфери та освітньої галузі «Мистецтво».

З цього приводу в БКДО в Україні зазначається, що Базовий компонент художньої освіти (сфера «Культура», субсфера «Мистецтво») є вихідним для шкільної освітньої галузі «Художня культура», в основі якої лежить принцип інтеграції різних видів мистецтва. Отже, мистецьку діяльність дошкільнят доцільно організовувати за **принципом інтеграції** (гармонійного поєднання на заняттях і в різних життєвих ситуаціях музичних, літературних фрагментів, живопису, поезії з виходом на образотворення в різних видах художньої діяльності: малюванні, ліпленні, аплікації, музикуванні, мімічних та пантомімічних етюдах).

У ДСПЗО наголошується, що в основу змісту освітньої галузі «Мистецтво» покладено принцип об'єднання різних видів мистецтва та **визначення художньої культури як системи скоординованих знань**, опанування яких необхідне для формування у свідомості учнів **цілісної художньої картини культурного простору**. Впровадження у шкільну практику комплексу видів мистецтва дасть змогу розширити асоціативні уявлення учнів, збагатити їхнє суб'єктивне світосприймання і світовідчуття, виконати комплексну функцію в розвитку сенсорної, емоційної та інтелектуальної сфер особистості.

Державні стандарти реалізуються в освітніх програмах. Судити про те, чи існує тут наступність, дуже важко. По-перше, тому, що розроблені під державні стандарти дошкільної освіти і початкової школи програми перебувають у стані експериментального впровадження. По-друге, тому, що існує велика кількість варіативних і авторських програм з оригінальни-

ми, неординарними підходами до освіти і це створює певні складнощі у їхньому порівнянні.

♦ *Спробуймо проаналізувати програми суміжних ланок освіти. Наприклад: **Малютко. Програма виховання дітей дошкільного віку / Відповідальний редактор З. П. Плохій. — К., 1991; Програма для середньої общеразвивательной школы. Изобразительное искусство. 1—4 классы / Сост. М. Л. Любарская и др. Одесса—Киев, 1996.***

Ви побачили, що загальні підходи до **побудови програм** (структура), мають багато спільного. Так, виокремлюється розділ «Сприймання краси різних об'єктів і явищ життя й образотворчого мистецтва як базова основа власної художньо-творчої діяльності дітей та учнів».

У дошкільній програмі розвиток сприймання образотворчого мистецтва передбачено з четвертого року життя (народна іграшка, декоративно-ужиткове мистецтво, живопис, графіка, скульптура). У програмі першого класу цей розділ відсутній і з'являється лише у другому класі. Отже, про наступність за цим напрямом не можна говорити, бо здобутки дошкільної освіти втрачаються.

Наступності важливо дотримуватися і **щодо лінії знань, навичок і творчих умінь**, які зумовлюють та обслуговують образотворчу діяльність і повинні бути підпорядковані головній меті — творчому розвитку дитини. Вона має отримати можливість висловлювати свої думки і почуття, ставлення та оцінки в малюнках, ліпленні, аплікаціях. Тому у процесі шкільного навчання образотворча діяльність має функціонувати на більш високому та усвідомленому рівні. Від учнів вимагається більше самостійності, ініціативи в постановці зображувальних завдань, у виборі цікавих тем та оригінальних засобів їхнього художнього втілення.

Щодо реалізації принципу наступності — важливо, щоб у процесі шкільного навчання були створені умови для самостійної образотворчої діяльності в позанавчальний час, щоб діти не втрачали можливостей для творчого самовираження, до яких вони звикли в дитячому садку. Найбільш сприятливі умови в цьому плані — в освітніх закладах типу «школа-дитячий садок». Вони мають відповідно обладнане середовище для СОД і планують час для самостійної художньої діяльності учнів з метою розвитку та реалізації їхніх художніх уподобань, інтересів, здібностей, творчих обдаровань. Важливо зацікавити учнів творчими заняттями в них. Тут має місце більш логічне продовження в початковій школі традицій і здобутків дошкільної освіти з образотворчого мистецтва, створено сприятливіші організаційні умови для занять учнів образотворчим мистецтвом.

Практично наступність має забезпечуватися в стандартах і програмах дошкільної і початкової освіти. У стандартах обох ланок пріоритетним завданням є творчий розвиток особистості дошкільняти і молодшого школяра засобами образотворчого мистецтва.

В Україні немає програм з образотворчого мистецтва, які відповідали б ідеям наступності. Російські програми з образотворчого мистецтва Б. Неменського та Програма розвитку різних форм креативного пізнання, творчої уваги і мислення в школі В. Давидова більшою мірою реалізують цей принцип. Ознайомтеся з ними докладніше.

Напрями, форми і методи реалізації перспективності і наступності

Відсутність наступності спостерігається у використанні матеріалів і технік зображення. В першому класі дітям пропонують гуаш, туш, фло-мастер, кулькову ручку. Про акварель, азбуку роботи з якою діти засвої-ли іще в старшій групі, в першому класі забувають і згадують лише в тре-тьому.

Цікавим для дискусії є питання про наступність у виконанні різних типів зображень за способами їх сприймання. У старших групах дошкільних навчаль-них закладів дітей залучають до виконання зображень за уявленнями, уявою, за натурою, за наявності натури, з пам'яті. У початковій школі пер-редбачається художнє виконання лише з пам'яті, за уявою і зразком.

Поміркуйте над проблемою зразка в образотворчій діяльності. Спробуй-те з'ясувати неоднозначність цінності цього методу.

Узагальнюючи досвід практичної роботи дошкільних навчальних за-кладів з образотворчого мистецтва, можна відзначити широке використан-ня різноманітних нетрадиційних технологій виконання художніх зобра-жень: малювання несумісними матеріалами, симетричного передрукуван-ня плями, ниткографії та інші. Вони додають настрою, вносять елемент гри у процес зображення, розвивають у дітей уміння художнього експери-ментування, уяву, фантазію, впевненість і свободу рухів та дій. Цей на-прямок було б корисно розвивати в школі.

Практика свідчить, що вихователі дошкільних навчальних закладів і вчителі початкової школи не завжди розуміють, що творчий розвиток особистості засобами образотворчого мистецтва є спільною метою як дошкільної, так і початкової освіти. Тому не може бути різких відмінно-стей в завданнях, змісті, формах і методах навчання. У навчанні дітей, у розвитку їхньої образотворчості доцільно спиратися на гру. Ідентифіка-ція себе з художником є цікавим процесом перевтілення, визволення, розкріпачення ока, руки і серця дитини. Зображальна діяльність стає процесом, який активно стимулює уяву і творчість дитини. Дошкільня готове до такої діяльності. Педагогу залишається лише діяти на цій хвилі інтересу дітей.

Вчителі початкової школи мають розуміти, що дитина приходить до них з певним досвідом художнього світосприймання та образотворчої діяльності, здобутим у дошкільному навчальному закладі, сім'ї, дитячій академії мистецтв, гуртках і студіях будинків дитячої творчості. Для них важливо ознайомитися з досягненнями дитини-дошкільняти, щоб збере-гати і розвивати їх, підтримувати особистісно та суспільно спрямовані мотиви діяльності кожної дитини. Адже всі вони бажають захопити, вра-зити своїми творчими здобутками інших, дорослих та однолітків. Вчителі початкових класів вивчають програми, стандарти і досвід педагогів до-шкільних закладів, продовжують підтримувати та супроводжувати обла-дарованих дітей.

Отже, якими ж є реальні напрями щодо забезпечення перспективності і наступності в роботі вихователів дошкільних навчальних закладів і вчи-телів початкової школи в освітній галузі «Мистецтво»? Наукою забезпе-чено узгодження стандартів з образотворчого мистецтва суміжних ланок.

Наступні кроки передбачають внутрішній взаємозв'язок *завдань і змісту, форм і методів* навчання та виховання дітей засобами образотворчого мистецтва. Для координації освітньо-виховної діяльності на суміжних ступенях освіти треба забезпечити наступність в *методах* педагогічної роботи. Передусім ідеться про використання таких методів і прийомів, що активізують особисту творчу манеру дітей та учнів: ситуації вибору, ігрові ситуації, ігрове експериментування, моделювання, творчі проекти (колективні та персональні), дизайн-діяльність, виставки-презентації (тематичні та персональні) тощо.

Отже, спільна робота дошкільних навчальних закладів і шкіл із забезпечення наступності та перспективності в освітній роботі з розділу «Образотворче мистецтво» може здійснюватися за такими напрямками:

- **теоретичний** — участь обох педагогічних колективів у спільних конференціях, педрадах, семінарах з питань наступності, взаємне ознайомлення вчителів і вихователів зі змістом програм ДНЗ і початкової школи, сучасних педагогічних технологій, що застосовуються в початковій і дошкільній освіті;

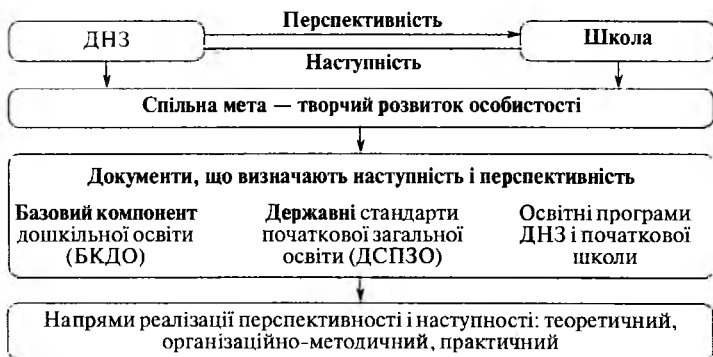
- **організаційно-методичний** — відвідування учителями занять з образотворчої діяльності та СОД, виставок образотворчих робіт вихованців ДНЗ, а вихователями — уроків та гуртків з образотворчого мистецтва в школі;

- **практичний** — проведення спільних мистецьких конкурсів дошкільнят і першокласників («Умілі рученята», «Я мрію свою малюю», «Кращий аранжувальник» та ін.), проведення КВК образотворчого змісту, організація спільних виставок дитячих творчих робіт.

Отож винайдення вихователями дошкільних навчальних закладів і вчителями початкової школи цікавих спільних форм і методів організації дитячої художньої творчості дасть можливість їм забезпечити таку необхідну наступність художньо-естетичного розвитку особистості дитини на ланках дошкільної та початкової освіти.

♦ Для узагальнення і систематизації знань з цієї теми *попрацюйте над наочною структурною моделлю перспективності і наступності в організації образотворчої діяльності в ДНЗ та школі.*

Схема 4. Структурна модель перспективності і наступності в організації образотворчої діяльності в ДНЗ та школі

5.3. Спільна робота дошкільного навчального закладу та сім'ї з питань розвитку дитини засобами образотворчого мистецтва

Мета, завдання і методи розвитку дитини засобами образотворчого мистецтва в сім'ї

Сім'я як первинний осередок кожного суспільства забезпечує відтворення та продовження людського роду, визначає генетичну програму розвитку особистості. У ній закладаються основи виховання та формування майбутньої особистості. Через неї передаються нащадкам історичні та духовні цінності, трудові навички, національні особливості, традиції.

На становлення особистості в родинному оточенні впливають різноманітні зовнішні та внутрішні чинники, які у своїй сукупності та інтегрованої єдності формують педагогічну культуру і виховний потенціал сім'ї. Педагогічна культура родини завжди відображає рівень досягнень суспільства в галузі освіти і виховання підростаючого покоління. Вона містить такі характерні ознаки навчальної і виховної діяльності батьків, як рівень інтелектуального і духовного розвитку, загальна культура, конкретні педагогічні вміння, найважливішим з яких є **спілкування**. Статистика свідчить, що в тих сім'ях, де батьки незалежно від форм навчання отримали педагогічні знання та вміння з виховання дітей, буває менше конфліктів і непорозумінь з дітьми, дитячих правопорушень, девіантності поведінки та інших негативних явищ.

Сучасна суспільна ситуація, в якій перебуває українська родина, має цілу низку негативних чинників, що збіднюють духовну сферу сім'ї, зокрема підростаючого покоління. Це обмеження можливостей сім'ї щодо користування бібліотечними фондами, відвідування театрів, музеїв, виставок, проведення культурного дозвілля. За даними Державної доповіді про становище сімей України за підсумками 2003 р., перешкодами для повноцінного виховання дітей у сім'ї є передусім матеріальні проблеми (82 %), брак часу (48 %), невідготовленість батьків з педагогічних питань (29 %) та нерозуміння важливості виховання дітей родиною (22 %).

Сім'ї, що користуються послугами дошкільних навчальних закладів (на сьогодні їх близько 45 %), мають можливість отримувати кваліфіковану педагогічну допомогу з питань різнобічного розвитку дитини.

Співпраця з батьками нині здійснюється на принципах паритету сімейного, суспільного і дошкільного виховання, що передбачають взаєморозуміння, ширість у спілкуванні, обмін ідеями та переживаннями. Часто буває так, що сім'я і дошкільний навчальний заклад являють собою різні форми культури і по-своєму впливають на дитину. Метою педагогічної взаємодії в цьому разі має стати захист інтересів дитини, гуманне ставлення до неї, цілісність її особистості.

Практика свідчить, що сучасні, навіть досить освічені, батьки однобічно розуміють значення занять дітей образотворчою діяльністю, способи її організації в домашніх умовах, а отже, відчують потребу в педагогічній допомозі.

- ◆ *Ознайомтеся з наочною моделлю, що в узагальненому плані презентує організацію образотворчої діяльності дітей у родині. Зверніть увагу на мету, завдання, методи організації. Це допоможе вам у проектуванні співпраці з родинами на матеріалі образотворчої діяльності дітей.*

Схема 5. Організація образотворчої діяльності дітей у родині

Педагоги дошкільних навчальних закладів як фахівці, що знають свою справу, роз'яснюють батькам, як сприяти художньо-естетичному розвитку дитини в умовах сім'ї. Передусім ознайомлюють їх із завданнями естетичного виховання дітей: розвиток здатності бачити, відчувати, любити, захоплюватися красою, цінувати її в різних життєвих виявах (у природі, побуті, взаєминах людей, мистецтві); формування культури людських почуттів; розвиток у дитини прагнення самостійно творити красу, втілювати свої захоплення, почуття і думки в продуктах образотворчої діяльності. Сучасні дослідження підтверджують, що основною рисою творчої особистості є здатність бути активною, ініціативною, самостійною. Саме в образотворчій діяльності найбільш плідно розвивається активність сприймання, мислення, почуттів, уяви.

Батькам треба пояснити, що образотворча діяльність дітей є продуктивною. Своїми малюнками, аплікаціями, пластичними образами вони

розповідають батькам про власне розуміння життя і ставлення до нього, власні потреби у спілкуванні, порозумінні, самовиявленні і визнанні; про бажання самоствердитися і поалагодити свій психічний стан, прагнення відпочити і розважитися, пріоритети свого життя. Отже, за аналізом процесу заняття дитини образотворчою діяльністю та її результатами батьки можуть глибше пізнати її внутрішній світ: почуття, інтереси, оцінки, здібності, потреби. Треба тільки вміти уважно ставитися до дитини і цінувати її творчі роботи, усвідомлювати їхнє багатоаспектне значення (інформаційне, комунікативне, естетичне, аксіологічне та інші). Вміння «читати» дитячі малюнки, спілкуватися з дитиною на їхній основі допоможе досягати діалогу, порозуміння і поліпшення стосунків у сімейному колі.

Спілкування з дитиною у сфері мистецтва є надзвичайно тонкою справою. Тут як ніколи важливо поважати дитину як рівноправного партнера художньої діяльності, уважно придивлятися до неї, розуміти пориви її душі, інтереси, потреби, виконавські можливості і враховувати їх у процесі стосунків у спільній діяльності.

Батькам треба пояснити ідею поліфункціональності продуктів образотворчої діяльності дитини в соціумі. Вони є особистою і соціальною цінністю. Наприклад, малюнок для дитини є формою діалогу, засобом спілкування і, спираючись на ці його функції, батьки мають можливість налагоджувати з нею відкриті, дружні, ширі стосунки, зацікавлено спілкуватися. Для розвитку дитини в образотворчій діяльності вкрай важливо, щоб батьки розуміли її як неповторну особистість, несхожість з іншими дітьми, визнавали, поважали, підтримували і розвивали її індивідуальні досягнення, були уважними до почуттів, думок, інтересів, бажань, оцінок, мрій тощо.

Є дослідження, де вчені розглядають дитячий малюнок як засіб діагностики розвитку особистості дитини, психологічної атмосфери сім'ї та внутрісімейних стосунків (М. Бурно, О. Дронова, О. Копитіна, О. Потьомкіна, О. Романова, С. Степанова, Г. Хоментаскас та ін.). Вони обгрунтовують ідею підвищення компетентності батьків у сфері дитячого малюнка, пізнання його психологічних, педагогічних та художніх аспектів. Дослідження і практика показують, що батьки в оцінюванні малюнків, головним чином, звертають увагу на рівень зображувальних здібностей та вмій дитини, аби гарно було намальовано, і зовсім не беруть до уваги їхній психологічний бік. Переважно застосовують однозначні, авторитарні, категоричні і критичні оцінки («вмієш—не вмієш», «красиво—некрасиво»). Спілкування з дитиною, як правило, будують на зауваженнях, прагненні «допомогти», «показати, як треба малювати», «виправити», «внести доповнення», «продемонструвати дитині свої естетичні переваги». Поліпшити спілкування у цій сфері можливо лише за умови розширення педагогічної компетентності батьків, поліпшення розуміння ними цінності малювання і власного малюнка для самої дитини. З цією метою в дошкільних навчальних закладах треба проводити для батьків практикуми на основі дитячих малюнків, формувати вміння «читати їх», розуміти малюнок як закодований образ «Я» дитини, аналізувати через малюнки дітей свої внутрісімейні стосунки, вчитися їх гармонізувати налагодженням діалогу з дитиною.

О. Пашенко.
Весняні води.
Станкова графіка

Ю. Кратохвиля-Відимська.
Старий гуцул.
Станкова графіка

В. Фаворський. Люстрація
до «Слова про Ігорів хід».
Гравюра на дереві

О. Коваль.
Ілюстрація
до казки
«Рукавичка»

В. Голозубов. Ілюстрація
до казки «Два півники»

В. Мельниченко. Ілюстрація
до казки «Кривенька качечка»

Я. Матейко. Портрет дітей художника

М. Носенко. Українка
(портрет дочки художника)

М. Башкирцева.
Дошова парасолька

С. Григор'єв. Перед грозою

І. Грабар. Відгала доріжка

М. Романишин. Свято

Т. Яблонська. Молода мати

К. Маковський. Діти,
що біжать від грози

І. Машков. Гарбузи на вишитій скатертині

В. Захарчук. Святковий натюрморт

С. Чорна. Гранати і горобина

Жіночий портрет.
Німеччина. ХІХ ст. Кістка.
Книжка записна бальва
з мініатюрним портретом.
Росія. ХІХ ст. Кістка.
Мініатюрний живопис

Оранта. Мозаїка Софійського собору
в Києві. ХІ ст. Монументальний
живопис

В. Серов. Дівчина, освітлена сонцем.
Станковий живопис

М. Манізер.
Пам'ятник
Т. Шевченку
в Києві

М. Шматко.
Дівчина з диском

В. Ватагін.
Мавпи.
Дерево

В. Растреллі.
Монументально-
декоративна
скульптура
Великого
Петергофського
палацу

Золоті ворота в Києві. 1037. Архітектурна пам'ятка

Б. Растреллі. Зимовий палац у Санкт-Петербурзі. 1754—1762. Архітектурна пам'ятка

В. Шретер. Національна опера України ім. Т. Г. Шевченка. Заклад культури

**Є. Маринченко, П. Жилиський, І. Вайнер.
Палац культури «Україна». Заклад культури**

В. Заболотний. Будинок Верховної Ради України. Громадська архітектура

**Сучасна
житлова
архітектура**

Г. Самарська.
Посудини для сипких
продуктів.
Петриківський
декоративний розпис

Н. Веселовська, М. Скопич.
Жіночий жилет. Вишивка. Київщина

О. Закорка. Рушник. Вишивка.
Решетилівка. Полтавщина

О. Гавруш.
Рушники.
Художнє ткацтво.
Кролевець

П. Бережна.
Плахта.
Художнє ткацтво.
Дігтярі

Килим з рослинними мотивами. Дігтярі. Чернігівщина

А. Олещук. Килим вовняний.
Коломия

І. Гулик. Килим вовняний «Писанки».
Коломия

Т. Демченко, М. Бондаренко.
Барила. Кераміка. Опішня

П. Цвілик. Куманець.
Кераміка. Косів.

Українська народна дерев'яна іграшка.
Яворів

Українська народна керамічна іграшка.
Опішня

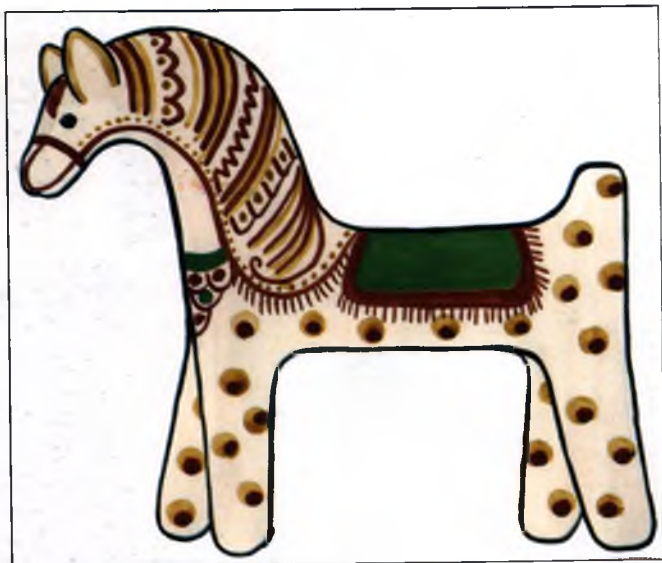
«У моєї мами теплі руки,
як сонечка». Предметний
малюнок. Дитяча робота

«В Єгипті синє море, великі піраміди». Сюжетний малюнок. Дитяча робота

Декоративний
малюнок
за мотивами
косівського
розпису
на кераміці.
Студентська
робота

Декоративний малюнок за мотивами
петриківського розпису. Студентська робота

Декоративний малюнок за мотивами
решетилівської вишивки.
Студентська робота

Предметне ліплення. Дитячі роботи

Посуд. Предметне ліплення. Дитячі роботи

Колобок.
Сюжетне ліплення.
Дитячі роботи

Декоративне
ліплення.
Студентська
робота

Тематичне
ліплення.
Студентська
робота

Аплікація «Квіти».
Студентська робота

Витинанка «Квітка».
Студентська робота

Аплікація «Натюрморт».
Колективна робота дітей

Тематична аплікація «Морське царство». Дитяча робота

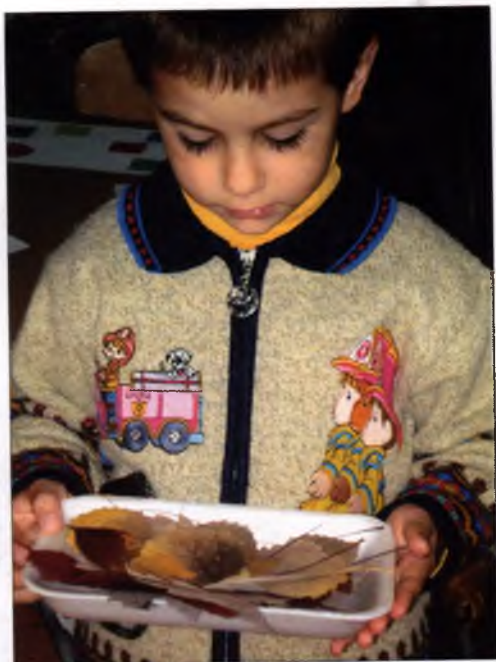
Мозаїчна аплікація «Квіти у воді».
Студентська робота

Обривна аплікація «Гарна сумка».
Дитяча робота

Барвисте осіннє листя —
матеріал для аплікації
та конструювання

Конструємо іграшки
з природного матеріалу

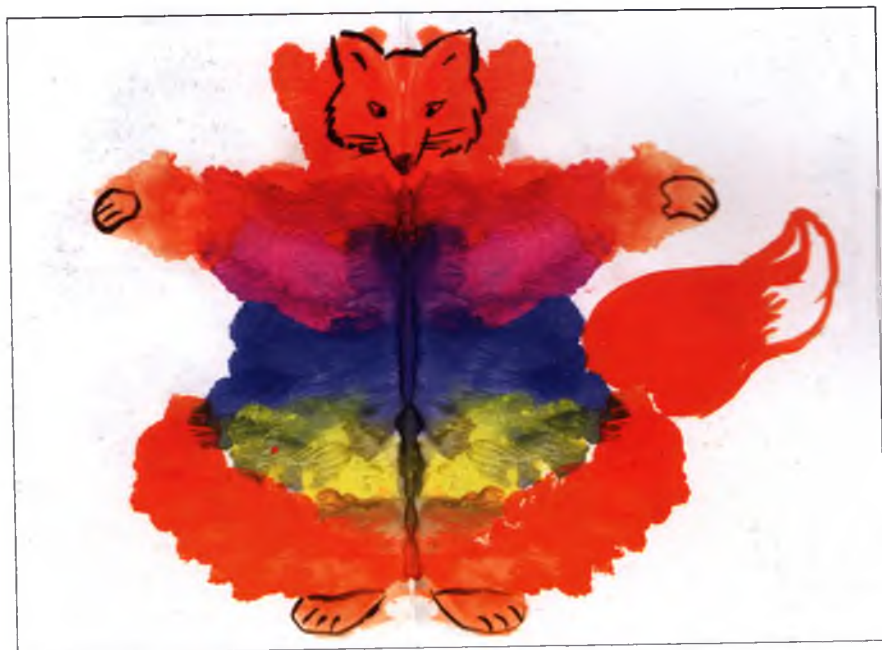

Ігрова будівля з пластмасового конструктора

«Гарні киці». Конструювання з паперу

Нетрадиційне малювання. «Лисичка». Монотипія. Студентська робота

Нетрадиційне малювання. «Казкове звірятко». Монотипія. Студентська робота

Нетрадиційне малювання. «Квіти».
Роздмухування клякси. Студентська робота

Нетрадиційне малювання. «Волошки».
Трафарет. Студентська робота

Нетрадиційне малювання. «Кучеряві квіти». Зубна щітка, пальцевий живопис.
Студентська робота

Нетрадиційне малювання.
«Казкова фея».
Ниткографія.
Студентська робота

Нетрадиційне малювання. «Рожеві квіти». Ниткографія. Студентська робота

Нетрадиційне малювання.
«Квіти». Кольорові мильні
бульбашки.
Студентська робота

Нетрадиційне малювання. «Жираф».
Малювання долонею. Студентська робота

Нетрадиційне малювання.
«Виноград». Пальцевий живопис.
Студентська робота

Обладнання кімнати для малювання

Натюрморт «Фрукти». Солоне тісто.
Студентська робота

Натюрморт «Квіти». Солоне тісто.
Студентська робота

«Колобок». Колаж (листя, кора, солоне тісто). Колективна робота дітей

О. Складенко.
Українські ляльки

Спираючись на кращий досвід сімейного виховання, педагоги переконують батьків, що використання малювання в сімейному дозвіллі сприяє зміцненню і стабільному розвитку позитивних внутрішньосімейних стосунків, укріпленню сімейних традицій та цінностей, що вже існують в сім'ї, і створенню нових, які становлять образ оновленої сім'ї, визначають характер стосунків у ній (див. кольор. вкл., мал. 82—84).

Отже, продукт дитячої образотворчої діяльності як творче втілення особистого «Я» дитини показує її захоплення, інтереси, хвилювання і проблеми, наприклад, відома ситуація, коли після смерті бабусі п'ятирічна дівчинка намалювала такий виразний її портрет, що всі дорослі члени сім'ї були вражені його зовнішньою схожістю та емоційною глибиною образного втілення: передано риси обличчя, манеру одягатися, характерну поставу, доброту, лагідність, ніжність. Цей малюнок зберігається в сім'ї як свята реліквія, виставляється в дні радості і смутку, об'єднує в родині три покоління.

Педагогічна думка дедалі більше наголошує на тому, що образотворча діяльність дитини в сім'ї не може бути стихійною, якщо ми хочемо, щоб вона виконувала такі важливі суспільні функції. Для її налагодження та організації корисною може бути програма з дошкільної освіти «Крок за кроком в Україні» (авт. Л. Артемова, О. Кульчицька, Н. Голота, Г. Сухорукова). У ній передбачено зміст роботи з образотворчого мистецтва, який дитині доречніше опановувати в умовах родини.

♦ *Ознайомтеся з розділом «Творча сфера» цієї програми за виданням: Крок за кроком в Україні: Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / Л. В. Артемова, О. І. Кульчицька, Н. М. Голота, Г. В. Сухорукова; Наук. ред. Л. В. Артемової; За заг. ред. С. Чередниченко. — К., 2003. Зверніть увагу на зміст рубрики «Дитина і родина», де визначено той художньо-естетичний досвід, який дитина може опанувати в родині природно і непомітно, без спеціальних заходів. Ця програма допоможе вам, майбутнім педагогам, у налагодженні педагогічної взаємодії із сім'ями за різними напрямками освітньо-виховної роботи з дітьми, зокрема художньо-естетичними.*

Для налагодження співпраці з родинами щодо естетичного виховання і художнього розвитку дітей педагоги дошкільних навчальних закладів насамперед ознайомлюють батьків з тим, як створити в сім'ї умови для занять з образотворчої діяльності. Це можна оформити у вигляді стенду, панки-пересувки, папки-розкладанки. Головне — лаконічно, образно, яскраво, доступно.

♦ *Підготуйте самостійну таку візуально-вербальну інформацію. Скористайтеся сучасними порадами з облаштування розвивального середовища для образотворчої діяльності, що є в періодиці, Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти, або ж публікаціями розділу «Творча сфера» програми «Крок за кроком в Україні».*

Зробіть варіативні поради для сімей з різним матеріальним достатком та житловими умовами, акцентуйте, що розвиток дитини визначається не кількістю обладнання, а заохоченням її до творчості і співпраці.

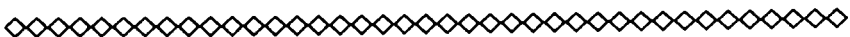
Форми і методи педагогічної взаємодії дошкільного навчального закладу з родинами з питань художньо-естетичного розвитку дітей

Форми і методи роботи дошкільного навчального закладу з родинами з питань розвитку дітей в образотворчій діяльності можуть бути найрізноманітнішими, але не формальними, не традиційними, а такими, що зближують дітей, батьків і педагогів. У цьому плані корисними є показові відкриті заняття з малювання, ліплення, декоративної діяльності, художнього конструювання з подальшим обговоренням. Наприклад, педагог може продемонструвати як використовувати ситуації вибору матеріалів і технік зображення для творчого розвитку дитини на так званих тематичних заняттях (див. рекомендації: *Казакова Т. Г.* Розвивайте творчество у дошкольников. — М., 1985).

Виправдовують себе практикуми для батьків, де аналізуються твори образотворчого, декоративного мистецтва, а також творчі роботи дітей; майстер-класи з навчання батьків різних образотворчих технік та виготовлення іграшок; оформлення рубрики «Зробіть зі своєю дитиною» на стенді «Для вас, батьки». Результати спільної образотворчої діяльності дітей та батьків експонуються на конкурсах і виставках творчих робіт, що приурочуються до сезонних та інших свят у дошкільних навчальних закладах, на батьківських зборах, конференціях, зустрічах за «круглим столом», вечорах запитань і відповідей тощо. Батьків і педагогів зближує спільне розглядання робіт, обмін думками, відзначення художніх досягнень, старань, спільної творчої співпраці з дитиною. Педагоги переймаються почуттями щирої поваги до продукту художньої творчості батьків і дітей, висловлюють захоплення творчою ініціативою, художніми вміннями, оригінальністю тематики.

Особливо зближують дітей, батьків і педагогів свята мистецтва, КВК на мистецькі теми, театралізовані вистави, диспути. Мистецькі свята дають можливість продемонструвати батькам інтеграцію різних видів мистецтва для розвитку дитини, показати як один вид мистецтва підсилює вплив іншого.

Не вичерпали своїх педагогічно-просвітницьких можливостей і залишаються ефективними в роботі групові та індивідуальні консультації. Вони можуть бути усними й письмовими за формою, а за змістом — найрізноманітнішими. Наприклад, як змалечку заохочувати дітей в сім'ї до ліплення під час приготування виробів із харчового тіста або спеціального тіста для ліплення. Чи, як організувати в умовах сім'ї цікаве малювання дітей, наприклад, із загадкою у дві-три руки. Один учасник виконує малюнок, щоб інші не бачили, і загаїнає аркуш так, щоб виділимою була невеличка частина зображення, другий за цією частиною уявляє і малює свій образ, і так до кінця аркуша. Коли розгортають аркуш, виходить цікава смішна картина, діти з великим захопленням грають у такі ігри зі старшими членами сім'ї. Цікавим для дітей в умовах сім'ї може бути малювання в так званих нетрадиційних і колажних техніках — це може бути малювання гілочками, стеблінками рослин, штампиками з поролону, картоплі, шматочками тканини, нитками, кришками від пляшечок, а також пальцями, долонями, ступнями ніг тощо. Батьки можуть співпрацювати з дитиною, спостерігати,

що їй подобається у цій діяльності, звертати увагу на форми відбитків, запитувати, що вони їй нагадують, милуватися приємністю кольорів, пропонувати пояснювати отримані малюнки. Таке малювання виступає як художньо-дослідницька експериментальна діяльність, що розвиває уяву, фантазію, сміливість образотворчих дій, інтерес до самостійних пошуків образів і сюжетів. З дітьми можна розглянути ілюстрації відомої художниці Є. Миронової «Джерельце», розповісти, що вона їх малювала шматочками м'якої ганчірки, прив'язаної до гілочки, це давало можливість зробити виразні плями, зображуючи калину, мальви, бузок, черемху та інші квіти.

В умовах сім'ї є гарні можливості і для засвоєння художніх умінь з аплікації. У технічному плані аплікація трактується як вирізання, викладання і закріплення різних форм на основі. Часто мами чи бабусі оздоблюють нею фартухи, серветки, сукні, виготовляють флористику, букети чи панно із засушених квітів. Дитині дошкільного віку важко вирізати складні форми з цих матеріалів, але експериментувати у викладанні, доборі кольорів, форм, підготовлених дорослими, вона може. Для розвитку художнього сприйняття і зачатків естетичного смаку батьки мають звертати її увагу на те, як колір і розміщення декору поєднуються з основною формою речі, а візерунок надає їй виразності, ошатності.

Багато можливостей має родина для організації художньої праці дітей. Особливе задоволення діти відчувають, коли виготовляють разом з дорослими іграшки з дарунків природи (листя, жолудів, каштанів, гілочок, корінців), з «кишенькових скарбів» (коробочок, гудзиків, намистинок, стрічок, ниток, кришечок). Важливо тільки ставитися до її витворів з цікавістю та розумінням, виявляти інтерес до її «вдалих знахідок».

Батьки відчувають особливу потребу в консультаціях з питань ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом (живописом, графікою, скульптурою, декоративно-ужитковим мистецтвом). Треба радити по можливості привносити його у свій побут і розповідати дітям про нього. Наприклад, про декоративно-ужиткове мистецтво (сервізи, посуд, килими, скриньки, шкатулки, фігурний посуд тощо), яке повсякчас оточує дитину.

Особливою сторінкою в колі пріоритетних культурних цінностей сім'ї є дитяча художня книжка і різноманітна педагогічна робота з нею. Педагоги радять батькам формувати у диті ціннісне ставлення до неї як до неперевершеного здобутку людської культури.

Як твір мистецтва книжка не тільки розширює уявлення дитини про світ, збагачує її знання, а й вводить в особливий витончений світ почуттів, переживань, емоційних відкриттів. Завдяки єдності мистецтва слова і графіки дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем, а отже, батьки, працюючи з книжкою, мають розповісти дитині, що вона є спільним мистецьким здобутком творчої діяльності письменника, художника-ілюстратора і поліграфістів-видавців. Дітей особливо цікавлять ілюстрації в книжках. Це один із видів мистецтва, з яким вони вперше стикаються у своєму житті. Батьки помічали, що під час читання книжки дитина прилаштовується так, щоб обов'язково бачити ілюстрації, і паралельно з прослуховуванням тексту самостійно «прочитувати його за картинками». Треба допомогти їй пізнати ілюстрацію як твір мистецтва, показати, що її характер залежить від жанру літературного твору (оповідання, вірш, каз-

ка, колісанка, загадка, приказка тощо), від художньої манери ілюстратора.

Педагогічна робота з дитячою художньою книжкою та ілюстраціями в сім'ї може бути найрізноманітнішою за формами і методами організації. Зустрічі з книжкою мають бути святом для дитини, бо це — спілкування з мистецтвом. Щоб влаштувати щоразу такі свята, батьки мають виявляти педагогічну мудрість і винахідливість. Якщо книжка читається вперше, важливо уважно розглянути з дитиною обкладинку, звернути увагу, що на ній художники, як правило, зображають головних героїв або кульмінаційні ситуації твору. Особливо цінними для розвитку є розповіді батьків і дітей за ілюстраціями. Вони можуть бути сюжетними чи описовими. Краще їх проводити у формі різних ігрових ситуацій. Наприклад, уявне входження дитини в ілюстрацію, що стане поштовхом для роботи творчої уяви, фантазії, активного мислення і мовлення. На основі дитячої художньої книжки в сім'ї можна влаштувати свята книжки, конкурси, вікторини, розваги.

Сім'я має більше можливостей для ознайомлення дітей з мистецтвом живопису, скульптури, архітектури. Оригінали або репродукції творів живопису, мала скульптурна пластика, рельєфні скульптурні панно використовуються для сучасного інтер'єру дитячої кімнати або куточка. Розповіді батьків про образотворче мистецтво, художників, скульпторів, архітекторів допоможуть дитині глибше пізнати світ здобутків художньої культури. Консультуючи батьків, педагоги дошкільних навчальних закладів переконують, що для художнього розвитку дитини важливо змалечку ознайомлюватися з оригіналами мистецтва. А це можна зробити лише в музеях, на виставках, у художніх салонах. Наприклад, Національний музей екскурсій і бесід для батьків та дітей про образотворче мистецтво. Обласні та районні краєзнавчі музеї мають постійні виставки образотворчого мистецтва та періодично влаштовують авторські виставки художників свого краю. Інтерес батьків до здобутків образотворчого мистецтва започаткує інтерес у дітей. Усе велике починається з малого, особливо інтерес до культурних цінностей людства.

Співпраця із сім'єю у напрямі художньо-естетичного розвитку дітей базується на вивченні і врахуванні у розробленні **змісту** педагогічної взаємодії багатьох чинників, з яких складаються умови і середовище саморозвитку та соціалізації дитини у родині.

Під час педагогічної практики вивчіть сім'ю і спрогнозуйте просвітницьку роботу з образотворчого мистецтва з нею з урахуванням таких чинників:

- **тип сім'ї** (повна, неповна; з однією, двома дітьми; багатодітна; благополучна, з негараздами у стосунках; «дітоцентрична», «прагматична» і т. ін.);
- **стиль виховання в сім'ї** (ліберальний, демократичний, педантичний, по-благосливий, авторитарний, контрольний тощо);
- **цінності, що культивуються в сім'ї** (культурні, матеріальні, моральні, естетичні і т. ін.);
- **економічний стан сім'ї** (високий, середній, низький достаток);
- **становище дитини в сім'ї** (повноцінний член сім'ї, «улюбленець», «примирювач», «вередун», «дармоїд», «трудівник», пригнічений і т. ін.);

- завдання інноваційного пошуку;
- прогнозований результат нововведення, визначення параметрів, за якими оцінюватиметься ефективність нововведення;
- класифікація інновації, галузь її застосування (управління, дидактика, конкретна методика, психологія тощо).

Експериментальна перевірка продуктивності інновації, її змісту, методів, прийомів, форм організації освітньо-виховної роботи дає змогу встановити причинні зв'язки між інноваційними педагогічними впливами та їхніми результатами (нова якість знань, більш високий рівень розвитку здібностей, характеристик особистості). Інноваційний педагогічний експеримент, як і науковий, містить такі складові дослідження: об'єкт і предмет, мету, завдання і гіпотезу, методи й етапи дослідницької діяльності. За метою інноваційний педагогічний експеримент може бути: констатаційним, коли відстежується стан педагогічного явища; уточнювальним, що дає підстави для коригування гіпотези нововведення; формувальним — як спосіб здобуття інноваційної освіти; контрольним — для перевірки ефективності інновацій.

Як важлива складова інноваційної освіти інноваційний педагогічний експеримент сприяє формуванню у педагогів дослідницької позиції, пошукового ставлення до діяльності в освітній сфері.

Інноваційні процеси є основним засобом розвитку систем управління. Вони передбачають створення **банку інновацій** (передових педагогічних ідей) у формі **картотеки нововведень**.

Перегляньте журнали «Обдарована дитина», «Мистецтво та освіта», «Дошкільне виховання» за період 2000—2009 рр., складіть для себе картотеку інновацій з образотворчої діяльності. Особливо цінним джерелом інноваційної діяльності є передовий інноваційний педагогічний досвід. Передовий інноваційний досвід — навчально-виховна організаційно-педагогічна діяльність, у процесі якої стабільні позитивні результати у розв'язанні актуальних педагогічних проблем забезпечуються використанням оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових освітніх систем або інтеграції традиційних форм, методів, прийомів і засобів.

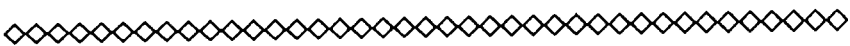
Показниками передового педагогічного досвіду є: *актуальність, новизна, результативність, стабільність, раціональність, перспективність.*

Новаторський педагогічний досвід — народжена радикально новою педагогічною *ідеєю навчально-виховна організаційно-педагогічна діяльність.*

За показниками **авторства** досвід поділяють на: *індивідуальний, груповий і колективний.*

Вчені (Л. Кузьміна, Л. Лещенко, Л. Лезіна, Г. Підкурманна та ін.) вважають, що такі характеристики особистості, як *інтерес, бажання і здатність займатися* інноваційно-пошуковою діяльністю, важливо формувати як провідні професійні характеристики педагога дошкільного навчального закладу ще в умовах вищівського навчання.

Готовність до інноваційної діяльності як важлива професійна риса педагога — це особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості та рефлексії.

За метою інноваційна освітня діяльність педагога в галузі методики образотворчого мистецтва спрямована на отримання більш високих досягнень в загальному і художньому розвитку особистості дитини, опанування та впровадження нових засобів створення художнього образу у візуальних видах мистецької діяльності, розроблення оригінальних педагогічних технологій методичного супроводження творчого процесу, відкриття нововведень, що зумовлюють прогресивні перетворення в галузі педагогічної практики художньо-естетичного виховання дітей засобами образотворчого мистецтва.

Отже, носіями педагогічних інновацій в галузі образотворчого мистецтва є творчі педагоги, що мають такі характеристики: високий рівень фахової компетенції з образотворчого мистецтва; потребу у творчій діяльності; здатність до ініціативи, висування гіпотез, оригінальних ідей; розвинуту уяву, фантазію; пошуково-перетворювальний стиль мислення; уміння аналізувати, інтегрувати та систематизувати інформацію; позитивну «Я»-концепцію; прогностичні здібності і здатність до пошукової діяльності; здатність до рефлексії свого досвіду.

Найважливішим і необхідним компонентом у структурі інноваційної діяльності є *рефлексія*, що як внутрішня психологічна діяльність людини спрямована на осмислення, пізнання своїх власних дій і станів, самопізнання свого духовного світу: що роблю, як роблю, навіщо роблю?

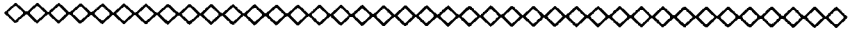
Заняття з образотворчого мистецтва — це особлива галузь дошкільної освіти, де нестандартні, інноваційні підходи, індивідуальні пошуки технологій художнього втілення образів є постійним конструктивним елементом творчої діяльності педагога.

Інноваційно-пошукові напрями в галузі образотворчої діяльності

У сучасній теорії та практиці дошкільного виховання простежуються три напрями інноваційно-освітньої роботи в галузі організації образотворчої діяльності дітей: створення інноваційних авторських програм; відкриття нестандартних, доступних для дітей виражальних засобів та способів образотворення в різних видах зображувальної діяльності (технології); пошуки оригінальної методики роботи над реалізацією творчих задумів дітей.

Перспективним напрямом інноваційно-освітньої діяльності педагога є розвиток художньо-творчих здібностей дітей через їхнє заглиблення в атмосферу культурних цінностей людства, зокрема мистецтва як важливої складової культури. Інноваційні освітні програми цього спрямування ставлять за мету розвиток особистісного потенціалу і сутнісних сил дитини комплексним впливом мистецтва (музики, художньої літератури та образотворчого мистецтва) в художньо-продуктивній діяльності. Як приклад можна згадати російські програми «Співтворчість», «Захоплення» та інші. Їхня реалізація забезпечується інтегрованими заняттями, бесідами, розвагами, святами, ігровими методами і прийомами (гра-заняття, гра-казка, гра-подорож) з використанням розвивального і стимулювального матеріалу для культурно-пізнавального та художньо-естетичного розвитку дитини, активізації її творчого мислення, уяви та самостійності.

Очікуваним результатом, на думку авторів, є сформована у дітей потреба в баченні прекрасного в навколишньому світі, співпереживанні й

розумінні мови емоцій, відображених у творах мистецтва та реальних взаєминах; набуття навичок художнього сприймання різних видів мистецтва; творчий саморозвиток дитини в самостійній художній діяльності тощо.

Інноваційною за характером і потенційно творчою за впливом на особистість можна назвати методiku використання колективних занять з мальованої аплікації. Вона масово застосовувалася в дошкільних навчальних закладах України у 80—90-ті роки ХХ ст. Автори педагогічної ідеї і практичні її розробники Н. Кириченко, Т. Сергій, Л. Маринчак запропонували систему колективних занять з мальованої аплікації, спрямованих на розвиток у дітей здібностей до колективного розроблення художніх творчих ідей. Методика передбачала колективне створення дітьми (за підтримки педагога) різних типів композицій у техніці мальованої аплікації: панно, фриз, натюрморт, ілюстрація. Спільна діяльність позитивно впливала на розвиток у вихованців елементів уяви, художніх композиційних здібностей і забезпечувала практичне оволодіння основними закономірностями композиції (ритм, симетрія, рівновага, виділення головного композиційного центру, співрозмірність тощо).

Перспективним напрямом інноваційних пошуків останнім часом є дослідження особливостей художньо-естетичного розвитку особистості в ранньому дитинстві. У цьому плані вивчаються розвивальні можливості маніпулятивної діяльності, дитячого експериментування з різними зображувальними матеріалами в художній діяльності для розвитку творчого потенціалу особистості дошкільняти (Н. Гавриш, Т. Комарова, О. Мелік-Пашаєв, В. Мухіна, О. Трусова, Р. Чумічева та ін.). В окремих з них (Н. Гавриш) обґрунтовується ідея розвитку мовленнєвої діяльності дітей в різних видах художньої творчості (зображувальної, музично-ритмічної, театралізованої).

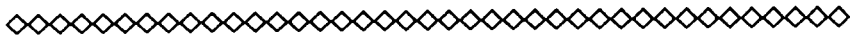
Останні дослідження проблеми розвитку дитячої творчості актуалізують принцип інтеграційного підходу до використання синтезу мистецтва та різних видів дитячої творчості у взаємозв'язку, зокрема художньо-мовленнєвої з образотворчою (Н. Гавриш, Л. Макаренко).

Дитина за своєю природою поліхудожня, вона здатна однаковою мірою сприймати, усвідомлювати і перетворювати різноманітну художню інформацію. Тому важливо вибудовувати практику в напрямі синтезу різних видів художньо-творчої діяльності: мовленнєво-образотворчої, мовленнєво-музичної, мовленнєво-театралізованої, театралізовано-образотворчої та ін.

Цей діалектичний взаємозв'язок веде не до поглинання, а до взаємозбагачення одних видів художньо-творчої діяльності іншими. Водночас мовлення — це системоутворювальний чинник, який бере участь у всіх видах і на всіх етапах творчого процесу.

Сучасна наука і практика активно веде пошуки засобів активізації творчої діяльності художньо обдарованих дітей, що мають унікальні здібності до образотворчої діяльності. Цікаві публікації в цьому плані можна знайти на сторінках журналу «Обдарована дитина».

Багато новаторських ідей висувають, обґрунтовують і розробляють вихователі-практики. Вони ведуть пошук нових форм і методів розвитку

усвідомлення дітьми художньо-естетичної основи нетрадиційних технік малювання, розуміння їхнього естетично-ужиткового значення, доцільності використання в зображенні певних тем; порівняльного використання у практиці традиційного і нетрадиційного способів малювання для формування самопереконань дітей.

Провідним завданням інноваційно-пошукової діяльності в цьому плані можна визначити розроблення і перевірку в експерименті програми роботи, спрямованої на ефективний творчий розвиток дітей на заняттях з малювання нетрадиційними техніками.

Як ілюстрацію наведемо приклад програми для старшої групи дошкільного навчального закладу, розробленої однією з учасниць проблемної групи:

1. «Весняний дощик» (малювання по вологому тлу).
2. «Красива тарілочка» (відбитки губки).
3. «Моя фантазія» (віддруки руки).
4. «У країні Двуляндії» (симетричне передрукування плями).
5. «Чарівна мозаїка» (малювання на м'ятому папері).
6. «Що ми бачили у лісі?» (малювання несумісними матеріалами).
7. «Нитка-чарівничка» (ниткографія).
8. «Килимова доріжка» (малювання удвох на смужці паперу).
9. «Малюнок-загадка» (малювання через копіювальний папір).
10. «Клякса-малякса» (роздмухування клякси за допомогою трубочки і подальше домальовування зображення іншими техніками).

Малювання творчих тем нетрадиційними техніками потребує суттєвих змін у методиці роботи з дітьми. В ній вдало поєднуються творчі завдання різної складності, технічні хвилинки, ігри та вправи художнього змісту, художнє експериментування. Від заняття до заняття діти здобувають унікальний досвід творчої самореалізації, вони досліджують, фантазують, поєднують знайомі елементи в нові комбінації. Діти мають почувати себе «дослідниками» і «творцями».

Досвід свідчить про певні позитивні зміни, що відбуваються в художньо-творчому розвитку дітей під впливом застосування нетрадиційних технік малювання і методів активізації їхніх особистих творчих зусиль. Якщо на початкових заняттях спостерігаються розгубленість і безпорадність в їхній діяльності, то в подальшому — самостійніші, впевненіші й активніші художньо-пошукові дії.

Активнішою і продуктивнішою стає асоціативна уява дітей, оскільки застосовувані ними техніки малювання переважно базуються на домальовуванні нанесених, розмитих, розбризканих, роздмуханих плям різної форми, величини, кольору, конфігурацій, внаслідок чого і створювалися нові образи в малюнках. У чомусь, намальованому нетрадиційним способом, діти навчилися вичленовувати та бачити предмети й об'єкти навколишнього світу. Вони практично засвоюють прийоми деталізації й акцентування в малюнку, способи вичленовування образів з початкового абстрактного зображення.

До творчих здобутків також належить урізноманітнення індивідуальних задумів малюнків як крок до подолання їхньої одноманітності та стереотипності в роботах дітей.

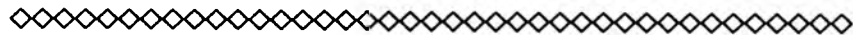
ня актуальних педагогічних проблем, виявляти ініціативу, ухвалювати нестандартні педагогічні рішення; сприяє формуванню професійних умінь творчого спрямування; допомагає педагогу отримати задоволення від професійної діяльності, надає відчуття самоцінності та самореалізації у професії. Вона переконує педагогів, що для створення нового і руху вперед важливо ніколи не зупинятись у власному творчому пошуку, бо, незважаючи на всі муки творчості, немає вищої насолоди, ніж та, яку дає сам творчий процес і його результат.

Рекомендована література

1. *Базовий компонент дошкільної освіти в Україні.* — К., 1999. — 68 с.
2. *Державний стандарт початкової загальної освіти* // Почат. шк. — 2001. — № 1. — С. 28—55.
3. *Дичківська І. М.* Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. — К., 2004. — 352 с.
4. *Дронова О. О.* Дитячий малюнок як засіб збагачення педагогічної компетентності батьків // Вісн. Глухів. держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. Вип. 2. — Глухів: ГДПУ. 2003. — С. 45—50.
5. *Дронова О. О., Мезіна О. О.* Діагностика та корекція внутрішньосімейних стосунків засобами дитячого малюнка // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. праць. Вип. IX / Заг. ред. Л. Л. Льюгенського, В. І. Сипченко. — Слов'янськ, 2000. — С. 126—130.
6. *Калмикова Л. О.* Сучасні проблеми наступності й перспективності та шляхи їх упровадження // Дитинство: Наступність і перспективність: Зб. — Переяслав-Хмельницький, 2000. — 189 с.
7. *Комплексные занятия по развитию творческих способностей дошкольников: Метод. пособие* / Авт.-сост.: Н. В. Корчаловская, Г. Д. Посевина. — Ростов н/Д, 2003. — 288 с.
8. *Крок за кроком в Україні: Посіб. для батьків дошкільнят та соціальних педагогів* / Л. В. Артемова, О. І. Кульчицька, Н. М. Голота, Г. В. Сухорукова; Наук. ред. Л. В. Артемової; За заг. ред. С. Чередниченко. — К., 2003. — 384 с.
9. *Підкурання Г. О.* Художньо-педагогічна підготовка фахівців дошкільного виховання в педагогічному університеті: (Системний підхід). — СПб., 1998. — 277 с.
10. *Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності* // Дошк. виховання. — 2002. — № 3. — С. 24—28.
11. *Попова О. В.* Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ ст. — Х., 2001. — 255 с.
12. *Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991—2003 рр.): Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 р.* — К., 2004. — 254 с.
13. *Хоментаускас Г. П.* Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений // Вопр. психологии. — 1986. — № 1. — С. 160—170.
14. *Шульга Л. М.* Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання: конспект лекцій і занять (за матеріалами власного досвіду). — К., 1995. — 236 с.

Запитання і завдання для контролю

1. Проаналізуйте важливість планування освітньої роботи з образотворчої діяльності в дошкільному навчальному закладі.
2. Які чинники забезпечують педагогам альтернативу у плануванні педагогічної роботи?

3. Перелічіть і поясніть найважливіші принципи планування роботи з образотворчої діяльності.
4. Дайте характеристику видів планування і змісту планів кожного виду.
5. Складіть план роботи гуртка з малювання на рік.
6. Поясніть терміни: «неперервність освіти», «перспективність і наступність ланок освіти».
7. Перелічіть і дайте характеристику показників готовності дитини до школи у художньо-творчій сфері.
8. Які державні документи офіційно забезпечують реалізацію наступності?
9. Поясніть, як впливає культура сім'ї на художньо-естетичний розвиток дитини.
10. Що повинні знати батьки про дитячий малюнок?
11. Складіть для батьків пам'ятку: «Як удома забезпечувати інтерес дитини до образотворчого мистецтва і художньої діяльності».
12. Розробіть план лекторію для батьків на тему: «Цей чарівний світ образотворчого мистецтва».
13. Що таке педагогічні інновації і за якими показниками їх оцінюють?
14. Дайте характеристику основних напрямів інноваційно-освітньої роботи в галузі організації образотворчої діяльності дітей.
15. Обґрунтуйте власну інноваційну ідею, розробіть алгоритм інноваційних пошуків для її реалізації.

НБ ПНУС

756199

Навчальне видання

*Сухорукова Г.В., Дронова О.О.,
Голота Н.М., Янцур Л.А.*

**Образотворче мистецтво з мето-
дикою викладання в дошкільному
навчальному закладі**

Підручник

Відповідальний за випуск Кальченко Н.

Підписано до друку 01.02.2010
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура ScoolBookAS. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 23,8. Обл.-вид. арк. 42,8.
Наклад 1500 прим.
Зам. № 36

ТОВ «Видавничий Дім «Слово»
04071, м. Київ, вул. Олегівська, 36, оф. 310
Свідоцтво про реєстрацію №1289 від 20.03.2003
Тел. 463-64-06, тел./факс 462-48-63
E-mail: vd_slovo@ukr.net

Підготовлено до друку та надруковано
у видавництві ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, ба.
Тел./факс: (03849) 2-20-79.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК 25 від 09.11.2007 р.